F. W. Hasluck

Sultanlar Zamanında Hıristiyanlık ve İslam

II

İngilizce'den Çeviren: Timuçin Binder

AYRINTI

HİSTORİA AYRINTI

1483

Ayrıntı: 746
HistoriaAyrıntı Dizisi: 8

Sultanlar Zamanında Hıristiyanlık ve İslam (2. Cilt)
F. W. Hasluck

Kitabın Özgün Adı
Christianity and Islam Under the Sultans (Volume 2)

İngilizce'den Çeviren
Timuçin Binder

Yayıma Hazırlayan
Ali Yavaş

Düzelti
Aylin Samancı

Bu kitabın Türkçe yayım hakları
Ayrıntı Yayınları'na aittir.

Kapak Tasarım
İnci Batık

Kapak Düzeni
Gökçe Alper

Dizgi
Hediye Gümen

Baskı
Kayhan Matbaacılık San. ve Tic. Ltd. Şti.
Davutpaşa Cad. Güven San. Sit. C Blok No.: 244
Topkapı/İst. Tel.: (0212) 612 31 85
Sertifika No.: 12156

Birinci Basım: İstanbul, *2013*

Baskı Adedi *1000*

ISBN 978-975-539-779-5
Sertifika No.: 10704

AYRINTI YAYINLARI
Basım Dağıtım Tic. San. ve Ltd. Şti.
Hobyar Mah. Cemal Nadir Sok. No.:3 Cağaloğlu - İstanbul
Tel.: (0212) 512 15 00 Faks: (0212) 512 15 11
www.ayrintiyayinlari.com.tr & info@ayrintiyayinlari.com.tr

Sultanlar Zamanında Hıristiyanlık ve İslam

II. Cilt

F. W. Hasluck

AYRINTI

HistoriaAyrıntı Dizisi

Sultanlar Zamanında Hıristiyanlık ve İslam I
F. W. Hasluck

Tarihçi ve Toplumsal Hareket
Georges Haupt

Savaş Alanı Olarak Tarih
XX. Yüzyılın Zorbalıklarını Yorumlamak
Enzo Traverso

İngiltere'de Emekçi Sınıfların Durumu
Kişisel Gözlemlerden ve Otantik Kaynaklardan
Friedrich Engels

Cihan Harbine Doğru Türkiye
Kişisel Gözlemlerden ve Otantik Kaynaklardan
Parvus Efendi

Bir Yeniçerinin Hatıraları
Konstantin Mihailoviç

Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalist Hareketler
George Haupt & Paul Dumont

İçindekiler

Kısım III
Derleme

XXV. Konya Ovası'nın Folklorunda Platon ... 9
XXVI. Konya Sultanları Döneminde İslam ve Hıristiyanlık ... 14
XXVII. Aziz Khariton Manastırı'nın Yazıtları ... 21
XXVIII. Suların Kutsanması ... 26
XXIX. "Kırklar" ... 32
XXX. Haydar, Hoca Ahmet, Karaca Ahmet ... 41
XXXI. "Aziz Polikarpos'un Kabri" ... 44
GİRİŞ ... 44
1. GELENEKSEL KABİR VE TARİHİ ... 44
2. İZMİR'DE GELENEĞİN DEĞERİ ... 52
3. 1656-1676 TARİHLERİNİN DERVİŞ KARŞITI HAREKETİ ... 56
4. KALE TEPESİNİN KALINTILARI ... 59
XXXII. Sarı Saltık ... 64
1. KALİAKRA'DA ... 64
2. ESKİ BABA'DA [BABAESKİ'DE] ... 65
3. BABA DAĞ'DA ... 66
4. KRUYA'DA [KRUJE] ... 68
5. BEKTAŞİ PROPAGANDASI ... 70
XXXIII. Aziz "Rus" İoannis ... 73
XXXIV. Dönme [Mühtedi] Azizler ... 75
XXXV. Rum Ortodoks Kilisesinin Yeni-Şehitleri ... 83
XXXVI. Erkek Geyik ve Aziz/Eren ... 89
XXXVII. Armudlu'nun Azizleri ... 94
XXXVIII. Trabzon'un Gizli Hıristiyanları ... 96
XXXIX. Heterodoks Boyların Listeleri ... 100
1. YÖRÜK BOYLARI ... 100
2. TÜRKMEN BOYLARI ... 104
XL. Hacı Bektaş ve Yeniçeriler ... 108
GİRİŞ ... 108
1. YENİÇERİ OCAĞI'NIN KURULUŞ TARİHİ ... 109
2. HACI BEKTAŞ'IN KİŞİLİĞİ ... 112
3. HACI BEKTAŞ'IN YENİÇERİLERLE BAĞLANTISI ... 113
XLI. Macaristanlı George, XV. Bölüm ... 117
GİRİŞ ... 117
ÇEVİRİ ... 118
XLII. Bektaşilerin Coğrafi Dağılımı ... 122
GİRİŞ ... 122
1. KÜÇÜK ASYA ... 124
2. MEZOPOTAMYA ... 132
3. MISIR ... 133
4. İSTANBUL ... 134
5. AVRUPA'DAKİ TÜRKİYE [RUMELİ] ... 136
6. BULGARİSTAN ... 139
7. ROMANYA ... 140
8. SIRBİSTAN ... 140
9. YUNANİSTAN ... 142

10. ARNAVUTLUK 150
11. AVUSTURYA-MACARİSTAN 162
XLIII. "Bektaşi Risalesi" 163
GİRİŞ 163
I. TERCÜME 164
2. ARNAVUTÇA DİNİ TERİMLER SÖZLÜĞÜ 171
XLIV. Belirsiz Mabetler ve Bektaşi Propagandası 172
GİRİŞ 172
1. BEKTAŞİLİK VE SÜNNİ İSLAM 173
2. KÜÇÜK ASYA'DA BEKTAŞİLİK VE HIRİSTİYANLIK 175
3. AVRUPA'DA BEKTAŞİLİK VE HIRİSTİYANLIK 182
4. SİYASİ ARKA PLAN 191
XLV. Karaosmanoğullarının Yükselişi 199
XLVI. Sultanın Kılıç Kuşanması 205
GİRİŞ 205
1. KILIÇ KUŞANMA TÖRENİNİN GELENEKSEL KÖKENİ 205
2. KILIÇ KUŞANMA TÖRENİNİN TARİHİ 207
3. MEVLEVİ MÜDAHALESİ 209
4. II. MAHMUT'UN HÜKÜMDARLIĞI SIRASINDA SİYASİ BİLEŞİM 216
XLVII. Sınama Sütunları 219
XLVIII. Olimpiou'nun [Olympieion] Sütun Tepesinde Yaşayan Münzevisi 229
XLIX. Doğulu Gözüyle Batılı Seyyahlar 233
L. Dieudonné de Gozon ve Rodos Ejderhası 237
1. ÖYKÜ VE GELİŞİMİ 237
2. SOMUT KANIT 240
3. EJDERHA GEÇİT TÖRENLERİ 244
4. DE GOZON VE EFSANENİN FRANSIZ TARAFI 246
LI. Tantalı Şeyh El Bedevi 250
LII. Terra Lemnıa [Limni Toprağı] 256
LIII. Bekleme [Uykuya Yatma] Üzerine Gözlemler 271
LIV. Halife Memun [Harun Reşid] ve Büyülü Balıklar 276
LV. Üç Adaletsiz Eylem 279
LVI. Küçük Asya'da Arap Mezarları 282
LVII. İstanbul'da Arap Camileri 293
GİRİŞ 293
1. ARAP CAMİİ VE GELENEKLERİ 294
2. İSTANBUL'DA BATIL İTİKAT VE SİYASET, 1570-1610 296
3. KURŞUNLU MAHZEN CAMİİ 300
4. FOLKLOR VE AZİZ YAZININDA "ARAP" 302
LVIII. Kızıl Elma Kehaneti 307
LIX. Kız Kulesi 311
GİRİŞ 311
1. "STRATEJİK" EFSANELER 312
2. "ROMANTİK" EFSANELER 313
3. SAPMALAR 316
LX. Modern Kudüs Geleneği 318
LXI. Orijinal Metinler 321
I. BİR CAMİ OLARAK PARTHENON 321
II. LAMPEDUSA ÜZERİNE PARÇALAR 322
III. MAMASUN ÜZERİNE PARÇALAR 325
V. BALÇIK'TAKİ HAFIZ HALİL TEKKESİ ÜZERİNE PARÇALAR 329
VI. TESALYA'DAKİ BEKTAŞİ TEKKELERİ ÜZERİNE PARÇALAR 332
Dizin 335

Kısım III
Derleme

XXV
Konya Ovası'nın Folklorunda Platon[1]

Rum'un [Anadolu] Selçuklu beylerinin başkenti Konya'nın batısında yaklaşık seksen kilometrelik mesafede, yerel dilde Eflatun [Platon] Pınarı olarak adlandırılan ve olağanüstü bir Hitit abidesinin bulunduğu bir pınar vardır. Bu abide muazzam taşlardan oluşan bir taş kütlesinden ibarettir; ana yüzü kabartma şeklindeki kaba insan figürleri içerir.[2]

Platon [Eflatun] adının bu abideyle bağlantısının kaynağının, uzun süre boyunca ve haklı olarak Yunan değil, ortaçağ Türk gelenekleri olduğu kabul edilmiştir.[3] Arap ilminde "Eflatun-ı İlahi"nin Platon'un seçkin bir yeri vardır. İran'da çeşitli felsefi tasavvuf tarikatları, onun takipçisi olduklarını ileri sürer.[4] Selçuklu Türklerinin kültürü tamamen İran kaynaklıdır ve Konya 1233'ten itibaren felsefi Mevlevi dervişlerinin başkenti olmuştur. Yakındaki Karaman'ın Zincirli medresesinde en üst düzeydeki öğrencilerin resmen "Platoncu" olarak adlandırılması[5] veya Platon isminin ortaçağ Konya'sında en azından âlimler tarafından biliniyor olması şaşırtıcı değildir.

Platon'un onun adını taşıyan Hitit abidesiyle bağlantısı hâlâ çok anlaşılır değildir. Konya'da varlığını sürdüren söz konusu filozofa ilişkin gelenekler[6] ve on yedinci yüzyıl Türk coğrafyacısı Hacı Kalfa'nın [Kâtip Çelebi] Küçük Asya'nın bu kısmını anlatırken ona dair rastlantısal referansları bu soruya ilişkin yeni bir açıklama sunmuştur.[7] Bu referansların sayısı üçtür.

---

1. Bu bölüm ilk kez *B.S.A.* XVIII, 265 vd yayımlanmıştır.
2. Şunlara bakınız: Hamilton, *Asia Minor*, II, 350; W.H. Ward, *A.J.A.* 1886, 49; Sarre, *Reise in Kleinasien*, s.123; Perrot ve Chipiez, *Hist. de l'Art*, IV, 734 vd ve şekil 356.
3. Ramsay, *Pauline Studies*, s. 177.
4. Malcolm, *Hist. of Persia*, II, 272 vd.
5. Hammer-Hellert, *Hist. Emp. Ott*. I, 232, 405.
6. Bunlar istisnasız bir şekilde Sir W. M. Ramsay'ın hizmetkârı Prodromos Petrides'ten gelmiştir.
7. Çev. Armain, II, 651 vd.

İlki, Konya'da kale içindeki[8] "Eflatun-ı İlahi kabrinin"[9] varlığına dairdir. Bundan ayrıca daha önce, Hacı Kalfa'nın onaylanmış kaynaklarından on üçüncü yüzyıl coğrafyacısı Yakut da[10] bahseder. Yakut, kabrin "caminin yanındaki kilisede" olduğunu da ekler.[11] Bu kiliseyi, *Pilgrimage of the Merchant Basil*'de (1466) bulunan bir not Aziz Amphilokhios'la özdeşleştirmiştir: "il y a la une église chrétienne [consacrée] selon eux, a Platon, &, selon nous, a Amphilothée (*sic*). Il repose entre la grande porte & la porte septentrionale [de l'autel]; et l'huile sainte découle de lui jusqu'a présent. [Orada onlara göre Platon'a, bize göreyse Amphilotheos'a (!) (adanmış) bir kilise vardır. (Sunağın) büyük kapı(sı) ve kuzey kapı(sı) arasındadır ve kutsal yağ günümüze değin ondan akar.]"[12] Konya'nın dördüncü yüzyıla ait piskoposlarından Aziz Amphilokhios'un adının verildiği kilise hâlâ ayaktadır[13] ve içinde, astrolojik amaçlar için tasarlanmış bir kuyu olarak kabul edilen,[14] muhtemelen azizin ayazması bir "Platon pınarının"[15] var olduğu söylenir. Kilise hâlâ belli belirsiz bir şekilde Platon'la ilişkilendirilir: Kimisi onun gözlemevi olduğunu söylerken, diğerleri de kabrinin orada bulunduğunu "duyduklarını" belirtir. Binanın içinde kabre veya ayazmaya ilişkin bir iz görmedim; ne de söz konusu aziz, "Platon"un buranın altından aktığı farz edilen yeraltı nehriyle bağlantısını paylaşmaktadır.

Sözde "Platon Nehri'ne" ilişkin ikinci referans[16] Madenshehr [Maden] yakınında (haritalarımızda gösterilmeyen) Bunarbashi [Pınarbaşı] adındaki bir köy ve "Binbir Kilise"dir.

---

8. S. 670, krş. Otter (*Voyage*, I, 61), örneğin İvriz kabartmasında olduğu gibi sık sık doğrudan Hacı Kalfa'dan [Kâtip Çelebi] alıntılamaktadır; Hacı Kalfa'yla bir karşılaştırma, her ne kadar genelde bu keşif ona atfedilse de onun bu abideyi hiçbir zaman ziyaret etmediğini göstermektedir.
9. Platon, Aristoteles ve Sokrates'e, felsefelerinde İlk Nedeni kabul ettiklerinden dolayı "ilahi" unvanı verilmiştir; Hacı Kalfa Platon'un kabrini Konya'daki Sünni Müslüman ziyaret yerlerinin hemen sonrasına yerleştirir.
10. Yakut'un *Geography*'sinin [Mucemü'l Buldan] tarihi genelde 1224 olarak verilir.
11. *Ap.* Sarra, *a.g.e.*, s. 34, not; krş. s. 125.
12. Der. Khitrovo, *Itin. Russes*, s. 256.
13. Ramsay ve Bell, *Thousand and One Churches*, şek. 328-30 dahil; Ramsay, *Cities of St. Paul*, s. 380 ve res. XIV; *Pauline Studies*, s. 170 vd.
14. Bu türden bir kuyu için Evliya, *Travels*, I, II, 60'a bakınız. "Ali Kuşçu adlı bir yıldız ilmi sahibi, ziç ilminde rasat çıkarmak için bir kuyu kazmıştır ki, derinliği yüz beş kulaçtır." (IV. Murat dönemi); krş. E. M. Sykes, *Persia and its People*, s. 140. Kuyunun kullanımı tabii ki Doğu'da hâlâ kullanılan "mürekkep havuzu" yöntemine benzeyen bir tür lekanomansidir [Kuyu veya su dolu bir haznenin içine taş gibi bir cisim atarak bunun çıkardığı ses veya başka türden etkisine dayanarak kehanette bulunma (ç.n.)].
15. *Pauline Studies*, s. 170.
16. *A.g.e.*, s. 735: "Maden Schari, alio nomine Eflatun Sui [Maden Schari, namıdiğer Plato]" Norberg'in çevirisi (II, 529).

Eflatun Pınarı'nda olduğu gibi, bu iki pasajda da Platon'un adı su pınarlarıyla ilişkilendirilmiştir[17] ve bu, su arzının gizemli ve hâlâ tam olarak bilinmeyen kanallarla düzenlendiği bir ülkededir.[18] Helen dönemi öncesi İkonion'unda [Konya] nüfusun tamamını yok etmiş bir sel efsanesi anlatılırmış.[19] Tüm ova sel baskınlarına açıkmış ve hâlâ da açıktır.

Bağlantıdaki kayıp halkayı Hacı Kalfa'nın Platon'a ilişkin üçüncü referansı sağlamıştır: "Bölgenin sakinleri[20] Konya Ovası'nın, bir zamanlar, Platon'un ortadan kaldırdığı bir deniz olduğunu söyler."[21]

Bizim dönemimizde, Eflatun Pınarı'nı keşfeden Hamilton, Eğridir Gölü'nde bunun tersi bir gelenek duymuştur: "Sekiz yüz yıl önce burası tamamen kurakmış ve ortasından, Eflat adında bir büyücü, akışını durdurana kadar bir nehir geçermiş."[22] Aynı efsane Beyşehir'de de mevcuttur: Burada "Platon" güya suyunu Konya'ya ulaştırmak için gölün çıkışını kapatmıştır ama kentin, bu yaptığından ötürü su altında kaldığını öğrenince bundan vazgeçmiştir.[23] Benzer şekilde, Eflatun Pınarı da, "Platon"un pamuk, zift ve büyük taşlar kullanarak Konya'yı tehdit eden bir yeraltı nehrinin çıkışını kapattığı yer olarak görülür: Bu efsane Konya'da da vardır. Platon figürü zaman içinde epey popüler olmuştur. Genelde bir Türk beyi olarak ifade edilir ama hayal gücü kuvvetli olanlar Bağdat'tan geldiğini söyler.

---

17. Bu ülkeyi, bazı yerlerinde âdet olduğu üzere pınar kenarlarında yetiştirilen çınar ağaçlarının veya *πλάτανος*'tan [çınar ağacı] türemiş bir Yunanca yer adının bu bağlantıyı çağrıştırdığını ileri sürecek kadar iyi bilmiyorum.
18. Ramsay, *Cities of St. Paul*, s. 323; krş. Hamilton, *a.g.e.*, I, 482; II, 342. Bu kanallarla muhtemelen "şeytanın musallat olduğu" Obruk Gölü gibi garip yerler birbirine bağlanmıştı (Sarre, *a.g.e.*, s.74). *Παραδόσεις* [*Paradosis* (Gelenekler)] adlı çalışmasında no. 59-67'de Polites günahlar için *βουλιαγμένοι* [*vuliagmeni* (batık)] yerleri örnekleri vermektedir (no. 59: Kopais, beslediği kinden ötürü çıkışı bloke etmişti). Benzer şekilde, Goujon'un duyduğu, Ürdün [Nehrine] atılan nesnelerin Messina'dan çıktığını, çünkü ikisi arasında bir yeraltı bağlantısı olduğunu ileri süren öyküden bu konuya dair bilgi eksikliği sorumludur (*Terre Sainte*, s. 225). Lübnanlı bir sığırtmaç oradaki bir gölün çıkışını kapatmıştır: Bunun sonucunda İran'daki bir nehir kurumuş ama sığırtmacın göle düşmüş sopası İran'da çıkmış ve bu sayede sonunda sığırtmaç da bulunmuş ve yüklü bir ödül karşılığında gölün çıkışını açması sağlanmıştır (Kelly, *Syria*, s. 60, Lamartine, *Voyage en Orient*'den, III, 118 vd., krş. *a.g.e.* IV, 67). Benzer bir gizemli yeraltı bağlantısı da güya Kahire'deki bir kuyuyla Mekke'deki Zemzem arasındadır (Lee Childe, *Un Hiver au Caire*, s. 50; Le Bruyn, *Voyage*, Delft 1700, s. 188). Bunları, İsviçre'de Samaden Deresi'nin ortadan kaybolması ve yeniden belirmesi durumunda izlenmiş prosedürle karşılaştırmak eğiticidir (*Bunde*, Bern, 4 Eylül 1919).
19. Ramsay, *a.g.e.*, s. 319 vd.
20. Konya'nın doğusundaki İsmil [Demirkent] hakkında.
21. S. 671, Tatta Gölü (Tuz Gölü) ve bölgedeki diğerlerinin tuzlu oluşları, bir tatlı su baskınından ziyade bir "deniz"i düşündürmektedir.
22. *A.g.e.*, I, 482.
23. Prodromos Petrides'ten.

Dolayısıyla büyücü-filozof-mühendis Platon'un Konya Ovası'ndaki rolünün, Boiotia'da Minyanlıların ve Tesalya'daki Lerna ile Pheneos'ta Herakles'inkine benzediği görülmektedir. Sadece büyüsel veya ilahi insanüstü beceriyi değil, aynı zamanda geride bıraktığı çok eski döneme ait anıtlardan belli belirsiz hatırlanan üstün bilimi de temsil eder.[24] Bu özel durumda, su ortaya çıkaran ve yok eden "büyücü" kavramına şüphesiz bölgedeki serap deneyimlerinin sıklığı[25] ve yukarıda bahsedilmiş olan yeraltı su kanallarının (düden) mühendisi yardımcı olmaktadır.

Ama su akışının büyücüler tarafından idare edilmesi olağan yollarla yapılmaz veya olağan hidrolik kurallara tabi olamaz. "Belinas"ın (Tyanalı Apollonios) doğruluğu şüpheli bir çalışması, iddia edilen yazarının "suyun akışını muskalarla idare ettiğini"[26] yani bu amacın; ruh, kişi, hayvan ve nesnelerin büyülenerek kontrol edilmesiyle sağlandığını ileri sürer. "Muskalar" genellikle toprağa gömülmekte veya sütunlara yerleştirilmekteymiş. Bu tür "muska" inancı Doğu'da hâlâ sürmektedir. Nispeten modern zamanlarda, bir "Frenk"in hazine aramaya teşvik ettiği Mısırlı bir paşa, bu süreç sırasında tesadüfen Nil Nehri'nin bir kolunun alüvyonla dolmasını engelleyen bir "muska"yla karşılaşmıştır.[27] Bu "muska" elinde belli ki alüvyonu ortadan kaldırmasını sağlayan bir süpürge tutan muazzam bir zenciydi. Diğer muskalarla benzerlikten yola çıkarak söz konusu paşanın aslında muhtemelen siyah bazalttan yapılmış ve bu yüzden de bir zenciyi temsil eden bir antikçağ heykeli veya kabartması bulduğunu tahmin edebiliriz.[28] Benzer şekilde, nehrin akmasını bloke etmiş olan Eflatun Pınarı'ndaki Platon da, koruma amaçlı olarak Hitit kabartması figürleri şeklinde "muskalar" yerleştirmişti. Onunki elbette hayırlı bir arzuydu ve yaptığı düzenlemeleri bozmak isteyen kötü niyetli kişiler, karşılarında bir öfkeli cinler kalabalığı bulacaktı. Kısmen benzer şekilde, Urfa'nın (Edessa) iki dev sütunundan biri de bir muska olarak kabul

---

24. Bu gayri büyüsel yer, Doğuluların Tyanalı Apollonios'a atfettikleri (Belinas, şunlara bakınız: Steinschneider, *Z. D. Morgenl. Ges.*'in içinde, XLV, 439 vd ve Gottheil, *a.g.e.* XLVI, 466) tamamen yararcı ve daha ziyade sıradan çalışmalarda iyi bir şekilde gösterilmektedir. Bunlar, Caesarea Mazaca'da [Kayseri] ekonomik şekilde ısıtılmış bir hamam (Hacı Kalfa [Kâtip Çelebi], Çev. Armain, s. 676; krş. H. Barth, *Reise*, s. 57) ve Şam'daki kanaldır (Le Strange, *Palestine*, s. 266). Diğer yandan, İskender'in gerçekten olağanüstü mühendislik girişimleri o kadar abartılmıştır ki, sonunda bunları büyü ürünleri olarak açıklamaktan başka bir yol kalmamıştır (krş. örneğin, Hacı Kalfa, II, 685). Batı folklorunda Vergilius'un zengin efsane döngüsü her şeyi kapsar (Comparetti, *Virgil in the Middle Ages*, muhtelif yerlerde).
25. Sarre, *a.g.e.*, s. 96.
26. Gottheil, *Z. D. Morgenl. Ges.*'in içinde, XLVI, 470.
27. Aşağıda s. 732 (böl. LVII) ve n. 1'e bakınız.
28. Fabri'nin gördüğü "idolum in forma pueri Aethiopis [Etiopyalı bir oğlan çocuğu şeklinde bir put]" için aşağıda s. 730 (böl. LVII), n. 2'ye bakınız.

edilmektedir; bu sütunun yerinden kaldırılmasının, kenti sel baskınlarına maruz bırakacağına inanılmaktadır.[29]

Hıristiyan geleneğinde Aziz Amphilokhios veya başka bir azize, Platon'unkine benzer türden iyi bir mucize atfedilip atfedilmediğini (başmelek Mikhael'e Kolossai'de olduğu gibi[30]) söylemek mümkün değildir. "Platon'un kabrinin" bir Hıristiyan kilisesinde gösterilmiş olması böyle bir varsayımı desteklemektedir. Ama isimlerin yerlerine başka isimlerin konulması eylemi ardında iz bırakmayacak şekillerde yapılmış olabilir;[31] hatta "Eflatun" ile Amphilokhios isminin çarpıtılmış bir biçimi arasında bir benzerlik varsayılması olanaksız değildir.[32] Ne de geçmişe ait bir kalıntı veya bugüne kadar aralıksız sürmüş bir gelenek varsaymak gerekmektedir çünkü ülkenin doğal koşulları bu kadar basit bir mit tipinin ortaya çıkmasına her zaman uygun olmuştur. Örneğin, kısmen benzer koşulların hüküm sürdüğü Dinar'daki antikçağ tufan efsanelerini,[33] gördüğü kötü muamelenin intikamını almak için bir kasabanın sel altında kalmasına yol açan bir "kâfir (gâvur) derviş"in, Şeyh Arab Gölü'nde yer aldığı anlaşılan modern halk öyküsüyle ilişkilendirmemiz gerekmemektedir.[34] Ne de bir tufan efsanesi sellere dair bir kanıt olarak görülebilir: Carnoy ve Nicolaides'in[35] Kayseri'den aktardıkları son derece eğitici sel efsaneleri dizisi, muhtemelen Ermenilerin Argaeus'u [Erciyes Dağı] zaman içinde Ararat'la özdeşleştirmesinden başka bir şeye dayanmamaktadır.[36]

---

29. Başka bir yerde kaydedilmediği anlaşılan bu geleneği, ben, MacAndrews ve Forbes Şirketi'nden Bay John Orchardson'dan dinledim. Urfa'daki diğer sütun muazzam bir hazineyi saklamaktadır ama doğru sütunun tespit edilememesinden kaynaklanacak bir sele sebep olma korkusu herhangi bir arama çabası içine girmeyi engellemektedir.
30. Ramsay, *Cit. and Bish.*, s. 215. Aziz Mihail'in sularla ilişkilendirilmesi için Lueken, *Michael*, s. 53, 131'e bakınız.
31. Gizemli kaynağı ve ortadan kayboluşuyla birlikte İvriz Nehri'nin kökeni yerel düzeyde, tam anlayamadığımız sebeplerden dolayı, Platon'a değil, Peygamber'in sahabelerinden birine atfedilir; yukarıda s. 106 (böl. IX), n. 1'e bakınız.
32. Özellikle *Pilgrimage of Basil*'deki *Amphilotheos* biçimine dikkat edin; bu, f, l, t sessizlerini içerdiği tespitine yardımcı olacaktır. Tespitleri için muhtemel bir sebep olarak ileri sürdüğüm aziz ile bilgenin isimleri arasındaki benzerlik (?), Konya'da bir açıklama olarak kendiliğinden ortaya atılmıştı. Kilisenin orijinal ithafının, Diocletianus zamanında şehit olmuş ve Doğu Kilisesi'nin 18 Kasım'ı onun günü ilan ettiği Ancyralı (Ankara) Aziz Platon'a ait olması elbette mümkündür; İstanbul'da bir tapınına yol açacak kadar önemli olmuştur ama hiçbir şey onu İkonion'la ilişkilendirmemektedir. Aziz [ὁσιος (osios)] Amphilokhios hiçbir zaman tam bir aziz olmamıştır ama birçok kilise, koruyucu azizlerinin değil, kurucularının isimleriyle bilinir.
33. Ramsay, *Cit. and Bish.*, s. 669 vd.
34. Laborde, *Asie Mineure*, s. 105. Kahraman bir kez daha Platon olabilir. Paganlar için, putperest sözcüğü kadar gâvur sözcüğü de kullanılır (von Diest, *Tilsit nach Angora*, s. 38, n. 6).
35. *Trad. de l'Asie Mineure*, s. 222-3; krş. Scott-Stevenson, *Ride through Asia Minor*, s. 206; Tozer, *Turkish Arm.*, s. 333. Collin de Plancy, *Dict. des Reliques*, II, 89'da ilginç tufan efsaneleri vardır. Bir gün bir gölün taşarak Granada'yı [Gırnata] su altında bırakması beklenmektedir (W.G. Clark, *Gazpacho*, s. 156).
36. Krş. Hume Griffith, *Behind the Veil in Persia*, s. 177; Leclercq, *Mont Ararat*, s. 79.

XXVI
Konya Sultanları Döneminde İslam ve Hıristiyanlık[1]

Osmanlılar on üçüncü yüzyılın sonuna doğru ilk kez belirdiklerinde, Hıristiyanlar ile Türkler, Rum [Anadolu] Selçuklu sultanlarının yönetimi altındaki Küçük Asya'nın iç kısmında iki yüzyıldır yan yana yaşamaktaydı. Bu dönemin siyasi tarihi hâlâ çok iyi bilinmemektedir: Toplumsal ve dini tarihine henüz pek dokunulmamıştır. Çoktan *partibus* [farklı din veya kâfir bölgesi] olmuş bölgelerle eskaza ilgilenen Bizans tarihçileri sadece ipuçları vermektedir ve elimizde, bize, toplumsal koşullar hakkında ayrıntılı vakayinamelerden daha fazla bilgi verebilecek türden kişisel ve özel kayıtlar yoktur.

Rum Sultanlığı'nın [Anadolu Selçukluları] altın dönemi şüphesiz I. Alaeddin'in zamanıdır (1219-1234); başkenti Konya, hâlâ bu gerilemiş döneminde bile anıt ve yazıtlarla onun döneminin kültür ve sanatsal başarısına tanıklık etmektedir. Alaeddin son derece eğitimli bir insan ve aydın bir hükümdardı. İstanbul'da on bir yıl yaşadığından Hıristiyanlığa aşinaydı.[2] Seleflerinden biri olan I. Kaikhosru da [I. Keyhüsrev] (1192-1199, 1204-1210) benzer şekilde Hıristiyanlık aleminde sürgün hayatı yaşamış, neredeyse Hıristiyan olmuş ve bir Hıristiyanla evlenmişti.[3] Daha katı bir Müslüman olan Halep'teki komşusu tarafından neredeyse bir kâfir olarak kabul edilmişti.[4] Pisidia piskoposu, Alaeddin'in torunu ve Hıristiyan bir ananın oğlu Az-ed-din'in (İzeddin] Hıristiyan olduğunu ve oğullarının, İstanbul'dayken Kutsal Ayin'e kabul edildiklerini söylemiştir.[5] Dolayısıyla, hem Alaeddin hem de evi Hıristiyanlığa aşinaydı ve aktif şekilde sempatik bir tavır içinde değillerdiyse de, en azından önyargılı da yaklaşmıyorlardı.

---

1. Bu bölüm, bazı eklemelerle, *B.S.A.* XIX, 191 vd'den tekrar basılmıştır.
2. Hammer-Heller, *Hist. Emp. Ott.* I, 31.
3. Sarre, *Reise in Kleinasien*, s. 39 vd.
4. C. Huart, *Konia*, s. 214 vd. Yukarıda s. 168 (böl. XIII), n. 1'e bakınız.
5. Pachymeres, II, 24; IV, 5; Hammer-Hellert, *a.g.e.* I, 45-7; krş. Pears, *Destr. of Greek Empire*, s. 56.

Alaeddin'in yanında başka bir dikkat çekici figür de, Buharalı mistik şair Jelal-ed-din [Mevlana Celaleddin] idi; 1233'te Konya'ya gelmiş olan Mevlana, hükümdarın yakın ve etkili bir dostu olarak kabul edilmiştir. Arkadaşı ve felsefedeki hocası Tebrizli Shems-ed-din'le (ö. 1246) [Şems-i Tebrizi] birlikte, tarihleri boyunca Hıristiyanlara karşı insancıl ve hoşgörülü olmuş, tüm dinlerin felsefi bir temel düzeyinde birbirleriyle uzlaşabilirliğini kabul etmiş ve Mevlevilik olarak adlandırılmış derviş tarikatını kurmuştur.[6] Celaleddin'in Yunanca'ya aşina olduğu[7] ve bir peygamber olarak Mesih'i [Hz. İsa] katı ortodoks Müslüman çağdaşlarından çok daha yüksek bir konuma yerleştirdiği[8] anlaşılmaktadır. Bundan başka, kendisini özellikle Rumlar arasında faaliyette bulunan bir misyoner olarak kabul ettiği görülmektedir ve Eflaki, onun "Allah, Roma halkını (yani Rumi, *Ρωμαῖοι*) [Rum halkını] son derece fazla önemsemektedir." dediğini ve ilk halife Ebu Bekir'in duasına cevaben Allah'ın onları "merhametinin başlıca kitlesi" yaptığını söylediğini aktarmaktadır: Aynı yerde, Mevlevilerin vezinli şiirleri ile ritmik dansları, Rumları İslam'a çekmek için onların değişken mizacına göre tasarlanmış bir uygulama olarak anlatılmaktadır.[9] Eflaki'nin külliyatı Mevlevi propagandasının Hıristiyanlar arasındaki başarısını gösteren çeşitli öyküler aktarmaktadır.[10] Bunların arasında, ilim alanındaki ünü İstanbul, Trabzon, Sis ve Frenk topraklarına [Avrupa] yayılmış olan "Platon Manastırı"nın (buna daha sonra döneceğiz) keşişinin kısa öyküsü özellikle dikkat çekmektedir; Celaleddin'in kendisi de manastırı ziyaret etmiş ve orada soğuk bir pınarın içinde yedi gün yedi gece oturmuştur. Bu sürenin sonunda zarar görmemiş, bir şekilde çıkmış ve herkesin bakışları arasında bir ilahi söyleyerek yürüyüp gitmiştir. Keşiş, "Mesih'in kişiliği ve özellikleri hakkında tüm okuduklarının (İbrahim ve Musa'nın kitaplarındakiler de dahil) ve ayrıca peygamberlere ilişkin ihtişam ve edanın ve buna ilaveten daha fazlasının Jelal'de [Mevlana] bulunduğuna dair yemin etmiştir."[11] İki nesil sonra aynı manastırda, Celaleddin'le benzer ilişkileri olmuş ve çevredeki

---

6. Özellikle Eliot, *Turkey in Europe*, s. 185'e bakınız; krş. Ramsay, *Revolution in Turkey*, s. 202.
7. Gibb, *Ottoman Poetry*, I, 152; Celaleddin'in oğluyla ilgili olarak, İran karakterleriyle yazılmış, mistik-felsefi türden bazı kafiyeli Rumca mısralar bize kadar gelmiştir (Krumbacher, *Byz. Litteratur*, s. 811; Meyer, *Byz. Zeit.*'ın içinde, IV, 401).
8. C. Field, *Mystics and Saints of Islam*, s. 205.
9. *Acts of the Adepts* (1310-53) [Menakıb ül Arifin], *Mesnevi*'nin Redhouse çevirisinin içinde, s. 27 (13).
10. *Acts of the Adepts* (1310-53) [Menakıb ül Arifin], s. 22 (7), 51 (33), 66 (53), 90 (85); sonuncu, Sivas'taki Mavi Medrese'nin mimarı olan *Καλοϊωάννης* [*Kaloioannis* (Kaloioanis)] mimarın din değiştirmesinden bahsediyor olabilir.
11. *A.g.e.*, s. 72 (63).

dervişler tarafından ziyaret edilen yaşlı bir keşiş yaşamıştır. Keşiş bu ziyaretçilerin bir kısmına, bir keresinde Celaleddin, manastırda kırk gün boyunca meditasyon yaptığında, ona, Kuran tüm insanların aynı şekilde cehennem ateşiyle tanışacağını söylediği için İslam'ın Hıristiyanlık karşısındaki avantajının ne olduğunu sorma fırsatı yakaladığını söylemiş. Celaleddin'in yanıtı, keşişin üstündekini kendi üstüne giydiğine sarıp bir fırının içine koymak olmuş. Dışarı çıkarttıklarında, ateşin keşişin giysisini kavurduğunu ama Celaleddin'inkini sadece arılaştırdığını görmüşler. Bunun üzerine keşiş hemen Celaleddin'in müridi olmuş.[12] Tüm bunlar, Celaleddin'in tıpkı efendisi sultan gibi, Hıristiyanlığa ve Hıristiyanlara yönelik tavırlarında uzlaştırmacı olduğunu açıkça göstermektedir.

Önceki bölümde,[13] Müslümanların, on üçüncü yüzyıldan itibaren, Türklerin camiye çevirdiği Konya'daki eski Aziz Amphilokhios Kilisesi'ne, "ilahi Filozof Platon'un" gömüldüğü yer olarak saygı gösterdiklerine işaret etmiştim; diğer yandan, kilisenin camiye çevrilmiş olmasına rağmen varlığını sürdüren Hıristiyan geleneği de, bu yapının içindeki mezarın İkonion piskoposu ve azizi Amphilokhios'a ait olduğunu ileri sürmektedir. On beşinci yüzyıl kadar geç bir tarihte her iki din de bu muğlak tapınımı paylaşmaktaydı.[14]

Konya'da Müslümanların Platon'a gösterdikleri saygı (muhtemelen Mevlevi dervişlerin veya hatta Celaleddin'in kendisinin etkisine bağlanabilir) açıkça hem Hıristiyanların hem de Müslümanların eşit şekilde paylaşabilecekleri bir tapınım olarak arzulanmış olabilir. Her iki dinin âlimleri için "Platon", az çok İustinianos'un "Tanrı'nın Kutsal Bilgeliği"ne benzer bir felsefi soyutlama olarak düşünülmüş olabilir; cahil ve batıl inançlı Müslümanlar için o büyük bir büyücü ve mucize yaratıcısı olmuş ve Rumlar ile Ermeniler içinse, en azından Konya'da, Aziz Amphilokhios olmaya devam etmiştir. İslam ile Hıristiyanlık arasında Platon tapınımının ima ettiği böyle bir *yakınlaşma* iddiası, Mevleviler ile Hıristiyanlar arasında dostane ilişkilere dair başka kanıtlar bulduğumuz takdirde maddi açıdan güçlenecektir. Belli bazı gelenekler bu yöne işaret etmektedir.

Konya'nın kuzeyinde bir saatlik mesafede bulunan kayalık bir boğazda eski Rum manastırı Aziz Khariton vardır. Manastırın[15] üç

---

12. *A.g.e.*, s. 87 (81).
13. Krş. yukarıda (böl. II) s. 17'dekini de.
14. Khitrovo, *Itin. Russes*, s. 256.
15. Niebuhr yaşanıldığını tespit etmiş (*Reisebeschreibung*, III, 119) ve üzerinde Mihail Komnenos yazısı bulunan bir taş görmüştür (aşağıda, s. 383'e (böl. XXVI) bakınız.

tarafında duvarlar mevcuttur ve bir tarafında da sarp bir yar bulunmaktadır. Bu yerde, tamamen veya kısmen kayalara oyulmuş üç kilise vardır. Bunların yanında da benzer şekilde yapılmış küçük bir cami bulunmaktadır. Cami basit ve dikkat çekmeyen bir yapıdır; sade bir ibadet nişiyle (mihrap) birlikte, dikdörtgen biçiminde bir bölme kayanın içine oyulmuştur. Manastırdan sorumlu Hıristiyanlar bu caminin varlığını, avlanırken manastırın üzerinde bulunduğu yardan düşen Celaleddin'in oğlunun gizemli bir yaşlı adam tarafından kurtarılması ve daha sonra bu kişinin, kilisedeki bir ikonadan Aziz Khariton olduğunun anlaşılmasına dair bir efsaneyle açıklamaktadır. Bu mucize hâlâ Celaleddin'in vârislerinden gelen (Mevlevi tarikatının başı her zaman kurucunun bir vârisidir) yıllık yağ armağanıyla[16] anılır ve buna ek olarak, bu kişiler yılda bir geceyi camide ibadet ederek geçirir.[17] Dolayısıyla, Hıristiyan geleneği Celaleddin'i, en azından Aziz Khariton'un mucizesine dayanarak yarı Hıristiyan olarak gösterir. Diğer yandan, Mevlevi geleneği "Platon Manastırı"nın başkeşişinin Celaleddin'in mucizelerinden etkilenerek onun felsefesini kabul ettiğini ileri sürer; "Platon Manastırı" besbelli ki Aziz Khariton'unkiyle özdeştir.[18]

Böylece muğlak "Platon" figürü vasıtasıyla her iki dine saygı gösteren, başlangıçta Hıristiyan olan iki mabet tespit etmiş bulunmaktayız. Bu uzlaşmalardan biri elbette (muhtemelen her ikisi) Mevlevi dervişlerden dolayıdır. Acaba Müslüman tarafında buna karşılık gelen bir taviz var mıdır?

Konya'daki muazzam Mevlevi tekkesinde tarikatın kurucusu Celaleddin "el Rumi" [Mevlana Celaleddin-i Rumi] yatmaktadır. Kabri dindar Müslümanlar ve özellikle de Mevlevi tarikatının üyeleri için bir ziyaret yeridir. Yanında, hakkında ilginç bir efsanenin anlatıldığı başka bir kabir vardır. Bunun, Celaleddin'e çok dostça ve büyük bir sadakat içinde hizmette bulunmuş ve bu yüzden de Celaleddin'in yan

16. Konya yakınındaki Rum köyü Sylata'daki [Sille] kilise benzer bir yağ armağanı alır ve burada da bu uygulamanın Selçuklu dönemine gittiği, Rumların bunu Alaeddin'in kendisine (Pharasopoulos, *Τὰ Σύλατα* [*Ta Silata*], s. 132), Mevlevilerin de Celaleddin'e (Mevlevilerin şimdiki başının bilgilendirdiği Sir Edward Pears'ten) atfettiği söylenir. Benzer bir öykü de, Kıptilerin hâlâ Luxor'un yerel azizi Ebu'l-Haccac ailesine, bir Hıristiyan azizinin Ebu'l-Haccac'ın vârisine görünmesini anma amacıyla adaklar sundukları Mısır'dan Lady Duff Gordon tarafından aktarılmıştır (*Letters from Egypt*, s. 283).

17. Sylatalı Bay Vasos Vaianos bana, o zamanın Çelebi'sinin manastıra toprak da bağışladığını söylemiştir: Tapular bir süre boyunca Aziz Mihail'deymiş ama şimdi kayıptırlar. "Dedelerin hücresinin" (yeraltındaki) duvarlarında Mevlevilere atıfta bulunan Müslüman yazıları vardır.

18. *Acts of the Adepts* [Menakıb ül Arifin], s. 87 (81). "Platon'un Manastırı"nın burada "içinde soğuk bir suyun aktığı bir pınarın bulunduğu bir mağarayla birlikte bir tepenin eteğinde bulunmuş olduğu" söylenmektedir; besbelli ki Aziz Khariton Ayazması.

yana gömülmelerini istediği bir Hıristiyan'a ait olduğu söylenir. Bu sadık dostun kişiliğine dair en azından üç farklı gelenek bulunmaktadır. İki yüz yıl önce Paul Lucas'a anlatılmış olan bir Ermeni geleneği onu bir piskopos olarak tanımlamakta ve hatta ona Efsepi (Eusebios) adını vermektedir.[19] Rum geleneği onun, yukarıda Celaleddin'le ilişkili olarak anlattığımız Aziz Khariton'un[20] başkeşişi olduğunu belirtmektedir. Mevlevilerin kendileri ikinci kabrin Celaleddin'in Müslüman yaptığı bir Hıristiyan keşişine ait olduğunu söylemektedir.[21] Dolayısıyla, her üçü de efsanenin esas kısmını, yani Celaleddin'in yanında bir Hıristiyan din adamının gömüldüğünü kabul etmektedir. Bu kabrin ardında böyle bir gerçeğin mevcudiyeti aslında sorgulanabilir. Bugün bir kabir olarak kabul edilen bu yapı başlangıçta simgesel bir mezar olmuş olabilir. Bu durumda, buna paralel modern bir örneğe işaret edebiliriz. Canea'da (Girit) [Hanya] bulunan, kırk yıl önce açılmış bir Mevlevi tekkesinde, dış görünüşleri birbirlerinin aynısı, yan yana iki eren kabri bulunmaktadır. Bunlardan biri kurucunun diğeri de, söylendiğine göre, kurucunun isteği doğrultusunda saygıdeğer hocasının anısına yapılmış bir simgesel mezardır.[22] Benzer şekilde, Konya'da da Celaleddin, "keşişin kabri" olarak adlandırılan yapıyı daha ziyade saygın arkadaşını hatırlatan bir abide olarak arzulamış olabilir ve bu, onların geleneksel ilişkilerine son derece uygundur.

Efsanenin tamamı veya herhangi bir kısmı doğru olsun veya olmasın, burada Müslüman tarafında bir uzlaşma girişiminin tam bir görünümüyle karşı karşıyayız. Üçüncü kez bir İkonion [Konya] mabedi, suni şekilde aynı anda hem Müslümanların hem de Hıristiyanların erişimine sunulmuştur: Bu söz konusu mabet, Mevlevi dervişlerinin merkezi olan kurucularının türbesidir.

---

19. Lucas, *Voyage dans la Grece*, I, 151. Bu efsaneden iki başka yazar da bahsetmektedir (J. Pardoe, *City of the Sultans*, I, 52; Macarius, *Travels*, Çev. Belfour, s. 8).

20. 1913'te şifahen Prodromos Petrides'ten: Aziz Khariton'un başkeşişi efsaneye Levides'in versiyonunda dahil edilmiştir. *Μοναὶ τῆς Καππαδοκίας* [*Mone tis Kapadokias* (Kapadokya Manastırları)], s. 156 vd): Krş. N. Rizos, *Καππαδοκικά* [*Kapadokika* (Kapadokya'ya dair)], s. 130. Her ikisi de muhtemelen Başpiskopos Kirillos'un *Περιγραφή* [*Perigrafi* (Tasvir)]'sine bir şeyler borçludur: *πλησίον τοῦ ἰδίου Μεβλᾶ εἶναι καὶ μνῆμα ἑνὸς καλογέρου ἡγουμένου τοῦ Ἀκ Μοναστηρίου... ταφέντος ἐκεῖ κατὰ διάταξιν τοῦ ἰδίου ὑπεραγαπῶντος αὐτόν, ἐφ' ᾧ ἔκειτο καὶ μέχρι τινὸς μαῦρον καλογηρικὸν σκέπασμα, τὸ ὁποῖον ἀπὸ χρόνων σχεδὸν τριάκοντα μετέβαλον εἰς ἄλλον χρῶμα, διὰ νὰ μὴ γνωρίζεται.* [Mevlana'nın (yani Mevlana = Celaleddin) yanında Ak Manastır'ın (Aziz Khariton'un modern Türkçe ismi) başkeşişinin mezarı bulunur [...] keşişi çok seven Mevlana'nın emriyle buraya gömülmüştü ve mezarının üzerinde, yakın zamana dek, keşişlerin mezarlarında kullanılan siyah örtü vardı. Otuz yıl önce, kimliğini saklamak için, bu örtünün rengi değiştirilmiştir.]

21. Söz konusu yerde Prodromos Petrides vasıtasıyla.

22. F. W. H.

Konya Mevlevilerinin saygı gösterdiği Celaleddin'den sonraki ikinci kişi, kentin farklı bir mahallesinde daha mütevazı bir anıt mezarda yatan Tebrizli Şemseddin'dir.[23] Burası da bir mabet olarak yüceltilmiştir. Nicopolis [Niğbolu] (1396) Savaşı'nın Hıristiyan tutsaklarından biri olan Schiltberger, Konya'nın tüm harikaları arasında sadece bunun farkına varmıştır. Şöyle demektedir: "Konya adındaki bir kentte, ilk başta kâfir bir rahip olan Schenisis adında bir aziz yatmaktadır ve gizlice vaftiz olmuştur ve sonu yaklaştığında, bir Ermeni din adamından Tanrı'nın bedenini bir elma içinde kabul etmiştir."[24] İkinci bir kabri gereksiz kılan bu efsanenin etkisi, merkezi tekkeninkiyle aynıdır. Müslümanlar, derviş filozof Şemseddin'in kabrini ziyaret ederek gereken saygıyı gösterebilir; diğer yandan Hıristiyanlar aynı kişide, karanlığa doğmuş ve zaman içinde aydınlığı bulmuş ve kutsallığının kanıtı olarak ölümünden sonra muazzam işler gerçekleştirmiş bir kutsal şahsiyet görür.

Böylece Konya'da Selçuklu Hanedanı'nın dünyevi başkentini ve Mevlevi dervişlerin dini merkezini bulduk; bu tarikatın dört mabedi Hıristiyanlar ve Müslümanlar tarafından herhangi bir vicdan sorunu yaşanmadan ziyaret edilebilir. Ayrıca, Alaeddin'in kişiliğinde Hıristiyanlığa karşı önyargısı olmayan aydın ve liberal bir hükümdar, Celaleddin'in kişiliğinde Hıristiyan eğilimleri olan felsefi bir mistik [mutasavvıf] ve Aziz Khariton'un başkeşişinin kişiliğinde de (eğer tarihsel bir şahsiyetse) açıkça Celaleddin'in dini kişiliğinin etkisinde kalmış Hıristiyan bir din adamıyla karşılaştık.

Siyasi açıdan Alaeddin için olduğu gibi, felsefi açıdan da Mevlevilik için Hıristiyan ile Müslüman'ın asimilasyonu arzu edilen bir sonuçtu. Rum Ortodoks Kilisesi bu dönemde Küçük Asya'da dini açıdan düşüşteydi.[25] Bu yüzden; Alaeddin, Celaleddin ve yerel Hıristiyan ruhban arasında felsefi düzeyde bir tür dini uzlaşmaya varılmış ve bu katılımcıların tümü veya bir kısmı tarafından bunun teşvik edilmiş olması mümkündür.

Bu fikrin başka yerlerde de paralel örnekleri mevcuttur: Hindistan'ın aydın bir hükümdar ve filozofu Mogul [Babür İmparatorluğu] İmparatoru Akbar [Ekber], uyruklarının birbirinden farklı inançlarını uzlaştırmak için kendi döneminde kısmen benzer bir giri-

23. Kabrin gerçekliği kısmen şüphelidir (Redhouse'ın *Mesnevi*'sinde, s. 108 vd ve girişi, s. X'da Eflaki'ye bakınız).
24. Hakluyt Society'nin baskısı, s. 40.
25. Bu dönemdeki İkonion diyakozu için Wachter, *Verfall des Griechentums*, s. 16-18.

şimde bulunmuştur.[26] Konya'daki hareket; İslam'ın, ortaçağ Küçük Asya'sının heterojen ve dini açıdan ilkel veya bozulmuş nüfusu arasında büyük ilgi görebilecek mistik heterodoks akımlarda karşılaşılan gayet yaygın fikirlerin yerel ve suni şekilde vurgulanmış bir ifadesi olarak görülebilir. Benzer dini kaynaşma fikirleri, on beşinci yüzyılda patlak vermiş Simavlı Bedreddin isyanında da itici gücü oluşturmuştur[27] ve bu tür fikirler hâlâ bugün bir ölçüde, Arnavutluk'ta bulunan ve doktrin ve örgütlenmeleri Yanyalı Ali Paşa [Tepedelenli Ali Paşa][28] tarafından kullanılmış olan Bektaşi mezhebi arasında canlıdır. Karışık nüfusların bulunduğu ülkelerde bu tür dinler hem eğitimli hem de eğitimsiz kesimlere hitap eder; birincisi için felsefi bir bakış açısı, ikincisi içinse bol miktarda gizem ve batıl itikat sağlar ve herkes için benzer şekilde uygun bir uzlaşma ve karşılıklı hoşgörü temeli oluştururlar.

26. Bonet Maury, *Rev. Hist. Relig.* XI, 152 vd., LI, 153 vd.
27. Aşağıda s. 568-9'a (böl. XLIV) bakınız.
28. Aşağıda s. 586-92 ve böl. XLIV.

XXVII
Aziz Khariton Manastırı'nın Yazıtları

Konya yakınında bulunan Aziz Khariton Manastırı'na ait aşağıdaki yazıtlar, piskopos VI. Kirillos'un Konya bölgesi üzerine son derece nadir risalesindeki[1] (Archaeological Society of Athens'te bu risalenin eksiksiz bir kopyası bulunmaktadır) metinlerden yararlanılarak yayımlanmıştır. Yazarla ilgili olarak (ki bu konu hakkında son dönemlerin araştırmacıları ciddi kabul edilecek bir şey eklememiştir) Papadopulos-Vretos[2] kısa bir bilgilendirmede bulunmaktadır. 1750 yılında Adrianople'de (Edirne) doğmuş, Patrikhane'nin başdiyakozu olmuş ve sonunda (1802'den sonra) İkonion ve Adrianople Metropoliti mevkiine gelmiştir. 1813'te IV. İeremias'ın istifası üzerine VI. Kirilos adıyla patrik seçilmiştir. 1819'da, bir entrika sonucunda, V. Gregorios lehine azledilmiş ve doğduğu kasabada emekliye ayrılmıştır; burada Haziran 1821'de Yunan Devrimi'nin başlamasıyla idam edilmiştir. *Description*'ın [Açıklama ç.n.] kendisine bir ek oluşturduğu İkonion [Konya] bölgesinin haritası 1812'de Viyana'da yayımlanmıştır.[3] Kiepert bu haritanın daha ufak ölçekte kopyasını çıkartmıştır.[4]

---

1. *Ἱστορικὴ Περιγραφὴ τοῦ ἐν Βιέννῃ προεκδοθέντος χωρογραφικοῦ πίνακος τῆς μεγάλης Ἀρχισατραπίας Ἰκονίου. Νῦν πρῶτον τύποις ἐκδοθεῖσα. Ἐν τῷ Πατριαρχικῷ Τυπογραφείῳ. Ἐν ἔτει 1815* [*İstoriki Perigrafi tu en Vieni proekdothendos horografiku pinakos tis megalis Arhisatrapias İkoniu. Nin proton tipis ekdothisa. En to Patriarhiko Tipografio. En eti 1815,* sın. 8vo, s. 73, (Viyana'da yayımlanmış Konya Yüce Başsatraplığı topografik tablosuna dair tarihi bir tasvir. Birinci basım. Patriklik Matbaası, 1815)] bu bölümün son yedi sayfası (67-73 dahil) (çok değerli olmayan) *Περιγραφὴ τῆς Ἀδριανουπόλεως καὶ τινῶν τῶν πέριξ τῆς Θράκης μερῶν* [*Perigrafi tis Adrianupoleos ke tinon ton periks tis Thrakis meron* (Edirne ve Trakya civarının tasviri)]'ya ayrılmıştır.
2. Papadopoulos-Vretos için Sathas, *Νεοελληνικὴ Φιλολογία* [*Neoelliniki Filologia* (Çağdaş Yunanca Filolojisi)], s. 212 vd'ne bakınız. Kirillos için krş. Sathas, *a.g.e.* s. 678 ve Z. Mathas, *Κατάλογος Πατριαρχῶν* [*Katalogos Patriarhon* (Patrik Listesi)], Atina, 1884, s. 166 (Nauplia, 1837, s. 276).
3. *Πίναξ χωρογραφικὸς τῆς μεγάλης Ἀρχισατραπίας Ἰκονίου, ἐν Βιέννῃ* [*Pinaks horografikos tis megalis Arhisatrapias İkoniu* (Konya Yüce Başsatraplığı topografya tablosu)] Viyana, 1812.
4. *Memoir über die Katre von Kleinasien,* res. III ve s. 180 vd.

Konya yakınındaki Aziz Khariton Manastırı, Ramsay[5] ve son zamanlarda da benim tarafımdan anlatılmıştır.[6] Kirillos'un açıklaması şöyledir:

> "Türklerin Ak Manastır olarak adlandırdığı (manastırın temelini oluşturan beyaz taşlardan ibaret tepelerden dolayı) İtirafçı Aziz Khariton Manastırı Sylata'nın [Sille] yanındaki tepelerde, Sylata'dan bir saatlik mesafede doğuda, dar ve derin bir vadidedir. Manastırda, 'Mağaranın Tanrısının En Kutsal Anası'na adanmış, geniş ve bir kayanın içine mağara gibi oyulmuş bir kilise vardır; ayrıca, hepsi altı veya yedi tane olan[7] hücre ve şapellerin tamamı da kaya içine oyulmuş mağaralardır: Kilisenin kapısı güneye bakmaktadır... Bu yerin dışında yer seviyesinin altında, Mübarek Khariton'un bir mucize sonucunda dik bir kayadan kazarak çıkarttığı Kutsal Kuyu bulunmaktadır.[8] Manastırın önünde bahçeler ve bağlar vardır."[9]

Rum Ortodoks Kilisesi Aziz Khariton'un anısını 28 Eylül'de kutlar. *Synaxaria*'ya [Rum Ortodoks dininin, kabaca Katolik Kilisesi'nin şehitler listesine karşılık gelen azizlerin yaşam öykülerinden oluşan derleme] göre İkonion'un yerlisi olup Aurelianus zamanında bir münzevi olarak ileri yaşta ölünceye kadar Filistin'de yaşamıştır. Pharan adında bir lavrada [büyük ve önemli zengin manastırlara verilen ad] onun tarafından kurulmuş bir mağara kilisesi gösterilmekteydi. Diğer mucizeleri arasında, "dik bir kayadan berrak su çıkartmış olduğu" [*ἐξ ἀκροτόμου πέτρας ὕδωρ διαυγὲς ἐξενεγκὼν* (*eks akrotomu petras idor diavges eksenengon*)] kaydedilmiştir. Bu mucizenin gerçekleştiği yer kaydedilmemiştir ama belli ki Musa'nın kayalara vurmasına benzer şekilde tasarlanmıştır. Bu Konya'da, yüzeyden derinde bir dizi basamakla ulaşılan bir kuyu olan "Aziz Khariton Ayazması"na uymamaktadır. Kirillos bu zorluğu görmüş ve İkonion Manastırı'na (muhtemelen Filistin kaynaklı bir kolonidir) uydurmak için *Synaxaria*'nın [*ἀνώρυξεν ἐξ ἀκροτόμου λίθου* (yüksek ve dik bir kayadan oyulmuş)] kelimelerini biraz çarpıtmıştır.

Kirillos'un zamanındaki Aziz Khariton Manastırı'nda[10] varolan yazıtlar şöyledir:

---

5. *Pauline Studies*, s. 188; krş. *Cities of St. Paul*, s. 375.
6. *B.S.A.*'nın içinde, XIX, 193 vd., bir fotoğrafla birlikte: yukarıda s. 375 vd'de (böl. XXVI) yeniden basılmıştır.
7. Şimdi, biri Aziz Sabbas'a ve diğeri de Aziz Amphilokhios'a adanmış iki tane vardır.
8. *ἀνώρυξεν ἐξ ἀκροτόμου λίθου* (yüksek ve dik bir kayadan oyulmuş).
9. *Perigrafi* (*Tasvir*), s. 45-7.
10. Bunlar *Perigrafi* (*Tasvir*), s. 46-7'de verilmiştir. No. 1-4 de, belli ki Kirillos'un kopyalarından sonra, N. S. Rizos, *Kapadokika* (*Kapadokya'ya dair*), s. 132 vd.'de verilmiştir.

I. Dışarıda kilise kapısının üzerinde:[11]

"Μεγάλη ἐστὶν ἡ δόξα τοῦ οἴκου τούτου ἡ ἐσχάτη ὑπὲρ τὴν πρώτην. πόνημα Μάρκου μοναχοῦ. ἐν ἔτει ,σφος΄ ἰνδικτίωνος ἑβδόμης."

"Bu hanenin şanı yücedir; öyle bir şandır ki bu, sondakileri başa getirendir. Keşiş Markos'un eseri. Dünya yılı 6576, yedinci indictus."

Dünya zamanı 6576'da (M.S. 1067-1068); yedinci *indictus* [15 yıllık dönem] yazıtımızı 1067'ye yerleştirmektedir. Selçuklular Konya'yı 1067'ye kadar fethetmemişti. Kuşkulandığımız gibi, eğer Konya'nın Aziz Khariton'u Filistin'den gelmiş bir yerleşimse bu tarih, Sarazenler [Müslümanlar] tarafından Filistin'de bulundukları yerden çıkartılmış keşişlerin göç zamanına karşılık gelmektedir: Bu hareket, aynı zamanda Latmos ve muhtemelen Athos'taki manastır kolonilerinin oluşturulmasının ardındaki nedendir. Bu sırada Mark adında bir keşişin Aziz Sabbas'ın başkeşişi olduğu bilinmektedir[12] ama söz konusu isim sağlıklı bir bağlantı kurmak için yeterli değildir. Yazıtın üslubu[13] açıkça "bu ikinci evin şan ve şerefi birinciden daha büyük olacaktır" diyen ikinci tapınak kehanetinden etkilenmiştir.[14]

II. Aynı kapının üzerinde ama bu sefer iç kısımda:[15]

"Τίνος τὸ ἔργον; τὸ γράμμα οὐ λέγω, θεὸς γὰρ οἶδεν ὁ ἐρευνὼν καρδίας, ἀνεκαινίσθη, καὶ καλλιεργήθη ὁ πάνσεπτος Ναὸς τῆς ὑπεραγίας Δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου καὶ ἀειπαρθένου Μαρίας, τῆς ἐπιλεγομένης Σπηλαιωτίσσης, πατριαρχοῦντος τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου κυροῦ Γρηγορίου, καὶ ἐπὶ Βασιλείου του εὐσεβεστάτου Βασιλέως καὶ Αὐτοκράτορος Ρωμαίων κυροῦ Ἀνδρονίκου, ἐν ταῖς ἡμέραις Βασιλεύοντος μεγαλογένους Μεγάλου Σουλτὰν Μαχσούτι τοῦ Καϊκαούση καὶ Αὐθέντου ἡμῶν, ἔτους ,σψηζ΄, ἰνδικτ. β΄. Ὑπόμνημα Ματθαίου ἱερομονάχου καὶ τάχα Ἡγουμένου."

"Kimin eseri? Yazıtlardan bahsetmiyorum, ruhları araştıran Tanrı biliyor çünkü. Yüce Azize Bakire Meryem Ana'nın kutsal kilisesi, namıdiğer Spileotissa [Mağaralı], Patrik Grigorios'un patrikliği ve sayın Roma İmparatoru mümin Kralımız Andronikos'un imparatorluğu döneminde inşa edilir ve Yüce Sultanımız Mesud Keykavus döneminde restore edilip zenginleştirilir. Sene 6797 ikinci indictus, Keşiş ve sonraları başkeşiş olan Matthaios'un notu."

---

11. *ἐπ' αὐτὴν [sc.] τὴν πύλην ἔξωθεν εἶσι γεγραμμένα ἐν λίθῳ τάδε.* [bu (kapının) üzerinde, dışarıda bir kaya üstünde bunlar yazılıydı].
12. Krumbacher, *Byz. Litteratur,* s. 154'e bakınız.
13. Rizos, s. 132'de.
14. *Haggai*, II, 9.
15. *ἐπ' αὐτὴν τὴν πύλην ἔξωθεν εἶσι γεγραμμένα ἐν λίθῳ τάδε.* [Kapının üzerinde, iç kısımda]. Yazıt, Rizos, s. 133'tedir.

Dünya yılı 6797, yani ikinci *indictus,* M.S. 1289'a karşılık gelmektedir. Burada bahsedilen otoriteler, yani patrik II. Gregorios 1283-1289,[16] imparator II. Andronikos 1282-1332 ve II. Izz-ed-din Karkaus'un [II. İzzeddin Keykavus] oğlu olan Konya Sultanı Masud [Mesut] da 1283-1294 tarihleri arasında hüküm sürmüştür.[17] Konya Selçukluları zamanında Hıristiyanlık ile İslam arasındaki ilişkiler son derece dostçaydı.[18] Rumlar kilise binasında bu tür bir özgürlüğü bir daha reformcu sultan II. Mahmut'un zamanına (1808-1839) kadar yaşamayacaktı. Onun hükümdarlığı zamanında kilise yazıtlarının bir kez daha Hıristiyan piskoposu ile Türk sultanını kaydettiklerini görüyoruz.[19]

III. Bu başkeşişin mezarı kilisenin aynı kapısının dışında, içeri girerken sağda, duvarın yanında, toprağa gömülmüş haldedir.[20]

"Ἐνδάθε κεῖται τῶν Μοναστῶν τὸ κλέος, ἀειμνήστου κτίτορος κυροῦ Ματθαίου, καὶ καθηγουμένου τε τῆς μονῆς ταύτης. ἐν ἔτει ,ϛως′, ἰνδικτιώνος ια′ Νοεμβρίου α′."

"Burada keşişlerin şanı, bu manastırın rahmetli kurucusu ve başkeşişi Matthaios Efendi yatmaktadır. Sene 6806, indictus 11, Kasım 1."

Tarih (6806, 1. *indictus*) M.S. 1298'dir. *Κτίτωρ* (ktitor) kelimesi ikincil anlamları olan restore eden veya hayırsever şekillerinde kullanılır (Athos'ta sık sık olduğu gibi[21]); Aziz Khariton Manastırı, gördüğümüz gibi, çok daha erken kurulmuştur.

IV. Kilisenin içinde kapının karşısında batıya doğru tabanda bir mezar vardır. Bunun üzerinde şu yazıtla birlikte mermerden bir lahit bulunmaktadır:[22]

" Ἐνταῦθα κεῖται πορφυρογεννήτων γόνος Μιχαὴλ Ἀμιρασχάνης, ἔγγων τοῦ πανευγενεστάτου δισεγγόνου τῶν ἁθλίμων πορφυρογεννήτων Βασιλέων κυρίου Ἰωάννου Κομνηνοῦ ἐν ἔτει ,ϛως′, ἰνδικτ. ια′ μηνὶ Νοεμ. α′."

---

16. Onunla ilgili olarak Krumbacher, *a.g.e.*, s. 98'e bakınız.
17. Huart, *Konia*, s. 247.
18. Yukarıda s. 370 vd.'ne (böl. XXVI) bakınız
19. Örneğin benim "Bithynica" makalem, *B.S.A.* XIII, 294.
20. *Τοῦ ὁποίου Ἡγουμένου τό μνῆμα κεῖται ἔξωθεν τῆς αὐτῆς πύλης τοῦ ναοῦ ἐκ δεξιῶν εἰσιοῦσι πλησίον τοῦ τοίχου κεχωσμένον εἰς τὴν γήν.* [Bu başkeşişin mezarı, tapınağın kapısının hemen dışında, girerken sağ tarafta yatmaktadır ve yerin içine gömülüdür.]. Bu yazıt Rizos, s. 133'te vardır.
21. F. W. Hasluck, *Athos,* s. 61-2'ye bakınız.
22. *Ἔνδον τοῦ ναοῦ ἀντικρὺ τῆς πύλης πρὸς δύσιν, ἐν τῷ ἐδάφει τῆς γῆς εἶναι μνῆμα, καὶ ἐπ'αὐτῷ μάρμαρον ὡς κιβούριον.* [Kilisenin içinde, Batı kapısının karşısında, yerde, üzerinde mermer bir mezartaşı olan bir mezar vardır.] *Κιβούριον*'un (*ciborium*) kullanımı için Du Cange, *Glossarium; s.v. ciborium*'a bakınız.

"Burada prenslerin halefi, kralların kudretli prensi Sayın Ioannis Komninos'un büyük torununun torunu Mihail Amirashan yatmaktadır. Sene 6806, indictus 11, Kasım 1."

Bu yazıt hâlâ durmaktadır ve Sterrett[23] ile Cumont[24] bununla ilgili olarak, bizim başpiskoposumuzun kayıtsız bir kopyalayıcı olduğunu gösteren iyi metinler yayımlamıştır. Yazıtta bahsedilen kişi, 1297'de Konya sarayında hayata veda etmiş olan Trabzon'un kraliyet ailesinin vârisidir.

V. Kilisenin sol koridorunda, dışarıdaki *προσκομιδή* (proskomidi) duvarındaki bölmenin kuzey duvarının yakınında, üzerinde şu yazılar bulunan başka bir lahit vardır:[25]

"Ἐνταῦθα κεῖται εὐγενεστάτων εἰκών, καθαρὶν τὲ λέγω τοῦ μακαρίτου, εἰκὼν δὲ τρισμάκαρος Ἄχη παγκάλου υἱοῦ δὲ πανευγενοῦς."

"Burada çok asil bir insanın, yani rahmetlinin sureti yatmaktadır. Bu, mübarek Ahes'in suretidir, pek güzel ve pek asil bu oğlanın.[26]"

Ne isim ne de tarih içeren bu metinden fazla bir şey edinmek olanaksız gibidir. Kirillos'un versiyonunda atlamalar olmuş gibidir.

VI. Aziz Khariton'a ait altıncı yazıt, Dimantides'in bir nüshasından aktarmada bulunan Sterrett'in *Epigraphical Journey*'indedir.[27]

---

23. *Epig. Jour.*, no. 229, Dimantides'in nüshasından: Ayrıca Grégoire, *Rev. Instr. Pub. Belg.*'in içinde, LII (1909), s. 13.
24. *Byz. Zeit.*'in içinde, IV (1895), s. 99-105, Dimantides'in yeni metni ve bir fotoğraftan. Ayrıca Rizos, *a.g.e.*, s. 133'te de vardır.
25. *Ἔτι εἰς τὸν ἀριστερὸν χορὸν τοῦ ναοῦ πλησίον τῆς βορείας πύλης τοῦ ἱεροῦ βήματος εἰς τὸν τοίχον τῆς προσκομιδῆς ἔξωθεν ἕτερον κιβούριον μὲ γράμματα τάδε.* [Ayrıca kilisenin batı cephesinde, ikonostasın ana girişinin kuzey kapısının yanında, proskomidi duvarının hemen dışında, üzerinde şu yazıt bulunan başka bir mezar daha vardır.]
26. Ἄχη [Ahi] için Karabashek, *Num. Zeit.* IX (1877), s. 213'e (İbni Batuta'dan alıntı), daha aşağıda, s. 506 (böl. XLII), n. 3'e bakınız.
27. No. 243.

XXVIII
Suların Kutsanması

Rum Ortodoks Kilisesi'nde Büyük Kutsama olarak bilinen ve her yıl tekrarlanan *Μέγας Αγιασμός* (Megas Ayiasmos) Epifani sırasındaki Suların Kutsanması, modern Yunanistan'ın en renkli ayinlerinden biridir. Açık havada yapılan bu ayin, Bayan Mary Hamilton'un *Greek Saints*[1] adlı kitabında iyi ve eksiksiz bir şekilde açıklanmıştır. Ayini idare eden din adamı, yerine bağlı olarak deniz, nehir veya hatta bir sarnıcın içine bir haç batırır ve üzerinden suların damladığı bu ıslak haçla orada bulunanların üzerine su serpiştirir. Bazı yerlerde haç suyun içine atılır ve orada bulunanlardan biri tarafından çıkartılır. Suya sokulduktan sonra haça ilk dokunan kişinin özellikle şanslı olduğuna inanılır. Suyun resmi kutsanmasından sonra suyun yararlı etkileri olduğuna inanılır ve çevrede bulunanlar bu sudan içerler veya bu suyun içinde yıkanırlar. Genelde deniz ve sular, takip eden yıl için yapılan ayinle kutsanır. Bu ayin limanlarda deniz taşımacılığı ve yolculuğu için özellikle önemlidir ve daha eski zamanlarda Türkler, suların (Hıristiyanlarca) kutsanması gerçekleştirilmeden denize açılmazdı.[2]

1915'te Lefkas'taki ayin sırasında ortaya çıkan bir aksama epey bir korkuya yol açmıştı. Suya atılmış olan haç kuma saplandığından geri alınamıyordu: Bu, bir sonraki yılda gerçekleşecek büyük felaketlerin habercisi olarak kabul edilmiş ve özellikle de, ayinin o sırada süren fırtınanın üzerinde hiçbir etkisi olmadığının farkına varılmıştı.[3]

---

1. S. 112 vd.
2. Busbecq, *Lettres* (Paris, 1748), II, 110. Atina'da haç denize atılırken havaya iki güvercin bırakılır. Kilise yortularında kuşların bu şekilde serbest bırakılması yaygındır: Bretanya'da, çeşitli kuşların serbest bırakıldığı *Pardon des Oiseaux*, Aziz Jean du Doigt yortusudur (örneğin, Quetteville, *Pardon of Guingamp*, s. 365 vd'ne bakınız); Rusya'da Beşaret-i Meryem [Meryem'e Müjde] sırasında kuşların serbest bırakılması dindarca bir eylem olarak kabul edilir (Romanoff, *Rites of the Greco-Russian Church*, s. 125); krş. Aziz Filipos ve Aziz Yakovos Yortusu'ndaki Katolik geleneğini (Tuker ve Malleson, *Christian and Ecclesiastical Rome*, I, 187). Bu durumlarda sembolizmin Rum Ortodoks suların kutsanmasındakiyle aynı olmadığını söylemeye herhalde gerek yoktur.
3. *Πατρὶς* [Patris Gazetesi], 7 Ocak 1925. *Συνεπείᾳ τοῦ γεγονότος τούτου προεκλήθη εὔλογος συγκίνησις καθ' ὅλην τὴν Λευκάδαν, ἰδιαιτέρως δὲ οἱ θρησκόληπτοι καὶ δεισιδαίμονες*

Bayan Hamilton, Rum ayininin bir yağmur ayini olduğunu ve klasik çağdan bir kalıntıya işaret ettiğini gösterdiği cesur bir girişimde[4] bulunur. Kullanılan unsurların biçimleri, kutsal nesnenin suya batırılması ve ayine yardım eden kişilerin ıslatılmasının Yunanistan'da ve başka yerlerde yağmur ayinlerinde kullanıldığı doğrudur. Ama teoriyi desteklemek için alıntılanmış şarkılarda yağmur yağmasına yapıldığı varsayılan göndermeler, yanlış çeviriden başka bir şey değildir. Alıntılanmış olan ilk şarkı (İmroz Adası'ndan) epey ortodoks bir fikir olan pınarların ve suların kutsanmasını yansıtmaktadır; ikincisi (bu da İmroz Adası'ndan) sadece çiğe atıfta bulunmaktadır; üçüncüsü (ki bu çevirideki kanıtlar arasında en güçlü olandır) yağmura değil, sadece "ıslanmaya" (*βρέχω* [vreho] geçişli fiilinin olağan bir kullanımıdır) atıfta bulunmaktadır.[5]

Çok az da olsa klasik dönemden bir kalıntı veya Yunanistan'a özgü ayinden son derece uzak olan bu ayin, tüm ayrıntıları dahil olmak üzere ona karşılık gelen bir Ermeni ayiniyle eşleşmektedir. Ermeni ayinini Struys adında Hollandalı bir on yedinci yüzyıl gezgini açıklamıştır. Buna Shamakh'da [Şamahı] tanıklık etmiştir:

> "l'Eveque commence par chanter la Masse plus matin que du coutume; puis il fait un sermon sur un Texte pris dans L'Evangile de ce jour; a la fin duquel il annonce la bénédiction de la Riviére qu'on apelle *Chatsche Schuiran*. Pendant le sermon de l'Eveque, tous les Arméniens du Pays se rendent autour du lieu ou se doit célébrer la Fete, avec la Croix & la bannieére ... [L'Eveque] fit un signe ayqyel des Arméniens tous nus sautérent sur la glace & la rompirent en plusieurs endroits, pendant que l'Eveque s'amusoit a lire & le peuple a chanter des Himnes, des Pseaumes, & des Cantiques. Lorsque la glace fut rompue, le peuple se tut, & l'on entendit le son des cloches, des cimbales & des trompettes, durant lequeş l'Eveque avança vers l'endroit ou l'eau paroissoit; & apres y avoir répandu de l'huile bénite, il la bénit avec

---

χαρακτηρίζουν τὸ πράγμα ὡς προοιωνίζον μεγάλας καταστροφάς, τρομερὰ ἀτυχήματα.... Χαρακτηριστικὴ διὰ τὴν ἀπαισιοδοξίαν καὶ ἀπελπισίαν ἡ ὁποία ἔχει καταλάβει τοὺς προληπτικούς, εἶναι καὶ ἡ παρατήρησίς των, ὅτ, καὶ μετὰ τὸν ἁγιασμόν, ἡ θάλασσα ἐξακολουθεῖ νὰ φαίνεται ταραγμένη. [Bu olaydan dolayı, Lefkada'nın tamamında büyük bir hüzün yaşanmıştır. Özellikle dinciler ve yobazlar, bu olayı, büyük bir felaketin, büyük belaların habercisi olarak nitelendiriyor... Batıl inançlı kişileri saran bu karamsarlığı ve umutsuzluğu besleyen de suyu kutsandıktan sonra bile denizin sakinleşmemiş olmasıdır.]

4. *A.g.e.*, s. 119 vd.

5. S. 127, *μία πέρδικα ... βρέχει τὸν ἀφέντη καὶ πάλιν ξαναβρέχεται καὶ βρέχει τὴν κυρά της, καὶ πάλιν ξαναβρέχεται καὶ βρέχει τὰ φτερά της.* [bir keklik kuşu... sahibini ıslatır ve yine ıslanır, hanımını ıslatır, yine ıslanır, ve kanatlarını ıslatır.] Bunu Bayan Hamilton şöyle tercüme etmektedir: "Efendimiz üzerine yağmur yağdırdı ve bir kez daha Hanımefendimizin üzerine yağdı da yağdı ve bir kez daha da kanatları üzerine yağdı da yağdı." Doğru tercümesi şöyledir: "O [keklik] Efendimizi *ıslattı* (yani su serpiştirdi) ve bir kez daha *kendisini ıslattı* ve Hanımefendimizi *ıslattı* ve bir kez daha *kendisini ıslattı* ve kanatlarını *ıslattı*."

une Croix enrichie de pierres précieuses & pour confirmer la bénédiction il la plongea par trois fois dans l'eau, fit la meme chose avec sa Croce, & dit ensuite quelques priéres qui ne durérent pas long-temps. A peine les eut-il finies que le peuple accourut en foule, les uns pour boire de cette eau, & les autres pour s'en laver les piés, les mains, & le visage. Et comme il y en a partout d'une dévotion singuliére, plusieurs se dépouillérent, & sautérent tous nus dans l'eaus, le zéle & la ferveur les empechant de sentir le froid qui étoit extreme."

"Piskopos sabahın alışık olunandan daha erken saatlerinde ayini söyleyerek başlar, daha sonra o güne has İncil'den alınmış bir metin üzerine bir vaaz verir; bunun sonunda Chatsche Schuran (Haç Şuran) adı verilen nehir takdisini haber verir.[6] Piskoposun vaazı sırasında yörenin tüm Ermenileri ellerinde haç ve bayrakla yortunun kutlandığı yerin civarına giderler... [Piskopos] bir işaret verdi ve tüm Ermeniler çırılçıplak halde buza atladılar, onu birkaç yerden kırdılar. Bu arada Piskopos okuyor, halk ise ilahiler, mezmurlar, ezgiler söylüyordu. Buz kırılınca halk sustu; çanların, zillerin ve trompetlerin sesi duyuldu, bu sırada Piskopos suyun göründüğü yere doğru ilerledi, oraya kutsanmış yağ yaydı, daha sonra bunu değerli taşlarla bezenmiş bir haçla kutsadı. Kutsamayı tasdik etmek için onu üç defa suya batırdı, aynı şeyi kendi haçıyla da yaptı ve daha sonra çok uzun sürmeyen dualar okudu. Onları tam bitirmişti ki halk kalabalık bir şekilde koştu, bazısı bu sudan içmek, bazıları onunla ayaklarını, ellerini, yüzlerini yıkamak istiyordu. Ve derin bir inanç söz konusu olduğundan, birçoğu soyunup çırılçıplak sulara atladılar; içlerindeki inanç ateşi ve heyecan onların aşırı soğuğu hissetmelerini engelliyordu."[7]

Ermeni ayinini, her ne kadar Noel Günü'ne ilişkin yanlış anlamayla birlikte olsa da, Tavernierde anlatmaktadır. Onun açıklaması da şöyledir:

"O dönemde Ermenilerin yaşadığı tüm kent ve köylerde, eğer bir nehir veya göl varsa, iki veya üç tane düz tabanlı tekne hazırlanır; bunlar, üzerinde yürünebilmesi için halılarla döşenir ve aralarından birinin üzerine Noel gününde bir tür sunak yerleştirilir. Sabahleyin güneş doğarken hem o ye-

---

6. "Nous croyons que cem ot devrait se transcire plus exactement *khatche tchrouin* qui veut dire *croix de l'eau, ou faite sur l'eaus*, signe distinctif de cette cérémonie [Bu kelimenin daha ziyade khatche tchrouin (haç çruin) olarak yazılması gerektiğini düşünüyoruz; bunun anlamı su haçı ya da suda yapılmış haçtır, bu, sözkonusu törenin ayırıcı noktasıdır]". (*l'Univers* Serisinde, s. 134'te Chopin'in *Russie*'sinin c. II'sinde, E. Boré, *l'Arménie*'ye ait not). Boré ayinin Ermeni Kilisesi'ne özgü olduğunu düşünmüştür.

7. Struys, *Voyages*, s. 245 vd. İstanbul'daki Ermeni ayinini A. Galland, *Journal*, I, 31'de anlatmaktadır. Moskova'daki Kutsama'nın *The Voyage of Osep Napae* (1557) Hakluyt baskısında renkli bir açıklaması mevcuttur. Bayan Bishop (*Journeys in Persia*, II, 312) Nesturi Epifanisi'ni, Vaujany (*Caire*, s. 332) Kıpti Epifanisi'ni ve della Valle de (*Voyages*, IV, 370) İranlıların, Hıristiyan Epifanisi'nden türemiş olabilecek 5 Temmuz tarihli "Su Serpmesi"ni anlatmaktadır. Arnavutluk'ta Bayan Durham, suya batırılmış demetler, özellikle de ilk hasat demetleri görmüştür (*Burden of the Balkans*, s. 124).

rin hem de komşu yerlerin Ermeni din adamlarının tamamı, kıyafetleri ve ellerinde haç ve sancaklarıyla birlikte teknelere binerler. Ardından haçı üç kez suyun içine sokup çıkartır ve her seferinde üzerine Kutsal Yağ'dan dökerler. Bunu tamamladıktan sonra olağan vaftiz biçimiyle devam ederler."[8]

Kutsal Topraklar üzerine çalışanlar için (ama Yunanistan'la ilgilenenler için değil) Rum ve Ermeni ayinlerinin tüm ayrıntılarının Mesih'in çok erken bir tarihte Ürdün Nehri'nde gerçekleştirdiği vaftiz ayininden türemiş olduğu sıradan bir bilgidir. Bir altıncı yüzyıl hacısı olan Piacenzalı Antoninus, Ürdün Nehri'ndeki Epifani ayinini, diğer dindarlarla birlikte gördüğüne şüphesiz inandığı bazı mucizevi olayları atlamadan uzun uzun anlatır.[9] Aşağıda verilmiş olan, Antoninus'un kötü Latince'sinin kaba bir çevirisidir:

"Epifani Arifesi'nde sayısız insanın hazır bulunduğu büyük bir ayin düzenlenir ve dördüncü veya beşinci horozun ötüşünde arife kutlanır. Sabah ibadetinden sonra, tanın ilk ışıklarıyla cemaat kalkar ve ayine açık havada devam edilir. Diyakozlarının yardımıyla nehre inen papaz, suyu kutsamaya başlar başlamaz, güçlü bir şekilde köpüren Ürdün Nehri kendisine döner, kutsama yerinin yukarısındaki su birikir ve aşağıdaki su da denize akar. Mezmur yazarına göre [Davut Peygamber], "Deniz gördü ve kaçtı, Erden [Ürdün Nehri] geri döndü."[10] Gemileri olan tüm İskenderiyeliler o gün çeşitli parfümler ve balsamla dolu kovalar[11] gönderir ve suyun kutsandığı anda, vaftizler başlamadan önce bu kovaları nehre batırarak teknelerini denize indirmeden önce sulayacakları kutsanmış suyu alırlar.[12] Vaftiz bittiğinde herkes, üzerlerinde gömülürken kullanacakları kefen veya diğer türden giysilerle kutsanmak için nehre iner.[13] Tüm bunlar tamamlandıktan sonra su tekrar yatağına döner."

Dolayısıyla, Rum ve Ermeni Epifani ayinleri doğrudan Filistin'deki ortak kaynaktan, Hıristiyan dininin kaynağından türemiştir. Tüm bu eski unsurları incelemek için kullanılacak ilke önemlidir ama son derece sık bir şekilde göz ardı edilir. Özellikle Yunanistan'da, daha popüler olan klasik çağ kalıntısı fikri tarafından arka planda tutul-

8. *Voyages*, s. 171 vd.
9. Der. Geyer, *Itin. Hieros.*, s. 200 (der. Tobler, s. 15, XI).
10. Ps. CXIV, 3 [Kitabı Mukaddes, Mezmurlar, 114.3, İstanbul, 1993 ç.n.]
11. MSS, *colaphos*'un *calathos* olduğu ortadadır.
12. İlginç bir şekilde, Ürdün Nehri'nin suyu, en azından Batılı hacılar tarafından teknede uğursuz kabul edilir; krş. Fabri, *Evagat*, II, 36, 43 ve Füsslein, *ap.* Mirike, *Reise*, s. 221.
13. Kudüs'te bu amaçla satılan ucuz pamuklu kefenler turistler arasında meşhurdur: Tobler'a göre (*Topogr. von Jerusalem*, II, 706), Piacenzalı Antoninus bunlardan halihazırda bahsetmiştir. Benzer şekilde Müslümanlar da gömülecekleri kıyafetleri Mekke'deki Zemzem kuyusunun suyuyla ıslatır (Burckhardt, *Arabia*, I, 276). Kerbela uygulaması için Cuinet, *Turquie d'Asie*, III, 202'ye bakınız.

muştur. Tipik bir örnek, Aziz Elias'ın Helios'la sözde özdeşliğidir.[14] Yunanistan'da göze çarpan neredeyse her yüksek yerde bir Aziz Elias Şapeli'nin bulunuyor olması, azizin Helios'un yerini aldığını göstermez, her ne kadar bu teoriyi desteklemek için ileri sürülmüş argümanlar son derece zekiceyse de. Elias'a adanmış dağ prototipi Filistin'de Karmel Dağı'dır ve Eski Ahit'in Elias'ı yağmur yağdıran bir azizdir. Daha fazla açıklamaya gerek yoktur. Yunanistan'da Elias'a adanmamış dağlar arasında büyük çoğunluğu, örneğin Athos Dağı da dahil olmak üzere,[15] İsa'nın Tecellisi'ne adanmıştır. Burada bir kez daha, İncil'deki öykü ve Filistin'le varolan bağlantı apaçık ortadadır. Biraz değişik türden başka bir örnek de, ortodoksluğun deniz azizi Aziz Nikolaos'tur.[16] Artemis'ten gelen bir kalıntı olarak temsil edilme girişimine rağmen,[17] deniz yolcuları arasında gördüğü itibarını sadece ve tamamen kilisenin, İstanbul veya Batı'dan Kutsal Topraklar'a giden her hacı teknesinin geçtiği bu tehlikeli kıyı hattındaki pozisyonuna borçludur.[18] Yerel rastlantı, burada bir piskoposu, Sinop'ta bir bahçıvanı (Aziz Fokas)[19] ve Pelusium'da bir keşişi (Aziz İsidorios)[20] (hepsi kara insanı) deniz azizlerine dönüştürmüş ve diğer yandansa, balıkçı Aziz Petros ve deniz yolcusu Aziz Pavlos'a denizcilerin gözünde özel bir saygınlık kazandırılmamıştır. Simi Adası'nda Aziz Mihail[21] veya Herakleia Perinthos'ta Aziz Georgios[22] da, kiliselerinin pozisyonundan dolayı deniz kurtarıcıları olarak itibar kazanabilir. Azizin kişiliği, onun, denizden göze çarpan veya iyi bilinen tehlikeli bir noktanın yakınında bir yerde bulunan bir denizci topluluğun başazizi olma konumuyla karşılaştırıldığında son derece önemsizdir.

Ayinler ve tapınımlar için doğru olan aynı zamanda binalar ve batıl itikatlar için de doğrudur. Kutsal Kent'teki Kutsal Kabir Kilisesi ve

---

14. Daha yukarıda s. 320, (böl. XX) n. 3'e bakınız.
15. Hasluck, *Athos*, s. 19, n. 1'de yanlış.
16. *Athos Guide to Painting* ona hiçbir deniz mucizesi atfetmemektedir (Didron, *Iconographie Chrétienne*, s. 365-8).
17. Anichkof, *Folk-Lore*, V, 108-120.
18. Yukarıda s. 350'ye (böl. XXII) bakınız.
19. Aziz Fokas tapınımı hakkında Radermacher, *Archiv f. Religionsw*, VII, 445 vd.'ne bakınız.
20. Aziz İsidorios'a adanan burunların sıklığı (örneğin Girit'in doğu noktası) onun denizcilerin, tahminen Mısırlıların, tercih ettiği bir aziz olduğunu göstermektedir. Pelusiumlu Aziz İsidorios'un mu yoksa İskenderiyeli (Sakız Adası) asker Aziz İsidorios'un mu kastedildiği önemli değildir.
21. Dawkins, *Emmanuel Coll. Mag.* XVIII, 18 vd.; krş. Michaelides, *Καρπ. Αισματα*, s. 22. Ayrıca yukarıda s. 344'e (böl. XXII) bakınız.
22. Covel, *Diaries*, s. 277: "Ünlü olduğu başlıca şey, zavallı denizcilerin kurtarılmasıydı ve kilisede ona, deniz kazasından kurtulmuş zavallılar tarafından ithaf edilmiş sonsuz *άναθήματα* [*anathimata* (adaklar)] asılmıştı; büyük kısmı, bir ucu gümüşe batırılmış çıma veya halat parçaları veya ince halatlardı."

Hz. Ömer Camii, Tapınak Şövalyeleri'nin[23] Batı Avrupa'daki "yuvarlak kiliseleri"ni bile etkilemiştir. Ayasofya'nın "terleyen sütunu"[24] Kudüs'teki Azize Helena Şapeli'ndeki mucizenin gülünç bir taklididir.[25] Rum Ortodoks Kilisesi, Kutsal Topraklar'la her zaman iyi kötü bir ilişki içinde olmuştur. O yöne doğru hac yolculuklarının, bunlar her ne kadar dinen (Ruslar dışında) Müslümanların Mekke'ye olan hac yolculuğu kadar önemli kabul edilmediyse de, yine de ruhban dışındaki insanlar üzerinde büyük etkisi olmuştur. Dini ayinler, tapınımlar, binalar ve batıl itikatlarda ortodoks dünyası ile Filistin arasındaki bağlantı, ortodoks dünyasıyla klasik antikçağ arasındaki bağlantıdan çok daha güçlüdür ve süreklidir. Etnolojik değişimlerden etkilenmemiş ve ruhban sınıfını caydırmamış, teşvik etmiştir. Bu yüzden tüm bu *köken* sorularında paraleller ilk önce Kutsal Topraklar'da ve o yönde aranmalıdır.[26]

23. Hasluck, *Letters*, App.
24. Şunlara bakınız: Novgorodlu Antony, Khitrovo, *Itin. Russes*, s. 90'nın içinde; Sandys, *Travels*, s. 25; Aaron Hill, *Ottoman Empire*, s. 138; Eisner, *Z.D.P.V.* XVII, 303.
25. Fabri, *Evagat.* I, 293. Benzer şekilde, İstanbul'da bulunan Mustafa Hoca Camii'nin zinciri efsanesi (bunun için şunlara bakınız: Carnoy ve Nicolaides, *Folklore de Constantinople*, s. 112; Polites, *Paradosis* (Gelenekler), no. 28; van Millingen, *Churches in Constant.*, s. 107) Hıristiyan değil, Müslüman etkisi altında Kudüs'ten gelmektedir (krş. Besant ve Palmer, *Jerusalem*, 1908, s. 469; Le Strange, *Palestine*, s. 151 vd.).
26. Lucius (*Anfange des Heiligenk.*, App. I, s. 507) dinde yeni fikirlerin az sayıda olduğunu eğitici bir şekilde belirtmektedir.

XXIX
"Kırklar"[1]

Türk coğrafi terminolojisinde belli "yuvarlak" sayılar keyfi şekilde düzenli olarak kullanılır. Bunlar arasında en önemlileri, "sayısız" fikrini ifade etmek için kullanılan "binbir" ve benzer şekilde "pek çok" için kullanılan "kırk"tır.[2] Birinciyle ilgili örnekler İstanbul'daki meşhur Binbirdirek Manastırı ve Likaonya'daki [bugün Konya ve Karaman illerinin büyük kısmını kapsayan antikçağ bölgesi] Binbir Kilise'dir. İkincisi içinse, Kırk Geçit olarak adlandırılmış çeşitli nehirler (Yunanca'da Sarandaporos), Kırk Ağaç kenti, Kırk Göz olarak adlandırılmış pınarlar, Kırk İn, Kırk Er olarak adlandırılmış bölgeler ve daha birçok başka örnek vardır.

Yukarıda sıralanmış isimlere ek olarak (ki bunlar, eğer kırk kelimesini pek çok anlamında okursak kendilerini açıklamaktadır), sadece Kırk olarak adlandırılmış belli yerlerle de karşılaşmaktayızdır (Kırklar,[3] Yun. *Saranda*).[4] Özellikle Pontus'ta[5] [Doğu Karadeniz] yaygın olmakla beraber, başka yerlerde de karşımıza çıkarlar. Örneğin, en az iki adet Kırklar köyünün bulunduğu Misya'da[6] [kuzeybatı Anadolu] ve Karya'da [güneybatı Anadolu] bu ismin kullanıldığı antikçağ

---

1. Bu bölüm, eklemelerle birlikte, *B.S.A.* XIX, 221 vd.'den yeniden basılmıştır.
2. Beş hariç kırkın altındaki rakamlar (krş. Walpole, *Travels*, s. 205; Arundell, *Asia Minor*, I, 75) genelde sayısal değerlerini sıkı sıkıya korur. Dolayısıyla, "beş" "çeşitli", "iki veya üç" anlamına işaret eder; "kırk" gözün doğal olarak sayabileceğinden daha büyük bir sayıdır ve "bin bir" saymanın ötesinde bir sayı anlamına gelir. Araplar kırkayağı "kırk dördün anası" olarak adlandırır (Jessup, *Women of the Arabs*, s. 267).
3. Kırklar çoğul ekinden dolayı bir sıfat değil, isim yerine geçer.
4. Yer isimleri olarak kullanılan kırktan farklı rakamlar için krş. Konya yakınında Dokuz (Huart, *Konia*, s. 126), burada tam isim Dokuz Hane Dervend'dir (Dokuz Ev Yeri). Efes ile İzmir arasındaki *Trianda* (*Τὰ Τριάκοντα* [*Ta Triakonda*], Ducas, s. 183B) genellikle Roma yolunda otuzuncu kilometre taşı şeklinde yorumlanmıştır ama Rodos'ta da, bu açıklamanın olanaksız olduğu aynı isimde bir köy vardır.
5. Grégoire, *B.C.H.* 1909, s. 27'nin içinde; Jerphanion, *Mél. Fac. Or.* (Beyrut), 1911, p. XXXVIII'in içinde.
6. (1) Pergamon yakınında ve (2) Balia'nın batısında (Philippson, *Katre des W. Kleinasiens*); ikincisi, eski bir yerdir (Philippson, *Reisen und Forschungen*, I, 36).

Loryma'nın[7] yakınında bir kilise kalıntısının bulunduğu bir yer ve Knidos'un[8] doğusunda da bir antikçağ kabri. Kırklar Dağı ("Kırkların Dağı", "Kırk Dağ" değil) benzer şekilde gizemlidir. Bu da, daha öncekiler gibi, kırk kişiyle ilişki ima eder. Bu "kırklar" için bir açıklama sunulması gerekmektedir.

Özellikle "kırk"ın Türkiye ve Yakındoğu'daki mistik bağlantılarını dikkate almalıyız. Kırk rakamı (günler vb) ve kırk grupları (kişiler vb) hem dindışı hem de dini bağlantılarıyla her yerde karşımıza çıkmaktadır. Birincisiyle ilgili olarak, Türk halk öykülerinde kahramanın düğün şöleni sürekli "kırk gün ve kırk gece" sürer. Doğum,[9] evlilik[10] ve ölümden[11] sonraki "kırk gün" kritiktir ve 27 Kasım ile 5 Ocak arasındaki "kırk gün" boyunca kötü ruhlar olağandışı şekilde faaldir.[12] Hırsızlar, gulyabaniler, cinler ve periler kırklı gruplar halinde faaliyet gösterir[13] ve bu sayı büyü reçetelerinde de tekrar tekrar karşımıza çıkar.[14]

Hem Hıristiyanlığın hem de Müslümanlığın geleneksel dini bilgisinde aynı sayı kendisini sürekli tekrarlar. Hıristiyanların büyük oruçları kırk gündür, Halveti dervişleri de aynı şekilde kırk günlük sürelerle oruç tutar ve nefsi köreltme faaliyetlerinde bulunur,[15] Mevlevi dervişlerinin acemilik dönemi (bin bir gün) kırk günlük sürelere bölünmüştür.[16] Muhammed'in kırk geleneği vardır[17] vb.[18] Kişilere gelince, dinde, bir kez daha, din dışı kırk gulyabani, kırk cin ve benzerine karşılık gelen sayısız kırk aziz grubu vardır. Hıristiyan tarafında en önemlisi, bir gölde hayatlarını kaybetmiş ve hâlâ on altıncı yüzyılda kentin yakınında

---

7. Chaviarasi, *Παρνασσός* (Parnasos), XIV, 537 vd.'nin içinde.
8. Halliday, *Folk-Lore*, XIV, 537 vd.'nin içinde.
9. Carnoy ve Nicolaides, *Trad. de l'Asie Mineure*, s. 308-310.
10. *A.g.e.*, s. 315.
11. *A.g.e.*, s. 325.
12. *A.g.e.*, s. 305.
13. Bay Halliday'e borçlu olduğum Kunos'un *Türkische Volksmarchen aus Adakale*'sine (s. 84, 90) iki referansı, "Kırk"ın, daha başka tanımlama olmadan, Türk folklorunda bir ruhlar grubu olarak kabul edildiğini kanıtlamıştır.
14. Krş. örneğin Abbott, *Macedonian Folklore*, s. 229 (kırk adım); [Blunt], *People of Turkey*, II, 257 (kırk çocuğun yağından yapılmış mum); d'Ohsson, *Tableau*, I, 240 (Bir cesedi mezara kırk adım taşımak, kırk günahın silinmesini sağlar) ve muhtelif.
15. D'Ohsson, *Tableau*, II, 308.
16. Huart, *Konia*, s. 203.
17. D'Herbelot, *s.v. Arbain*. Kırk rakamının kullanılması ayrıca antikçağ Yunanlıların ayinlerinde de vardır ama onlar tarafından bir Sami kaynağından türetilmiş gibidir (Wide, *Archiv f. Religionsw.* 1909, s. 227); tıpkı modern Yunanistan ve Türkiye ve bir ölçüde de Latin Hıristiyanlığında [Katolik] olduğu gibi; kırk günün affı Katolik Kilisesi'nde yaygındır. Dr. Roscher'in Samiler (*Abb. Sachs. Ges., Phil.-Hist. Cl.*, 1909, *Abb.* 4) ve Yunanlılar (*Abb. Sachs. Ges., Phil.-Hist. Cl.*, LXI (1909), *Abb.*II) arasında kırk rakamı üzerine kapsamlı yazıları bu nokta üzerine daha fazla konuşmayı gereksiz kılmaktadır.
18. Bedeviler, hasta olduklarında, Sina'daki Firavun'un hamamında kırk gün yıkanırlar (Bussierre, *Lettres*, II, 235).

görülen[19] Sebaste'nin (Sivas) Kırk Şehidi'dir.[20] Bunların şehitlikleriyle ilişkili hamamın kalıntıları, bir Ermeni mezarlığında bulunan meşhur mezarları gibi,[21] günümüzde hâlâ mevcuttur.[22] Diğer Kırk (Hıristiyan) aziz grupları Sina,[23] Melitene[24] [Malatya], Adrianople[25] [Edirne] ve Trakya'nın diğer kısımları[26] ve de Roma'yla[27] ilişkilidir. Filistin'de d'Arvieux Hebron'da harap bir Kırk Kilisesi[28] ve yakınında benzer şekilde adanmış bir manastır[29] kaydetmiştir. Müslüman tarafındaysa yerelleştirilmemiş belli ruh grupları vardır: Yeryüzünün Kırk Ereni[30], Kırk Abdal[31], Kırk Mağdur[32] ve Ayasofya'da görünmelerinden dolayı yarı yarıya yerelleştirilmiş bir Kırk Eren grubu.[33] Yerelleştirilmiş Kırk Eren grupları Müslüman dünyasının her yerinde görülür. Medine'de Peygamber için ölmüş Kırk Şehit'in mezarları vardır;[34] diğer yandan; Tunus, Kuzey Afrika'nın fatihi Sidi Okbar'ın Kırk Gönüllüsü'ne ait eş bir mabetle övünür.[35] Saygı gösterilen diğer Müslüman Kırkları Tikrit

---

19. Khitrovo, *Itin. Russes*, s. 245.
20. *Synax. CP.* 9 Mart. Bunlardan halihazırda Greg. Turon. *De Glor. Mart.* I, XCVI'da bahsedilmektedir. Daha yukarıda s. 50'ye (böl. V) bakınız.
21. İzmirli Bay Ekisler'den. Ermeniler Sebaste'nin Kırk'ına büyük saygı gösterir; onlar tarafından *Kasun* [Karasun] *Manug* = [Kilise'nin] "Kırk Çocuk"[u] olarak bilinirler. Ainsworth'un (*Travels*, II, 12) Sivas'ta ziyaret ettiği "Kırk Manastırı" muhtemelen Ermeni'ydi. Batı'da halihazırda Roma'da Azize Maria Antiqua'nın erken resimleri arasındadırlar (Rushfort, *Papers B.S.R.* I, 109).
22. Cumont, *Stud. Pont.* II, 225. Gölün kıyısında bir hamam, donmakta olan şehitleri vazgeçirmek için ısıtılmıştı ve Sebaste'nin Kırkı genellikle sanat türünde tasvir edilir. Onun Kırk Şehit efsanesine katılması garip gibidir: Hasluck, *Letters*, s. 106'ya bakınız. Orada verilen referanslardan Kırk'ın hamam perileri olduğu anlaşılmaktadır.
23. Robinson, *Palestine*, I, 159, 181; Agnes Lewis, *Horae Semiticae*, s. IX; Ebers, *Durch Gosen*, s. 341-54; Goldziher, *Rev. Hist. Relig.* II, 320 ve referanslar.; Goujon, *Tere Sainte*, s. 317; Thévenot, *Voyages*, II, 528. Özellikle Palmer, *Desert of the Exodus*, s. 119.
24. Procopius (*de Aed.* I, 7) onların kalıntılarını İstanbul'da bulmuş olmaktan bahseder. 21 Temmuz tarihli *Synaxaria*'da Melitene'nin [Malatya] üç şehidinden bahsedilmektedir ama Kırk geleneği ve bir kilisenin onların Melitene'de varlığını sürdürmüş emanetlerini barındırdığı söylenir (Texier, *Asie Mineure*, II, 35).
25. *Synax. CP.* 1 Eylül. Ama (Sivas'ın) Kırk Aziz, Adrianople'de (Edirne), diğer yerlerde (Lavriotes, *Θρακική Επετηρίς*, I, 32 vd.) olduğu gibi, 9 Mart'ta kutlanır ve özellikle Adrianople bölgesiyle bağlantılı Aynoroz'daki Xeropotamou Manastırı aynı günde ziyafet yapar.
26. Delehaye, *Culte des Martyrs*, s. 278, 281.
27. *A.g.e.*: Diğer batı grupları Marsilya (Collin de Plancy, *Dict. des Reliques*, II, 341-3), Lyon (Lucius, *Anfange des Heiligenk.*, s. 147) ve Benevento yakınındadır (Baedeker, *S. Italy*, s. 221).
28. *Mémoires*, II, 236: Krş. Hanauer, *Folk-Lore of the Holy Land*, s. 31, muhtemelen en önemli otoritemizdir.
29. *A.g.e.* II, 244. Kudüs'teki Kırk Şehit için Theodericus, *De Locis Sanctis*, der. Tobler, s. 120'ye bakınız. Krş. ayrıca, Fabri, *Evagat.* II, 475. Halın Arnavutluk'ta bir gruptan bahseder (*Ablan. Studien*, I, 90).
30. D'Ohsson, *Tableau*, I, 104.
31. Hammer-Hellert, *Hist. Emp. Ott.* I, 156.
32. J. P. Brown, *Dervishes*, s. 163.
33. Evliya, *Travels*, I, I, 60.
34. Burton, *Pilgrimage to Al-Medinah and Meccah*, Londra, 1906, I, 274.
35. N. Davis, *Ruined Cities*, s. 355 vd.

(Dicle üzerinde),[36] Kudüs'te El Aksa Camii,[37] Ramallah,[38] Şam,[39] kuzey Suriye'de Nusayri bölgesindeki çeşitli dağlarda,[40] ve Mısır'da Menzaleh ve diğer yerlerdedir.[41] Kıbrıs,[42] Yoros-Köy[43] ve İstanbul yakınında Ak-Baba[44] ve Teselya'da Larissa'da[45] başka Müslüman "Kırk" tapınımları bulunabilir. O halde, Kırk Azizler fikrinin içinde Müslümanlar için yeni veya garip hiçbir şey yoktur; dolayısıyla aynı adı taşıyan Hıristiyan tapınımlarını çekici bulmaları doğaldır.[46]

Fanatik sultan I. Selim[47] Sina'nın Kırk Azizi'ne, Hıristiyan olmalarına rağmen özel saygı göstermiştir ve Sebaste'nin [Sivas] Kırk Azizi'ne adanmış ve onların emanetlerini barındıran sayısız manastır ve kiliseden en azından biri, Kırklar Tekkesi adı altında İslam'a kazandırılmıştır. Muhtemelen antikçağın Sarin'i olan Pontus'ta Zela [Zile] yakınındaki bir köyde bulunan bu mabedi Müslüman hacılar kadar Hıristiyanlar da hâlâ ziyaret eder.[48] 1571'de Türklerin fethettiği ve her zaman nüfusun büyük kısmının Hıristiyan olduğu Kıbrıs'ta da

---

36. G. L. Bell, *Amurath to Amurath,* s. 217.
37. Baedeker, *Palestine and Syria,* s. 60.
38. *A.g.e.,* s. 13; d'Arvieux, *Mémoires,* II, 28; de Breves, *Voyages,* s. 103; Tobler, *Topogr. von Jerusalem,* II, 828-35; Goujon, *Tere Sainte,* s. 106; V. Guérin, *Descr. de la Pales.* I, I, 42; Stern, *Die Moderne Türkei,* s. 171; Thévenot, *Voyages,* II, 572.
39. Baedeker, *Palestine and Syria,* s. 317; Lady Burton, *Inner Life of Syria,* s. 314. Burada Peygamber'in Kırk Sahabesi olarak adlandırılırlar. Şam'ın bir yerlisi bana bu mabedin çekiciliğinin, mucizevi şekilde havada asılı duran ve içinden sorunlu gözlere iyi gelen bir sıvı çıkan bir taştan kaynaklandığını söylemiştir. Bu tapınım, Thévenot'un bahsettiğinden türemiş olabilir veya olmayabilir (Haris, *Voyages,* II, 445'in içinde): "Bir camiye saygısızlık ettiklerinden (oysa bir Yahudi çocuğu yapmıştı) Şam'ın paşa veya kralı tarafından öldürülmüş Kırk Şehit bir deliğe gömülmüştür; bu Kırk Hıristiyan, hapishanede bu yüzden çok eziyet çekmiş diğerlerini kurtarmak için bunu üstlenmiştir." Ayrıca Pococke, *Descr. of the East,* II, I, 126 ve Goujon, *Tere Sainte,* s. 31'e de bakınız.
40. Walpole, *Ansayrii,* III, 340 Lazkiye yakınında (*Jebel el Erbain*) bu "Kırk Dağları"ndan birinden bahsetmektedir. Albay T. E. Lawrence bana bunlardan çok olduğunu söylemektedir. Nusayrilerinkine benzer bir gelenek icra eden Anadolu "Kızılbaşları"nın da kendi aziz-yazınlarında bir Kırk Eren grubu vardır (Grenard, *Journ. Asiat.,* III, 1904, s. 516). Daha doğuda Sir P. M. Sykes İran Belucistanı'nda bir "Kırk" yanardağı bulmuştur (*Ten Thousand Miles in Persia,* s. 134).
41. Goldziher, *Globus,* LXXI (1897), s. 239. Süveyş'teki Kırk Camii'nde Napolyon'un kurşuna dizdirdiği 40 şeyh gömülüdür (Le Boulicaut, *Au Pays des Mysteres, s. 23-4).*
42. Bu tapınım aşağıda tartışılmaktadır.
43. Evliya, *Travels,* I, II, 73.
44. Bu, Kırk Sultan olarak bilinen bir kırk kadın eren grubudur (F.W.H.).
45. Larissa Kırk'ının mezarları eskiden onların ismini (Kırklar Camii) taşıyan (şimdi yıkılmış) bir camide gösterilmekteydi.
46. Carmoly'nin Yahudi *Itinéraires*'inde, kırk rakamının belirmemesi kayda değerdir: Onun yerine, azizler, yediler, on ikiler ve bunların katları şeklinde gruplandırılmıştır.
47. P. Meyer, *Athosklöster,* s. 65 vd. Her ne kadar Selim fanatik bir Sünni idiyse de, Hıristiyanlara olan tavrında olması gerekenden daha uzlaşmacıydı; bunun bir Rum eşten dolayı olduğu söylenmiştir. Krş. özellikle *Hist. Pol., ap.* Crusius, *Turco-Graecia,* s. 40, *ἠνέῳξε καὶ ναοὺς ἡμετέρους, οὕσπερ ἀπέκλεισεν ὁ πατὴρ αὐτοῦ.* Kiliseleri kapattıran babasının aksine, [Sultan Selim] bizlere yeni kilise açtırdı. Onun Sina'daki Azize Ekaterina Manastırı'yla bağlantısı için Burckhardt, *Syria,* s. 543'e bakınız.
48. Yukarıda s. 50'ye (böl. 5) ve aşağıda da s. 574'e (böl. XLIV) bakınız.

bir Kırk Tekkesi (Kırklar Tekkesi) vardır. Bu mabet de (Lefkoşa yakınında) görünürde Müslüman olmasına rağmen benzer şekilde hem Hıristiyanlar hem de Türkler tarafından ziyaret edilir.[49] Yukarıda bahsedilmiş olan Müslüman Kırklar'ın en azından bir kısmının benzer bir Hıristiyan geçmişi olmuş olabilir; özellikle Tikrit, onuncu yüzyıl kadar geç bir tarihte büyük bir manastırı olan bir Hıristiyan merkeziydi[50] ve Hıristiyanlar bugüne kadar Ramallah Kırkı'nın Sebaste'nin Kırkı'nın yerini aldığını veya onunla özdeş olduğunu iddia etmektedir.[51]

Trakya'daki Kırk Kilise'de [Kırklareli] de böyle bir gelişimin izleri vardır. Kentin adı büyük ihtimalle, ilk bakışta düşünüleceğinin aksine, "Kırk Kilise"den değil, bir Kırk Aziz (belki de komşu Adrianople kentiyle ilişkilendirilmiş olanlar) kilisesinden türemiştir. Bu farazi kilisenin adı ve yeri hâlâ modern ve dıştan Müslüman[52] Kırklar Tekkesi tarafından anılmaktadır. "Önemli olan, [kentin] adının hakiki yazılışının Kırk-Kemsi [Kırk Kimse] olmasıdır. Çünkü bu kent, bir zamanlar bu sayıda kutsal adamın ikametgâhı olarak kutsanmıştır; onlara küçük bir cami veya mescit ithaf edilmiştir."[53]

Eğer Kırk Kilise aslında Kırklar Kilisesi'yse diğer durumların da bu şekilde yorumlanabileceği ortadadır. Özellikle, Pergamon [Bergama] yakınındaki bir kentin ve Truva'daki[54] bir köyün adı olan Kırk Ağaç basitçe ya "Kırk Ağaç" ya da "Kırkın Ağacı" şeklinde tercüme edilebilir. Hem İslam'da hem de Hıristiyanlıkta kutsal ağaçlar yaygındır ve

---

49. Hackett, *Church of Cyprus*, s. 421; Lukach, *City of Dancing Dervishes*, s. 80; Luke ve Jardine, *Handbook of Cyprus* (1913), s. 47. Bay Luke, beni, bu tekkede yerin altında yirmi üç kadar kabir olduğu ve yerin üstünde de, diğer on yedi azizin kalıntılarını barındırdığı söylenen büyük bir kabrin bulunduğu konusunda bilgilendirmiştir.
50. Le Strange, *E. Caliphate*, s. 57. Sachau (*Am Euphrat und Tigris*, s. 88), Tikrit'in kırklı grubunu Hıristiyan bir kökenle ilişkilendirmektedir.
51. Tobler, *Topogr. von Jerusalem*, II, 833; de Breves, *Voyages* (1605), s. 103; Goldziher, *Globus*, LXXI (1897), s. 239'un içinde; Conder, *Survey of Palestine*, II, 270 vd.'nin içinde. Bu gelenek elbette doğru olabilir ama Filistin'de yarın düzine Müslüman kırkı ziyaret yeri bulunmaktadır (Conder, a.g. V, 269). Seilun'da bir "Kırk Camii" (Conder, *a.g.e.*, II, 368; Clermont-Ganneau, *Archaeological Researches in Pal.* II, 299) kökeni belirsiz eski bir yapıdır; kimisi bir sinagog olduğunu varsaymaktadır. Goldziher (*a.g.e.*) hem Suriye hem de Mısır'da kırkların sıklığına işaret etmektedir; Mısır için kökeninin Müslüman olduğunu düşündüğü Manzeleh'teki bir "Kırk"tan bahsetmektedir. Bilge Bernard (M.S. 867, der. Wright, s. 24) İskenderiye'nin batı kapısının dışında bir Kırk manastırından bahsetmektedir; bu, Hıristiyan tapınımın Mısır'a erken geldiğini göstermektedir.
52. F. W. H. M. Christodoulos, Ἡ Θράκη [*Thraki* (Trakya)], s. 196, 245'te "Kırklar Tekkesi"nden bahsetmekte ve bu ismin nasıl türetildiğine dair öneride bulunmaktadır. Modern Kırk Kilise kentinin [Kırklareli], yaşamına, İstanbul, Şumnu ve Rusçuk arasında bir yol durağı olarak başladığı görülmektedir: Onun Bizans dönemi hakkında bilgimiz yoktur.
53. Walsh, *Journey*, s. 147, krş. Frankland, *Travels*, I, 70, burada kutsal adamlar derviş olarak nitelendirilmektedir.
54. Tchihatcheff, *Bosphore*, s. 381.

kesinlikle böyle bir ağaç adını Trakya'nın Dedeağaç ("Erenin Ağacı") Limanı'na vermiştir.[55]

Aynı "Kırklar Tekke" kategorisine Adalia [Antalya] yakınında Kırk Camii [Kırklar Camii] adında bir köy de dahil olmaktadır.[56] Burada, tespit edebildiğim kadarıyla, Hıristiyan gelenekler söz konusu değildir.

Bu gibi durumlarda Hıristiyan ve Müslüman iddialarından birini seçmek, "Kırk Aziz"in her iki dindeki popülaritesi göz önüne alındığında son derece zordur. Ayrıca, kırk olarak adlandırılmış yerlerin başlangıçta hiç de azizlerle değil, sadece haydutlar, gulyabaniler, cinler, periler vb gibi dünyevi figürlerle ilişkili olduğunu ileri süren üçüncü bir ihtimali de dikkate almamız gerekmektedir; Kapadokya'daki İnce Su yakınındaki Kırk Mağaraları kırk cinle ilişkilidir.[57] Aslında, kanıtların yetersizliğinden dolayı, çeşitli kırkların ardından adlandırılmış yer isimlerinin gerçek sahiplerini tespit etmek çoğu kez olanaksızdır. Çeşitli kırkların belli efsaneleri havada kalmış ve tesadüfi veya keyfi sebeplerle belli yerlerle ilişkilendirilmiştir. Hıristiyan "Kırklar" ve yerlerinin Batılı seyyahların ilgisini çekmesi daha olasıdır. Pontus'ta Sarin'de olduğu gibi, bazı durumlarda Hıristiyan şecerenin ispatlanmış olduğu kabul edilebilir; diğerlerinde, örneğin Sebaste bölgesinde eski bir kent olan Amasya'nın üzerindeki Kırklar Dağı'nda, bu mümkün olabilir ve yine Bolu yakınındaki Hacı Kalfa'nın [Kâtip Çelebi] Kırklar Dağı[58] gibi, diğerlerinde de hiçbir şekilde kesin bir sonuca varılamaz. Genelde Sebaste (Sivas) çevresinin sınırları içindeki Kırkları Hıristiyanlığa vermeyi ve harabe kiliseler ile özellikle de göllerin kenarındaki (çünkü Sebaste Kırkı'nın durumunda şehitliğin gerçekleştiği yer bir göldür[59]) olası dini yerleri muhtemelen kesin olmayan bir şekilde Hıristiyan azizlerine tayin etmeyi tercih edebiliriz. Diğer yandan, mağaralar daha ziyade (ama sadece değil) dünyevi figürlere atfedilebilir; dağlar da Kırklar'ın her iki kategorisi için eş derecede

---

55. İstanbul'da Büyükdere'nin yakınında yedi gövdeli büyük bir çınar ağacı hem Kırk Ağaç (Byzantios, *Kostantinopolis*, II, 157) hem de "Yedi Kardeşler" olarak adlandırılır. Eyyub [Eyüp] yakınında "Kırk Selvi" (Hammer, *Constantinopolis*, II, 37; von Prokesch-Osten, *Denkwürdigkeiten*, I, 430) ve kentin içinde "Kırk Çeşme" veya "Kırk'ın Çeşmesi" (Murray, *Constantinople*, s. 52) adı verilmiş bir yer olduğu görülmektedir. Araştırmalar ilerledikçe bu yerlerin, başka yerlerde olduğu gibi başkentte de saygı gösterilmiş olan Kırk Şehit tapınımıyla bağlantısı olduğu açığa çıkabilir (veya çıkmayabilir) (*CP. Christiana*, IV, 134 vd.).

56. Ormerod ve Robinson, *B.S.A.* XVII, 221: Burada cami isminin in-hali, Kırk'ın isim şeklinde kullanıldığını göstermektedir. Kırk Camii eskidir ama yazıtlara bakılacak olursa bir Hıristiyan yeri değildir.

57. Carnoy ve Nicolaides, *Trad. de l'Asie Mineure*, s. 357.

58. Çev. Armain, Vivien de S. Martin'in *Asie Mineure*'u, II, 718.

59. Beyşehir Gölü, muhtemelen bu sebepten dolayı ortaçağda Kırk Şehitler olarak adlandırılmıştı.

uygundur. Ama her bir yerin karakteri o yere özgü kanıtlara göre değerlendirilmelidir.

Kırk Azizlerin Hıristiyan tapınımlarının köken ve gelişimlerine gelince, bu tür meselelerde halk geleneğinin son aşırı akışkanlığını gösteren eğitici bir açıklama, Kapadokya'da Kayseri yakınında bulunabilir. Burada Paul Lucas'a,[60] bir kısmı bozulmamış çeşitli kemikler barındıran bir kripta gösterilmiştir. Kripta Hıristiyanlar tarafından keşfedilmiş ve yine onlar tarafından bir Kırk Bakire Şehit grubuyla ilişkilendirilmiştir. Azizliğin, kemiklerin korunmuş olmasına, geleneksel Kırk sayısının, miktarlarına ve cinsiyetlerinin de, rüya gibi tesadüfi bir duruma dayandırıldığını tahmin edebiliriz.[61] Günümüzde bu mabet daha iyi bilinen geleneklerle aynı çizgiye getirilmiştir ve ayin, Kırk (erkek) Sebaste Şehidi'nin ziyafet gününde düzenlenir.[62]

Hıristiyanlar için, bir "Kırk kabrinin" keşfedildiği her yer tapınımın yeni bir merkezini oluşturacak ve bölgenin içine bu tapınımın yeni dalları yayılacaktır. Bu en iyi şekilde, Kırk Şehit'in gerçek emanetlerinin geniş bir şekilde dışarıya yayıldığı Sebaste'nin durumunda gösterilir.[63] Misya [Çanakkale bölgesinin antikçağdaki ismi] grubu için,[64] eğer bu "Kırklar" Hıristiyan kökenliyse,[65] şu anda hiçbir merkeze işaret edemeyiz. Karya "Kırkları" için şu açıklama sunulabilir: Grünemberg'in hac ziyaretinden (1486) öğrendiğimize göre, Rodos'ta, yeraltındaki mezar odasında kırk değil, yirmi lahdin olduğu bir Kırk Şehit Kilisesi bulunmaktaydı. Bu, Rodosluların her bir lahde iki aziz yerleştiren dindar naifliğine bir engel oluşturmamıştır. Emanetler

---

60. *Voyage dans la Gréce*, I, 139.

61. Bunun, Kayseri nüfusunun her zaman önemli bir unsuru olmuş Ermeni Hıristiyanlardan dolayı olma ihtimali vardır; Rycaut'un aktardığı şekliyle Eçmiyadzin efsanesi (*Greek and Armenian Churches*, s. 398 vd.) Ermenistan'a gelmiş olan ve bu yolculuk sırasında kırkı ölmüş yetmiş bakire misyonerden oluşan bir gruptan bahseder: Krş. Tavernier, *Voyages*, I, III; Tournefort, mektup XIX; Tchamich, *Hist. of Armenia*, I, 161, burada numara otuz yedi olarak verilmiştir.

62. Cuinet, *Turquie d'Asie*, I, 312; Murray'ın *Asia Minor*'u, s. 51; Bernardakis'in *Échos d'Orient*, XI (1908), s. 25'teki açıklaması azizeler (kadın azizler) geleneğinin hâlâ mevcut olduğunu göstermektedir: [Qerqlar] on y voit un Grand nombre de croix gravées sur le paroi d'un rocher vertical. La légende raconte que au temps des persécutions quarante jeunes filles chrétiennes s'étaient cachées dans une anfractuosité de rocher qui se trouve vis-aivis et y avaient trouvé la mort. Les Chrétiens y viennent en pelerinage le jour de la fete des Quarante Martyrs de Sébaste. [(Kırklar) orada çok sayıda haç görülür, bunlar dikey bir kayanın yüzeyine kazınmıştır. Efsaneye göre zulüm döneminde kırk Hıristiyan genç kız karşıda bulunan bir kaya aralığına saklanmışlar ve orada ölmüşlerdi. Hıristiyanlar Sivaslı Kırk Şehit yortusunda buray hacca gelirler.]"

63. Delehaye, *Culte des Martyrs*, s. 73.

64. Yani yukarıda (s. 392; böl. XXIX) bahsedilmiş iki "Kırklar" yeri ve muhtemelen s. 398'de (böl. XXIX) belirtilmiş iki "Kırk Ağaç" yeri.

65. Bir sahil köyü olan *SS. Quaranta*'nın İtalyan deniz haritalarında Lectum yakınında gösterilmiş olması, burada buna dair az da olsa bir varsayıma işaret etmektedir (Tomaschek, *Sitzb. Wien. Akad.* CXXIV, VIII, 17).

sonunda Türkler tarafından denize atılmıştır.[66] Karşı ana karadaki "Kırklar"ı muhtemelen bu merkezle ilişkilendirebiliriz. Loryma'nın yakınında Saranda adındaki yerde bir gelenek ve bir kilisenin belli belirsiz kalıntıları vardır.[67] Knidos'un yakınındaki antikçağ kabrine[68] ait olan Hıristiyan gelenekleri kaydedilmemiştir. Her iki yer de ortaçağ haritacıları tarafından Saranda ismiyle bilinmemektedir ki, bu teorimizle tutarlıdır. Rum aziz-yazınında kullanılan motiflere aşina herhangi biri, Türklerin bir din saygısızlığı neticesinde denize attıkları bu kemikler, sahilde karaya vurduktan sonra bunların ne tür bir çabuklukla Hıristiyan topluluklar tarafından Rodos'un Kırk Azizleri'yle ilişkilendirileceğini hayal edebilir.

"Kırk" tapınımları, bu tür dağıtım merkezlerinden bağımsız bir şekilde de ortaya çıkabilir. Cesnola'ya, Kıbrıs'ta Pyla [Pile] Burnu yakınındaki bir mağarada bulunan bir miktar kemik gösterilmiştir ve rehberi bunların bir Kırk Aziz grubuna ait olduğunu söylemiştir: "Son birkaç yıla kadar bu mağaraya her 9 Mart'ta [Sebaste Kırkı yortusu] papazları eşliğinde dini ziyarette bulunmak, köylülerin bir geleneği olmuştur ama Kıbrıs'ın ortodoks başpiskoposu... bu ziyaretlerin sona erdirilmesini emretmiştir."[69] Bununla beraber, Kırk Aziz'e ilişkin tam olarak benzer bir Kıbrıs mağara tapınımı hâlâ mevcuttur ve Cyreneia [Girne] bölgesindeki Aziz Hrisostomos yakınındaki kiliseyle ilişkilerini sürdürmektedir. Buradaki azizlerin kemiklerinin yabani hayvanların fosilleşmiş kalıntıları olduğu kanıtlanmıştır.[70]

Bir Türk bölgesinde terk edilmiş bir Hıristiyan "Kırk" mabedi ya dünyevileştirilerek bir kırk cin grubunun ini olarak kabul edilir ya da Sarin'de[71] olduğu gibi Müslümanlaştırılır; kaderi büyük ölçüde doğa-

---

66. Der. Goldfriedrich, s. 52: "Danach ritten wir zu einer Kirche, liegt am Meer, geheissen: zu den Vierzig Martyrern. Daselbst standen in einem tiefen Gewölbe noch zwanzig steinerne Sarge: da haben immer der genannten Heiligen je zwei nebeneinander in einem gelegen. Und wohl ein halb Jahr vordem waren die Türken in der Kirche gewesen und brachen die Sarge auf und warfen der lieben Heiligen Gebeine in das Meer und zerschlugen und zerstachen alle fgeschnittenen und gemalten Bilder. [Sonra at üstünde deniz kıyısında bir kiliseye gittik, ismi 40 şehitler. Derin bir mahzende 20 tane taş tabut varmış, bunlarda bahsi geçen azizler hep ikişer yan yana yerleştirilmiştir. Ve büyük ihtimal yarım yıl evvel Türkler kiliseye gelmişler, ve tabutları kırmışlar, sevgili azizlerin kemikleri denize atılmış, tüm boyalı ve çizili ikonalar delik deşik edilmiştir.]"
67. Chaviaras, *Παρνασσός* [*Parnassos*], XIV, 537 vd.
68. Halliday, *Folk-Lore*, XXIII, 218'in içinde.
69. *Cyprus*, s. 183.
70. M. H. Ohnefalsch-Richter, *Gr. Sitten und Gebrauche auf Cypern*, s. 257. Aynı bölgede "üç yüz azize" atfedilen veya atfedilmiş benzer kalıntılar için Hackett, *Church of Cyprus*, s. 421'e bakınız.
71. Mevlevilerin, Kilikya'da Sis'te bir mağarada mucizeler gerçekleştiren "kırk Hıristiyan keşişi" Müslüman yapması (Eflaki, *Acts of the Adepts*, Redhouse'ın *Mesnevi*'si içinde, s. 22) diğer bir örnektir.

üstü sakinlerinin (kötü veya iyi) Türk nüfusa olan tavrına bağlı olacaktır.[72] Ama bu varsayımsal gelişim, bir Türk Kırk Eren mabedinin daha baştan itibaren Müslüman ya da bir kırk cin grubunun bir ini olarak baştan itibaren dünyevi olması ihtimalini ortadan kaldırmamaktadır.

72. Yukarıda s. 89 (böl. VII), n. 5'e bakınız.

XXX
Haydar, Hoca Ahmet, Karaca Ahmet[1]

Haydar erenin Haydar Sultan'daki[2] yerel öyküsünü Crowfoot şu şekilde aktarmaktadır: "Haydar, İran kralının [şah] oğluydu ve Horasan'da Yassevi [Yesevi] adında bir kentten gelmişti; ona Hoca Ahmed [Ahmet Hoca] de deniyordu ve meşhur Hacı Bektaş'ın müridiydi. Onunla birlikte Kayseri'ye seyahat etmiş ve orada Mene adında bir Hıristiyan'ı kendisine eş olarak almış[3] ve birlikte kabrinin bulunduğu yere gelmiş, burada çocuk yapmış ve hayata veda etmişlerdir. Şimdi tüm köy onun soyundan geldiğini iddia etmektedir."[4]

Son cümle, Haydar'ın kimliğini köy açısından netleştirmektedir: O, onların bir aziz olan atasıdır. Crowfoot'un ileri sürdüğü gibi[5] İsmail'in babası (oğlu değil) olan Haydar'la, yani İran'ın Safevi Hanedanı'nın kurucusuyla karıştırılması şu anki amaçlar açısından önemli değildir. Yerel efsaneye Bektaşi eklentisi, daha sonra göreceğimiz gibi, Haydar'ın Hoca Ahmet Yesevi'yle özdeşleştirilmesinden ibarettir ki, o da Bektaşi ereni Karaca Ahmet'le karıştırılmıştır. Her iki Ahmet de Bektaşi döngüsüne dahil edilmiştir.

Yesili Ahmet (Türkistan'da)[6] M.S.1166-1167 tarihinde ölmüştür ve ne Küçük Asya ne de kişisel olarak Hacı Bektaş'la bir bağlantısı olmuştur; çünkü Hacı Bektaş, genelde kabul edilen açıklamalara göre, (bu ölüm tarihi (1337) ve hatta varlığı bile sorgulanmıştır)[7] neredeyse

---

1. *B.S.A.*, XX, 120 vd.'den yeniden basılmıştır.
2. Yukarıda s. 52 (böl. V).
3. Eşin adının varlığını korumuş olması olağanüstüdür. Mabedin başlıca çekici yanını oluşturan kahinsel kuyu dikkate alındığında (yukarıda s. 52 (böl. V'e bakınız)), söz konusu yerin Hıristiyan sakininin (gerçek veya hayali) Aziz Minas olduğunu ileri sürmek yerindedir; bu kişi, isminin, popüler düzeyde, *μηνύω* [*minio* (suçlamak)]'dan türetilmiş olmasından dolayı ortodokslar tarafından saklı şeyleri açığa çıkartan olarak görülmüştür (krş. Carnoy ve Nicolaides, *Trad. de l'Asie Mineure*, s. 195).
4. *J. R. Antlr. Inst.* XXX, 309.
5. *A.g.e.*, s. 311.
6. Gibb, *Ottoman Poetry*, I, 71, n. 2.
7. Jacob, *Beitrage*, s. 2.

iki yüzyıl sonra ölmüştür. Bununla beraber, Ahmet Yesevi mantıksızca Hacı Bektaş ve bir dizi başka dervişin[8] mürşidi (Haydar Sultan'da söylendiği gibi müridi olarak değil) olarak temsil edilmiştir; bu kişiler en fazla onun yazılarından etkilenmiş olabilir.[9] Hacı Bektaş'ın Ahmet Yesevi'den gelen dini şeceresi, ortodoksluklarının bir güvencesi olarak Bektaşiler tarafından teşvik edilmiştir.

Bektaşi efsanelerinde genelde Hacı Bektaş'ın müridi olarak tasvir edilen, Hoca Ahmet değil, Karaca Ahmet'tir. Saad-ed-din ondan Orhan'ın hükümdarlığı sırasında bir eren olarak bahsetmektedir: "Muhteşem *Carage Ahmed* [Karaca Ahmet] İran ülkesindeki çeşitli kralların soyundan gelmiştir. Gezib kentine bir seyahat gerçekleştirdikten sonra Yunanistan'a [yani Rum'a, Küçük Asya'ya] gelmiş ve hemen hemen Akhisar'a yakın bir yerde ikamet etmiştir; [10] onun asil mezarı orada gayet iyi bilinir ve bir ziyaret veya hac yeridir. Yunanistan'ın [Rum, Küçük Asya, Anadolu] sıradan insanları arasında burası meşhur bir dua yeridir ve toprağı kötü hastalıklar karşısında etkilidir."[11]

On yedinci yüzyıl seyyahı Evliya Efendi [Evliya Çelebi], Hacı Bektaş ile Karaca Ahmet arasındaki mürşit-mürit ilişkisinden, çoktan yerleşmiş bir gerçek olarak bahsetmektedir.[12] Karaca Ahmet'in kabri, başka birçok kabirde olduğu gibi, dini "kurucularının akrabası" olduğu bahanesiyle varlıklı dönemlerinde Bektaşiler tarafından işgal edilmiştir. Karaca Ahmet tapınımı, tahminen Bektaşi kehanetleri doğrultusunda, Sakarya'da Akhisar yakınında, iki veya hatta üç tekkenin onun adını taşıdığı orijinal yerinden geniş bir alana yayılmıştır.[13] Ramsay, Uşak bölgesinde iki tane daha olduğunu belirtmektedir[14] ve diğer meşhur

---

8. Evliya, *Travels*, II, 20; Hacı Bektaş'ın Hoca Ahmet'le dini ilişkisi için, Mouradja d'Ohsson'un *Tableau*, II, res. 102'de bulunan Abdi Efendi'nin (ö. 1783) aktardığı derviş tarikatları "zinciri"ne de bakınız.
9. Bektaşi âlimleri bu kronolojik sorunu kabul etmektedir; onların versiyonu, Hoca Ahmet'in Hacı Bektaş'ın geleceğini önceden haber vermiş ve ona bir kitap bırakmış olmasıdır.
10. Sakarya üzerinde bu ismi taşıyan iki kasabadan daha ufak olanı.
11. Seaman, *Orchan*, s. 115-16.
12. Ondan, Orhan'ın sarayına gelmiş, Hacı Bektaş tarafından söz konusu topluluğa kabul edilmiş ve ölümünde de Akhisar'a gömülmüş bir İran prensi (Haydar Sultan'ın Haydar'ı gibi) olarak bahsedilir. (*Travels*, II, 21: Krş. s. 215, s. 20'de "Karı (aynen) Ahmet Sultan"ın Ahmet Yesevi'nin Horasan'dan Rum'a gönderdiği dervişlerden biri olduğu söylenmektedir.)
13. (1) Sakarya'nın kıyılarında Porsuk'la birleştiği yerde (von Diest ve Anton, *Neue Forschungen*, s. 28); (2) Levke'nin üzerindeki Paşalar'da (von Diest, *Tilsit nach Angora*, s. 18); (3) Taraklı'nın doğusunda (Skene, *Anadol*, s. 275).
14. (1) Uşak'ın güneybatısından altı saatlik, Geubek'in kuzeybatısından üç saatlik mesafede; (2) Liyen'den bir saatlik mesafede. İkincisi meşhur bir tedavi yeridir (Ramsay, *Pauline Studies*, s. 171). Nefes Köy'ün (Tavium) güneyinde Karaca Ahmetli adında bir köy vardır. Orijinal Kara veya Karaca Ahmet'in, Haydar gibi, ismini vermiş bir boy atası olmuş, onu izleyen ismini taşıyan boy başlarının çeşitli yerlere gömülmüş olma ihtimali

Karaca Ahmet kabirleri İstanbul'da Üsküdar'daki büyük mezarlıkta [Karaca Ahmet Mezarlığı][15] ve Rumeli'de Üsküp'te Tekke Köy'dedir.[16]

Haydar Sultan'da Hoca Ahmet Yesevi ile Karaca Ahmet arasında mevcut olduğu görülen karışıklığa Evliya'da da rastlanmaktadır. Bir yandan Ahmet Yesevi'nin Hacı Bektaş'ın bir müridi olduğunu söyleyen Evliya (ki Yesevi kendi atasıdır), diğer yandan aynı sayfada Hacı Bektaş'ın Ahmet Yesevi'nin bir müridi tarafından eğitildiği ve onun kızıyla evlendiğini belirtmektedir.[17] Hata, aynı isimli iki kişinin durumunda görülen olağan karışıklıktan kaynaklanmaktadır; bu durumda Ahmet ismini, Hacı Bektaş'ın biri sözde mürşidi ve diğeri de sözde müridi olan iki önemli eren paylaşmaktadır.

yüksektir. Kızıl Ahmetli, Kastamonu bölgesine yerleşmiş bir boyun ismidir; aynı boyun alt parçaları çoğu kez renk ibareleriyle birbirinden ayrılır (yukarıda s. 128'e (böl. XII) bakınız).

15. Cuinet, *Turquie d'Asie*, IV, 604; krş. Evliya, *Travels*, I, II, 81 ("Karaca Ahmet Sultan Tekkesi"), 83 ("Karaca Ahmet Sultan Tekkesi"). Artık kabirle ilişkili bir tekke yoktur ama kabir tamir edilmekte ve saygı görmektedir. Her ne kadar bu mezar şimdi başkalarının eline geçmişse de, Bektaşiler hâlâ bu ereni sahiplenmektedir.

16. Yukarıda s. 274 vd. (böl. XVII) ve aşağıda da s. 582'ye (böl. XLIV) (No. 19) bakınız.

17. Travels, II, 20.

XXXI
"Aziz Polikarpos'un Kabri"[1]

GİRİŞ

İzmir'de "Aziz Polikarpos Kabri" olarak adlandırılan yapının tarihi ve otantikliği, son zamanlarda Aziz Polikarpos'un gerçek kilisesini ve kabrini, o güne kadar Rum ve Latin topluluklar tarafından üstü kapalı şekilde kabul edilen yerin biraz ilerisinde keşfettiğini ileri süren Aziz Françesko Tarikatı'ndan Père S. Lorenzo'nun[2] monografisinin konusunu oluşturmuştur. Bu bölümün ilk kısmı, geleneksel kabrin tarihini mümkün olduğunca geriye doğru götürmeye, ikinci kısım İzmir'de ona ilişkin geleneklerin eskiliğini ve genelde geleneğin değerini tartışmaya, üçüncü kısım 1656 ile 1676 tarihleri arasındaki derviş hareketini ve kabrin tarihini ele almaya ve dördüncü kısım da antikçağ İzmir'inin topografyasında daha önceki tartışmalardan kaynaklanan kanıtlara dayanarak veya onlarla yakın ilişki içinde bulunarak bir görüş oluşturmaya çalışmaktadır.

1. GELENEKSEL KABİR VE TARİHİ

Sözde "Aziz Polikarpos Kabri" azizin M.S. 166'da şehitlik mertebesine ulaştığı söylenen stadyumun hemen bitişiğindeki bir kale tepesinin çıkıntısında göze çarpan bir şekilde durmaktadır.[3] Kabir biçim olarak İslamidir: Her iki ucunda üçgensel parçalarla, üzerine alçı kaplanmış ve yeşile boyanmış taştan yapılmış dikdörtgensel bir sanduka vardır. Birçok başka Müslüman eren kabrinde olduğu gibi, sıradan ölülerinkilerle (ortalama erkeğin ölçüleri) karşılaştırıldığında son de-

---

1. Eklerle birlikte *B.S.A.* XX, 80 vd.'den tekrar basım.
2. *S. Polikarpose et son Tomeau*, Constantinople, 1911.
3. Eusebius, *Hist. Eccles.* IV, 15, 17. Tarih için Réville, *Rev. Hist. Relig.* III (1881), s. 369-381'e bakınız.

rece büyüktür; 3.30'a 1.80 metredir. Açık havada olup başucunda ve ayakucunda birer selvi ağacı vardır. Bu iki ağaçtan başucunda olan yaşlıdır ve göze çarpan bir abide oluşturacak kadar büyüktür ve üzerine yaygın geleneğe göre çaputlar tutturulmuştur. Hem kabir hem de selvi ağacı, bekçi için inşa edilmiş kaba bir kulübeyle birlikte ufak bir mezarlığın içindedir.

İzmir'deki Aziz Polikarpos Kabri'nden ilk olarak 1622 yılında, Fransız misyoner Père Pacifique, bu kenti ziyaret ettiği sırada bahsetmektedir. Kabri şöyle anlatmıştır:

> "Au lieu ou la Ville estoit auant qu'estre ruinee, y a vne petite Cabane comme vn hermitage, ou loge vn Dernis [for Deruis], c'est vn Religieux Turc, & dans cette petite chambrette, il y a le Cercueil de sainct Policarpe sans son Corps, il est couuert d'vn drap de couleur brune, & sur vn bout d'iceluy est posee la Mittre Episcopale du sainct qui est faicte en la maniere que i'ay cy dessus descript: . . . elle est d'vne estoffe fort simple, mais ouuragee dessus auec des broderies de fil de cotton a guise de Canetille, le nom de Dieu est escript en Arabe sur le front Alla, elle est doublee dedans comme de taffetas Colombin pasle & passé, elle est vn peu entamce par vn coing, quelqu'vn y en ayant couppé en cachette, les Turcs la tiennent auec reuerence, parce qu'ils disent que sainct Policarpe estoit vn Euangeliste de Dieu, & amy de leur Prophete Mahomet: il y a encore vne Calotte aupres, qu'on tient estre celle que le sainct mettoit sur sa teste, i'ay tenu dans mes mains 1'vne & 1'autre, ie diray pourtant en passant afin de desabuser ceux, qui comme le commun croiroient que cette Calotte fust aussi veritablement de sainct Policarpe qu'est la Mittre qu'ils ne croyent plus, parce que ie sçay de bone part que la veritable a este prise, & que celle-cy est supposee, a ce que les Turcs ne s'en aperceussent, qui pie furatus est ipse mihi dixit: celuy qui a fait ce pieux larcin me le dit a moy-mesme."

> "Şehrin neredeyse harabe olduğu yerde bir keşiş evine benzer küçük bir kulübe ya da derviş evi vardır. Derviş, bir Türk din adamıdır. Ve bu küçük odacıkta Aziz Polikarpos'un tabutu vardır. Tabutta naaş yoktur, tabut kahverengi bir kumaşa sarılıdır ve bunun bir ucunda azizin yukarıda tasvir ettiğim tarzda yapılmış olan piskoposluk başlığı yerleştirilmiştir: ... son derece basit bir kumaştandır, ancak üstünde dantel gibi pamuk ipliklerle süslenmiştir, Tanrı'nın adı (Allah) üst tarafta Arap harfleriyle yazılmıştır, alt tarafta Colombin taftasıyla desteklenmiştir, bu parça soluk renklidir, bir köşesi biraz eksiktir, zira biri onu gizlice kesmiştir. Türkler ona büyük hürmet gösterirler, çünkü Aziz Polikarpos'un Allah'ın bir İncil yazarı olduğunu ve peygamberleri Muhammed'in bir arkadaşı olduğunu söylerler. Bunun yanında bir de takke vardır, bunun azizin kafasında taşıdığı takke olduğuna inanılır. Ben ikisini de elimde tuttum, halkın geri kalanı gibi bu takkenin ve tacın gerçekten Aziz Polikarpos'a ait olduğuna inananlara artık buna inanmamalarını söyleyebilirim. Çünkü bunların

gerçeği alınmıştır ve yerine Türklerin inanması için benzerleri konmuştur: qui pie furatus est ipse mihi dixit: bu numarayı yapan kişi bana bunu kendi anlattı."[4] [5]

Père Pacifique'in piskoposluk tacını [mitre olarak yazılmış bu kelime için Fransızca metnin okunması gerekiyor ç.n.] ve muhtemelen kabri de otantik kabul ettiği açıktır. On yıl sonra Stochove, piskoposluk tacının bir derviş şeyhinin takkesi veya tacından başka bir şey olmadığını gayet açıkça ortaya koymuştur;[6] buna ilişkin açıklaması şöyledir:

"Avant que d'entrer dans le chasteau, nostre Janissaire nous mena dans un petit bastiment faict en forme de chappelle, où il nous disoit que Sainct Jean Polycarpe estoit enterré, lequel aussi bien parmy les Turcs que parmy les Chrestiens, a la reputation d'avoir esté un Sainct personnage. A l'entrée nous vismes un Dervis ou Religieux Turc, lequel nous voyant nous salüa honnestement, & nous ayant diet qu'il falloit quitter les souliers, nous mena au lieu ou ils disent estre enterré ce Sainct. Nous y vismes une tombe couverte de deux robbes, Pune de camelot minime & Pautre de velour vert; aux pieds il y avoit un baston ferré avec deux pointes, portant au milieu un croissant de Lune, semblable à ceux dont usent des pelerins Mahometans, qui vont visiter le sepulchre de leur prophete à la Mecque; au chevet il y avoit la façon d'une mithre, ayant un rebord avec trois pointes, où estoit piqué à l'eguille en caracteres Arabesques, la Hilla heilla, halla Mahernet resul holla...; ce que nous fit cognoistre l'erreur des Turcs, & que ces habits, baston, & mithre n'estoient point de ce Sainct: mais de quelque malheureux Mahometan. Les Turcs portent un grand respect & une devotion particuliere à ce lieu, ils y tiennent tousjours quelques lampes allumées, et a chaque Vendredy plusieurs y viennent faire leurs prieres."

"Şatoya girişten önce yeniçerimiz bizi şapel şeklinde inşa edilmiş küçük bir binaya götürdü. Aziz Polikarpos'un burada gömüldüğünü söylüyordu. Aziz Polikarpos, Hıristiyanlar arasında olduğu kadar Türkler arasında da aziz bir kişi olarak tanınıyordu. Girişte bir derviş, yani bir Türk din adamı gördük, bizi görünce içtenlikle selam verdi ve ayakkabılarımızı çıkarmamız gerektiğini söyledikten sonra bizi bu azizin gömülü olduğu söylenen yere götürdü. Orada iki kumaşla kaplanmış bir mezar gördük. Biri küçük bir deve tüyü kumaştı, diğeri yeşil kadifeydi. Ayak tarafında iki taraflı bir demir uçlu sopa vardı; ortalarında Muhammedi hacıların Mekke'ye peygamberlerinin mezarını ziyarete giderken kullandıklarına benzer bir hilal

4. Örneğin kale kapısının altındaki tepede bulunan kalıntılar; krş. Le Bruyn, *Voyage*, I, 79, aşağıda s. 424 (Böl. XXXI), not 6'da alıntılanmıştır.
5. *Voyage de Perse*, s. 11 vd.
6. Sözde piskoposluk tacından en son Du Loir (1654) şu şekilde bahsetmektedir: *vne vieille Mytre faite selon la figure dees nostres, mais d'vne estoffe qui m'est inconnue* [bizimkilerden birinin suretinde yapılmış ama bilmediğim bir tür kumaştan yapılmış eski bir piskopos tacı] (*Voyages*, s. 14).

> vardı. Başucunda bir tür piskopos başlığı vardı, üç ucu vardı; iğneyle ve Arapça harflerle "la ilahe illallah, Muhammeden resullullah" yazıyordu... Bu bize Türklerin hatalı olduğunu ve bu kıyafetlerin, asanın ve başlığın bu azize değil, zavallı bir Muhammediye ait olduğunu gösterdi. Türkler bu yere büyük bir saygı ve özel bir hürmet gösterirler, orada her zaman birkaç kandil yakılı tutarlar ve her cuma birçoğu oraya dua etmeye gelir.[7]

Aziz İoannis Polikarpos gibi bir azizin hiçbir zaman var olmadığını belirtmeye neredeyse gerek yoktur. Kabrin sakiniyle ilgili olarak muhtemelen farklı bir Hıristiyan geleneğine güvenmemiz gerekmektedir. Aziz Polikarpos Kabri'nden bahsetmeyen La Boullaye (1653), İzmir'de Aziz İoannis'in bir mezarının bulunduğunu belirtmektedir; bundan başka bir yazar bahsetmemiştir ve tabii ki Aziz İoannis'in kabrinin Efesos'ta olduğunu söyleyen saygın kilise gelenekleriyle uyuşmamaktadır. Şöyle demektedir: "S. Jean estant mort en l'sle de Patmos, ses Disciples le transporterent a Smirne et l'enterrerent, suiuant la tradition des Grecs, j'ay veu le lieu. [Aziz İoannis, Patmos Adası'nda öldüğünden müritleri onu İzmir'e taşıdılar ve onu oraya Yunanların geleneğine uygun olarak gömdüler. Gömüldüğü yeri gördüm.]"[8]

Büyük ihtimalle Rumların daha eski ve esasen halk kökenli geleneği söz konusu kabri Aziz İoannis'e atfetmiştir; Aziz Polikarpos'a atfedilmesi, İzmir'deki varlıkları on altıncı yüzyıl sonundan geriye götürülemeyen Latin ruhbanın daha ilmi olan fikrinden kaynaklanmıştır. İzmir'in en eski Rum Ortodoks Kilisesi'nin ("Üst Mahalle"de) Aziz İoannis'e ithaf edilmiş olması[9] ve diğer yandan, Latin cemaat kilisesinin Aziz Polikarpos'u hamisi olarak sahiplenmesi önemlidir. Türkler için Aziz İoannis, şüphesiz daha kabul edilirdir; çünkü *Vaftizci* Aziz İoannis [Yahya], Müslümanlar arasında kabul edilmiş bir konumu olduğundan[10] onlar tarafından "Allah'ın mesajını yayan" olarak düşünülebilir.

Bunlar arasında (Aziz Polikarpos'un İzmir'deki kabri ve emanetlerinin en erken ve en ayrıntılı açıklamalarında) önyargısız bir göz için, dıştan bakıldığında, Hıristiyanlar tarafından, Stochove'e göre, Aziz İoannis'le olduğu kadar Aziz Polikarpos'la da ilişkilendirilmiş bir Türk eren-tapınımından daha fazlasına dair bir iz yoktur. Bu muhtemelen

---

7. *Voyage*, s. 17 vd.
8. *Voyages*, s. 20.
9. Azize Fotina'ya ithaf edilmiş mevcut katedral (Samarialı kadın) daha erken bir döneme aittir ve muhtemelen kökenini hâlâ varolan ve doğal olarak azizeyle ilişkilendirilen kutsal kuyuya borçludur
10. Menasik-i Hac, Çev. Bianchi, *Rec. de Voyages*, II, 115, Şam'daki eski Aziz İoannis Kilisesi üzerine.

Bektaşi dervişlerin, Hıristiyanların ziyaretini teşvik etmeye çalıştıkları muğlak tapınımlardan biriydi.[11]

Kabre ilişkin on yedinci yüzyılın ortasına ait üç bildirim, kabrin bu tarihte Müslüman gözetiminden Hıristiyan gözetimine geçtiğini göstermesinden dolayı özellikle önemlidir.[12] Monconys, 1648 tarihinde bir derviş koruyucudan bahsetmemektedir. Şapel *toute rompue et descouverte* [paramparça olmuş ve üstü açılmış] idi ve içinde görülebilecek tek şey bir Türk şeyhine ait bir kabirdi.[13] D'Arvieux (1654-1656), kabrin Rumların [Rum Ortodoks] olduğunu özellikle belirtmektedir:

> "Assez pres de l'amphithéâtre [i.e. the theatre] sont les restes de l'Église de S. Jean. C'étoit la Cathedrale de Smirne. Elle paroît avoir été fort grande, & accompagnée d'un grand nombre de chapelles... De toutes ces Chapelles, il en reste une seule assez entière, dans laquelle est un tombeau bien garde par des Religieux Grecs, qu'ils disent être celui de S. Polycarpe."

> "Amfitiyatronun gayet yakınında Aziz İoannis Kilisesi kalıntıları vardır. Bu İzmir katedrali idi. Görünüşe göre çok büyüktü ve pek çok şapeli vardı. Bütün bu şapeller arasında sadece bir tanesi nispeten bozulmamış halde kalmıştır, bunun içinde Rum din adamlarının iyi bir şekilde koruduğu ve Aziz Polikarpos'a ait olduğunu söyledikleri bir mezar vardır."[14]

Thomas Smith (1665) kabrin ve bunun içinde bulunduğu iki odalı mütevazı şapelin Hıristiyanların elinde ve bir tür tamir süreci içinde olduğunu ima etmektedir:

> "Sepulchrum *S. Polycarpi*, quod in latere montis versus Euroaustrum adhuc conservatur, *Graeci* die festo... solenniter invisunt: situm est in quâdam aediculâ, ecclesiae forte sacello, alii, per quam illuc transeundum est, contiguâ. In hoc monumento instaurando, si ab impressionibus aeriis, si a *Turcis*, si a *Christianis* Occidentalibus, qui fragmenta marmoris quasi tot sacras reliquias exinde tollunt, laedatur temereturque, laudabilis illorum collocatur opera, ollâ fictili quoque illic appositâ, in quam quisque ferè... illic ductus, pauculos aspros conjicit, ut in omne aevum perennet."

---

11. Krş. Aşağıda, s. 564 vd (böl. XLIV). *Ambiguous Santuaries and Bektashi Propaganda*, özellikle no. 12'yle ilgili olarak. Kabrin yakınında, şimdi Aziz Polikarpos veya "Yusuf Dede" olarak gösterilen, mezar taşına kazınmış Bektaşi tarikatının on iki köşeli "tac"ından dolayı bir Bektaşi dervişinin mezarı olarak belirtilmiş en azından bir mezar vardır. İnancın ifadesiyle işlenmiş Bektaşi taçlarından, tıpkı İzmir'de Pacifique ve Stochove'un gördükleri gibi, J. P. Brown da *Dervishes*, s. 151'de bahsetmektedir.
12. Polikarpos Kabri'nden, açıklamaları bu konuyla ilgili mevcut bilgimize herhangi ciddi bir katkıda bulunmayan Le Bruyn, Spon, Wheler ve Tournefort da bahsetmektedir.
13. *Voyages*, I, 425.
14. *Mémoires*, I, 50.

"Yunanlar özel kutsal günlerinde hâlâ güneye bakan bir dağ yamacında saklanan Aziz Polycarpus'un mezarını ağırbaşlılıkla ziyaret eder. Bölgede; belki de komşu başka bir kiliseye geçişi sağlaması amacıyla yapılmış bir şapel olan küçük bir türbe bulunmaktadır. Bu kutsal anıtta, ya rüzgâr basıncı ya da kutsal emanetlerle beraber mermer parçalarını alıp götüren Türklerin ya da Batılı Hıristiyanların etkisiyle yapı tahrip edilip yok edilmiştir. Ayrıca takdire şayan bir olay olmuştur: Buraya ayak basan her kimse; bu yerin yüzyıllar boyu ayakta kalmasını sağlamak amacıyla biriken topraktan birkaç akçe alarak atmaktadır."[15]

Sahipliğin değişmesi, on yedinci yüzyılın ikinci yarısında özellikle Mohammed Kurprulü [Köprülü Mehmet] ve vaiz Vani Efendi tarafından teşvik edilmiş, derviş tarikatlarına ve batıl itikatlara karşı hareketin bir sonucu olabilir.[16] D'Arvieux'un izahatı daha da önemlidir. Çünkü Stochove'nin "Aziz İoannis Polikarpos" belirsizliğinin açıklanmasına yardımcı olmaktadır. Yazarlarımızın daha ziyade belli belirsiz bir şekilde kale kapısının ve tiyatronun yakınına yerleştirdikleri bir grup kalıntının uzun bir süre Aziz İoannis'e ithaf edilmiş muazzam bir katedral kilisesine ait olarak düşünüldüğü besbellidir.[17] "Aziz Polikarpos" veya "Aziz İoannis Polikarpos" kabri veya şapeli, bu kalıntılar grubuna dahil edilmiştir ama kesin konumları hiçbir yerde tam olarak ifade edilmemiştir.

Pococke (1739), mevcut "Polikarpos Kabri"nden açıkça bahseden ilk yazardır; doğru olarak stadyumun kuzeybatı köşesine, yani en azından stadyumun uzun kenarı "Aziz İoannis'in Kilisesi" olarak bilinen dikkate değer kalıntılar ile onun arasında kalacak şekilde yerleştirmektedir. Bu yer değişikliğini ilk olarak tespit etme başarısı Père S. Lorenzo'ya aittir. Geleneksel Polikarpos Kabri'nin stadyumun bir ucundan diğer ucuna on sekizinci yüzyılın başında yer değiştirdiği[18] ve bir kez daha Müslümanların eline geçtiği en azından olası gibidir. Bunun nasıl olduğunu (örneğin Türkler lahdi çalmış mıdır, yoksa bağımsız olarak bir rakip kabir mi inşa etmiştir?) muhtemelen hiçbir zaman bilemeyeceğiz. Pococke'un aşağıda verilmiş açıklaması daha ziyade ilkinin gerçekleştiği fikrini vermektedir:

---

15. *Septem Ecclesiarum Notitia* [Yedi Kilise Notları], s. 53.
16. Özellikle IV Mohammed [IV. Mehmet] zamanında (1648-87), aşağıda §. 3'e bakınız.
17. Aşağıda § 4'e bakınız.
18. Böyle bir yer değişikliği hiçbir şekilde emsalsiz değildir. Otuzlarda [1830'lar] Ayasofya adındaki caminin içinde olduğu varsayılmış (C. B. Elliott, *Travels*, II, 127) Pergamon'daki [Bergama] Aziz Antipas kabri artık "Aziz İoannis Kilisesi" olarak adlandırılan yapının dışında gösterilmektedir" (Lambakis, *Επτά Αστέρες* (*Epta Asteres*), s. 284). Muhtemelen burada da Türkler Hıristiyanların camiye girmesi konusunda zorluklar çıkartmıştır.

"Burada onun [Polikarpos] yortusu sırasında Rumların büyük karışıklıklara yol açtıkları söylenir ve bir kadı bu bahaneyle para almaya karar vermiş, eğer Hıristiyanlar bu yortuya gelirse, Hıristiyan topluluğunun böyle bir ödeme yapmak zorunda olduğunu emretmiştir ama bu amacına ulaşamadığından, sanki bir Müslüman erenin kabriymişçesine üzerine taştan bir sarık koymuş, bunu yaparak Hıristiyanların onu eski haline getirmesini önlemiş ve bu sayede intikamını almış olduğunu düşünmüştür; bu etki o günden beri varlığını sürdürmektedir."[19]

Kadının eylemi Rumları kabirden bir süreliğine ve resmen uzak tutmuş olabilir ama bir yüzyıllık gelenek, şüphesiz haminin doğal hırsının desteğiyle, sonunda tüm yapay engelleri aşmış ve hem Rumlar hem de Latinler, söz konusu kabri günümüze dek Polikarpos ismiyle ilişkilendirmiş ve sık sık ziyaret etmiştir. Aynı zamanda "şapel"in yerinin de epeyce geç bir tarihe kadar resmi Rum ayininin yeri olmuş olduğu anlaşılmaktadır. Stephan Schulz, 1753 tarihinde iki odalı eski bir şapelden Aziz Polikarpos Kilisesi olarak bahsetmektedir[20] ve 1830'da von Prokesch-Osten aynı adı taşıyan bitişik bir binada o sırada bir ayin düzenlendiğini söylemektedir.[21]

Geleneksel kabrin tarihine ilişkin çıkarsamalarımız, dolayısıyla kısmen şöyledir. Mütevazı bir binanın içindeki boş bir lahit,[22] 1622 kadar erken bir tarihte Aziz Polikarpos'la ilişkilendirilmiş ve hem Rumlar hem de Türkler tarafından aynı şekilde saygı görmüştür: Biçim olarak bu bir Müslüman kabriydi ve bir dervişin gözetimindeydi. On yedinci yüzyılın ortası gibi bir tarihte Hıristiyanların eline geçmiştir. On sekizinci yüzyılda lahdin yerinden kaldırılmış olduğu ya da en azından tapınımın Türkler tarafından mevcut kabrin bulunduğu yere aktarıldığı, diğer yandan Hıristiyanların sözde şapele saygı göstermeye devam ettikleri görülmektedir. Lahdin itibarı, dıştan Türk kabri olan yapıyı Rumların bir saygı nesnesi olarak görmeye devam etmesine yol açmıştır ki, kabrin hamisinin güttüğü çıkarlar tarafından buna teşvik edilmişlerdir.

Hıristiyan halk geleneği hâlâ söz konusu kabri, Aziz Polikarpos'la ilişkilendirmektedir, her ne kadar stadyumda onun onuruna Rum Or-

19. *Descr. of the East,* II, II, 36. Öykünün tamamı elbette sözde Hıristiyan azizinin kabrinin İslami biçimini açıklama amacı güden bir fabl olabilir.
20. *Reise,* Paulus'un *Sammlung der Reisen*'inda (1801), VI, 105; Bu kısım üzerine yorumda bulunan Weber Steinwald, (*Evang. Gemeinde zu Smyrna*, s. 30) "Polikarpos Şapeli'ni", stadyumun son zamanlarda bulunduğu yerden kaldırılmış altyapılarıyla özdeşleştirmektedir.
21. *Denkwürdigkeiten,* I, 520, aşağıda § 4'te alıntılanmıştır.
22. *Sans son corps* (Pacifique).

todoks ayini düzenleniyor ve Latin geleneği, Père S. Lorenzo'nun son keşifleri doğrultusunda bağ yeri üzerinde odaklanıyorsa da.

Tapınının Müslüman tarafının kendisi için, Père S. Lorenzo'nun araştırdığı yeni bir efsane döngüsü yaratmış olması ilginçtir. Kabir, Türkler için artık "Muhammed'in arkadaşı" Polikarpos'un kabri değil ama kale surlarının önünde şehit olmuş ve kafasını "Polikarpos'un kabri"ne taşımış olan bir Müslüman savaşçısı Yusuf Dede'nindir.[23] Her iki gelenek de son zamanlara kadar, kabrin yanındaki boş bir toprağı Hıristiyan azizin gömüldüğü yer olarak gösteren kabir bekçisi tarafından birbiriyle uzlaştırılmıştı.[24] Yusuf'un, kalenin kapıları önünde şehit olduğu yer, genç bir selvi ve bir dikenli çalının bulunduğu ama henüz resmi bir kabrin olmadığı, sadece bir taş yığının bulunduğu ümit vaat eden bir yerle belirlenmektedir.[25] Bunun, erenin kafasının gömülü olduğu yeri gösterdiği söylenir. Yusuf'un koruyucu ereni olduğu kale tepesindeki zenci köyünün yeni mültecilere ait olduğunun farkına varmak bilgilendiricidir: Dolayısıyla, eski Polikarpos Kabri'ni kendi yörüngesine oturtan yeni bir dini itici gücün geldiği besbellidir. Muhtemelen gerçekleşmiş bir rüya, isteneni yerine getirmiş bir dua veya bu türden rastlantısal bir olay sorumludur. Ayrıca şunun da farkına varılmalıdır ki, kutlamaların çakışmasına dayanan "geçmişten kalıntılar" teorileri dikkate alındığında, Yusuf'a ilişkin kutlama haziran ayındadır[26] ve selefi Polikarpos'unki şubat ayındadır.

23. Hıristiyan aziz-yazınında olduğu gibi, Türkçede de kendi kafalarını taşıyan erenler yaygındır; örnekler için şunlara bakınız: Mirkoviç, *Wiss. Mitth. Bosnien*, I, 462; Evliya, *Travels*, I, II, 68, II, 228; Durham, *Burden of the Balkans*, s. 228; Patsch, *Das Sandschak Berat*, s. 9. Bu tema, aynı azize ithaf edilmiş iki kabrin varlığı için uygun bir açıklama sağlamaktadır.

24. Daha önce gösterilen yerde şimdi kabrin bekçisinin kulübesi vardır (S. Lorenzo, s. 205).

25. Küçük Asya'da Schaffer'in (*Cilicia*, s. 29; karş. Bent, *J. R. Anthr. Inst.* XX, 275) gözlemlediği mezarların üzerine taş atma geleneği Hersek'te sadece bir şiddet eylemi sonucunda hayatlarını kaybetmiş kişilerin mezarlarıyla sınırlıdır (Lilek, *Wiss. Mitth. Bosnien*, VIII, 272). Yanından geçenler Câlut'un mezarına taş atarlar (Antoninus *martyr, De Locis Sanctis*, der. Tobler, s. 33 (XXXI)): Modern Yörükler (Garnett, *Turkish Life*, s. 202) ve Suriye Arapları (J. L. Porter, *Damascus*, s. 318) da mezarlara taş atar. Tristram (*E. Customs*, s. 101) taş yığınlarının çakalları uzak tuttuğunu söyler ama daha sonra (s. 102-3) geçenlerin taşları atarken katile beddua ettiklerini de ekler: Georgeakis ve Pineau (*Folk-Lore de Lesbos*, s. 323) katil için dua ediyor olduklarını da ekler; Midilli'de taş yığınları *αναθεματίστριαι* (*anathematistrie*) olarak adlandırılır. Bu uygulama, rahatsız hayaletleri bulundukları yerde tutmak için ortaya çıkmış olabilir. Süleyman, cinleri, Mescid-i Haram'ın altındaki mahzenlerin sütunlarına kapatmıştır ve eğer oradan geçen biri bir taş atmayı ihmal ettiği takdirde cinler onu yakalayabilir (de Vogué, *Syrie*, s. 204).

26. S. Lorenzo, s. 203.

2. İZMİR'DE GELENEĞİN DEĞERİ

Aziz Polikarpos'un muhtemelen, daha önce gördüğümüz gibi, her zaman aynı yerde olmamış meşhur kabri, dolayısıyla İzmir'de neredeyse üç yüzyıl boyunca, yani kentin modern tarihinin tamamı süresince bu şekilde gösterilmiştir. Bu yapının daha önceki gelenekleri sahiplenmesine dair iddiaların geçerliliği ancak genel ihtimallerden hareketle tahmin edilebilir. "Gelenek"e gereğinden fazla önem vermek, özellikle İzmir'de güvenilir değildir. Aziz Polikarpos'un Kabri türünden özdeşleştirmelerde, rüyalara ve diğer rastlantısal şartlara dayanan irrasyonel spekülasyonun genelde büyük rol oynadığını her zaman hatırlamalıyız. Gerçekten de, Doğu'da dini gelenek, imal edildiği kolaylıkta devam da ettirilir ve en keyfi tarzda, hatta herhangi açık bir sebep olmadan, topluluğun tarihinde bir kopuşa yol açacak şekilde farklılaşmalar gösterir.

Aziz Polikarpos Kabri'nin durumunda, bir geleneğin ortaçağdan beri varlığını sürdürmüş olması önsel anlamda son derece ihtimal dışıdır. İzmir'in tarihindeki birçok uzun boşluktan biri, Timur'un burayı alarak yağmalamasından (1402) on yedinci yüzyıldaki yeniden canlanmaya kadar uzanır. Bu ara dönemde İzmir'e dair yegâne kaynağımız (ki bunu Cepio'nun Venediklilerin 1472'de kenti alarak yağmalamasına ilişkin anlatısı sağlar), burayı tamamen bir Türk yeri olarak gösterir.[27]

Ortaçağa gelince, Timur'un tarihçisi Sherif-ed-din'in [Şerifeddin] İzmir'in onun zamanında Hıristiyanlar için bir hac yeri olduğunu ileri sürmesi doğrudur:[28] Ama bunun Aziz Polikarpos tapınımıyla ilgili olması gerekmediği gibi, geleneksel mezarla ilgisi daha da azdır.[29] Frenk işgali zamanındaki (1344'ten 1402'ye) tapınıma dair yegâne iz, Aziz Polikarpos'un bilinen tüm emanetlerinin geçmişlerinin Malta'ya (Timur'un 1402'de İzmir'i ellerinden aldığı Saint Jean Şövalyeleri'nin daha sonraki başkenti) kadar götürülebilmesidir.[30] Frenk işgaline dair epeyce geniş olan literatürde, Aziz Polikarpos'un bir kabrinden, emanetlerinden veya tapınımından bahsedilmez. Eğer emanetler o dönemde var olduysa, bunlar muhtemelen şövalyelerin limanın yanında bulunan kalesinin içinde bir kilisede saklanmıştır; burası kentin Hıristiyanların elindeki tek kısmıydı.

---

27. *Ap.* Sathas, *Μνημ. Ελλ. Ιστ.* (Yunan Tarihinden Anılar), VII, 294.
28. Çev. Pétis de la Croix, IV, 46.
29. Orada on üçüncü yüzyılda Mesih'in bir ikonası son derece fazla saygı görmüştür (*G. Acrop.*, s. 56).
30. S. Lorenzo, *a.g.e.*, s. 285-90. On beşinci yüzyılın son dönemine ait iki hacı Joos van Ghistele ('*T Voyage* (1483), s. 335) ve Grünemberg (*Pilgerfahrt* (1486), s. 51) Rodos'taki emanetler arasında Aziz Polikarpos'un kafasından bahsetmektedir.

İzmir, ortaçağın belirsizliğinden sıyrıldığında (ki bu on yedinci yüzyılın ilk yıllarından önce değildir) Aziz İoannis ve Aziz Polikarpos isimleri mevcut anıt ve yerlere kesinlikle gelişigüzel bir şekilde uygulanmaktadır. Aşağıdakiler Aziz İoannis'le ilişkilendirilmiş olanlardır:

(1) Aziz İoannis'in çekildiği söylenen bir mağara (Yahudi mezarlığının çevresinde Azize Veneranda'da): Buna daha önce bir kadı sarnıç olarak kullanmak için el koymuştu.[31]
(2) Aziz İoannis'in vaftiz için kullandığı bir yazı tipi on sekizinci yüzyılın ortasında kalenin tepesinde gösterilmiştir.[32]
(3) Kaledeki cami, kimisine göre, bir camiye dönüştürülmüş Aziz İoannis Kilisesi'ydi.[33]
(4) Yahudi mahallesindeki Namazgâh'ın sütunlarının geleneksel olarak bir Aziz İoannis Kilisesi'ne ait oldukları söylenmiştir.[34]
(5) "Kentten bir buçuk kilometre ötede" (yön belirtilmemiştir ama anlaşılabildiği kadarıyla kale tepededir) kimisine göre Aziz İoannis'e ithaf edilmiş bir kilisenin duvarları bulunmaktaydı.[35]
(6) Aziz İoannis'in Efesos'ta gömülmüş olduğuna dair epeydir var olmuş ortaçağ geleneğine rağmen, "Rumların" on yedinci yüzyıldaki "geleneği" onun kabrinin İzmir'de olduğuna işaret etmiştir.[36]

Aziz Polikarpos'un da benzer şekilde ilişkilendirildiği dikkate alınarak, tartışmakta olduğumuz kabre ek olarak:

(1) Anlaşıldığı kadarıyla Azize Veneranda'nın yakınında ama yeri tam olarak belirtilmemiş bir "hapishane" vardır.[37]

---

31. Stochove, *Voyage*, s. 20; bu muhtemelen bir yeraltı suyu üzerinde bulunan şapel modern *Κρυφία Παναγία* [*Krifia Panayia* (Gizli Meryem)]'dır (Oikonomos (1809), *Τὰ Σωζόμενα* [*Ta Sozomena* (Günümüze kalan eserler)], I, 338; Weber, *Jahrbuch*'un içinde, XIV, 186 vd.).
32. Schulz (1753), *Reise*, s. 105.
33. Le Bruyn, *Voyage* (Paris, 1725) I, 74; Spon, I, 232; Earl of Sandwich, *Voyage*, s. 308; Schulz, s. 104. Arundell'in zamanında aynı binanın On İki Havari'ye ithaf edildiği söylenmekteydi (*Asia Minor*, II, 394): Aziz Polikarpos Kilisesi olarak da adlandırılmıştır (aşağıya bakınız). Asıl ithaf Aziz Demetrios'a olmuş olabilir (*Acta et Diplom.* I, 52'ye dayanan Fontrier, *Rev. Et. Anc.* IX, 114 gibi), eğer gerçekten de bina başlangıcından itibaren bir cami değildiyse (ki her türlü özelliği bunun son derece muhtemel olduğunu göstermektedir).
34. Oikonomos, *Ta Sozomena* [Günümüze kalan eserler], I, 337: Bu sütunların şunlara ait oldukları da söylenmiştir: (a) "İskender'in Sarayı" (De Burgo, *Viaggio*, I, 461) ve (b) Homereion (*Museum Worsleyanum*, II, 43).
35. T. Smith, *Notitia*, s. 53: Çift tırnak içinde:
"Franciscani templum nuncupant; fo͞rte D. Johanni olim dedicabatur. [Fransiskenler buraya 'kilise' dediler. Belki de bir zamanlar burası A(ziz) İoannis'e adanmıştı.]"
36. La Boullaye, *Voyages* (1653), s. 20, yukarıda alıntılanmıştır, s. 409 (böl XXXI). Yazar, Polikarpos'tan bahsetmemektedir ve muhtemelen bu isim altında onu ima etmektedir.
37. De Burgo, *Viaggio*, I, 461: Acaba bu Stochove'un "Aziz İoannis Mağarası" mıdır?

(2) Kale tepesinde, bir azizin asasından büyümüş bir ağaç bulunmaktadır.[38]
(3) Oikonomos, kalenin içindeki caminin Aziz Polikarpos'a[39] başkaları da Aziz İoannis veya Havariler'e ithaf edilmiş bir kilise olduğunu söylemektedir.
(4) 1851'de kalenin yakınında yerde yatan zarar görmüş bir heykelin Aziz Polikarpos'un olduğu belirtilmiştir.[40]

On yedinci ve daha sonraki yüzyıllarda İzmir'de yapılmış tespitlerin tamamen spekülatif doğası, her şeyden önce en iyi şekilde, kale kapısıyla stadyum arasındaki akropol tepesinde bulunan dikkat çekici bir kalıntılar grubuna ilişkin mevcut çeşitli "gelenekler"le gösterilir. Üç seyyah (d'Arvieux, Thévenot ve de Burgo) bu kalıntılar grubunu bir Aziz İoannis Kilisesi ve üç başka seyyah da (Le Bruyn, Tournefort ve Lucas[41]) Aziz Polikarpos Kilisesi olarak adlandırmıştır.[42] İlk özdeşleştirmenin kesinlikle daha eski olduğu görülmektedir,[43] her ne kadar muhtemelen otantik değilse de. D'Arvieux, yukarıda gördüğümüz gibi,[44] Stochove'un Aziz İoannis ile Aziz Polikarpos'u tek bir kişi halinde birleştirmesi gibi, Aziz Polikarpos Şapeli'ni "Aziz İoannis Kilisesi"nin bir parçası olarak ele alarak, bir uzlaşma sağlamaktadır. Kalıntı grubunun kuşku bırak-

38. Des Hayes (1621), *Voiage*, s. 343: *II y a vn arbre que l'on dit estre venu du baston de Sainct Polycarpe, Euesque de ce lieu, qu'il planta, quand il fut pris pour estre martyrise.* [Aziz Polikarpos'un asasından filizlendiği söylenen bir ağaç vardır, zira şehi edilmek için onu aldıklarında bu yere asasını dikmiştir]. Aziz Polikarpos ağacı Stochove tarafından sakız ağacı, Spon tarafından (I, 232) kiraz ve botanikçi Tournefort tarafından da bir çitlembik veya nilüfer olarak adlandırılmıştır.
39. *Ta Sozomena* [Günümüze kalan eserler], I, 337: *Ἐπάνωθεν δὲ τούτου* [τοῦ ἀμφιθεάτρου] *στέκει καὶ μέρος ἱκανὸν τῆς ἐκκλησίας τοῦ ἁγίου Πολυκάρπου, μεταμορφωμένης εἰς ἤδη ἔρημον τσαμίον, ὅπου ἦτο καὶ ὁ τόπος τοῦ μαρτυρίου καὶ ὁ τάφος αὐτοῦ.* [Camiye dönüştürüldükten sonra terk edilen, Ayios Polikarpos'un şehit olduğu yer ve mezarıyla aynı yerde olan ve bu azizle aynı ismi taşıyan kilisenin, önemli bir bölümü (amfitiyatronun) üzerinde korunmuştur.] Ayrıca Sestini de, *Lettres* (1789), III, 10. Tepedeki tek cami kale surlarının içinde bulunan, 1834'ün *Admiralty* [Donanma Bakanlığı] haritalarında "Aziz Polikarpos Kilisesi" olarak işaretlenmiş olandı.
40. Walpole, *Ansayrii*, I, 25.
41. *Voyage fait en 1714*, I, 154.
42. Ayrım, Rumlar ve Ermeniler arasındaki "gelenekte" karşılaşılan uyuşmazlıktan dolayı olabilir: Benzer şekilde Efesos'ta da belli kalıntılar Ermeniler tarafından İlahi Aziz İoannis'le [Surp Ohannes], Rumlar tarafından da Aziz Panteleimon'la ilişkilendirilmiştir; her cemaat burada günü geldiğinde kendi ayinini düzenler (Lambakis, *Ἑπτὰ Ἀστέρες* [*Epta Asteres* (Yedi Yıldız)], s. 107). Benzer şekilde Angora'da [Ankara] bir kilise, muhtemelen aynı nedenle, hem Aziz Clement hem de Aziz İoannis'le ilişkilendirilir (Perrot ve Guillaume, *Explor. de la Galatie*, s. 271). İzmir'de Aziz İoannis ithafı, daha popüler olduğundan muhtemelen daha eskidir.
43. Frenk döneminde İzmir'de, bu dönemin çağdaşı *Anon. Romanus* da (Muratori, *Antiq. Ital. iii, 364)* deniz kalesinin surlarının dışında bir Aziz İoannis katedral kilisesinden bahsede:- Bu kilise, (yukarı) kaleye giden yoldadır. (*Joh. Vitodurani Chronicon*, der. Eckhart, *Corpus Hist. Med. Aev.* i, 1909).
44. S. 410.

mayacak şekilde göze çarpan bir kısmını anlatan[45] yedinci otorite olan Edward Melton (1672) bunu ya bir Aziz Polikarpos Kilisesi ya da bir İanus [Roma mitolojisinde başlangıçlar ve geçişler tanrısı] tapınağı olarak düşünmektedir.[46] Diğerleri aynı kalıntıyı bir "Judicatorium",[47] bir "Homereion" [Homer'e adanmış tapınak],[48] "Palagio del Consiglio"[49] ve "Sinod Odası"[50] olarak adlandırmıştır. Drummond'un (1744) bunun bir Homereion, bir halk kütüphanesi veya bir İanus Tapınağı olarak adlandırılmasıyla ilgili şüpheleri vardır. Prokesch (1830), bunu bir Polikarpos Kilisesi olarak kabul etmektedir. İzmir'i kapsayan on yedinci yüzyıl klasik arkeolojisi (muhtemelen 1634'te William Petty tarafından başlatılmıştır[51]) aynı ampirik aşamadadır. Kale kapısındaki meşhur büst, çeşitli yazarlar tarafından (1) Truvalı Helen,[52] (2) Semiramis,[53] (3) Amazon Smyrna'sı [İzmir],[54] ve (4) Apollon[55] olarak ifade edilmiştir ki, bu listeye ayrıca (5) efsanevi Türk kadın kahramanı Coidasa[56] veya Kadife'yi[57] de eklemek gerekmektedir.

Bu dönem sırasında yapılmış tanımlamaların, dini veya dünyevi olsun, rehberin hayal gücüne göre değişen ve ortaçağdan miras kalmış hiçbir geleneğe dayanmayan basit tahminler oldukları ortadadır. Aziz İoannis Kilisesi olarak adlandırılan kalıntının veya kalıntı grubunun kimliğinin belirlenmesi, ortaçağ döneminden geldiği bilinen tek tanımlama girişimidir.[58]

---

45. *Zee- end Land-Reizen*, s. 232.
46. Tavernier'in, deniz kıyısında bulunan, İanus Tapınağı olarak da adlandırılan (*Voyages*, s. 32) Aziz Polikarpos Kilisesi muhtemelen yukarıdaki özdeşleştirmeyle ilgili bir karışıklıktır: Açıklaması neredeyse tamamen Melton'unkiyle aynıdır. Bina genelde İanus Tapınağı olarak bilinir (Duloir, s. 15: La Boullaye, s. 20; Spon, I, 234; Le Bruyn, I, 79 vb) ve Wheler'da kentin kuzeyindeki alçak kısımdadır. Spon bunu bir Homerion ve Stochove da anlaşılan bir Diana Tapınağı olarak adlandırmıştır. Kimliğinin, muhtemelen bir çifte insan başlı sütun olan bir "İanus Heykelinin" keşfiyle sabitlenmiş olduğu görülmektedir (Le Bruyn, I, 79). Söz konusu binanın eski taşlardan yapılmış bir Türk türbesinden daha fazla bir şey olup olmadığından hâlâ şüphelenilebilir.
47. T. Smith, s. 53.
48. Rycaut, *Greek and Armenian Churches*, s. 41; Alex. Drummond, (1754), *Travels*, s. 116.
49. Gemelli Careri (1693), *Giro del Mondo*, I, 216.
50. Pococke, *Descr. of the East*, II, II, 36.
51. Michaelis, *Ancient Marbles*, s. 11.
52. F. Arnaud (1602), de Vogüé, *Florilegium*, s. 471, Stochove, *Voyage*, s. 19.
53. Le Bruyn, *Voyage*, I, 75; Spon, *Voyage*, I, 230.
54. Tournefort, *Lett.* XXII; Pococke, II, II, 36.
55. Monconys, *Voyages*, I, 424.
56. Rycaut, *Greek and Armenian Churches*, s. 39.
57. Carnoy ve Nicolaides, *Folk-Lore de Constantinople*, s. 16 vd.
58. Dolayısıyla, son zamanlarda Père S. Lorenzo tarafından üzüm bağında keşfedilmiş kalıntılara ilişkin modern tanımlama, benim özetlemeye çalıştığım seyyah raporlarına dayandığından başarısız olmuştur. Kalıntıların kendileri belirsizdir ve Aziz Pionius'un olduğu varsayılan mezar taşı (S. Lorenzo, s. 315) üzerinde -ΛΗΝΗ (ΠΗΝΗV değil) yazılı bir granit oturağın bir parçasından başka bir şey değildir: Muhtemelen Sipylos'un koruyuculuğuna verilmiş bir kabir yuvarlak-oturağıdır (karş. *C.I.G.* 3385-7 dahil).

3. 1656-1676 TARİHLERİNİN DERVİŞ KARŞITI HAREKETİ

Türk tarihinin tüm dönemlerinde derviş tarikatlarının nüfusun belli kısımları üzerinde, yanlış tanımlanmış olsa da önemli bir etkisi olmuştur. Bazı dönemlerde, örneğin on altıncı yüzyılın sonunda,[59] siyasi ve diğer bileşimler bu etkiyi o kadar artırmıştır ki, sivil yönetim açısından potansiyel olarak önemli müttefiklere veya tehlikeli düşmanlara dönüşmüşlerdir. Bahsettiğimiz dönemde bir derviş tarikatı, yani Bektaşiler, yeniçerilerle halihazırda mevcut olan gizli bağlantılarını resmileştirerek yükselişlerindeki son noktayı koymuştur.[60] Toplumun batıl inançlı sınıfları tarafından da onaylanan bu resmi bağlantı, Yeniçeri-Bektaşi bileşimini, zayıf hükümdarların zamanında ve düşüş halindeki ulusal ahlak dönemlerinde son derece tehlikeli yapmış ve yeniçerilerin ortadan kaldırıldıkları ve Bektaşilerin bu güçlerini kaybettikleri 1826 yılına kadar Türk hükümetlerini rahatsız etmeye devam etmiştir.

Yeniçerilerle nükseden sorunlar, Osmanlı gücünün on yedi ve on sekizinci yüzyıllarda gerilemesinin iç nedenlerinden biridir. On yedinci yüzyılda II. Osman (1617-1621) ve İbrahim (1640-1648) yeniçerilerin güçlerini sınırlamak için boşuna uğraşmış, bu çabalarının bedeli ağır olmuştur.[61] Eğer bir ulusal uyanışın olduğu ara döneme işaret edeceksek, bu, on yedinci yüzyılın üçüncü çeyreğidir; bu kendisini Osmanlı İmparatorluğu'nun son önemli yayılma girişimiyle, yani Girit'in fethiyle gösterir. Söz konusu yeniden canlanmanın nedeni sultanın (Mohammed IV) [IV. Mehmet] kendisi değil, vezirleridir; yaşlı Köprülü'nün (Mehmet) 1656'da atanmasıyla başlar ve oğlu Ahmet'in 1676'da ölümüyle sona erer. Yüzyılın sonunda Yeniçeri-Bektaşi koalisyonu tekrar tam anlamıyla güçlüdür.

Baba ve oğul Köprülüler, yeniçerilerin siyasetteki gücüne ve dinde de, Türkiye'deki İslam inancına büyük darbe vurma tehdidinde bulunan ve büyük kısmı derviş (sufi) etkisinden kaynaklanan heteredoksluk ve batıl itikatların olağanüstü yaygınlığına karşı, geçici bir başarı elde ettiler. Bu dönemde derviş tarikatlarının yayılmasına dair somut bir örnek, Kadiri Şeyhi İsmail Rumi'nin (ö. 1643) en az kırk sekiz tarikat kurmuş olmasıdır.[62] Rycaut, bu dönemde mevcut sayısız heteredoks tarikat hakkında uzun bir izahatta bulunmaktadır; bunların bir kısmı, şaşırtıcı şekilde Hıristiyan fikirlerinden epeyce etkilenmiştir. Bursa'nın meşhur bir Halveti Şeyhi Mısri Efendi'nin, tıpkı Mevlevile-

59. Aşağıda s. 611'e (Böl. XLVI) bakınız.
60. D'Ohsson, *Tableau*, III, 325.
61. Poullet, *Nouvelles Relations*, I, 307.
62. Hammer-Hellert, *Hist. Emp. Ott.* XVIII, 77.

rin kurucusu gibi Hıristiyanlığa eğilimi olduğu görülmektedir: Sık sık Bursa piskoposunu ziyaret ettiği ve övdüğü söylenmektedir.[63] İsmi ve tarikatı bize ulaşmamış Akhisarlı bir şeyhin de İncil'in Arapça bir çevirisi sayesinde din değiştirdiği[64] ve 1649'da yirmi iki yandaşıyla birlikte, Hıristiyanlık adına şehit olduğu söylenir.[65] Bu özel eğilim şüphesiz bir yandan Türk toplumuna yayılan Hıristiyan dönmelerden ve diğer yandan da Hıristiyan kadınlarla evlenmelerden kaynaklanmıştır. İslam'ın ilkelerinden bu genel kopma, Avrupa'yla yakın ilişkiye ve Türk silahlarının yenilmezliğine, dolayısıyla da İslam inancının eşsiz konumuna olan inancın giderek azalmasına atfedilmelidir.

Köprülü vezirleri, bu uğursuz belirtilere endişeyle yaklaşarak hastalığın kökünü kazımaya dair kararlı bir çaba göstermiştir. Hayatının son yıllarında, yeniçerilerin alışılmadık şekilde tehlikeli bir isyanını (1656) bastırma amacıyla göreve çağrılmış olan Mehmet, süratle otoritesini kabul ettirmiştir. Çeşitli etkili dervişler de dahil olmak üzere, bu hareketle ilişkisi olan dört bin kişi onun emirleriyle hemen idam edilmiş[66] ve onun etkisi ölünceye kadar imparatorluğun her yanında hissedilmiştir. Sadrazamlığı sırasında derviş tarikatlarına yönelik eylemlerde pek bulunmamış gibidir; görünüşe göre, Mevlevilere ayırımcılık yapmıştır.[67] La Guilletière, oğlunun, Avrupa eyaletlerindeki tüm dervişleri Küçük Asya'ya sürgün ettiğini söylemektedir: Bu emirle uyum içinde, ona göre dervişler tarafından batıl bir tapınımın merkezi olarak suiistimal edilmiş olan Atina'daki Parthenon da bir kez daha ortodoks bir ibadet yerine dönüştürülmüştür.[68] Adrianople'de [Edirne] bulunan, skandallarıyla adı çıkmış bir Bektaşi tekkesi de dümdüz edilmiştir.[69]

---

63. Cantimir, *Hist. Emp. Oth.* 228 vd.
64. Bununla ilgili olarak Hasluck, *Letters*, s. 141.
65. Carayon, *Rel. Inéd. de la Compagnie de Jésus*, s. 228 vd.; krş. Rodos'ta din değiştirmiş iki dervişin şehitliğiyle ilgili olarak Pacifique, *Voyage de Perse*, s. 54. Krş. Rycaut, *Ottoman Empire*, s. 64. Bu hareketin Hıristiyanlığa yaklaşmasının başlangıcı çok daha eskiye götürülebilir (Jacob, *Bektaschijje*, s. 29'a ve Hauser'in, onun Du Frense Canaye'nin *Voyage* baskısındaki s. 146'daki notuna bakınız).
66. Hammer-Hellert, *a.g.e.* XI, 17; d'Arvieux, *Mémoires*, IV, 559; Rycaut, *Otoman Empire*, s. 65; krş. aynı yazarın *Hist. of the Turks*, s. 81 (*s.a.* 1649). Evliya, Anadolu'da Köprülü tarafından 400.000 isyancının öldürüldüğünü söylemektedir (I, I, 156).
67. T. Smith, Ray'in *Voyages*'ı içinde, II, 58; d'Ohsson, *Tableau*, II, 311; Ubicini, *Turquie*, I, 110; Tournefort (mektup XIV) hareketi IV. Murat'a atfetmektedir; muhtemelen yanlıştır, çünkü onun hükümdarlığı sırasında Mevleviler epey kayırılmıştır (Hammer-Hellert, *Hist. Emp. Ott.* IX, 257, 316; d'Ohsson, *Tableau*, II, 307), her ne kadar Sultan İbrahim'in tahttan indirilmesine (1648) karışmış oldukları görülmekteyse de (Hammer-Hellert, IX, 285: krş. XI, 5). Stern (*Die Moderne Türkei*, s. 117) Mevlevilerin uğradıkları zulüm konusunda Hammer'i izlemektedir.
68. Yukarıda s. 14-16'ya (böl. II) bakınız.
69. Rycaut, *Ottoman Empire*, s. 69; krş. Jacob, *Beitrage*, s. 15.

Babasının politikalarını izlemiş, daha genç olan Köprülü Ahmet'in sadrazamlığı sırasında, en katı Sünni ilkelerin inandırıcı vaizi ve sultan üzerinde büyük bir etki oluşturmuş Vani Efendi, değerli bir müttefik olarak belirmiştir. Ulema sınıfının bir üyesi olarak Vani, daha katı Müslümanların her zaman sapkınlıklarından şüphelendikleri derviş tarikatlarının kararlı bir düşmanıydı.[70] 1664'te başlamış olan faaliyeti, Köprülü'nün siyasi tedbirlerinin dini karşılığıydı; siyasetteki duruma benzer şekilde, o da dindeki kanunsuzluğa karşıydı. Katı bir tutucu olarak, üst sınıfların birçok üyesinin tatbik ettiği mistik tasavvufi doktrinlere ve daha aşağı sınıflar arasında itibar gören erenler tapınımı ve diğer batıl itikatlara karşı sert bir duruş sergilemiştir. 1670'te, her zaman tasavvuf tarikatlarının bir özelliği olarak görülmüş şarap satışını yasaklamıştır.[71] Bursa'nın Halveti dervişi Şeyh Mırsi ile Üsküdarlı Kadiri Karabaş Ali'yi sürgüne yollamış ve döneminin mistik şairlerini mahkûm etmiştir.[72] Mevlevilerin üflemeli çalgılarını[73] ve genel olarak da dervişlerin kamusal faaliyetlerini[74] yasaklama girişiminde bulunmuştur. Trakya'da Havza yakınında bulunan batıl Kanbur Dede tapınımını[75] ortadan kaldırma girişimi, onun ve Köprülü sadrazamlarının genel siyasetinin tipik bir örneğidir: Büyük ihtimalle başka yerlerde de, kayda geçmemişlerse de aynı türden eylemler yer almıştır. "Polikarpos Kabri"nin muhafazası 1657'de Müslüman dervişlerden Rum keşişlere aktarılmıştır.[76] Bu değişiklik, büyük ihtimalle bahsetmiş olduğumuz siyasi-dini hareketten kaynaklanmış olabilir.

---

70. Vani Efendi hakkında Hammer-Hellert, *a.g.e.*, XI, 162 vd., XII, 191 ve XVIII, 103'e bakınız. Kendisi Van'ın yerlisiydi ve söz konusu itibara 1664'te ulaşmıştır; dualarının başarısız kaldığı Viyana kuşatmasından (1683) sonra Bursa yakınında Kestel'e sürülmüş ve ertesi yıl burada ölmüştür. Çağdaşları onu son derece farklı şekillerde değerlendirmektedir. Hammer onu son derece riyakâr bulmakta ve Yahudilerle Hıristiyanların baş düşmanı olarak tanımlamaktadır (*a.g.e.* XII, 191); onun Panayotes Nikusses'e yönelik, Rum bakış açısıyla yazılmış meşhur dini argümanı (Sakkeliou, *Δελτίον Ιστορ. Εταιρείας*, III, 235; krş. Cantimir, II, 61), onu en kötü şekilde göstermektedir. Ama Covel'in aktardığı (*Diaries*, s. 269 vd.), Sir Thomas Baines'le yaptığı daha az bilinen tartışması onu son derece liberal düşünceli biri olarak (en azından Protestan ("putperest olmayan" anlamında) Hıristiyanlığa) göstermektedir.
71. Hammer-Hellert, *a.g.e.* XI, 335.
72. *A.g.e.* XII, 45. Mırsi üzerine daha fazla bilgi için Cantimir, *a.g.e.* II, 218 vd., 228 vd.'ne bakınız; Gibb, *Ottoman Poetry*, III, 312.
73. Rycaut, *Ottoman Empire*, s. 68.
74. Covel, *Diaries*, s. 269 (1676'da "altı yıl kadar") ama Mevleviler Covel'ın zamanında tekrar imparatorluğun itibarını kazanmıştı (*a.g.e.*, s. 168).
75. Hammer-Hellert, *a.g.e.* XI, 250 (1667); söz konusu tapınım muhtemelen Eski Baba'da Sarı Saltık'ınkiyle özdeştir, aşağıda, s. 431-2 (böl. XXXII).
76. D'Arvieux'un İzmir'den ayrılışının günü.

4. KALE TEPESİNİN KALINTILARI

Şimdi kale kapısı ve tiyatronun yakınındaki kalıntıları ele alacağız. Bu kalıntılar grubunun genel konumu üzerine on yedinci yüzyıl yazarları arasında bir fikir birliği vardır ve bunların arasında Burgo ve Tournefort en açık olanlarıdır.[77] Kalıntılar, (1) Aziz Polikarpos Şapeli olduğu varsayılan, herhangi bir iddiası olmayan iki bölümlü bir binayı ve (2) bunun yakınında ve güneydoğusunda,[78] Le Bruyn'un resminde,[79] yanlarında kule türü çıkıntılar olan büyük bir kemer veya apsis olarak gösterilen göze çarpan kalıntıları kapsamaktadır. Bazı yazarlar bu binaların her ikisini de Aziz İoannis Katedrali olarak kabul ederken,[80] diğerleriyse ikincisini ayrı bir bina olarak düşünür ve çeşitli şekillerde adlandırır ki, biz bunların arasında, farklı olarak, "Judicatorium"u ele alacağız.[81] Bu kalıntılar grubunun tamamının amatörler tarafından epeyce kazılmış[82] ve son olarak da Türkler tarafından on yedinci yüzyılın ikinci yarısında Sancak Kale (1656) binası ve belli camiler için bir taş madeni olarak kullanılmış[83] olduğu görülmektedir. Ama epey fazla sayıda kalıntı, özellikle "Judicatorium"a ait olanlar, on dokuzuncu yüzyılın başına kadar varlığını sürdürmüş ve muhtemelen Storari'nin haritasında gösterilmiştir (1855 civarı).[84]

"Judicatorium"a gelince, bu konuda epey belge mevcuttur. Le Bruyn'un çizimi yanında, Smith'in döneme ait açıklaması, Drummond'dan bir plan ve Pococke ile von Prokesch-Osten'in ayrıntılı notları vardır. Smith'in açıklaması şöyledir:

---

77. Burgo kalıntıları kaleden 200 (I, 460) ve "amfi tiyatrodan" 100 (I, 461) adım öteye yerleştirmektedir.
78. Pococke, II, II, 36.
79. *B.S.A.* XX, res. XI'de yeniden yayınlanmıştır.
80. Tabii ki d'Arvieux (I, 50) (Thévenot'un ardından) ve von Prokesch-Osten (aşağıda alıntılanmıştır).
81. Yukarıda, § 2, s. 418.
82. Le Bruyn, I, 79: A une petite lieue de la Ville, en allant vers le Château, on trouve, à ce que l'on croit, Pendroit ou etoit Pancienne Smyrne [cf. Pacifique, quoted above, ad init.]; on y voit aussi encore quelques restes d'Antiquitez. C'est autour de-là qu'on trouve sous terre la plûpart des Statuës, comme il arriva dans le tems que je demeurois à Constantinople [Şehirde kısa bir mesafe uzaklıkta, Kale'ye doğru giderken, eski İzmir'in kurulu olduğuna inanılan yer bulunur (krş. Pacifique, yukarıda § 1, başlangıçta alıntılanmıştır); orada halen bazı kalıntılar da görülür. O civarda, tıpkı İstanbul'da bulunduğum sırada gördüğüm gibi, birçok heykel bulunur.]; *on y voit aussi encore quelques restes d'Antiquitez. C'est autour de-la qu'on trouve sous terre la plupart des Statues, comme il arriva dans le terns que je demeurois a Constantinople* [orada halen bazı eski kalıntılar görülür. O civarda toprak altında heykellerin çoğu bulunur, tıpkı Kostantiniyye'de kaldığım zamanlarda olduğu gibi]. Burada Fransız kralına gönderilmiş dört heykelin, muhtemelen Gronovius'un aynı dönemde bahsettiklerinin öyküsü takip etmektedir, Galland'ın *Journal*'ına, II, 214 (1673) bakınız ve krş. Omont, *Miss. Archéol.* I, 209 (1680).
83. Krş. G. de Burgo (1686), I, 460.
84. *B.S.A.* XX, res. X, 2'de yeniden yayınlanmıştır.

"[Prope sepulchrum Polycarpi exstat] saxeum aedificium, quod judicatorium fuisse videtur, tria conclavia habens eidem solo insistentia, quorum medium duodecim fere ab omni latere passuum est. Frontispicium ipsius ornarunt quatuor columnae, quarum solae bases manent."

"Mezarın önünde duran, mahkeme binası olarak kulanılmış, ortadakinin diğerlerinden yaklaşık olarak 12 adım (18 m) daha büyük olduğu, üç tane birbirine bağlı salonu içeren taş yapı. Dışı, geriye sadece temellerinin kaldığı, dört tane kolon ile süslenmiş."[85]

Pococke'sa bunun hakkında şunu söylemektedir:

"[Katedral Kilisesi'nin yuvarlak alanın kuzey tarafında inşa edildiğini söyleyen bir gelenek vardır; böyle bir binayı andıran kalıntılar olduğundan bunun mümkün olduğu gözükmektedir;] ve güneydoğusundaysa üç adet odadan oluşan bir yapı vardır ki, bunun önünde sütunları alınmış bir sütunlu giriş vardır ... bu muhtemelen başpiskoposun sinod odasıydı ve evi bununla kilise arasında olmuş olabilir."[86]

Bu binaya dair en açık izahatsa, bir plan ve ölçüler çıkartmış olan Drummond'unkidir (her ne kadar nasıl adlandıracağı konusunda şüpheleri vardıysa da). Bina, ortak duvardaki kapı aralığı vasıtasıyla birbirleriyle iletişimi olan üç paralel bölüme ayrılmıştır. Bütünün girişinde dört sütundan (hepsi kayıptır) oluşan bir *in antis* sütunlu giriş vardır. Üç bölümden merkezde olan bir kapı aralığıyla ve diğerleriyse pencerelerle verandaya açılmaktadır. Binanın "duvarların içinden" boyutları 15 x 8 metre, "tapınağınki" 5 x 8 metre ve "manastırınki" 4 x 8 metredir. Ana girişin genişliği 3 metre, yan kapıların 1 metre ve pencerelerin de 0,90 metredir. Duvarların kalınlığı 1,2 metredir.[87] Bu ölçümlerde bazı tutarsızlıklar vardır ama plan genel fikri vermektedir.

Von Prokesch-Osten'in, Aziz Polikarpos Şapeli adı altındaki aynı binayla ilgili açıklaması, bir sonraki yüzyıl içinde maddi hasar yaşamadığını göstermektedir:

---

85. *Septem Ecclesiarum Notitia* [*Yedi Kilise Notları*], s. 53 vd.
86. *Descr. of the East*, II, II, 36. Sandwichı Kontu (*Voyage*, s. 308) binaların nispi konumlarını daha netleştirmektedir: "Yokuştan [kaleden] aşağıya inildiğinde, güneybatı tarafında çok iyi bir şekilde dolgu maddesiyle yapıştırılmış kare biçiminde büyük taşlardan yapılmış ve kabaca Homer'in Okulu [yani bizim "Judicatorium"umuz] olarak adlandırılan bir antik bina vardır. ... Biraz daha aşağıda Aziz Polikarpos olarak kutsanmış ve biraz uzaktan kabri gözüken ufak bir şapel vardır. ... Bu şapelin yanında bir stadyumun kalıntıları bulunmaktadır."
87. *Travels* (Londra, 1754), s. 116 vd. (plan s. 118).

"[Das Kirchlein des Heiligen Polykarpus] hoch auf dem westlichen Abfall des Schlossberges gelegen ist. Noch leben Viele, die sich des Gottesdienstes darin erinnern. Es bestand aus drei Raumen, langlich und klein, finster und enge, voll Nischen und Gewolben, und war aus Granitblocken des Schlosses gebaut worden. In der linken Capelle soil der Predigtstuhl, in der mittleren ein Gnadenbild gestanden haben. Der Eingang ging durch einen von Saulen getragenen, bedeckten Vorhof. Die Saulen sind verschwunden, aber die Bogen greifen noch aus den Mauern vor."

"[Aziz Polykarpus adına olan ufak kilise] Şato Dağı'nın batı yamacının üst kısmında. Burada yapılan ayinleri hatırlayanların birçoğu hâlâ hayattadır. Uzun ve ufak, karanlık ve dar ve duvarlarında hücre ve kubbeleri olan üç kısımdan oluşmakta olup şatonun granit taşlarından yapılmıştı. Sol şapelde vaaz yeri, ortadakinde ise bir ikona bulunmaktaydı. Girişe ulaşmak için sütunlardan taşınan, üstü kapalı bir dış avludan geçilmekteydi."[88]

Tüm bu açıklamalardan binanın planına dair mükemmel derecede açık bir fikir elde etmekteyiz. Yüksekliğe gelince (bu konuda Le Bruyn'un çizimi tek kaynaktır), sadece merkezi bölümün diğerlerinden daha yüksek olduğunu kesin olarak söyleyebiliriz. Bu düzenleme, bir nef ve koridorlara işaret ettiğinden, binanın bir kilise olduğu varsayımına yol açmıştır. Bununla beraber, planda hiçbir şey bu varsayımı desteklememektedir: Bir apsisin yokluğu bu iddiayı kesinlikle çürütmektedir. Bundan başka, ortaçağ kalesinin dışında ve limandan uzak konumu, bir katedral için uygun değildir. Bu yöndeki tüm binalar, ortaçağ değil, antikçağ İzmir'ine ait gibidir.

Ayrıca on yedinci yüzyıl otoritelerinin, Aziz İoannis Kilisesi'ni büyük bir harabe bina kompleksi içinde görmüş oldukları ortadadır; "Judicatorium", eğer dahil edilirse, bunun ancak bir parçasıdır. Örneğin, De Burgo Aziz İoannis Kilisesi'nin boyutlarını 158 x 38 adım[89] olarak veya neredeyse Şam'daki büyük caminin avlusunun büyüklüğü kadar vermektedir. Smith'in Aziz Polikarpos Şapeli, bir dizi kemerden oluşan uzun bir yapıyla "Judicatorium"a bağlanmıştır; bu durum kimisi tarafından belli ki büyük bir kilisenin kalıntıları olarak yorumlanmıştır. Başka bir yorum da olasıdır.

---

88. *Denkwürdigkeiten*, I, 520; ayrıca bu yazara, *Jahrbücher der Literatur* (Viyana), LXVII (1834), *Anzeigerbl.* s. 62'nin içinde de bakınız. Bu binadan geride son kalanlar Storari'nin Smyrna [İzmir] Planı'nda (1855) *Ruine* [Kalıntı] olarak kale kapısı ile stadyumun güneydoğusu arasında gösterilmektedir. Fontrier (*Rev. Et. Anc.* IX, 114) bu yerin mevkiinde şimdi, taştan su borularının keşfedildiği bir bağın olduğunu söylemektedir. Bahsedilen üzüm bağı, Père S. Lorenzo'nun Aziz Polikarpos Kilisesi ve Kabri olarak varsaydığı yapının bulunduğu yerdir.
89. *Viaggio*, I, 461.

Merhum Dr. Weber, İzmir'in su kemerlerine dair ayrıntılı ve bilgili çalışmasında, "yüksek basınçlı" Kara-Bunar [Kara Pınar] su kemerini, adım adım, kale tepesinin, "Judicatorium"un bulunduğu sırtına götürmektedir.[90] Burada ben de taş boruları gördüm (Père S. Lorenzo'nun keşiflerinin yeri olan bağda)[91] ve son zamanlarda, kale tepesinin bir yerinde, *C.I.G. 3147*'nin sureti olan ve M.S. 80 yılında inşa edilmiş,[92] *C.I.G. 3146* olarak bilinen bir su kemerinde Hadrian'ın döneminin başlarında yapılan tamiratları kaydeden bir yazıt[93] açığa çıkmıştır. *C.I.G.* 3146, 3147'nin tam kökeni bilinmemektedir ama burada *3147*'nin ikinci kopyasının kale tepesinde bulunmuş olması bu üçünü, (Dr. Weber'in yaptığının aksine)[94] aşağıdaki (Ak-Bunar) değil, yukarıdaki (Kara-Bunar) su kemeriyle birleştirmek için güçlü bir kanıttır. Dr. Weber, kale surları içinde bir su kemerinin izine rastlamamıştır ama tiyatronun yakınında ve Rumların yaşadığı Yukarı Mahalle'de,[95] her ikisi de kale tepesinin yamaçlarında kendi başına duran ve belliki Kara-Bunar su kemerine ait olan taş borular keşfetmiştir.

"Judicatorium"un, Kara-Bunar su kemerinin veya *Aqua Traiana*'nın dekoratif son noktasını oluşturduğunu ileri sürmek çekici bir fikirdir. Kale tepesinin sırtındaki yüksek nokta, genellikle *nymphaea* olarak adlandırılan, hem kamu çeşmesi hem de *dividicula* veya suyu daha ufak kanallarla kentin farklı kısımlarına dağıtma işlevlerini gören bu binalardan biri için özellikle uygundur. "Judicatorium"un "dar ve karanlık" üç bölmesi, sarnıç veya suyu durultma odası olabilir.

Bu tarz abidelere dair iyi örnekler Küçük Asya'nın başka yerlerinde, Aspendos'ta ve özellikle de Side'de de mevcuttur.[96] Olympia'da "Herodes'in eksedra"sı aynı türden bir abidedir. Eğer İzmir'in kale tepesinde böyle bir bina bulunduysa (ki olanaksız değildir) ve özellikle

---

90. *Jahrbuch*, XIV, 4 vd.
91. Krş. Fontrier, *Rev. Et. Anc.* IX, 114, yukarıda alıntılanmıştır.
92. Bu tarih için Weber, *a.g.e.* ve Dittenberger, *Orient. Gr. Inscrr.* no. 477'ye bakınız. Smith (s. 53) "Aziz Polikarpos Şapeli"ne eklenmiş Hadrian'a bir ithaf bulmuştur.
93. *Μουσείον* [*Musion* (Müze)], 1880, s. 139 (181), şimdi İzmir'deki Yunan Müzesi'ndedir: *Τραιανοῦ | ὑδατος ἀποκα | τασταθέντος | ὑπὸ Βαιβίου Τούλ | λου ἀνθυπάτου Traianus* [döneminde] Proconsul Vaevius Tullus suyun tadilatını yine yaptı. Metin, C.I.G. 3147'nin kopyasıdır = Dittenberger, *Orient. Gr. Inscrr.* no. 478, şimdi Cambridge'de Trinity College'dedir. Tarih için Weber, *a.g.e.*, s. 174'e bakınız.
94. *Jahrbuch*, XIV, 167, 174. Dr. Weber, Zeus Akraios tapınağının "Yel Değirmeni Tepesi"nde bulunduğunu ileri süren görüşünden dolayı etki altında kalmış gibidir.
95. Weber, *a.g.e.* s. 19 vd.
96. Durın, *Baukunst der Römer*, s. 168 vd.: Lanckoronski, *Stadte Pamphyliens und Pisidiens*, I, res. XXX (Side).

de agora[97] gibi bir kamusal açık alanın bir ucunu oluşturduysa, daha önceki seyyahların hatası böylece kolaylıkla açıklanmış olur. Böyle bir bina grubunun kalıntıları, sütunlu kemer-altları ve sıra sıra dükkânları ve de bir ucunda üçlü binasıyla kolaylıkla, birtakım yıkılmış yan şapelleri ve ayakta duran mihrap yeriyle muazzam bir kilise kalıntısını düşündürebilir. Ama ancak burada yapılacak bir kazı bu varsayımları kanıta dönüştürecektir.

97. Aşağı kent ile kale arasında benzer konumdaki bir agora için Assos ve Pergamon'dakileri karşılaştırabiliriz. Ramsay (*Seven Churches*, s. 260, krş. Calder, *Studies in History and Art*'ın içinde, vb., s. 104) İzmir'in Altın Caddesi'nin bizim farazi agoramızın yakınında sona erdiği varsayımında bulunmaktadır.

XXXII
Sarı Saltık[1]

1. KALİAKRA'DA

Sarı Saltık'ın [Sarı Saltuk], Evliya Efendi'ye [Evliya Çelebi] on yedinci yüzyılın ortasında Varna yakınındaki Kaliakra'daki (Kilgra) dervişler tarafından aktarılmış efsanesi,[2] Yunan ve diğer mitolojilerde bulunan benzer öykülerin takdir edilmesinde değeri olan dinsel mitin gelişmesine dair bir örnektir. Ayrıca, son derece karanlıkta kalmış bir konunun, derviş tarikatlarının Türk dini ve siyaseti üzerindeki etkisinin bir parça aydınlatılması anlamında daha olumlu bir ilgi alanı da oluşturmaktadır. Öykünün ana noktaları şöyledir:

Sarı Saltık Sultan olarak da çağrılan Mohammed Bokhara [Muhammed Buhari] adında, meşhur Hoca Ahmet Yesevi'nin [ö. M.S. 1166-1167] müridi ve Hacı Bektaş'ın [ö. M.S. 1337] yoldaşı bir derviş, Osmanlı Sultanı Orhan'ın [1326-1360] sarayına gelmiş ve Bursa'nın fethinden sonra yetmiş müridiyle birlikte Avrupa'ya gönderilmiş. Misyonerlik faaliyeti sırasında Sarı Saltık; Kırım, Moskova ve Polonya'yı ziyaret etmiş: Danzig'de Patrik "Svity Nikola"yı öldürmüş ve onun kıyafetlerini giyerek birçok kişiyi İslam'a döndürmüş.[3]

Ayrıca Dobruca Krallığı'nı da, kralın kurban edilen iki kızını yedi başlı bir ejderhadan kurtarmış; tahta bir kılıçla kafalarının ilk önce üçünü ve daha sonra da kalan dördünü kesmiş. Bu macera sırasında, bir keşiş ilk olarak kesilmiş üç kafanın kulak ve dillerini almış ve bu ganimetleri göstererek ejderhayı kendisinin öldürdüğünü iddia etmiş.[4]

---

1. Bu bölümün daha zayıf bir versiyonu *B.S.A.* XIX (1912-3), s. 203-8'de yayınlanmıştır.
2. Travels, II, 70-72, krş. 20,21.
3. Bu ilginç olay iki kez aktarılmıştır: (I, II, 245) "Saltuk Muhammed kıyafet değiştirmiş şekilde Polonya'ya gitmiş, Sarı Saltuk adındaki keşişi öldürmüş ve ismini alarak onun hücresinde yaşamıştır"; (II, 70) "Danzig'de, ismi, öldürdüğü Sarı Saltuk'unkiyle aynı olan patrik Svity Nicola'yla konuşmuş, onun kıyafetlerini giymiş ve bu şekilde binlerce insanı İslam'a kazanmıştır."
4. Yalan iddiada bulunma, ejderha öldürmeyi içeren halk öykülerinde iyi bilinen bir temadır (Hartland, *Perseus*, III, 47; Cosquin, *Contes de Lorraine*, I, 61; Monnier, *Contes Popula-*

Bunun üzerine, bu iddialardan hangisinin doğru olduğunun belirlenmesi için Sarı Saltık bir ateş sınavı önermiş.[5] Hem o hem de keşiş, bağlanarak büyük bir kazanın içine konmuş (efsaneye göre, Bulgaristan'daki Kazan Balkanı'nın ismi buradan gelmektedir). Bir ateşin üzerine yerleştirilmişler ve bu eylemin sonucunda keşiş yanarak ölmüş ama Sarı Saltık'a hiçbir şey olmamış. Bunun üzerine Dobruca kralı da İslam'a geçmiş.

Ölümünden önce eren, bedeninin yedi tabuta yerleştirilmesi emrini vermiş; çünkü buna sahip olmak için yedi kral mücadele etmeliymiş. Böyle olmuş: Her bir kral bir tabut almış ve açtıklarında her tabutun içinde Sarı Saltık'ın bedeninin bulunduğunu görmüşler. Erenin kalıntılarına sahip olmalarından dolayı kutsanmış bu yedi krallık şu şekilde sıralanmıştır: (1) Erenin Svity Nikola (Aziz Nikolaos) olarak büyük saygı gördüğü Moskova; (2) Danzig'deki kabrinin sık sık ziyaret edildiği Polonya; (3) Tabutun "Pezzunijah" kasabasında gösterildiği Bohemya; (4) "Bivanjah"da bir kabrin bulunduğu İsveç; (5) yakınında (Eski Baba [Babaeski]) başka bir kabrin bulunduğu Edirne; (6) kabrin Baba Dağ'da gösterildiği Moldavya; (7) yedinci kabri barındıran Kaliakra Tekkesi'nin bulunduğu Dobruca. Hakiki tarih şu ifadeyle sona erer: "Hıristiyan ülkelerde Sarı Saltık, genelde Aziz Nikolaos olarak adlandırılır, büyük saygı görür ve Hıristiyan keşişler onun himayesinde yardım toplar."

2. ESKİ BABA'DA [BABAESKİ'DE]

Sarı Saltık'ın mezarının bulunduğu söylenen yedi kentten dördü, eğer "Moskova"yı Kırım'a işaret eden bir yer olarak dahil edersek, Türklerin fethettiği topraklarda, diğer üçü de Hıristiyan Avrupa'dadır. İkinci grubun varlığına dair öyküden hemen vazgeçilebilir. Çünkü Sarı Saltık'ın keyfi şekilde Aziz Nikolaos'la özdeşleştirilmesinden başka bir şeye dayanmamaktadır.[6] Dört Türk mezarının üçüyle Evliya'nın efsanesine katkıda bulunabilir ve kısmen de bu efsaneyi kontrol edebiliriz.

---

ires en Italie, s. 288; karş. aşağıda s. 434 (böl. XXXII)). Yakındoğu'da Aziz Elias'ın Bulgar efsanesinde (Shishmanova, *Légendes Relig. Bulg.*, s. 87 vd.) ve ayrıca da Sarı Saltık'ın Türk efsanesinde karşımıza çıkar

5. Sidi [Seyit] Gazi keşişlerinin ateşle sınanması için Hottinger, *Hist. Orient.*, s. 477'ye bakınız; muhtemelen Macaristanlı George'a da, aşağıda s. 498'e (böl. XLI) bakınız.

6. Bu aziz belli ki sadece Sarı Saltık'ın işgal ettiği bir veya iki mabedin Aziz Nikolaos Kiliseleri olmasından dolayı değil (aşağıda s. 578'e bakınız), aynı zamanda, propagandayla ilk kez karşılaşan ülkelerde, Rusya ve Bulgaristan'da, Aziz Nikolaos'un olağanüstü popülaritesinden dolayı da seçilmiştir. Bulgar köylülerin Tanrı öldüğünde Aziz Nikolaos'un onun yerine geçeceğine inandıkları söylenir (Slade, *Travels in Turkey*, 2. baskı, s. 344).

Varna'nın kuzeyinde bir burunda bulunan aynı adlı harabe bir kalenin içinde yer alan Kaliakra Kabri hâlâ yerel Hıristiyanlar tarafından Aziz Nikolaos'un mezarı olarak ziyaret edilmektedir.[7] Mabede ilişkin orijinal (Müslümanlık öncesi) ithafın bu olması muhtemeldir; bir sahil yeri için kesinlikle uygundur ve Kaliakra Kalesi, M.S. 1370 tarihine kadar Bizans'ın elindeydi.[8] Bu yüzden, söz konusu tapınımda bir kopma düşünmek zordur. Eski Baba'daki "kabir" hem Rumların hem de Türklerin şifa bulmak için sık sık ziyaret ettikleri ünlü bir mabetti ve hâlâ öyledir. Binanın, eski bir Aziz Nikolaos Kilisesi olduğu söylenmektedir.[9] Sarı Saltık'la ilişkilendirmenin geç ve keyfi olduğu anlaşılıyor;[10] eren yerel olarak Kanbur Dede [Kambur Dede] olarak bilinmekteydi.[11] Bu tapınımın Avrupa'daki başlangıç noktası olduğu düşünülen Baba Dağ [Babadağ] bir sonraki bölümde tartışılacaktır.

3. BABA DAĞ'DA

Eğer Sarı Saltık'ınki gibi bir öykü tarihöncesi Yunanlıların Pausanias'ı tarafından anlatılsaydı, ya halkların hareketi veya bir fetih ya da en azından ticari faaliyet veya misyonerlik olarak yorumlanır, şu anda inanılır olduğunu bildiğimiz sınırların çok daha ötesine yayılırdı. Bu öykünün, şu anda sahip olduğumuz tarihsel arka planla bile, gerçek ile kurguyu birbirinden ayırmaya çalışır görünen herhangi bir yorumu deneme olarak kabul edilmelidir. Aşağıda verilen açıklama, bir öneriden daha fazla bir şey olma iddiasında değildir.

Moldavya'da bulunan Baba Dağ kenti 1489'da II. Beyazıt tarafından kurulmuş ve Tatarlar tarafından iskân edilmiştir.[12] Bu sırada büyük ihtimalle daha önce var olmuş bir Hıristiyan tapınımı da Müslümanlaştırılmıştır. Yerin ilişkilendirildiği Müslüman eren, büyük ihtimalle

---

7. Türkler tarafından ziyaret edilmesiyle ilgili olarak aşağıda s. 578'e (XLIV) bakınız.
8. Krş. *Acta Patr.* I, 95, 528, Miklosich ve Müller, *Acta et Diplom. Gr.*'nin içinde.
9. J. Covel, *Diaries* (1675), s. 186: "Bu [Aziz Nikolaos] Kilisesi tam olarak durmaktadır. Küçük ama epey güzel olup yapının üzerindeki büyük kubbesiyle neredeyse Ayasofya'yla aynı formdadır." Eski Baba'dan, 1553 kadar erken bir tarihte, bu tapınımı ima eden bu isimle bahsedilir (Verantius, *ap.* Jirecek, *Heerstrasse*, s. 167). Diğer referanslar için yukarıda s. 54-5 (böl. V) ve metinler için de aşağıda s. 761-3'e (böl. LXI) bakınız.
10. Çevrede bir Saltıklı köyünün varlığı bu özdeşleştirmeye yardımcı olmuş olabilir.
11. Daha fazla ayrıntı için yukarıda s. 55'e (böl. V) ve notlara bakınız.
12. Hacı Kalfa [Kâtip Çelebi], *Rumeli und Bosna*, s. 28; Hammer-Hellert, *Hist. Ott.* XVI, 247; krş. Vasıf Efendi, *Guerre de 1769-74*, s. 281. Sarı Saltık sürekli Tatarlarla ilişkilendirilir. En büyük misyonerlik başarıları Moskova'da Heshdek [Heşdek] Tatarları arasında ve Polonya'da Lipka'da olmuştur (Evliya, I, II, 245; krş. II, 70). Bektaşilerle olan bağlantısının dışında, Evliya'ya göre, "büyük kısmı Tatar Romanları olan" *buza* [boza] esnafı loncasının piri olarak da kabul edilir (I, II, 245): Ayrıca *buza*'nın sarı renkte olduğunu da belirtmek gerekir (arpadan yapılan mayalı bir likördür).

bir yüzyıl önce Kırım'da Sudak yakınındaki bir kente ismini vermiş bir eren olan Baba Saltık'la özdeştir.[13] Baba Saltık'ın, Tatar iskâncılar tarafından Baba Dağ'a getirilmiş bir boy ereni olduğunu düşünebiliriz.[14]

Beyazıt'ın Baba Dağ'daki vakfı, Evliya'nın bize söylediğine göre; bir cami, bir imaret, bir medrese, bir hamam, bir han ve erenin bir abidesini kapsamaktadır. Dervişler muhtemelen ilk baştan itibaren bu tapınımla ilişkiliydi; Sarı Saltık bunlar veya onların halefleri tarafından Bektaşi tarikatının meşhur kurucusu Hacı Bektaş döngüsüne dahil edilmiştir.[15] Yedi tabut ve yedi kabir efsanesinin esası muhtemelen kahramanın muazzam büyüklüğü üzerine oluşturulmuş bir halk öyküsünde aranmalıdır. Bu efsaneyi, Rumeli'de buna dayanarak iki başka mabedi işgal etmiş veya bu işgallerini gerekçelendirmiş Bektaşi dervişler, kendi dini propagandaları için kullanmıştır.[16] Efsanenin Osmanlı dışındaki ülkeleri kapsaması da, muhtemelen siyasi-dini propaganda olarak, savaşçı-derviş Bektaşilerin[17] iyi Müslümanları erenin sözde kabirlerinin bulunduğu toprakları fethetmeye teşvik etmek için düşünülmüş olabilir.[18] Sarı Saltık'ın Hıristiyan Aziz Nikolaos'la özdeşleştirilmesi tüm dinlerin bir olduğunu ileri süren felsefi düşüncenin birçok yansımasından sadece biri olabilir. Kaliakra ve Eski Baba mabetleri, daha önce gördüğümüz gibi, muhtemelen eski Aziz Nikolaos kiliseleridir.

Sarı Saltık ile Hıristiyan keşiş arasındaki rakip iddiaları sonuca bağlamak için düzenlenen ateşle sınanma olayı, bir Hıristiyan azizinin yerinin alındığını düşündürmektedir ve ejderha efsanesinden (Kaliakra'da bulunan), doğal olarak, bu azizin Aziz Georgios olduğu sonucuna varmalıyız. Ama (1) prensesin kurtarılması, (2) ejderhayı katledenin sahte bir iddia karşısında haklı çıkması ve (3) kralın din değiştirmesi olaylarını içeren neredeyse özdeş bir Bulgar halk öykü-

---

13. İbni Batuta, Çev. Sanguinetti, II, 416, 445. Ayrıca Buharalı Saltık ile onuncu yüzyılın İslam'ı kabul etmiş ilk Türk hükümdarı olarak kabul edilen yarı efsanevi kişiliği Türkistan Hanı Saltuk Buğra arasında bir karıştırma da olabilir (Grenard, *Journ. Asiat.* XV (1900), s. 5 vd). Bir Kürt halk öyküsünde Sarı Saltık adında bir dervişten bahsedilmesi (Jaba, *Recueil de Récits Kurdes*, s. 94) Sarı Saltık mitinin batıya doğru yolculuğundaki bir aşamaya işaret edebilir veya sadece Kürdistan'daki Bektaşi propagandasından kaynaklanmış olabilir.
14. Ayrıca aşağıda s. 576 (böl. XLIV), n. 3'e bakınız.
15. Krş. Digenes Akritas'ın benzer efsanesi (Polites, *Λαογραφία* [*Laografia* (Halkbilimi)], no. 131): Sebep ve sonuç ilişkisini ayırmak zordur. Çünkü bu tür efsane çok rahat bir şekilde bir kahramanın kalıntılarına dair birbiriyle çelişkili iddiaları uzlaştırma arzusuyla da belirmiş olabilir. Yukarıda s. 234 vd.'ne (böl. XV) bakınız.
16. Onların, Baba olarak adlandırılan her ereni kendilerinin görerek sahiplendikleri söylenir; aşağıda s. 567 (böl. XLIV) ve not 4'e bakınız.
17. Yeniçerilerle bağlantıları iyi bilinmektedir; yukarıda s. 419 vd.'ne (böl. XXXI) bakınız.
18. Bununla beraber, Hıristiyanlık alemindeki üç kabir kurgusu tamamen toplam rakamı mistik yedi sayısına denk getirmek için tasarlanmış olabilir.

sünün[19] kahramanıysa Peygamber Elias'tır. Diğer yandan, bir Boşnak versiyonunda da, uygun karakterleriyle (birincisi gök gürültüsü yapıcısı ve diğeri de ejderha katleden) karşımıza çıkan Aziz Elias ve Aziz Georgios vardır.[20] Bulgar efsanesi bunun kısaltılmış bir hali olabilir.

Hangi azizin yeri alınmış olursa olsun, çağdaş tarihten biliyoruz ki, Hıristiyanlıktan İslam'a bu tür bir geçiş Kırım ve Balkanlar'da son derece olasıdır. Eğer bize rehberlik edecek bir tarih olmasaydı, mantıken, Danzig'de "Svity Nikola"nın katledilmesinin (biçim olarak son derece benzer bir efsane) burada da İslam'ın zaferini ima ettiğini varsayabilir ve bunun ardından İslam'ın benzer şekilde Moskova, Bohemya ve İsveç'te de başarılı bir şekilde yayıldığını tarihsel bir gerçek olarak kabul etme yönünde ilerleyebilirdik.

4. KRUYA'DA [KRUJE]

Sarı Saltık efsanesi, "Aziz Georgios" tipi efsanenin halihazırda mevcut olduğu anlaşılan Arnavutluk'a da yayılmıştır.[21] Sarı Saltık ve ejderha olayı Kruya yakınına yerleştirilmiştir ve kahramanın *nameh*'i [adını] ithali elbette Arnavutluk'un bu kısmında özellikle etkili olan Bektaşi mezhebine atfedilmelidir. Ejderha Kruya'da gündüzleri bir mağarada ve geceleri de bir kilisede yaşamaktaymış. Sarı Saltık, kasabaya kimliğini gizleyerek, mütevazı bir derviş biçiminde kralın kızının kurban edilmesinin gerçekleşmesinden bir gün önce varmış. Sabahleyin, yanında tahta kılıcı ve serviden yapılmış asasıyla birlikte, ejderhanın bulunduğu yere giden prensese eşlik etmiş. Asasıyla mucizevi bir pınar yaratmış ve kılıcıyla da ejderhanın yedi kafasını kesmiş ve yedi dilin uçlarını da cebine koymuş. Ardından ortadan kaybolmuş. Prenses bilinmeyen kurtarıcısına bir eş olarak verilince, "sahte iddia" olayı belirmiş ama burada "Hıristiyan keşiş" yoktur. Gerçek kahraman olan Sarı Saltık sonunda keşfedilmiş, prensesi bir eş olarak almayı reddetmiş ve sadece ejderhanın mağarasında bir münzevi olarak yaşama hakkı talep etmiştir. Bunun bahşedilmesi üzerine, burada, ona yemek

---

19. L. Shishmanova, *Légendes Relig. Bulg.*, s. 87 vd. Burada ejderhanın yaşadığı yer olarak bahsedilen göl, öykünün yerelleştirildiği yer olarak Kaliakra'dan ziyade Baba Dağ'a işaret etmektedir. Ama her iki yer de öyküye muhtemelen Arnavutluk'taki Kruya ve Alessio gibi (aşağıda s. 435-6'ya (böl. XXXII) bakınız) katılmıştır. Polites *Λαογραφία* (Folkor), IV, 234'te Varna'ya ait yerelleştirilmiş (?) bir Aziz Georgios efsanesi aktarmaktadır. Aziz Elias ve ejderhanın başka bir anlatısı için *Sbornik za narodni oumotvorenia*, s. V'e bakınız.
20. Hartland, *Perseus*, III, 41.
21. Dünyevi biçimi için von Hahn, *Alban. Studien*, II, 167'ye bakınız. Chimarra [Khimara] bölgesindeki Aziz Donatos efsanesi (M. Hamilton, *Greek Saints*, s. 32 vd.) de benzer tiptedir. Aziz Georgios ile ejderhanın savaşı Eski Sırbistan'da da yerelleştirilmiştir (Mackenzie ve Irby, *Turks, Greeks and Slavons*, s. 672 vd.).

getiren adam kendisine bölgede yaşayan insanların onu öldürmeyi planladıklarını ve pek yakın bir tehlikeyle karşı karşıya olduğunu söyleyene kadar yaşamıştır. Bunu duyunca, yemek üzere olduğu kavunu, bıçağı saplı şekilde havaya fırlatmış ve bunlar, bugün mağaranın tavanında taşlaşmış şekilde durmaktadır. Kendisi üç adım atarak Korfu'ya çekilmiş; her birinin ardından bir ayak izi bırakmış (Kruya[22] Bazaar Shiakh [Pazarşah] Durazzo); sonunda Korfu'da ölmüştür.[23]

Burada da, ortodoks çizgiler içinde akıl yürüterek, Sarı Saltık tarafından temsil edilen İslam'ın Kruya'da kısa sürmüş bir zafer kazandığını ve sonunda geri çekilmek zorunda kaldığını varsaymalıyız ama neden hiçbir zaman Türklerin ele geçiremedikleri Korfu'ya? Tarihsel açıdan baktığımızda, dışarı atılmış ejderhayı katledenin aslında Sarı Saltık değil, onun Hıristiyan selefi, muhtemelen Alessio [Lezhe] Arnavutlarının hemşerileri olarak bağırlarına bastıkları Aziz Georgios olduğu sonucunu çıkarabiliriz.[24] Ama bu muhtemelen, en iyi durumda kısmi bir açıklamadır. Sarı Saltık figürü, diğer işlevlerine ek olarak, Bektaşi propagandasının Hıristiyanlar arasındaki paravanıdır. Mevleviler gibi, Bektaşi tarikatı da Hıristiyanlığa karşı her zaman uzlaşmacı bir tutum takınmıştır;[25] Arnavutluk'taki yandaşları, özellikle de birçok köyün son yüzyıl içinde İslam'a veya daha ziyade Bektaşiliğe geçtiği Koritza bölgesindekiler, onların politikalarının epey başarılı olduğunu göstermektedir. Bu propagandanın amacı doğrultusunda, Sarı Saltık'ın evrensel düzeyde popüler Hıristiyan Azizi Nikolaos'la özdeşleştirilmesi tasarlanmıştır. Aynı şekilde başka önemli yerel azizler de tespit edilmiştir. Bunların arasında, Ohrid Gölü'nün Hıristiyan şifa sağlayıcısı Aziz Naum (Koritza bölgesinin Bektaşileri onu Sarı Saltık olarak ziyaret eder)[26] ve Korfu'nun hamisi Aziz Spiridon sayılabilir.[27] Bu ikinci özdeşleştirme, Bektaşiliğin, Sarı Saltık'ın Hıristiyan topraklarına "kaçışı" efsanesinin açıklamasıdır.

---

22. Bu ayak izi (*Jurmi Schintit* olarak adlandırılır) Kruya kasabasından yarım saatlik mesafedeki bir şapeldedir (Ippen, *Skutari*, s. 77).
23. Degrand, *Haute Albanie*, s. 236 vd.
24. W. Wey, *Itineraries* (1462), s. 119. Bu, George Kastriotes'le (İskender Bey) karıştırmadır. Sarı Saltık'ın zaferinden sonra ejderhanın cesedini attığı yer Alessio'ydu; kentin Arnavutça ismi olan Lesh [Leş, Lezhe] cesede işaret etmektedir (Degrand, *a.g.e.*, s. 174, 238; krş. von Halın, *a.g.e.* I, 137).
25. Özellikle aşağıda s. 564 vd.'ne (böl. XLIV) bakınız. Hurufi dervişlerinin on beşinci yüzyıldaki hoşgörülü tavrı için aşağıda s. 568 (böl. XLIV), n. 3'e bakınız. Jacob, Bektaşi öğretisi içinde Hıristiyanlığın izlerini *Bektaschijje*, s. 29 vd.'de uzun uzun tartışmaktadır.
26. F. W. H. Aziz Naum'daki bir Rum papazdan.
27. Bayan Durham bunu Kruya'da duymuş (*Burden of the Balkans*, s. 304), ben de Üsküp'te güney Arnavutluk'tan bir Bektaşi'den, Tesalya'da Aivali'deki [Ayvalı] tekkenin şeyhinden ve Aziz Naum'un (Rum) başkeşişinden duydum.

Muhtemelen benzer propaganda amaçları, Degrand'ın Arnavutluk'ta Tiran'da bir el yazmasında bulduğu Kilgra [Kaliakra] efsanesinin bir versiyonundaki farklılıkları açıklamaktadır.[28] Jacob,[29] bu el yazmasının, Küçük Asya'da Uşak yakınında saygı gösterilen bir on altıncı yüzyıl Bektaşi ereni Hajim [Hacım] Sultan'ın velayetnamesi olduğunu söylemektedir.[30] Bu versiyonda Sarı Saltık, ölümünden sonra kırk tabut hazırlanması emrini vermiştir ve diğer yedi tabut efsanesinde olduğu gibi, öldükten sonra her birinde vücudunun olduğu görülmüştür. Dobruca kralı, kırk cesedi de gözden geçirmiş ve aralarından birinin elini kıpırdattığını görünce bunun ölü erenin gerçek vücudu olduğu sonucuna varmıştır. Dolayısıyla, bunu, diğer otuz dokuzunun oluşturduğu bir dairenin merkezine gömdürmüştür. Bu, Sarı Saltık efsanesini, Kırk Aziz, muhtemelen Trakya'daki Kırk Kilise'yle[31] veya hatta Arnavutluk'taki Aziz Saranda'yla[32] ilişkili bir yere bağlama girişimi gibidir.

5. BEKTAŞİ PROPAGANDASI

Bektaşilerin Hıristiyan azizlerini ve mabetlerini bu şekilde benimsemeleri veya benimseme girişimlerinin yanında, bunun tersi bir fenomenle, yani Hıristiyanların Bektaşi eren ve mabetlerini Bektaşilerin rızası veya hatta teşvikiyle benimsemesiyle karşılaşıyoruz. Buna ilişkin örnekler, Tesalya'daki Aivali Tekkesi'nin bir Aziz Georgios,[33] Kalkandelen'deki Sersem Ali Tekkesi'nin daha erken tarihe ait bir Aziz Elias,[34] ve Anadolu'da Kırşehir yakınındaki ana Bektaşi Tekkesi'nin de eski bir Aziz Haralambos Manastırı'yla özdeşleştirilmesidir.[35]

Böylece kendi zamanımızda da, tıpkı Konya'nın Ala-ed-din'inin [Alaeddin] zamanında olduğu gibi,[36] bir derviş tarikatı ile popüler Hıristiyanlık arasında, muhtemelen her iki inanç için ortak bir dini temel oluşturmaya çalışan dervişlerin harekete geçirdiği belirgin bir *yakın-*

---

28. *Haute Albanie*, s. 240 vd.
29. *Beitrage*, s. 2, n. 4. Bu çalışmadan Browne da *J. R. Asiat. Soc.* 1907, s. 561 (3)'de bahsetmektedir.
30. Jacob, *Bektaschijje*, s. 27.
31. Yukarıda s. 397'ye (böl. XXIX) bakınız.
32. SS. Saranda'da içinde kırk adet yeraltı bölmesi bulunan "harabe" manastır için Hasluck, *Letters*, s. 10 ve res. 6'ya bakınız. Bektaşi ve Sarı Saltık efsanesiyle bağlantısı aşağıda tartışılan Yanyalı [Tepedelenli] Ali bitişikteki kaleyi eski haline getirmiştir (Petrides, *Παρνασσός* (Parnasos), II, 642; krş. Leake, *N. Greece*, I, 11.). Ama burada hiçbir zaman bir Bektaşi Tekkesi olmamıştır.
33. Aşağıda s. 582 (böl. XLIV).
34. *A.g.e.*
35. Aşağıda s. 571 (böl. XLIV).
36. Yukarıda s. 370 vd (böl. XXVI).

laşma görmekteyiz. Bu *yakınlaşmanın* Bektaşilerin etkilediği alanda, tıpkı Mevlevi alanında olduğu gibi, başlıca dış ifadesi, belli mabetleri, dindarca kurgular aracılığıyla her iki tarafın erişimine açma girişimidir.[37] Bektaşiler şüphesiz, propagandalarının etkilediği ülkelerde nihai dini üstünlüğü ele geçirmeyi amaçlamıştır. Türk devrimi sırasında [Meşrutiyet'in ilanı] hâlâ Arnavutluk'ta bir Bektaşi devleti kurmayı ümit etmekteydiler.[38] Böyle bir dini üstünlük, eğer sempatik bir sivil gücün desteğini yakalarsa ayakta durmayı ümit edebilirdi. Konya'daki Mevlevi hareketine gelince, kurucusu Celaleddin tarafından temsil edilen Mevleviler ile yönetici aile arasında böyle bir ittifakın varlığına işaret etmiş bulunuyoruz.[39] Arnavutluk'un durumundaysa, benzer bir birleşmeye dair kanıt daha güçlüdür. Orası, özellikle güney Arnavutluk,[40] Asya kökenli olsa da, artık Bektaşiliğin önde gelen güçlü bir kalesidir. Hatta Girit ve Likya gibi yerlerde bile bu tarikatın faal dervişlerinin Arnavut oldukları görülmektedir. Eğer Kalkandelen'deki Sersem Ali Mezarı gerçekse, Bektaşilik bu ülkeye 1550'den önce girmiş olmalıdır.[41]

Türkler tarafından geç ve kısmen fethedildiğinden, Arnavutluk'ta Müslümanlığın her türlüsü nispeten son zamanlara aittir. Bu tarihten önce Hıristiyan'dır. Ülke, Rumeli'nin bazı başka bölgelerinde de olduğu gibi, gerçek Türkler tarafından iskân edilmemiştir veya çok az edilmiştir: Dolayısıyla günümüzün Müslüman Arnavutları büyük ölçüde çeşitli tarihlerde Müslümanlığı kabul etmiş Hıristiyanlardan oluşmaktadır.[42] Ülkenin güney kısmı (Epir) bugüne kadar Hıristiyan ve Müslüman topluluklarından oluşmuştur; Müslümanların büyük kısmı son yüz elli yıl içinde İslam'ı kabul etmiş olup Bektaşidirler. Burası, bir zamanlar Yanyalı [Tepedelenli] Ali Paşa'nın (ö. 1822) önderliği altında bağımsız bir devlet olacak gibiydi. Yanyalı, gücünü her şeyden önce kendi şaşırtıcı enerjisine ve kuvvetli kişiliğine ve ikinci olarak da Bektaşilerle ittifakına borçluydu. Bu ittifaka ilişkin bir açıklama başka bir yerde verilmektedir.[43]

O açıklamada Ali'nin, kendi bölgesi Yanya ve Kruya'da (bugün her ikisi de baskın düzeyde Bektaşi'dir), siyasi etkisi altına girmiş olan

---

37. Aşağıda s. 564-96 (böl. XLIV).
38. Bu, sağlam bir Bektaşi otoritesine dayanmaktadır.
39. Yukarıda s. 377 (böl. XXVI).
40. Brailsford (*Macedonia*, s. 244), "Neredeyse dine en ufak bir ilgisi olan her Arnavut –her halükârda Güney'de– Bektaşi tarikatının bir üyesidir" diyecek kadar ileri gitmektedir.
41. Jacob, *Bektaschijje*, s. 27. 1607'de Arnavutluk'ta Ali'nin vücut bulmuş hali olduğunu iddia eden sahte bir peygamber belirmiştir (*Ambassade de Gontaut Biron*, s. 138). Bununla beraber, aşağıda s. 524'e (böl. XLII) bakınız.
42. Arnavutluk'un Müslümanlaştırılması için T. Arnold, *Preaching of Islam*, s. 152 vd.
43. Aşağıda s. 586 vd (böl. XLIV).

Tesalya'da ve planlarının keşfedildiği ve zaman içinde engellendiği anlaşılan İşkodra'daki Bektaşi propagandasında nasıl bir çıkarı olduğunu göreceğiz. Dolayısıyla, Ali'nin himayesi altındaki Bektaşiliğin, Epir ve başka yerlerde[44] son zamanlarda gerçekleşmiş Müslümanlaştırmalardan sorumlu olduğu son derece olasıdır ki, on üçüncü yüzyılda Selçuklu Konya'sında güçlükle tespit edebildiğimiz fenomen bundan bir yüzyıl önce Arnavutluk'ta tekrar etmiştir. Hatta Ali'nin İyonya Adaları üzerindeki meşhur planlarının,[45] Korfu'daki Aziz Spiridon'un, Bektaşi ereni Sarı Saltık'la özdeşleştirilmesinden kısmen veya tamamen sorumlu olması da mümkündür.

44. Rusya'nın, bu zorlanmış Müslümanlaştırmalarda muhtemelen oynadığı rol için aşağıda s. 471'e (böl. XXXVIII) bakınız.
45. Beauchamp, *Vie d'Ali Pacha*, s. 163, 194; Holland, *Travels*, I, 405, 450.

XXXIII
Aziz "Rus" İoannis

Bedeni Ürgüp'te muhafaza edilmiş olan Aziz "Rus" İoannis, büyük bir yerel ünü olan, az bilinen bir Rum Ortodoks yeni-azizidir.[1] Resmi geleneğe göre,[2] aziz on beş yaşındayken Rusya'da[3] Türklerin Büyük Petro'yla yaptıkları savaşlarda esir düşmüş ve Ürgüp'te yıllarca bir yerel beye seyis yamağı olarak hizmet etmiştir. Onunla birlikte esir düşmüş diğerleri Türkleşerek [Müslümanlaşarak] koşullarını epeyce iyileştirirken, o inancına bağlı kalmıştır. Aziz İoannis 1738'de ölmüş ve ölümünün yıl dönümü olan 27 Mayıs günü mezarında doğaüstü bir ışığın görülmesi üzerine azizlik mertebesine yükseltilmiştir.[4] Onun tarafından gerçekleştirilmiş mucizeler, vücudunun bir yangından hiçbir hasara uğramadan çıktığı 1837 tarihinden itibaren kaydedilmeye başlamıştır. Aziz İoannis'in 1860'larda çocuğunu kaybetmiş bir kadına göründüğü ve ona, çocuğunun cinayete kurban gittiğini ve katilinin adını söylediği anlatılır. Azizin hayattayken gerçekleştirdiği söylenen başka bir mucizeyse, Türk aziz-yazınından bariz bir intihaldir. Bu mucize, zavallı seyis yamağının mucizevi şekilde o sırada Mekke'ye hacca gitmiş efendisine bir tabak pilavı hâlâ dumanı tüter bir halde ulaştırmasıdır.[5] Bu olay en az iki Türk ereni için anlatılır.[6]

1890'larda[7] kalıntılarını kutsal bir yere koyabilmek için büyük bir kilise inşa edilmiştir: Bina, azizin sağ elinin Aynaroz'daki Rus keşişlere

1. Yeni-azizler için aşağıda s. 452-9 (böl. XXXV).
2. Bunu Oberhummer ve Zimmerer, *Durch Syrien*, s. 211 vd.'de aktarmaktadır. *Azizin Yaşamı*'nın Ürgüp'te ve Aynaroz'da bir Rus manastırında satıldığı söylenmiş olmasına rağmen rastlamadım.
3. Genelde *Προκόπιος* [*Prokopios*] olarak adlandırılır ve bu, Rusya'da Perekop'un doğduğu yer olduğuna işaret etmektedir ama genelde Ürgüp'teki yerlilerin Rusya'daki doğum yerini bilmesi mümkün değildir.
4. Kinneir, *Journey through Asia Minor*, s. 88. Olağanüstü ışıkların ortaya çıkardığı azizlikler için yukarıda s. 254'e (böl. XVII) bakınız.
5. Oberhummer ve Zimmerer, *a.g.e.*, s. 211, n.
6. Yukarıda s. 293'e (böl. XVIII) bakınız.
7. Archelaos, *Σίνασος* [*Sinasos*], s. 117.

satılmasıyla elde edilen paralarla inşa edilmiştir.[8] Tebai'nin *skiti*'sinde [bir tür manastır topluluğu] muhafaza edildiği anlaşılmaktadır.[9] Aynı zamanda, muhtemelen, azizin geleneksel bir resmi, onun mucizelerini temsil eden diğerleriyle birlikte çerçevelenmiş bir halde boyanmış ve bunun baskıları kilisede satılmıştır.[10]

Aziz İoannis'in gerçek tarihine gelince, muhtemelen rivayet edilen günden aşağı yukarı bir yüzyıl sonrasıdır. Her şeyden önce, 1815'te Ürgüp'ü anlatan Başpiskopos Kiril'in[11] [Kyril] ondan bahsetmemesi dikkat çekicidir. İkincisi, 1813'te Yozgat'tan geçen Kinneir[12] de, burada 1807-1808 Savaşı'ndan kalmış epey fazla sayıda Rus savaş esiriyle karşılaşmıştır; tıpkı Aziz İoannis'in yandaşları gibi bunlar da inançlarını reddetmiş, Türk kadınlarıyla evlenmiş ve buraya yerleşmişti. Ürgüp yeni-azizinin aynı döneme ait olması son derece olasıdır.[13] Yani, yandaşlarının aksine dininden dönmeyi reddetmiş ve bu yüzden de azizlik mertebesine yükseltilmiş olabilir.

---

8. Oberhummer ve Zimmerer, a.g.e, s. 212; Pharasopoulos, *Τα Σύλλατα* [*Ta Sillata*], s. 72, 95; Smyrnakes, *Ἅγιον Ὄρος* [*Ayion Oroz* (Aynoroz)], s. 674.
9. Smyrnakes, *a.g.e.*
10. F. W. H.
11. *Περιγραφή* [*Perigrafi* (Tasvir)] . Rizos, *Καππαδοκικά* (Kappadokika) (1856) da bu tapınımdan bahsetmemektedir: Ama genellikle Kirillos'u kopyalamaktadır.
12. *Journey through Asia Minor,* s. 88 (yukarıda s. 97 (böl. VII), n. 2'de alıntılanmıştır).
13. Mısır ordusundan kaçan Fransız askerleri yerel beylerin hizmetine girmiştir: Din değiştirmiş, Türkçe isimler almış ve haremleri, köleleri, vb olmuştur ve her ne kadar eğitimsiz ve (güney) Fransa doğumlu değillerse de, yeni dindaşları arasında epey ayrıcalıklı bir duruma ulaşmışlardır (Chateaubriand, *Itinér.* III, 87). Hottinger, *Hist. Orient.*, s. 462, Macaristanlı George'dan, Bosna, Arnavutluk, Sırbistan'ın gönüllü din değiştiren yerlileri üzerine alıntı yapmaktadır. Bunlar Türk kasabalarında çalışmak için gelen ve daha sonra din değiştirmenin avantajlarına olacağını gören yoksullardır. Aziz "Rus" İoannis'in muhtemel tarihini belirlemek, Ramsay ve diğerlerinin, Küçük Asya'da Galatyalıların varlığına ilişkin ortaya attıkları teori için önemsiz değildir. Genelde, yeri değiştirilen topluluklarla uğraşırken, varsayılan göçün en geç tarihi en iyisidir: Sözde "Galatyalılar" 1807-1808 savaşının Rus esirlerinin soylarından başka bir şey olmayabilir.

XXXIV
Dönme [Mühtedi] Azizler

1270'te Fransız kralı Aziz Louis, Tunuslu Mağriplilere karşı bir Haçlı Seferi yürütürken Kartaca'nın bulunduğu yerde hummadan ölmüştür: Cesedi mumyalanmış ve beklendiği gibi ülkesine gömülmüştü. 1841'de, Louis Philippe hükümeti, kral azizin son nefesini verdiği yerde Arap tarzında bir anıt mezar inşa etmiştir.[1] Yirmi yıl sonra Beulé, *Fouilles a Carthage*'sında,[2] burada, Aziz Louis'nin, Sidi [Seyit] Bu Said adında bir dervişle (yakın çevrede bulunan aynı isimli köyün koruyucu velisi) özdeş olduğunu öne çıkaran ilginç bir yerel gelenek tespit etmiştir. Öyküye göre, dindar Hıristiyan, ölümünden biraz önce İslam'ı kabul ederek bir Müslüman adı almıştır.

Müslüman ülkelerde yer alan, kaynağı halka giden azizleştirmelerin acayipliklerine aşina olanlar[3] için Aziz Louis'nin bir Müslüman tapınımının olması pek şaşırtıcı gelmeyecektir. Geleneğin, Beulé'nin ileri sürdüğü gibi, yeni[4] ve birincil sebebinin Fransız anıt mezarının ülkenin tarzında inşa edilmiş olması son derece mümkündür. Tunuslu köylü için böyle bir anıt bir veliyi düşündürür: Aziz Louis anıt mezarının varsayılan sakini, şüphesiz, talep edenleri tarafından herhangi bir dervişten daha az uygun görülmemiştir; diğer yandan Aziz Louis'nin din değiştirmiş ve Sidi Bu Said'le özdeş olmasına dair efsane, bir Hıristiyan azizinin Müslümanlar adına aracılık yapması gibi aşikâr bir anormalliği izah etmektedir.

Efsane, Müslüman çevrelerde epeyce yaygın ve Hıristiyan azizyazınında, ileride göreceğimiz gibi, yakın paralellikleri olan çeşitli fi-

---

1. Poiré, *Tunisie Française*, s. 126 vd., Beulé, *Fouilles a Carthage*, s. 17'den alıntı: Krş. L. Michel, *Tunis*, s. 238. Montet (*Culte des Saints Musulmans*, s. 24) Tunus'un Müslümanlarının Aziz Louis'ye saygı gösterdiklerini tespit etmiştir. Sébillot (*Folk-Lore de France*, IV, 344) Michel'in açıklamasını alıntılamaktadır.
2. S. 17.
3. Yukarıda s. 255-7'ye (Böl. XVII) bakınız.
4. Örneğin, Chateaubriand Aziz Louis'nin Kartaca'da ölümünü uzun uzun anlatmaktadır ama herhangi bir yerel gelenekten bahsetmemektedir (*Itinér.* III, 196).

kirler üzerinde yoğunlaştığından özellikle ilginçtir. Bu fikirler, rakip dinden başka bir dine kendiliğinden geçen [*animae naturaliter islamicae* (*doğadan islami ruhlar*)] kişilerin azizliğine ilişkin özel yeteneğe işaret etmektedir; bu kişilerin hakiki inanca gizli eğilimleri çoğu kez ölümünden sonra gerçekleşen mucizelerle belli olur. Bu sınıfın içinde, Aziz Louis gibi hükümdarlar ve otorite sahibi kişiler tipik ve ilginç bir kategori oluşturur.

İlk olarak Mısır sultanının ölüm döşeğinde din değiştirmesine ilişkin Fransisken efsanesini ele alabiliriz.[5] Efsane, belli bir noktaya kadar tarihseldir; Sultan Aziz, Françesko'yu [Francis] gerçekten huzuruna kabul etmiş ve ona iyi davranmıştır.[6] Öyküye göre, sultan onun vaazlarından o kadar etkilenmiş ki, ona vaazları için her türlü aracı sunmuş. Bununla beraber aziz, misyonunun başka bir yerde daha kazançlı olacağını düşünerek ülkeyi terk etmeye karar vermiş. Sultandan ayrılırken, sultan ona Hıristiyanlığı kabul etmeye hazır olduğunu ama bunu yaptığı takdirde hem kendisinin hem de onun suikasta kurban gideceklerini söylemiş. Bu yüzden, Aziz Françesko, ona, ölümünden sonra iki Katolik keşiş göndereceği ve bunların onu vaftiz ederek kurtaracağı vaadinde bulunmuş. Aziz Françesko öldükten sonra, hasta ve ölmek üzere olan sultan, bu sözü hatırlamış ve ülkesinin tüm sınırlarına, iki Katolik keşiş gördükleri takdirde hemen ona getirmeleri için muhafızlar yerleştirmiş. Aynı anda, Aziz Françesko da iki Katolik keşişe belirmiş ve onlara sultanın yanına gidip onun ruhunu kurtarmalarını emretmiş. Böylece sultanın günahları bağışlanmış ve inayet içinde ölmüş.[7]

Fransisken öykü ile İmparator Herakleios'un güya İslam'ı kabul edişi karşılaştırılabilir. Muhammed, dönemindeki diğer hükümdarlara yaptığı gibi ona da bir elçi göndermiş ve Herakleios'un bunu diğerlerinden daha az kaba bir şekilde karşılamış olmasının tarihselliğine inanıyorum.[8] "Arap yazarlar onun gerçekten İslam'ı kabul ettiğini söyleyerek gururlanır[9] ve Türkler de, bu gelenekle uyum içinde,

5. Aziz Francis'in *Fioretti*'si, böl. XXIV.
6. Castries, *L'Islam*, S. 339 vd., Tyrelı William ap. D. Metrene, *Collect. Maxima*, V, 689'dan alıntılanarak.
7. Krş. Şemseddin'in gizlice Hıristiyanlığı kabul etmesine (yukarıda s. 87 (Böl. VII), 376'ya (Böl. XXVI) bakınız), din değiştirmiş bir kölenin Tatar Pazarcık'ta saygı gören kabrine (Yukarıda s. 206'ya (Böl. XIV) bakınız) ve Kıptilerin, son günlerini bir manastırda geçirdiğini söyledikleri Halife El Hakim'e dair (aşağıda s. 450 (Böl. XXXIV), n. 2'ye bakınız) benzer öyküleri.
8. Yukarıda s. 355 (XXIII), n. 1'e bakınız.
9. Gibbon, *Decline and Fall*, der. Bury, V, 395 (yukarıda s. 355 (Böl. XXIII), n. 1'de alıntılanmıştır.

1837'de Galata'daki cephaneliğin içinde veya yakınında keşfettikleri ve Heracleios'a ait olduğu ileri sürülen olağanüstü lahdi bir erenin lahdi olarak kabul etmiştir.[10] Bu ve Fransisken öykülerinde, bir hükümdarın rahip bir dine kibarca davranmış olmasının, ancak bu hükümdarın, kibarca davranılmış kişilerin temsil ettiği dine gizlice ayrıcalık gösterdiği varsayımıyla açıklanabileceğinin kabul edildiği görülür.[11]

Aziz Louis gibi tesadüfi bir İslam velisinin aksine, otantik mühtedi azizler (bunlardan muhtemelen çok bulunmaktadır) mantıklı bir açıklama gerektirmektedir. İslam'a dönmüş biri doğal olarak Allah tarafından özellikle aydınlatılmış, yetişme tarzının hatalarına rağmen doğru inancı bulması sağlanmış bir kişi olarak görülür. Böyle bir varsayımı destekleyen bir dayanak söz konusudur: Gerçek mühtediler kendilerini bu şekilde görmektedir. Örneğin, Aziz Pavlos ve Aziz Augustinus (Hıristiyanlığa geçişi birinin durumunda ani bir mucize ve diğerinde de uzun bir dini mücadele getirmiştir) Hıristiyan olmalarını seçilmelerinin kanıtı olarak varsaymış ve Tanrı'nın takdiri teorilerini buna göre oluşturmuşlardır.[12] İslam'da bu fikre Kuran'daki şu pasaj yardımcı olur: "Bu Kuran'dan önce kendilerine kitap verdiklerimiz var ya, işte onlar ona da inanırlar. Kuran kendilerine okunduğu zaman, Ona inandık, şüphesiz o Rabbimizden gelen gerçektir. Şüphesiz biz ondan önce de Müslüman'dık. derler. (...) *Mükafatları kendilerine iki kez verilecektir.*"[13]

---

10. Miss Pardoe, *City of the Sultans*, I, 420 vd., yukarıda s. 354-5'te (Böl. XXIII) alıntılanmıştır.

11. Aynı şekilde Hıristiyan geleneği de (Collin de Plancy, *Dict. des Reliques*, I, 284-6'ya bakınız) Gamaliel'i, Havariler'e yaklaşımından dolayı (*Acts*, V, 34 vd.) bir gizli Hıristiyan olarak göstermiştir. Benzer şekilde, Maltalı Publius'un (*Acts*, XXVIII, 7 vd.) Città Vecchia'da bir kilisesi vardır (Baedeker, *S. Italy*, s. 445). Rubriquis Nesturilerin çeşitli kâfir hükümdarları, sırf Hıristiyanlara iyi davrandıklarından Hıristiyan olarak kabul ettiklerini söyler (Baring Gould, *Curious Myths*, 1. seri, II, s. 50). Fabri, onun dönemindeki sultanın (Kotube, büyük ihtimalle Kayıt Bey) Hıristiyanlara karşı nazik olduğu ve bu yüzden ona dua edilmesi gerektiğini söylemektedir: "maturus, eloquens, et auctoritativus" bir Hıristiyan, ona, Magister Nicolaus de Cusa'nın Kuran hakkında söylemiş olduklarını okuduğu takdirde, onun Hıristiyanlığa bile dönmesi olanaksız değildi (*Evagat.* I, 478). Genç Titus güya Girit'te Pliny'i Hıristiyan yapmıştır (Migne, *Dict. des Apocryphes*, II, 1047): Bu öykü Como'da düzenlenmiş olabilir ama muhtemelen Pliny'nin Hıristiyanlar hakkındaki mektuplarının yumuşaklığı, Titus'un Girit'te bir prokonsül olan Secundus'u Hıristiyan yapması ve Como'da Thebai Lejyonu'ndan bir S. Secundus'un olmasının bir bileşiminden kaynaklanmaktadır.

12. Yani, Hıristiyanlığa zorlanmadıkları veya doğmadıklarından, Tanrı'nın, bariz bir şekilde, amaçları için onları aradığını ve bunu sağlamak için uğraştığını düşünürler. Pavlos aşırı Yahudiliğinin ve Augustinus da fırtınalı yaşamının, tıpkı daha kaba insanların din değiştirmeden veya dine geçmeden önce ne kadar günahkâr olduklarıyla hemen hemen övünmeleri gibi, ne kadar büyük bir aykırılık teşkil ettiğini vurgular. Bu tür zihinler için mümkün olabilen tek müdahale, bir bakıma keyfi şekilde seçilmiş olmalarıdır.

13. Sale'nin baskısı (Chandos Classics), böl. XXVIII, s. 294.

Aniden din değiştirmenin prototipi elbette İbrahim'dir;[14] Talmud ve Kuran geleneklerine göre, o bir putperestin ilahi şekilde Hakiki Tanrı'ya ibadet etmeye çağrılmış oğluydu. Tarihte azizlerin benzer din değiştirmeleri anlatılır. Bağdat'ta, Hıristiyan ebeveynlere doğmuş ama kararlı bir şekilde "Baba ... vd adına" formülü yerine Muhammed'in "Bismillahirrahmanirrahim" şeklindeki tektanrıcı ifadesini tekrarlayarak Teslis'i tanımayı reddetmiş Maaruf Kerhi Ebu Daher'in kabri vardır. İçine şeytanın girdiğini varsayan annesi, onu karanlık mahzene kapatarak ve sadece ekmek ve suyla besleyerek cezalandırmış. Maaruf, ekmeği ve suyu reddetmiş ve kırk gün sonra mucizevi bir ışık halesiyle (kutsallığın kesin işareti) sarılmış bir şekilde bulunmuş. Ama oğlunun bir saplantı içinde olduğu teorisini kesinlikle kabul etmiş olan annesi onu evden kovmuş. Bunun üzerine açıkça İslam'ı kabul etmiş ve sonunda büyük bir Müslüman âlim olmuş.[15]

Aynı ilahi talimat teorisi, kendiliğinden din değiştiren herhangi biri için de geçerli olabilir. Suriye'den d'Arvieux, on yedinci yüzyılda en alçakça sebeplerle "Türk olmuş" [Müslüman olmak] genç bir Venediklinin rol aldığı ilginç bir olay anlatır. O kadar kötü eğitilmişti ki, sadece parmağını[16] kaldırarak Tanrı'nın birliğini ifade edebiliyor ve "La, la, Muhammed" diyebiliyormuş ama bu, Allah'ın onun yazgısını bir Müslüman olarak önceden belirlediğinin kanıtı ve kendisini ifade etmek için bir Türk'ün ruhunu bir Hıristiyan'ın içine koyan O'nun bir mucizesi olarak kabul edilmiş, çünkü mühtedi, Peygamber'in adını hiçbir şekilde öğretilmeden telaffuz etmiş.[17]

Hıristiyan inancındaki bir Hıristiyan ölüsü, ölümden sonra bile doğru inanca kabul edilebilir.

> " 'ils tiennent que parmy nous autres, qu'ils nomment laours, ou Infidelles, il y en a tousiours quelques-vns, à qui Dieu fait ceste grace d'ouurir & illuminer l'entendement, & les guider au vray chemin de salut.' 'entre eux il y a des meschans & reprouuez, qu'il laisse viure en tenebres, & suivre pour leur perdition, la loy des Chrestiens, & que Dieu ne voulat permettre que les corps de ses esleus soiet apres la mort, contaminez & honnis, par la compagnie des Infidelles & meschans, a ordonne septante deux mille chameaux, qui continuellement transportent les corps des Chrestiens qui

14. İslamiyet öncesi Müslümanlar ve Hıristiyanlık öncesi Hıristiyanlar için yukarıda s. 72-3'e (Böl. VI) bakınız.
15. Niebuhr, *Voyage en Arabie*, II, 246.
16. Ölüm döşeğindeki Müslümanlar inançlarını beyan etmek için işaret parmaklarını kaldırır; bu, ana öğreti olan Allah'ın Birliği'ni ifade etmenin en basit yoludur (Castries, *L'Islam*, s. 196). Parmağı kaldırmak, olağan ibadetin parçasıdır (Lane, *Mod. Egyptians*, I, 98).
17. D'Arvieux, *Voyage dans la Palestine*, der. de la Rogue, s. 48 vd.

meurent Musulmans, dans les sepultures des Turcs, & les Turcs qui entre eux meurent Chrestiens ou Infidelles, dans la sepulture des Chrestiens.' "

"Derler ki, bizim aramızda –ki bize gâvur ya da kâfir adını verirler– Allah'ın anlayışlarını açma ve aydınlatma ihsanında bulunduğu ve hakiki hidayet yoluna doğru götürdüğü birkaç kişi vardır.[18] Ancak, onların arasında kötü ve lanetli kişiler vardır, Allah bunları karanlıklar içinde yaşamaya bırakır, ve mahvolmaları için Hıristiyanların kanununu izlemelerine göz yumar. Tanrı, seçtiklerinin bedenlerinin öldükten sonra bozulup lanetlenmesini istemediğinden yetmiş iki bin deveye emir vermiştir; bunlar, sürekli olarak, Müslüman olarak ölen Hıristiyanların naaşlarını Türklerin mezarlarına, Hıristiyan ya da kâfir olarak ölen Türklerin naaşlarını da Hıristiyanların mezarına taşır."[19]

Bunun da, yukarıdaki gizli inananlar teorisi gibi, Kuran'da[20] bir metin halinde dayanağı mevcuttur ve şöyledir. "Ey iman edenler! Sizden kim dininden dönerse, (bilin ki) Allah onların yerine öyle bir topluluk getirir." Buna örnek, Gervais-Courtellemont'a Mekke'de anlatılmış bir öyküdür. Bir Hint kralı Mekke'ye gelir; amacı, kurtuluşunu güvence altına almak için oradaki Mualla Mezarlığı'na gömülmektir. Ona bu tür fikirlerin boş ve batıl olduğunu kanıtlamak için bir gece vakti alınır ve kendisine oraya, Mualla'da gömülmüş günahkâr Müslümanların yerine gömülmek için başka yerlerde ölmüş dindar Müslümanların bedenlerini getiren develer gösterilir. Aynı ruhani fail, onların bedenlerini adil olanların eski mezarlarına aktarmaktaydı.[21]

Bu öykü sadece Kuran'daki metni hatırlatmakla kalmaz, aynı zamanda şekilciliğe karşı da bir sitemdir;[22] kurtuluşun, en kutsal mezarlığa gömülmekten geçmediğini ve dış görünüşe bakarak yargıya varmanın yanlış olabileceğini ima eder, çünkü sadece Allah, kalpten geçenleri bilir. Gervais-Courtellemont'a Mekke'de anlatılmış başka bir öyküde romantik bir motif söz konusudur. Ona, Mağripli bir Endülüs kralının [sultan] oğlunun köle yapıldığı ve bahçıvan olarak bir Hıristiyan kralının hizmetine verildiği ve burada efendisinin kızına âşık olduğu söylenmiştir. Kız, ona, dinini değiştirip onunla evlenmesi için yalvarmış. Ama o reddetmiş ve sonunda kızı, kutsal ifadeyi, yani "Allah'tan başka Tanrı yoktur ve Muhammed onun elçisidir"i söylemeye razı etmiş. Entrikanın farkına varılmış ve prenses ölmüş. Ona

18. De Breves, *Voyages*, (1628), s. 24.
19. *A.g.e.*, s. 24-5.
20. Sale'nin baskısı, böl. V, s. 80.
21. *Voyage à la Mecque*, a896, s. 104-5.
22. Dr. Zwemer Gazali'nin (1000 civarı) farklı bir şekilde bu fikri başlattığını ileri sürer.

verdiği ve onunla birlikte gömülmüş bir bileziği, kızı hatırlamak için saklamak isteyen esir prens kabrini açmış. Ama karşısına, inciden tacıyla yaşlı bir Arab'ın cesedi çıkmış. Tüm şaşkınlığına rağmen, ne yaptığını bilmeden bu tacı almış. Daha sonra Mekke'ye gittiğinde, bir Mekkeli, babasıyla birlikte gömülmüş bu tacı tanımış ve prensin bunu nasıl ele geçirdiğini anlatmasını talep etmiş. Prens öyküsünü anlatmış ve doğruluğunu kontrol etmek için yaşlı adamın mezarı açılmış. Mezarda prensesin cesedi bulunmuş; gerçek bir mümin olarak develer tarafından buraya aktarılmışmış.[23]

Bu öykü (Mekke'de anlatılan herhangi bir öykü gibi) geniş bir alana yayılmıştır. Manastır'da açık bir türbe tespit etmiştim;[24] bu türbenin bir hocanın gömüldüğü yeri belirttiği ama daha sonradan mezarda Müslüman olmayan bir prensesin bulunduğu[25] söylenmektedir. Son zamanlara ait ve tarihsel benzer bir transfer ve değiş tokuş öyküsünü de Lady Duff Gordon, Mısır'dan aktarmıştır:[26] Ona, "nereye gömülürse gömülsün, kesinlikle bir Müslüman mezarında yaşayacağını bilmesi" söylenmiştir.[27] Bunun kaba ve içeriği azaltılmış bir versiyonunu Mills, Nablus'tan aktarmaktadır. Bir Müslüman, yeni ölmüş önemli bir Hıristiyan'ın dört kişi tarafından bir Müslüman mezarlığına transfer edildiğine dair bir rüya görmüş.[28] Rüya, bu mucize için yeterli kanıt sayılmış ve mezar, rüyanın herhangi bir sınamasına tabi tutulmamış: Orijinal tema da tamamen kaybolmuştur. Korfu'daki Aziz Spiridon'un cinsiyetinin belirsizliği[29] aynı öykünün bir izi olabilir.

Öykünün açık bir türbeye uygulanmasının nedeni, muhtemelen bunların genelde kadınlar tarafından kendileri ve diğer kadınlar için bir sığınak ve yas tutma amacıyla inşa edilmesidir.[30] Dolayısıyla, aslında kabir değildirler, her ne kadar bazen erenlere, özellikle de Hızır'a

---

23. Gervais-Courtellemont, *a.g.e.*, s. 106 vd. Burada mucizevi bir özgürleşme olayı (bunun için aşağıda s. 663-7'ye (Böl. LI) bakınız) atlanmış olabilir. Bir kadın bedeninin olağanüstü bir şekilde bir erkeğin bedeninin yerine geçmesi, Cezayir'in dışında bulunan Roma abidesinin efsanesinden kaynaklanıyor olabilir. Bu abide, "Hıristiyan [veya Romalı] Kadının Mezarı" olarak bilinir (Berbrugger, *Tombeau de la Chrétienne*), her ne kadar şu ana kadar böyle bir teoriyi destekleyecek bir kanıt bulamadıysam da. Bununla beraber, Endülüs ibaresi Mağribi kökenli bir kaynağa işaret etmektedir: "El Endülüs", *Arabian Nights*'ta İspanya için kullanılır.
24. Yağmur duası yapılan bir mezarlıkta.
25. F. W. H. Yukarıda s. 360 (Böl. XXIV), n. 1'e bakınız. Sıkıcı bir versiyonu Pierotti, *Légendes Racontées*, s. 64 vd'dedir.
26. *Letters from Egypt*, s. 199.
27. *A.g.e.*, s. 198.
28. J. Mills, *Three Months*, s. 156.
29. Lafont, *Trois Mois en Albanie*, s. 50. Bununla beraber, Aziz Spiridon'un aslında Sarı Saltık olduğuna ilişkin Bektaşi iddiası ve Sarı'nın Sara'ya benzer olması bir kadını düşündürmektedir: Aşağıda s. 583-4'e (Böl. XLIV) bakınız.
30. Yukarıda s. 325 (Böl. XX), n. 4'e bakınız.

atfedilmişlerse de. Bundan dolayı, ya ithaf edildikleri (erkek) erenin ya da ithafı yapanın (kadın) adını alırlar.[31] Bu bariz belirsizlik popüler mucizevi öyküye bir dayanak sağlar.

Bir kez daha dininden dönmüş azizlere geri gelecek olursak, İslamı kabul etmiş gerçek bir mühtedinin, yeni inancına duyduğu coşkudan dolayı azizsel yaşamın tüm dış görünüşlerini gösterecek olması çok olasıdır; diğer yandan, bir sahtekârın da dini meselelerde aşırı titiz olmaktan kazanacağı çok şey vardır.[32] Bu tür bir titizlik, karşılığında, halihazırda mevcut mühtedilerin özel kutsallığı fikrini teyit edecek ve her şeye inanan insanların arasında kolaylıkla kabul görecektir, özellikle de kendine hâkim olma Müslüman azizliğinde esas bir unsur olmadığından. Buna ek olarak, hayatı kolaylaştırdığı için "Türk olmuş" [Müslüman olmuş] ve yetenekleri sayesinde gıpta edilecek pozisyonlara yükselmiş pek kalabalık mühtediler sınıfı, kaçınılmaz olarak karşılaşacakları aleyhlerindeki kişilerden korunmak için fanatikçe bir azim gösterisinde bulunabilir. D'Arvieux'un bahsettiği bir Ermeni mühtedinin durumu böyleydi. İhtidasının gerçekliğinden emin olamayan kıskanç rakiplerinin yarattığı korkunun kışkırttığı bu kişi, bir Hıristiyan kilisesinin bir cami olarak kutsanması şeklini almış bir dindarlık beyanında bulunmuş.[33] Benzer şekilde, Halife El Hakim'in de, kendisini, annesinin Hıristiyan olmasından dolayı Hıristiyanları kayırmakla suçlayan düşmanlarına Hıristiyanlık karşıtı eğilimlerini kanıtlamak için Kutsal Kabir Kilisesi'ni yıktığı iddia edilir.[34] İslam'a dönmüş olan Batılıların sayısı hiç de az değildir.[35] Bu kişilerin Avrupai yetişme tarzları, özellikle son yüzyıllarda onlara, dolandırıcılık amaçları doğrultu-

---

31. Örneğin, Angora'daki [Ankara] "Hıdırlık" türbesinin şimdi Bula Hatun kabri olduğu düşünülmektedir (F. W. H.: Yukarıda s. 325 (Böl. XX).
32. Krş. Varlığını bir dönme olarak gözükerek sürdürmüş bir Müslümanın öyküsü için Hanauer, *Folk-Lore of the Holy Land*, s. 147 vd. Muhtemelen, münzevi veya abdal-eren rolünün benimsenmesi de, makul düzeyde yetenekli ellerde harika bir spekülasyona dönüşecek ve popüler bir dayanağı olduğu için de daha büyük ödül ve riskleriyle iftira atmaya siyasi bir kariyerden daha az açık olacaktır. Hıristiyanlıktan dönenlere iliştirilen kutsallığın tersi, İslam'dan dönenlere uygulanan cezanın şiddetidir: Örnekler, Vrachori'de şehit edilmiş olan Konitza'dan bir dervişin oğlu Aziz İoannis, on iki müridiyle Müslümanlıktan dönmüş olan Akhisar şeyhi, 1870 civarında İslamiyet'ten dönmüş olan Suriyeli Şazeli tarikatının dervişleridir: Tüm bunlar için aşağıda s. 452-9'a (Böl. XXXV) bakınız.
33. D'Arvieux, *Mémoires*, II, 373.
34. Williams, *The Holy City*, I, 346 vd.: Krş. *L'Arch. Rom.*, s. 205. Gizemli ölümü bu kutsala saygısızlık eylemine atfedilmiştir; aynı şekilde bir Hıristiyan manastırına çekilmesi de; bunun için Artin Paşa, *Contes du Nil*, s. 19-20. Onun için, Kutsal Kabir Kilisesi'nin tekrar inşa edilmesine izin verenin onun oğlu olduğunu söyleyen Fabri'ye de bakınız (*Evagat*. II, 247).
35. Mükemmel bir örnek, Yanyalı [Tepedelenli] Ali Paşa'nın baştopçusu olmuş ve Ali Paşa'ya dair ilginç bir *Mémoires* kitabı yazmış olan Fransız mühtedisi Mansur Efendi'dir: Kaynakçaya, s.v. bakınız.

sunda kitleler üzerinde etkili bir şekilde kullanabilecekleri entelektüel bir üstünlük verecektir.

Buna ilişkin en dikkat çekici örnek Kuzey Afrika'dandır. Daha önce demirci olan meşhur bir derviş, 1856'da Kairuan'da [Keyrevan] ölmüş ve geride, kılıçların üzerine yazılmış ve sıkıntılı zamanlarda bilicilik amaçlı kullanılacak kehanetler bırakmış. 1881'de Fransızlar Kairuan'a ilerlemek üzereymiş ve bu büyük bir dehşete yol açmış.[36] Bunun üzerine, kehanetsel kılıçlardan sorumlu imam, bunlara başvurmayı önermiş. Böyle yapılmış: Kehanet, kentin herhangi bir direniş göstermeden teslim olması gerektiğini buyurmuş ve hemen beyaz bir bayrak çekilmiş. İlginç olan, söz konusu imamın, Elboeuf'da doğmuş ve İslam'ı kabul etmeden önce "Trappe'ta, Chartreuse'de ve Frigolet'de" kalmış bir Fransız mühtedisi olmasıydı. Danışılmış kılıcı kendisi dövmüştü ama hiç kimse onun otoritesini sorgulamamıştı. Çünkü "très instruit, orateur, parlant bien l'arabe, habitué aux jeûnes et a l'abstinence, Si Ahmed ... acquit par ses prédications enflammées dans les cafés de Tunis et les mosquées de Kairouan, une grande réputation de sainteté." [Çok eğitimli, iyi bir hatip, Arapçayı iyi konuşan, oruca ve nefis terbiyesine alışık, Ahmed Tunus kahvehanelerinde ve Kairvan camilerinde ateşli kehanetleri sayesinde büyük bir azizlik şöhreti edindi.] 1885'te bir Müslüman olarak Kairuan'da ölmüştür.[37]

---

36. Kairuan tabii ki çok kutsal bir kenttir.

37. Poiré, *Tunisie Française,* s. 200 vd.: Metindeki alıntılar Plauchut'un 15 Ekim 1890 tarihli *Rev. Deux Mondes*'ta s. 832'deki açıklamasındandır. Si Ahmed, İmparatorluk'un bir senatörü olan M. Lefebvre Duruflé'nin oğluydu (Poiré, *a.g.e.*, s. 205): Söz konusu kılıç Kairuan'da hâlâ gösterilir (*a.g.e.*). Si Ahmed'in oynadığı rol, bozguncu dervişlerin gelenekleriyle son derece uyumludur; bunun için Montet, *Culte des Saints Musulmans,* s. 33'e bakınız.

XXXV
Rum Ortodoks Kilisesinin Yeni-Şehitleri

Rum yeni-şehitlerinin tutkuları, hem genelde aziz-yazını için hem de Rum Ortodoks Kilisesi'nin Türk egemenliği altındaki tarihi üzerine ilginç yan bilgiler sunma açısından son derece önemlidir. 1904'te Atina'da yayımlanmış bir *Lexicon of all the Saints*,[1] on yedi ile on sekizinci yüzyıllarda ve on dokuzuncu yüzyılın başında inançları uğruna hayatlarını kaybetmiş Kırk Aziz sıralar: Bu liste, Yunan İhtilali sırasında ve sonrasında hayatlarını kaybetmiş şehitlerin eklenmesiyle muhtemelen epey uzatılabilir.[2] Ya Türklerin artan fanatizminden ötürü ya da erken dönemlere ait belgelerin yetersiz olmasından dolayı, kayıtlı şehitliklerinin sadece ufak bir kısmı on yedinci yüzyılın ikinci yarısından önce vuku bulmuştur.[3]

Lexicon'a dahil edilmiş şehitlerin kişiliklerine gelince, neredeyse hepsinin sıradan bir yaşam süren erkekler olması dikkat çekicidir, birçoğu erdemleriyle tanınmıştır. Bu noktada tutkular olağanüstü derecede samimidir. İyi bir örnek, Agrinion'un, Türk kıyafetlerini giyerek ve amaçları için, sadece Müslüman selamı Selamün Aleyküm'ü kullanarak kendilerini Türk vergi tahsildarı olarak göstermiş üç (isimsiz)

---

1. B. D. Zotos Molotos, *Λεξικὸν τῶν Ἁγίων πάντων τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας* [*Leksikon ton Ayion Pandon tis Orthodoksu Eklisias* (Ortodoks Kilisesinin Tüm Azizlerinin Sözlüğü)], Atina, 1904. Rum yeni-şehitlerin yaşamlarına ilişkin diğer ana kaynaklar, 1492 ile 1811 tarihlerine dair Patriklik listesi (ap. Sathas, *Μεσ. Βιβλ* [*Mes. Vivl.*], III, 605 vd.), 1492'den bugüne ilişkin bir liste veren *Νέον Μαρτυρολόγιον* [*Neon Martirologion* (Yeni Şehitler Kitabı)] (1856 tarihli Atina baskısı 1830 tarihli Yanyalı Aziz Georgios'u da eklemektedir) ve *Νέον Λειμωνάριον* [*Neon Limonarion*].

2. Bu listelerde adı geçmeyen şehitler Tinos'un, de la Magdeleine tarafından, *Miroir Ottoman*, s. 67'de kaydedilmiş, 1670 civarında şehit edilmiş adı bilinmeyen şehidi ve muhtemelen Wilson, *Narrative of the Greek Mission*, s. 402'de bahsedilen 1819 şehidi Athanasios'tur. Bir şehit unutulmuş olabilir. Wheler, Atina'da Aziz Filotea'nın *lipsanon* (azizlerin ölü bedenlerinin kalıntıları) görmüştür ama Kambouroglous, *Ἱστορία* [*İstoria*], I, 173 vd., III, 189'a göre artık bilinmemektedir: Yaşamı için *N. Λειμων.* [*Neo Limonarion*], s. 43 vd.'e bakınız.

3. Patriklik listesi (ap. Sathas) şehitlerin isimlerini, doğum yer ve tarihlerini, bazen de şehit oldukları yeri verir. Listeye göre, on beşinci yüzyılda 1, on altıncı yüzyılda 15, on yedinci yüzyılda 31, on sekizinci yüzyılda 39 ve on dokuzuncu yüzyılda (1811'e kadar) 7 şehit vardır.

şehididir; bunun üzerine kadının önüne çıkartılmışlar ve kendilerine din değiştirme veya ölüm seçenekleri sunulmuştur.[4] Birincisi yerine ikincisini seçmek, haklı olarak, yüce bir sınama olarak kabul edilir; böylece hayat boyunca işlenmiş tüm günahların şerefle silindiği kabul edilir.

İfadelere eklenmiş doğaüstü ayrıntılar, Rum veya Latin, daha önceki azizlerin yaşamlarıyla karşılaştırıldığında, önemsizdir.

Genel bir kural olarak, yeni-şehitlerin, çeşitli sebeplerle, çoğu kez çok küçükken,[5] "Türk olmuş" [Müslüman olmuş] veya Türkler tarafından böyle bir eylemde bulundukları iddia edilmiş[6] insanlar oldukları anlaşılmaktadır. Bu kişiler kısa veya uzun bir süre sonra pişman olmuş ve herkesin önünde Hıristiyan olduklarını beyan etmişlerdir.[7] Türk hukuku bu konuda açıktır ve akıbetleri eğer devam ederlerse, bellidir. Dinden dönen kişi, bir veya iki durumda doğuştan Türk'tür:[8] Biri kesinlikle ortodoks bir Müslüman değil, derinden dervişlerin mistik öğretisiyle aşılanmış biriydi.[9] Hıristiyan eşi tarafından ihtida etmeye ikna edilmiş bir Türk örneği kaydedilmiştir.[10] Az sayıda şehidiyse, Aziz Ignatios ve bazı erken şehitlerin[11] durumunda olduğu gibi şehitlik tutkusu teşvik etmiş[12] ve kadının önünde kendi özgür iradeleriyle İslam'a

---

4. *Λεξικὸν* [*Leksikon* (Sözlük)], s. 704 (1786'da Agrinion'un üç anonim şehidi): Krş. *N. Λειμων*. [*N. Limon.*], s. 491 vd. Krş. *Νέον Μαρτ*. [*Neon Mart*.], s. 55 (Loukas, Midilli'de terzi, 1564'te şehit edilmiştir).
5. Krş. Gençliğinde kabul ettiği İslam'a saygısızlıkta bulunduğu için 1820'de şehit edilen bir Rum için Michaud ve Pojoulat, *Corresp. d'Orient*, I, 221.
6. Krş. Çocukluğunda Müslümanlaştırılmış, daha sonra yirmi beş kez tövbe etmiş ve onu gerçek inanca çekmek için sihirli zanaatlarını kullanan birtakım Türk büyücüleri tarafından ziyaret edilmiş Alaşehirli (Philadelphia) bir Rum'a dair olağanüstü vaka (*Νεον Μαρτ*. [*Neon Martirologion*], s. 74).
7. Bir vaka da gençliğinde İslam'ı kabul etmiş, ardından tövbe ederek keşiş olmuş ve 1681'de gönüllü şehit olmuş bir Şamlınınkidir (*Νέον Μαρτ*. [*Neon Mart*.], s. 96).
8. 1540 civarında bir müftü, oğlu ve müritleriyle birlikte Hıristiyan olmuştur: Hepsi yakılmıştır (Gerlach, *Tage-Buch*, s. 58). Hauser, Canaye'nin *Voyage* hakkındaki notlarında (1573, s. 146) Hıristiyanlık üzerine vaazlar veren ve bu yüzden şehit edilmiş bir Türk'ten bahseder. 1622'de Rodos'ta iki derviş vaftiz ve şehit edilmiştir; kabirlerinde mucizevi ışıklar görülmüştür (Pacifique, *Voyage de Perse*, s. 54). 1649'da Akhisarlı (Thayatira) bir derviş, yirmi iki müridiyle birlikte Hıristiyan olmuş ve şehit edilmiştir (Carayon, *Rel. Inéd. de la Compagnie de Jésus*, s. 228 vd.). *Νεον Μαρτ*. [*Neon Martirologion*], s. 33 (Kastorialı Aziz Jacob) ve *N. Λειμων*. [*Neon Limonarion*], s. 217'de (Alexander "derviş") başka vakalardan da bahsedilmektedir.
9. Bir Bektaşi şeyhinin oğlu Konitzalı Aziz İoannis (*N. Λειμων*. [*Neon Limonarion*], s. 331).
10. *Λεξικὸν* [*Leksikon* (Sözlük)], s. 288 (Ahmet, 1682'de şehit edilmiş), ayrıca *Νέον Μαρτ*. [*Neon Mart*.], s. 99'da.
11. Delehaye, *Culte des Martyrs*, s. 7: Krş. Allard, *Dern. Perséc.*, s. 141; Le Blant, *Perséc. et Martyrs*, s. 99 vd., özellikle 103 vd ve 134. Gönüllü şehitliğin erdemi için Eulogius, *Lib. Memor. Sanct*. I, §§ 22, 24. Ayrıca Castries, *L'Islam*, s. 90 vd.
12. *Λεξικὸν* [*Leksikon* (Sözlük)], s. 181 (S. Vlasios'un Anastasios'u, 1743), s. 552. Krş. *Νέον Μαρτ*. [*Neon Mart*.], s. 39 (Yanyalı Aziz İoannis, 1526), s. 86 (Alonili Gabriel, 1676), s. 87 (Kyprianos, 1679), s. 104 (Konstantiniyyeli Romanos).

ve Peygamber'e[13] saygısızlık etmişlerdir. Bu sağlıklı olmayan ruh halini bir yere kadar mühtediler de paylaşmıştır: Bu şüphesiz duydukları pişmanlığın bir etkisiydi. Diğer yandan, dininden dönmüş bir keşişin, büyük ölçüde Türklerin etkisiyle, benzer bir sağlıksız tutkudan dolayı kadıya çıkıp Muhammed'e değil Mesih'e [İsa Peygamber] saygısızlıkta bulunması ve *anında boynunun vurulmasına*[14] dair en azından bir vaka kayıtlara geçmiştir.

Şehitlerin büyük kısmını oluşturan eski mühtediler çeşitli şekillerde Müslüman yapılmıştır.[15] Çoğu küçükken zorla sünnet edilmiş,[16] birçoğu sarhoşken Kelime-i Şehadet getirmiş[17] ve eğlence arkadaşları tarafından buna uymaya zorlanmıştır. Türklerin bu tür bir din değiştirmeyi dayatmasının ardındaki sebepler genelde kötü niyetli olarak görülmez ve gerçekten de samimi veya çakırkeyif bağlılığın sonucu olmuş olabilir.[18] Bu söz konusu sebepler ara sıra siyasi olmuştur[19] ve bazen de bir Rum'a hasmı tarafından iftira edilmiştir.[20] İhtidanın, bir Hıristiyan'a, Müslüman bir kadınla aşk ilişkisi[21] veya önemsenmeden söylenmiş ifadelerin kötü niyetli bir şekilde yorumlanması[22] dolayısıyla az çok dayatıldığı az sayıda vaka da vardır.

Hata işlediğine ikna olmuş mühtedi genelde Aynaroz[23] veya dünyadan uzak başka bir manastır merkezine[24] gider, günah çıkartır ve

---

13. *Νέον Μαρτ.* [*Neon Mart.*], s. 47, 54, 55, 63, 68 (Azizler M. Mavroudis, Dem. Tornaras, Joannes Koulikas, Trikkalalı Nikolaos, Trabzonlu Jordanis).
14. Hammer-Hellert, *Hist. Emp. Ott.* XII, 45: Mühtedinin psikolojisi için Allard, *Hist. des Perséc.*, s. 306.
15. De Maillet (*Descr. de l'Egypte*, II, 207) bir Fransiskenin din değiştirmesi ve şehitliğine dair ilginç bir vaka kaydetmektedir.
16. *Νέον Μαρτ.* [*Neon Mart.*], s. 65 (Teofilos), s. 67 (İzmirli Markos), s. 71 (Karamanlı Nikolaos).
17. Anastasios, ona tatbik edilmiş büyüden dolayı çıldırdığında, onu terk etmiş nişanlısının ailesi tarafından sünnet edilmiştir (*Νέον Μαρτ.* [*Neon Mart.*], s. 71): Krş. *a.g.e.*, Kos adasından [İstanköylü] Joannes Navkleros için s. 80, genel tacir Nicolas için s. 81, Rus Pavlos için s. 99.
18. Böylece, Kraliçe Elizabeth'in hediyesini sultana getirmiş bir orgcu olan kendi hemşerimiz Thomas Dallam'dan Topkapı Sarayı'nda kalıp Türk [Müslüman] olması rica edilmiştir ve bunun ardındaki neden, sarayın içoğlanlarının onun dostluğundan ve yeteneğinden hoşlanmış olmalarından başka bir şey değildi: Onun *Travels*'ında, s. 73'e bakınız ("evin hizmetkârları olan iki içoğlanı bana sarılıp öptüler ve Büyük Senyör'ün [Padişah] yanında kalıp ona hizmet etmem için dil döktüler.").
19. *Νέον Μαρτ.* [*Neon Mart.*], s. 63, 73, 79, 81, 101.
20. *A.g.e.*, s. 77: Krş. s. 54, 55, 65, 67, 70, 92, 93, 102. Krş. özellikle Yahudilerin iftira ettiği Beratlı Cosmas (Wheler, *Journey into Greece*, s. 124).
21. *Λεξικὸν* [*Leksikon* (Sözlük)], s. 392 (Sakızlı Demetrios, 1802: Krş. *N. Λειμων.* [*Neon Limonarion*], s. 18) ve 543-4 (Bulgar İoannis, 1802: Krş. *N. Λειμων.* [*Neon Limonarion*], s. 88).
22. Krş. Genel tacir Nikolaos, *Νέον Μαρτ.* [*Neon Mart.*] içinde, s. 81.
23. Krş. Leake, *North Greece*, III, 137; Hartley, *Researches* (1831), s. 57. Tövbekâr mühtediler için özel bir hizmet vardır (krş. Jowett, *Christian Researches*, s. 20-22: Krş. Castries, *L'Islam*, s. 323 vd ve Rycaut, *Greek and Armenian Churches*, s. 287).
24. Patmos, *Λεξικὸν* [*Leksikon* (Sözlük)] içinde, s. 360 (Yeni Efesli Georgios, 1801): Krş. *N. Λειμων.* [*Neon Limonarion*], s. 113 vd.

günahı çıkarttığı kişi tarafından belli bir cezaya tabi tutulurdu.[25] Genelde ihtida suçunun sadece şehitlikle silinebileceği kabul edilirdi; dolayısıyla, bir manastırda daimi ikamet olanaksızdı. Kendisini dua ve oruçla güçlendirmiş tövbekâr daha sonra Hıristiyanlığı reddettiği yere döner ve sarığını bir Türk mahkemesinde yere atarak orijinal dinine geri döndüğünü ilan ederdi. Kadı elindeki tüm araçları kullanarak yeni mühtediyi İslam'a geri döndürmeye çalışır ve ona kararını gözden geçirmesi için birkaç gün tanırdı.[26] Bu sürenin sonunda aziz, halkın önünde ya boynu vurularak ya da asılarak öldürülürdü. Bu tür bazı kurbanların gösterdiği metanet sadece kendi dindaşlarının değil, Katolik çağdaşlarının da hayranlığını kazanmıştır: Türkler de, daha sonra göreceğimiz gibi, kısmen etkilenmiştir.

Beden hâlâ teşhir edilirken veya hatta mahpus hâlâ hapisteyken, hevesle mucize işaretlerine bakılırdı. En sık kabul edilen işaret, mahpusun etrafında durduğu görülen ışıldayan bir ışıktı (şüphesiz Hamsin Yortusu'ndaki [Pentikost] ateşin dillerinden türemiş bir fikir). Başka bir tanesi bedenin, Rum Ortodoks geleneklerine göre kemiklerin toplanması geleneğinin buyurduğu sürede çürümemiş olmasıydı (*ἀνακομιδὴ* [*anakomidi*].[27] Bu işaretlerin geçerliliği, merhumun bir şehit olarak öldüğü varsayımına dayanmaktaydı. Hem Türkler hem de Rumlar, eğer bir beden belirlenen süreden önce çürümezse, bunun ya büyük bir azize ya da büyük bir günahkâra ait olduğunu kabul eder. Bu nedenle, Türk otoriteleri bir şehidin bedeni etrafında ışıldayan ışık gördüklerinde, "Allah'ın onu yakmakta olduğunu" kabul ediyordu ama bu ışığın onun bedenini ortadan kaldırmadığını gördüklerinde onun suçsuzluğunu kabul etmeye de son derece hazırdılar.[28] Bu durumda aziz, Türkler tarafından ilahi şekilde temize çıkarılmış kabul ediliyor ve bazı durumlarda Türkler için ölüm sonrası mucizeler gerçekleştirdiği kaydediliyordu.[29]

---

25. Rycaut (*Greek and Armenian Churches,* s. 285 vd.) tövbekâr mühtedilere uygun görülen muamelenin yaşa göre değiştiğini belirtmektedir. On dört yaşının altındaysa kırk gün boyunca sadece ekmek ve su verilmekte ve gece gündüz dua etmeye zorlanmaktaydı. Eğer on dört yaşın üstündeyse, çeşitli oruçlara uyması ve sürekli dua etmesi ve altı veya yedi yıl boyunca iletişimde bulunmaması istenmekteydi.
26. Krş. *Νέον Μαρτ.* [*Neon Mart.*], s. 74 (Alaşehirli Demetrios).
27. *Λεξικὸν* [*Leksikon* (Sözlük)], s. 250 (Aziz Argirios, 1725): Wheler, *Journey into Greece,* s. 123 (Giritli Gerasimos): *Νέον Μαρτ.* [*Neon Mart.*], s. 33, 81, 93, 107.
28. *Λεξικὸν* [*Leksikon* (Sözlük)], s. 560 (Sphakialı İoannes, 1811: Krş. *N. Λειμων.* [*Neon Limonarion*], s. 328). Benzer bir kanıt, köpeklerin *Νέον Μαρτ.* [*Neon Mart.*], s. 107'deki azizin cesedine dokunmayı reddetmesidir (Adalialı Athanasios, 1700).
29. *Λεξικὸν* [*Leksikon* (Sözlük)], s. 368 (Grevenalı Georgios, 1810). Hıristiyanları dinlerinden döndürmek 1830'da Türklerin politikasıydı.

Yeni-şehitlerin gerçekleştirdiği mucizeler, Rum Ortodoks takviminde bulunan diğer azizlere de atfedilen olağan mucizelerdi. Misyoner Hartley, "1828 yılında Tripolitza kalıntıları üzerinde yürürken vebanın burada sık karşılaşılan bir durum olup olmadığını soruşturmuştu. Verilen yanıt, vebanın bu kente, şimdi açıklanmış sınıftan (yani bir yeni-şehit) belli bir bireyin şehitliğinden beri uğramadığını ima etmişti".[30] Özellikle ilginç olan, azizin kabri yanında medet bulma amacıyla klasik tarzda zaman geçiren hasta bir Karpatlıya görünen Scala Novalı [Kuşadası] Georgios adında bir yeni-şehidin durumudur. Aziz, hastaya, uykusu sırasında Aziz Panteleimon biçiminde görünür (popüler bir Rum Ortodoks şifa azizi), taşıdığı sopasıyla hastalıklı kısma dokunur ve hasta da tabii ki iyileşir.[31] Epidavros'taki antikçağ "şifasal uykuya yatma"nın bundan daha yakın bir benzeri muhtemelen mümkün değildir.

Bu tip azizlerin kilise tarafından azizlik mertebesine yükseltilmesinin ağırlıklı olarak halkın sesine dayandığı görülmektedir. Eğer ihtida ile ölüm arasındaki seçimin, cezası infaz edilen kişiye sunulmuş olduğu genelde kabul edilmişse (özellikle bu kişinin kutsallığı açıklamış olduğumuz işaretler veya ölüm sonrası şifa mucizeleriyle ortaya çıkmışsa), halk tarafından azizleştirilmesi güvence altına alınmış olmaktaydı.

> "Dürüstlüğünden kuşku duymadığım bir kişi." der Hartley, "bana, Tzesme'de [Çeşme] Türkler tarafından asılmış Gabriel Sandalges adında bir Rum gördüğünü söylemiştir. Hemşerileri, hatırlayamadığım bir sebepten dolayı, onun bir şehit olarak öldüğüne inanmış. Bu yüzden, hâlâ asılıyken fiziksel hatlarını çizmesi için bir ressam bulmuşlar ve portresi derhal kiliseye asılmış ve Stratolates adıyla ona ibadet edilmeye başlanmış."[32]

Diğer durumlarda azizin, azizlik mertebesine yükseltilmesini yerel piskopos emretmiştir. Bunun bir örneği, Hartley tarafından aşağıdaki şekilde kaydedilmiştir:

"İhtilal [Yunan İhtilali] sırasında bir brik tipinde bir yelkenliye kumanda etmiş bir Spetsesli bana şu olayı aktarmıştır: Çocuklu günlerinden beri haber kaynağımın yoldaşları olmuş iki Spetsesli genç, bir keresinde Sakız Adası'nda kazazede olma talihsizliğini yaşamış. Adada bir Rum'a sığınmışlar ama o, onları ele verme alçaklığında bulunmuş.

---

30. *Researches*, s. 58.
31. *Λεξικὸν* [*Leksikon* (Sözlük)], s. 362 (Scala Novalı (Yeni Efesli) [Kuşadası] Georgios, 1801: ayrıca *N. Λειμων.* [*Neon Limonarion*], s. 113'te de.
32. *Researches*, s. 55.

Türk paşasının önüne getirildiklerinde, paşa onlara İslam dinini kabul etme veya ölme seçeneğini sunmuş. Gençler, inançları uğruna Türk İmparatorluğu'nda sık sık görülen metaneti sergilemiş. Dinlerinden dönmektense en büyük kötülüklerle yüzleşmeye hazır olduklarını ifade etmişler. Paşanın tehdidi yerine getirilmiş ve şehit olarak ölmüşler. Scio Piskoposu Spetseslilere bir mektup göndererek onlara, iki hemşerilerinin sadece şehitliğinin değil, aynı zamanda tespit edilmiş ışıldamanın da azizlik işareti olduğunu ifade eder. Bu durumun gözlenmiş olmasına dayanarak, onları, iki gencin resimlerini kiliselerine asmaya ve bunlara ibadet etmeye teşvik etmiş [*ακολουθία* (akoluthia ayin)]. Piskoposun uyarısına hemen uyulmuş: Ve bilgi kaynağımın ileri sürdüğü gibi, onların resimlerine artık bu ibadet tatbik edilmektedir, her ne kadar onun bu gençlere dair hatırladıkları bunun tamamen yanlış yönlendirildiğini varsaymasına yol açtıysa da.[33]

Sonuç olarak, bu tür aziz tapınımlarının esasen halk kökenli doğalarını açıklarken, Bitinya'da Katırlı'dan Auxentios adında bir on sekizinci yüzyıl münzevisine gönderme yapabiliriz. Bu kişi, kutsallık ve mucize yaratma ünü sayesinde etrafında muazzam bir kitle ve söylendiğine göre de muazzam bir zenginlik toplamış. Kötü kişilikli ve başarısını kısmen görevden alınmış İstanbul Patriği'nin desteğine ve kısmen de kadınlar üzerindeki etkisine borçlu olduğu anlaşılmaktadır. Yeni patrik elçileri aracılığıyla Auxentios'a gösterilen itibara son verme çabaları sonuçsuz kalmış ve en sonunda Türklerin müdahalesine başvurulmuş. Sahtekârın bir kayığa binmesi sağlanmış ve orada boğularak Marmara Denizi'ne atılmış. Söz konusu yerin sakinleri onu kiliselerine gömmüş ve 1860'lara kadar, kiliseden gelen tüm protestolara rağmen ona bir mucize yaratan emanet olarak saygı göstermişler.[34]

---

33. *A.g.e.*, s. 55-56.

34. Kleonymos ve Papadopoulos, *Βιθυνικὰ* [*Vithinika* (Bitinya'ya dair)], s. 95 vd.; Sir James Porter, *Turkey*, I, 359 vd.; Gedeon, *Νεολόγος* [*Neologos*] içinde, Eyl. 1887, no. 5481; Dapontes, *Ἱστ. Κατάλογος* [*İstorikos Katalogos* (Tarihsel Katalog)], s. 129 (Sathas, *Mes. Vivl.*, III'ün içinde), 1751-2 ve *Καθρέπτης Γυναικῶν* [*Kathreptis Ginekon* (Kadınların Aynası)]; Koumas, *Ἱστ. Ἀνθ. Πράξεων* [*İst. Anth. Prakseon*, (İnsanların Yaptıklarına Dair)], X, 398 vd.; *Vie de Saint Auxence*, der. Léon Clugnet; *Le Mont Saint-Auxence*, R. P. Jules Pargoire tarafından; *Νέον Μαρτ.* [*Neon Mart.*], s. 108.

XXXVI
Erkek Geyik ve Aziz/Eren[1]

Hem İslam hem de Hıristiyanlıkta erkek geyikler ile azizleri/erenleri ilişkilendiren öyküler anlatılır. Müslüman tarafında, Kaygusuz Baba'nın hâlâ dünyadayken ava gitmesi, bir erkek geyik vurması ve bunun saygın bir dervişe dönüşmesi karşısında hayrete düşmesini anlatan bir öykü vardır. Duyduğu pişmanlıktan ötürü hemen bu dünyayı terk ederek bir tekkeye sığınmıştır.[2] Başka bir erenin inancı ise, onun bir erkek geyik üzerinde yaptığı yaraları kendi bedeni üzerinde gösteren Hacı Bektaş tarafından değiştirilmiştir.[3] Hacı Bektaş, Kara'nın (diğer bir deyişle Karaca Ahmet) dini müridiydi:[4] Karaca, erkek geyik anlamına gelir.

Bu öyküler, ormanlarda yaşayan münzevilerin geyiğe aşina olmasına dayanır; bunlar, doğayla olan duygudaşlıklarından dolayı geyikleri sağabilir ve onlara binebilir,[5] yani yabani hayvanları evcil hayvan gibi kullanabilir: Daha abartılı öyküler de çöl münzevilerine aslanların güçlerini atfeder.[6] Bu tür mitlerin yaratılmasının muhtemel nedenlerinden biri, namaz seccadeleri[7] olarak kullanılan geyik postlarıdır; bunlara, tefekkür sırasında Mekke'ye ve başka yerlere götüren mucizevi seyahat araçları[8] olarak bakılır. Halil Halid'in ailesinde muhafaza

---

1. Bu bölüm M. M. H. tarafından yazılmıştır.
2. Yukarıda s. 290-1'e (Böl. XVIII) bakınız. Bu öykünün bozulması, muhtemelen, Konya'da Aziz Khariton'un Çelebi'nin oğlunun yardıma koşmasında görülebilir (yukarıda s. 373-4 vd'ne (Böl. XXVI) bakınız); burada söz konusu aziz başlangıçta aksilik ve ardından mucizeye yol açmış bir erkek geyik olmuş olabilir.
3. F. W. H.
4. Evliya, *Travels*, II, 21: Krş. II, 215.
5. Geyikli Baba Bursa'nın kuşatılmasına bir erkek geyiğin üzerinde gelmiştir (Evliya, *Travels*, II, 215); Halil Halid'in Halveti büyük büyükbabası her Cuma bir erkek geyiğin üzerinde Mekke'ye gitmiştir (Halil Halid, *Diary of a Turk*, s. 5). Aynı Geyikli Baba geyik evcilleştirmiş ve onun sütüyle yaşamıştır (Carnoy ve Nicolaides, *Trad. de Constantinople*, s. 10: Krş. yukarıda, s. 290 (Böl. XVIII)).
6. Örneğin Ahmet Rifai (Degrand, *Haute Albanie*, s. 229). Aynı öykü, Cholet, *Voyage*, s. 47'de Hacı Bektaş ve Muhammet (Kapadokya Rumları tarafından) anlatılır: Yukarıda s. 289 (Böl. XXVIII) ve 2'ye bakınız.
7. Van Lennep (*Travels*, II, 46) en makbul namaz seccadelerinin erkek geyik, erkek karaca ve yabani keçi postları olduğunu söylemektedir.
8. Genelde mucizevi yolculuklar için yukarıda s. 285-7'ye (Böl. XVIII).

edilmiş bir geyik postunun, Halil'in derviş atasını düzenli bir şekilde Mekke'ye Cuma namazına taşınmış bir erkek geyiğe ait olduğuna dair inancın kökeni muhtemelen böyle bir düşüncedir.[9]

Genelde erkek geyikler kutsal hayvanlardır ve onları öldürmek uğursuzluk olarak kabul edilir.[10] Pontus'ta bir azizin mezarının etrafındaki duvarı örmüşlerdir.[11] Diğer hayvanların bulunamadığı durumlarda, kendilerini kurban olarak sundukları söylenir;[12] bu sebeple boynuzları sık sık tekkelerde asılı görülür.[13] Dervişler erkek geyik biçimine bürünebilir ve bürünürler.[14] Son olarak da, erkek geyiklerin gerçekleştirdiği din değiştirmelere dair efsanelerin başka bir sebebiyse, erkek geyik avlamanın zenginlerin ve dünya zevklerine düşkün genç erkeklerin tipik bir işi olmasıdır.[15]

Hıristiyan tarafında, Doğu'da Aurelianus tarafından şehit edilmiş Kapadokyalı Aziz Mamas geyik sağmıştır[16] ve Kıbrıs'ta bir aslanı sürdüğü söylenir.[17] Batı Avrupa'da bile benzer mucizeler mevcuttur.[18] Bretanya'nın Aziz Telo'su bir erkek geyik sürmüş,[19] diğer yandan gizlice izlenen Torino'nun Aziz Maximus'u[20] onu izleyen casusun içinde mucizevi bir susuzluk ortaya çıkmasını sağlamış ve ardından onun bu sorununu, ona süt veren bir geyikle tanıştırarak çözmesini sağlamıştır. Provence'nin Aziz Gilles'ı[21] geyik sağarmış ve bir kraliyet av partisinde bu geyikle karıştırılarak yanlışlıkla vurulmuş. Aziz Rieul Yortusu'nda bir geyik ormandan çıkıp kiliseye girmiş ve ayin sırasında azizin kabrinin yanında durmuş.[22] İngiliz Aziz Guthlac, bir erkek geyiği takipçilerinden saklamıştır.[23]

---

9. Halil Halid, *a.g.e.*
10. Carnoy ve Nicolaides, *Trad. de Constantinople*, s. 10.
11. Prof. White, *Mosl. World*, IX, II'nin içinde.
12. F. W. H. Söz konusu mucize çok eskidir (krş. Plutarch, *Lucullus*, s. 10) ve ayrıca Hıristiyan tarafında da bulunabilir (bir erkek geyik kurban edilmek için kendisini Münzevi Aziz Simeon'a sunmuştur; 26 Temmuz'da kutlanır).
13. Yukarıda s. 231 (Böl. XV) ve n. 7'ye bakınız.
14. Krş. yukarıda s. 460 (Böl. XXXVI) (Kaygusuz Baba, Hacı Bektaş).
15. Yukarıda s. 460'a (Böl. XXXVI) (Kaygusuz Baba) ve aşağıda s. 465'e (Böl. XXXVII) (Aziz Eustathios, Liégeli Aziz Hubert).
16. *Synax. Cp.*, 2 Eylül; Greg. Naz., *Or.* XLIV, cap. XII; Basilius, *In Mamantem*: Allard, *Dern. Perséc.*, s. 259 ama burada bunun tarihi 17 Temmuz olarak verilmiştir.
17. M. Ohnefalsch-Richter, *Gr. Sitten und Gebrauche auf Cypern*, s. 162. Benzer derecede abartılı bir öykü Ephraim Angaua hakkındadır; bununla ilgili olarak yukarıda s. 289 (Böl. XVIII), n. 2'ye bakınız.
18. Maury, *Croy. du Moyen Age*, s. 256 vd.'ne bakınız.
19. Maury, *a.g.e.*, s. 259.
20. *Acta SS.*, 25 Haziran.
21. *A.g.e.*, 1 Eylül. Bu altıncı yüzyıl azizinin (Egidios olarak bilinen) Yunanistan'dan geldiği söylenir.
22. Collin de Plancy, *Dict. de Reliques*, I, 28.
23. Hutton, *English Saints*, s. 225. Genelde yabani şeyler üzerinde kontrolü vardı. Sultan Sancar'ın hastalıklı oğlu tarafından avlanmış bir gazel, Tus kenti yakınında bulunan

Hadrian zamanında şehit edildiği varsayılan Aziz Eustathios'un efsanesinde, doğaüstü bir erkek geyik tarafından din değiştirilmesi vardır.[24] Bu öykü şöyledir:

Placidus adında bir Roma subayı, Roma yakınında avlanıyormuş. Köpekleri onu, boynuzları arasında bir haç taşıyan[25] ve "Beni neden kovalıyorsun? Ben Hz. İsa'yım."[26] diye haykıran bir erkek geyikle karşı karşıya getirmiş. Burada ana tema, mucizevi bir hayvan tarafından gerçekleştirilen ani bir din değiştirmedir.

İmam Rıza'nın kabri üzerine inşa edilmiş kerpiçten bir eve sığınmış. Prensin atı kabirden çekinmiş; kutsal bir yerin üzerinde olduğundan kuşkulanan prens atından inmiş ve kabirde dua etmiş ve bunun üzerine anında sağlığına kavuşmuş (D. M. Donaldson, *Mosl. World*, IX, 1919, s. 293-4'ün içinde). Bu öykü, bir yere sığınan avlanan hayvan (örneğin Aziz Guthlac'ın erkek geyiği: Sébillot, *Folk-Lore de France*, I, 169'daki erkek geyik: Greg. Turon., *Vitae Patrum*, XII, böl. II'deki dişi domuz) ve hastalıklı bir prensi, tedavisinin sağlanacağı yere götüren yabani hayvan (örneğin Bath'ta Bladud, Philoktetes, vb.) temalarını birleştirir; bunun için daha aşağıda s. 686'ya (Böl. LII) bakınız.

24. *Acta SS.*, 20 Eylül. bu efsane kesinlikle kiliselerin ayrılmasından öncedir; çünkü *Syntax. Cp.*'de de vardır. Aziz Bracchion'un din değiştirmesi de son derece benzerdir (Maury, *a.g.e.*, s. 257).

25. Rum yaşamında (ki bu bilinen tüm yaşamların kaynağıdır ve muhtemelen Metaphrastes'ten (onuncu yüzyıl) öncedir) metin şöyledir: *ἐπὶ μὲν τῶν κεράτων τοῦ ἐλάφου τὸν τύπον τοῦ τιμίου σταυροῦ ὑπὲρ τὴν λαμπρότητα τοῦ ἡλίου λάμποντα, μέσον δὲ τῶν κεράτων τὴν εἰκόνα τοῦ θεοφόρου σώματος.* [Geyiğin boynuzlarının üzerindeki kutsal haç resmi, güneşten de daha fazla parlıyordu; boynuzlarının arasında da Tanrıyı taşıyan bedenin (Hz. İsa'nın) bir sureti görünüyordu.]
İşaret edilen antitezi dikkate alınmalıdır. Aziz Eustathios'dan ilk kez, tüm hayatını Suriye ve Filistin'de geçirmiş ve 754'ten önce ölmüş Aziz İoannis Damascenos bahsetmiştir. Bu yüzden söz konusu efsanenin Suriye kökenli olması mümkündür; bu durumda güneşin ışınlarından *bir geyiğin boynuzları* olarak bahseden Arapça bir ifadeyle karşılaşmak ilginçtir (H. B. Tristram, *Eastern Customs*, s. 172). Krş. İbranicede "boynuzlarla", "ışınlar" (örneğin, *Çıkış*, XXXIV, 29'da, Yetkili Versiyon'un "Musa'nın ortaya boynuzlar koyduğu" şeklinde okunan kısmında ve *Habakkuk*'ta, III, 4). Erkek geyiğin Eustathios öyküsüne dahil edilmesi, Yunanlı çevirmenin bu metaforu yanlış anlamasından veya metne sızmış bir yanlıştan dolayı mı ortaya çıkmıştır veya böyle bir şey yardımcı mı olmuştur? İkonalar, haçın konumunun ortaya çıkardığı zorluğu gözardı etmekte ve bunu basitçe geyiğin kafasındaki boynuzların arasına yerleştirmektedir. Bununla beraber, Maury, erkek geyiğin dahil edilmesini dahiyane bir şekilde onunla tek boynuzlu atın karıştırılması ve erkek geyiğe ilişkin Ps. XLI, I'e yapılan eski simgesel göndermeyle açıklamaktadır. Bu katkıda bulunmuş olabilir ama Doğu'da erkek geyik bir kutsal adamdır; Eustathios'un erkek geyiği Mesih'tir ve Kaygusuz'un yaraladığı erkek geyik (yukarıda s. 460'da (Böl. XXXVI) saygın bir derviş görünümü almıştır. *Acta*, daha geç olduğundan bir çözüm bulma konusunda yardımcı olamamaktadır: Onlar, haçı değil, erkek geyiğin kendisini konuşturmaktadır. Aziz Eustathios'dan ikinci kez bahsedilmesi, dokuzuncu yüzyılın başında yaşamış Patrik Nikeforos tarafındandır. Hem o hem de Aziz İoannis Damascenos, ikona taraftarı partidendi. Dolayısıyla, eğer öykü, ileri sürüldüğü gibi, Suriye'de ortaya çıkmışsa, bunu, ikona taraftarı partinin ikona ibadetini teşvik etme arzusuna borçlu olabiliriz. Muhtemelen bu tür bir sebep için üretilmiş mucizeler, Şam'da bulunan, yarısı canlanarak konuşmuş olan Hz. Meryem heykeli (Baronius, *s.a.* 870, Collin de Plancy, *Dict. des Reliques*, II, 332'de alıntılanmıştır) ve Beyrut'un, hem Theodericus'un (1172 civarı: der. Tobler, s. 109) hem de Röhricht, *Z.D.P.V.*, X, 202'de alıntılanmış 1507 tarihine ait Alman hacısının bahsettiği kanayan haçıdır. Bundan başka, Hasluck, *Letters*, s. 199'a ve genelde kanayanlar ve haçlar için Maury, *a.g.e.*, s. 287'ye bakınız.

26. Anlatım açıkça, Aziz Pavlos'un din değiştirmesinden etkilenmiştir (*Acts*, IX, 4, 5). Barlaam'ın eşeği, insan sesli hayvanın prototipidir.

Bu din değiştirmeden sonra Placidus Eustathios ismini almış, görev temelli çeşitli sınamalardan[27] geçmiş ve sonunda ölümü sırasında büyük bir metanet göstererek *Εὐστάθιος* [*Efstathios*] şehit olmuştur.

Öykünün iki yarısı birbirinden epey farklıdır, hatta muhtemelen iki farklı kişiye bile ait olabilirler.[28] Kafa karışıklığı büyük ihtimalle Placidus'un *Ἡσύχιος* [Hesykhios] sözcüğünün bir çevirisi ve *Ἡσύχιος* [Hesykhios] sözcüğünün avcı motifi için uygun olan *Εὐστόχιος* [Eustokhios] ile sınama ve şehitlik için olan *Εὐστάθιος* [*Eustathios*] kötü bir okuması olduğunun varsayılmasıyla açıklanabilir. Batı'nın *Eustathios*'un ikincil biçimini kullanıyor olması kayda değerdir. Öykünün tamamının tarihsel efsaneler sınıfı yerine, Barlaam ve Josaphat'ın tarzındaki öğretici efsaneler sınıfına ait olması son derece olasıdır:[29] Bu sınıfa Aziz Hristoforos[30] ile öyküsü, dikkat edilecek olursa, Hristoforos öyküsüne benzer şekilde doğaüstü erkek geyik ve Mesih'in tebdili kıyafetle götürülmesi motiflerini birleştiren ve aynı onun gibi yerelleştirilmemiş olan Aziz Julian'da[31] dahildir. Bu öğretici öykülerin kahramanlarının yerleri tam olarak belirlenmiş tapınım merkezleri veya mezarları olmadığı görülmektedir: Muhtemelen bu karakteristik bir özelliktir. Mesih'in bir hayvan biçimine dönüştürülmesi, Hıristiyan döngüsünde bilmediğim bir unsurdur,[32] her ne kadar Şeytan bu tür biçim değiştirmeleri tercih etme eğilimindeyse de. Antikçağın pagan ve Hinduizm'in tanrıları ile Buda ve gördüğümüz gibi, Müslüman velilerinin bu tür tereddütleri yoktur. Aziz Eustathios'un durumundaki zorluk, haçın dahil edilmesiyle kısmen aşılmaktadır.[33]

Doğrudan ilk *Eustathios* öyküsünden (muhtemelen Aziz Eustathios'un emanetlerinin ağırlıklı olarak Belçika'da olmasından dolayı) türeyen bir anlatı olarak elimizde, paganizmden değil, aldırmazlıktan dönmüş Belçikalı Aziz Hubertus efsanesi vardır.[34] Öykü,[35] sadece

---

27. De Voragine, *Legenda Aurea*, s. 525: Krş. P. Guérin, *Vie des Saints*, *s.v.*
28. Otoritelerin büyük kısmı Aziz Eustathios'un yaşamının ayrıntılarının doğruluğundan kuşkulanmaktadır. Tarihsel bir Placidus vardır (Josephus, *De Bell. Jud.* IV, 6).
29. Hastings'in *Encyl. of Religion*, *s.v.*
30. 9 Mayıs.
31. *Acta* SS., 12 Şubat. *Legenda Aurea*'nın bilinen ilk kaynak olduğu görülmektedir. Ayrıca Hasluck, *Letters*, s. 167'ye bakınız.
32. Krş. bununla beraber, Mesih'in [İsa] ve Bakire'nin [Meryem] sırasıyla kelebek biçimlerine girdikleri iki son derece popüler Fransız öyküsü (Sébillot, *Folk-Lore de France*, III, 333).
33. Barlaam ve Josaphat'ın Budist kökenli oldukları bilinmektedir. Tüm erkek geyik öykülerinin prototipinin Budist olduğunu düşündürecek bir neden mevcuttur: *Jatakas*, Çev. Cowell'e bakınız.
34. *Acta SS.*, 3 Kasım: 727'de şehit edilmiştir. Ayrıca Maury, *a.g.e.*, s. 258'e bakınız.
35. Teslis tarikatının kurucuları Aziz Jean de Matha (ölümü 1213 (*Acta SS.*, 8 Şubat)) ve Valoisli Aziz Felix'e (ölümü 1212 (*Acta SS.*, 20 Kasım)), gelecekteki kuruluş eylemlerine

Kilise'nin bir yortu gününde avlanmakta olduğu hususunda farklılık göstermektedir. Bu farklılık şüphesiz öyküyü daha ahlaki hale getirmek için katılmıştır; bir Hıristiyan olarak Aziz Hubertus'un paganizmden dönmeye ihtiyacı yoktur. Tipik bir dünyevi faaliyet olarak bu avlanma fikri (aynı zamanda Müslüman tarafında da rastlanılır[36]) halk mitolojisinde sık sık kullanılır[37] ve kadınlarda dans etmeye karşılık gelir. Birçok büyük lord ve hatta kral (Kral Arthur dahil olmak üzere[38]), kiliseyi, içerdiği gaye açısından ihmal etmekten ötürü cezalandırılmış ve sonsuza kadar ormanlarda veya gökyüzünde avlanmaya mahkûm edilmiştir.

---

ilişkin boynuzları arasında kırmızı ve mavi bir haç taşıyan bir erkek geyiğin belirmesi şeklinde bir alâmet verilmiştir. Bu, tarikatın işaretini mucizevi bir şekilde açıklamak ve Meaux yakınında bulunan Cerfroid adındaki ilk manastırın adını izah etmek için tasarlanmış bir nedenbilimsel öyküdür. Benzer nedenbilimsel sebeplerle, İspanya'da Murviedro'da bulunan, 1266'da kurulmuş Teslis manastırının da, Diana'ya [Artemis] atfedilmiş bir antikçağ tapınağının bulunduğu yerde kurulduğu söylenir (Bradshaw'ın *Spain*'i, s. 85). Hare (*Walks in Rome*, II, 200), Hubert, Felix, Eustathios ve Julian adlarındaki azizlerin efsanelerinin sıkıştırılmış bir izahatını vermektedir.

36. Krş. Kaygusuz Baba, yukarıda, s. 640 (Böl. XLVIII).

37. Fransa için Sébillot, *a.g.e.* I, 168, 169, 278'e bakınız: Krş. ayrıca, IV, 13, 292. Buna karşılık gelen tipik *burjuva* kusurlar, erkekler için, odun kesmek veya çitle çevirmedir (Greg. Turon., *De Mirac. S. Mart.* III, XXIX); kadınlar için, Pazar günleri veya kutsal günlerde çamaşır yıkama (Sébillot, *a.g.e.* II, 425, 426, 427) veya dans etme (Sébillot, IV, 26, 42) veya fırında yemek yapma (Greg. Turon., *a.g.e.* III, XXXI). Dans etme için Lecoy de la Marche, *La Chaire Française*, s. 447'ye de bakınız.

38. Sébillot, *a.g.e.*, I, 168.

XXXVII
Armudlu'nun Azizleri

Armudlu'nun [Armutlu], Mudanya'nın karşısındaki Boz Burun (Poseidum Burnu) üzerinde aynı isimli köyün yukarısındaki vadide bulunan ılıcaları, Rumlara göre, Nymphodora, Metrodora ve Menodora[1] adlarında üç azizeye adanmıştır. Rum Ortodoks takviminde üç azizenin birleştirilmesi enderdir ve isimler şüphe uyandırmaktadır;[2] ama Hıristiyan tapınım erken tarihlidir. Azizeler, geleneğe göre, Maximian zamanında Nicomedia'da [İzmit] öldürülmüştür. Şehitlikleri onuncu yüzyıl kadar erken bir tarihte Symeon Metaphrastes tarafından kutlanmaktadır:[3] Bu tarihlerde "ılıcaların yakınında" kabirleri gösterilmekte ve o sırada çoktan önemli mucize sahipleri olarak kabul edilmekteydiler.[4] 1341'de İstanbul'da bir kiliseleri mevcuttu[5] ve kalıntıları hâlâ Aynaroz'daki Lavras Manastırı'nda muhafaza edilmektedir.[6] Armudlu ılıcalarında azizelerin ayazması (ılıcalara gelen ziyaretçiler için inşa edilmiş hamam kısmında) gösterilir ve mezarın bulunduğu yer birkaç adım vadinin aşağısında, Roma veya Bizans zamanına ait şekilsiz moloz kalıntıların bulunduğu yerdedir. Mezarın toprağı şifa amaçlı kullanılır.[7]

---

1. *Acta SS.* ve *Synax. CP.*, 10 Eylül; krş. *Bibl. hag. Gr.*, s. 177.
2. Krş. eş derecede kuşku uyandıran Kapadokya üçlüsü Speusippos, Elasippos ve Mesippos (Rendel Haris, *Dioscuri*, s. 52 vd.). Bunlar, Langres'te bir tunç kabirde, Pers kralı tarafından kenti iblislerden arındırmak için gönderildikleri ifade eden Latince bir yazıtla birlikte yatan "üç çocuk" mudur (Collin de Plancy, *Dict. des Reliques*, I, 20).
3. Migne, *Patr. Gr.* CXV, 653 vd.
4. Krş. Sym. Met., s. 664: *τάφον αὐτοῖς ἐν τῷ τῆς τελειώσεως ἔχωσαν τόπῳ .... τέμενός τε εἰς δεῦρο πρὸ τῷ τάφῳ αὐτῶν ἱερὸν ἵδρυται οἱονεῖ τινα ποταμὸν, ἔνδον προχέοντα θαύματα; Θάπτονται πλησίον τῶν θερμῶν ὑδάτων, πολλὰς ἰάσεις ἕως τῆς σήμερον ἐπιτελοῦσαι.* [Mezarları, hayatlarının bittiği yerdir ve orada, mezarlarının önünde, pek çok mucizenin yaşandığı bir nehrin yanıbaşında, kutsal bir tapınak kurulmuştur; Synax, loc. cit.: termal suların yanında gömülüydüler, o günden bu yana da mucizeler yaratıyorlar.]
5. *Acta Patr.*, § XCVIII, Miklosich ve Müller, *Acta et Diplom. Gr.* I, 221'in içinde.
6. Smyrnakes, *Ἅγιον Ὄρος* [*Ayion Oros* (Aynoroz)], s. 394: Üç azizenin sanat türü *Ἑρμηνεία Ζωγράφων* [*Erminia Zoğrafon* (Ressamları Yorumlamak)] (Didron, *Iconographie Chrétienne*, s. 380'in içinde) verilmiştir.
7. P. G. Makris, *Τὸ Κατιρλί* [*Ta Katirli*], s. 38: *οἱ πιστοὶ λαμβάνουσι γὴν πρὸς θεραπείαν πασῶν τῶν ἀσθενειῶν* [Müminler, her tür hastalığı tedavi etmek için buradan toprak alırlar].

Bir kadın üçlüsü, her ne kadar Bizans takviminde nadirse de,[8] figürlerin Eumenides, Harites, Periler vb şekilde adlandırıldığı antikçağ mitolojisinde yeterince yaygındır. Pınar perileri sanat alanında yaygın şekilde bir üçlü şeklinde belirir[9] ve bunlar doğal olarak ılıcalar ve bunların şifa verici özellikleriyle bağlantılıdır.[10]

Armudlu hamamlarında en azından bir antikçağ yazıtı bulunmuştur; bu, buranın antikçağda da ziyaret edildiğine dair (küçük) bir kanıttır: Ama bu, dış görünüşe bakılırsa olasıdır. Bundan başka, 1860'lara ait yerel bir yazar, hamamın kendisinde "üç azizenin kabartma biçiminde bir resmini *ἀναγεγλυμμένη εἰκὼν* [*anageglimeni ikon* (oyma ikona)]" gördüğünü iddia etmektedir.[11] 1913'te böyle bir kabartmanın izini bulamadım ama söz konusu hamam, ziyaretim sırasında doyurucu bir inceleme yapamayacağım kadar doluydu: Yerel insanlar, belli belirsiz şekilde, hamam çimentoyla tamir edilmeden önce görünen figürlerden (bunları azizelerle ilişkilendirmemişlerdir) bahsetmiştir. Bir pagan kabartmasının bir Hıristiyan ikonası olarak kullanılması emsalsiz değildir; Dumont, "Trakyalı atlılar" kabartmasının Trakya'da Aziz Georgios ikonaları olarak hizmet ettiklerine dair sayısız örnek vermektedir.[12] Bu yüzden, Armudlu'nun üç azizesine ilişkin tapınımın, daha önceye ait periler ibadetine dayandığına dair güçlü bir varsayım vardır.

Armudlu köyü neredeyse eşit sayıda Türk ve Rum barındırmakta ve hamam doğal olarak her iki grup tarafından da ziyaret edilmektedir. Bunun yanında, aralarından birinin hamamda ölmüş olduğuna inanılan iki tane Müslüman mezarı vardır. Bu ikisini ılıcalarla ilişkilendirmek için sadece belli bir sürenin geçmesi ve bundan faydalanmak için de uygun zeminin ortaya çıkması gereklidir: Ve meçhul *dedeler*, uygun koşullar ortaya çıktığında periler ile azizelerin mirasını üstlenecektir.

---

8. Yukarıda s. 466 (Böl. XXXVII).
9. Özellikle Imhoof-Blumer, *Journ. Int. Num.* 1908, s. 181 vd.'ne bakınız.
10. Krş., örneğin Cumont, *Stud. Pont.* II, 124, III, 37 vd., Amasya yakınındaki Havza'da periler üzerine.
11. Kleonymos, *Βιθυνικά* [*Vithinika* (Bitinya'ya dair)] (1867), s. 96; krş. P. G. Makris, *Το Κατιρλί* [*To Katirli*] (1888), s. 38, sadece *εἰκὼν* hakkında konuşmaktadır.
12. *Mélanges d'Archéologie*, s. 219. Aşağı Makedonya'da Luzani'nin köy kilisesinde bir atlı kabartmasına Aziz Demetrius'un bir ikonası olarak ibadet edilir; yukarıda s. 190'a (Böl. XIV) bakınız.

XXXVIII
Trabzon'un Gizli Hıristiyanları[1]

Her ne kadar Küçük Asya'nın heterodoks boyları arasındaki gizli Hıristiyanların sayısı muhtemelen epey abartılmışsa da, toplumun büyük kısımlarını etkileyen zorunlu din değiştirmelere işaret edilebileceği veya gizli Hıristiyanların varlığı inkâr edilemez.[2] Ama Osmanlı Türkleri zamanında Küçük Asya'da büyük ölçekli din değiştirmeler üzerine en azından çok az tarihsel kanıt söz konusudur. Reaya, tehlikeli olmadığı müddetçe gerçek müminlerden daha iyi sağılabilirdi ve kitlesel din değiştirmeler hiç kimsenin çıkarına değildi.

Özellikle Trabzon bölgesiyle ilgili olarak elimizde hem inandırıcı bir din değiştirme efsanesi hem de dışarıdan bakıldığında Müslüman, bazı durumlarda eski inançtan bir şeyler alıkoymuş ve diğer durumlarda da eski inancı gizlice uygulamaya devam eden bir topluluk bulunmaktadır. İlk kategoriyle ilgili olarak, Rize bölgesinde bazı köylere işaret edilebilir; bunlar, her ne kadar Müslümansa da, vaftiz ayininin bazı izlerini muhafaza etmekte ve Türkçe değil, Ermenice konuşmaktadır.[3] Rum Ortodoks olan ve Yunanca konuşan gruba ait olan asıl gizli Hıristiyanlarsa, benzer şekilde, son yıllara kadar Trabzon çevresinde de var olmuştur: Bunlar genelde, Gümüşhane kilise bölgesinde bulunan Stavra [İstavri] adında bir köyden dolayı "Stavriotae" [İstavrili] olarak bilinir. Bunların sayılarının Sivas, Angora [Ankara] ve Trabzon vilayetlerinde bir zamanlar 20.000 olduğu söylenmektedir: Şimdi hepsi inançlarına geri dönmüştür.[4] Yerel otoriteler bu toplulukların köke-

---

1. *J. H. S.*, XLI, 199 vd.'den yeniden basım.
2. Münferit din değiştirmeler farklı bir kategoridedir ve her zaman az veya çok vuku bulmuştur. Krş. Burckhardt, (*Syria,* s. 197), dağın [Lübnan] yönetiminin verildiği bir Mekke şerif ailesinin, Lübnanlı Hıristiyanlar üstünde daha fazla kontrollerinin olması için gizli Hıristiyan olduklarından bahsetmektedir. Lady Burton (*Inner Life of Syria,* s. 146), devlet veya özel baskı karşısında Suriye'de gerçekleşmiş toptan din değiştirmeleri kayda geçmiştir.
3. Cuinet, *Turquie d'Asie,* I, 121. Bu insanların, "iki yüz yıl önce" dinleri değiştirilmiş Batum bölgesindeki Ermenilerle aynı oldukları anlaşılmaktadır (Smith ve Dwight, *Missionary Researches in Armenia,* 1834, s. 457).
4. R. Janin, *Echos d'Orient*, XIV (1912), s. 495-505. Cuinet (*Turquie d'Asie,* I, 12), Trabzon'dan çok uzak olmayan dokuz köyde yaşayan, sayıları 12.000 ile 15.000 arasında değişen Kromlililer olduğunu söylemektedir.

nini, on yedinci yüzyılın sonunda ortaya çıkmış ve 8.000 ailenin din değiştirmesi, birçok diğerinin de Kırım'a ve başka yerlere kaçmasına yol açmış olan zulme bağlamaktadır. Din değiştirmiş Rumların bir kısmına son zamanlara kadar Kromna maden bölgesinde rastlanmaktaydı ve bunlar sadece dış görünüşleri itibarıyla Müslüman'dı ama çoğu 1.860 civarında Hıristiyanlığa geri dönmüştür.[5] Diğerleri Rize ve Ofis [Of] bölgelerine yerleşmiştir;[6] hepsi dillerini konuşmaya devam etmiştir ve bir kısmı, dinlerini değiştirmiş olmalarına rağmen kıskançlıkla Hıristiyan dinine ait kutsal kitaplarını muhafaza etmiştir.

Trabzon'daki zulme dair tüm geleneklerin tek bir kaynağa gittiği görülmektedir.[7] Tarih (yaklaşık 1665) daha ziyade keyfi bir şekilde, Hıristiyan refahının ulaştığı en yüksek noktayı temsil ettiği varsayılan meşhur bir evin inşa tarihi ve özellikle de birkaç yıl sonra iki kilisenin (Ayasofya ve Aziz Filipos) camiye dönüştürülmesi olarak belirlenmiştir.[8] Ama bu kiliselerin camiye dönüştürülmesinin gerçek tarihleri Evliya tarafından[9] sırasıyla 1573 ve 1577 olarak verilmiştir; evin tarihiyse önemli değildir. Bu yüzden, on altı ve on yedinci yüzyıllar[10] olmak üzere iki farklı Hıristiyan karşıtı patlamanın olduğunu düşünmemiz gerekmektedir. Bunların siyasi koşullardan ötürü ortaya çıktığını tahmin edebiliriz ama kanıtlayamayız: Muhtemelen birincisi İnebahtı Savaşı[11] ve ikincisi Rus saldırılarıdır.[12]

---

5. Aziz Ioannides, *Ἱστορία Τραπεζούντος* [*İstoria Trapezuntos* (Trabzon Tarihi)], s. 134-5.
6. Ophites için krş. M. Deffner, *Πέντε Εὐδομάδες παρὰ τοῖς ἀρνησιθρήσκοις ἐν Ὄφει* [*Pende Evdomades para tis arnisithriskis en Ofi* (Of dönmelerinin yanında beş hafta)], 1877, no. 87, s. 547-50.
7. Belli ki Aziz Ioannides, *İstoria Trapezuntos* (Trabzon Tarihi)], s. 132 vd.ve bunu Triandaphyllides, [*Pondika* (Pontus'a dair)], s. 56 ve aynı yazarın *Οι Φυγάδες* [*İ Figades* (Kaçaklar)]'ine önsözü izlemektedir. E. I. Kyriakides, *Ἱστορία τῆς Μονῆς Σουμελᾶ* [*İstoria tis Monis Sumela* (Sümela Manastırı'nın Tarihi)], s. 91 vd.), çağdaş bir şiir için Papadopoulos-Kerameus, *Fontes Hist. Trapez.* I, 150-65'e bir referans eklemektedir. David'in Trabzon tarihi tüm bunların kaynağı olabilir. Lazistan Stavriote'nin [İstavrililerin] Hıristiyan pratikleri için (Of'un gizli Hıristiyanları?) Pears, *Turkey*, s. 266 vd.'ne bakınız; Ramsay, *Impressions of Turkey*, s. 241.
8. Trabzon gizli Hıristiyanlarından Hamilton, *Asia Minor*, I, 340'da, Smith ve Dwight, *a.g.e.*, s. 453'te, Flandin ve Coste, *Voyage en Perse* (1840-1), I, 38'de (bunlar bu mezhebi Kroumi (köylerinden biri olan Kromna'nın ardından) veya Messo-Messo (yarı yarıya) olarak adlandırır) de öylesine bahseder. Onlarla ilgili en iyi ve en yeni çalışma, *Echos d'Orient*, XIV (1912), s. 495-505'teki Janin'dir. Onların erken tarihi için yukarıda bahsedilmiş Yunan yazarlarından yararlanmaktadır ve son olaylar için de yerel kaynaklara başvurmakta, gizli Hıristiyanların zamanla asıl inançlarına geri dönmelerini anlatmaktadır. Şimdi tekrar zorla İslam'a geri döndürüldükleri söylenmektedir (*Πατρίς*, 16 Nisan, 1915).
9. II, 45-6. On yedinci yüzyılın ortasında yazmıştır.
10. Oberhummer ve Zimmerer Nevşehir yakınında iki Kapadokya köyünün "yüz seksen yıl önce" Müslüman yapıldıklarını söyler (*Durch Syrien*, s. 143). 1677 yılında Ruslara karşı başarısız bir Türk seferi olmuştur. Trabzon'un Rus ajanlarının erişimine özellikle açık olduğunu belirtmek gerekmektedir.
11. Aşağıda s. 723'e (Böl. LVII) bakınız. Krş. ayrıca Hobhouse, *Albania*, II, 976.
12. Aynı dönem sırasında, İstanbul'da Thomas Smith şöyle demektedir: "İmparatorluklarının bir gün beyaz ve sarı saçlı bir Kuzey ulusu tarafından yok edileceğine ilişkin hiç de

Yunanlı yazarlar, hemşerilerinin Trabzon bölgesindeki gizli Hıristiyanlığı hakkında bazı ilginç ayrıntılar vermektedir. Ortodoks yortularına katı bir biçimde uymuşlardır. Çocuklarını vaftiz etmiş ve onlara hem Hıristiyan hem de Türkçe isimler vermişlerdir; birincisi gizli, ikincisiyse umumi kullanım içindi: Ama "Mehmet" ve "Ali" gibi

---

önemsiz olmayan bir kehanet insanların zihinlerini meşgul etmekte olup onların itibarını ve inanışını kazanmıştır. Buna dair, insanların hayal gücü kadar yorum mevcuttur. Bir kısmı bu karakterin Moskovalılarınkine karşılık geldiğini söylemektedir ve zavallı Rumlar da onların kurtarıcıları olacaklarını söyleyerek kendilerini göklere çıkartmaktadır ... Diğerleri kehanette anlatımın İsveçlilere uygun geldiğini belirtmektedir" (Ray'in *Voyages*, II, 80 vd.). Bu, on altıncı yüzyılda halihazırda mevcut olan Konstantinos Kehanetinin "Sarı Irkı"dır (Carnoy ve Nicolaides, *Folk-Lore de Constantinople*, s. 48 vd., vb.) (krş. Gerlach, *Tage-Buch*, s. 102). Bu metnin Konstantinos'un kabrinde bulunduğu ve Patrik Gennadios tarafından doğruluğu şüpheli "keşiflere" tatbik edilen genel uygulamaya göre yorumlandığı söylenmektedir (aşağıda s. 716'ya (Böl. LVI) bakınız). Ruslar Ortodoks ve İsveçliler Lutherci olduklarından, söz konusu kehanet büyük ihtimalle ilkine işaret etmektedir ve ilk kez onu duyduğumuz anda tasarlanmış olabilir (Korkunç İvan'ın, Rusların bir gün tehlikeli olacağını gösterdiği gibi). Muhtemelen her Rus tehdidinde yeniden canlanmıştır: Örneğin, Volney (*Voyage*, I, 42) bu kehanetin Türkler arasında 1784'te, Kaynarca Antlaşması'nın sona erdirdiği Türk-Rus Savaşı sırasında yaygın olduğunu tespit etmiştir. Benzer şekilde, Hobhouse da Türkiye'deki seyahatleri sırasında duymuştur. On sekizinci yüzyıl K. Dapontes'i, muhtemelen aklında kehanetle *τῆς Ἐλισάβετ τῶν Ξανθῶν μεγάλης Βασιλίσσης Κήπος Χαρίτων* [Sarışınların Yüce Kraliçesi Elisavet'in Şükran Bahçesi], s. 195)'dan bahsetmektedir. Bu dönemde Burckhardt Suriyelilerin bunu saklamadıklarını tespit etmiştir. "Sarı Kral", "Rus İmparatoru" demenin başka bir biçimiydi (*Syria*, s. 40). Polites'e göre *Παραδόσεις* [*Paradosis* (Gelenekler)], II, 669, Du Cange, *Glossar:*, *s. v. flavus* üzerine çizim), kehanet ilk olarak, İstanbul'un Yedikule Kapısı'nda yazılmış kehanetin Latin olan bir Sarı Kral'ın bu kapıdan içeri girmesi gerektiğini söylediğini belirten Roger de Hoveden'de belirir. Yedikule Kapısı'nı Flavius Theodosius inşa ettiğinden, orada, çeşitli kısaltmalarla dolu ve kapının üzerinde Flavius kelimesini içeren Latince uzun bir yazıt bulunmuş olabilir. Bu, yanlış okunmuş olmasından ötürü, bu fikri ortaya çıkarmış olabilir. Kehanetin, ilk önce, bir kurtarıcıdan ziyade bir fatihe uygulanması gerektiği ilginçtir. Buna benzer bir karışıklık onuncu yüzyıla ait Danyal'ın *Ὁράσεις* (*Orasis*) (Polites, *Paradosis*, II, 665 vd.; Migne, *Dict. des Apocryphes*, II, 188) karşımıza çıkmaktadır; Bilge Leo tarafından Danyal adında bir keşişin kabrinde bulunduğu ve daha sonra İncil'deki peygamberle karıştırıldığı ileri sürülür. *Ὁράσεις*, Leo'nun kehanetleri için kullanılmış başka bir isim olabilir. Büyü kitaplarının bu şekilde mezarlarda keşfi aslında ilginçtir: Söz konusu kitapların itibarlarına katkıda bulunurlar: "Keşif", ölülerle birlikte kitap gömme pratiğinden dolayı gerçek gibidir: Krş. L. Cahun, *Excursions sur les Bords de l'Euphrate*, s. 263, açmış olduğu bir şeyhin kabrinde bir Kuran bulmuştur. Ben de aynı öyküyü Manisa'da duydum. Bu tür durumlarda Kuran'ın, muhtemelen, ölüye iki melek tarafından ölümden sonra yapılacak sınanmasında yardımcı olması istenmiştir; bunun için özellikle d'Ohsson, *Tableau*, I, 239 ve Lane, *Mod. Egyptians*, II, 265'e (yukarıda s. 250 (Böl. XVII)) bakınız. Müslümanlar arasındaki uygulama eninde sonunda Yahudi geleneğinden türemiş olabilir. Yahudi hahamlar sık sık bir Tevrat'la (mükemmel bir nüsha hiçbir zaman kullanılmaz) gömülür: Dolayısıyla Yahudi peygamberlerin mezarlarında kutsal kitaplara rastlanmasının örnekleri sayısızdır (krş. Loftus, *Travels in Chaldaea*, s. 36 ve Migne, *Dict. des Apocryphes*, II, 1309). Emile Deschamps, *Au Pays d'Aphrodite*, s. 230 ve Tischendorf, *Terre-Sainte*, s. 201; her ikisi de Kıbrıs'ta Barnabas'ın kabrinde bulunmuş bir İncil'den bahseder. Yahudi örneklerde, esas olan kutsal adam değil, kitaptır: Tasviri yasakladıklarından ve kutsal kitabın kilit noktada olduğu bilgiyi arzuladıklarından, bu kitap onlar için neredeyse bir tapınma nesnesine dönüşür. Halep yakınındaki Tedif'te bulunan bir sinagog, orada bulunan eski bir el yazmasından dolayı Yahudiler tarafından büyük saygı görmekteydi (Pococke, *Voyages*, III, 495). Esdras tarafından yazılmış bir Tevrat Eski Kahire'de bir sinagogda muhafaza edilmekteydi: O kadar kutsaldı ki insanlar hem ona bakıp hem de yaşayamazdı (Carmoly, *Itinéraires*, s. 527, 542-3: Krş. Pierotti, *Légendes Racontées*, s. 39). Meryem'in Suriye'deki Sidnaya adındaki manastırda bulunan yarı taş yarı insan bedeninden tasvirine bakmanın da aynı şekilde öldürücü bir etkisi vardı (J. L. Porter, *Damascus*, s. 130; krş. Ludolf, *De Itinere*, s. 99 vd., Maundrell, *Voyage*, Utrecht, 1705, s. 220-1 ve Baronius, *s. a.* 870).

isimlerden uzak durmuşlardır. Evlenmeye gelince, kızlarını hiçbir zaman Türklere vermemişlerdir ama erkeklerin, Türk komşularından eş almak konusunda çekinceleri olmamıştır. Bu durumda taraflar, evlilik töreni tamamlanmadan önce manastırlardan birinde Hıristiyan usulüne göre gizlice evleniyordu. Baskı gerekli olduğu takdirde, damat gelini terk etmekle tehdit ediyordu. Bir gizli Hıristiyan öldüğünde, onun için gereken cenaze hizmeti, o gömülürken bir Hıristiyan kilisesinde yerine getiriliyordu. Ramazanlarda mollalar gizli Hıristiyan köylerine gönderiliyordu ama ayinler yapılırken ortalıktan kayboluyorlardı.[13]

Burada, konunun ilginçliğinden dolayı, Pergamon çevresinde Trachalla adında bir köyde yaşayan bir gizli Yahudi topluluğundan bahsetmek istiyorum. Bu köy 1828-1829'da MacFarlane tarafından ziyaret edilmiştir:[14] Onun anlatımına göre, buranın sakinleri fiziksel tipleriyle Yahudiliklerini ele vermektedir ve her ne kadar dışarıdan bakıldığında Müslüman iseler de, cumartesi günlerini tatil olarak kabul etmektedirler. Bu grubun, İzmir'deki Türk-Yahudi (Dönme) topluluğunun bir dalı olduğunu varsaymaktan daha fazlasını söyleyememekteyiz;[15] onları Pergamon [Bergama] bölgesine çeken muhtemelen buranın on sekizinci yüzyılda Karaosmanoğlu ailesi yönetimi altındaki zenginliği olmuştur.[16]

---

13. Triandaphyllides, *Ποντικά* [*Pontika* (Pontus'a dair)], s. 55-92.
14. *Constantinople*, II, 335 vd.
15. Yandaşlarıyla birlikte on yedinci yüzyılda İslam'a geçmiş Mesih Sabatai Tsevi'nin [Sabetay Sevi] sapkınlığı İzmir'de epey etkili olmuştur, her ne kadar başlıca bağlantıları Selanik'le idiyse de. Yandaşlarından biri olan Daniel Israel'in, 1703'te İzmir Kadı'sı tarafından kovulmuş olmasına rağmen 1717'de hâlâ burada yaşadığı görülmektedir (G. Cuper, *Lettres*, s. 396, 398).
16. Gizli Hıristiyanlar başka yerlerde de kayda geçilmiştir. Walpole, Mora'da buna benzer beş Arnavut köyünden oluşan bir gruptan bahsetmektedir (*Travels*, s. 292). Profesör R. M. Dawkins, 1821'de Yunan İhtilali sırasında Girit'te birçok Giritli gizli Hıristiyanın Hıristiyanlıklarını ilan ettiklerini ve dolayısıyla da katledildiklerini duymuştur. R. Michell'in *Nineteenth Century*'nin Mayıs 1908 sayısında yayınlanmış uzun bir makalesi Kıbrıs'ın Lino-Vamvaki'sini (kelimesi kelimesine "keten-pamuğu") izah etmektedir. Hahan, Arnavutluk'ta orta Voyussa'da Karamuratadhes'in [Karamuratların] yeni ve kısmi mühtediler olduğuna işaret etmektedir (*Ablan. Studien*, s. 36). Bunların ileri sürülen ihtida tarihleri (1760), güneybatı Makedonya'daki Vallahades'ler [Vallahadlar] hakkındaki anlatılarla iyi bir uyum içindedir; bunlar için şunlara bakınız: Wace ve Thompson, *Nomads of the Balkans*, s. 29; Bérard, *Macédoine*, s. 110 vd ve Margaret M. Hasluck, *Contemp. Rev.*, 1924, s. 225 vd. Onların din değiştirmesinin, on sekizinci yüzyılda Balkanlar'da önemli bir hareketin parçası olduğu görülmektedir; Rus tehlikesi Türklerin reaya nüfus üzerinde daha fazla din değiştirme baskısında bulunmasına yol açmıştır. Vallahades'lerin [Vallahadlar] kiliselerini, özellikle Vrosdan, Vrondiza ve Vinyani'de olanları, olduğu gibi muhafaza ve belli zamanlarda ziyaret ettiklerini belirtmek gerekiyor; ya da bilgi kaynaklarım böyle bir iddiada bulunmaktadır. Günümüzde İstanbul'un kendisinde yaklaşık dört yüz kişiden oluşan bir topluluk kentin kalbinde, Ayasofya'nın doğu ucuyla Saray surları arasındaki Topkapı Sarayı Mahallesi'nde varlığını sürdürmektedir: Dıştan bakıldığında Müslüman olup camiye giden bu insanların tuttukları ikonaları vardır: Son derece yoksuldurlar ve boncuk imal ederek geçimlerini sağlamaktadırlar. Gizli Hıristiyanlar bağlamında Boué de Bosna (*Itinéraires*, III, 407) ve güney Arnavutluk'tan (*a.g.e.*, III, 407-8) bahsetmektedir. Genelde İslam'da bu fenomen için G. Jacob, *Bektaschijje*, s. 29'a bakınız.

XXXIX
Heterodoks Boyların Listeleri

1. YÖRÜK BOYLARI

(I) Tsakyroglous, *Περί Γιουρούκων* [*Peri Yurukon* (Yörüklere Dair)], s. 13 vd.'ne göre.

(a) Aydın vilayetinin kuzeybatı kısmında:

Ahmedli: Kula'nın bir kısmı, komşu Brusa [Bursa] vilayetinde Simav'ın bir kısmı.

Altji: Atalan'a kadar Attala civarı.

Anamaslı: Demirci kazasında. 50 çadırları, 70 evleri (dam), 16.000 hayvanları vardır ve vergi olarak 15.000 kuruş öderler.

Araplı: Salikli [Salihli] civarında olup Bursa vilayetine kadar uzanır.

Çakal: Sarukhan [Saruhan] sancağında.

Çarık: Kula kazasında.

Farsak: Aydın vilayetinin her yerinde. Son derece zengin ve kalabalık bir boydur; 1.200 aileden oluşur.

Gueuk Musalı [Gök Musalı]: Demirci kazasında, İncikler Köyü'nün yukarısında. 50 evi ve 50 çadırı vardır.

İvatlı: Karneit [Kamet] civarındadır: 22 çadırı vardır.

Kaçar: Selge ve Alaşehir'de, güneyde Nazlı'ya kadar uzanır. Kula-Kaçar, Keleş-Kaçar, Ova-Kaçar, vb[1] adlarında mahallelere bölünmüş büyük ve önemli bir boydur.

Kara Tekkeli [Tekeli]: İzmir civarında kışlar.

Khurzum [Horzum]:[2] Aydın ve Bursa vilayetlerinde.

Kızıl Keçili: Selendi (Kula müdürlüğünde Pınarköy'de. 800 çadırı, 60.000 hayvanı vardır ve vergi olarak 60.000 kuruş öder.

Kombaç: Soma civarı.

---

1. Vambéry Selge Kaçar'ı eklemektedir.
2. Vambéry'nin Khorgun'u.

Manavlı: Alaşehir ile Salikli [Salihli] arasında ve Bursa vilayetinde.
Narıncalı: Kula kazası, Denizli'ye kadar Ömür Baba Dağı çevresi
Saraç: Uşak ile Eşme arasında.
Sarı Tekkeli [Tekeli]: Nazli [Nazilli] ile Denizli arası ve Bursa vilayeti.
Şebidli: Kula kazası. Yaklaşık 60 evi vardır.
Seikhli [Şeyhli]: Kışları Uluborlu'da, yazları Afyonkarahisar'da. On kabileye ayrılmıştır (Arpat-şeyhli, Kısat-şeyhli, Hacı-şeyhli dahil olmak üzere), 70-80 çadırı ve 200 evi vardır ve vergi olarak 15.000 kuruş öder.
Yağcı Bendirli (veya Yancı Bendir) [Yağcıbedir]: Soma ve Bursa vilayeti.

(b) Aydın vilayetinin güneybatısı ve diğer bölgeleri.
Abdal: Uluborlu ve başka yerler.
Akdağlı: Nazli [Nazilli] civarı.
Ak-kozalı.
Alaca Koyunlu: Konya'ya kadar.
Allah-Abeli: Saruhan sancağı. Muğla'ya.
Beylikli.
Boini Injeli [Boynu İnceli].
Burkhan: Bu da Bursa vilayeti içinde.
Cerid: Nazli [Nazilli] civarı.
Çambar: Aydın ve Bursa vilayetleri.
Çepni: Önemli bir boy, tüm Aydın sancağı.
Çitmi.
Dede Karkınlı: Saruhan sancağı.
Derici: Aydın ve Bursa vilayetleri.
Dosuti-Araplı.
Eski Yuruk [Eski Yörük].
Eşpek.
Gerinisli: Nazli'den [Nazilli] Muğla'ya.
Göşçi: Nazli [Nazilli].
Güzel-beyli: Nazli [Nazilli] civarı.
Harmandalı.
Hartal.
İğneci: Saruhan sancağı.
İmir-harici: Saruhan sancağı.
Karafakıoğlu: Aydın ve Bursa vilayetleri.
Karamanlı: Nazilli'den Isparta'ya.

Karayağcılı.
Keuşeler [Köseler]. Nazli [Nazilli]
Kılaz.
Kirtiş.
Kislilerli: Saruhan sancağı.
Kızıl-Işıklı: Bu da Bursa vilayetinde.
Koca-Beyli: Aydın ve Bursa vilayetleri.
Musalarlı: Saruhan sancağı.
Muzan: Aynı zamanda Bursa vilayetinde.
Saçıkaralı[3] Nazli [Nazilli] civarı.
Omurlu [Umurlu].
Rakhman.
Sarı-Keçili.
Taşevli.
Tekkeli [Tekeli]: Nazilli [Nazilli] civarı.
Tereci.
Yatağanlı: Karaağaç civarı.
Yelaldı.

(c) Ağırlıklı olarak Konya vilayeti:
Piroğlu.
Risfan.
Rumlu veya Urumlu.
Tapanlı.
Terkiani.
Turgut: Önemli bir boy, belki de Moğol.
Türkmen.

(d) Sadece Adana vilayetinde:
Berber.
Karsant.
Menemenci.
Sirkentili.[4]

(e) Ek (yer belirtilmemiş):
Baraklı.
Çaban.

---

3. Saatçı Karalı Vambéry'de.
4. Bunlar, Groethe'ye göre (*Vorderasienexpedition*, II, 145), Avşar boyunun alt bölümleri, oymakları veya aşiretleridir.

Çebrekli (Kürt).
İmrazlı.
Kalabak.
Karandırlık.
Keçili.
Mersinli.
Nihar.
Tarazlı.
Zeybekli.

(II) Langlois, *Cilicie*, s. 21 vd.'ne göre Kilikya'da:
(a) Tarsus:
Baxis [Bahşiş] ve H. Hasanoğlu, 300 E(v).
Kalavunlu, 30 E.
Karakahyalu, 700 Ç[adır].
Kara-tekkeli [tekeli], 150 E.
Melemenci, 3000 E.
Puran ve Mustafa Bey, 200 Ç.
Sortan ve Kucuoğlu, 500 E.
Tekkeli [Tekeli], 600 E.
Toroğlu, 300 E.

(b) Adana:
Busdagan [Bozdoğan], 1400 Ç.
Daundarlu [Dündarlı], 200 Ç.
Farsak,[5] 800 Ç.
Cerid, 1200 Ç.
Karahacılı, 500 E.
Karıntılı, 100 Ç.
Kerimoğlu, 2500 Ç.
Kozanoğlu, 500 E.
Sırkıntılıoğlu, 800 Ç.
Tecirli, 1200 Ç.

(c) Maraş:
Hacı Koyunlu, 120 Ç.
Cecale, 200 Ç.
Kilisle, 400 Ç.

5. Bertrandon de la Brocquiere, s. 8'de de bahsedilmiştir.

2. TÜRKMEN BOYLARI

(I) Niebuhr'un *Voyage en Arabie* (Amsterdam), II, 336 vd.'de basıldığı şekliyle P. Russel'in listesi.[6]

(a) Sivas ve Angora [Ankara] taşrasında:
Aghsce Kiuneli [Ağcakoyunlu]: 500 Ç.
Auschir [Avşar]: 500 Ç.
Beherli: 1000 Ç.
Dscerid [Cerid]: 500 Ç.
Kudscikli [Kucuklu]: 10.000 Ç.
Lek: 1000 Ç.
Pehlivanlı: 15.000 Ç.
Şambayadlı: 500 Ç.

(b) Sivas:
Dscefrghanli [Caferağanlı]: 200 Ç.
Eilbkeli [Ilbekli: İlbeyli]: 2000 Ç. (yarısı Halep vilayetinde).
Barak: 1000 Ç. (yazın Sivas'ta, kışın Zor'da).
Kulindscefli [Kuluncuklu]: 500 Ç.
Rihanlı [Reyhanlı]: 2000 Ç. (yazın Sivas'ta, kışın Halep'te).
Sufulir [Sofular]: 500 Ç.

(c) Ankara:
Burenik [Pürmek]: 12.000 Ç.

(d) Antep:
Dedekırkan: 100 Ç.
Dindişli: 500 Ç.
Ditimli: 3000 Ç.
Dscadsceli [Ceceli]: 1000 Ç.
Kırsak: 2000 Ç.
Musa Beikli [Musa Beyikli (? Musabeyli)]: 500 Ç.

(e) Kayseri:
Dadli [Dadılı]: 200 Ç. (yazın Kayseri'de, kışın Urfa paşalığında).

---

6. [Niebuhr listeyi yaparken yaşadığı zorluktan şikâyet etmektedir; çünkü Russell ona Türk isimlerinin transkripsiyonu hakkında herhangi bir şey göndermemiştir ve kendisi de Türkçe bilmemekteydi. Türkçe bilmeyen okurların listeyi kullanmasını kolaylaştırmak için bazı yerlerde köşeli parantezler içinde söz konusu sözcüğün, Niebuhr'inkinden daha uyumlu olan transkripsiyonunu, kocamın tercih ettiği yazış şekline bağlı kalarak yerleştirdim. Ama bazı durumlarda Türk isimleri, kaba hatlarıyla verilmek için bile epey bozuktu. Profesör Margoliouth transkripsiyonlarda bana kibarca yardımcı olmuştur.-M. M. H.]

Karadscekerd [Karaca Kürt]: 500 Ç.
Kuluk [Kulak, Kınık]: 200 Ç. (yazın Kayseri'de, kışın Adana'da).

(f) Halep:
Aulischli [Ulaşlı]: 200 Ç.

(g) Şam:
Kabalı: 1000 Ç.
Kara Kojunli [Kara Koyunlu]: 500 Ç.

(h) Suriye, genelde Şam Paşalığı'nda:
Ayalı: 1000 Ç.
Asehdiuli [Azedinli, İzzeddinli]: 500 Ç.
Ausferli [Özerli]: 1000 Ç.
Eilner [İmir]: 500 Ç.
Fidsceli: 200 Ç.
Kikli [Geyikli]: 2000 Ç.
Saradcaller [Sarıcalar]: 500 Ç.
Şerefli: 500 Ç.
Tuçtamarli [Toktemürlü]: 500 Ç.

(ı) Urfa Paşalığı'nda:
Baujindir [Bayındır]: 300 Ç.
Beğdili: 12.000 Ç.
Mahmelenli: 500 Ç.

(II) Burckhardt, *Travels in Syria,* s. 633 vd.'ne göre liste.
(a) Reyhanlı: 3000 çadır: Halep'in kuzeybatısı: Kışın Antakya ovasında, yazın Gürün ve Elbistan dağlarında.
Reyhanlı'nın aşiretleri:
Aoutshar [Avşar]: 20 atlı.
Bahaderlu [Bahadırlı]: 100 atlı: Aziz Simon Dağları [Samandağı].
Çoşlu: 20 atlı: Badjazze'den (Baias?) [Payos].
Kodallı: 600 atlı.
Delikanlı. 600 atlı.
Hallalu: 60 atlı.
Kara Ahmetli. 150 atlı.
Kara Soleimanlu [Kara Süleymanlı]: 50 atlı.
Karkın: 20 atlı.

Leuklu [Lekli]: 100 atlı.
Okugu. 50 atlı.
Serigialar [Sarıcalar]:[7] 500 atlı, Maden.
Toroun [Torunlu]: 60 atlı.

(b) Cerid: Badjazze (Baias?) ile Adana arasında: Kışları ovalarda, yazları Ermenistan dağlarında.
Cerid'in Aşiretleri:
Avşar.
Bozdoğan.
Cerid.
Karegialar [Karacalar].
Leck [Lek].[8]
Tegir [Tecir].[9]

(c) Pehlivanlı: Bosurk (? Bozok, Ankara yakınında) bölgesinde ve İstanbul yakınında yaşarlar; yazları Reyhanlı'dan bir günlük mesafededirler.

(d) Rışvanlar: Kışları Ankara yakınında Haimaneh [Haymana] bölgesindedirler; daha önceleri Halep yakınında geçirmekteydiler.
Rişvanların aşiretleri:
Deleyanlı.
Gelikanlı.
Mandolli.
Omar Anlı [Ömeranlı].

(e) Karaşukli [Karaşıhlı]: Fırat'ta Bir yakınında.[10]

(III) Karşılaştırma yapmak için H. Groethe, *Vorderasienexpedition*, II, 145, n. 2'de verilmiş Afşar aşiretlerinin listesini ekliyorum.[11]

---

7. [Niebuhr'un Saradjalar'ı [Saracalar].-M. M. H.]
8. Bunlar kendi dillerini konuşur (Burckhardt, *a.g.e.*, s. 642).
9. Krş. Groethe'nin *Tedjerli*, aşağıda, s. 482 (Böl. XXXIX).
10. Rawlinson'un (*J.R.G.S.*, IX, 1839, 103) verdiği Luristan Türkmenlerinin listesiyle bir karşılaştırma yapmak epeyce yararlıdır. Şöyle bir liste sunmaktadır: Ulaki ve Mal Ahmedi, 400 aile, kışları Serdeşt ve Dezful'da, yazları Japalak ve Silahor'da: Bahtiyarivand, 600 aile ve yukarıdakiyle aynı bölge: Duraki, 400 aile, yazları Çarmahal ve kışları yukarıdaki bölge: Sallaki, 2000 aile, yazları Burburud: Kunursi, 1000 aile, yazları Feridun ve Zardakhun civarı, kışları Ramhurmuz, Janniki-Garmasir ve Şuster civarı: Subuni, 1500 aile, yaşam alanı Kunursi'ninkiyle aynı: Mahmud Salih, 1000 aile ve aynı yaşam alanı: Mogui, 500 aile, Memivand, 4000 aile ve Zallaki, 4000 aile, hepsinin yaşam alanı Kunursi'ninkiyle aynı: Bavai, 3000 aile, Urak ve Şaluh birlikte 2500 aile, yazları Buzuft ve kışları Susan ve Malamir.
11. [Düzeltmeler Sir Harry Lamb'indir.-M. M. H.]

Avşar.
Beisgitli.
Bosdan [Bozdoğan].
Caici-Uşağı.
Ceceli Salmanlı.
Cerid.
Farsak.
Hacı Mustafa Ali-Uşağı.
Hacı Mustafa Rece[b] Uşağı.
Hocan Ali [Hocanlı].
Hür-Uşağı.
Karsantı.
Kekili Uşağı.
Kırlı.
Kozan.
Melemenci.
Şabbach [Şebek].
Torun.
Tecirli.

(IV) Langlois, *Cilicie,* s. 23'e göre Kilikya Kürtleri.[12]
Avşar, 3000 Ç.
Karalar, 600 Ç.
Karsanteli, 1300 Ç.
Lek, 150 Ç.

12. Bazı Kürtler pagan, bazısı Sünnidir ve bazısının da Yezidi [Ezidi] olduğu söylenir (Langlois, *a.g.e.*, s. 23). Kışları Adana'da ve yazları Kayseri'dedirler.

XL
Hacı Bektaş ve Yeniçeriler

GİRİŞ

İlk Türk düzenli ordusu meşhur yeniçerilerin (Hıristiyan çocukların zorunlu olarak alınmasıyla) oluşturulması, en büyük tarihçiler arasında son zamanlara kadar gerçek olarak kabul edilen renkli bir efsanenin konusudur. Bu efsane, yeniçeri sisteminin ortak kurucuları olarak Osmanlı sultanı Orhan'ı Hacı Bektaş'la ilişkilendirir. Öyküye göre, Orhan Yeniçeri Ocağı'na toplamış olduğu Hıristiyan gençlerinden oluşan ilk grubu, hayır duasını almaları için o sırada Amasya civarında bulunan Hacı Bektaş'a göndermiş. Hacı Bektaş elini bu gençlerin alınlarına koyarak bu "yeni askerlere" veya *yeni çerilere* göğün hayır duasını aktarmış; yeni birliklerin, Batılılar tarafından *Janissary* olarak bozulmuş adının kökeni buymuş. Söylenene göre, yeniçerilerin başlıklarında, bu hayır duasını anma amacıyla tasarlanmış, erenin hırkasının, acemi askerleri kutsamak için elini kaldırdığında düşen kol yenini temsil ettiği varsayılan sarkan bir parça vardır.[1]

On altıncı yüzyılın ikinci yarısından daha geriye götürülemeyen (söz konusu olaylardan iki yüzyıl sonrası) bu efsanede, Orhan ve Hacı Bektaş yeniçerilerin sivil ve dini kurucuları olarak temsil edilmiştir. Orhan ve yeniçeriler elbette tarihseldir; yeniçerilerin kuruluş tarihi tartışmalıdır ve tarihsel bir Hacı Bektaş'ın varlığı şüphelidir. Araştırmamız üç nokta üzerinde yoğunlaşacaktır:

1. Yeniçeri Ocağı'nın kuruluş tarihi.
2. Hacı Bektaş'ın kişiliği.
3. Hacı Bektaş'ın yeniçerilerle ilişkisi.

---

1. Hammer-Hellert, *Hist. Emp. Ott.*, I, 123 vd. Biraz daha farklı versiyonu Evliya, *Travels*, I, II, 106'dadır. Ayrıca aşağıda s. 623'e (Böl. XLVII) bakınız.

1. YENİÇERİ OCAĞI'NIN KURULUŞ TARİHİ

Her ne kadar von Hammer'in bu konudaki uzmanlığı, yukarıda verilen öykü için genel kabul görmüşse de, von Hammer'den farklı yerlere baktığımızda, karşılaştığımız çeşitli otoritelerde yeniçerilerin kökenine dair ve özellikle de tarihlendirilmeleri konusunda son derece çelişkili açıklamalarla karşılaşırız; kuruluşları, aşağıda görülen en az dört sultanın dönemine yerleştirilir:

1. I. Osman (1299-1326): Bu, İstanbul'un düşmesinden kısa bir süre sonra öldüğü varsayılan Chalcondyles'in versiyonudur.[2]
2. Orhan (1326-1360): Bu, von Hammer'in, Türk tarihçileri Neşri (on altıncı yüzyılın başı) ve Ali'ye (ö. 1599) dayanarak kabul ettiği standart versiyondur. Yeniçeri sisteminden doğrudan sorumlu olan vezirin adı Kara Halil olarak verilmiştir.[3]
3. I. Murat (1360-1389): Marsigli[4] ve Cantimir'e[5] göre, on altıncı yüzyıla ait[6] iki Venedik belgesi Yeniçeri Ocağı'nı kuran sultanın I. Murat olduğunu belirtmiştir.
4. II. Murat (1421-1451): Giovio,[7] Georgewicz[8] ve tek başına daha az değerli diğer otoriteler.[9]

Bu kafa karıştırıcı farklılıkların alışıldık açıklaması, bugüne kadar yeniçeri sisteminin ilk sultanlardan biri tarafından kurulduğu ve I. Murat veya II. Murat tarafından yeniden biçimlendirildiği veya bir sisteme oturtulduğunun varsayılmasıydı. Buna dair dikkate değer sayıda otorite mevcuttur,[10] her ne kadar yeniden biçimlendirenin uygulamaya koyduğu değişikliklerin doğası belirsizse de.

---

2. P. 8 P.: *τοῦτον ἴσμεν .... τάξιν ἀρίστην ἀποδείξασθαι ἀμφ' αυτόν, τὴν θύρας Βασιλέως καλοῦσι.* [Onu biliriz, etrafına, Kapıkulu olarak adlandırılan seçkin bir askeri sınıfı kabul etmiştir.] [aşağıda s. 486'ya (Böl. XL) bakınız].
3. *Hist. Emp. Ott.* I, 123 vd. ve not, s. 384.
4. *Etat Mil. de l'Emp. Ott.*, s. 67.
5. I, 34, *s.a.* 1362.
6. Alberi, *Relazioni delgi Ambasciatori Veneti*, ser. III, c. III, s. 343 (Moro 1590'da) ve ser. III, c. II, s. 331 (Lorenzo 1592'de).
7. Leunclavius, *Pandectes*, § 35'te alıntılanmıştır. Giovio'nun Türkler üzerine çalışması (*Case de Turchi*), önsöz niteliğinde bir mektupta 1531 olarak tarihlendirilmiştir.
8. Georgewicz Türkiye'deki esaretinden, yaygın şekilde okunmuş [*De Turcorum Moribus Epitome* (Türklerin Geleneklerinin Kitabı)] adlı eserini yazdığı 1544 tarihine kadar dönmüştü.
9. Geuffroy, *Court de Grand Turc*, Paris, 1546; Lunclavius, *Pandectes*, § 35'te alıntılanmıştır: Ayrıca Nicolay, *Raisz und Schiffart*, Anvers (1577) baskısında s. 144'e bakınız. Seyahat 1551'de yapılmıştır ama yazar Türkler üzerine bilgisinin büyük kısmını daha önceki yazarlardan almıştır.
10. Krş. Phrantzes, 92 B: 2. (*Ἀμουράτης*) *πρῶτος τοῖς ἰαννιτζάροις τά προνόμια ἅ ἔχουσιν ἐχαρίσατο παλαιόθεν μὲν τὸ αὐτὸ τάγμα ἑτέρας συνηθείας καὶ τάξεις καὶ ἐνδύματα εἶχον.* [Önce (Sultan Murat) yeniçerilere, mevcut imtiyazlarını vermiştir. Ezelden beri bu askeri birliğin özel gelenekleri, tertipleri ve üniformaları vardı.]

Yeniçeri sisteminin ayırt edici özelliği, birliklerin, imparatorluğun zorla el konulan Hıristiyan çocuklarından oluşturulmasıdır; zorla dinleri değiştirilen bu çocuklar meslekleri için özel eğitimden geçirilirdi. Bu çocukların devşirilmesini on yedinci yüzyılda uygulandığı şekliyle Evliya şu şekilde anlatmaktadır:

> "Her yedi yılda bir yeniçeri albayı [ağası] ... beş veya altı yüz adamla, tüm köylerden Arnavut, Rum, Sırp ve Bulgar oğlanlar toplamak için Rumeli'ye doğru yola çıkar. Bu şekilde, Sultan Orhan'ın uygulamasına göre ve Hacı Bektaş'ın hayır duasıyla toplanmış yedi veya sekiz bin erkek çocuğa Üsküp kasabasında, omuzlarında yarıkları ve kırmızı keçeden başlıkları olan kırmızı abadan ceketler (Muvahhidi) giydirilir .... İstanbul'a vardıklarında isimleri kayda geçirilir ve acemi oğlanlar olarak adlandırılırlar. Yılda yirmi akçe ve bir takım kıyafet alırlar. En iyileri topçu, silahtar ve bostancı ocağına verilir. Çünkü bunlar en ağır hizmeti içerir."[11]

Hıristiyan çocukların hizmet için böyle sistematik şekilde devşirilmesi üzerine erken kaynaklarda yeniçerilerle ilgili herhangi bir şey yoktur. Özellikle dikkat çeken, Orhan'ın sarayını ziyaret etmiş Mağribi seyyah İbni Batuta'nın, Niğbolu Savaşı'nda (1396) esir düşüp bir köle olarak Batı Anadolu'da yıllar geçirmiş Schiltberger'in ve 1432-1433 tarihlerinde Suriye'den Avrupa'ya karadan girmiş ve bu sırada Türk askeri meseleleriyle profesyonelce ilgilenmiş Burgonyalı asker Bertrandon de la Brocquière'nin bu konuda sessiz kalmış olmasıdır.

Gerçek şudur ki, ilk sultanlar satın veya esir alınmış kölelerden oluşturulmuş bir tür muhafız veya özel kuvvet birliği kullanmıştır.[12] Diğer Müslüman ülkelerde olduğu gibi, sultanın savaştaki ganimet üzerinde olduğu gibi tüm esirler üzerinde de beşte birlik bir hakkı vardı.[13] İlk Türk sultanlarının durumunda esirler ağırlıklı olarak Hıristiyan'dı. Bu kuvvet, Muratlardan biri tarafından yeniden örgütlenmiştir: Tutsaklar, bu hizmetin sunduğu ayrıcalıklar sayesinde inançlarından vazgeçmeye teşvik edilmiş ve savaş sanatlarında özel eğitimden geçmiştir.[14]

---

11. Evliya, *Travels*, I, II, 210. De Brèves, karışık köylerdeki Müslüman ailelerin, bazen çocuklarını yeniçeri olabilmeleri için Hıristiyan olarak gösterdiklerini belirtmektedir (*Moyens de Ruiner un Turc*, s. 24). Bir kâr kaynağı, yerel Hıristiyanların, baskılarına uğramamak için yeniçerilere yaptıkları ödemelerdi: Krş. Niebuhr, *Voyage en Arabie*, II, 296; Burckhardt, *Syria*, s. 654. Profesör Dawkins, Profesör Hatzidakis'in büyükbabası hakkında benzer bir öykü anlatıldığını duymuştur. Bir yeniçerinin kariyerinde acemi oğlanlıktan bostancılığa kadarki aşamalar ve yeniçeri için Quicler, *Voyages*, s. 211'e bakınız.
12. Krş. Bertrandon de la Brocquière, der. Wright, s. 347, 349.
13. Bu hak, Osmanlı sultanları tarafından on yedinci yüzyıl kadar geç bir tarihe kadar kullanılmıştır (Evliya, *Travels*, I, II, 170). Hottinger (*Hist. Orient.*, s. 463), Macaristanlı George'un, sultanların ganimetin sadece onda birini aldıklarını söylediğini belirtmektedir.
14. Chalcondyles, s. 121-2 P.

Bu birliklerin üyelerini Chalcondyles[15] ve Ducas (Niğbolu Savaşı'nda yer aldıklarını söylemektedir) *πόρτα* [*porta*] veya *θύρα* [*thira*] olarak adlandırmaktadır; Ducas bu kelimelerin bu birliklerin sultanın kapısında durduklarını gösterdiğini belirtmektedir.[16] Daha sonraki dönemlerde bu görevlerin verildiği belli bazı yeniçeriler, Kapıkulu ("Kapının Köleleri")[17] olarak adlandırılmıştır; bunun muhtemelen ilk sultanların muhafızlarının orijinal ismi olduğunu varsayabiliriz.

Yeniçeri kelimesinin ilk kez belirişinin, en azından bir Hıristiyan yazarda, on beşinci yüzyılın ortasında Ducas'ta olduğu görülüyor: Onun döneminin yeniçerileri hâlâ ağırlıklı olarak Hıristiyan savaş tutsaklarıydı.[18] Eğer her zaman Rumlar için acı bir sorun olmuş bu devşirme sistemi vardıysa, bunun bir Rum yazar tarafından atlanmış olmasına inanmak zordur: Buna rağmen, belli bir biçimde kesinlikle var olmuştur; çünkü Pera [Beyoğlu] Kapitülasyonları'nda (1453) Pera Cenevizlilerinin çocukları açıkça bu sistemin dışında tutulmuştur.[19]

Gerçek, muhtemelen, çocuklara el koymanın bu tarihte henüz sistematik hale getirilmemiş olmasıdır. 1472 kadar geç bir tarihte Cippico yeniçerilerin, ağırlıklı olarak, sultanın savaş tutsakları üzerindeki beşte birlik payından sağlandığını söylemektedir; Hıristiyan çocuklar ancak yeterince tutsak bulunamadığında zorla devşirilmiştir.[20] Dolayısıyla, sistemin örgütlenmesi (Orhan veya hatta I. Murat'tan epey uzak bir tarihte) 1472 sonrasına tarihlendirilmelidir.

---

15. P. 8 P. (Yukarıda alıntılanmıştır).
16. S. 52: (*οἱ Τούρκοι*) *οἵτινες πόρτα καλεῖται οἷον θύρα τοῦ παλατίου τῆς αὐλῆς.* [Kapıkulu olarak adlandırılan Türkler, yani Bab-ı Âli'ye bağlı askerlerdir.] Bu dönemde Ducas hepsinin satın alınmış köleler ve sayılarının da 10.000 olduğunu söylemektedir: Sanuto (*Diarii*, I, 398) 1496'da 8000 olduğunu kayda geçmiştir; Georgewicz (*a.g.e.*) onun zamanında 12.000 olduğunu söylemektedir. Kapıyla bu şekilde ilişkilendirmenin (*Janua* üzerinden) Batı'nın *Janissary* sözcüğünün oluşmasına yardımcı olduğu ortadadır; bu kelime, bu birlikler şimdi bir *kavass* olarak adlandırılan şey için dağıtıldıktan uzun bir süre sonra bile İngiliz ve Fransız yazarlar tarafından kullanılmıştır (krş. J. Farley, *Two Years in Syria*, s. 198; Lady Duff Gordon, *Letters from Egypt*, s. 87; Luborminski, *Jérusalem*, s. 285). De Vigenere, *Illustr. sur Chalcondile*, s. 69'da verilmiş fantastik türetmeler (de Mezeray, *Hist. des Turcs*, c. II) gözardı edilebilir.
17. Marsigli, *Etat Mil. de l'Emp. Ott.*, s. 66.
18. P. 137 vd.
19. Miklosich ve Müler, *Acta et Diplom. Gr.* III, 287-8: krş. Belgrano, *Atti, Soc. Lig.* XIII, 228.
20. Sathas, *Μνήμ. Ἑλλ. Ἱστ.* [Mnim. Ell. İst. (Yunan Tarihinden Hatıralar], VII, 281: "Se non possono avere prigioni, togliono per forza a' Cristiani loro sudditi per ogni parte del loro imperio i lor figliuoli. [Eğer hapishaneler yapamazlarsa, İmparatorluğun her köşesinden, Hıristiyan tebaanın her birinin genç oğullarını zorla alacaklardı.]"

2. HACI BEKTAŞ'IN KİŞİLİĞİ

Geleneksel Hacı Bektaş, onun adını taşıyan (Bektaşi) derviş tarikatını kuran kişi olduğu kadar, yeniçerileri kutsamış kişi olarak da kabul edilir. Hem misyoner hem de savaşçıydı. Misyoner olarak müritleri aracılığıyla, Orhan'ın her fethettiği kasabada bir tane olmak üzere yedi yüz derviş tekkesi kurduğu söylenir;[21] savaşçı olarak da Bursa kuşatmasında yer almıştır.[22] Gelenek, Orhan'la bağlantısını on yedinci yüzyılda kesin olarak oluşturmuştur.

Bununla beraber, daha sonraki otoritelere göre, sapkın Hurufiler 1400 civarında Hacı Bektaş'ın Kırşehir yakınındaki mezarını ele geçirmiş ve Hacı Bektaş'ın müritlerine sanki Hacı Bektaş'ın fikirleriymiş gibi kendi doktrinlerini kabul ettirmiştir.[23] Bu dönemden itibaren Bektaşi tarikatı Hacı Bektaş'la ilişkilendirilmiştir (sadece sembolik düzeyde); erenin ismiyle bağlantılı uzun efsanenin zorla gasp edenlerin icadı olduğu anlaşılmaktadır.

Hacı Bektaş'tan bahseden ilk Avrupalı yazar olan Macaristanlı George (Türkiye'de on beşinci yüzyılın başındaki uzun tutukluluk döneminin bir kısmını Eskişehir yakınında geçirdiği anlaşılmaktadır) ereni sadece hacıların koruyucusu olarak bilmektedir.[24] Ailesi, Hacı Bektaş'ın gömülü olduğu Kırşehir bölgesinden olan ilk Türk tarihçisi Aşıkpaşazade,[25] onun Orhan'la olan bağlantısını reddetmekte ve onunla ilgili şu açıklamayı yapmaktadır:

> "[Hâjee Begtâsh'ın [Hacı Bektaş]] hiçbir zaman Osmanlı sultanlarıyla herhangi bir ilişkisi olmamıştır. Kardeşi Menteş'le birlikte Horasan'dan gelmiş ve Baba İlyas'a yakın Sivas'a yerleşmişlerdir. Daha sonra Caisarieh'e [Kayseri] geçmişler ve kardeşi buradan eski memleketleri Siwas'a [Sivas] dönmüş ve dönerken yolda öldürülmüştür. Bektaş da Kayseri'den Kaza Ujuk'a[26] giderken ölmüş ve kutsal kabrinin hâlâ ayakta durduğu yere gömülmüştür."[27]

---

21. Evliya Efendi [Çelebi], *Travels*, II, 21.
22. *A.g.e.* II, 4. Bursa versiyonunun, Orhan'ın başkenti ile Hacı Bektaş'ın yaşam alanı arasındaki aralığı kapatmak ve ayrıca Bursa'daki Bektaşi temellerine, bunların eskiliğine işaret ederek itibar sağlamak için tasarlandığı açıktır. Hacı Bektaş'ın yaşamı ve doğruluğu şüpheli çalışmaları üzerine daha fazla ayrıntı Evliya, II, 19 vd ve II, 70 tarafından verilmektedir.
23. Yukarıda s. 135'e (Böl. XII) bakınız.
24. *De Moribus Turcorum*, cap. XV.
25. II. Beyazıt döneminde (1482-1512) yaşamıştır. Krş. von Hammer, *Jardin des Mosquées*, s. 31 (318), *Hist. Emp. Ott.* XVIII'in içinde.
26. Muhtemelen Koca Hisar yakınındaki *Kazı Höyük Boğaz*.
27. Aşıkpaşazade, J. P. Brown, *Dervishes*, s. 141'de alıntılanmış.

Burada karşımıza Hacı Bektaş'ın ilk Osmanlı sultanlarıyla olan geleneksel bağlantısını azimle reddeden, bu erken döneme ait, onun kendi memleketinden gelen bir yazar vardır; ki bu iddia son derece ihtimal dışıdır, çünkü ne genelde yeniçerilerin kutsanmasının yer aldığına inanılan Amasya bölgesi[28] ne de erenin kabrinin bulunduğu yer nispeten geç bir tarihe kadar Osmanlı topraklarının parçası olmuştur. Aşıkpaşazade'nin sözlerinin olumlu bir değeri olabilir ve Hacı Bektaş'ın anlaşılması zor kişiliğine dair ipucu, erenin "Metish'in [Menteş] kardeşi" olduğunu beyan eden ifadede bulunabilir. Bu ipucunu takip ederek, orijinal Hacı Bektaş'ın, "kardeşi" Menteş'i ata olarak kabul eden boyun akrabaları olan Bektaşlı boyuna adını veren kişiden daha fazlası olmadığı sonucuna halihazırda varmış bulunuyoruz.[29]

3. HACI BEKTAŞ'IN YENİÇERİLERLE BAĞLANTISI

Hacı Bektaş, bir köyün ibadet ettiği bir boy ismine adını veren insandan, onu benimsemiş güçlü bir mezhebin etkisi altında kolaylıkla daha büyük bir topluluğun saygı gösterdiği bir erene veya veliye dönüşmüştür. Bektaşi olarak adlandırılan mezhep* sonunda yeniçeri örgütünü de ele geçirmiştir. Yeniçeriler Hacı Bektaş'ı hamileri olarak kabul etmiş ve hepsi söz konusu mezhebe bağlanmıştır. Bu bağlantı 1591'den itibaren resmen tanınmıştır;[30] Bektaşi [tarikatı liderine] [şeyhi] Yeniçeri Çorbacısı unvanı verilmiştir ve tarikatın** dervişleri düzenli olarak yeniçeri kışlalarında bulunmuştur ve onlarla birlikte halka açık gösterilerde yürümüş ve seferlere katılmışlardır. Hacı Bektaş'ı yeniçerilerle ilişkilendiren efsaneyi ilk olarak tam bu resmi tanınmadan önce duymaktayız. Hacı Bektaş'ın yeniçerilerle bağlantısına ilişkin birbirinden farklı iki efsane vardır:

(1) Resmi versiyon, daha önce gördüğümüz gibi, yeni birliklerin Hacı Bektaş tarafından Sultan Orhan zamanında Küçük Asya'da yer alan kutsanmasını öne çıkarmaktadır. Bu versiyon, gömlek kolu olayı

---

28. Bu yer genellikle Amasya yakınındaki Su Kenar olarak verilmektedir. Amasya bölgesinde, Hacı Kalfa [Kâtip Çelebi] (Çev. Armain, s. 683) (Turkhal [Turhal] ile Merzifon arasında), "bir duvarı hareket ettirmiş" olan Hacı Baba adında birinin kabri bulunduğunu belirtmektedir. Bu mucize özellikle Hacı Bektaş'ın bir özelliğidir (yukarıda s. 289'a (Böl. XVIII) bakınız) (onun için Beybazar'da krş. Evliya, *Travels*, II, 240) ve onun Amasya bölgesiyle ilişkilendirmesini açıklayabilir.
29. Yukarıda s. 341 (Böl. XXI).
* Tarikat olarak da görülebilir, yazarın tam olarak ne kastettiğini anlamak zor.
30. D'Ohsson, *Tableau*, II, 312; III, 325.
** Yazar burada daha çok tarikat olarak anlaşılacak *order* kelimesini kullanmıştır.

da dahil olmak üzere, en azından on altıncı yüzyılın yarısı gibi erken bir tarihte ortaya çıkmaktadır.[31] Bununla birlikte, söz konusu öykü herkes tarafından kabul edilmemiştir ve otantikliği Tash-Kupru-Zade [Taşköprüzade] (ö. 1560) ve Ali (ö. 1599) gibi çağdaş tarihçiler tarafından reddedilmiştir.[32]

(2) Efsanenin ikinci versiyonunda Hacı Bektaş daha az göze çarpan bir rol oynamaktadır. Yeniçeri Ocağı'nın kurulması I. Murat ve onun Kosova Savaşı'nda savaş alanında şehit olmasıyla ilişkilendirilmiştir. Hacı Bektaş bir bakıma garip bir şekilde dahil edilmiştir ve sultanla birlikte hayatını kaybeder. Yeniçeriler, onun ölüm döşeğinde verdiği talimatlara göre veya anısına hürmeten oluşturulur. Bu efsanenin elimizdeki versiyonları on yedi ve on sekizinci yüzyıllara gitmektedir ama bu tarihlerden önce de var olduğu anlaşılmaktadır; çünkü 1590 tarihli bir Venedik *Relazione*'si,[33] Yeniçeri Ocağı'nın I. Murat tarafından "dervişlerinden biri olan Aribietas'ın (sic) anısına" kurulmasından bahsetmektedir. Rycaut bu öyküyü şöyle anlatmaktadır:

> "Savaşçı ve muzaffer Sultan Amurath [I. Murat] ordusuyla Sırbistan'dan geçerken Countrey Despotu Lazarus'u yenip savaş alanında katlettiğinde, Bektaş Murat'ın bir vaiziymiş; Bektaş, diğer uyarılarına ek olarak, sultanı Sırplara güvenmemesi konusunda da ikaz etmiş ama Murat, cesur kişiliğinden dolayı kendi aklına ve gücüne güvenerek Vilvo adında bir soylunun, ona biat etme numarasıyla kendisine yaklaşmasına ve elini öpmesine izin vermiş ama bu kişi üstünde sakladığı bir hançeri Murat'ın kalbine saplamış ve onu orada şehit etmiş. Prensinin bu şekilde kalleşçe öldürüleceğini bilen Bektaş, kendi ölümünü de hazırlamış olmalıdır; çünkü ona çok yakın gerçekleşmiş bu öldürücü darbeye dair kehanette bulunmuş olmasına rağmen bunu önlemeye çalışmamış ama kendi ölümü için hazırlıklarda bulunmuş. Ve böylece uzun kolları olan (hayranlarının ve mühtedilerin ona ve kurumuna bağlılıklarının bir işareti olarak öpmeleri için) beyaz bir aba giymiş. Bektaş ölümü sırasında bu kaftanın kollarından birini kesmiş ve din adamlarından birinin kafasına yerleştirmiş; bir kısmı onun omuzlarına sarkmış ve "Bundan sonra yeniçeri olacaksınız." demiş. Bu, yeni bir askeri birliğe işaret etmiş ve bu andan itibaren orijinal kurum hayatına başlamış; yeniçerilerin, arkalarına gömlek kolu gibi sarkan ve keçe adı verilen başlıklar giymelerinin nedeni budur."[34]

---

31. Leunclavius, *Pandectes*, § 35.
32. Jacob, *Beitrage*, s. 3; aynı yazar, olaydan ne Neşri ne de Saadeddin'in bahsettiğini söylemektedir. Hatta ikincisi, yeniçerilerin başlığını Mevlevi tarikatıyla ilişkilendirmektedir; aşağıda s. 613 (Böl. XLVI) ve n. 2'ye bakınız.
33. Alberi, *Relazioni delgi Ambasciatori Veneti*, ser. III, c. III, s. 343.
34. Rycaut, *Ottoman Empire*, s. 72.

Aaron Hill de, ayrıntılarda bazı ufak değişikliklerle benzer bir öykü aktarmaktadır:

> "Bektaş'ın ölümü, hemen Murat'ın ölümünün ardından gelmiş; çünkü bu bıçak darbesini önceden bilip de sultana yakın olmasına rağmen bunu önlemeyince, öfkeli muhafızlar tarafından bu kalleşliğin bir parçası olarak orada katledilmiş ama kaderin ona ne getireceğini kolaylıkla gördüğünden, sürekli giydiği kıyafetinin uzun sağ kolunu ayırmış ve askerlerden birinin başına koyarak Türkçe şöyle haykırmış:
>
> *Benim ölümümden hayat fışkıracak tıpkı bir Anka kuşu gibi*
> *Daha sonraki kralı [sultan] tehlikelerden korumak için.*
>
> Bunu söyledikten sonra askerlerin öfkesinin kanlı bir kurbanı olarak hayatını kaybetmiş ama kehaneti bir sonraki kralın hükümdarlığının beşinci yılında tamamen doğrulanmış; Bektaş'ın yazgısı üzerine ciddi şekilde düşünen bu sultan, onun anısını sürdürecek bir yöntem uygulamaya koymaya karar vermiş ve yeniçeri adında yeni bir askeri ocak kurmuş. Yeniçeriler, bugün bile, Bektaş'ın askerin başına koymuş olduğu giysi kolunu taklit ederek, önünde parlatılmış bir çeliğin bulunduğu ve arkasına, başlığın en tepesinden sırtlarının ortasına doğru yavaş yavaş genişleyerek düşen normal genişlikte büyük bir parçanın eklendiği bir başlığı giymek zorundadır."[35]

Hacı Bektaş'ı daha az tanınmış II. Murat'la ilişkilendiren bir efsane yoktur ama tarihsel kaynaklardan, bu sultanın epeyce dervişlerin etkisi altında kalmış olduğu anlaşılmaktadır.[36]

Toparlayacak olursak, Hacı Bektaş ile yeniçeriler arasındaki bu efsanevi bağlantı on altıncı yüzyılın ikinci yarısından geriye götürülemez ve bugüne kadar en azından iki saygın yazar[37] bu bağlantının otantikliğini reddetmektedir. Bu yüzden, Bektaşi dervişleri ile yeniçeriler arasındaki bağlantının resmen tanınmasından birkaç yıl öncedir. Başka bir yerdeyse, bu efsanede bulunan Bektaşilerin güç ve itibarını artırmak için tasarlanmış her nokta ile yeniçerilerin kökenini Mevlevilerle ilişkilendiren benzer ve sonradan üretilmiş efsaneler arasında paralellik kurulabileceğini gösterme girişiminde bulundum.[38]

---

35. *Ottoman Empire* (1710), s. 19.
36. Phrantzes (s. 92), tahttan çekildikten ve emekliye ayrıldıktan sonra II. Murat'ın kendisinin de Bursa'da derviş hırkasını üzerine geçirdiğini söyler. *ὑστερον ἐφάνη αὐτῷ δερβίσης γενέσθαι ἤγουν μοναχός, καὶ ἐν τῇ Προύσῃ περάσας ἐγένετο* [Sonra derviş yani keşiş oldu ve Bursa'ya taşındı]: krş. Hottinger, *Hist. Orient.*, s. 482 vd., Macaristanlı George'dan alıntı.
37. Taşköprüzade ve Ali.
38. *B. S. A.*., XIX, 214, not 1: aşağıda s. 613 (Böl. XLVI), n. 3'te yeniden yayınlanmıştır.

Bizim vardığımız sonuçlar dolayısıyla şunlardır: (1) Sultanın daha eski bir uygulama olarak köleler ve savaş tutsaklarından oluşturulmuş muhafız alayı yerine özel şekilde eğitilmiş Hıristiyan çocuklardan[39] oluşturulmuş yeniçerilere geçiş, düzenli hale getirilmesi en erken on beşinci yüzyılı bulan yavaş bir değişimdi; (2) Hacı Bektaş başlangıçta olarak bir boy ereniydi ve daha sonra Hurufi-Bektaşi mezhebi tarafından sömürülmüş ve yeniçeriler tarafından benimsenmişti ve (3) resmileştirilmiş Hacı Bektaş, Orhan ve ilk yeniçeriler efsanesi tamamen kurgulanmış ve muhtemelen, Yeniçeri Ocağı'nın "ele geçirilmesi" ve Hacı Bektaş'ın bu ocağın piri ve Bektaşi tarikatının da dini müttefikleri olarak tanınmasıyla sonuçlanan Bektaşi entrikasını ilerletmek için tasarlanmıştı.

39. Güney Arnavutluk'ta Fadıl Bey Klissura bana Hacı Bektaş'ın çocukken yakalandığını ve bir Müslüman olarak yetiştirildiğini söylemiştir; daha sonra Hıristiyanlığı çalışmış ve daha üstün olduğunu görünce bu iki din arasında bir bağlantı olarak Bektaşiliği icat etmiştir. Bu, Yeniçeri-Hıristiyan çocukları geleneğinin ve Bektaşilerin Hıristiyanlarla, Sünnilerle olduğundan daha dostça ilişkiler kurması gerçeğinin bir bileşimidir.

XLI
Macaristanlı George, XV. Bölüm

GİRİŞ

Bu bölüm, on beşinci yüzyılın sonuna doğru anonim olarak yayınlanmış ve *Tractatus de Moribus condictionibus et nequicia Turcorum* [Türklerin karakteri, yaşam koşulları ve hinliğine dair bir inceleme] adı verilmiş çalışmadan çevrilmiş bir bölümdür (XV). Macaristanlı George ve George von Mühlenbach gibi farklı şekillerde bilinen yazar, yüzyılın ortasında (yaklaşık 1436-1458) Türkiye'de bir köleydi ve iç kaynaklı bir kanıta göre, bir Türkmen beyi tarafından Küçük Asya'nın iç kısmında çoban olarak çalıştırıldığı anlaşılmaktadır. Aşina olduğu bölgelerin, Eskişehir yakınında Sidi [Seyit] Gazi, ismini taşıyan köyde gömülü Hacı Bektaş ve Kırşehir'de gömülü Aşıkpaşazade'nin ziyaret edilen kabirlerini kapsadığı görülmektedir; Schebesch'de (Almanca'da Mühlenbach), II. Murat bu kenti 1436'da fethettiğinde çoktan başlamış olduğu rahiplere özgü çalışmalar, onun Türk dini pratiğine ilgisini açıklamaktadır.[1] Türk halk dini açısından özel değerinin ötesinde, bu bölümün söz konusu dönemde taşra Türklerinin toplumsal koşullarının canlı bir görüntüsünü sunuyor olması da yayımlamasını fazlasıyla haklı çıkarmaktadır.

---

1. Kendi açıklamasına göre (Cupinian, *De Turcorum Origine* [Türklerin Kökenine Dair], f. 8 *verso*'da alıntılanmış; bunun, Schloezer'in, *Krit. Hist. Neben Stunden*, s. 91'de George üzerine muğlak notuna dair tek kaynak olduğu görülmektedir), George 1420'de Siebenbürgen bölgesinde doğmuştur (Lat. Septem Castra ve bu yüzden de Hottinger, *Hist. Orient*. s. 457-8'de isminin *Septemcastrensis monachus* [Yedikuleli Keşiş] olarak belirmesi). Esareti sona erdiğinde Dominiken keşişi olmuş (krş. Quétif, *Script. Ord. Praedic.* I, 901 a) ve Quétif, *a.g.e.*'e ve Roma'da 1481 civarında yayınlanmış *Tractatus*'unun tarihsiz baskısının British Müzesi kopya IA. 1916I'deki bir el yazması açıklamasına göre sonunda Roma'da ölmüş ve Minerva üzerindeki Azize Maria Kilisesi'ne gömülmüştür. Söz konusu kilise bir Dominiken kurumudur (krş. Baedeker, *Central It.*, s. 211). Hottinger (a.ge., s. 457-8, 459) haklı olarak *Tractatus de Moribus Turcorum*'un yazarı Septemcastrensis monachus'u, *De Turcorum Moribus Epitome*'un [Türklerin Karakterine Dair Özet] yazarı Bartholomaeus Georgewicz'den ayırmaktadır; oysa Hammer-Hellert (*Hist. Emp. Ott.* II, 290) yanlış şekilde bu ikisini özdeşleştirmektedir. Macaristanlı Keşiş George olan bizim yazarımız da, aşağı yukarı aynı zamanda yaşamış ve çeşitli matematik çalışmaları kaleme almış Macaristanlı *Magister* George'dan ayrılmalıdır. [Yukarıdaki notu kocamdan geride kalmış kısmen eksik bulgularla genişletmemde British Müzesi'nden Dr. H. Thomas ve Mr. Wharton'un büyük yardımlarını gördüm.-M. M. H.]

ÇEVİRİ

Bu mezhebin, ölümlerinden sonra sahte alametleri ve kerametlerinden dolayı ünlü olmuş ve hâlâ olan mensupları arasında tüm Türkiye'de büyük ün yapmış ve saygı görmüş son derece önemli biri vardır. Adı Sedicbaşı'dır [Seyit Gazi];[2] bu, *Aziz Muzaffer* veya *azizler arasında Muzaffer olan* şeklinde yorumlanır. Onun kabri ve türbesi Osmanlılarla Karamanlılar sınırındadır ve her ne kadar bu ikisi çoğu kez birbiriyle çatışma halinde olup birbirlerinin topraklarını işgal ediyorsa da, ikisi de hiçbir zaman kabre yanaşmaya veya yakınındaki topraklara zarar vermeye cesaret edemez. Çünkü sık sık ispatlandığı üzere, biri böyle bir şey yapmaya kalkıştığında erenin muazzam öfkesi üzerlerinde olur. Ve herkesin genel fikri odur ki, ondan herhangi bir ihtiyaç karşısında yardım isteyen hiç kimsenin yakarışları, özellikle savaş işlerinde ve muharebelerin yönetilmesinde, hiçbir zaman karşılıksız kalmamıştır. Ve bu, padişahın, şehzadelerin ve sıradan insanların her yıl para, her türlü hayvan ve diğer şeylerle kabrinde yaptığı adaklarla kanıtlanmıştır. Çünkü sadece Türkler arasında değil, aynı bu inanca ait tüm diğer milletler arasında da büyük ünü ve saygınlığı vardır. Ve bu işaretler ve mucizeler açısından bakıldığında, genelde Müslümanlar arasında, Aziz Antonios'un Hıristiyanlar arasında gördüğünden daha fazla saygınlığının olduğunu söyleyebilirim.

Ve Hatschi Pettesch[3] [Hacı Bektaş] olarak adlandırılan bir başkası daha vardır, bu isim, Hacıların Yardımcısı olarak yorumlanır; bu kişiye de, en başta ondan yardım gören hacılar tarafından olmak üzere yakarılır ve saygı gösterilir.

Başka biri de Ascik Passa [Aşıkpaşa] olarak adlandırılır; ismi aşktan gelir ve bir yerde Aşkın Piri olarak adlandırılır; yeni evlilere veya doğum sancılarına veya eşler arasında kavgalarda veya diğer benzer ihtiyaçlarda yardımcı olduğu söylenir.

Alwan Passa [Elvan Paşa][4] aralarında anlaşmazlık olanların uyumlu hale gelmesini sağlar ve onunla ilgili olarak, ona yakaranlara bazen bir genç ve bazen de yaşlı bir adam olarak göründüğü söylenir.

---

2. Sidi Gazi [Said-el-Gazi] Eskişehir yakınında gömülmüştür (aşağıda s. 705-10'a (Böl. LVI) bakınız.
3. Hacı Bektaş: Bu ismin türetilmesiyle ilgili olarak aşağıda s. 575 (Böl.XLIV), n. 5'e bakınız.
4. Muhtemelen Çorum yakınında gömülü olan Elvan Çelebi (Anderson, *Stud. Pont.* I, 9 vd.: krş. yukarıda s. 48 (Böl. V).

Sheych Passa [Şeyh Paşa][5] sıkıntılı ve dertli olanları teselli eder.

Ama yaşadığım yerlerde, önceden derviş olarak kabul edilen ama artık isimleri unutulmuş bu türden birçok insan vardır. Her şeye rağmen kabirleri büyük saygı görür; çünkü eğer yağmur yağmaması veya havaların iyi gitmemesi gibi veya bu türden benzer sorunlar ortaya çıktığında herkes bu kabirlerin başında buluşur ve adaklarını ve yakarışlarını yerine getirdikten sonra isteklerinin duyulacağına inanarak, büyük bir ümitle evlerine dönerler. Ve çoğu kez, getirdikleri güzel şeylerden bir parça tadabilmek ümidiyle bu bir araya gelmelerde onlarla birlikte vakit geçirirdim.

Fakat bunların arasında ancak ikisinin isimlerini biliyorlardı ki, birininki Goivelmir tchin ve diğerininki de Barthschum Passa'ydı.[6] Bu aynı yerlerde erkekler mucizevi eylemlerini anlatmaktaydı ve bu ağırlıklı olarak koyunları ve diğer hayvanları koruma ve muhafaza etmeyle ilgiliydi ve bu her şeyden önce Goivelmir tchin olarak adlandırılana ilişkindi ve benim hanımefendimin kendisi de, ondan, kendi danalarını muhafaza etme konusunda büyük hayır duaları aldığını sık sık söylerdi. Bu amaçla her yıl belli miktarda tereyağını adamaktan memnundu ve ayrıca şunu da eklemekteydi: "Eğer adağımı yapmayı unutur veya ihmal edersem, çok geçmeden bu yüzden bir sorun yaşayabilirim." Ve bana da, koyunlarımı otlarken bir kurt sorun çıkarttığında ona başvurmamı söylemişti.

Ayrıca, efendimin sık sık anlattığı bir öyküyü de aktarma gereği duyuyorum. Söylediğine göre, bir gün, sürüsü otlamadan geri döndüğünde bir boğasının kayıp olduğunu görmüş. Oralarda âdet olduğu üzere hemen komşularını çağırmış. Her biri arama için gerekli yay, oklar ve köpeklerle donanmış olarak aynı gece yola çıkmış. Yakındaki ormanlara bakmış ama hiçbir iz bulamayarak geri dönmüşler. Ertesi gün, benzer şekilde, tüm otlaklara bakmış ve yine hiçbir şey bulamamışlar. Üçüncü günü, yorgun ve ümitsiz şekilde geri dönerken, efendim aniden yapması gerekeni hatırlamış ve bu konuyla ilgili yemin ederek eğer söz konusu hayvan bulunursa, aziz Goivelmir tchin aşkına, hacılarla birlikte, "paslama"[7] [bazlama] adı verilen içine tereyağı sürülmüş sıcak bir ekmek yeme sözü vermiş. Ve o hâlâ bunun üzerinde düşünürken aniden koşuşturmaca, bağrışma başlamış ve boğa,

---

5. Krş. Lucas'ın "Chek Baba"sı (*Voyage fait en 1714*, I, 180) muhtemelen hâlâ varlığını sürdüren Şeyhli boyunun piridir (yukarıda s. 337'ye (Böl. XXI) bakınız).
6. Bu iki zor ve muhtemelen bozulmuş isim için bir öneride bulunamamaktayım.
7. *Paslama*, hâlâ kullanımda olan bir sözcük, içinde et veya sebze olan bir tür hamur işi.

boynuzlarından bir ağacın dallarına sıkışmış şekilde bulunmuş. Ve söz konusu mucize göründüğünden de muhteşemmiş, çünkü üç gündür aynı yerde dolaşmaktaymışlar ve (mucize bir yana) yabani hayvanlar da boğaya dokunmamış. Bunun üzerine efendim onlara ettiği yemini anlatmış ve büyük bir şaşkınlık içinde Allah'a teşekkür etmiş; Goivelmir tchin'in adına övgülerde bulunmuş ve sevinç içinde (sadece boğanın bulunmasından dolayı değil, onlara ihsan edilmiş mucizeden dolayı da) evlerine dönmüşler.

Ve Chiderelles [Hıdrellez][8] adında, her şeyden önce ihtiyaç halindeki yolcuların yardımcısı olan bir başkası da vardı. Türkiye'de namı öyleydi ki, ondan yardım almamış veya alan birisini duymamış tek bir insan olmadığı söylenir. Kendisini gri bir atın üzerinde seyahat eden bir yolcu olarak gösterir ve sıkıntı içindeki yolcuyu, ona yakarmış olsun veya olmasın ya da ismini bilmeden kendisini Allah'a emanet etmiş olsun, hemen rahatlatırdı; çeşitli kişilerden böyle duydum.

Fakat ortaya koyduğu hakikat için başka bir mucizeden daha bahsetmeliyim ve bu, o sırada kendileri de hayatta olan insanlar tarafından anlatılmıştır.

Şimdi, bir zamanlar, bize yakın olan bir yerde oraya ait bazı dindar adamlar vardı[9] ve bunlar padişaha karşı komplo kurdukları iftirasıyla karşı karşıya kalmıştı. Öfke sınırlarını aşmış olan padişah, bunların yakılması emrini vermiş. Ama onların arasında başları olduğu anlaşılan kişi, boşuna kendisini affettirmeye veya kendisini veya yandaşlarını haklı çıkartmaya çalıştıktan sonra, herkesin önünde onun ve yandaşlarının suçsuz olduğunu ileri sürerek padişahın önünden geçip yakılacağı fırına ilk giren olmuş. Ve ateş ona dokunmamış, hiçbir zarar görmeden dışarıya çıkmış ve böylece padişahın sinirini yatıştırmış, hem kendisini hem de yandaşlarını ölmekten kurtarmış ve ahfadına ve bu inançtan olan diğer tüm insanlara bu kutsal örneği bırakmış. Ve fırında zarar görmemiş ayakkabıları hâlâ bugüne kadar bu yörede muhafaza edilmektedir.

Ve yaşadığım yerden çok uzakta olmayan bir yerde hâlâ hayatta olan başka biri daha vardı. Ve onun kudretli işleri arasında, sessiz kalmayı seçtiğim daha birçok eylem bulunmaktadır. Ama ünü etrafa o kadar yayılmıştı ki, insanların ziyaret ettiği ve bir araya geldiği her yerde onun gizli meselelere ve çoğunlukla kaybolmuş veya çalınmış

---

8. Khidr-Elles [Hıdrellez], "Türk Aziz Georgios'u", onunla bahar festivalini (23 Nisan) paylaşır: Yukarıda s. 320 (Böl. XX) vd.'ne bakınız.
9. Muhtemelen Sidi [Seyit] Gazi Tekke'si: Krş. Menavino, *Cose Turchesche* (1548), s. 60.

şeylere dair doğru kehanetleriyle ilgili konuşmalar vardı; onun sayesinde o dönemde bu topraklarda hırsız ve eşkıya kalmamıştı. Çünkü hiçbiri kafasını çıkartmaya cesaret edemiyordu ve her ne kadar onu yakalamaya çalıştılarsa da, ona hiçbir şekilde zarar veremiyorlardı. Ve daha büyük bir mucize de, ona gelenlerin birçoğuna, onların gizli fikirlerini henüz onlar daha bunları söylemeden önce anlatmış olmasıydı.

XLII
Bektaşilerin Coğrafi Dağılımı[1]

GİRİŞ

Aşağıdaki sayfalar, Bektaşi tarikatının, bu tarikatın varolan veya daha önce var olmuş tekkelerine dayanan coğrafi dağılımıyla ilgili yazılı kaynaklardaki dağınık bilgileri bir araya getirme girişimidir.[2] Bundan başka, bu konuyla ilgili olarak Bektaşiler arasındaki kendi seyahatlerimden ve araştırmalarımdan (1913-1915) elde ettiğim bilgileri de dahil ettim: Neredeyse tüm bu bilgi, çoğu birden fazla kaynaktan olmak üzere Bektaşi kaynaklarından toplanmıştır. Bektaşilerin en önemli eylem bölgelerinden olan Arnavutluk'ta bulunan kurumlarının mümkün olduğunca tam bir kaydını gerçekleştirdiğimi ve söz konusu mezhebin, kaynaklarımın yetersiz olduğu diğer ülkelerdeki (Küçük Asya hariç) araştırmalar için önemli bir temel ortaya çıkardığımı ümit ediyorum.

Elimizdeki kanıtlardan Küçük Asya'daki Bektaşi kurumlarının en yoğun şekilde Kızılbaş veya Şii Müslüman bölgelerinde, özellikle de (1) Ankara ve Sivas vilayetlerinde ve (2) Şii boylarının mesleklerinden dolayı Tahtacı olarak bilindikleri Konya'nın güneybatı köşesinde (Likya) toplandıklarını görüyoruz.[3] Anadolu Şiilerinin üçüncü büyük merkezleri olan Kürt vilayetleri Harput ve Erzurum'daysa, Bektaşi tekkelerine dair herhangi bir bilgiyle karşılaşmıyoruz.

Avrupa'da, nispeten geç bir dönemde Müslümanlığa geçmiş Hıristiyan nüfusuyla birlikte güney Arnavutluk, Bektaşilerin günümüzde epey güçlü şekilde temsil edildiği tek ülkedir. Son zamanlara kadar sayılarının epey fazla olduğu Girit ve Makedonya'nın Kastoria bölgesi, Hıristiyan nüfusa aşılanmış aynı Bektaşilik fenomenini göstermektedir. Başka yerdeyse, Avrupa'ya ilk vardıklarında muhtemelen yarı pagan ve tamamen göçebe olan muhacir Asya köy toplulukları

---

1. Bu bölümün daha erken bir baskısı *B.S.A.* XXI, 84 vd.'de belirmiştir.
2. Bektaşi ve örgütlenmeleriyle ilgili olarak yukarıda s. 159 (Böl. XII) vd.'ne bakınız.
3. Yukarıda s. 158 (Böl. XII) vd.'ne bakınız.

arasındaki başarılı propagandanın izleriyle karşılaşılır. Güney Makedonya ve Tesalya'nın "Koniari" [Konyarları],[4] Rodop'un Yörükleri ve Dobruca'nın Tatarları bu kategorinin içinde sayılabilir. İzi sürülebilen tekkelerden, özellikle Edirne bölgesindekilerden, bu tür askeri merkezlerin, Bektaşiler ile yeniçeriler arasında iki yüzyıldan fazla sürmüş yakın ilişki sayesinde bir zamanlar önemli misyonerlik faaliyeti noktaları olduğu varsayımı uygun gözükmektedir.

Anadolu, Avrupa Türkiye'si [Rumeli] ve Arnavutluk'ta dini saygı gören Bektaşi eren tipleri arasında karakteristik bir farklılık tespit etmek mümkün gözükmektedir. Anadolu'da tipik eren, iyi kötü Hacı Bektaş'ın kendisiyle ilişkili bir misyoner[5] olarak ve dolayısıyla da neredeyse mitsel görülebilecek kadar uzak kabul edilmiştir. Avrupa Türkiye'sindeki [Rumeli] erenler de, Türk fethiyle ilişkilendirildikleri için uzak ve eskidir ama öncelikle misyonerden ziyade savaşçı olarak görülürler. Bu, Bektaşiliğin bu ülkelerde on altı ve daha sonraki yüzyıllarda Yeniçeri-Bektaşi bileşiminin himayesinde geliştiğine işaret etmektedir. Arnavutluk'ta tipik eren, bir kez daha, misyonerdir ama çok eski olma iddiasında bulunmamasıyla hem "Anadolu" hem de "Rumeli" tiplerinden farklıdır: Arnavutluk'taki Bektaşi propagandası açıkça on sekizinci yüzyıla gitmektedir ve erenler tarihsel kişilerdir.

Bektaşi tekkelerinin konumu üzerine bundan başka şöyle bir tespitte de bulunabiliriz: Diğer tarikatlarınki genelde daha büyük merkezlerde veya bunların çevresinde bulunurken, Bektaşilerinki, kural olarak, ya epey tecrit edilmiş konumlarda ya da köylerin dışında bulunur. Bu, şüphesiz, kısmen propaganda ve etkilerinin ağırlıklı olarak taşra topluluklarını hedeflemesinden ve kısmen de Sünni din adamlarının gösterdiği düşmanlıktan ötürüdür.[6] Bektaşilerin Yeniçeri Ocağı'nı ele geçirmesi (yaklaşık 1590) ile yeniçerilerin yok edilmesi (1826) arasındaki zamanda taşra garnizonlarının kışlalarında, tıpkı İstanbul'dakilerde olduğu gibi, bir Bektaşi şeyhinin ikamet ettiği ve bir tekkenin kolaylıkla ulaşılacak bir mesafede olduğu varsayımı makuldür. Bunlar 1826'dan beri artık mevcut değildir ama Türk kalelerinin içinde hâlâ görülebilen eren kabirleri büyük olasılıkla, yeniçerilerle bağlantılı orijinal Bektaşi kurumlarından geride kalan yapılar olabilir.

Şimdi tekkelerin sayımına geçebiliriz.

---

4. [Şimdi Lozan Antlaşması'na (1923) göre Küçük Asya'ya gönderilmişlerdir-M. M. H.].
5. Krş. Evliya, *Travels*, II, 20 vd.: "Aslında Türkiye'de mevcut olan yedi yüz derviş tekkesi, Begtashi, Hacı Bektaş'ın yedi yüz dervişinden türetilmiştir."
6. [Ana amacı, elimdeki bilgiye göre, dervişleri cezp edici dünyevi faaliyetlerden uzak tutmaktır.-M. M. H.]

1. KÜÇÜK ASYA

A. – Ankara Vilayeti

HACI BEKTAŞ (PİR-EVİ). Bu tarikatın meşhur kurucusu Hacı Bektaş, Küçük Asya'nın ortasındaki Kırşehir yakınında onun adını taşıyan köyde gömülüdür.[7] Kabrin yanında Pir-evi olarak adlandırılan, Bektaşi tarikatı ve yandaşlarının merkezi olan bir tekke vardır. İçinde, kurucunun kabrine ek olarak, tarikatın dört kolundan birinin kurucusu olan son derece önemli bir Bektaşi ereni Balım Sultan'ın kabri de vardır: Kabri, tekkenin dini nedenlerle evlenmeyen (mücerred) dervişlerine ayrılmış kısmındadır. Tekkeyi daha da kayda değer yapan, minaresiyle birlikte, Sünni Nakşibendi tarikatından bir hocanın kontrolünde bir cami barındırıyor olmasıdır; bu, II. Mahmut döneminin (1826), Hacı Bektaş'ın Sünni versiyonunu öne çıkaran, onu bir Nakşibendi şeyhi olarak gösteren bir icadıdır.[8]

Tekke, daha önce, sakinleri Bektaşi tarikatına bağlı 362 köyün gelirleriyle desteklenmekteydi. Devlet, bu köylerin sayısını çeşitli bahanelerle zaman içinde yirmi dörde indirmiştir.[9] Kabaca 60.000 sterlin olarak hesaplanan tekkenin gelirleri, tarikatın birbirine rakip başları, [10] Ahi Dede veya Dede Baba ve Çelebi arasında paylaşılır.

Bunlardan ilki Hacı Bektaş Tekkesi'nde ikamet eder ve altında, her biri ayrı bir konakta kalan ve tekkenin çeşitli bölümlerinde altlarında bulunan deneme evresindeki kişilerin işlerini yönlendiren sekiz başka Baba vardır. Bunlar Kilerci Baba, Ekmekçi Baba, Aşçı Baba, Atçı Baba ve Mihmandar Baba, Balım Sultan'ın türbesi olan Balım Evi ve Dede Bağı, Hanbağı olarak adlandırılan bağlardır. Çelebi tekkenin dışında yaşar.

---

7. Evliya bu kabir hakkında şunları söylemektedir (*Travels*, II, 21): "Hacı Bektaş Sultan Orhan'ın zamanında ölmüş ve onun huzurunda Kırım'ın başkentinde, bir Tatar prensesinin kabri üzerine bir abide yaptırdığı yere gömülmüştür. Yıpranmış bu abide, Sultan Süleyman'ın zamanında Kayseri beyi olan Sheitan [Şeytan] Murat zamanında onarılmış ve kurşunla kaplanmıştır." "Kırım'ın başkenti" ibaresi Kırşehir yerine yapılmış bariz bir hatadır; muhtemelen "Tatar Prensesi"nin yakın olmasından dolayıdır. Günümüzde, tekkenin mutfağındaki kazanların (söz konusu yerin görülmeye değer unsurlarıdır), ilginç bir şekilde Orhan'la özdeşleştirilen "Tatar Hanı" tarafından verildiği söylenmektedir (Prof. White, *Contemp. Rev.*'in içinde, Kas. 1913, s. 695).

8. Hacı Bektaş'ın tekkesi şu kişiler tarafından tarif edilmiştir: P. Lucas, *Voyage dans la Grece*, I, 124; Levides, s. 98; Cuinet, *Turquie d'Asie*, I, 341; Naumann, *Vom Goldnen Horn*, s. 193 vd.; Prof. White, *Contemp. Rev.*'in içinde, Kas. 1913, s. 690 vd. Ayrıca aşağıda s. 571-2'ye (Böl. XLIV) de bakınız.

9. Cuinet, *a.g.e.*'den; şüphesiz kendi dönemi için doğru olarak verdiği son sayı olan 42 rakamı hariç.

10. Yukarıda s. 161 (Böl. XII) bakınız.

Aynı vilayette kayda geçmiş diğer tekkeler şunlardır:

BEYPAZAR (yakınında). Bu kentin batısında, Sakarya'da, Lejean'ın, anlaşılan cahil bir yerel bilgi kaynağına dayanarak "bir kızı ve iki oğluyla birlikte defnedilen Konyari bir sultan"[11] olarak açıkladığı Emrem Yunuz Sultan'ın [Yunus Emre] türbesi (kabri) vardır. Yunus Emre, aslında Bektaşiler tarafından kendi tarikatlarına ait bir eren olarak kabul edilir. Burada herhangi bir kurumun olmadığı görülmektedir, her ne kadar söz konusu kabir yerel düzeyde saygı görmekteyse de.[12]

ÇORUM (yakınında). Çorum'un on kilometre batısında, R. Kiepert'in haritasında [yerel bir kaynağa göre) Sidim [Seyyidim] Sultan vardır. Evliya burayı, kendi döneminde, "yalınayak ve başı kabak Bektaşilerin bir tekkesi" olarak anlatır.[13]

ANKARA (yakınında). Ankara'nın doğusundaki Hüseyin Dağ'da, Bektaşilerin benimsediği bir Arap savaşçı-velisi olan Hüseyin Gazi'nin[14] kabri vardır. Evliya'nın zamanında burada yüz Bektaşi dervişini barındıran bir tekke ve sık sık ziyaret edilen yıllık bir şenlik varmış.[15] Şimdi sadece Ankara'nın Bayrami dervişlerinin baktığı bir türbe vardır.[16]

YUZGAT [YOZGAT] (yakınında). Burada Mujur [Mucur] olarak adlandırılan yerde bir tekke olduğu söylenir. Haritalarımızda olmayan bu yer, Kırşehir yakınında aynı ismi taşıyan köyden farklıdır.

ALACA (yakınında). Arap savaşçısı Hüseyin Gazi'nin ikinci mezarını barındıran Shamaspur [Şamaspur] Tekkesi tarikata aittir ama şimdi terk edilmiştir.[17]

KIRSHEHR [KIRŞEHİR]. Bir Bektaşi dervişi, bana, bu bölgede Akhi-evren [Ahi-Evren] olarak adlandırılmış bir tekkeden bahsetmişti.[18] Hacı Kalfa [Katip Çelebi] aynı ismi taşıyan, Sultan Osman'ın yakın dostu olarak tarif edilen bir erenin Akshehr'de [Akşehir] gömülü olduğundan bahsetmektedir.[19] Evliya'nın Türk debbağların piri

---

11. G. Lejean, *Bull. Soc. Géog.*'un içinde, XVII (1869), s. 64.
12. Anderson, *J. H. S.*'nin içinde, XIX, s. 70. Emrem Yunuz ("Yunuz Imre") [Yunus Emre] için, onu on dördüncü yüzyılın başına yerleştiren Gibb'e (*Ottoman Poetry*, I, 164) bakınız: Ayrıca yukarıda s. 291'e (Böl. XVIII) de bakınız.
13. *Travels*, II, 223.
14. Aşağıda s. 711-2'ye (Böl. LVI) bakınız.
15. Evliya, *Travels*, II, 228; krş. Hacı Kalfa [Katip Çelebi] *Djihannuma*, Çev. Armain, s. 703.
16. Perrot ve Guillaume, *Explor. de la Galatie*, I, 283.
17. Referanslar için aşağıda s. 711 (Böl. LVI), n. 2'ye bakınız. Perrot orada 1861'de iki veya üç derviş bulmuştur (*Souvenirs d'un Voyage*, s. 418).
18. Jacob, 1409-10'da Akşehir'de ölmüş bir Halveti velisi Ahi Mirim'den bahsetmektedir (*Beitrage*, s. 89, n. 3): Kabri, diğer birçoğunda olduğu gibi, el değiştirmiş olabilir; yeni gelenlerin tarikatıyla ilişkilendirme aksiyomatiktir.
19. Armain'in çevirisinde Hadji Ouren [Hacı Evren]; Menasik-el-Hac, s. 12'de Hakhi Quran [Hahi Evren]; Hammer-Hellert, *Hist. Emp. Ott.* I, 248'de Akhi Oren [Ahi Ören] (krş. Said Mahmud'un Akşehir'deki kabrinin tarif edildiği Huart, *Konia*, s. 112).

olduğunu söylediği üçüncü bir eren, Kayserili Ahiviran veya Ahi Baba Denizli'de gömülüdür. Kısmen karışık bir anekdot, ismini Awren'den [Evren], yabani bir hayvandan türetmektedir.[20] Ankara'da bir Ak Elven (sic) tekkesi vardır. İsim, belli ki popüler etimolojiden zarar görmüş adlardan biridir. Orijinal biçimi Akhi [Ahi] + eren olabilir. Eren "aziz/veli" demektir; Akhi Arapça "kardeşim"dir ve on dördüncü yüzyılda İbni Batuta Selçuklu Küçük Asya'sındaki Türkmenler arasında epey yaygın olduğunu söylemektedir; daha sonra önemli bir siyasi bileşim[21] olarak kayda değer bir topluluk veya "kardeşlik"le bağlantılı ciddi bir önemi olmuştur.[22] Bektaşiler arasında Akhi [Ahi] sözcüğü Hacı Bektaş Tekkesi'nin şeyhinin unvanında muhafaza edilmiştir ve daha önce, en azından bir alt kolu "Ahiyan-ı Rum" (yani Anadolu) olarak adlandırılmıştır.[23] Tarihlerinin belli bir döneminde Türkmen "kardeşliği"yle karışmış ve hatta onun tarafından özümsenmiş olabilirler.

MUCUR (Kırşehir yakınında). Burada bir Bektaşi dervişinin koruması altında olan kutsal bir taş vardır.[24]

PATUK SULTAN. Bu eren aynı bölgede (Kırşehir) bulunan bir köy tekkesinde gömülüdür.

B. – Konya Vilayeti

NEVSHEHR [NEVŞEHİR] (yakınında). Burada, Nusr-ed-din adında bir erenin mezarını barındıran bir Bektaşi tekkesinin olduğu söylenir.

ADALIA [ANTALYA]. Burada tarikatın önemli olmayan bir tekkesi vardır.

---

20. *Travels,* I, II, 206: "[Kayserili Ahi Evran] Selçuk ailesinin [Anadolu Selçukluları] zamanında büyük bir erendi. Onunla ilgili şöyle meşhur bir öykü vardır: Krala, Ahi Baba'nın hiç vergi ödemediği çıtlatılmış ve bunun üzerine vergi toplamak için bulunduğu yere gelmiş olan tahsildarlar, onun dükkânının ortasından başlayan yabani bir hayvanı (Awren) görünce korkup kaçmış. Ahibaba krala bu hayvanla birlikte gitmiş ve o da aynı şekilde korkmuş ve ona, öldürdüğü tahsildarları gömmek için istediği izni sevinerek vermiş. Kabri, Denizli kasabasının bahçelerinde büyük bir türbedir ... ve tüm Türk debbağları bu Ahi Evran'ı pirleri olarak kabul eder." İsmin son varyasyonunda, siren [denizcileri baştan çıkaran büyüleyici kadın] gibi efsanevi bir yaratık olan Ahua'yla yapılan bir kelime oyunu vardır (C. White, *Constantinople,* I, 174).
21. Hammer-Hellert, *Hist. Emp. Ott.* I, 214. "Kardeşlik" üzerine Karabashek, *Num. Zeit.* 1877, s. 213 vd.'ne bakınız.
22. Ibn Batuta, Çev. Lee, s. 68 vd.; Çev. Sanguinetti, II, 260 vd.
23. *Ahiyan-ı Rum* (Brown, *Dervishes,* s. 142): İlgili alt bölümler Gaziler (savaşçılar), Abdallar (çileciler) ve Baciyan-ı Rum'du. Seaman'ın *Orchan*'ında s. 108'de Achi = kardeş, derviş topluluklarında bir derece olarak veriliyor. Dr. F. Babinger (*Z. D. Morgenl. Ges.* LXXVI, 1922, s. 135, n. 4) Jean Deny'nin, ahi'nin Türkçe olduğu ve (1) şövalye, (2) din kardeşliği (3) esnaf anlamlarına geldiği görüşünü kabul etmektedir.
24. Cholet, *Voyage,* s. 48.

ELMALI'da daha erken bir tarihte içinde Haydar Baba'nın kabrinin bulunduğu bir tekke varmış; bu 1826'da yok edilmiş tekkelerden biridir. Kasaba (veya bölge) son derece ünlü bir eren olan Abdal Musa'nın gömüldüğü yer olarak da bilinir.[25] Kentin 12 kilometre güneybatısında Tekke adında bir köy vardır. Elmalı, Tahtacı olarak bilinen ilkel Şii boylarının yaşadıkları bölgenin merkezidir. Ama tarikatın din adamı olmayan üyelerinin, Arnavutluk'ta olduğu gibi, durumu iyi toprak sahiplerini ve kent sakinlerini de kapsadığı görülmektedir.[26]

GILEVJI [GİLEVGİ]. Elmalı'nın kuzeyinde üç saatlik mesafede olan bu yerde, Abdal Musa'nın bir müridi olan Kilerji [Kilerci] Baba'nın mezarını barındıran bir tekke vardır.[27]

FINEKA [FİNİKE]. Elmalı'nın limanı olan Finike'de Kafi Baba'nın mezarını barındıran bir tekke vardır. Bu, Petersen ile von Luschan'ın Limyra'nın bulunduğu yerde var olduğunu söyledikleri tekkeyle özdeş olabilir: 1884'te burada iki derviş vardı.[28]

GÜL HİSAR. Söz konusu bölgenin kuzey kısmında, Tefenni'nin otuz kilometre güneydoğusunda olan bu yerde, Yaman Ali Baba'nın mezarını barındıran bir tekke vardır.

C. - İzmir Vilayeti (Aidin [Aydın]*)*

SMYRNA [İZMİR]. Burada, kentin dışında, Kiatib [Katipoğlu] Mahallesi'nde, şimdi Hasan Baba'nın mezarını barındıran ufak bir Bektaşi tekkesi vardır. Kale tepesinde bulunan "Polikarpos Kabri"nin çevresindeki ufak mezarlıkta Bektaşi mezar taşları görülebilir.[29]

TEİRE [TİRE]. Burada, içlerinden birinde Horasanlı Ali Baba'nın mezarının bulunduğu iki tekke vardır.

DAONAS [TAVAS]. Burada Hacı Bektaş'ın haleflerinden (halifelerinden) biri olan Sarı İsmail Sultan gömülüdür.

DENİZLİ'nin önemli bir Bektaşi merkezi olduğu veya eskiden öyle olduğu görülmektedir. Bu bölgede üç tane tekke olduğu söylenmektedir. İki saatlik bir çemberin içinde erenler Teslim Sultan ve Dede Sultan'ın kabirleri vardır. Karagach'ta [Karaağaç][30] Niyazi [Baba]'nınki vardır.

---

25. Jacob, *Bektaschijje,* s. 28, krş. *Beitrage,* s. 14, 85. Aşağıya (Kahire) bakınız.
26. Von Luschan, *Lykien,* II, 203.
27. Krş. yukarıda s. 504 (Böl. XLII).
28. *Lykien,* II, 204 n. Ayrıca, yine Finike'nin yakınında, ismi Bektaşi bağlantılar çağrıştıran Halac isminde bir köy olduğunu belirtmek istiyorum. Bektaşiler, Manzur-el-Halaj'ı [Hallac-ı Mansur] büyük erenleri Fazıl Yezdan'ın (Degrand, *Haute Albanie,* s. 229) dini mürşidi ve mezheplerinin selefi kabul ederler.
29. Yukarıda s. 409 (Böl. XXXI), n. 4'e bakınız.
30. Muhtemelen, Kiepert'in haritasında bir tekke işaretlediği, Serai Keui [Sarayköy] yakınındaki Kabagach [Kabaağaç].

YATAĞAN (vilayetin güneyinde Kara Euyuk [Höyük] yakınında). Burada Paul Lucas, on sekizinci yüzyılın ilk yıllarında eren "Jatagundie"nin (Yatağan Dede) mezarını barındıran zengin ve önemli bir tekkeyi ziyaret etmiştir.[31] Bu, 1826'da yok edilmiş Bektaşi vakıflarından bir tanesidir ama o zamandan beri tekrar kısmen canlanmış olduğu görülmektedir. Yatağan Baba, Abdal Musa'nın meşhur mürşidi dir.[32] Aynı yerde başka bir tekkede Abdi Bey Sultan'ın mezarı vardır.

MENEMEN. Buradaki tekkede Bekri Baba'nın mezarı bulunmaktadır.

MANİSA. Bektaşilerin 1826 zulmünden beri Manisa'da bir tekkeleri yoktur ama bir zamanlar burada önemli oldukları anlaşılmaktadır ve Aine [Ayni] Ali ve Niyazi'nin mezarlarının kendi tarikatlarına ait olduğunu ileri sürmektedirler.

TULUM BUNAR [DUMLUPINAR]. Kasaba sınırından göze çarpan bir nesne olarak yeniden inşa edilmiş Cafer Baba türbesini Bektaşiler, 1826'da ortadan kaldırılmış bir tekkenin parçası olarak sahiplenir.

D.- Brusa [Bursa] Vilayeti (Khudavendkiar [Hüdavendigar].

Bursa, her ne kadar artık burada Bektaşilerin varlığı söz konusu değilse de, daha önce tarikatın son derece güçlü olduğu yerlerdendi.[33] Aşağıdaki mezarlar şu (gerçek veya farz edilmiş) Bektaşi erenlerine aittir.

Abdal Murat. Bu erenle ilişkili, Sultan Orhan'ın yaptırdığı söylenen bir tekke varmış;[34] on altıncı yüzyıl tarihçisi Saad-ed-din erenin kendisinin onun dönemine ait bir kutsal şahsiyet olduğunu söylemektedir,[35] her ne kadar Bektaşilerle bağlantısı anlaşılmamışsa da; ki muhtemelen uydurmadır. Evliya, onu Hacı Bektaş'ın bir yoldaşı olarak adlandırmaktadır.[36] Tekkeden on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıllarda bahsedilmektedir[37] ve erenin kabri hâlâ durmaktadır.[38]

Geyikli Baba, Abdal Murat'ın çağdaşı ve yakın yoldaşı ve tıpkı onun gibi, Hacı Bektaş'ın bir müridi ve Ahmet Yesevi'nin havarilerinden

---

31. *Voyage fait en 1714*, I, 171 vd.: krş. aşağıda s. 566 (Böl.XLIV).
32. Yukarıda Elmalı ve aşağıda Kahire'ye bakınız.
33. Krş. Assad [Esat] Efendi, *Destr. des Janissaires*, s. 302; Bektaşilerin 1826'da Bursa'dan kovulmasına Laborde tanıklık etmiştir (*Asie Mineure*, s. 24).
34. Evliya, Travels, II, 8, 24. Orhan'ın kendisi Bursa'da gömülüdür ve kabrini her cuma ziyaret ettiği, davulunu çaldığı ve kabirdeki tespihi kullandığı rivayet edilir (Bussierre, *Lettres*, I, 154).
35. Seaman'ın *Orchan*'ı, s. 119.
36. *A.g.e.*
37. Sestini, *Lettere Odeporiche*, I, 117, von Hammer, *Brussa*, s. 57; Cuinet, *Turquie d'Asie*, IV, 29.
38. Kandis, *Προύσα*, s. 153.

[halife] biri olarak kabul edilir.[39] Hacı Bektaş'la bağlantısı ve döngüsü, Abdal Musa'nın durumunda olduğu gibi, sonradan ortaya çıkmıştır.[40]

Ramazan Baba hakkında Evliya, "Bursa'da güzel bir çayırlıkta bulunan bir Bektaşi tekkesinde gömülü" olduğunu söyler[41] ama Assad [Esat] Efendi bunu Nakşibendi tarikatı için sahiplenir.[42]

Sheikh [Şeyh] *Kili*. Tekkenin bu kabirle ilişkili vakfı Evliya tarafından Orhan'a atfedilir.

Akbeyik Sultan. Bu eren aynı yazar tarafından hem Bektaşilerin[43] hem de Bayramilerin[44] ereni olarak sunulur.[45]

Bursa vilayetinde aşağıda sıralanmış yerlerde başka Bektaşi tekkeleri de vardır veya bir zamanlar var oldukları bilinmektedir.

SİDİ GAZİ [SEYİTGAZİ] Eskişehir'in güneyinde bir köydür. Tekkede gömülü olan, köye ismini vermiş eren, Arap dönemine ait meşhur bir savaşçıdır; mezarı Selçuklu döneminde çoktan keşfedilmiş ve bununla ilişkili vakıf, on altıncı yüzyıl kadar erken bir tarihte Bektaşilerin eline geçmiştir.[46] Tekke hâlâ varlığını sürdürmektedir, her ne kadar vakıf epeyce harap olmuş bir durumdaysa da.[47] Yakınında ve batısında, Jacob'un önemli bir Bektaşi ereni olduğunu söylediği Suja-ed-din [Sücaeddin] Tekkesi vardır.[48] Bu tekkenin korunduğu anlaşılmaktadır. Aynı bölgede bulunan Melek Baba ve Urian [Üryan] Baba tekkeleriyse artık yoktur.

BESH KARISH [BEŞKARIŞ] (Altıntaş ve tren istasyonunun, Ihsanieh'nin [İhsaniye] yakınında. Burada Hacı Bektaş'ın bir halifesi olan Resul Ali Sultan veya Resul Baba gömülüdür.[49]

REJEB [RECEP] (Uşak'tan üç saatlik mesafede). Burada halife Kolu Achik Hajim Sultan [Koluaçık Hacım Sultan] gömülüdür.[50] Tekke artık kullanılmamaktadır ve bir mütevelli tarafından yönetilmektedir ama belli bir yerel önemi olduğu anlaşılmaktadır.

---

39. Evliya, *Travels*, II, 21, 24. Ahmet Yesevi ve Bektaşi döngüsüne dahil edilmesi hakkında yukarıda s. 403-5'e (Böl. XXX) bakınız.
40. Krş. Seaman'ın *Orchan*'ı, s. 116.
41. *Travels*, II, 27; krş. von Hammer, *Brussa*, s. 56.
42. *Destr. des Janissaires*, s. 300.
43. Evliya, *Travels*, II, 8.
44. *A.g.e.* II, 8.
45. *A.g.e.* II, 26. Hacı Bayram'ın kendisinin de günümüzde Bektaşiler tarafından sahiplenildiği dikkate alınmalıdır.
46. Browne, *J. R. Asiat. Soc.*, 1907, s. 568'e bakınız; bu sayfada, 1545-6'da burada bir Hurufi el yazmasının kopyalandığı söylenmektedir; krş. Menavino, *Cose Turchesche* [1548], s. 60.
47. Bu tekkeyle ilgili ayrıntılar ve kaynakça için aşağıda s. 705-10'a (Böl. LVI) bakınız.
48. *Bektaschijje*, s. 28.
49. Jacob, *Bektaschijje*, s. 27.
50. *A.g.e.*

BALUKISR [BALIKESİR]. Said Cemal Sultan adında başka bir halife bu bölgede gömülüdür.[51] Onunla ilişkili bir tekke hakkında bilgim yoktur.

Bursa vilayetinin geçen yüzyılın ellili yıllarında [1850'ler] Bektaşilerin önemli bir merkezi olduğu anlaşılmaktadır.[52]

ÇANAKKALE.[53] Her ne kadar burada günümüzde bir tekke yoksa da, buraya yerleştirilmiş yeniçerilerin sayısından yola çıkılacak olursa, burası muhtemelen 1826'dan önce bir Bektaşi merkeziydi. Rhodius [Kocaçay] vadisinde Serajik [Saraycık] Köyü'nün dışında terk edilmiş harabe bir tekke vardır. Buraya gömülmüş erenin adını (Inje [İnce] veya Injir [İncir] Baba) taşımaktadır ve hâlâ bir dini ziyaret yeri olarak kullanılmaktadır.[54]

Le Chevalier, bu yüzyılın başlarında, Bektaşilere ait olduğu anlaşılan ve muhtemelen yukarıdakiyle özdeş bir tekke anlatmaktadır.[55]

E.-Kastamuni [Kastamonu] *Vilayeti.*

KALECİK (yakınında). Evliya bu bölgede, Hacı Bektaş'ın müritlerinden olan ve adını taşıyan bir tekkeye gömülmüş Koji [Koçu] Baba'nın ziyaret yerinden bahsetmektedir. "Tekkeden başka bir bina yoktur; kabir, lamba ve büyük şamdanlarla süslenmiştir. [Erenin] sancağı, davulu, hırkası ve seccadesi, hepsi sanki oradaymışçasına muhafaza edilmiştir. Türkmenler bu erene son derece bağlıdır."[56]

CHANGRI [ÇANKIRI] (yakınında). Bu bölgede Kızılırmak Nehri'nin kuzeyindeki Airak [Ayruk] Köyü'nde Evliya, içinde yüz dervişin ve Mohammed Shah [Mehmet Şah] Dede'nin kabrinin bulunduğu büyük ve konuksever tekke tespit etmiştir; bu eren "Hacı Bektaş'la birlikte Horasan'dan I. Beyazıt'ın sarayına gelmiştir".[57]

F.- Sivas Vilayeti.

SİVAS. Bu kentte, daha sonra Beyrut valisi olmuş Halil Paşa adında biri tarafından açılmış Masumlar ("bebekler")[58] olarak adlandırılan son zamanlara ait bir tekke vardır. Yaklaşık elli yıl önce bir derviş bir vahiy aracılığıyla iki bebeğin (maksum) mezarlarını keşfetmiş; bu be-

---

51. *A.g.e.* Bu yer, Kepsut yakınındaki Tekke Keui'de [Tekkeköy] aranabilir; bunun yakınında Bektaşlar köyü vardır.
52. C. MacFarlane, *Turkey and its Destiny,* I, 501.
53. Aslında Çanakkale kenti Bursa vilayetinde değildir ama ayrı bir sancağın merkezidir.
54. Çanakkale'den Bay R. Grech'ten.
55. *Propontide,* s. 14.
56. *Travels,* II, 236.
57. *A.g.e.* II, 236.
58. Veya Maksum Pak (İranca. pâk = saf).

bekler, beşinci İmam'ın (Muhammed Bakır) oğlu Ali Eftar ve yedinci İmam'ın (Musa Kâzım) oğlu Salih'le özdeşleştirilmiş; şehit olarak kabul edilmektedirler.[59] Halil Paşa'nın bebek oğlu da tekkede gömülüdür.

AMASIA [AMASYA]. Burada Piri Baba'nın mezarını barındıran bir tekke vardır.

DİVRİJİ [DİVRİĞİ] (yakınında). Divriği'den üç saatlik mesafede, Gani Baba adında âlim bir Bektaşi şeyhi tarafından kurulmuş ve Andahar Tekkesi olarak adlandırılan yeni bir tekke vardır.[60]

Bu vilayette (ağırlıklı olarak Şii) Evliya, on yedinci yüzyılda üç önemli tekkeden bahsetmektedir. Bunlardan sadece iki tanesi hâlâ varlığını sürdürmektedir:

MARSOVAN [MERZİFON]. Hacı Bektaş'ın yoldaşı Piri Dede'nin kabri bulunmaktadır. Evliya'nın zamanında burada 200 derviş varmış ve 366 köyden gelen gelirlerle ayakta duruyormuş.[61] Son zamanlarda burada, Kafkas Dağları'nın güneyinden (Kars bölgesi) gelmiş göçmenlerin önemli bir rol oynadığı bir tür "yeniden canlanma"nın gerçekleştiği görülmektedir.

OSMANCIK. Hacı Bektaş'la birlikte Horasan'dan gelmiş Koyun Baba'nın kabri vardır. Kentin tüm sakinleri Evliya'nın zamanında Bektaşilere bağlıymış.[62] Vakfın artık başkalarının eline geçtiği anlaşılmaktadır ve eren de "Pambuk [Pamuk] Baba" olarak bilinmektedir.[63]

BARUGUNDE (Shabib Kara Hisar [Şebinkarahisar] yakınında). Bu tekkede Semerkantlı Behlul'un [Behlül-i Semerkandi] ve Çoban ailesinin kabirleri vardır.[64] Muhtemelen R. Kiepert'in haritasında Şebinkarahisar'ın güneyine doğru Erzincan yolu üzerinde gösterilen "Çobanlı Tekkesi"dir. Evliya, Eçmiyadzin yakınındaki Muhammed Şah Bektaşi Tekkesi'nden de kısaca bahsetmektedir.[65]

Her ne kadar eksikleri olsa da, artık Bektaşi kurumlarının olmadığı Anadolu merkezlerinin bir listesi gelecekteki araştırmalar için yararlı olabilir. Bektaşi bilgi kaynaklarım aşağıdaki yerlerin bu tür yerler olduğunu söylemiştir: Adana, Aintab [Antep], Angora [Ankara], Beyshehr [Beyşehir], Brusa [Bursa], Caesarea [Kayseri], Çanakkale,

---

59. Bu muhtemelen Molyneux-Seel'in "Hasan'ın kabri" olarak bahsettiği Sivas'taki Kızılbaş Kürtlerinin dini ziyaret yeridir (yukarıda s. 150'ye (Böl. XII) bakınız).
60. Belki de R. Kiepert'in haritasında Divriği'nin güneyinde gösterilen Anzaghar'dan [Anzağar].
61. *Travels*, II, 215; krş. yukarıda (Böl. IV) s. 38-9.
62. *A.g.e.* II, 96: Krş. Jacob, *Bektaschijje*, s. 28 ve Hacı Kalfa [Kâtip Çelebi], Çev. Armain, II, 681.
63. Yukarıda s. 95-6'ya (Böl. VII) bakınız.
64. Evliya, *Travels*, II, 205.
65. *A.g.e.* II, 125.

Isbarta [Isparta], Karaman, Konia [Konya], Manisa, Maraş,[66] Melasso [Milas], Mersina [Mersin], Nazli [Nazilli], Pyrgi [Birgi], Tarsus, Trebizond [Trabzon]. Bektaşilerin Ankara'daki yokluğu, burada Bayrami tarikatının ve Konya, Karaman[67] ve Manisa'daki durum da, buralarda da Mevlevilerin baskın olmasıyla açıklanmaktadır. Adana,[68] Aidin [Aydın], Kayseri[69] ve Pyrgi'nin [Birgi][70] "kara" Sünni kentleri olarak adı çıkmıştır.

SHAMAKH [ŞAMAHI]. Bektaşiliğin doğuda yayıldığı en uzak nokta, Evliya'nın Bakü yakınında Shamakh'da ziyaret ettiği önemli tekkedir. Burası Pir Merizat'ın kabrini barındırmaktadır ve sakinlerinin büyük kısmı tarikata bağlı 300 köyün gelirleriyle desteklenmektedir.[71]

Dersim'in Kürtleri Hacı Bektaş'ı tanır ve Kürdistan'da bir tane Bektaşi tekkesinin olduğu söylenir.[72]

2. MEZOPOTAMYA

Mezopotamya'da Şii kutsal merkezlerinin çevresinde Bektaşi tekkeleri vardır: Bunlar normal tekkelerden ziyade, Bektaşi hacılar için tasarlanmış dinlenme yerleridir. Bunlar BAĞDAT (Gülgül Baba'nın kabrinin bulunduğu),[73] KAZİMAİN [KAZIMİYE] (Bağdat'ın Musa ve Cafer Sadık imamların kabirleri bulunduğundan Şiiler için kutsal kabul edilen bir banliyösü), KERBELA, NECEF ve SAMARA'dır. Suriye'de herhangi bir Bektaşi tekkesinin (haliyle Şam veya Kudüs'te yoktur) olmadığı görülmektedir; buradaki insanların genelde dervişlere çok az yakınlık gösterdikleri anlaşılmaktadır.

---

66. Burada 1826'ya kadar bir tekkenin olduğu söylenir.
67. Davis (*Asiatic Turkey,* s. 295) buradaki Valide Tekkesi'nin Bektaşi tekkesi olduğunu söylemektedir: Tabii ki Mevlevi tekkesidir.
68. Krş. Niebuhr, *Reisenbeschreisebung,* III, 118. Fakat Cebel-Bereket (Yarpuz) [Osmaniye] vilayetinde bir alim Bektaşi babasının ikamet ettiğini duydum; bu muhtemelen yerel Türkmen boyları arasındaki propagandanın varlığını açıklamaktadır.
69. Assad [Esat] Efendi, *Dest. des Janissaires,* s. 314, 317; krş. (Kayseri için) Skene, *Anadol,* s. 159.
70. Assad Efendi, *a.g.e.*; Amasya'nın 1826'da aynı düzeyde ünü olmuştur ama şimdi, tıpkı Teire'de [Tire] olduğu gibi bir Bektaşi tekkesi vardır (bunun için Schlechta-Wssehrd, *Denk. Wien, Akad., P.-H.Cl.* VIII, 1857, I, 47'ye bakınız).
71. *Travels,* II, 160.
72. Taylor'un 1860'da Arapkir'de bir tekke bulduğu anlaşılmaktadır (*J.R.G.S.,* 1868, XXXVIII, 312).
73. Niebuhr, *Voyage en Arabie,* II, 242, 244.

3. MISIR

KAHİRE. Kalenin yukarısındaki Mukattam'da bulunan Bektaşi Tekkesi, tarikatın Mısır'daki tek yapısıdır. Tekkenin çevresinde bulunan büyük bir mağara türbe veya anıt mezar olarak kullanılır; burada gömülü olan baş erenin adı Kaigusuz[74] [Kaygusuz] Sultan'dır. Abdal Musa'nın[75] müridi olan Kaygusuz, Bektaşi inancını Mısır'a getirmiştir. Doğuştan şehzade olduğu söylenir ve dünyada Sultanzade Ghaibi [Gaybi] adını taşımıştır. Bektaşiler arasında son derece ünlüdür; onu tarikatın dördüncü kolunun kurucusu olarak görürler. Kaygusuz'un mezarının gerçek veya tekkenin son derece eski olması mümkün gözükmemektedir.[76] Mukattam'ın bu yamacını on yedinci yüzyılın ilk yarısında gayet dikkatlice incelemiş Pococke ve Perry, mağaralar görmüş ama bir tekkeye rastlamamıştır; Perry, özellikle mağaralarda yaşam belirtisi olmadığını söylemektedir.[77] Dolayısıyla vakıf, Bektaşiliğin on sekizinci yüzyılın daha sonraki yıllarındaki yayılmasıyla ve muhtemelen de bu sırada Mısır'da hizmet etmiş Arnavut paralı askerleriyle, büyük ihtimalle bazı Bektaşilerin tarikatlarının üyesi olduğunu ileri sürdükleri Mehmet Ali'nin kendisiyle bağlantılı olabilir. Aynı şey, Mısır'da askeri hizmette bulunmuş Beratlı Ömer Vrioni içinde söylenmektedir. Bektaşilerin Kahire'deki kurumlarıyla ilgili şu aşağıdaki izahat elimizdekilerin en iyisidir:

"Tekke bir tepenin üzerindedir ve uzaktan, önündeki yeşiller içindeki bir set sayesinde tespit edilebilir. Tekkeye, epey uzun bir merdivenden çıktıktan ve ufak bir bahçenin içinden geçtikten sonra girilir; tekke son yıllarda Hıdiv İsmail[78] ve bazı prensesler[79] tarafından dervişler için yeniden inşa edilmiştir. Üyelerin kendilerini Allah'a vermeleri için ayrılmış salon, şeyhin odaları ve şatafatlı mutfak incelenebilir ...

---

74. Kaygusuz'un Bektaşiler arasında pilav için kullanılan bir sözcük olduğu söylenir. Vaujany, *Caire*, s. 284 vd. söz konusu ismi "Papa Sans-Souci" olarak tercüme etmektedir. Bay W. S. Edmonds'a tekkede bu sözcüğün şeytan umursayabilir anlamına geldiği söylenmiştir.
75. Yukarıda, *s. v. Elmalı*, s. 506'ya (XLII) bakınız.
76. Dervişlerin Bay Edmonds'a 1917'de aktardığı kabrin ve tekkenin tarihleri bu yaklaşımı desteklemektedir. Dediklerine göre, orijinal tekke Kaygusuz tarafından H. S. 806'da (M. S. 1403-4) Nil'in Roda Adası'nın karşısındaki doğu yakasında bulunan ve Kahire'ye bir buçuk millik mesafedeki Kasr-el-Ayni'de kurulmuştur. H. S. 844'te (M. S. 1440-1) Kaygusuz Sultan ölmüştür. Bektaşiler, o sırada mevcut olan tekkeye yerleşmiş Celali dervişleriyle dostça ilişki içinde olmuştur ve bu yüzden Kaygusuz Sultan ve ardından gelen dedeler mevcut tekkeye gömülmüştür. H. S. 1212'de (M. S. 1797-8) Celaliler mevcut tekkeyi terk etmiştir; H. S. 1242'de (M. S. 1826-7) [II. Mahmut'un yeniçerileri ve Bektaşi tekkelerini ortadan kaldırdığı yıl.-F. W. H.] Kasr-el-Ayni tekkesi, şu anda ona sahip olan Kadiri dervişlerine verilmiştir ve H. S. 1269'da (M. S. 1852-3) Mısır hükümeti ilk defa mevcut Kaygusuz Tekkesi'ne bir dede atamıştır.
77. *View of the Levant*, s. 234.
78. 1863-79.
79. Krş. Baedeker, *Egypt* (1898), s. 53: "Burada güzel bir yaldızlı tabutun Hıdiv'in bir kadın akrabasının kalıntılarını barındırdığı söylenir" –anlaşılan, buraya tekkenin bir velinimeti olarak gömülmüştür.

Tekkenin küçük açık avlusu, kayanın içine altmış metreden fazla giren çok eski bir taş ocağına açılmaktadır. Ahşap korkulukla çevrilmiş hasırların serili olduğu bir koridor, Seyh Abdullah el-Maghâwri'nin [Meğarevi] gömülü olduğu en iç bölgeye, yani Mağara'ya (Maghâra) gitmektedir. Orijinal adı Kêghûsûz'dur [Kaygusuz] ve Adalialıydı [Antalya]. Mısır'a fütüvvet öğretilerini yaymak için gönderildiğinde oraya yerleşmiş ve Abdullah adını almıştır."[80]

Günümüzde Kahire'deki Kaygusuz Tekkesi'nin Mısır'da, hatta Kuzey Afrika'daki tek Bektaşi kurumu olduğu görülmektedir. Tarikat burada hâlâ varlığını sürdürüyor olmasını değişken Arnavut nüfusuna borçlu olabilir; şu andaki keşiş [şeyh] bir Tosk Arnavut'udur.

Eski Kahire'de bulunan ve Assad [Esat] Efendi tarafından Nakşibendilerin[81] orijinal bir kuruluşu olarak sahiplenilmiş Kasr-el-Aini Tekkesi de daha önceki tarihlerde tarikata aitti. Bu tekkeden ilk kez Pococke bahsetmiştir ama hangi tarikata ait olduğunu belirtmemiştir.[82] Wilkinson burayı Bektaşilerin kurduğunu ve söz konusu tekke, İbrahim Paşa tarafından Kadirilere verilinceye kadar onlara ait olduğunu söylemektedir.[83] Bu, ileride görüleceği gibi, büyük ölçüde mevcut dervişlerin Bay Edmonds'a aktardığı tarihtir.[84]

4. İSTANBUL

Aşağıda görülen başkentteki Bektaşi tekkelerinin listesi bana Rumeli Hisarı'nın yukarısında bulunan Şehidler [Şehitler] Tekkesi'nde verilmiştir.[85]

A.- Avrupa yakası.

1. YEDİ KULE (Kazlı Çeşme), Şeyh Abdullah.
2. TOP KAPU, Şeyh Abdullah.
3. KARIADIN [KARYAĞDI] (Eyüp'ün yukarısında), Şeyh Hafız Baba.
4. SUDLIJA [SÜTLÜCE], Şeyh Hüseyin Baba.

---

80. Murray'ın, *Egypt*'i (1900), s. 29. Vaujany (*Caire*, s. 284 vd.) mağaranın kayaya oyulduğunu ve 75x75 metre olduğunu söylemektedir; tekke daha önceki tarihlerde kaba tuğladan yapılmış kötü bir yapıydı ama 1872'de baştan yapılmıştır. Migeon, tekkenin dışarıdan bir görünüşünü resmetmiştir (*Caire*, s. 82). Bay Edmonds, tekkenin mağaranın en dibinde olduğunu, buraya, hastaların tedavi için kendilerini yuvarladıkları yaklaşık yirmi metrelik bir koridorla ulaşıldığını eklemektedir.
81. *Destr. des Janissaires*, s. 300.
82. *Descr. of the East*, I, 29.
83. *Modern Egypt*, I, 287: Krş. Browne, *J. R. Asiat. Soc.* 1907, 573'ün içinde; buradan tekkenin 1808 tarihine kadar Bektaşi Tekkesi olduğu anlaşılmaktadır.
84. Yukarıda s. 514 (Böl. XLII), n.4.
85. Jacob, *Bektaschijje*, s. 51 vd.'nin içinde Tschudi ile Depont ve Coppolani, *Confréries Musulmanes*, s. 530-1'de benzer listeler vermektedir.

5. KARAAĞAÇ (Kiaghit Khane [Kâğıthane] yakınında), Şeyh Munir Baba.

6. RUMELİ HİSARI (Şehitler).

1. ve 2. dini nedenlerle evlenmeyi reddetmiş olanlar içindir. 6.'nın şeyhleri Anadolu kökenlidir ve bu makam kalıtsaldır.

B.- Asya yakası.

7. ÇAMLICA.

8. MERDİVENKÖY. Bektaşiler bu önemli tekkenin son derece eski tarihlere ait olan, "Konstantinos'a karşı savaşmış" ve buraya gömülmüş savaşçı-eren Şahkulu'nun mezarını barındırdığını söyler. Tekkenin kurucusunun adı bana Mehemet [Mehmet] Ali Baba ve şu andaki şeyhinin adı da Hacı Ahmet Baba olarak verilmiştir. Tekkede aynı zamanda Mısri Efendi'ye sürgüne giderken refakat etmiş ve onun tarafından Bektaşi yapılmış Azbi Chaush'un [Azmi Çavuş] mezarı da bulunmaktadır.[86]

Tarikatın 1826'da uğradığı baskı sırasında başkentte on dört tekke vardır.[87] Bunların dokuz tanesi yıkılmıştır.[88] Bu yıkılanlar (1) Yedikule, (2) Eyüp, (3) Sütlüce, (4) Karaağaç, (5) Şehitlik,[89] (6) Çamlıca, (7) Merdivenköy, (8) Eukuz [Öküz] Liman[90] ve (9) Üsküdar'dır.[91]

Mevcut duruma bakıldığında, 1826'dan beri Bektaşilerin yasaklanmış dokuz tekkeden yedisini geri almayı ve İstanbul'daki kuruluşlarına bir tanesini daha (Topkapı) eklemeyi başardıkları görülmektedir.[92]

Bektaşilerin daha önceki tarihlerde İstanbul'da kullandıkları tekkeler arasında şunları sayabiliriz:

RUMELİHİSARI. I. Ahmet döneminde ölmüş bir denizciler ereni olan Durmish [Durmuş] Dede Rumelihisarı Burnu'nda gömülmüştür.[93] Bu tekke şimdi Halvetilerin elindedir.

ISTRANCA. İstanbul'un kuzeydoğusundaki tepelerde.[94]

---

86. Brown, *Dervishes*, s. 164; bir on yedinci yüzyıl şairi ve Bektaşi öğretilerine eğilim gösteren bir sapkın akım lideri Mısri Efendi için Cantimir, *Hist. Emp. Oth.* II, 218, 228 vd.'ne, Hammer-Hellert, *Hist. Emp. Ott.* XII, 45'e, Gibb, *Ottoman Poetry*, III, 312'e bakınız.

87. Rosen, *Geschicte der Türkei*, I, 19.

88. Assad Efendi, *Destr. des Janissaires*, s. 316.

89. Bu tekkenin yıkılmasından C. MacFarlane, *Turkey and its Destiny*, I, 504'te bahsetmektedir. J. P. Brown (*Dervishes*, s. 175) bunun Melamilere ait olduğunu aktarmaktadır.

90. Evliya, *Travels*, I, II, 81, Hammer, *Constantinopolis*, II, 322'de de bahsedilmektedir.

91. Muhtemelen Karaca Ahmet'in (bu kişiyle ilgili olarak yukarıda s. 403 (Böl. XXX) vd.'ne bakınız) kabrinin bulunduğu tekkedir; türbe hâlâ varlığını sürdürmektedir.

92. 1850 civarında üç Bektaşi Tekkesi vardı (Brown, *Dervishes*, s. 530 vd.).

93. Evliya, *Travels*, I, II, 27, 68, 70: "Bektaşi dervişleri, davulları ve lambalarıyla ona [ziyarete] nezaret etmekteydi."; krş. Hammer-Hellert, *Hist. Emp. Ott.* XVIII, 85.

94. *A.g.e.*, I, II, 88: "Bir Bektaşi Tekkesi vardır; İmparator [Sultan] için erkek kızıl geyik, karaca ve alageyik avlar, bunlardan pastırma yaparlar."

5. AVRUPA'DAKİ TÜRKİYE [RUMELİ]

Bu bölgede ve özellikle de Adrianople [Edirne] çevresinde, Bektaşilerin birçok tekkesi vardır; bunların çoğu 1826 yılındaki baskı dönemi sırasında yıkılmıştır.

A.-Gelibolu Yarımadası.[95]

Burada hâlâ iki tekke vardır: Biri KILIJ BAHR'de [KİLİTBAHİR] (Çanakkale kentinin karşısında) ve diğeri de AK BASHI'dadır [AKBAŞ] (Sestos). Bu ikincisi, içinde, Süleyman Paşa'nın Avrupa'yı ilk kez istilası sırasındaki yandaşlarından biri olan Gazi Fazıl Bey'in kabrinin koruyucusu tek bir dervişin[96] yaşadığı basit bir hücredir.[97]

B.-Edirne bölgesi.

Bu bölge, zamanında Bektaşiliğin güçlü bir kalesi olmuştur. Edirne'nin kendisinde, Hıdırlık adı verilen tepede bulunan adı çıkmış bir tekke daha 1641'de engellenmiş[98] ve 1826'da da kent ve bölgede en az on altı tekkeye el konulmuştur. Edirne'nin çevresindeki bölge, özellikle çeşitli tarihlerde Asya'dan sayısız Türk göçebe topluluğunun yerleştirildiği[99] kentin batı yönüne doğru olan kısım, son yıllarda çiftlik ve köylere dönüşmüş, yok edilmiş çeşitli tekkelerin isimlerini muhafaza etmektedir.

Edirne'nin doğusunda bu tür iki tekke kendilerinden geriye çeşitli gelenekler bırakmıştır. Bunlar:

ESKİ BABA [BABAESKİ], İstanbul'a giden anayolun üzerinde. Burada gömülü olan eren, ünlü Bektaşi ereni Sarı Saltık olarak tespit edilmiştir. Türbenin eski bir Aziz Nikolaos Kilisesi olduğu söylenmektedir; hâlâ hem Hıristiyanlar hem de Müslümanlar tarafından ziyaret edilmektedir.[100]

BUNAR HİSAR [PINARHİSAR], Kırk Kilise'nin [Kırklareli] birkaç mil doğusunda. Tekkeye 1826'da el konulduğu anlaşılmaktadır ama Binbiroğlu Ahmet Baba adındaki erenin mezarı daha sonraki yıllarda

---

95. Şimdi terk edilmiş olan bu bölge, muhtemelen 1826'ya kadar bir tekkeler zinciriyle Edirne'ye bağlanıyordu. Haritalar bu iki nokta arasında birçok tekke göstermektedir ve bunların çoğu, bana söylendiğine göre, şimdi birer çiftliktir.
96. E. D. Clarke'ın zamanında olduğu gibi (*Travels, III, 86).*
97. Krş. Saad-ed-din, Seaman'ın *Orchan*'ında, s. 80.
98. Jacob, *Beitrage,* s. 16; krş. Rycaut, *Ottoman Empire,* s. 69. Covel (*Diaries,* s. 248) bu noktada daha önce bir Rum Ortodoks Aziz Georgios Kilisesi olduğunu söylemektedir.
99. Hammer-Hellert, *Hist. Emp. Ott.* I, 330 (Menemenli Türkler Philippopolis bölgesine gönderilmiştir); krş. Baker, *Turkey in Europe,* s. 382.
100. Aşağıda s. 578-9'a (Böl. XLIV) bakınız: ayrıca yukarıda da s. 431-2'ye (Böl. XXXII) de.

hâlâ Türklerin ziyaret ettikleri bir yer olmayı sürdürmüştür. Bu tekke şimdi bir çiftliktir.[101]

Edirne'nin güneyinde, Slade,[102] 1830'da, Sultan II. Mahmut'un emriyle gerçekleşmiş baskı girişiminde yıkılmış, çeşitli Bektaşi tekkelerinin yerlerini tespit etmiştir.

Slade, tepenin üzerinde FEREJIK [FERECİK] adındaki köyde, bir tekkenin kalıntılarını ve beş dervişin mezarlarını barındıran bir kabir odası bulmuştur. Bunların başı, ona söylendiğine göre, Bektaşi tarikatından İbrahim Baba'ymış. Beş mil ileride, Gelibolu'ya ilk Türk fatihleriyle birlikte geldiği ve burada bir tekke kurduğu söylenen başka bir Bektaşi ereni Nefes Baba'nın kabri bulunmaktaymış. Nefes Baba, Fez [Fas ?] Kralı'nın oğluymuş.[103] Birkaç mil ileride, Rüstem Baba adında birinin kabrinin bulunduğu üçüncü bir Bektaşi Tekkesi varmış ama Slade bunu ziyaret etmemiş.[104]

KEŞAN. Burada kentin içinde ufak bir tekke vardır; içinde bir baba ve bir hizmetkâr (Arnavutlar) vardır.

DOMUZDERE (Keşan yakınında). Bu tekkede bir başkeşiş [şeyh] ve üç veya dört derviş yaşamaktadır. Tarihi, Bektaşi gaspları sorusu açısından özellikle ilginçtir. Gayet somut kanıtla desteklenen (ileride göreceğimiz gibi) yerel geleneğe göre, tekke ilk başta ufak bir Aziz Georgios Manastırı'ymış. Bektaşilerin buraya, komşu (Hıristiyan) Chiltik Köyü'nü kıran bir veba salgını sırasında veya sonrasında girmeyi başardıkları söylenmektedir. Bunun "yaklaşık altmış yıl önce" yani büyük ihtimalle Avrupa Türkiye'sinde [Rumeli] hâlâ hafızalarda varlığını sürdüren 1836-1839[105] veba salgınının başgösterdiği yıllarda yer aldığı söylenmektedir.

---

101. Aşağıda s. 579'a (Böl. XLIV) bakınız. Bu, daha önceki tarihlerde "çivileri andıran" "Antik Suriye" harfleriyle yazılmış bir yazıtın bulunduğu tekkedir; muhtemelen Tearus'un kaynaklarında belirtilen Darius'un diktiği yazılı sütundur (Jochmus, *J. R. G. S.*, XXIV (1854), s. 44; E. Ungar, *Jahrbuch, Arch. Anz.* 1915, s. 3 vd.'ne bakınız). Bektaşilerin bu sütunu, Tekke Köy'deki kutsal taş gibi (aşağıda *Macedonia*'ya bakınız), Pınarhisar Tekkesi'ne ek bir çekicilik sağlamak için "benimsediklerini" düşünmekteyim. Üzerindeki çiviyazısı, muhtemelen çiviyazısı anıtların yaygın olduğu Mezopotamya'daki Şii mabetlerini ziyaret eden bir derviş tarafından "Antik Suriye" yazısı olarak kabul edilmiştir.

102. *Travels*, s. 470.

103. Bu da bariz bir şekilde onun adından kaynaklanan bir çıkarımdır (nefes ve metafor "Ruh"). Türk Nefesoğlu'nun [sic] iyi bir açıklaması için Hottinger, *Hist. Orient.* s. 478-9'a (Georgewicz, *Epitome*'a dayanan) bakınız.

104. Ainos [Enez] dış mahallelerinde bulunan muhtemel bir Bektaşi Tekkesi, Yunuz [Yunus] Baba Tekkesi olarak adlandırılan bina olarak görülebilir (Lambakis, *Δελτ. Χριστ. Αρχαιολ. Εταιρ*, s. 28). Krş. aşağıda s. 581 (Böl. LXIV).

105. Edmund Spencer, *Travels*, II, 378 vd.

Şu anda Aziz Georgios Yortusu, toplumsal karakterde bir *panegyris* [panayır] şeklinde kutlanmaya devam etmektedir; hem Türkler hem de Rumlar sık sık ziyaret etmektedir ama bu iki dinin temsilcileri birbirleriyle gerektiğinden fazla kaynaşmamaya dikkat etmektedir. Orijinal Aziz Georgios Kilisesi dervişler tarafından oturma odaları ve başkeşişlerin [şeyhlerin] mezarları için bir kabir odası da dahil olmak üzere çeşitli kısımlar şeklinde bölünmüştür; orijinal mabedi kapsayan bölüm hâlâ templonun üst kısmını muhafaza etmektedir ve kuzey duvarında Aziz Georgios'un, yanlarında yanan lambalarıyla birlikte eski bir ikonası durmaktadır. Bilgi kaynağım bunu gerçekten de görmüştür.

Bu Bektaşi gaspı o kadar yeni ve o kadar iyi belgelenmiştir ki[106], başka yerlerde varlığını sürdüren efsanelerin ve tamamen geleneğe dayanan benzer vakaların takdir edilmesiyle ilgili aşırı şüpheciliğe karşı bir uyarı olarak görülmelidir. Domuzdere'de gerçekleşmiş olan, muhtemelen, gerekli değişikliklerin yapılması koşuluyla Babaeski'de da olmuştur[107] ve başka birçok "belirsiz" mabette de olmuş olabilir; Rini Tekkesi'nde[108] bir Hıristiyan ikonasının kıskançlıkla muhafaza edildiğine ilişkin öykü, eğer bir öyküyse, en azından tarihsel paralelliklerin olmadığı bir öykü değildir. Diğer yandan gelenek de körü körüne kabul edilmemelidir. Şunu biliyoruz ki, Türkler birçok Hıristiyan kilisesini camiye çevirmiştir. Ama camilerin Hıristiyan geçmişlerine dair "gelenekleri" çoğu kez, gösterilebilecek şekilde yanlıştır; özellikle Efes'te herkesin gayet iyi bildiği İsa Bey Camii veya "Aziz İoannis Kilisesi"nin durumunda olduğu gibi.

Edirne'nin batısında, daha önce ifade ettiğimiz gibi, Bektaşi kuruluşları epey çoktu ama çoğu 1826'da ortadan kaldırılmıştır.

KUŞ KAVAK'ta, Edirne'den Kırcaali ve Gümülcine'ye giden ana yolun çatalında, bir Bektaşi Tekkesi'nin hâlâ varlığını sürdürdüğü söylenmektedir. Bu, Savunma Bakanlığı'nın haritasında köyün hemen kuzeyindeki Ohad [Evhad] Baba olabilir.

DİMETOKA. Assad [Esat] Efendi[109] bu bölgedeki Kızıl Deli Sultan

---

106. Kocamın ölümünden sonra, muhtemel haber kaynağının Britanya Savunma Bakanlığı'na yanlış bilgi verirken tespit edildiğini öğrendim. Eğer kocam bunu bilseydi, onun Domuzdere'yle ilgili ifadelerine daha şüpheli yaklaşırdı.- M.M.H.

107. Yukarıda s. 519 (Böl. XLII).

108. Aşağıda s. 766, n.4'e (Böl. LXI) bakınız.

109. *Dest. des Janissaires*, s. 325: Aynı yazarın s. 325 vd.'de bastığı fermanın metni bu tekkelerle ilgili özel talimatnameler vermektedir: *Vous vous rendrez d'abord a Adrianople; la, de concert avec Mohammed-Assad-Pacha, gouverneur de Tcharmen, vous expulserez des tekies de Kizil-Deli-Sultan les bektachis qui s'y trouvent... Notre intention est de destiner au casernement des corps de soldats de Mahomet qui pourront par suite etre formes dans ces*

tekkelerinin 1826'da yıkılanların arasında olduğunu söylemektedir. Erenin adı haritalarımızda Dimetoka'nın batısındaki bölgede gösterilmektedir; burası, Bükreş Antlaşması'yla Bulgaristan'a transfer edilmiş Kırcaali bölgesiyle bitişiktir.

6. BULGARİSTAN

Edirne'yle batı yönünden bitişik ve son zamanlarda Bulgaristan'a devredilmiş bir bölge olan KIRCAALİ'de Bektaşi ereni Seyit Ali Sultan'ın mezar ve tekkesi vardır. Tekke son savaşta Bulgarlar tarafından yok edilmiştir ama türbeye (anıtmezar) dokunulmamıştır.

Philippopolis [Filibe] ile sınır arasında Kırcaali'nin kuzeyinde yarım günlük mesafede bulunan HASKOVO'da içinde Mustafa Baba'nın mezarının bulunduğu bir tekke vardır (veya vardı).[110] Her zaman olduğu gibi kasabadan belli bir mesafededir.

RAZGRAD (yakınında). Son zamanlara kadar "400 yıl önce" yaşamış ve birtakım mucizeler gerçekleştirmiş Hasan Demir Baba Pehlivan'ın mezarının bulunduğu yalnız başına bir tekke varmış. Bu tekke on dördüncü yüzyılın başında, Rusçuk Paşası Hasan Pehlivan Baba tarafından kurulmuştur.[111] Kanitz[112] tekkeye dair iyi bir izahat, gömülü kahramanın efsanesini ve tekke ile çevresinin bir resmini sunmaktadır.

RUSÇUK'ta daha önce Arnavutluk'taki Kichok'un başkeşişi [şeyhi] olmuş Baba Kamber tarafından 1920'de inşa edilmiş bir tekke vardır.[113]

Jacob, Rusçuk ile Silistre arasında Mustafa Baba Tekkesi olduğunu belirtmektedir.[114]

---

contrees les batiments spacieux et commodes de quelques-uns de ces etablissements, et de transformer les grandes salles en mosquees. [Önce Edirne'ye gideceksiniz, orada Çirmen valisi Mehmed Esad Paşa ile beraber Kızıl Deli Sultan tekkelerinden oralarda bulunan Bektaşileri atacaksınız...Niyetimiz daha sonra eğitilecek olan Muhammed askerlerine barınak sağlayacak olan geniş ve elverişli binalar temin etmek ve büyük salonları mescit haline getirmek]. Kızıl Deli Sultan için Brown, *Dervishes*, s. 325'e ve Jacob, *Bektaschijje*, s. 28'e de bakınız.

110. Söz konusu tekkeden Quiclet'in (*Voyages*, s. 149) bahsettiği görülmektedir. Bir Arnavut haber kaynağı bana şimdi orada kesinlikle tek bir Bektaşi kurumunun olmadığını söylemiştir ama bu bilgi, her ne kadar kendisi bir Bektaşi değilse de, bir Bektaşi ailesinden gelen ve bu araştırmaların sırasında Bulgaristan'da iskân etmekte olan Midhat Bey Frasheri tarafından yalanlanmıştır.

111. Jirecek, *Bulgarien*, s. 411.

112. *A.g.e.* III, 298 vd. (Fransız çeviride s. 535 vd.; yukarıda s. 296'ya (Böl. XVIII) bakınız); krş. Niebuhr, *Reisebeschreibung*, III, 174.

113. M. M. H. 1923'te çeşitli Arnavutlardan; aşağıda s. 544'e bakınız.XLII).

114. *Beitrage*, s. 17.

Bulgaristan'da başka bir yerde, Tırnova bölgesinde Selvi'de bir Bektaşi topluluğu olduğu söylenmektedir ama bilgi kaynağım[115] bunlara ait bir tekke olup olmadığını bilmemektedir. Melchan'da[116] bir Arnavut derviş bana Tırnova'da daha önce bir tekke olduğunu ama Balkan Savaşı'ndan önce yıkıldığını söylemiştir.

7. ROMANYA

Romanya'nın bugünkü sınırları içinde üç Bektaşi tekkesinden bahsedilmektedir:

BABADAĞ'da Sarı Saltık'ın mezarlarından birinin bulunduğu bir Bektaşi tekkesi vardır.[117]

Karadeniz'de KILGRA'da (Kaliakra) Evliya, aynı erenin başka bir ünlü mezarını barındıran bir Bektaşi tekkesi ziyaret etmiştir.[118] Bu yerin, her ne kadar hem Müslümanlar hem de Hıristiyanlar için bir ziyaret yeri olma özelliği sürüyorsa da, artık tamamen terk edildiğini öğrenmiş bulunuyorum.

BALÇIK (yakınında). Burada daha önce, çok önemli, Rumeli'dekilerin en büyüklerinden biri olan bir Bektaşi tekkesi bulunuyormuş. Burada gömülü olan eren Hafız Halil Baba veya Akyazılı Baba olarak adlandırılmaktadır ve Hıristiyanlar onu Aziz Athanasios'la özdeşleştirmektedir.[119]

8. SIRBİSTAN

"Yeni Sırbistan"da, yani Sırbistan Makedonya'sında şu yerlerde tekkelerin var olduğu veya bir zamanlar var olduğu söylenmektedir; çoğu Balkan Savaşı sırasında veya sonrasında yok edilmiştir:

MONASTIR [MANASTIR]. Burada, kurucusu Husain [Hüseyin] Baba'nın mezarını barındıran ve 1872-1873'e tarihlendirilen küçük bir tekke vardır; bu tekke 1914'te zarar görmemişti. Müteehhildir [Evli dervişlerin bulunduğu tekke].

Çevrede[120] iki tekke varmış.

KISHOVA'da Hıdır Baba'nın kurduğu bir tekke varmış. Eski olduğu ve daha önceki tarihlerde içinde altı veya yedi dervişin yaşadığı söylen-

---

115. Midhat Bey Frasheri.
116. Aşağıda s. 546'ya (Böl. XLII) bakınız.
117. Evliya, *Travels*, II, 72; krş. aşağıda s. 575 (Böl. XLIV) vd.
118. Yukarıda s. 429-31'e (Böl. XXXII) bakınız.
119. Yukarıda s. 90-2'ye (Böl. VII) bakınız.
120. Bu bölümün bir kısmı M.M.H tarafından yazılmıştır ve 1923'te yerel olarak toplanmış bilgilere dayanmaktadır.

mektedir. Müteehhildir. Son babanın ölümünden sonra tekke kapatılmış ve Sırplar onun içinde, daha önceki tarihlerde burada olduğunu söyledikleri bir Aziz Nikolaos Kilisesi kurmuşlar.

KANADLAR'da hâlâ 200 yıl önce Dikmen Baba tarafından kurulduğu söylenen büyük bir tekke vardır; onu Kurt Baba izlemiştir.

ÜSKÜP. Burada savaştan önce biri Mustafa Baba ve diğeri Süleyman olarak adlandırılmış iki Bektaşi tekkesi varmış; ikincisi, 1923'te ortadan kalktığı anlaşılan daha geç bir kuruluşmuş. Bu tarihte Mustafa Baba'da başkeşiş [şeyh] yokmuş; sadece evli bir derviş varmış.

Bu bölgedeki diğer tekkeler şunlardır veya şunlardı:

KALKANDELEN. Burada hâlâ Sersem Ali'nin olduğu varsayılan bir mezarı barındıran büyük ve önemli bir tekke vardır. Bu tekke Rıza Paşa (ö. 1822) tarafından, vahiy yoluyla Sersem Ali'nin mezarını bulmuş Muharebe Baba'nın isteğiyle kurulmuştur.[121] Tekke, her birinde güzel bir kapının bulunduğu yüksek duvarlardan oluşan, hemen kentin dışındaki bir dikdörtgenin içindedir. Binalar arasında, dervişlerin kaldığı bir yer, iki ufak mabet (meydan), Sersem Ali, Muharebe Baba, Rıza Paşa ve diğerlerinin mezarları, sütunlar üzerinde duran büyük bir açık mescit, konuk odaları, mutfaklar ve çiftlik yapıları vardır. Tüm bunların kuruluş tarihine ait olduğu görülmektedir; ağırlıklı olarak resim gibi ve daha ziyade ayrıntılı ve derin revakları olan ahşap binalardır. Civarda güzel meyve ve çiçek bahçeleri vardır.

Kumanova ile Üsküp arasında Alexandrovo mevkisinin yakınındaki TEKKEKÖY'de, içinde Karaca Ahmet'in mezarının bulunduğu ufak bir tekke vardır. Bu tapınımı Evans keşfetmiştir; [122] bu yer şimdi büyük ihtimalle Hıristiyanlığa aktarılacaktır.[123]

Ayrıca ISHTIP [İŞTİP] VE KUPRULU'da [KÖPRÜLÜ] da tekkeler vardır.

STRUMIJA[124] [USTRUMCA] ("Yeni Sırbistan"da Strumnitza). Bu bölgede, Balkan Savaşı'ndan önce, eren İsmail Baba'nın mezarının bulunduğu bir tekke ve erenin ayağının ortaya çıkardığına inanılan bir ılıca varmış. Bu tekke şimdi yok edilmiştir.[125]

Sırp Makedonya'sının Arnavut bölgesinde üç tekke vardır.

JAKOVA'da, şimdiki başkeşişi [şeyhi] Hafız Baba tarafından kurulmuş yeni bir tekke vardır.

---

121. Aşağıda s. 592'ye (Böl. XLIV) ve Sersem Ali için Jacob, *Bektaschijje*, s. 28'e bakınız.
122. *J.H.S.* XXI, 202 vd.'nin içinde; eksiksiz şekilde yukarıda s. 274 (Böl. XVII) vd.'de.
123. Aşağıda s. 582 (Böl. XLIV).
124. Bu tekke Avrupa Savaşı sonrasına kadar Bulgaristan'daydı.
125. Daha önceki tarihlerde Strumija'da [Strumca] ikamet etmiş (aşağıda s. 546 (Böl. XLII)), şimdi Melchan'da bulunan bir Arnavut dervişten.

İPEK tekkesi artık yoktur.

Artık tek başına Jakova'da yaşayan âlim Hacı Adem Baba tarafından kurulmuş PRIZREND [PRİZREN] Tekkesi[126] bir Sırp yetimhanesine dönüştürülmüştür.

Debre'de ufak bir tekke vardır.

9. YUNANİSTAN[127]

A.-Makedonya.

(a) SELANİK. Daha önce kentin batı yönündeki dış mahallelerinde bulunan bir tekke Balkan Savaşı sırasında yok edilmiştir.

(b) KASTORIA [KESRİYE]. Tekke, Florina yolu üzerindeki kentin girişindedir. Ufak, önemsiz ve 1915'te, (1921'de[128] gitmiş olan) bir şeyhin yaşadığı bu tekkenin eski ve daha önceki tarihlerde önemli olduğu söylenmektedir. 1826 zulmünde zarar görmüştür. Burada gömülü olan Kasım Baba[129] adındaki başerenin Türk fethi zamanında yaşadığı varsayılmaktadır ve bir ölüm sonrası mucizecisi olarak önemli düzeyde yerel ünü vardır. Yaşamı sırasında, Kastoria Yarımadası'nın kara tarafındaki tepeden, müminlerle dolu bir kiliseye isabet etmiş büyük bir kaya fırlatarak (kısmen kaba bir yöntem) birçok Hıristiyan'ı Müslüman yaptığı söylenmektedir.

Mevcut bellekte varlığını sürdüren ikinci bir tekkeyle ilgili olarak da, Toplitza'da (kışlaların yanında) sadece Sancaktar Ali Baba'nın türbe ve mezarı kalmıştır. Bektaşiler ayrıca Aidin [Aydın] Baba'nın, kent sınırlarındaki Roman mahallesinde mütevazı bir türbede bulunan mezarını da sahiplenmektedir.

(c) Anaselitza bölgesinde, pazar kenti Lapsista'nın batısında çok sayıda Bektaşi yandaşı vardır. Burada yaşayanlar arasındaki Müslüman nüfusun son yıllarda ihtida ettikleri varsayılmaktadır; "yüz elli yıl" genel kabul gören tahmindir.[130] Söz konusu Müslümanların (Val-

---

126. Bu tekkeden Brailsford, *Macedonia*, s. 247'de ve Jaray, *L'Albanie Inconnue*, s. 86'da bahsedilmektedir. *Au jeune Royaume d'Albanie*, s. 96-109'da Jaray, İpek, Jakova ve Prizren tekkelerini anlatmaktadır.

127. Bu bölüm, Lozan Antlaşması'nın 1924'te devreye girmesi sonucunda Müslümanların 1924'te Küçük Asya'ya gönderilmesine kadar Yunanistan'da varolan şekliyle Bektaşi pozisyonunu anlatmaktadır.

128. M.M.H.

129. Arnavutluk'taki Kuch [Kuç] da, gerçek mezarın onlarda olduğu iddiasındadır, krş. aşağıda s. 547 (Böl. XLII). Elini Elbasan'da bırakmıştır. M.M.H.

130. [Bir kısmı elbette çok daha önce Müslüman olmuştur. Çünkü bazı mezarlardaki mezar taşları 350 yıl öncesine gitmektedir. Muhtemelen bu geleneksel günde büyük bir hareket vardı.- M.M.H.]

lahadlar olarak adlandırılırlar)[131] Yunanca konuşması ve bazı köylerde büyük saygı gösterdikleri terk edilmiş kiliselerin[132] (camiye dönüştürülmemiş) bulunması bunu desteklemektedir. Bu bölgeye hizmet eden Bektaşi tekkeleri, Lapsista'nın batısında iki buçuk saatlik mesafedeki Vodhorina'da ve Pindos Dağları'nın yüksek tepelerindeki Odra'daydı. Her iki tekke de tarihsel olduğu anlaşılan aynı erenle, Emine Baba'yla bağlantılıydı. Bu erenin, Bektaşilerin öğretilerinin ilk vaizlerinden ve tarikatlarının bir öncülü olarak gördükleri Hallac-ı Mansur'un Sünni olmayan görüşlerini benimsediği için H. S. 1007'de (1598-1599) Monastır'da [Manastır] idam edildiği söylenmektedir.[133] Emine, idam edildiği günün gecesinde Lapsista'da kız kardeşinin evinde görünmüş. Kız kardeşi o sırada misafirlerin davet edilmiş olduğu bir yemek hazırlıyormuş. Kız kardeşine hazırlıklarında yardımcı olmuş ve ardından masaya oturmuş. Hiçbir şeye dokunmadığını gören konuklar bir şey yemesi için baskı yapmış ama o oruç tuttuğunu söyleyerek reddetmiş. Sonunda bu kadar ısrara dayanamamış ve "Eğer beni yemeğe zorlamasaydınız, sizi her gece ziyaret edecektim." diyerek yemiş. Ardından kaybolmuş.[134]

VODHORINA [VODORİNA]. Buradaki tekke, köydeki sıradan bir evdir. Daha önceki başkeşişlerin [şeyhlerin] türbeleri, alışıldığı üzere biraz uzaktadır ve mimari açıdan göze çarpan türden değildirler. Bu tekkenin 1826'da zarar gördüğü ve şimdi içinde, sadece o bölgeden olan ve doğrudan Emine Baba'nın soyundan geldiğini iddia eden bir şeyhin bulunduğu söylenmektedir;[135] tekke müteehhildir. Evin bir odasında Emine Baba'nın anısına sade bir anıtmezar, hırkası ve diğer kalıntıları vardır; bu oda hastalar tarafından tedavi amaçlı zaman geçirme eyleminde kullanılmaktadır. Kapishtitza (Biglishta yakınında) ve Manastır'da erenin diğer anıtmezarlarının bulunduğu söylenmektedir.[136]

ODRA, tıpkı Vodhorina gibi, biri Arnavut diğerleri yöreden bir şeyh ve iki veya üç dervişten ibaret ufak bir kuruluştur. Bu tekkeyi şu andaki şeyh yaklaşık kırk yıl önce kurmuştur. Vodhorina'daki yandaşının-

131. Ulahlar için yukarıda s. 8 (Böl. II), n. 1'de verilmiş referanslara bakınız.
132. Bunlar için yukarıda s. 8 (Böl. II), n. 1'e bakınız.
133. Hicretin dördüncü yüzyılının başında yaşamıştır ve görüşleri yüzünden Bağdat'ta şehit edilmiştir. Hasting'in *Encycl. of Relig. s.v. Hallaj*'ına bakınız.
134. Vodorina'daki şeyhten. Söz konusu öykü, Aziz Lukas'ın Mesih'in Yeniden Diriliş'ten sonra müritlerine görülmesine ilişkin anlatısıyla ilişkili midir? Bu bölgede din değişikliği, yukarıda belirtildiği gibi, son zamanlarda olmuştur.
135. [Akrabası olan mücerred [evlenmemiş] Odra şeyhi tarafından teyit edilmiştir. Vodhorina köyünde, aradaki şeyhlerin tarihlendirilmiş kabirleri mevcuttur.-M.M.H.]
136. Açıktır ki, muhtemelen isteyerek, Hırka Baba'yla karıştırılmıştır. Manastırlı ortodoks bir şeyh olan (tarihsel olduğu anlaşılmaktadır) Hırka Baba da Emine gibi, "kaybolmuş" ve geride hırkasını bırakmıştır; yukarıda s. 358'e (Böl. XXIV) bakınız.

kinden farklı olarak mücerreddir [evlenmeyen dervişlerin bulunduğu tekke]. En çekici yanı, dağda bulunan, kılıcıyla dağa vurmuş Emine Baba'nın mucizevi şekilde oluşturduğu söylenen bir mağara veya derin yarıktır. Yerel Rum geleneği Odra'daki yeri daha önceki tarihlere ait bir Aziz Menas Kilisesi'yle özdeşleştirmektedir, mağara mucizesi bu azize atfedilmektedir; ayrıca Emine'nin Vodhorina'da bulunan çok eski olmayan hırkasının da Aziz Menas'a ait olduğu düşünülmektedir. Bu özdeşleştirme tamamen Emine ve *Aï Μηνά* (*E Mina*) isimleri arasındaki benzerlikten dolayı olabilir.

(d) Kozani yakınında, Sarı Gueul [Sarıgöl] bölgesinde üç Bektaşi tekkesinden ibaret bir grup vardır. Söz konusu bölgeye tamamen Anadolu Türkleri ("Konyari") yerleşmiştir. Bunlar Türk fethinin ilk yıllarında yerleştirilmiş ve dilleri ile geleneklerini hiçbir değişiklik olmadan muhafaza etmiştirler. Dinleri kısmen Bektaşi kısmen de fanatik Sünni Müslümanlıktır.

JUMA [CUMA]. Bu grubun en önemli tekkesi, aynı isimli köyün hemen dışındaki hafif bir yükseltinin üzerinde inşa edilmiştir. Zengin olduğu her halinden belli bu tekkede bir şeyh ile dokuz veya on derviş yaşamaktadır. Yandaki türbeye gömülmüş erenler Piri Baba ve Erbei [Erbey] Baba'dır. Tarihleri bilinmemektedir ama bir yazıta göre türbe H. S. 1143'te (1730-1731) iki derviş tarafından tamir edilmiştir (bir vakfın varlığına işaret etmektedir), diğer yandan çevredeki mezarlıkta bulunan bazı mezarlar biraz daha eskidir.[137] Bölgedeki birçok tekkenin aksine, Cuma'nın önemli düzeyde dini önemi olan bir yer olduğu anlaşılmaktadır. Kutsal kuyusunun kısırlığa iyi geldiği iddiasından ötürü mayıs aylarında (özellikle çarşamba ve cumartesi günlerinde) Müslüman kadınlarının ziyaret yeridir. Başkeşiş [şeyh] bana Hıristiyan kadınlarının bu kuyuyu pazar günleri kullandığını söylemiştir. Her ne kadar bu Kozani'nin eğitimli Rumları tarafından reddedilse de, komşu Bulgar köylerindeki daha az eğitimli kadınlar için doğru olabilir. Erenlerin türbesi deliler tarafından söz konusu yerde tedavi amaçlı zaman geçirme eyleminde kullanılır ve burada erenlerin kişisel eşyaları olarak kabul edilen ve çeşitli rahatsızlıkların tedavisinde kullanılan (rahatsızlıktan etkilenen yere dokundurarak) bir sopa ve bir balta da bulunmaktadır. Ayrıca türbenin tepesinden iple sarkıtılmış topraktan bir küre şeklinde çok basit bir kehanet aracı da vardır. Kehanete başvuran kişi küreyi iter; eğer küre geri dönüşü sırasında ona vurursa, kişinin sorusunun yanıtı olumludur.

137. M.M.H. En eskisi H. S. 1113'tür.

BAGHJE [BAHÇE], Topjilar [Topçular] Köyü'nün yukarısındaki tepelerde bulunan ağaçların ve akarsuyun arasında hoş bir yer.[138] Tekkenin kendisi, Aintablı [Antep] bir şeyhin ve onun hizmetkârlarının yaşadığı gösterişsiz bir binadır: Şeyh beklenmedik bir şekilde 1921'de hayata veda etmiş ve 1923 yılına kadar yerine hiç kimse atanmamıştır.[139] Ne kadar eski olduğu belirsiz bir eren olan Gazi Ali Baba'nın mezarının bulunduğu türbe 1915'te yeniden inşa edilmiştir.

Keusheler [Köşeler] ve Sofular köyleri arasında yer alan BUJAK [BUCAK] şimdi hiyerarşik olarak Cuma'nın altındadır ve bir şeyhi yoktur. Memi Bey Sultan'ın mezarına sahip olmakla övünmekte ve evli dervişler ikamet etmektedir. Çevresinde Bektaşi tacıyla işaretlenmiş birçok mezar vardır. Aralarından bir tanesinin tarihi H. S. 1051'dir.[140] Bu kadar çok olmaları Bucak'ın bir zamanlar bu üçü arasındaki en büyük tekke olduğunu ama 1826'daki kayıplarından sonra bir daha eski haline gelemediğini teyit etmektedir.[141] Memi Bey'in türbesinde yüksekten sarkıtılmış bir yumurta, uzakta olanların durumlarıyla ilgili kehanetlerde kullanılır. Uygulama, Cuma'daki dilekte bulunma kehanetine benzerdir.[142]

Sarı Gueul [Sarıgöl] bölgesi ile Kayalar arasındaki İNELİ'de, içinde Gazi Baba'nın kabrinin bulunduğu bir türbe vardır.

Cuma ve Bucak'taki tekkelerin mülklerine 1826'da el konulmuş ve bunları Kozani'den zengin bir Rum satın almıştır ama bu saygısızca işlemden sonra bir daha işleri yolunda gitmemiştir. Arazi "yaklaşık kırk yıl önce" tekrar satın alınmış ve tekkeler tekrar açılmıştır. Kozani'de bu kuruluşların Hıristiyan kökenlerine dair belirsiz gelenekler mevcuttur. Kimisi Hıristiyan kilise arazilerinin tamamına Türk fethi sırasında el konulduğundan ve ardından manastırların tekkelere dönüştürüldüğünden, diğerleri de bundan Ali Paşa'nın sorumlu olduğundan eş derecede emindir. Bu manastırların ithafları da aynı şekilde tartışmaya açıktır. Cuma ya bir Aziz Georgios ya da bir Aziz Elias Kilisesi'nin yerindedir; Bahçe de ya bir Aziz Elias ya da bir Aziz Demetrios Kilisesi'nin yerini almıştır ve Bucak'a gelince, muhtemelen bir Aziz Georgios Kilisesi'nin yerindedir. Bahçe'nin yeri kesinlikle bir Rum Ortodoks Manastırı'na işaret etmektedir; bir manastır için uygun

138. Bu köy Sünni, komşusu Ine Obası [İneobası] Bektaşi'dir.
139. M.M.H.
140. M.M.H. Bu M. S. 1641-2'dir.
141. [İneobası hariç, bölgedeki tüm köyler artık Sünni'dir ama incelendiğinde tüm mezarlıklarda Bektaşi mezar taşlarının olduğu görülmüştür. Açıktır ki, Bektaşi hareketi 1826'dan önce son derece geniş bir şekilde dallanmıştı.-M.M.H.]
142. M.M.H.

olan bir yer aynı şekilde bir tekke için de uygundur ve şeyh bana, onun buyrukları doğrultusunda yapılan tarım ve inşaat faaliyetlerinin daha önce var olmuş binalara dair bir kanıt ortaya çıkarmadığını söylemiştir. Hıristiyanlar tedavi amaçlı olarak her üç tekkeyi de ziyaret eder.

(e) ELASSONA. Burada kentin dışındaki Serfije (Sırbistan) yolunun yanında ufak bir tekke vardır. 1915'te sadece bir (Arnavut) şeyhinin ikamet ettiği bu tekkeden 1922'de bu şeyh de ayrılmış ve tekke kapatılarak terk edilmiştir.[143] Rumlar buranın Tesalya Yunanistan'la birleştikten sonra (1882) açıldığını ama ikamet edenlerin buranın çok daha eski olduğunu iddia ettiklerini söylemektedir. Başeren, tekkenin onu izlemiş (iki) şeyhiyle birlikte basit bir türbede gömülü olan Salih Baba'dır, tekkenin sonuncu şeyhi buradaki üçüncü mezardır. Türbenin tarihi 1250'dir (1834-1835). Salih Baba, çok daha eski tarihe ait bir eren olarak temsil edilir;[144] türbenin ilk şeyhinin (Necip Baba) isteğiyle ve bazı yerel beylerin mali masrafları yüklenmesiyle inşa edilmesinden önce yerel itibarı varmış. Burada, görünüşe bakılırsa popüler bir eren tapınımının Bektaşiler tarafından ele geçirilmesine dair belgelenmiş iyi bir örnek söz konusudur.[145] Necip Baba muhtemelen kendisini mezarın koruyucusu olarak kabul ettirmiştir ve rüyasında mezarın sahibinden bir türbe inşa edilmesine dair talimatlar almıştır.[146]

(f) AIKATERINI [Ekaterini]. Şu anda tamamen bir Rum kıyı bölgesi olan yerde bir Bektaşi tekkesiyle karşılaşmak ilk bakışta şaşırtıcıdır ama Leake'in izahatı onun zamanında yerel toprak sahiplerinin Müslüman ve köyün beyinin de evlilik kanalıyla Ali Paşa'yla ilişkili olduğunu göstermektedir:[147] Tekke muhtemelen, diğer özelliklerinin yanında, tıpkı Ali'nin Tesalya'daki öbür kuruluşları gibi, aynı zamanda bir yol durağıydı.[148]

B.- Tesalya

Eldeki tüm kanıtlar, Bektaşiliğin, 1882'de Yunanistan'a bırakılmış bu bölgede yayılmasından Ali Paşa dönemi ve onun nüfuzunun so-

---

143. M.M.H.
144. "Beş yüz yıl önce"; Türk fethi dönemine ilişkin formül.
145. Aşağıda s. 566'ya (Böl. XLIV) bakınız.
146. Bu, tamamen popüler bir tapınının bir derviş kuruluşuna tipik şekilde dönüşmesinin, Kandiye'deki (aşağıda *Crete*'e bakınız) Rızk Baba kabrindeki durumdan bir adım ileri götürülmesidir. [Şartların benim kocamdan daha geniş bir yerel araştırma yapmama izin vermesi sonucunda, sürekli yeni teknelerin inşa edildiği Arnavutluk'ta bunun bazı durumlarda doğru olduğunu ve bazılarında da olmadığını tespit ettim. Hayatı sırasında özel itibar görmüş ama yaşadığı tekkeden uzakta ölmüş bir dervişin anısını sürdürmek için sık sık ölümünden birkaç yıl sonra mezarının çevresinde bir tekke inşa edilir.-M.M.H.]
147. *N. Greece*, III, 415.
148. Aşağıda s. 533'e (Böl. XLII) bakınız.

rumlu olduğuna işaret etmektedir; bu kanıtlar, çeşitli bağımsız kaynaklardan geliyor olmalarından dolayı çok daha sağlamdır.

RİNİ. Tesalya'da kalmış tek Bektaşi tekkesi, Velestino ile Pharsala [Farsala] arasında Rini'dedir.[149] 1914'te burada sadece bir (Arnavut) şeyh ile onun hizmetkârlarının yaşamakta olduğunu gördüm. Arnavut olduğu anlaşılan dervişlerin geri kalanı Balkan Savaşı sırasında burayı terk etmişti. Tekkenin konumu çok güzeldir ve zengin görünmektedir. Tekkenin büyük kapısı önünde, (1) hepsi Türk fethi döneminin ünlü savaşçıları olan Turbali Sultan, Jafer [Cafer] ve Mustafa erenlerin ve (2) belli saygın şeyhlerin kabirlerinin bulunduğu iki türbe vardır. Bu türbeler mimari açıdan ilginçtir ve en azından on yedinci yüzyıla ait oldukları anlaşılmaktadır; bu açıdan bakıldığında, daha önce gördüğüm Bektaşi binalarının büyük kısmından farklıdırlar; bunlar gösterişsiz ve bariz şekilde yenidir. Yerel bilgili insanlara göre,[150] tekke ilk başta Aziz Georgios veya Aziz Demetrios'a atfedilmiş bir Latin manastırıydı ve on yedinci yüzyılın ilk yarısında Konya'dan dervişler (Mevlevi ?) ikamet etmekteymiş. Ali Paşa, bunu Bektaşilere vermiş; 1826'daki baskılardan kurtulmayı başarmış ve bu bölgenin Yunanlılar tarafından işgaline kadar ve hatta ondan sonra da eşkıyanın ve diğer kötü karakterlerin yuvası olarak nam salmış.[151] 1888'de burada 54 derviş varmış.

Bölgedeki artık var olmayan yerel otoritelere göre Ali tarafından açılmış ve 1826'da ortadan kaldırılmış diğer Bektaşi tekkeleri şunlardır:

(1) TATAR yakınında, Tekke olarak adlandırılan ve bir servi korusunun işaret ettiği bir yerde.[152] Artık bir çiftliğe dönüşmüş bu yerin şimdiki sahibi olan Bay P. Apostolides, kibar bir şekilde bana buranın son zamanlara kadar Mevlevi tarikatının elinde olduğunu[153] ve binalar arasında, kurucusunun kabrini barındırdığı varsayılan sekizgen türbenin ayakta kaldığını söylemiştir. Bana Rini'deyken bu kişinin isminin Ballı Baba olduğu söylenmiştir. Binaların geri kalanı 1897 Savaşı'nda yakılmıştır.[154]

(2) KUPEKLİ [KÖPEKLİ] köyünün yakınında, Şahin Baba'nın mezarının bulunduğu bir tekke varmış.

---

149. Aşağıda s. 582'ye (Böl. XLIV) bakınız.
150. Aşağıda s. 766'ya (Böl. LXI) bakınız.
151. Krş. aşağıda s. 767 (Böl. LXI).
152. Leake, *N. Greece*, I, 445'te bahsedilmiştir.
153. 1826'da Bektaşilerden Mevlevilere geçmiş olabilir; krş. aşağıda, s. 553 (Böl. XLIII).
154. Tekke, 9 Mayıs'ta Türk ordusunun karargâhıydı (Bigham, *With the Turkish Army in Thessaly*, s. 92).

(3) Tempe Vadisi'nin girişindeki HASAN BABA Tekkesi,[155] yerel otoriteler tarafından, Ali'nin, bu önemli yoldaki trafiği mevcut dar boğaz aracılığıyla kontrol etmek için kurduğu veya desteklediği başka bir Bektaşi tekkesidir. Her ne kadar erenin Nakşibendiler tarafından sahiplenildiğine inanıyorsam da, "Baba" genelde bir Bektaşi erenine işaret eder ve Hasan Baba'nın alışıldık Bektaşi savaşçı-eren tipi olarak temsil edildiği görülmektedir. Diğer yandan, Dodwell'in çizimi (1805) tekkeyi minareyle birlikte bir cami olarak göstermektedir; bu bir Bektaşi tekkesi için olağandışı bir özelliktir. 1850'lerde Edward Lear buradan sorumlu dervişi "külah şapkalı" olarak ifade etmektedir ve bu daha ziyade oranın o zamanki Mevlevi sakinlerine işaret etmektedir. Bektaşilerin gözden düşmesi sırasında (1826) Mevleviler, Sultan II. Mahmut'un onları kayırmasından ötürü bir çıkış yakalamıştır.[156]

Yerel Rumlar tüm bu tekkelerin Ali tarafından siyasi amaçlar için kullanıldığını ve yerlerinin, bu yüzden önemli yolların üzerinde veya yakınında olacak şekilde seçildiğini söylemektedir. Ali'nin bu tarikatla olan siyasi bağlantısı başka bir yerde tartışılmaktadır.[157]

(4) TRIKKALA'da [TRİKALA] Leake, Ali'nin kendisi tarafından yaptırılmış büyük ve zengin bir tekke bulmuştur.[158]

AGİA (yakınında). Leake, Agia'nın (Magnesia) üç mil kuzeybatısında Aidinli'deki [Aydınlı] bir Bektaşi tekkesinin 1809'da Ali Paşa tarafından inşa ettirildiğinden bahsetmektedir.[159] Bunun, Pouqueville'nin bahsettiği "Alikulu" Tekkesi'yle özdeş olduğu anlaşılmaktadır.[160]

LARİSSA'da şimdi artık yok edilmiş kabirleri daha önceki tarihlerde "Kırklar Camii"nde gösterilen "Kırk Aziz", Bektaşiler tarafından sahiplenilmektedir.

---

155. Dodwell, *Views in Greece*, II, VI (krş. *Tour through Greece*, II, 107); Urquhart, *Spirit of the East*, II, 27; Lear, *Albania*, s. 406; Chirol, *Twixt Greek and Turk*, s. 114.
156. Aşağıda s. 620 (Böl. XLVI) vd.
157. Aşağıda s. 586 (Böl. XLIV) vd.'ne de bakınız.
158. *N. Greece*, IV, 284: "Son günlerde Paşa Trikala'da, eskisinin bulunduğu yerde yeni bir tekke veya Bektaşi dervişleri derneğini açmıştır. Sadece daha fazla alan ve hava sağlamak için çeşitli eski binaları yıkmakla kalmamış ama hanlar, dükkânlar ve evler şeklinde gelir bahşetmiş ve *Lathaeus* kıyısında bazı araziler de eklemişti. Şimdi bu evde bir şeyh veya reisle birlikte bu Müslüman keşişlerden [dervişler] on beş kadar vardır. Şeyh, Yanyalı bir kadınla evlidir ve kaldığı yer ve kıyafetlerine bakıldığında birçok paşadan farksızdır. Kendi daireleri yanında, dervişlerin kaldıkları yerler de son derece konforludur ve yabancılara her türlü konukseverlik gösterilir."
159. *N. Greece*, IV, 413: "Aydınlı'da Ali Paşa gözde Bektaşileri için bir tekke inşa etmektedir."
160. *Voyage dans la Grece*, III, 61: *...le bourg turc d'Alicouli, dont le Teke, qui est le plus riche de la Thessalie, est le chef-lieu de Pordre des Bektadgis*. [Tesalya'nın en zengin tekkesinin bulunduğu Alikuli (?) kasabası Bektaşi tarikatinin merkezidir]. Pouqueville'in Şeyh Ahmet'le tanışıklığı vardı.

C.-Girit

Girit Bektaşileri şimdi adanın başlıca üç kenti olan Kandiye, Resmo ve Hanya'ya dağılmıştır. Daha önceki tarihlerde, Kandiye'den iki saatlik mesafede bulunun Müslüman köyü H. Vlasios'ta bir tekke varmış. Hanya'da din adamı olmayan bir Bektaşi'den tarikatın, 1897'de Müslüman Giritlilerin kitleler halinde Küçük Asya, Trablusgarp ve Sporat Adalarına göç etmelerine yol açan sorunlar başlamadan önce ve sonra bu üç kentteki gücü hakkında yaklaşık bazı istatistikler edinmiştim. İstatistikler bu hareketi yansıtmaktadır; bunlar, artık değeri ne kadarsa, aşağıda verilmektedir:

	(1) 1897'den önce	(2) Günümüzde
Kandiye	5.000	500 civarında
Resmo	3.000	1000
Hanya	200	70

Müslüman unsurun en güçlü olduğu yer Kandiye'nin güneyindeki bölgeydi. Müslüman Giritlilerin Girit kanından olduklarını ve Türk fethinden itibaren adanın, Hıristiyanlıktan Müslümanlığa ihtida etmiş yerli halktan oluştuğunu hatırlatmaya gerek olmadığını düşünmekteyim. Bektaşilerin adanın başkenti ve önemli bir kenti olan Hanya'da az sayıda olmalarının sebebi, burada hem Mevlevilerin güçlü olması hem de Bingazi kökenli Rufai olarak adlandırılan gezici Trablusgarplıların (Halikuti) varlığıdır.

KANDİYE. Tekke, kentten güney yönünde kırk beş dakikalık mesafede ana yolun üzerinde, Knossos'un ve Fortezza köyünün olduğu yerdedir.[161] Burada gömülü olan meşhur eren Horasanlı Ali Dede tarafından Kandiye'nin düşmesinden (1669) önce 1650'de[162] kurulmuştur. Şu andaki saygın şeyh (unvanı halifedir[163]) Kolonialı bir Arnavut'tur ve dini nedenlerle bekârdır; onun selefi evliymiş ve ölümü üzerine onun yerine dini nedenlerle bir mücerretin geçmesinin daha uygun olacağı düşünülmüş. Çoğu Arnavut olan yaklaşık bir düzine derviş vardır. Tekke her açıdan zengin olup iyi yönetildiği görüntüsü vermektedir.

Kandiye'nin Yeni Kapı'sının dışında, Rızk Baba'nın kabri vardır; mezar taşının üzerinde bulunan Bektaşi erenlerinin parçalı tacıyla di-

161. Hall, (*Proc. Soc. Bibl. Arch.* 1913, s. 147 vd. ve 39. resim), meydanın bir fotoğrafıyla birlikte tekkeyi anlatmaktadır ve buradan ayrıca Spratt da (*Crete*, I, 81) bahsetmektedir.
162. Bununla ilgili olarak Kandiyeli eğitimli bir Bektaşi yandaşı belgesel kanıtın olduğu konusunda güvence vermiştir. Uzun Kandiye kuşatması sırasında Türk [Osmanlı] karargâhı Fortezza'daydı.
163. Aşağıda s. 573 (Böl. XLIV), n. 4'e bakınız.

ğerlerinden ayrılmıştır. Ağaca asılmış çaputların çokluğu bu bölgede son derece popüler bir dini aracı olduğunu göstermektedir. Mezarın yanına inşa edilmiş ufak yapı, erenin yanına gömülmüş kabrin gönüllü koruyucusuna aittir.

RESMO'daki tekke, Hasan Baba'nın mezarını barındırmaktadır. Bektaşi göçünden ötürü Hanya'da artık bir tekke yoktur.[164] Kentin sınırındaki açık bir türbede Bektaşi savaşçı ereni Mustafa Gazi gömülüdür; mezar taşında tarikatın tacı vardır. Bu kabri 22 Mayıs'ta Trablusgarplılar ziyaret eder.

D.-Epir

Bu bölgede Bektaşiliğin 40. paralelin güneyinde kök salmadığı görülmektedir. Ali Paşa'nın himayesine rağmen[165] Bektaşiler, başkent Yanya'da hiçbir zaman bir tekkeleri olmadığını itiraf etmektedir. Burada onlara dair tek iz, Ali'nin döneminden bir eren olan Hasan Sheret [Şeref] Baba'nın ve Ali'nin kendisinin kabirleridir. Ali'nin mezar taşı daha önceleri Bektaşi tacından ayırt edilmekteydi.[166] Yanya ile Metzovo arasındaki yolda bulunan bir tekke artık terk edilmiştir; bunu muhtemelen Ali'nin, Tesalya'ya giden önemli geçidi korumak için tasarlanmış "stratejik" yapılarından biri olarak görebiliriz.[167]

KONİTZA'da çok eski olduğu söylenen bir tekke vardır. Burada gömülü en eski baba Husain [Hüseyin] Baba'dır ve Turabi Baba da yanı başındadır. Şu anda şeyh, Haidar [Haydar] Baba'dır.[168]

10. ARNAVUTLUK

Modern Bektaşiliğin en güçlü kalesi Arnavutluk, özellikle de Bektaşilerin Müslüman nüfusunun onda dokuzunu oluşturduklarını söyledikleri güney Arnavutluk'tur; kuzeyin Gheg'lerinin ancak onda biri bu mezhebe bağlıdır.

Bektaşiliğin Güney Arnavutluk'taki (bazen Kuzey Epir olarak adlandırılır) tarihine gelince, birçok tarihçi şu gerçekleri saptamış bu-

---

164. Daha önceki şeyh, Bingazi'deki mülteci Giritli Bektaşiler tarafından gelip onları yönetmesi için davet edilmişti ama orada bir tekke kuramadan ölmüştü; bu, orada Rufailer ile Senusiler baskın olduklarından zor bir girişimdi.
165. Aşağıda s. 586 (Böl. XLIV) vd.'ne bakınız.
166. Bu, Walsh'ın *Constantinople*'unda bulunan bir çizimde gösterilmektedir ve bundan bana, Ali'nin tarikatla bağlantısının kanıtı olarak bunu gördüğünü hatırlayan yaşlı bir Epirli bahsetmişti. Mezar taşının yerinde şimdi ahşap bir direk vardır.
167. Yukarıda *Tesalya*'ya bakınız.
168. Konitza'daki derviş şeyhinin oğlu (muhtemelen bu yüzden bir Bektaşi) 1814'te Vrachori'de Hıristiyanlık için şehit edilmişti ("Konitza Yeni Şehidi Aziz İoannis", yaşamı için *N. Limonarion*, s. 331'e bakınız; krş. yukarıda s. 449 (Böl. XXXIV), n.7)

lunmaktadır: (1) Nispeten yeni bir oluşumdur ve (2) sağlam bir şekilde kök salmış olmasının sebebi esasen kendisi de tarikatın bir üyesi olan Ali Paşa'nın (1759-1822) etkisinden dolayıdır.[169] Tosklar, Kastoria Tekkesi'ni[170] ülkenin en eskisi olarak görürler ama Kastoria coğrafi açıdan Makedonya'ya aittir. Bu tekkenin tarihi belirsizdir ve buraya gömülmüş eren, Rumeli'de başka yerlerde olduğu gibi Türk fethi dönemiyle ilişkilendirilir ve kişiliği samimi bir şekilde insanüstüdür. Diğer yandan, dağların Arnavutluk tarafında erenlerin tarihleri hem bilinir hem de yenidirler[171] ve kemiklerinin bulunduğu tekkelerin kurucuları olmaktan başka iddiaları yoktur. Eskilik açısından bakıldığında, Argyrokastro kuruluşları Ali'ninkilerden daha önce olduklarını öne sürmekte ama herhangi bir kanıt sunamamaktadırlar. Koritza grubu, önemli Frasheri Tekkesi, Konitza ve bazı diğerleri, kuşkusuz Ali'nin çağdaşlarının gerçekleştirdiği kuruluşlardır; diğer yandan, birçoğu da kökenlerinin daha geç tarihlere ait olduğunu belirtmektedir.

Çok az sayıda istisna dışında, Arnavutluk tekkelerine gömülmüş erenlerin dini önemlerinin az olduğu anlaşılmaktadır, yaşayan şeyhe daha fazla önem verilmektedir.[172] Bir yabancıya göre, sanki Arnavut mizacı dini-batıl yanın değil de toplumsal organizasyonun en önde olduğu bir Bektaşi biçimine yol açmış gibidir. Buna dışsal özellikler, yani dış görünüş de işaret eder; bu bölgedeki Bektaşi tekkelerinin ayırt edici özellikleri olmadığı gibi, önceden tasarlanmış planları da yoktur. Genelde, iyi taşra evleri gibi basit ve sağlam şekilde inşa edilmiş olup köylerin dışındadırlar; nadiren önemli kentlerin yakınındadırlar. Erenlerin kabirleri, ana binalardan epeyce uzakta son derece basit türbelerin içindedir; bunun sağlık sebepleriyle böyle olduğu söylenmektedir.

Bektaşiliğin Arnavutluk'a yerleştiği dönemin özelliği (Fransız Devrimi zamanı), burada, en azından teoride, İnsan Kardeşliği ile dinin dogma ve formalitelerinin, aynı dinin nasıl yürütüldüğüyle karşılaştırıldıklarında önemsiz olduğunu ileri süren görüş gibi bazı liberal fikirlere verilen önemdir. Her iki fikir ve dinginci öğretiler* (ikincisi kısmen bun-

---

169. Bu fikir, geleneklere dayanarak uzun süre önce ileri sürülmüştür ve bu güvenilir bir kılavuz değildir; çünkü Ali gibi bir kişiliğin popüler düşüncede etkisi büyüktür ve dolayısıyla ona ait olmayanları özümseme eğilimindedir.
170. Yukarıda *Macedonia*.
171. Krş. bununla beraber, 350-400 yıllık olduğu iddia edilen Klissuralı Hasan Dede (aşağıda s. 543 (Böl. XLII)).
172. Şeyhler, Hacı Bektaş'ın Ahi Dede'si tarafından olduğu kadar halifeler tarafından da atanabilir. Arnavutluk bölgesinde Argyrokastro, Turan (Tepelen) ve Prizren'de halifeler vardır. Halifenin, şeyhten daha yüksek bir makam olduğu anlaşılmaktadır, krş. yukarıda s. 507 (Böl. XLII).-M.M.H.
* Dingincilik: Dünyaya yüz çeviren bir yaşama tutumu, direnç göstermeden kendini Tanrı istencine vermeyi ve Tanrısal ruh dinginliği kazanmayı amaç edinen dünya görüşü. (ç.n.)

lara bağlıdır) derviş düşüncesinin büyük kısmının içinde saklıdır ama fetih döneminde yeniçerileri canlandırmış ve kendisini, daha erken dönemin, İnanç'ın insanüstü savunucuları olarak Bektaşi erenleri kavramında gösteren kılıçla yayılan katı İslam idealine son derece karşıdırlar.

Sultan Mahmut dönemi zulmü (1826) Arnavut Bektaşilerine hafifçe değmiştir. Bunun ardında sadece Bektaşiliğin Arnavutluk'ta yeterince yükselmemiş olması değil, aynı zamanda şüphesiz bu bölgenin henüz medenileşmemiş ve ulaşılmaz yapısı vardır. Hatta buranın başka yerlerde kanun dışı ilan edilmiş Bektaşiler, özellikle Arnavut doğumlular için sığınılacak bir yer olduğunu düşünebiliriz.

Güney Arnavutluk'ta Bektaşilerle rekabette olan yegâne tarikatlar Sünni Sadiye (Liaskovik'te) ve Halvetiye'dir; ikinciyle ilgili olarak, Hayati[173] olarak bilinen bir dalın Tepelen[174] (yakılmış), Liaskovik [Leskovik] (yakılmış), Koritza (harap), Biglishta, Changeri, Progti ve Ohri'de kurumları vardır veya var olmuştur. Halveti-Hayati'nin Arnavutluk'a Bektaşilerden sonra geldiği söylenmektedir ama Liaskovik'teki harap tekkelerinin ana kapısındaki tarihe göre (1211 = 1796-1797) son zamanlarda gelmemişlerdir.

Sultan Abdülmecit (1839-1861) Bektaşi zulmünü devam ettirmemekle kalmamış, taciz edilmemeleri yönünde emirler de vermiştir.[175] Abdülhamit'inse onlara kuşkuyla yaklaştığı anlaşılmaktadır. Arnavutluk'a, sapkınlık düzeyini ve tekke sayısını rapor etmesi için bir özel görevli gönderdiği ama bunun ardından bir zulmün veya aktif tedbirlerin gelmediği söylenmektedir. Kuşkuları, muhtemelen, Bektaşilerin, güney Arnavutluk'un bir kısmının Yunanistan'a bırakılması tartışmalarının yer aldığı ve güney Arnavutların Abdul Bey Fraşeri önderliğinde bu bölgeyi görünüşte Türkiye'ye kazandırmak ama aslında bağımsız bir Arnavut Devleti kurmak için ayaklandıkları 1880-1881'deki ulusal harekete katılmış olmalarından kaynaklanmıştır.

Bektaşi tarikatının Balkan Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan karışıklıklar sırasında Epir'deki kayıpları muazzamdı: Birçok tekke tamamen yakılmış ve geride kalanların büyük kısmı da Epir başıbozukları tara-

---

173. Yazılı kaynaklarda bu tarikat veya alt-tarikatla ilgili olarak hiçbir şeye rastlayamadım. Pirlerinin Basralı Hasan olduğu söylenmektedir. Bunlar, kanımca, neredeyse hiçbir şekilde Rycaut'un Hıristiyan eğilimler gösteren sapkın bir tarikat olan *Hayettiye*'siyle (*Ottoman Empire*, s. 61) özdeş olamaz; Halvetiye Sünni olarak görülmektedir. Fadıl Bey Klissura Hayatiye'yi de Sünni olarak görür.

174. Bu tahminen Miss Durham'ın *Burden of the Balkans* adlı kitabında bahsettiği kuruluştur.

175. Aravantinos (*Χρονογραφία τῆς Ἠπείρου* [Epir Kronolojisi] (1857), II, 18), anlaşılan şaşırmış bir şekilde, onun zamanında Cirokaster sakinlerinin açık bir şekilde Bektaşi olduklarını belirtmektedir.

fından, yerinden hareket ettirilebilen her şey dahil olmak üzere yağmalanmıştı. Sözde bahane, tarikatın, Arnavut ulusal (ve dolayısıyla da Yunan karşıtı) hareketine katılmış olmasından ve (2) bazı tekkelerin sadece "çeteleri" değil, adaletten kaçanları da barındırmasından (bu iki kategori büyük ölçüde örtüşüyordu) ve ganimetlerinden pay almalarından kuşkulanılmasıydı. Bunu Bektaşiler, muhtemelen, hem kan hem de dil üzerinden Arnavutluk davasının doğal müttefikleri olduklarını ve konukseverliğin, kim olduğuna bakılmaksızın, tarikatın bir kuralı kabul edildiğini söyleyerek yanıtlayacaktır. Böyle bir ülkede tekkelerin bariz zenginliklerinin, sakinlerinin karakteri ne olursa olsun, gerilla komutanlarının açgözlülüğünü çekeceği ortadadır. Varsayılan zenginliklerinin nerede olduğunu söylemedikleri veya söyleyemedikleri için birtakım dervişlerin öldürüldükleri söylenmektedir.

Daha kuzeyde bulunan başlıca Bektaşi bölgesi, Voyussa (Aous) ve Berat (Lumi Beratit) nehirleri arasında bulunan bir Tosk bölgesi olan Malakastra'dır. Burada savaştan önce çok sayıda Bektaşi tekkesi vardı ama hepsi imha edilmiştir; çünkü Rum başıbozuklarından kurtulanlar savaştan hemen sonra Tiranlı Esad Paşa'nın Gheg yandaşları tarafından yakılmıştır.[176] Bu bölgenin Bektaşiliğe geçişinin tarihi belirsizdir: Herkesin bunun son zamanlara, kesinlikle Epir'den sonraya ait olduğu konusunda hemfikir olduğu anlaşılmaktadır. Propagandanın başlangıcının Ali Paşa zamanı kadar eski olduğu ihtimali epey yüksektir; çünkü onun döneminde mezhebin daha kuzeyde (Kruya'da) oluşturulduğunu biliyoruz ve bazı Bektaşiler; Beratlı Ömer Vrioni[177] ve Valonalı Mahmud Bey'in (her ikisi de Ali'nin çağdaşı) hareketin içinde olduklarını ileri sürmektedir.[178] Bektaşiliğin izlerine hem Valona hem de Berat'ta rastlanır ve ne Ömer ne de Mahmud, popüler geleneğin tüm olayları ilişkilendirdiği Ali gibi büyük bir şahsiyettir. Daha kuzeydeyse Bektaşilik, güçlü Sünni akımlarından ve dolayısıyla Gheglerin muhalefetinden ötürü seyrektir.

Aşağıda,[179] Balkan Savaşı'ndan önce Arnavutluk'taki Bektaşi tekkelerinin listesi verilmiştir. Tekkeli köyler pazar kasabalarıyla birlikte gruplandırılmıştır.

---

176. Esad, Mimi'nin katilinin büyük torunudur, aşağıda s. 550 (Böl. XLII).
177. Berat beylerinin Bektaşi oldukları söylenmektedir (bunu, 1923'te M.M.H.'yle karşılaştıklarında inkâr etmişlerdir).
178. Degrand (*Haute Albanie*, s. 211) aynı dönemden Kavalalı İbrahim Bey'in mezhebin bir üyesi olduğunu belirtmektedir.
179. [Bu noktadan itibaren sunulan bilginin büyük kısmı benim 1923 tarihli defterlerimden gelmektedir; çünkü o zaman Arnavutluk'taki koşullar kocamın seyahat ettiği zamankinden daha normaldi.-M.M.H.]

I. ARGYROKASTRO [CIROKASTER]. Bektaşiliğin buraya "yaklaşık 150 yıl önce" yerleştiği söylenmektedir. Buranın güçlü yerel beyi ile kızını evlendirdiğinden ötürü Ali Paşa'nın etkisi güçlüdür.[180] Ana tekke Hacı Süleyman Baba Tekkesi'dir; hoş bir şekilde kasaba yakınındaki bir yükseltinin üzerinde konumlandırılmıştır. Balkan Savaşı'ndan önce burada yirmi derviş varmış; şimdi daha az sayıda derviş bulunmaktadır. Tekkenin tarihi doksan yıldan geriye götürülemez; vefat etmiş başkeşişlerin [şeyhlerin] mezarlarını barındıran dört türbe 1862-1863 yılına tarihlendirilir ama efsaneye göre, Bektaşi erenleri Hasan Baba (aslında Nakşibendi) ve Mustafa Baba (bunlardan ikincisi buraya gömülmüştür) daha erken belirsiz bir tarihte Argyrokastro'yu ziyaret etmiştir.[181] Başkeşiş [şeyh] bir halifedir.[182]

Argyrokastro'nun öbür tarafındaki Asım Baba Tekkesi "iki yüzyıl" önce kurulmuştur ve Arnavutluk'un en eskisi olduğu düşünülmektedir. Kurucusu ve halefi, biri girişin bir yanında ve diğeri de öbür yanında olmak üzere gömülmüştür ki, içeri giren herkes için dua edebilsinler. Şu anda şeyh olarak âlim Selim Baba'yla birlikte yedi derviş vardır. Tekkenin Talimatnamesi olağandışı şekilde serttir: Alkollü içeceklere izin yoktur ve dervişlerin tekkeyi terk etmesi yasaktır. Buna ek olarak, alışıldık on iki dilimli Bektaşi şapkası yerine 1826'dan yadigâr dört dilimli tacı giyerler; bu değişikliği benimseyerek, Bektaşi dervişleri yıkımdan kurtulmuştur.

Kasaba ve Hacı Süleyman Tekkesi arasındaki Zeynel Abidin Baba Tekkesi şimdi terk edilmiş durumdadır. 133 yıllıktır.

Argyrokastro'nun güneydoğusunda dört saatlik mesafede, NEPRAVISHTA'nın yakınındaki Melan'da, altmış yıl önce Argyrokastro'daki Asım Baba Tekkesi'nin bir dalı olarak kurulmuş bir tekke vardır.

II. Ali'nin doğum yeri TEPELEN'de hiçbir zaman bir Bektaşi tekkesi olmamıştır[183] ama söz konusu bölgenin köylerinde birçok tekke olmuştur ve vardır. Bunlar:

VELIKIOT. Sultan Mahmut'un yol açtığı yıkımdan beri kapalı olan eski bir kuruluş. Erenlerinin en yaşlısı Husain [Hüseyin] Baba'ydı.

TURAN. Tepelen'den iki saatlik mesafededir. Tekke 1900'lerde kurulmuştur; sadece iki başkeşişi [şeyhi] olmuştur. H. S. 1324'te (M. S.

---

180. Leake, *N. Greece,* I, 40; krş. Hahn, *Alban. Studien,* s. 35.
181. Yukarıda s. 356-7'ye (Böl. XXIV) bakınız.
182. Yukarıda s. 537, n.4'e (Böl. XLII) bakınız.
183. Leake (*N. Greece,* I, 31) nehrin Tepelen'in karşısına düşen kısmında Trebeshin Dağı'ndaki "Tekke veya derviş manastırının" Tepelen'in Halveti dervişlerinin, "beş yüz yıl" önce Hacı Halil Baba'nın oluşturduğu yazlık yeri olduğunu tespit etmiştir. Şimdi hep birlikte Tepelen'e yerleşmişler ve dağdaki yer kapatılmıştır.

1906-1907) ölmüş olan Ali Baba ve şu andaki. Tekke zengindir ve şimdi on iki dervişi vardır: Başkeşişi [şeyhi] bir halifedir.[184]

MEMALIA. Seksen yıllık zengin bir tekke; Hüseyin Baba başerenidir. Turan gibi o da Rum başıbozuklar tarafından imha edilmişse de tekrar inşa edilmiş ama bu sefer de son zamanlarda Tepelen bölgesinde yıkıma yol açmış deprem harap etmiştir. Artık sadece iki derviş vardır.

MARICHAN. Otuz yıllıktır; güney Arnavutluk'un Yunanlılar tarafından işgali sırasında en Baba Musa kurmuştur. Son zamanlarda daha önce Kichok'taki tekkede yaşayan dervişler tarafında yeniden inşa edilmiştir.[185]

Malakastra bölgesinde Voyussa Nehri'nin sağ tarafında şu tekkeler vardır:

KOSHDAN. Yaklaşık 110 yıllık zengin bir tekke; şu anki başkeşişi [şeyhi] bu görevi üstlenmiş altıncı kişidir. Ereni İsmail Baba'dır.

KRAHAS. Yaklaşık elli yıllıktır; burada ilki Hüseyin Baba olan dört baba gömülüdür.

KUTA'da Rıfat Baba yakınlarda kendi evini bir tekkeye dönüştürmüştür.

DRIZAR'ı yirmi yıl kadar önce Jelal [Celal] Baba kurmuştur.

KREMENER Tekkesi yaklaşık on beş yıl önce Hasan Baba tarafından kurulmuştur; henüz burayı yeniden inşa etmemiş olup şu anda Krahas'ta yaşamaktadır.

KAPANİ. Yirmi beş yıl kadar önce, şimdi ölmüş olan Baba İsmail tarafından kurulmuştur.

OSMAN ZEZA. On sekiz yıllıktır: Kurucusu Baba Elias [İlyas] artık hayatta değildir.

PLESHNIK hakkında herhangi bir bilgi yoktur.

GRESHITZA Tekkesi altmış yıllıktır; kurucusu Husain [Hüseyin] Baba'dır.

ARANİTAS'ta henüz bir tekke yoktur ama burada birkaç yıldır, bir evde bir baba yaşamaktadır; bu şüphesiz ileride bir tekkeye dönüşecektir.

HEKALI'da bir türbe vardır ama tekke yoktur. Patsch, üzerlerinde Bektaşi taçlarının bulunduğu bir mezarlık tespit etmiştir.[186]

Önemsiz ufak bir tekkenin bulunduğu LAPOLETS'i, şimdi burada gömülü olan Nuri Baba kurmuştur. Tekke aslında bir millik [yaklaşık bir buçuk kilometre] mesafedeki Grenchie'dedir.

---

184. Yukarıda s. 537 (Böl. XLII), n. 4'e bakınız.
185. Aşağıda s. 544'e (Böl. XLII) bakınız.
186. *Berat*, s. 117.

Patsch, VALONA'da bir Bektaşi ereni olan Kosum Baba'nın mezarını görmüştür.[187] Bu kişi bazen Kuzu Baba olarak da adlandırılır: Türk Devleti'nden mezarı yanına bir tekke inşa etme isteğinde bulunulduğu ama Valona fanatik derecede Sünni olduğundan bunun reddedildiği söylenmektedir. Şimdi Şemsi Baba olarak adlandırılmakta olup bir Sünni hocanın muhafazası altındadır.

III. Tepelen'in doğusunda KLISSURA'daki beyler Bektaşi'dir ve insanlar, Jadikula adında yerel bir şefin ağabeyi olan Hasan Dede adındaki yerel bir erene yemin eder.

Berat yolunun kuzeyine doğru birkaç tane tekke vardır. İlki SUKA'dır. Son zamanlara ait bir kuruluştur. Babasını, bağımlısı olduğu Prishta'yla paylaşır. Babanın yokluğunda yetkili kılınan Derviş İbrahim, daha önce Sünni bir hocaymış.

PRISHTA, Suka ve üç başka çiftlikten dolayı Arnavutluk'taki en zengin tekkedir. 1860 yılında, burada gömülü olan Tahir Baba tarafından kurulmuştur.

BUBES'te tekke yoktur; sadece 1890 civarında ölmüş Talib Baba'nın türbesi vardır.

KICHOK'ta Baba Kamber'in 1890'da kurduğu tekke, tekrar inşa edilmemiştir. Dervişler Marichan'a ve Baba Kamber de Rusçuk'ta bir tekke inşa ettiği Bulgaristan'a gitmiştir.[188]

GLAVA'nın yoksul tekkesi yaklaşık kırk yıl önce İsmail Baba tarafından inşa edilmiştir.

RABİA Tekkesi otuz altı yıl kadar önce Baba Süleyman tarafından kurulmuştur.

KOMARİ'deki tekke yirmi yıl önce İslam Baba tarafından kurulmuştur. Şu anda burada bir baba yoktur.

PANART yakınındaki Gumani'de on beş yıl önce Huseain [Hüseyin] Baba tarafından bir tekke inşa edilmiştir.

THREPEL Tekkesi elli yıl önce Behlül Baba tarafından kurulmuştur.

IV. Klissura'dan doğuya Premet'e giden ana yol şu tekkelerden geçer:

Grobova[189] köyünün yakınındaki DUSHK, yirmi beş yıl önce Ahmed Baba tarafından kurulmuştur.

Bir baba ve üç dervişin bulunduğu ALİ POSTIVAN yirmi yıl önce kurulmuştur. Burada gömülü olan eren Abdullah Baba'dır.

KOSHINA'da artık tekke yoktur; sadece yolcular için bir dinlenme yeri ve buraya refakat eden bir derviş vardır.

---

187. *A.g.e.* s. 9; krş. Durham, *Burden of the Balkans*, s. 274.
188. Yukarıda s. 523'e (Böl. XLII) bakınız.
189. Bu yer kesin olarak belirlenmemiştir.

PREMET'in Müslüman nüfusunun dörtte üçü Bektaşi'dir. Kentin yukarısındaki tepenin yamacında daha önce Bektaş Baba'nın otuz beş yıl kadar önce Premet Bektaşilerine büyük fayda sağlamak için Fraşeri'nin bir dalı olarak kurduğu bir tekke varmış.[190] Hem Bektaş Baba hem de halefi İsmail kentte, "300 yıl önce" Premet'te ölmüş ama mezarından elini çıkartarak Kesaraka'ya[191] transfer edilmek istediğini belirtmiş ve böylece oraya gömülmüş Hacı Baba adında çok yaşlı "Horasanlı" bir erenin mezarının yanında yatmaktadır. 1915'te bu tekkeyi Yunan birlikleri kullanmış ve şeyh ile dervişler de bu yüzden kentteki bir binaya yerleşmiştir. O zamandan beri buradadırlar ve asıl tekke de artık Arnavutlar tarafından kışla olarak kullanılmaktadır.

V. Premet'ten birkaç saatlik mesafede Koritza yolu üzerinde LIASKOVIK [LESKOVİK] vardır. Bu büyümekte olan dağ kentinin nüfusu ağırlıklı olarak Bektaşi'dir.[192] Hemen dışında, Kolonia yolunun yukarısında bir tepede bulunan tekkenin otuz beş yıllık olduğu söylenmektedir; kurucusu Abidin Baba'nın mezarını barındırmaktadır ve yedi veya sekiz derviş vardır. 1921'den beri yeni bir tekke inşa edilmektedir ama içinde şu anda sadece tek bir şeyh vardır.

VI. Kolonia yolunda (Herseka olarak bilinen) BARMASH yakınında Sianolas Tekkesi vardır. Kırk yıl önce Baba Süleyman tarafından kurulmuştur ve savaştan önce içinde Hasan Baba ve beş dervişin kabri bulunmaktaydı. Hâlâ bir şeyh ve bir derviş vardır ama Yunanlıların sebep olduğu yıkımdan sonra bir daha toparlanamamıştır.

ISTARIA yakınındaki Herseka'da Baruch mahallesinde sadece bir dervişin ikamet ettiği yoksul bir tekke vardır. Otuz yıl önce, şimdi burada gömülü olan Husain [Hüseyin] Baba tarafından kurulmuştur. Hasta insanlar burada tedavi amaçlı zaman geçirir.

KRESHOVA'da Hasan Baba'nın kurduğu ve Cemal Baba'nın büyüttüğü daha zengin bir tekke vardır. Burada şimdi, şeyhe ek olarak üç derviş vardır.

VII. Koritza bölgesinde[193] dört adet tekke vardır.

---

190. Bu tekkeyi Miss Durham *Burden of Balkans* adlı çalışmasında s. 228'de açıklamıştır.
191. Aşağıda s. 547'ye (Böl. XLII) bakınız.
192. Krş. Durham, *Burden of the Balkans*, s. 217.
193. Koritza'nın kendi içinde bir halefin baktığı ve Bektaşilerin sık sık ziyaret ettikleri Hoca Mirahor kabri vardır. Bir sultanın seyis başıyken sultanın elleri arasından kayan bir Kuran'ı yakalamış. Bunun karşılığında ona atının ölmesini istediği bir toprak seçmesi istenmiş. Ardından seyahatler yapmış ve atı, Koritza yakınında Platza'da (Arnavutçada *crever*) ölmüş. Bu öyküyü bana Ali Kemal Bey Klissura anlattı. İstanbul'daki Hoca Mirahor Camii'nin, Arnavutluk'ta doğduğu yer olan Koritza'ya gömülmüş kurucusunu işaret ettiği ortadadır (Hammer-Hellert, *Jardin des Mosquées*, s. 42 (412), *Hist. Emp. Ott.* XVIII).

Kolonia yolu üzerinde kırk dakikalık mesafede, "150 yıl önce" Bekir Efendi tarafından inşa edildiği, Sultan Mahmut zamanında zarar gördüğü ve kırk yıl önce Kiazim [Kâzım] Baba tarafından yeniden yapıldığı söylenen KIATOTOM vardır; hem Bekir hem de Kâzım burada gömülüdür. Binalar yaklaşık kırk yıllık görünmektedir. Şimdi üç derviş ve bir şeyh vardır; şeyh 1918'de atanmıştır.

1923'te dört dervişi olan TURAN yakındadır. Şeyhi üç yıldır yokmuş. Dördüncü şeyhin mezarının tarihi H. S. 1307'dir (M. S. 1889-1890).

MELCHAN, Moschopolis yolu üzerinde Koritza'dan bir buçuk saatlik mesafededir ve aynı ismi taşıyan köyün yukarısında yüksek bir noktadadır. Tekke, Rum isyancılar tarafından yağmalanmış ama sağlam ve sade binalar olduğu gibi bırakılmıştır. Kuruluş tarihi "180 yıl önce" olarak verilir: İki basit sekizgen türbeden birinin üzerine H. S. 1221 yazılmıştır. Kurucusu Husain [Hüseyin] Baba, burada tarihsiz bir kabrin içinde gömülüdür; onun halefi Abdullah Baba da üzerinde H. S. 1274 tarihi olan bir mezarda yatmaktadır. Şimdi onunla ilişkili olarak olağanüstü bir öykü anlatılmaktadır. Fransız Ordusu Koritza'ya geldiğinde bir binbaşı rüyasında, Abdullah Baba'nın türbeye girerken çizmelerini çıkartmadığı için onu dövdüğünü görmüş. Bu rüyadan o kadar etkilenmiş ki, türbeye hiç kimsenin ayakkabılarını çıkartmadan girmemesi gerektiğine dair bir uyarı koymuş. Sebep ne olursa olsun, 1923'te orada, Fransız'ın imzasının iliştirildiği hem Fransızca hem de Türkçe yazılmış bir uyarı vardı; maalesef Abdullah'ın türbesinde değil ama diğerinde. 1923'te burada bir şeyh ve altı derviş ikamet etmekteydi. Mescit yoktur, ihtiyaç olduğunda türbelerden birinin giriş kısmı bu amaçla kullanılır.

KUCH Tekkesi Makedonya'da Biglishta'nın yarım saat ötesinde, Koritza'dan Florina ve Kastoria'ya giden yolun üzerindedir. Yakında aynı ismi taşıyan bir köy vardır. Bu tekkenin Arnavutluk'taki en eski tekke olduğu söylenmektedir; Kasım Baba tarafından[194] "beş yüz yıl önce" kurulmuştur. Kabri, on beş dakika mesafedeki bir türbededir; her pazar ve cuma buraya ziyaretlerde bulunulur. Elbasan ve Kastoria da onun kabrini barındırdıklarını ileri sürmektedir ama Kuch'a göre onlarınki simgesel mezarlardır, gerçek mezar Kuch'tadır. Tekkenin yakınındaki bir türbede yedi eren yatmaktadır. II. Mahmut'un zulmünden sonra H. S. 1295'te İbrahim Baba tekkeyi tekrar kurmuş ve H. S. 1324'te de Hafız Baba yeni binaları inşa etmiştir. Rumlar tarafından

194. Yukarıda s. 526'ya (Böl. XLII) bakınız.

vurulmuştur; kanlı tacı ve her türlü temizlik girişimine direnen tabandaki kan lekeleri ziyaretçilere gösterilmektedir. 1923'te tekkede bir şeyh ve üç derviş yaşamaktaydı.

Ohri Gölü'ndeki önemli Hıristiyan manastırı Aziz Naum, Bektaşiler tarafından dini amaçlı olarak ziyaret edilir.[195]

VIII. Kolonia'nın kuzeybatısında birkaç saatlik mesafede bulunan KESARAKA bir müteehhil tekkesidir. Savaştan önce, şeyhe ek olarak beş veya altı derviş bulunmaktaydı, şimdiyse sadece bir kişi kalmıştır. Tekke çok popüler değildir, dervişler dini amaçlı bekârlık sistemini tercih etmektedir. Kuruluşu Horasanlı Hacı Baba'ya bağlanmaktadır; yukarıda anlatıldığı gibi[196] Premet'te ölmüştür. Hoş bir türbenin içinde yatmaktadır; Rumlar burayı yağmalamış ama tamamen yıkmamıştır.

IX. Zarif bir tekke olan FRAŞERİ Tekkesi, Kesaraka'nın güneybatısında birkaç saatlik mesafedeki harika bir manzaranın ortasındadır. Savaştan önce büyük ve önemli bir tekkeydi; içinde yirmi kadar derviş vardı ve şeyh Nasibi'nin kabrini barındırıyordu. Ali Paşa'nın çağdaşı olan bu eren, büyük saygı görür ve Toskların yeminlerinde Allah'ın adı yerine onun adını kullandıkları söylenir. Asıl adı Muharrem Baba'dır ama Hacı Bektaş'ın tekkesini dini amaçlı olarak ziyaret ettiğinde tekkenin kapısı onun için kendiliğinden açılmış ve bunun bir mucize olduğunu gören şeyh "Bu senin nasibin." demiş. Nasibi'nin, Şeyh Ali ve Şeyh Mimi'yle birlikte, Ali Paşa'ya parlak geleceğini önceden haber verdiği ve eğer yönetimi adilane olmazsa onu bekleyen kader konusunda uyarıda bulunduğu söylenir. Tekke, Nasibi'nin kabriyle birlikte, 1914'te yakılmıştır ama o günden beri neredeyse tamamen yeniden inşa edilmiştir.

Fraşeri'nin güneydoğusunda Polena'da GADUCHI, BITISHT ve BRESHDAN yakınlarında, her biri on iki yıllık olmak üzere üç tane türbe vardır. İsmail Baba, Gaduchi'nin erenidir, diğerleriyse isimsizdir.

X. Fraşeri bölgesinin kuzeyinde BACHKA[197] Tekkesi vardır. Bu tekkenin şu anki şeyhi altıncı şeyhtir. Yaklaşık altmış yıl önce Melchanlı Hamid Baba tarafından kurulmuştur. Yakınlarda yaşadığı yıkımdan sonra tekrar iyi durumdadır. Güneyde bulunan sadece tek bir şeyhten ibaret DERVISHEI Tekkesi Bachka'nın bir çiftliğidir.

Gyeres ve Kulmak arasında, TOMOR Dağı yamaçlarında, Arnavutluk'un en eskisi olarak nam salmış ve Ali'nin oğlu Abbas Ali'ye

195. Yukarıda s. 435 (Böl. XXXII) vd., aşağıda s. 583 (Böl. XLIV).
196. S. 545 (Böl. XLII).
197. Bachka'nın kuzeyindeki Vrepska, *B.S.A.* XXI, 118'de belirtildiği gibi, Bektaşi değil, Halveti ziyaret noktasıdır.

ithaf edilmiş başka bir tekke vardır. Burada yedi dervişin ikamet ettiği söylenmektedir. Ağustosta bu tekkede hem Bektaşilerin hem de Hıristiyanların ziyaret ettiği büyük bir *panegyris* [panayır] düzenlenir.[198]

SHIMIRDEN Tekkesi Tomoritza'nın kuzeyinde birkaç saatlik mesafededir. Mustafa Baba tarafından elli beş yıl önce kurulmuştur ve ibadet amaçları için ziyaret edilecek iyi bir yer olarak kabul edilir.[199]

XI. Bir sonraki Bektaşi bölgesi BERAT'tır. Burada savaştan önce Baba Kamber'in yönetiminde güzel bir tekke olmasına rağmen, bu tekke tekrar inşa edilmemiştir. Asıl yer, Berat'ın biraz güneyinde Vilabisht'tedir.

XII. ELBASAN'ın doğusunda yarım saatlik mesafedeki tekke, Ghegler tarafından imha edildikten sonra şimdilik daha önce tekkenin ambarı olan yerdedir. Ama meyve ağaçları, çiçekler ve bir akarsu birleşerek bu yeri bir cennete dönüştürmüştür. Kurucusu, burada gömülü olan Mustafa Baba'dır. Son zamanlarda Kuzey Arnavutluk'ta, hatta artık beş yüz Bektaşi ailesinin yaşadığı söylenilen Elbasan'da bile, Sünniler ile Bektaşiler arasındaki ilişkilerde bir iyileşme gerçekleşmiştir. Sebep, esasen Bektaşilerin bir erdem olarak yurtseverliğe verdikleri önemdir. Kasım Baba Elbasan'da elini bırakmıştır.[200]

Durazzo ve Bazaar Shiakh'daki [Pazarşeyh] Bektaşi ziyaret yerleri Sarı Saltık efsanesinin Degrand versiyonundan çıkarsanabilir.[201] Aynı yazar Tiran halkının da eşit şekilde Bektaşi ve Rifai tarikatlarından oluştuğunu söylemektedir.[202]

XIII. KRUYA halkının neredeyse tamamının Bektaşi olduğu görülmektedir. Degrand'ın kentte ve kent civarında, sayısı geleneksel olarak 366 olan eren kabirlerine dair ilginç çalışması buranın bir Bektaşi ziyaret yeri olarak taşıdığı olağanüstü önemi göstermektedir.[203] Bektaşiliğin buraya on sekizinci yüzyılın sonuna doğru Ali Paşa'nın temsilcisi Şeyh Mimi vasıtasıyla geldiği anlaşılmaktadır. Şeyh Mimi, 1807'de Kruya'da bir tekke kurmuş ve hemen yerel bey Kaplan Paşa

198. Krş. Baldacci, *Boll. R. Soc. Geogr.* (Roma), 1914, s. 978. Ali Kemal Klissura'ya göre, bu bölgedeki tüm dinler ve mezhepler için en bağlayıcı yemin Tomor Dağı adına yapılandır. Kalkandelen'de Aziz Elias'ın Bektaşi ereni Ali'yle özdeşleştirildiğine dair tespitimde olduğu gibi, burada da Tomor azizinin Hıristiyanlar için Aziz Elias olduğundan şüphelenmekteyim. Ağustos *panegyris*'i sırasında dağın tamamını tırmanma zorluğu için Hasluck, *Letters*, s. 3'e bakınız.
199. Muhtemelen kocamın *B.S.A.* XXI, 121'de bahsettiği *Shent Mrain*'dir. Arnavut bilgi kaynaklarımın hiçbiri onu bu formda tanıyamamıştır.- M.M.H.
200. Yukarıda s. 526, 547'ye (Böl. XLII) bakınız.
201. *Haute Albanie*, s. 240.
202. *A.g.e.*, s. 194.
203. *A.g.e.*, s. 221 vd.: krş. Ippen, *Skutari*, s. 71 vd. ve *Wiss. Mittlı. Bosnien*, VII, 60'da.

Topdan'la, Yanyalı Ali'ye düşman olan komşuları İşkodra Paşa'sına[204] karşı birleşmiştir. Daha sonra, misyoner şeyhin Kaplan Paşa'yla arası bozulmuştur; bu, Kaplan Paşa'nın dediğine göre, ya onun İşkodra Paşası tarafından satın alınmasından ya da muhtemelen Kaplan Paşa'nın kendisinin Ali'ye ve Bektaşi tarafına ilişkin benzer türden sadakatsizliğinden şüphelendiği için olmuştur. Kaplan, Mimi'nin Kruya'yı terk etmesini emretmiştir; şeyh de buna, başarısızlıkla sonuçlanan ve hayatına mal olan paşayı öldürme girişimiyle karşılık vermiştir. Ama Kruya'da Mimi'nin arkasındaki güçlü kamu hissiyatından dolayı Topdan ailesi orada barınamayarak Tiran'a taşınmak zorunda kalmıştır.[205] Topdanların Bektaşilerle aile çatışması, gördüğümüz gibi, modern temsilcileri Esad Paşa tarafından da sürdürülmüştür. Burada bulunan başlıca iki tekkeden birine ("Mali Kruyes"), Kruya kentinin arkasındaki dağa iki buçuk saatlik dik bir tırmanıştan sonra ulaşılır. Burada Sarı Saltık'ın bir mezarı vardır.[206]

Kruya, Bektaşi ereni Sarı Saltık'ın maceralarıyla ilişkilendirilmiş birçok yerden biridir.[207] Pınardaki taş işçiliğinin üzerindeki tarih H. S. 1190'dır. Mabet tedavi edici güçleriyle bilinmektedir. Tekke, Kesaraka gibi, müteehhildir ve kışları terk edilir.

Ovadaki tekkede ("Fusha Kruyes") gömülü başeren Baba Ali'dir; tarih olarak 150-200 yıl geriye gittiği ve Şeyh Mimi'den daha yaşlı olduğu söylenmektedir. Burada bir şeyh ve üç derviş yaşamaktadır ama tekke Ghegler tarafından yakılmış olup şu anda yarısı tamir edilmiş durumdadır. Çevresinde iki tane göze çarpan ağaç vardır. Bir tanesinin döşeme tahtası şeklinde düz dalları vardır; İskender Bey'in çağdaşı olan Horasanlı Baba Ali'nin yere soktuğu düz bir tahtadan çıktığı söylenmektedir.

Mamures'in ötesinde İşkodra yolu üzerinde GIORMİ'de, 130 yıl önce Haydar Baba tarafından kurulmuş büyük bir tekke vardır.

Ali Paşa[208] zamanında Bektaşilerin İşkodra'ya girmesi siyasi sebeplerden ötürü yasaklanmıştı ve bu tarihten sonra burada bir daha hiçbir zaman varlık gösteremedikleri anlaşılmaktadır.

---

204. On sekizinci yüzyılın sonunda Kaplan'ın, rakibi karşısında kazandığı zaferi kutlamak için Bektaşi ereni Hamza adına bir türbe inşa ettirdiğini görüyoruz (Ippen, *Skutari*, s. 71).
205. Degrand, *Haute Albanie*, s. 210.
206. Yukarıda s. 435 (Böl. XXXII) vd.'ne bakınız. Sarı Saltık'ın, İşkodra ile Jakova arasındaki Khass'da şu ana kadar kaydedilmemiş bir kabrinin olduğunu, tamamen kesin bir bilgi olarak olmasa da duydum: Bununla beraber, Miss Durham, *Burden of the Balkans*, s. 304'e bakınız.
207. Eyeri ve pilav tabağı Kruya-Shushi yolunda taşa dönüştürülmüştür ve bugün hâlâ görülebilirler.
208. Ippen, *Skutari*, s. 36.

XIV. MARTANESH'te, Mati Nehri'nin kaynağında savaştan önce iki tane tekke vardı. Dağda bulunan Balım Sultan Tekkesi İşkodralı Mahmud Paşa zamanında inşa edilmiş olup birkaç yıl önce Sırplar tarafından yakılmıştır: Şeyhin sakalını keserek yaraya tuz basmışlardır. Kentteki tekkeye saldırıları kent halkı tarafından engellenmiştir, her ne kadar söz konusu halk ağırlıklı olarak Sünni ve bu konuda fanatik idiyseler de. Bu aşağıdaki tekke yirmi beş yıl önce Kruyalı Hacı Hüseyin Baba tarafından inşa edilmiştir. Şimdi burada şeyhe ek olarak iki de derviş vardır.

XV. Doğu Arnavutluk'ta DIBRA bölgesinde, Humesh'in yakınındaki Blatza'da otuz yıl önce Yusuf Baba tarafından inşa edilmiş bir tekke vardır: Ghegler yok etmiştir.

11. AVUSTURYA-MACARİSTAN

A.-Bosna

Bosna'da 1903'ten beri Bektaşi tekkesi olmamıştır, her ne kadar mezhep varlığını sürdürmekte ve buradaki topluluklar zaman zaman Arnavutluk'tan gelen şeyhler tarafından ziyaret edilmekteyse de.[209]

B.-Budapeşte

Bektaşiliğin en uzaktaki temsilcisi, Türk işgalinin bir kalıntısı olan Gül Baba Tekkesi'dir; burası hâlâ Macar başkentinin ikincil görüntülerinden birini teşkil etmektedir.[210]

---

209. *A.g.e.*, s. 73.

210. Şunlara bakınız: E. Browne, *Travels* (1673), s. 34; M. Walker, *Old Tracks,* s. 289; J. P. Brown, *Dervishes,* s. 89; *Die Österreichische-ungarische Monarchie in Wort und Bild. Ungarn* (III), s. 96; Baedeker, *Austria-Hungary* (1905), s. 345: Boué, *Turq. d'Europe,* III, 404.

XLIII
"Bektaşi Risalesi"

GİRİŞ

Aşağıdaki metin, tarikatın üyeleri arasında hatırı sayılır bir üne sahip bir Arnavutça Bektaşi risalesinin tercümesidir. Orijinali, Fraşeri'nin[1] yerlisi, tarihçi Sami Bey ile 1880-1881'de, güney Arnavutluk'un bir kısmının Yunanistan'a bırakılmasının tartışıldığı günlerde Bektaşi tekkeleri arasında ulusal bir hareket örgütlemiş Abdül Bey Fraşeri'nin erkek kardeşi olan Naim Bey tarafından Arnavutçanın Tosk lehçesinde yazılmıştır.[2] Bu harekete, Abdul Hamid [Abdülhamit] tarafından, Avrupa'nın gözlerine toz atılması şeklinde tasarlanmış, Türkiye'nin Arnavutluk vilayetlerinin elde tutulmasını sağlayacak sahte bir komplo olarak gizlice izin verilmiştir. Fakat Abdül Bey bunun Arnavut bağımsızlığı için bir atılım olmasını arzulamıştır. Planları henüz olgunlaşmadan bozulmuş, sayıları birkaç yüz olan yandaşları mağlup edilmiş ve kendisi de esir düşmüştür. Arnavutluk hâlâ Türk [Osmanlı] İmparatorluğu'nun bir parçasıyken, Naim Bey'in risalesi, biri 1896'da Bükreş'te[3] ve diğeri de 1910'da Selanik'te[4] olmak üzere iki baskı yapmıştır; bunlar Latin alfabesine dayanan ama Kiril ve Yunan alfabelerinden de harflerin katıldığı karışık bir dilde yazılmıştır. Şimdi Arnavutluk'ta her yerde satılmaktadır.[5]

Arnavutça'yı Balkan Yarımadası'nın dışında çok az kişi konuştuğundan, Tepelen'in yerlisi olan, Arnavut çalışmalarıyla ilgilenen Yunanlıların Yunanca-Arnavutça okul kitapları dizilerinden iyi tanıdığı Profesör Charitonidis'ten, kibarlığından faydalanarak Arnavutça met-

---

1. Yukarıda s. 539'a (XLII) ve Hasluck, *Letters*, s. 74'e bakınız.
2. "Yunanistan Sınırının Düzeltilmesi" üzerine olan bu tarihlerdeki mavi kitaplara [İngiliz Parlamentosu kayıtları] bakınız.
3. Legrand, *Bibliographie Albanaise*, No. 608. [Bu baskının kopyası şimdi British Museum'dadır.-M.M.H.]
4. Şanslıydım, bunun bir kopyasını 1915'te, dostum Bükreşli Bay Micu Hondrosom aracılığıyla edinebildim ve aşağıdaki tercüme edilmiş metin bu kopyadandır.
5. M.M.H.

nin Yunancaya harfi harfine bir tercümesini edindim; bunun bir İngilizce versiyonunu ortaya çıkardım; yaparken orijinalinde bulunan, çalışmanın vecize kabilinden ve öğretici nitelikteki kısa paragraflarını olduğu gibi muhafaza ettim.[6]

Risale, muhtemelen Bektaşi Risalesi olarak çevrilebilecek *Fletore e Bektashiniet* olarak adlandırılmıştır.[7] İçinde ikinci bir başlık olarak *Bektashite* (Bektaşiler) vardır. 16mo sayfalık otuz iki ciltten oluşmuştur; bunların on altısı Bektaşiliğin düzyazı şeklinde izahatını içerirken kalanlar da buraya dahil edilmemiş kafiyeli dini şiirlerdir.

Arnavutça konusundaki cehaletim, tarz üzerine yorumda bulunmamı olanaksız kılmaktadır. Mesele, dogma ve mitolojiden tamamen özgür olması ve ahlak konusunda ısrar etmesinden dolayı özellikle önemlidir. İnsanın kardeşliği doktrini, derviş düşüncesinde tanıdık bir özelliktir ve Arnavut Bektaşiliğinde her zaman öndedir. İfade edilen ulusal Arnavut hisleri ve yurtseverliğin en yüksek erdem olarak telkin edilmesi, Balkan halkları arasında rastlanan on dokuzuncu yüzyıl ulusal bilinç uyanışının özelliğidir ve yazarın aile bağlantıları dikkate alındığında özel bir anlama karşılık gelmektedir.[8]

Özellikle ilginç olan, belirlenmiş duaların İslam'ın kutsal dili Arapça değil, yerel dil olan Arnavutça olmalarıdır.[9] Benzer şekilde, Türk Bektaşileri arasında yaygın olan Arapça ve Farsça dini terimler, mümkün olan her yerde, yerel çeviriler veya her zaman çok tatmin edici olmayan eşdeğerleriyle değiştirilmiştir.

I. TERCÜME

Bektaşiler Yüce Rabba ve gerçek veliler Mohammed [Muhammed] Ali, Kadije [Hatice], Fatıma [Fatma] ve Hasan ile Hüseyin'e inanır.

Ali, Hasan, Hüseyin, Zeynelabidin, Muhammed Bakır, Cafer Sadık, Musa Kâzim, Ali Rıza, Muhammed Taki, Ali Naki, Hasan Askeri ve Muhammed Mehdi olarak sıralanacak On İki İmam'a.

Onların hepsinin babası Ali ve annesi de Fatıma'dır.

Ayrıca eski ve yeni tüm velilere/erenlere inanırlar; çünkü İyi'ye inanır ve İyi'ye taparlar.

---

6. Bu tür çalışmaların özelliği olan ve muhtemelen öğrencinin belleği için yardımcı araçlar olarak düşülmüş yarım kafiyelere, orijinal metnin 6., 15. ve 17. sayfalarında rastlanmıştır.
7. Harfi harfine tercümesi "Bektaşiliğin Yaprakları".
8. Yukarıda s. 539 (Böl. XLII), 552'ye (Böl. XLIII) bakınız.
9. Kısa bir sözlük s. 562-3'te (Böl. XLIII) verilmiştir.

Ve bunlara inanır ve bunları severken, Musa'ya ve Meryem'e ve İsa'ya ve onların hizmetkârlarına da inanırlar.

İlk [kurucuları] olarak Cafer Sadık'ı ve hami-velileri[10] olarak da, aynı aileden gelen Hacı Bektaş-ı Veli'yi kabul ederler.

Bunların hepsi, "İyilik yap, kötülükten uzak dur." dediler.

Bektaşiler bu söze inanır.

Hakikat ve adalet, akıl ve bilgelik ve tüm erdemler yücedir.

Bektaşilerin inancı, bilgelik, kardeşlik, dostluk, sevgi, insanlık ve tüm erdemlerin aydınlattığı geniş bir Yol'dur.[11]

Bunun bir yanında bilgi ve diğer yanında da hakikat çiçekleri vardır.

Bilgisiz ve hakikatsiz bir kimse Bektaşi olamaz.

Bektaşiler için Allah Evren'dir.

Ama bu dünyada insan, Allah'ın temsilcisidir.

Gerçek Allah, melekleri ve Cenneti'yle ve iyi olan her şeyle, insanın erdemleri arasında bulunur.

Kötülükleri arasında Şeytan ve kötü olan her şey bulunur.

Bu yüzden iyiyi sever ve yaparlar, kötülükten uzak dururlar.

Her şey insanın içindedir, evet, Hakiki Allah bile; çünkü O, kendisini göstermek istediğinde, insanı kendi suretinde ve benzerinde yaratmıştır.

Bektaşiler insanın ölmediğine ama sadece değiştirildiğine ve farklı kılındığına inanır ve o her zaman Allah'ın huzurundadır; çünkü Baba çocuklarından saklanmıştır.

İyilik yapan iyilik bulur, kötülük yapan kötülük bulur.

İnsanlığa karşı tecavüzde bulunan kendisini hayvanlarla bir tutar.

Bektaşilerin yolu açık ve geniştir: Bilgelik ve aklı olan herkese iyilik yoludur.

İnsan sınırlandırılmamıştır ama her açıdan özgürdür ve tüm eylemlerinden sorumludur.

Ama muhakeme yapan bir zihni, seçim yapmasını sağlayan bilgisi, farkına varan bir ruhu, ayırt eden bir yüreği ve tüm eylemlerini tartan bir vicdanı vardır. Dolayısıyla, ihtiyaç duyduğu her şey vardır ve dışarıdan yardıma ihtiyacı yoktur. Çünkü Rab ihtiyacı olan her şeyi ona vermiştir.

Erkek ve de kadın aynı türden olup birbirinden ayrı değildir.

---

10. Kullanılan kelime (plak = "yaşlı adam") Farsça'nın "pir" kelimesinin çevirisidir; dinde de aynı anlamı taşır.
11. Alışıldık Arapça "tarik" yerine Arnavutçada "yol" anlamına gelen basit bir kelime (udha) kullanılmıştır.

Erkeğin eşinden ayrılmasına yol açacak büyük bir talihsizlik durumunda, büyük bir ihtiyaç belirdiğinde kendisine ikinci bir eş alabilir.

Eş [erkeğin eşi] ailesinden uzak olduğunda uygun bir durum yaratılamaması ihtimalinden dolayı Bektaşiliğin yolu tercih edilendir.[12]

Kadın, alçakgönüllülük peçesi dışında peçe kullanmaz veya yüzünü örtmez.

Bektaşilerin Yolu'nda inanç; alçakgönüllülük ve iffet ve bilgeliktir ve diğer tüm erdemlerdir.

Bu yolda her yanlış eylem, tüm kötülükler, aptallık ve sadakatsizlik yasaktır ve bu Yol'da lanetlenmiştir.

Bektaşilerin inançlarının kitabı Evren ve özellikle de insanlıktır; çünkü Efendimiz Ali bir keresinde şöyle demiştir: "İnsan, konuşan bir kitaptır,[13] inanç konuşmaktan ibarettir ama cahiller ona eklemede bulunmuştur. İnanç yürektedir, yazılı bir kitapta değil."

Bektaşi yüreğini, ruhunu, vicdanını temiz tutar; bedenini, kıyafetlerini, yaşadığı yeri ve meskenini, onurunu ve saygın adını da temiz tutar.

Bektaşiler sadece birbirleriyle değil, tüm insanlarla manevi kardeştir.

Müslüman veya Hıristiyan olsun, komşularını da kendileri gibi severler ve tüm insanlığa herhangi bir kabahatte bulunmadan yaklaşırlar.

Ama her şeyden önemlisi ülkelerini ve hemşerilerini severler; çünkü bu tüm erdemlerin arasında en doğru olandır.

Bektaşi insanlığı sever, yoksullara yardımcı olur, yürekten acır ve üzülür: İçinde iyi bir ruh vardır.

Çünkü Yol budur: Eğer böyle değilse, Yol'dan çıkmış olur.

Yol'a iyi bir giriş yapabilmek için Bektaşi erdemli ve her şeyde mükemmel olmalıdır.

Bu Yol'da olan Bektaşi olarak adlandırılır ve daha fazlasına ihtiyacı yoktur.

Ama buna yaklaşan Baba'dan[14] icazet alır ve Dahili [kardeş] olur.[15]

Dahili [kardeş] her şeyde son derece erdemli olmalıdır.

---

12. "Olağan Müslüman evlilik yasasından daha üstün" anlamında bir izahattır; çünkü kadının ailesinin uzakta yaşamasının veya babasının evine kolaylıkla dönememesinin ortaya çıkardığı zorluklara meydan vermemeyi sağlar.
13. Yarın kafiyeye dikkat (*Nyeriu eshte fletoreya ge flet*).
14. "Baba"nın verdiği "izin", "Baba" veya tekkenin başı tarafından verilen ve adayın "Yol"a ilişkin gerekli niteliklere ulaştığını belirten bir tür diplomadır.
15. Veya "İçrek" [Esoteric]; bu kelime de Arnavutça olup bana söylendiğine göre, Türkçe "dahil olan" terimine karşılık gelmektedir.

Dahililerden [kardeşler] kim hırkayı giyip bir Fakir [kardeş] olmak isterse, o, derviş olarak adlandırılır ve Baba'dan yeni bir İcazet alır.

Fakat bu durumda hırkayı bir daha çıkaramaz; çünkü bu caiz değildir.

Fakir [kardeş], insanlığın hizmetkârı, bilge ve son derece nazik olmalıdır. Alçakgönüllü olmalıdır ve eğer herhangi biri ona hakaret eder veya vururs a, [saldırganına] sövmemeli veya onu taciz etmemeli ama bu eziyete katlanmalıdır.

Fakir [kardeş], eğer hırkayı giymeden önce evlenmişse, seçiminden sonra bu evliliği sürdürebilir, ailesine ve evine bağlı kalabilir.

Fakat hiçbir zaman evlenmeyeceğine dair yeminde bulunursa, yeni bir İcazet almış olur ama bu sözünden geri dönemez.

Evlenmemiş Fakirler [kardeşler] Tekke veya Dergâh olarak adlandırılan bir evde yaşar.

Baba veya Mürşit olarak adlandırılan bir başları bulunur.

Her fakirin [kardeş] kendisine ait bir görevi veya hizmeti vardır.

En yaşlıları Rehber olarak adlandırılır ve İcazet almak isteyenlere yol gösterir.

Birden çok Baba olduğunda, aralarından birini seçip onu başları yaparlar: Bu kişi Dede olarak adlandırılır.

Bunun gibi ileri düzeyde olanlar çok sayıdadır ve Yol'un işi başarılı şekilde tamamlanmıştır.[16]

Fakat bazen çok fazla Dede vardır: Bu durumda bunların arasından birini seçerler ve o kişiyi Büyük Dede yaparlar.

Tarikat dışından gelen birinin Dahili [kardeş] veya bir Dahili'nin bir Fakir [kardeş] olması için, o kişinin Baba'dan İcazet alması gerekir. Bir Fakir'in [kardeş] bir Baba olması için, o kişinin Dede'den İcazet alması gerekir.

Mürşitler olarak adlandırılan Baba, Dede ve Büyük Dede, Yol'la ilgili her şeyde mükemmel insanlar olmalıdır.

Mürşitlerden kim bir İcazet alırsa, o kişi Erenler Topluluğuna katılmış olur (çünkü tüm erenler birbirleriyle el eledir) ve böylece onların parçası olmuştur ve tıpkı bir dansta olduğu gibi bu Efendiler Zinciri'ne katılmıştır.

Bu yüzden Yol'a dahil olan kişi, tüm kötülükleri ardında bırakır ve sadece erdemlerini muhafaza eder. Temiz olmayan bir kalple, kötü bir ruhla, kötü bir vicdanla Allah'a yakın erenler arasında yer alamaz.

---

16. Diğer bir deyişle, aday Yol'da ulaştığı yerden hoşnut olabilir.

Burada kendisini bilmelidir; çünkü kendisini bilen Allah'ın ne olduğunu da bilir.

Uysal bir kuzu [gibi] olmalıdır, yabani bir hayvan [gibi] değil.

Makul, adil, bilgili, sevilebilir olmalıdır ve bir insan olmak için gerekli tüm erdemleri içermelidir.

Bu, Erdemin, Dostluğun, Bilgeliğin ve Kardeşliğin Yolu'dur.

İnsanın, güzel ve kokulu çiçekler ve dikenlerle dolu bu Yola, bir cahilin girdiği gibi girmesi büyük günahtır.

Çünkü bu Yol, İyi'den başlayıp İyi'de biter.

İcazet veren Mürşit şöyle der: "Bugün Allah'ın uzattığı eli tuttun ve Erenlerle bir oldun. Bu yüzden İyi'yi devam ettir ve onun Yol'unda yürü ve Kötü'yü unut. Sana verilmemiş olanı alma, büyük ve küçüğe hürmet et, iftiralardan, temiz olmayandan, sapkınlıklardan ve tüm kötülüklerden uzak dur ve kardeşliğe dahil ol."

Bektaşi komşusunun karısını kız kardeşi, her fakir yaşlı kadını anası, her fakir erkeği kardeşi ve tüm insanları dostları olarak görür.

Vicdanlıdır, kalbi şükranla doludur, ruhu tatlıdır; çünkü bu Yol sadece İyi'dir.

Bunlar olmadan hiçbir Bektaşi var olamaz.

Kardeşlik, barış, sevgi, erdem, Allah'a yakınlık, dostluk, iyi bir vicdan ve tüm erdemler Yol'u aydınlatan ışıklardır.

Her şeyden önce sevgi, Yol'un girişi ve Yol'un bir yorumudur.

Ama tüm bu her şeyle birlikte Bektaşi'nin de bir tür orucu ve ibadet şekli vardır.

Oruç olarak, Kerbela için Muharrem ayının ilk on gününde yas tuttarlar.

Bu günlerde kimileri su içmez ama bu aşırıdır; çünkü dokuzuncu günün akşamında savaş sona ermiş ve İmam Hüseyin ve adamları onuncu günün ortasında yere yıkılmıştır ve ancak o zaman susuz kalmışlardır.

Bu yüzden oruç on gün tutulur ama su içmeme eylemi dokuzuncu günün akşamından onuncu günün öğleden sonrasına kadar tatbik edilir.

Fakat oruç tutarken su içmek istemeyen de böyle bir uygulamada bulunabilir.

Bu, Bektaşi'nin tüm erenlere sevgisini gösterir.

Onlarına arasında niyas [niyaz] adı verilen bir ibadet tarzı vardır: Bunu eğitilmişler çok az yapar; diğerleriyse daha sık.

Bu ibadet jami [cem evi] adı verilen evlerde yapılabilir.

Ama ibadet evlerinde namaz adı verilen diğer ibadet şeklini de uygulayabilirler. Çünkü Bektaşiler bu ibadet şeklini reddetmez; aynı

şekilde Ramazan ayında tutulan orucu ve diğer dini görevleri de reddetmezler. Çünkü insanlık için hepsi gereklidir.

İbadet evinde hizmette bulunan kişi nişanlar ve evlilikler de gerçekleştirir, ölüleri gömer ve tüm hizmetleri yerine getirir.

Bektaşiler yemekten önce ve sonra şöyle dua eder:

"Ya Rabbim, arttır ve çoğalt, âlemi sen besler ve korursun. Her iyilik senden gelir, insana ve bütün hayvanlara sen hayat verirsin. İyiliğini ve merhametini bizden esirgeme. Yüce Rabbim! Muhammed Ali! Ya On İki İmam! Erenler! Hacı Bektaş-ı Veli! Dualarımızı kabul eyleyin."

Bayramlarda ve düğünlerde şöyle dua ederler: "Yüce ve Hakiki Rabbim, insanoğluna ihsan eyle ve çoğalt. Bize acı ve keder verme. Hepimize iyi şeyler bahşet. Bize doğru yolu göster, bizi karanlıkta bırakma. Efendimiz Muhammed Ali! Hatice! Fatıma! Hasan ve Hüseyin! Hacı Bektaş Veli! Tüm Erenler! Dualarımızı kabul eyleyin."

Nişanlarda şöyle dua ederler: "Hakiki Allah, Senin buyruğunla ve Senin isminle! Huzur ve sevgi bahşet, bizi kutsa ve kötülükten uzak tut. Bize bolluk ve bereket bahşet.

Davut ve Süleyman adına, Harun ve Musa adına ve Hüseyin, Hacı Bektaş Veli adına, tüm Peygamberler adına!

Muhammed Ali Yolu'nda, İmam Cafer Sadık'ın buyruğu doğrultusunda!"

Evlenirken şu sözcükleri eklerler: "Âdem ile Havva'yı, Muhammed ile Hatice'yi, Ali ile Fatıma'yı birleştirdiğin gibi birleştir onları.

Onlara uzun ömür ve iyi ve hayırlı çocuklar bahşet. Kapıları hep açık olsun."

Ölüm sırasında şöyle dua ederler:

"Yüce ve gerçek Rabbim, Sen gündüzü geceye ve geceyi gündüze gömersin. Ölüden diriye, diriden ölüye yol gösterirsin. Her şey senden gelir ve tekrar sana döner. İnsanoğlunun günahlarını bağışla! Bizi Işığa götür, çünkü sen ışıkların ışığısın. Dualaramızı kabul eyle."

Bektaşiler sadece gözyaşlarıyla yas tutar, hiçbir zaman feryat ve ağıtlarla değil.

Ölülerini mezara gömmezler: Onlar için kalplerinde yas tutarlar.

Her zaman ölünün ardından, "Ruhu şad olsun!" diyerek iyi konuşurlar.

Bektaşilerin Yolu tüm insanları, evet tüm insanları, dost sayar ve onlara tek bir ruh ve tek bir beden olarak bakar.

Ama bu [sadece ?] eğitimli ve muhakeme sahibi Bektaşiler tarafından kabul edilir.

Gerçek Bektaşi hangi dinden olursa olsun insana saygı gösterir, onu kardeşi ve canı olarak görür, hiçbir zaman bir yabancı olarak görmez.

Hiçbir dini reddetmez, hepsine saygılıdır. Herhangi bir dinin kitaplarını veya gelecekteki yaşamını da [buna dair öğretisini] reddetmez.

Bektaşiler kutsal gün, yani bayram olarak Şevval adı verilen ayın ilk gününü belirlemiştir. İkinci bayramları Zilhicce adı verilen ayın ilk on günü, Mart'ın onunda Yeni Gün (bu Nevruz olarak adlandırılır)[17] ve Muharrem adı verilen ayın on birindedir.[18] On günlük Çile sırasında [çekilmiş ve çekilen acı anlamında] İmamların çilelerini okurlar.

Hakikat ve İyiliğe dua ve ibadet eden, Yanlışı ve Kötüyü reddeden ve tüm insanlığı tek bir aile olarak gören, Muhammed Ali'nin Yolu'na göre seven mürşitler akıllı, son derece bilge, ilim için gayret gösteren insanlar olmalı; çünkü eğitimsiz ve kötü huylu insan yontulmamış tahtadır,[19] okumamış olansa çırak gibidir.[20]

Mürşitler hakikat insanları olsunlar, şu andaki gibi ahlaksızlıklarından arınmış olsunlar, dürüst olsunlar, açgözlülük, gurur ve aptallıktan, içmekten ve sarhoşluktan, yalandan ve adaletsizlikten ve İnsanlığın Yolu'na uymayan tüm kötülüklerden uzak olsunlar.

Gece ve gündüz, Baba'nın onları çağırdığı ve kefil olduğu ulus için çabalasınlar, Arnavutluk ve Arnavutların kurtuluşu, uluslarının ve ülkelerinin eğitimi ve medeniyeti, dilleri ve her türlü ilerleme ve gelişme için şefler ve sözü geçenlerle birlikte çalışsınlar.

Barışsever olsunlar, yoksulları hatırlasınlar, kötülük ve aptallıktan sakınsınlar, Yol'a insanlık ve din için gerekli tüm işleri dahil etsinler ve iyi olan tüm şeylere yardım etsinler.

Şefler ve sözü geçenlerle birlikte, tüm Arnavutlar arasında sevgi, kardeşlik, birlik ve dostluğu teşvik etsinler: Müslümanların Hıristiyanlardan ve Hıristiyanların da Müslümanlardan ayrılmamasını, birlikte çalışmalarını sağlasınlar. Aydınlanma için uğraşsınlar, ki bir zamanlar tüm dünyada saygın olan Arnavut bugün hor görülmesin.

Tüm bunlar, aklı olan ve akıl yürütebilenler ve gayretle ve sağduyuyla çalışanlar için zor değil, gayet kolay görevlerdir.

Bunları başardıkları zaman onları Baba ve Mürşit olarak adlandıracağım. Ama bugün onları bu şekilde adlandıramam.[21]

---

17. İran'ın yeni yıl kutlaması.
18. Yukarıda s. 559'a (Böl. XLIII) bakınız.
19. Yaygın bir Rum atasözü *ἄνθρωπος ἀγράμματος ξύλον ἀπελέκητον* [Okumamış insan işlenmemiş keresteye benzer]: Krş. Polites, *Παροιμίαι*, I, 279.
20. Arnavutça'da buna denk düşendeki yarım kafiyeye dikkat ediniz (*I pa dituri eshte si i mituri*).
21. Risalenin son cümlesi, muhtemelen özellikle bir yarım kafiye içermektedir (*Pas ot s'u dyem dot*).

2. ARNAVUTÇA DİNİ TERİMLER SÖZLÜĞÜ[22]

Ata; baba.
Brendes (Türkçe dahil olan). İçsel, ezoterik).
Dede (Türkçe).
Fakir (Türkçe) (varfe), derviş.
Gyg; dede.
Jam (Türkçe); ibadethane.
Mürşid (Arapça) (udhe-rrefenies); rehber, yol gösteren.
Niyaz (Türkçe); rica.
Pir (Farsça) (plak); yaşlı adam, hami eren.
Plak (pir); yaşlı adam, hami eren.
Shpenes; lider.
Udha (Arapça tarik); yol.
Udhe-rrefenies (mürşid); rehber, yol gösteren.
Varfe (fakir); derviş.

22. Türkler arasında günlük kullanımda olan Arnavutça olmayan terimler Türkçe gösterilmiştir.-M.M.H.

XLIV
Belirsiz Mabetler ve Bektaşi Propagandası[1]

GİRİŞ

Antikçağ dünyasının ünlü mabetlerinin tapınımlarında görülen katmanlaşma (genelde yerel mitolojilerinde yansıtıldığı gibi) uzun süredir eski tanrı ve dinlerin yenileri tarafından istilası olarak yorumlanmıştır. Fetheden bir ırkın veya yabancı topraklara gönderilen misyonerci ruhbanların getirdiği din, kendisini zorla veya ikna yoluyla yerli tapınıma ekler; süreç mitolojik terimlerle, rakip tanrılar arasında kişisel bir çatışma veya yeni tanrının eskisi tarafından "kabul edilmesi" biçiminde ifade edilir.[2] Sonunda tanrılardan biri veya diğeri pes ederek kaybolur veya daha alt bir konuma aktarılır veya bu ikisi az veya çok tamamen özdeşleştirilerek birbiriyle kaynaştırılır. Antikçağ dinlerinde bu geçişlerin hangi yöntem ve süreçlerle gerçekleştirildiğini anlama çabaları nadiren varsayımların ötesine geçebilir. Buradaki çalışma, bir modern Müslüman mezhebinin (Bektaşilik) durumunda tapınımın Türkiye'nin karışık toplulukları ve özellikle de Hıristiyan eren tapınımlarına eklenmesi fenomenini inceleme girişimidir. Görebildiğimiz kadarıyla, Bektaşiliğin Hıristiyanlığın zararına ilerleme kaydettiği yerlerde bu ya antikçağ dünyasında bilinen yeni tanrının eskisi tarafından "kabul edilmesine" veya her iki şahsiyetin birbiriyle özdeşleştirilmesine benzer şiddet içermeyen süreçlerle gerçekleşmiştir. Her iki dinin sahiplendiği ve sık sık ziyaret ettiği "belirsiz" mabedin, hem Hıristiyanlıktan Bektaşiliğe hem de siyasi ve diğer şartların uygun olduğu bazı ender durumlarda Bektaşilikten Hıristiyanlığa geçişte farklı bir gelişim aşamasını (denge dönemi gibi) temsil ettiği görülmektedir.

---

1. Bu bölüm *B.S.A.* XX (1913-14), s. 94-122'de belirmiş makalenin genişletilmiş ve düzeltilmiş versiyonudur.
2. Yukarıda s. 58 vd.'ne (Böl. V) bakınız.

1. BEKTAŞİLİK VE SÜNNİ İSLAM

Yabancı mabetlere el konulmasının, Bektaşiliğin yayılmasında başlangıçtan itibaren önemli bir rol oynadığı anlaşılmaktadır. Her şeyden önce, mezhebin şu anki ismini bu türden bir el koyma sayesinde elde ettiği artık genelde kabul edilmektedir. Anadolu ereni Hacı Bektaş'ın onun adını taşıyan mezhebin öğretileriyle aslında bir ilişkisi yoktur. Bektaşilik olarak adlandırılan oluşumun gerçek kurucusu Fazlullah adında İranlı bir mistiktir ve mezhebin ilk adı da Hurufilik'tir. Fazlullah'ın ölümünden kısa bir süre sonra müritleri, Hacı Bektaş Tekkesi'nde (Küçük Asya'da Kırşehir yakınında) yaşayanlara, Hacı Bektaş'in kendisinin gizli bilgisi olarak kendi Hurufi öğretilerini tanıtmıştır; bu andan itibaren Hurufiler onun ismi altında Sünni Müslümanlara göre sapkın ve küfür niteliğindeki kendi öğretilerini yaymıştır.[3]

Hacı Bektaş mabedini ele geçirmek için Hurufi-Bektaşilerin kullandığı yöntemler, açıktır ki inançlarının esaslarını yaymak için onlar tarafından başka yerlerde de kullanılmıştır. Boy mabetlerini veya diğer mabetleri idare eden kişilerin, muhtemelen Bektaşi öğretisinin gizli öğretisiyle az çok tamamen tanıştırılarak kazanılmış ve böylece güç ve itibar artışı sağlanmış olduğunu varsayabiliriz. Müminler, erenlerini, Hacı Bektaş'la veya onun döngüsüne ait bir erenle[4] ilişkilendiren doğruluğu şüpheli bazı efsanelerle ve muhtemelen giderek artan mucize üretiminden tatmin olmuştur; mabet, bu andan itibaren ziyaretçileriyle birlikte Bektaşi organizasyonun parçası olacaktır. Türkiye'nin her tarafında görülebilecek az veya çok anonim ve bakımsız erenlerin kabirlerinin veya dedelerin durumunda sorun daha da basitti. Tek yapılması gereken, bu tür erenlerin Bektaşi dervişlerinin rüyalarında gerçek doğalarını açıklamalarının sağlanmasıydı ve gelecekte onların mezarları Bektaşi başlıklarıyla ayırt edilecekti.

Crowfoot'un Kapadokya'nın Anadolu Şii boyları (Kızılbaş) arasındaki araştırmaları, ara evrede olan bir birleşme sürecinin varlığını açığa çıkarmıştır.[5] Angora [Ankara] yakınındaki Şii köyü Haidar-es-Sultan'da [Haydarsultan], buraya adını vermiş eren Haydar (muh-

---

3. Yukarıda s. 160'a (Böl. XII) bakınız.
4. Dolayısıyla, antikçağ Atina'sına yeni gelmiş olan Asklepios, o yere ait Amynos'a, her ikisinin Kheiron'un öğrencileri olduğu varsayımına dayanarak eklenmişti. Türk boy mabetlerinin durumunda, bu tür mitlerin yayılması özellikle kolay olacaktır: Boylar, Doğu'dan işgalciler ve yağmacılar şeklindeki göçlerini belli belirsiz hatırlamaktaydı ve kurgusal Bektaşi geleneği Hacı Bektaş ve yandaşlarını, aynı bölgeden gelmiş göçmen misyonerler olarak temsil etmekteydi.
5. *J. R. Anthr. Inst.* XXX (1900), s. 305 vd.

temelen boy kökenli bir eren),[6] Bektaşi himayesi altında, son derece mantıksızca, Yasili Hoca Ahmed [Ahmet Yesevi] ve ayrıca Karaca Ahmet'le özdeşleştirilmiştir; birincisi Bektaşi efsanesinde Hacı Bektaş'ın ruhani mürşidi olarak karşımıza çıkarken, diğeriyse, Bektaşi döngüsüne dahil edilmiş, muhtemelen başlangıçta bir boy ereni olan, eren niteliğinde bir İranlı şehzadedir.[7] Haidar-es-Sultan'ın tekkesinin Bektaşilerle yakın ilişkileri vardır.

Bektaşilerin gerçekleştirdiği benzer özümseme vakaları muhtemelen başka yerlerde de zorlanmadan tespit edilebilir. Muhtemel bir örnek, Lucas'ın Denizli'nin yakınında (Aydın vilayeti)[8] Yatağan'da[9] tespit ettiği, iki yüz derviş barındıran büyük ve zengin tekkedir. Tsakyroglous'un göçebe Türk boyları listesinde, Yatağanlı adında, sık sık Aydın vilayetinde görülen bir boy bulunmaktadır.[10] Yatağan'da gömülmüş eren, muhtemelen, Haydar gibi daha sonra Bektaşiler tarafından benimsenmiş boya adını verendir (Yatağan Dede). Bu tekke, 1826'da yıkılmış Bektaşi tekkelerinden biridir; her ne kadar Yatağan Baba'nın kabri varlığını sürdürüyorsa da, artık önemsizdir.

Tapınımları çoğu kez az veya çok cahil kişilerin ellerinde olan boy erenlerinin bu şekilde özümsenmesi nispeten kolaydır. Bektaşiler, en azından düşmanlarına göre, rakip dini tarikatları yerinden etmede epey başarılıdır. Hacı Bektaş'ın kendisi Sünniler tarafından Nakşibendi tarikatının bir ereni olarak kabul edilir ve Bektaşilerin 1826'da baskı altına alınmasıyla merkezi tekkeye minaresiyle birlikte bir Sünni camii inşa edilmiş ve buraya, verilen hizmetlerin yürütülmesi için bir Nakşibendi şeyhi yerleştirilmiştir.[11] Benzer şekilde, Nakşibendiler Bektaşilerin ahlaksızca, Bursa'nın Ramazan Baba'sını ve Kahire'de Kasr-el-Ayni'deki tekkede gömülü eren de dahil olmak üzere diğer erenlerin kabirlerini gasp ettiklerini iddia etmiştir.[12] Bu tür gasplar, eğer Sultan Mahmut'un Bektaşilere karşı düzenlediği mücadelenin tarihçisi Esad Efendi'ye inanacak olursak, sayısızdır: Baba ve Abdal unvanlarının sadece Bektaşi erenlerini belirttiği bahanesiyle Bektaşiler, Nakşibendi,

---

6. Haidar-es-Sultan hakkında yukarıda s. 52-3 (Böl. V), 403'e (Böl. XXX) bakınız.
7. Yukarıda s. 404 (Böl. XXX) ve n. 6'ya bakınız.
8. *Voyage fait en 1714*, I, 171: Metin için yukarıda s. 508 (Böl. XLII), n. 2'ye bakınız.
9. Arundell, *Asia Minor*, II, 142.
10. *Περί Πουρούκων* [*Peri Yurukon* (Yörüklere Dair)], 15: Yukarıda s. 477'ye (Böl. XXXIX) bakınız.
11. Sık sık Bektaşi tekkelerinin içlerinde mescit veya ufak mabetlerle karşılaştım ama hiçbir zaman uygun donanımıyla bir cami görmedim. Mescitler Sünnilik görüntüsü vermek ve Sünni ziyaretçiler için inşa edilmiştir. [Asım Baba'nın Arnavutluk'taki Argyrokastro Tekkesi'nde, alışıldık Bektaşi başlığının üzerinde hâlâ dört dilimli Nakşibendi tacı giyilir: Yukarıda s. 541'e bakınız.-M.M.H.XLII).
12. Bu eren için yukarıda s. 229-30 (Böl. XV), 516'ya (Böl. XLII) bakınız.

Kadiri ve diğer tarikatlara ait bu şekilde adlandırılmış tüm erenlerin ibadetgâh [tekke] ve mezarsal abidelerini [türbe] sahiplenmiştir.[13]

2. KÜÇÜK ASYA'DA BEKTAŞİLİK VE HIRİSTİYANLIK

Böylece Bektaşilerin boy mabetlerine ve diğer tarikatların kutsal yerlerine el uzatmasına dair kanıt bulmuş olduk. Daha da ilginci, Hıristiyan kilise ve aziz kabirlerinin durumunda uyguladıkları prosedürdür; Hıristiyan mabetlerini sahiplenmekle kalmamış, buna karşılık olarak kendilerinkinin kapılarını da Hıristiyanlara açmışlardır.[14] Bu daha da dikkate değerdir. Çünkü Türk topraklarında kamu alanında, Nakşibendi gibi Sünni Müslüman mezhepleri Hıristiyanlara karşı daha az koruyucudur.

Jacob, Bektaşilik ile Hıristiyanlık arasındaki sayısız temas noktasını uzun uzun anlatmaktadır.[15] Hıristiyanlar arasında açık propagandanın yegâne tarihsel kanıtı, on beşinci yüzyılın ilk yıllarında ortaya çıkmış, Bektaşi-Hurufi mezhebiyle neredeyse hiçbir şekilde ilişkilendirilemeyecek (gerçi bu hiçbir yerde açıkça belirtilmemekteyse de) Simavlı Bedreddin [Bedreddin][16] ayaklanmasına dair anlatılarda bulunabilir. Ayaklanma kısmen dini, kısmen toplumsal bir harekettir: Program, dini birleşme ve malların ortaklığına ilişkin Bektaşi-Hurufi öğretilerini içermektedir. Din değiştiren Hıristiyanlar, coşkulu şekilde karşılanmış ve Hıristiyanlardaki hakiki dini reddeden herhangi bir Türk'ün kendisinin de dinsiz olduğu ilan edilmiştir. Bir derviş heyetinin Sakız Adası'nda ikamet eden Giritli bir keşişe götürdüğü bu görüşleri ifade eden özel bir manifesto, onu bu davayı kazanma başarısını göstermiştir.[17] Türklerin isyancıların Hıristiyan taraftarı eğilimlerini gördükleri, sonunda liderlerine uygun buldukları cezadan, onu çarmıha germiş olmalarından anlaşılmaktadır.

---

13. Esad Efendi, *Destr. des Janissaires* (1833), s. 300. Arnavut Bektaşilerin Şems Tebrizi, Akşehirli Nasreddin Hoca ve Ankaralı Hacı Bayram (Bayrami tarikatının kurucusu) gibi erenleri sahiplendikleri görülmektedir (Degrand, *Haute Albanie*, s. 230).
14. Krş. de Vogüé, *Hist. Orient.*, s. 198.
15. *Bektaschijje*, s. 29 vd.
16. Ducas, s. 112 B; Hammer-Hellert, *Hist. Emp. Ott.* II, 181 vd.
17. Metin Ducas tarafından sağlanmıştır. İsyancıların Giritli'ye gönderilmiş lideri şunları söylemiştir: *κάγὼ συνασκητὴς σου εἶμι, καὶ τῷ θεῷ ᾧ λατρεύεις, ἐκείνῳ κάγὼ τὴν προσκύνησιν φέρω.* [Keşişdaşınım, ve inandığın Tanrı'ya tapıyorum.] Bununla, aynı dönemde, "Intrabat ecclesiam christianorum, et signabat se signo crucis, et aspergebat se aqua benedicta, et dicebat manifeste, uestra lex est ita bona sicut nostra est" [Hıristiyanların kilisesine adımını atacak, hacını çıkaracak, yüzünü kutsal suyla yıkayacak, açıkça bu yasanın, en az bizim yasalarımız kadar iyi olduğunu ifade edecekti] demiş Macaristanlı George'un Sakız'da karşılaştığı Hurufi dervişin davranışını karşılaştırın (*De Moribus Turcorum*, cap. XX).

Bununla beraber, liberal teori, kitlelerin hayal gücü üzerinde gerçek anlamda çok sınırlı bir kavrayışta bulunabilir. Müslüman veya Hıristiyan olsun cahil kesim için öğreti; esasen, bir dizi yasağı cisimleştirmesi açısından önemlidir: Onların hayati ve pozitif dinleri, inancı sürdürebilmek için erenler tapınımıyla ilgili olmalı ve somut ibadet nesneleri, özellikle de mezarlar ve emanetler,[18] ve her şeyin ötesinde de mucizeler talep etmelidir. Bektaşi propagandası Hıristiyanlar arasındaki en büyük izini azizler tapınımında bırakmıştır. Benimsenmiş çizgiler, başka yerde ileri sürülmüş teoriye göre,[19] Konya'daki Mevlevi tarikatı dervişlerinin ortaçağda benzer bir amaç doğrultusunda izledikleriyle özdeş veya paraleldir. Bir yandan, (1) Müslümanların bir Müslüman olarak ibadet ettiği erenin gizlice Hıristiyan olduğu veya (2) Müslüman erenin anıtmezarının bir Hıristiyan'la paylaşıldığına dair efsaneler yayarak, Müslüman mabetleri "belirsizleştirilmiş" veya Hıristiyanların erişimine de açılmıştır. Diğer yandan, (3) Hıristiyan azizin bir Müslüman erenle özdeşleştirilmesiyle Hıristiyan mabetler de Müslümanların erişimine açılmıştır. Bu üç yaklaşım, daha kısa olmak adına, "ihtida", "içine alma" ve "özdeşleştirme" olarak adlandırılabilir: En son süreç için Müslüman tarafı, sık sık bir dereceye kadar muğlak bir şahsiyeti (Konya'da Plato) çeşitli Hıristiyan azizlerini asimile etme yeteneği olan bir "ruhban-dışı figür" olarak kullanmaktadır.

Türkiye'de, özellikle ortalama köylü zekâsının ve genel kültürünün düşük düzeyde olduğu ve Hıristiyan ile Müslüman arasındaki farkın keskin şekilde hissedilmediği bölgelerde, mucizeleriyle ünlü bir mabedin her iki din tarafından ziyaret edilmesi olağandır.[20] "İhtida", "içine

---

18. Burckhardt, İslam'ın Kutsal Yerleri'yle ilgili olarak mezarların ve gömülü erenlerin popüler din üzerindeki olağanüstü etkisine işaret etmiştir. Her ne kadar Peygamber'in Medine'deki kabrini ziyaret isteğe bağlı ve Mekke'deki Kâbe'ye hac zorunluysa da, Peygamber'in kabri Medine halkına, Kâbe'nin Mekke halkına getirdiğinden daha çok saygı getirir; ziyaretçiler birincinin etrafında ikincide olduğundan daha coşkulu ve istekli şekilde toplanır ve çevresinde uygun davranış daha çok talep edilir. Mekke'nin kendisinde erkekler Kâbe çevresinde hafifçe küfredebilirken, Abu Taleb'in [Ebu Talip] mezarında yapmazlar (*Arabia*, I, 235; II, 195, 197). Bir Mekke taciri Niebuhr'a (*Voyage en Arabie*, I, 350) şöyle demiştir: "à Mochha je me fierois peu à un homme, qui affirme quelque chose en prenant le nom de Dieu à temoin: mais je puis compter sur la foi de celui, qui jure par le nom de Schaedeli, dont la moschée, et le tombeau, sont devant ses yeux." [Moka'da Allah'ı şahi göstererek bir şey söyleyen bir insana pek inanmam ama camisi ve türbesi gözlerinin önünde bulunan Schaedeli'nin adına yemin eden birine güvenirim.] Clermont-Genneau (*Pal. Inconnue*, s. 55-6) insanların Allah, yaşamları veya kendi veya başkasının başı, Tapınak veya Sakhra üzerine ettikleri yeminleri sık sık bozduklarını ama yerel eren üzerine ettikleri yeminlerini hiçbir zaman bozmadıklarını tespit etmiştir.

19. Yukarıda s. 371 (Böl. XXVI) vd.

20. Bu asimilasyonda dil önemli bir faktördür. Burada bahsedilmiş fenomenler belirgin bir şekilde tüm ırkların Türkçe konuştuğu merkezi Küçük Asya'da [İç Asya'da] ve tüm dinlerin Arnavutça konuştuğu Arnavutluk'ta yer almıştır.

alma" ve "özdeşleştirme" yaklaşımları, iki din arasındaki doğal temas noktasını vurgulamak ve mantıksal bir zemine yerleştirmek için tasarlanmıştır. "Özdeşleştirme"nin sık sık ima ettiği ruh göçü fikri, her ne kadar Hıristiyan Ortodoks düşüncesine yabancıysa da, İslam'ın Şii biçimlerinde epey yaygındır.[21]

Küçük Asya için Bektaşilerin "ruhban-dışı figür" ereni muhtemelen değişken Hızır'dır.[22] Hızır, anlaşılmaz bir şekilde, onu çoğu kez Aziz Georgios'la özdeşleştiren tüm Müslümanlar tarafından saygı görür. Küçük Asya'nın Kızılbaşları arasında özel bir önemi vardır;[23] bunların Bektaşilerle bağlantısını anlamak güçse de, bu ilişki şüphe bırakmayacak şekilde doğrulanmıştır. Dersim'in Kızılbaş Kürtleri, Ermeni azizi Sarkis'i Hızır'la özdeş kabul eder[24] ve Hızır mabetlerini olduğu kadar Ermeni Surp [Aziz] Sarkis kiliselerini de ziyaret ederler.[25] Daha batıda, Aziz Sergios'a Ermenilerden daha az önem veren Rum topluluklarında, Müslümanların genelde kabul ettiği Hızır, Aziz Georgios ve Aziz Elias arasında etkisini göstermiştir. Pontus'ta Şeyh Elvan Tekkesi'nde Hızır'ın kesinlikle, bir atlı şövalye ve ejderha katledicisi olarak Aziz Georgios'a benzeyen Aziz Theodoros'un[26] yerine geçtiği görülmektedir. Her ne kadar henüz Hıristiyanlıktan İslam'a gerçekleşmiş bu aktarımı kesin olarak Bektaşilere atfedemiyorsak da, olay mekânı onların etki alanının fazlasıyla içindedir.

Söz konusu topluluklar ne kadar cahilse, bu tür özdeşleştirmeleri daha fazla sayıda dayatmak da o kadar mümkün olabilmektedir. Muhtemelen Ermeni kanıyla epeyce karışmış olan Kızılbaş Kürtler, Ali'yi Mesih'le [İsa], On İki İmamı On İki Havari'yle, Hasan ile Hüseyin'i de Aziz Petros ve Aziz Pavlos'la özdeşleştirmektedir.[27] Okuryazar olmayan Hıristiyanların, her zaman maddi cazibe unsurlarının da yardımcı olduğu din değiştirmeleri, İslam'ın bu daha açık biçimlerinin etkileri altında kaçınılmaz şekilde kolaylaşmaktadır.

Bektaşi himayesi altında gerçekleştirilmiş bu tür dini birleşmelere dair aşikâr örnekler şu Anadolu tapınımlarında bulunabilir.

---

21. İran'ın Şah Abbas'ı kararlı bir şekilde Hz. Ali, Aziz Georgios ve Compostellalı Aziz Santiago'nun özdeş olduklarını kabul etmiştir (P. della Valle, *Viaggi*, II, 257 vd.).
22. Hızır için yukarıda s. 319-36'ya (Böl. XX) bakınız.
23. White, *Trans. Vict. Inst.* XXXIX (1907), s. 156; krş. Jerphanion, *Byz. Zeit.*'in içinde, XX, 493. Aynısı Nusayriler için de doğrudur (R. Dussaud, *Nosairis*, s. 128-35).
24. Grenard, *Journ. Asiat.* III (1904), s. 518.
25. Molyneux Seel, *Geog. Journ.* XLIV (1914), s. 66. Ermenilerin Aziz Sarkis [Sergios] ile Aziz Kevork'u [Georgios] karıştırdıkları söylenir (P. della Valle, *Viaggi*, II, 258).
26. Anderson, *Stud. Pont.* I, 9 vd.; krş. III, 207 vd. Daha yukarıda s. 47 vd.'ne (Böl. V) bakınız.
27. Molyneux Seel, *a.g.e.*

I.- *Kırşehir yakınında Hacı Bektaş Tekkesi*

Bektaşi tarikatının ana tekkesi olan bu tekke, aynı yerde bir zamanlar Aziz Haralambos Manastırı'nın olduğunu ileri süren Hıristiyanlar tarafından sık sık ziyaret edilir.[28] Hıristiyanlar Hacı Bektaş'ın gömülü olduğu anıtmezara (türbe) girdiklerinde haç çıkarır: Bu kabri Aziz Haralambos'unkiyle özdeşleştirdikleri söylenir ama bu azizin Kapadokya'yla bir bağlantısı bulunmamaktadır. Bu özdeşleştirme sağlam şekilde yerleşmiştir ama Hacı Bektaş'ı Aziz Haralambos'la değil de Aziz Eustathios'la[29] (muhtemelen aynı geyik öyküsüne dayanarak)[30] özdeşleştiren başpiskopos Kirillos'un (1815) izahatı bunun çok eski olmadığını kanıtlamış gibidir.

Ana Bektaşi Tekkesi, dolayısıyla, sadece ona sahip olan ve onu yöneten sapkın Müslüman mezhebi için değil, hem Hacı Bektaş'ı bir Nakşibendi ereni olarak gören ve ona saygı gösteren Sünni Müslümanlar hem de bu yer ve kabrin ilk başta Hıristiyan olduğunu ileri süren Hıristiyanlar için de kutsal bir yerdir. "Şeytana tapan" Ezidilerin, kurucuları olduğunu iddia ettikleri Şeyh Adi'nin mezarını barındıran ana mabedindeki durum da neredeyse buna paraleldir. Sünni Müslümanlar Ezidilerin dinini hor görür ama tarihsel Şeyh Adi'ye saygı gösterir, onu, altıncı yüzyılın bir Sünni Müslüman ereni olarak kabul ederler; yerel Hıristiyanlar (Nasturiler), Ezidi mabedinin bulunduğu yerde başlangıçta Hıristiyan Aziz Addai (? veya Edessene efsanesinin Addaeus'u) Manastırı'nın bulunduğunu ve buranın daha sonra din değiştirmiş Adi adında bir keşiş tarafından gasp edildiğine inanır; bu kişinin modern Ezidilerin tatbik ettiği dinin mimarı olduğu kabul edilir.[31]

II.- *Ankara yakınındaki Haydarsultan Tekkesi*[32]

Buraya gömülmüş Müslüman ereni Haydar, Bektaşiler tarafından, Hacı Bektaş'ın bir müridi[33] olan ve buraya Hıristiyan karısı Mene'yle birlikte Kayseri'den gelip yerleştiği söylenen Hoca Ahmed'le (Karaca Ahmet ?) özdeşleştirilmiştir. Yerel Müslüman gelenek, tekkenin bir zamanlar bir Hıristiyan manastırının bulunduğu yerde olduğunu ka-

---

28. Levides, *Mone tis Kapadokias* [Kapadokya Manastırları], yukarıda s. 83-4'e (Böl. VII) bakınız.
29. Yukarıda s. 84 (Böl. VII), n.7'ye bakınız.
30. Yukarıda s. 85'e (Böl. VII) bakınız.
31. W. B. Heard, *J. R. Anthr. Inst.* XLI, 202 vd.: Krş. Hume Griffith, *Behind the Veil in Persia*, s. 291.
32. Yukarıda s. 52 (Böl. V), 403'e (Böl. XXX) bakınız.
33. Yerel bir hata, yukarıda s. 404'e (Böl. XXX) bakınız.

bul eder.[34] Bektaşi bağlantısı efsanede apaçık ortadadır: Köy; Kızılbaş veya Şii'dir ve bu yüzden onların dini yetki alanı içindedir.[35]

III.- *Eskişehir yakınındaki Seyit Battal Tekkesi*[36]

En azından on altıncı yüzyıldan beri Bektaşilerin elinde olan bu derviş tekkesi,[37] Arap kahramanı Sidi [Seyit] Battal Gazi'nin mezarına sahip olduğunu ileri sürmektedir; onun yanında, bir Hıristiyan prensesi olduğu rivayet edilen karısı yatmaktadır.[38]

IV.- *Şamaspur Tekkesi, Alaca* (*Paflagonya*)

Yerel Müslümanlar bu (Bektaşi) tekkenin eski bir Rum manastırı olduğunu söylemektedir.[39] Burada gömülü eren, Seyit Battal'ın babası Hüseyin Gazi'dir.[40] Diğer yandan, tekkenin isminin, Türk efsanesinde Kırşehir yakınındaki kalenin yöneticisi olarak karşımıza çıkan ve teke tek bir çarpışmada Seyit Battal tarafından katledilmiş Şamas'la da bağlantılı olduğu görülmektedir:[41] Bu, Seyit Battal'ın öyküsünde bulunan bir olayın, Amorium'un [Hisarköy] yöneticisinin erkek kardeşi Şamas'ın kahraman tarafından katledilmesinin halk ürünü sunumu ve yerelleştirilmesidir.[42] Aynı öyküde kahraman, Şumas adında bir keşişi Müslüman yapmaktadır.[43] Bu materyalden az çok "keşişe" veya "piskoposa" benzer ve Konya'da Mevlevi tekkesinde gömülü bir Hıristiyan figürün[44] üretildiği ve Şamaspur Tekkesi'ne zorla dahil edildiğini varsaymak çekici bir seçenektir.

---

34. Crowfoot, *J. R. Antlv. Inst.* XXX (1900), s. 305-20.
35. Bu noktayla ilgili olarak White, *Trans. Vict. Inst.*'ın içinde, XL (1908), s. 235'e bakınız. Kızılbaş için yukarıda s. 139 vd.'ne bakınız.
36. Bu tekke için aşağıda s. 705-10'a (Böl. LVI) bakınız.
37. Burada ayrıca, eğer bir Selçuklu prensesinin Seyit Battal'ın kalıntılarını keşfi öyküsü dikkate alınırsa, kronolojik sebeplere dayanan bir Bektaşi gaspı da söz konusu olmalıdır. Tekkede Hacı Bektaş'ın buraya ziyaretine ilişkin bir efsane de anlatılmakta ve bunu teyit etmek için, binaların duvarlarında bulunan el ve dişlerinin izleri gösterilmektedir [Mordtmann, *Φιλολ. Σύλλογος, Παράρτημα τοῦ θ΄ τόμου* [*Filologikos Sillogos, Parartima tou 9u tomu* (Cemiyet-i Edebiyye, 9. Cilte ek)], s. XV). Jacob, tekkeyi Hacı Bektaş'la veya onun erken yandaşlarıyla ilişkilendiren Evliya kaynaklı diğer Bektaşi efsanelerini vermektedir (*Beitrage*, s. 13)
38. Aşağıda s. 706'ya (Böl. LVI) bakınız.
39. Hamilton, *Asia Minor*, I, 402 vd.: H. J. Ross, *Letters from the East*, s. 243; Wilson, Murray'in *Asia Minor*'ı, s. 36. Tekkeden bir mucizevi şifa yeri olarak Prof. White, *Trans. Vict. Inst.* XXXIX, 159'da da bahsedilmektedir.
40. İkincisi için aşağıda s. 709'a (Böl. LVI) bakınız.
41. Ainsworth, *Travels*, I, 157.
42. Ethé, *Fahrten des Sajjid Batthâl*, I, 27: Krş. aşağıda, s. 711 (Böl. LVI).
43. *A.g.e.*, s. 21; *Şamas* diyakozun Arapça'sıdır.
44. Yukarıda s. 86'ya (Böl. VII) bakınız.

V.- *Nusr-ed-din Tekkesi, Zile* (*Pontus*)

Bu tekkeye, anlaşılan Sebaste'nin [Sivas] Kırk Şehidi'nin kabrini barındırdığı için Hıristiyanlar da saygı gösterir. Grégoire, daha önceki tarihlerde Kırklar Tekkesi olarak adlandırılan bu yerin bu isim altında bir Hıristiyan geçmişi olduğunu düşünmektedir.[45] Tekkenin, son derece Şii bir bölgedeki gözden uzak konumu, Bektaşilerle bağlantılı olduğu varsayımını neredeyse kesinleştirmektedir.

VI.- *Aziz Nerses, Rumkale*

Bu eski Ermeni kilisesi on yedinci yüzyılın ikinci yarısında Müslümanlar tarafından işgal edilmiştir. *Afin de donner a entendre par la qu'ils reverent les Saints, & que celuy auquel cette Eglise est dediee, estoit de leur party, & Musulman comme eux* [Bu, onların azizlere saygı duyduğunu ve bu kilisenin ithaf edildiği azizin onların tarafından ve onlar gibi Müslüman olduğunu düşündürür].[46] Rumkale, Yukarı Fırat'ta, Bektaşilerle dini bağlantısı olan Kızılbaş Kürtlerin yaşadıkları bölgeden uzak olmayan bir yerdedir.

VII.- *Antalya'da Şapel*

Savary de Brèves, Antalya'da hâlâ Hıristiyan fresklerin izlerinin bulunduğu bir mağara şapeli bulmuştur; burada bir Hıristiyan keşişinin kabri bulunmaktaymış. Türklere göre bu Hıristiyan keşiş ölüm döşeğindeyken Müslüman olduğunu itiraf etmiş ve bu yüzden Müslümanlar onu kendi erenlerine layık şekilde şereflendirmiştir.[47] Şu anda Bektaşi tarikatının Antalya'da bir yeri vardır.

VIII.- *Aziz Polikarpos'un Kabri, İzmir*

Bu tapınımın tarihi başka bir yerde uzun uzun tartışılmıştır.[48] Geriye götürüldüğü kadarıyla biçim açısından bir Müslüman yapısı olduğu ve ilk kez Müslümanlar zamanında ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Aziz Polikarpos ilk olarak kabrin başındaki dervişler tarafından kendi erenleri olarak sahiplenilmiştir; yandaki mezarda bulunan Bektaşi başlığı bu dervişlerin bir zamanlar bu tarikatın üyeleri olduklarını göstermektedir. Erenin olduğu varsayılan taç, dini amaçlı ziyarette bulunanlara gösterilmektedir.[49]

---

45. *B.C.H.*, 1909, s. 25 vd.; krş. yukarıda s. 49-50 (Böl. V).
46. M. Febvre, *Théâtre de la Turquie* (1682), s. 46: Ayrıca yukarıda s. 53'e (Böl. V) bakınız.
47. *Voyages* (Paris, 1628), s. 23 (yukarıda eksiksiz şekilde s. 74 (Böl. VI), n. 2'de alıntılanmıştır). Belirsiz bir erenin benzer bir efsanevi din değiştirmesi (ama bu sefer Hıristiyanlığa) için krş. yukarıda s. 376 (Böl. XXVI).
48. Yukarıda s. 406 vd (Böl. XXXI). (*B.S.A.* XX, 80 vd'den tekrar basılmıştır).
49. Krş. aşağıdaki no. XII (Eski Baba).

IX.- *Bendereğli* (*Herakleia Pontica*) [Karadeniz Ereğlisi] *yakınındaki Aziz Theodoros Kabri*

Bendereğli'sinin birkaç kilometre batısında, Araplı'nın üzerindeki bir tepede bulunan bir türbe, Aziz Theodoros *Stratelates*'in Kabri'ni barındırdığından her yıl Hıristiyanlar tarafından ziyaret edilir.[50]

Türbe mütevazı ahşap bir yapıdır ve içinde dış görünüşleri itibarıyla Türk yapıları olan[51] ve Rumlar tarafından Aziz Theodoros ve müridi Varro'ya,[52] Türkler tarafından da savaşçı eren Gazi Şehit Mustafa ve oğluna atfedilmiş kabirler bulunmaktadır. Bunlara, her iki dinin hacılarından para ve mum şeklinde bağışlar alan bir Türk kadın bakmaktadır.[53]

Bu muğlak tapınımın Bektaşilerle bağlantısı ileri sürülemezse de, yakınlarda *Beteshler* (von Diest tarafından *Bektashler*, Bektaşiler olarak yorumlanmış) adında bir köy vardır.[54]

X.- *Nevshehr* [Nevşehir] *yakınındaki Mamasun Tekkesi* (*Ziyaret Kilise*)

Bu mabet, görünüşe bakılırsa, bir dizi "mucizeler" sayesinde geçen yüzyıl[55] Mamasun Köyü'nün (tamamen Türk) bir sakininin ahırında keşfedilmiştir. Keşfedilmiş bu kayaya oyulmuş Hıristiyan kilisesi, Aziz Mamas'a atfedilmiştir (muhtemelen köyün adından dolayı) ve de muğlak modern tapınım için uyarlanmıştır. Doğu ucunda, gezici Hıristiyan rahiplerin ayin yönettiği Kutsal Masa ve Aziz Mamas'ın bir resmi bulunmaktadır, güney duvarındaysa Türk hacılara Mekke yönünü gösteren bir mihrap vardır. Hıristiyan ve Müslüman müminler arasında

---

50. P. Makris, *Ἡρακλεία τοῦ Πόντου* [*İraklia tu Pondu* (Karadeniz Ereğlisi)], s. 115 vd. Yukarıda s. 88-9'a (Böl. VII) bakınız..

51. Makris onları *δύο ξύλινα κιβώτια ἅπερ εἶναι φέρετρα, πρὸς τὸ μέρος τῆς κεφαλῆς φέρουσι κιδάρεις καὶ μέγα κομβολόγιον* [Tabut olarak kullanılan iki ahşap kutudan (bahsediliyor) kafa tarafında bir tespih ve bir türban bulunur.) olarak açıklamaktadır.

52. "Varro" (*Οὐάρρων*) Ortodoks Aziz Theodoros efsanesinde yer almaz: Makris, daha önceki tarihlerde bu yerde muhafaza edilen eski bir yazıttan bahseder; muhtemelen söz konusu ismi içermekteydi.

53. Père Girard Cumont'a benzer bir Aziz Theodoros karışık tapınımı ve Pontus'ta "un santon dit 'Gaghni' "den bahsetmiştir ama ayrıntı vermemiştir (*Stud. Pont.* II, 143, not 3).

54. Von Diest, *Perg. zum Pontus*, I, 81. *Betesh* veya *Petesh*'in *Bektash*'ın orijinal biçimi olduğu görülmektedir. Macaristanlı George'un on beşinci yüzyılın ortasında yazılmış *De Moribus Turcorum*'unda (cap. XV: s. 496'ya bakınız) eren, *Hatschi Pettesch* olarak adlandırılmıştır (*adiutorius peregrinationis* olarak tercüme edilmiştir). *Bektash* biçiminin, Leake'in açığa çıkardığı gibi, *geubek* (göbek) ve *tash* (taş) sözcüklerine dayanan yanlış bir etimolojiye bağlı olduğu görülmektedir: "Bektaşilerin böyle adlandırılmasının nedeni, göbeğinin üzerine taş takan bir Kapadokya şeyhinden dolayıdır" (*N. Greece*; IV, 284).

55. Başpiskopos Kirillos'un [*Perigrafi*'sinde (Tasvir)] (1815) bahsedilmemiş veya genelde sadece Müslüman olan önemli tekkelerin de işaretlendiği haritasında (1812) gösterilmemiştir. Bu mabetle ilgili tam bir açıklama için yukarıda s. 43-5'e (Böl. IV) bakınız: İlgili metinler için s. 759-61'e (Böl. LXI) bakınız.

bir ara duvar yoktur ama Müslümanların ibadet ederken resimleri ters çevirmelerine izin verilmektedir. Mabedi dervişler yönetmektedir.

Küçük Asya'daki bu on muğlak mabedin analizi şu sonuçlara varmamızı sağlamaktadır:

1. Beş durumda Bektaşilerle bağlantı kurulmaktadır (I, II, III, IV, VIII). Mabetlerin geri kalanı Bektaşi faaliyetlerinin olduğu alandadır ve diğerlerinin elinde olmadıkları bilinmektedir.
2. Dördünde veya muhtemelen beşinde (V (?), VI, VII, VIII, X) Hıristiyan azizleri "din değiştirme" veya diğer motifler yoluyla Müslüman olarak sahiplenilmiştir.
3. Görünen o ki, iki durumda (I, IX) Müslüman erenler, Hıristiyan olarak sahiplenilmiştir. İki, muhtemelen üç durumda (II, III (?), IV) Müslüman mabetlerin "mekâna tecavüz" yoluyla geliştirilmiş bir Hıristiyan tarafı vardır.

3. AVRUPA'DA BEKTAŞİLİK VE HİRİSTİYANLIK

Bektaşi propagandasının Rumeli Hıristiyanları arasındaki "ruhban-dışı-figürü" efsanesi ayrıntılı şekilde başka bir yerde tartışılmış olan[56] Sarı Saltık'tır.[57] İlk başta kanımca bir boy ereni[58] olan Sarı Saltık genelde Aziz Nikolaos'la özdeşleştirilir ve Avrupa'da doğu Türkiye'de [Doğu Balkanlar] bu azize adanmış belli sayıda kiliseyi işgal etmiş olduğu anlaşılmaktadır. Bunların hepsi, Sarı Saltık mitinin en erken döngüsüyle ilişkilendirilebilir; bunlar, Avrupa'da yer almış doğruluğu şüpheli maceralarıyla ilgili olup onun ölümü ve bedeninin, mucizevi bir dönüşümle, dördü Türk topraklarında (Trakya, Bulgaristan, Ro-

56. *B.S.A.* XIX, 203 vd.: Krş. yukarıda s. 429 vd.
57. Arnavut Bektaşileri için, şu anda iyi tanımlanmamış olsa da, Hıdır [Hızır] da önemlidir (Durham, *Burden of the Balkans*, s. 208).
58. *B.S.A* XIX'da deneme mahiyetinde ileri sürülmüş bu fikir şunlar dikkate alındığında ağırlık kazanmaktadır: (1) Sarı gibi renk sıfatları ("siyah", "beyaz", "kırmızı", "mavi") sık sık boy adlarının önlerine yerleştirilir ve muhtemelen bölünmüş bir boyun bölümlerinin sürülerinin kendilerine özgü renklerine göndermede bulunur. (2) İbn Batuta, bir "kâhin"in (yani bir boy kutsal adamı) ardından Baba Saltuk olarak adlandırılmış bir kasabadan bahsetmektedir (Çev. Sanguinetti, II, 416, 445) ve Bektaşi geleneğinin Sarı Saltık'ının başlangıç noktası olan Baba Dağ, muhtemelen Kırım'dan gelen Tatarlar tarafından kolonileştirilmiştir. (3) Saltaklu, Trakya'da Babaeski yakınında ve Saltık da Frigya'da Sandıklı yakınında köy adları olarak çıkmaktadır karşımıza. (4) Bir etimoloji yaratma çabaları, Saltık'ın, tıpkı Beteş gibi (yukarıda s. 575, n. 5'te (Böl. XLIV)), sıradan bir Türk için hiçbir anlamı olmadığını ortaya koymuştur. Sarı Saltık çeşitli şekillerde ifade edilir: "Sarı Havari" (Ippen, *Skutari*, s. 72); "Sarı Ceset", bu, Aziz Naum'un başkeşişinin verdiği bir izahattır (aşağıda no. XX'ye bakınız), "Sarı Kafa" (Bargrave, Bodleian *Cod. Rawlinson*, C. 799, f. 50 *vso.*); "Sarı Ceket" bana Okhrida'da [Ohrid] bir beyin sunduğu çeviriydi; Degrand'ın sağladığı yerel bir kaynak (*Haute Albanie*, s. 240) "salmak" kelimesine dayanan daha da karmaşık bir türetmede bulunmaktadır.

manya, Kırım ?) ve üçü Hıristiyan Avrupa'da (Bohemya, Danzig, İsveç) gömülü olmak üzere yedi bedene ayrılmasıyla sona erer.[59] Degrand'ın Tiran'da keşfettiği bir el yazmasından gelen farklı bir versiyona göre, Sarı Saltık'ın ölümünden sonra kırk adet bedeni bulunmuştur; bunlardan biri bir mucize sayesinde gerçek ceset olarak tespit edilmiş ve diğer otuz dokuzunun olduğu bir dairenin içine gömülmüştür.[60] Bu versiyon, bir "Kırk" tapınımının gasp edilmesi için bir mazeretin bulunması gerektiğini düşündürmektedir.[61] Bektaşi propagandasının doğudan [Balkanlar'ın doğusu] çok daha geç girdiği ve şimdi Arnavutluk'ta mezhebin başlıca merkezinin bulunduğu batı kısmında, Sarı Saltık, Hıristiyan azizleri Naum ve Spiridon'la özdeşleştirilir. Sarı Saltık mitinin şimdi Arnavutluk'ta geçerli olan döngüsü, o ülkeyi erenin faaliyetinin ayrıcalıklı yeri yapmaktadır. Bir ejderhayı katlettiği Kruya'da belirmekte ve ardından uğradığı zulümden kurtulmak için mucizevi şekilde hayata veda edeceği Korfu'ya geçmektedir.[62] Efsanenin bu kısmının tarihine ve içeriğine daha önce değindik.[63]

Avrupa bölgesinde şu muğlak mabetlere işaret edilebilir:

XI.- *Sarı Saltık Tekkesi, Kilgra* (*Bulgaristan*)

Bulgaristan'da Kilgra (Kaliakra) burnunda bulunan bu Bektaşi mabedi (şimdi terk edilmiştir), önceki dervişleri tarafından Sarı Saltık'ın ejderhayla dövüştüğü yer ve gömüldüğü yedi yerden biri olarak kabul edilmiştir.[64] Yerel Hıristiyanlar şimdi buranın Aziz Nikolaos'un kabrini barındırdığını kabul etmektedir; burası onunla Bizans zamanında ilişkilendirilmiş olabilir. Türkler için burada ibadet edilen eren, şimdi Hacı Baba olarak bilinmektedir.[65]

---

59. Bu versiyonu, Kilgra'daki dervişlerin otoritesine dayanarak, on yedinci yüzyıl seyyahı Evliya Efendi [Evliya Çelebi] yerleştirmiştir (*Travels*, II, 70-72: Yukarıda s. 429'a (Böl. XXXII) bakınız).
60. Degrand, *Haute Albanie*, s. 242: Jacob söz konusu el yazmasının Hacım Sultan'ın Velayetname'si olduğunu belirtmektedir (*Beitrage*, s. 2, n. 4). Daha fazlası için yukarıda s. 437'ye (Böl. XXXII) bakınız.
61. Bu noktayla ilgili olarak yukarıda s. 437 (Böl. XXXII) ve n. 5'e bakınız.
62. Degrand, *Haute Albanie*, s. 240.
63. Yukarıda s. 346 (Böl. XXII).
64. Yukarıda s. 430'a (Böl. XXXII) bakınız.
65. Jirecek, *Arch. Epigr. Mitth.*'in içinde, X (1886), s. 188 vd.: Anı äussersten Ende gibt es neben dem Leuchtthurm vier kleinere, künstlich ausglättete und mit gemeisselten Sitzen versehene Höhlenräume, die wie Wohnzimmer untereinander verbunden sind. Eine mit einer niederen Umfassung zugemauerte Ecke darin gilt den Christen als Grab des heil. Nikola, den Türken als das des 'Hadji Baba' [En dipte fener kulesinin yanında sanatsal bir şekilde düzleştirilmiş ve oymalı oturma yerleri bulunan ve birbirine bağlı olup oturma odası şeklinde olan dört adet daha ufak mağara (kovuk) odası bulunmaktadır. Burada alçak bir duvarla ayrılmış köşe Hıristiyanlar için Aziz Nikola'nın mezarı, Türkler için ise "Hacı Baba" nın mezarı sayılmaktadır.] Ayrıca yukarıda s. 51'e (Böl. V) bakınız.

XII.- *Babaeski'deki (Trakya) Tekke*

On yedinci yüzyılda bu mabedin başındaki Bektaşiler, burada gömülü olan ereni kendi Sarı Saltıkları ve Hıristiyan Aziz Nikolaos'la ilişkilendirmiştir.[66] Tekkenin eski bir Hıristiyan kilisesi olduğu söylenmektedir ve bugün bile Hıristiyanlar tarafından ziyaret edilmektedir.[67] Aziz Nikolaos'a ait olduğu iddia edilen bir taç ve diğer kalıntılar daha önce burada gösterilmekle beraber, Hıristiyanlar tarafından gerçek kabul edilmemiştir.[68]

XIII.- *Binbiroğlu Ahmed Baba Tekkesi, Pınar Hisar (Trakya)*

1836'da Macintosh, Pınar Hisar'ın hemen doğusunda ve "*Aziz Nikolaos'a ithaf edilmiş eski bir Rum Ortodoks Kilisesi'nin kalıntısı olduğu söylenen,* kubbesiyle kule şeklinde bir binanın bulunduğu bir mezarlık" bulmuştur, "ama şimdi zengin bir Türk mülk sahibinin gömüldüğü yerdir."[69] Bu tarihte (1837) çoktan terk edilmiş bu tekkeyi anlatan Boué, bu bölgenin fatihi olarak kabul edilen "General Achmed [Ahmet]" olarak adlandırılmış bir erenden bahsetmektedir.[70] Rumeli'deki Bektaşi erenleri çoğu kez erken dönemin gazileri olarak temsil edilmiştir. Erenin ve tekkenin ait olduğu tarikatın (Bektaşi) tam isimleri, burayı 1847'de ziyaret etmiş Jochmus tarafından verilmiştir.[71]

---

66. Yukarıda s. 54-6 (Böl. V).

67. M. Christodoulos, *Περιγραφὴ Σαράντα Ἐκκλησιῶν* [*Perigrafì Saranda Eklision* (Kırkkilise tasviri)], s. 47: *Τὸ ἀρχαῖον ὄνομα ἀντικατέστη διὰ τοῦ σήμερον ἐκ τοῦ τάφου πολιούχου Δερβίση (Βαβᾶ) χαίροντος ὑπόληψιν παρὰ Τούρκοις τὲ καὶ Χριστιανοῖς κειμένου ἐν τῷ παρὰ τῇ κώμῃ εἰς Τεκὲν μεταβληθέντι ἀρχαίῳ Ναῷ τοῦ Ἁγίου Νικολάου ἐν ᾧ καὶ κατῴκει.* [Eski adının yerine, bugün kullanılan, Türkler ve Hıristiyanların pek saydığı, tekkeye dönüştürülmüş olan –kasabanın hemen yanındaki– eski Ayios Nikolaos kilisesinde yaşamış ve gömülmüş olan bir Derviş'in adı verilmişti.] 1907'de bana Hıristiyanların bu tekkeyi hâlâ ziyaret ettikleri söylenmiştir; yukarıda s. 55 (Böl. V), n. 6'ya bakınız.

68. S. Gerlach, *Tage-Buch,* s. 5: Almanca. Krş. ayrıca Arsenij Cernojevic (M.S. 1683), Bury, *E. Roman Empire*'ın içinde, s. 345. Daha ayrıntılı bir açıklama için yukarıda s. 430 vd.'ne (Böl. XXXII) ve aşağıda s. 761-3'te (Böl. LXI) ilgili metinlere bakınız.

69. *Military Tour,* I, 73.

70. *Itinéraires,* I, 132: On n'y voit plus qu'un pays couvert de broussailles, au milieu duquel il y a une petite mosquée et vis-à-vis un bâtiment carré entouré d'une muraille. La mosquée n'est que le monument qui recèle les restes du général Achmed, le conquérant de ce pays, et ceux de quelques uns de ses parents. Une natte entoure le tombaeu afin qu'on puisse y prier. Un cimetière est autour de cet édifice, qui est un lieu de pélerinage et le bâtiment carré sert à héberger alors les dévots. [Orada artık sadece çalılıklarla kaplı bir bölge vardır, bu bölgenin ortasında küçük bir cami, ve bunun karşısında çevresi duvarla çevrili bir bina bulunur. Cami, Ahmed Paşa'nin ve birkaç akrabasının naaşlarını koruyan yapıdan başka bir şey değildir. Mezarın çevresinde duayı kolaylaştırmak için bir halat vardır. Bu binanın çevresinde bir mezarlık vardır, bu bir hac yeridir ve kare şeklindeki diğer bina da müminlere barınak sağlar.] Bu tekke muhtemelen 1826'da varlığına son verilmiş tekkelerden biridir; şimdi bir çiftliktir.

71. *J.R.G.S.* XXIV (1854), s. 44; "Eski Süryani" harfleriyle yazılmış yazıt için yukarıda s. 519 (Böl. XLII), n. 4'e bakınız.

Mabedin "muğlak" karakteri, Arnavut ve diğer benzerlikler ışığında,[72] Macintosh'un sözcüklerinde açığa çıkmaktadır.

XIV.- *Balchik [Balçık] yakınında Akyazılı Baba Tekkesi* (*Romanya*)

Her ne kadar hiçbir yerde açıkça ifade edilmiyorsa da, bu tekke, 1914'te bir Varna sakininin bana aktardığına göre Bektaşilerdeydi. Köken olarak tamamen Müslüman olduğu anlaşılan eren,[73] Aziz Athanasios olarak bir Hıristiyan dal da geliştirmiştir; bu azizin, şu anki koşullar göz önüne alındığında, bu yerle ilgili tüm payeleri gasp edecek pozisyonda olduğu görülmektedir.[74]

XV.- *Aziz Eusebia, Selymbria* [Silivri] (*Trakya*)

Arnavutluk'taki modern gelişmelerin ışığında[75] bir Hıristiyan azizin Bektaşiler tarafından benimsenmesi olarak gözüken bir duruma, tarikatın eski kalelerinden olan Trakya'da Cantimir işaret etmektedir. Şöyle demektedir: "Selymbria'da [Silivri] Azize Euphemia'nın [Efemia] kalıntıları tam olarak korunmuştur: Türkler onu Cadid olarak adlandırmakta ve meraklarından ziyaret etmektedir."[76] Gönderme, hâlâ Silivri'de bir Bakire [Meryem] Kilisesi'nde muhafaza edilen Mylasa'nın [Milas] Azize *οσία* [*osia* (Rahibe Azize)] Xenia'nın (dinde Eusebia) bedeninedir.[77] Burada, eğer varsayımımız doğruysa Bektaşiler, Arnavutluk'ta olduğu gibi, popüler bir azizin somut kalıntılarını barındıran eski bir kiliseyi seçmiş ve bunu kendi propaganda amaçları için yeniden adlandırmıştır.

---

72. Özellikle aşağıdaki no. XVIII, XIX.
73. Muhtemelen bir boy ereniydi: Eskiden Bulgaristan'da Akyazılı olarak adlandırılmış bir köy olmuştur (Jirecek, *Arch. Epigr. Mitth.*'in içinde, X (1886), s. 161) ve Bitinya'da Akyazı adında bir köy vardır.
74. Kanitz, *Bulgarie*, s. 474 vd.; Jirecek, *Bulgarien*, s. 533: Krş. *Arch. Epigr. Mitth.* X (1886), s. 182; J. Nikolaos, Odissos [Odessa], s. 248-50. Yerel bir sakin bana son savaş sırasında köyün Bulgar papazının türbenin hilalinin yerine bir haç koyduğunu söylemiştir. Bu tapınının gelişimi ayrıntılı bir şekilde yukarıda s. 90-2'de (Böl. VII) anlatılmaktadır: Orijinal metinler aşağıda s. 763 vd.'de (Böl. LXI) verilmiştir.
75. Aşağıda no. XX, XXI.
76. *Hist. Emp. Oth.* I, 121. Türkler veya Rumlar tabii ki herhangi bir mucizevi mabedi hangi dinden olduğuna bakmaksızın şifa bulma amacıyla ziyaret edecektir; yeniden adlandırma bu durumu özgünleştirmektedir. Von Hammer (*Hist. Emp. Ott.* III, 14) Kadid'i momie [mumya] olarak çevirmektedir ama bununla ilgili bir otorite bulamadım.
77. Aziz Xene 24 Ocak'ın *Synaxaria*'sında yer almaktadır. Silivri'deki emanetlerinden daha 1614'te Pietro della Valle (*Viaggi*, I, 17) bahsetmektedir ve modern dönemde de sık sk ziyaret edilen bir ortodoks haccının cazibe noktalarından biridir, krş. Prodikos, *Θρακικὴ Ἐπετηρὶς* [*Thrakiki Epetiris* (Trakya Yıllığı)] içinde, I, 68; Anon, *Ξενοφάνης* [*Ksenofanis*] içinde, III, 256, 322. Azizin değneği ve diğer eşyaları da gösterilir; bu tür kalıntılar ortodokslukta nispeten ender, halk İslamındaysa son derece yaygındır.

XVI.- *Ainos* [Enez] (*Trakya*), *Yunuz [Yunus] Baba Tekkesi*

Ainos'un [Enez] dışında, görünüşte Hıristiyan olan haç biçiminde kubbesi olan bir bina Türkler tarafından Yunuz Baba Tekkesi ve Hıristiyanlar tarafından Aziz Euplous [Eplos] Kilisesi olarak adlandırılır.[78] Trakya, yeniçerilerin ortadan kaldırıldığı tarihe kadar (1826) Bektaşilerin kalesiydi ve Enez, bir garnizon kentiydi. Baba alışıldık eren unvanıdır ve Yunuz (Jonas) Bektaşiler arasında, muhtemelen Bektaşi ereni Emrem Yunuz'dan [Yunus Emre] dolayı sevilen bir isimdir.[79]

Bir Sicilya ereni olan Aziz Euplous, her ne kadar Rum Ortodokslar anısına saygı gösteriyorsa da (11 Ağustos), bir Rum Ortodoks Kilisesi için son derece olağandışı bir hamidir. Enez'deki varlığını muhtemelen onun Yunuz Baba'dan türetilmiş olduğu varsayımıyla açıklayabiliriz. Aziz Euplous adının denizle (sözel) bağlantısı ortadadır ve Yunus da (Ionas) aynı kolaylıkla ilişkilendirilir.[80]

Türkiye'nin, Bektaşiliğin en güçlü kalesi Arnavutluk'u da kapsayan Avrupa'daki batı kısmında, muhtemelen burada sıralananların yanında birçok başka belirsiz mabet keşfedilmeyi beklemektedir; çünkü Arnavutluk'un Müslümanları büyük ölçüde, kimi görünüşte olsa da çeşitli zamanlarda din değiştirmiş Hıristiyan topluluklardan gelmektedir.[81] Genelde gevşek Müslümanlar olarak kabul edilirler ve Hıristiyan hemşerilerinin batıl itikatlarının büyük kısmını paylaşırlar. Tosklar büyük ölçüde Şii'dir.[82] Arnavut Hıristiyanlar için, en azından görünüşte Müslüman olmaya ilişkin maddi teşvikler her zaman çok olmuştur. Bektaşi propagandası için bundan daha fazla gelecek vaat eden bir alan neredeyse bulunamazdı.

Batı bölgesinde şu muğlak mabetler sıralanabilir; hepsi kanıtlanabilir şekilde Bektaşi propagandasına bağlıdır. Bunların tarihsel gelişimi daha sonra tartışılacaktır.

---

78. Lambakis, *Δελτίον Χριστ. Ἀρχαιολ. Ἑταιρείας* [*Deltion Hristianikis Arheologikis Eterias* (Hıristiyan Arkeoloji Cemiyeti Bülteni)], H, 28.
79. Yunuz adında bir Paşa'nın Enez kentini II. Mehmet için fethetmiş olması bir rastlantıdan daha fazlası olabilir ama burada ölmemiştir (Hammer-Hellert, *Hist. Emp. Ott.* III, 28). Bu, bir gazi erenin derviş efsanesi için yeterli bir dayanaktır.
80. Krş. aynı zamanda "Deniz Abdal" ("denizin aptal ereni") olarak da adlandırılan ve denizin üstünde yürüdüğüne inanılan İstanbul'daki Yunus Baba'nın durumunu (Carnoy ve Nicolaides, *Folklore de Constantinople*, s. 135).
81. Arnavutluk'un Müslümanlaştırılması için yukarıda s. 439'a (Böl. XXXII) bakınız.
82. İbrahim Manzour [Mansur], *Mémoires*, s. XVII. Ali'nin vücut bulmuş hali olduğunu iddia eden sahte bir peygamber 1607'de Arnavutluk'ta belirmiştir (*Ambassade de J. de Gontaut-Biron*, Paris, 1889, s. 138).

XVII.- *Velestino yakınında* (*Trakya*) *Rini'de Ali Sultan Türbesi Tekkesi*[83]

"Eski" Yunanistan'daki bu son Bektaşi tekkesini Hıristiyanlar, Aziz Georgios'un bir mabedi olarak ziyaret eder ve buranın, söz konusu azize adanmış bir Hıristiyan manastırının yeri olduğuna dair güncel bir "gelenek" mevcuttur. Daha önceki Hıristiyan varlığına dair bir iz yoktur.[84]

XVIII.- *Sersem Ali Tekkesi, Kalkandelen*

Yerel Hıristiyanlar burada gömülü olduğu varsayılan Bektaşi erenini Aziz Elias'la özdeşleştirir; bunun dayanağı, Ali ve Elias isimleri arasındaki benzerlikten başka bir şey değildir.[85] Bu kuruluşun tarihi daha sonra tartışılacaktır.

XIX.- *Üsküp yakınındaki Karaca Ahmet Tekkesi*

Şu anki Alexandrovo İstasyonu'nun yakınında (Üsküp ile Kumanova arasında) bulunan bu (Bektaşi) tekke, Türklerin zamanında Hıristiyanların burayı Aziz Georgios gününde ziyaret ettiklerini belirten Evans tarafından uzun uzun anlatılmıştır.[86] Karaca Ahmet'in[87] Aziz Georgios'la özdeşleştirilmesi Hıristiyan topluluk arasında o kadar yerleşmiştir ki, Balkan Savaşı'nın sona ermesinden ve Sırpların bu bölgeyi almasından sonra söz konusu tekke, bir haçın dikilmesiyle Hıristiyanlık için sahiplenilmiştir ama söz konusu yerden sorumlu derviş tahliye edilmemiştir.[88]

XX.- *Okhrida* [Ohrid, Ohri] *Gölü'nde Aziz Naum Manastırı*

Slavların yedi havarisinden biri olan bu azizin kabrinin bulunduğu bu manastır, yerel Müslümanlar arasında genelde Sarı Saltık olarak bilinir; Hıristiyan azizi onunla özdeşleştirilir;[89] komşu idari biriminin (Koritza) Bektaşileri bu kabri dini amaçlı olarak ziyaret eder. Hali-

---

83. Velestino ile Pharsala [Farsala] arasındaki Aivali [Ayvalı] istasyonunun güneyi: Yukarıda s. 531'e (Böl. XLII) bakınız.
84. F.W.H.
85. F.W.H.
86. *J. H. S.* XXI, 202 vd.; krş. *Archaeologia*, XLIX, 110: krş. yukarıda s. 274-7 (Böl. XVII).
87. Karaca Ahmet, Sarı Saltık'la aynı Bektaşi "zorla müdahale" sıradan kategorisinin içindedir: Yukarıda s. 405'e (Böl. XXX) bakınız.
88. Müslüman olan yerel bir haber kaynağından (1914).
89. Bir Bektaşi geleneğine göre, Sarı Saltık manastıra yerleşmiş, Hıristiyan başkeşişi Müslüman yapmış *ve sonunda onun yerinegeçmiştir.* Bu, Danzig'deki daha erken döneme ait bölümün daha yumuşak versiyonudur (yukarıda s. 429 (Böl. XXXII)).

hazırda geçen yüzyılın yirmilerinde [1820'ler] Walsh, "Türklerin Aziz Naum'u kendi dinlerinin bir kutsal adamı olarak kabul ettiklerini" belirtmektedir[90] ve von Hahn altmışlarda [1860'lar] kabrin içinde, ziyaret eden Müslümanların yararlanması için bir namaz seccadesi tutulduğunu söylemektedir:[91] Bir Müslüman tapınımın gerekli veya hatta olağan bir özelliği olmayan bu seccade muhtemelen azizin kişisel bir eşyası olarak görülmüştür veya o yönde bir gelişim söz konusuydu. Ben Aziz Naum'dayken (1914), Bektaşilerin manastırla ilişkileri konusundaki bilgilerimi borçlu olduğum Rum başkeşiş, bana, bir keresinde Koritza'daki Bektaşi tekkelerinden birinin başkeşişinin [şeyh] ziyarette bulunduğunu ve bu kişinin ona, aynı manastırı ziyaret ederken Sarı Saltık'ın, Hıristiyan başkeşişle birlikte Ohrid Gölü'nü sazdan bir hasırın üzerinde mucizevi bir şekilde geçtiğini anlattığını söylemişti. Genelde namaz seccadelerinin üzerinde yapılan bu tür mucizevi yolculuklar derviş öykülerinin alışıldık bir motifidir.[92] Ohrid'in dahil edilmesi, Bektaşilerin bu kentteki Aziz Clement Kilise ve Kabri'ne sahip çıkmaya başladıklarına işaret edebilir.

XXI.- *Aziz Spiridon, Korfu*

Aziz Spiridon, daha önce söylediğimiz gibi, Bektaşilerin kendi havarileri Sarı Saltık'la özdeşleştirdikleri Hıristiyan azizlerinden biridir;[93] bu, Aziz Spiridon'un bedeninin muhafaza edildiği katedralin bulunduğu Korfu'nun, Sarı Saltık'ın maceralarının Kruya döngüsüne eklenmesini açıklamaktadır.[94] Arnavut Bektaşilerin Korfu'daki azizi ziyaret ettikleri söylenmektedir.[95]

---

90. *Constantinople*, II, 376; krş. E. Spencer, *Travels*, II, 76.
91. *Drin und Wardar*, s. 108.
92. Olay, Sarı Saltık efsanesinin, eren ve yandaşlarının bu şekilde Avrupa'ya geçtiğinin anlatıldığı "ilk baskısında" ve bana, Türbe Ali Tekkesi'nde bir şeyhin anlattığı bir Kruya-Korfu döngüsü versiyonunda yer almaktadır; bu ikinci öykudeki araç dervişin hırkasıdır. Hıristiyan ve diğer aziz yazınlarındaki tema için Saintyves, *Saints Successeurs des Dieux*, s. 254'e ve yukarıda s. 285-7'ye (Böl. XVIII) bakınız.
93. Yukarıda s. 436 (Böl. XXXII), n. 4'e bakınız.
94. Yukarıda s. 435 vd.'ne (Böl. XXXII) bakınız.
95. Bay Weale adında daha eski nesilden Korfulu bir İngiliz bana, çocukluğu sırasında birçok Arnavut Müslüman'ın Aziz Spiridon'un iki festivali sırasında katedrali ziyaret ettiklerini ve azizin kalıntılarına saygıda bulunduklarını anlatmıştır: Yanlarında adakta bulunmak için sık sık mum ve hatta çiftlik hayvanı getirirlermiş. Korfu'daki kendi araştırmalarım da bunu fazlasıyla teyit etmiştir, Lafont (*Trois Mois en Albanie*, s. 50) bazılarının bu bedenin bir kadına ait olduğunu söylediklerini duymuştur: Bu, Hıristiyanlarla Müslümanların bedenlerinin mezarda yer değiştirdiklerine dair öykülerin zayıf bir yansıması olabilir; bununla ilgili olarak yukarıda s. 446 vd.'ne (Böl. XXXIV) bakınız.

XXII.- *Atina, Akropol'ün girişindeki Tekke*

Çeşitli erken baskılarda Herodes'in Odeon'unun hemen üzerinde, Bağımsızlık Savaşı'na kadar varlığını muhafaza etmiş bir tekkeye rastlanır: Bunun ait olduğu derviş tarikatından hiçbir yerde bahsedilmemektedir ama muhtemelen garnizon bulunan kalelerde bu ve buna benzer konumlardaki tekkeler, ufak mabetler veya zaviyeler olarak yeniçerilere (onların Bektaşilerle olan bağlantıları sırasında) hizmet etmiştir.

Pittakys 1835'te bu tekke hakkında şöyle yazmıştır: 'les habitants rapportent que là où avant la révolution grecque était une mosquée (τεκκές) existait auparavant une église consacrée aux saints Anargyri.' [les habitants rapportent que la ou avant la revolution grecque etait une mosquee (τεκκές) existait auparavant une eglise consacree aux saints Anargyri.].[96] İki erenin mezarını barındıran bir tekke, eğer şifa verici mucizelerle ünlüyse, rahatlıkla Rum Ortodokslar tarafından doktor erenler Kosmas ve Damianos'un bir mabediyle bu yer, başlangıçta onlar adına kutsanmış olsun veya olmasın, özdeşleştirilebilirdi.

Avrupa'daki bu on iki muğlak mabede dair bir analiz şu sonuçları vermektedir:

1. Dokuz durumda Bektaşilerle bağlantı mevcuttur (XI, XII, XIII, XVII, XVIII, XIX, XX, XXI, XXII).
2. Altı durumda Bektaşi mabetleri "özdeşleştirme" yoluyla Hıristiyanların erişimine açık hale getirilmiştir (XIII, XIV, XVI, XVII, XVIII, XIX).
3. Dört, muhtemelen beş durumda, Hıristiyan mabetleri "özdeşleştirme" yoluyla Bektaşilerin erişimine açılmıştır (XI, XII, XV (?), XX, XXI).

Bektaşiler ile Hıristiyanların muğlak mabetlere ilişkin zihinsel tavrının bir dereceye kadar farklı olduğu görülecektir. Panteizm [vahdet-i vücut] ve ruh göçü fikirlerine aşina, okumuş Bektaşiler, Hıristiyan azizlerini kendi erenleriyle özdeşleştirmeyi kolay ve doğal bulur; daha sıradan kişiler içinse, eğer mucizeler onlar için yeterince etkileyici değilse, Sarı Saltık'ın "Svity Nikola"nın[97] kıyafetleriyle kendisini "sakla-

96. *L'Ancienne Athenes*, s. 224. Stuart ve Revett burada bir kilisenin bulunmuş olduğunu da düşünmüş gibidir.
97. Yukarıda s. 429 (Böl. XXXII).

ması" gibi öyküler aradaki mesafeyi kapatabilir. Önlerinde Müslüman fatihler tarafından gasp edilmiş sayısız kilise örneği bulunan Hıristiyanlar, daha ziyade, söz konusu Bektaşi mabedinin çoktan Hıristiyan geleneğinin kutsadığı bir yerde bulunduğu varsayımını kabul eder, her ne kadar buranın ibadetsel eylemleri Müslüman erenin asıl kabir odasında yapılsa ve Müslüman mabedin âdetine uysa da. Bu bazı durumlarda gömülü erenin kendisinin bir Hıristiyan olduğu inancına yol açar ve siyasi koşulların değişmesi tekkenin Hıristiyanlığa kesin ve resmi aktarımını getirir.[98] Bu kurgusal özdeşleştirmelerin ilanı ve kabulünde, ilgili tarafların maddi çıkarları açıkça önemli bir rol oynar. Muğlak mabedin sakinleri, Hıristiyan veya Bektaşi olsunlar, *müşteri* ve dolayısıyla gelir artışıyla karşılaşırken, ziyaretçiler de mucizevi şifa veya müdahalelerin daha az somut olan ama daha kıymetsiz olmayan sonuçlarından yararlanır.

Bektaşiliğin Hıristiyanlığa ve Hıristiyanlığın da Bektaşiliğe verdiği ayrıcalıklar ilk bakışta eşittir. Hıristiyan kiliseleri, kurgulanmış Bektaşi geleneklerini benimser ve Bektaşi ziyaretçilerini kabul eder: Diğer taraftan, Bektaşi tekkeleri de kurgulanmış Hıristiyan efsanelerini benimser ve Hıristiyan ziyaretçilerini kabul eder. Fakat görünürdeki eşitlik yüzeyseldir. Bektaşilerin nihai amacı, Hıristiyanlığı Bektaşilikle eşit koşullarda birleştirmek yerine Hıristiyanlığı Bektaşiliğin içinde eritmektir. Bektaşilerin Aziz Naum ve Aziz Spiridon gibi kiliseleri kısmen benimsemeleri aslında bu yerlerin tamamen Hıristiyanlara ait olmasından tamamen Bektaşilere ait olmasına geçiş sürecinin ara aşamaları olmuş olabilir. Bu sürecin Arnavutluk'ta on sekizinci yüzyılda Ortodoks Kilisesi'nin yeniden canlanmasıyla frenlendiğini anlıyoruz. Trakya'da bir Hıristiyan kilisesinin tamamen Bektaşileşmiş olduğunu gördüğümüz Babaeski'deyse, daha uygun bir tarihte başarılı bir aktarım örneği görüyoruz. Anadolu'da aynı yöntemlerin daha da erken tarihlerde kullanılmış olmasıysa en azından mümkündür; o kadar erken ve o kadar başarılı bir şekilde olmuştur ki bu, geride hiçbir iz kalmamıştır: Ama varsayılan Hıristiyan "geleneklerinin" yanlış efsanelere dayanarak, bundan çıkarı olan sorumlu dervişler veya yurtseverce tavırlarla hareket eden yerel Hıristiyanlar tarafından izah edildiği, yayıldığı veya desteklendiği ihtimalini de her zaman dikkate almalıyız.

98. Krş. yukarıdaki no. XIV, XIX.

4. SİYASİ ARKA PLAN

Bektaşilik gibi bir dinin yayılması, sivil iktidarın destek veya işbirliğini sağlayabildiği takdirde (özellikle Sünni Müslümanlar tarafından sapkınlık olarak görüldüğünden) büyük ölçüde kolaylaşmış olur. Bektaşi etkisi altındaki muğlak mabetlerden batı (Arnavut) grubunun durumunda, daha önce ortaçağ Konya'sında görülmüş benzer dini fenomeni açıklarken ileri sürdüğümüze yakın bir siyasi işbirliğine dair açık izler mevcuttur. Bektaşiliğin Arnavutluk'taki yayılmasının, genelde Yanyalı Ali Paşa'nın [Tepedelenli Ali Paşa] (ö. 1822) propagandacılara verdiği destek sayesinde gerçekleştiği düşünülür:[99] Bu fikrin epey sağlam dayanakları bulunmaktadır ve Ali'nin Bektaşilerle olan ilişkilerinin benzerlerine diğer güçlü Arnavut ve Rumeli beyleri arasında da rastlanmaktadır. Dervişlerle bu bağlantının Ali'nin başarısında önemli bir faktör olduğu onun doğum yeri Tepelen'de hâlâ güçlü bir kabul görmektedir.[100] Bir geleneğe göre babası bir dervişti.[101] Ali'nin kendisiyse dervişlere karşı dindarca bir tutum içindeydi ve bu sebepsiz de değildi. Yoksul ve önemsiz bir oğlan çocuğuyken, tüm yoksulluklarına rağmen annesiyle birlikte barınak sağlayıp konukseverlik gösterdikleri gezici kutsal bir adamın onun ileride muazzam bir geleceği olacağına işaret ettiği söylenir.[102] Bu aynı kutsal adam ona "uğur getiren" bir yüzük vermiş ve o da bunu hayatının sonuna kadar takmış.[103] Kosmas (daha sonra azizlik mertebesine yükseltilmiştir) adında bir gezici vaizin Rum keşişiyle karşılaşması ve daha 1778'de ona Berat Paşası'nı alt edeceği, Epir'e vezir olacağı, sultanla savaşacağı ve "kızıl bir sakalla"[104] İstanbul'a gideceğini söylemesi (ki hepsi sonunda gerçekleşmiştir), kehanetlere ilişkin batıl itikadının etkisini artırmıştır.

---

99. Brailsford, *Macedonia*, s. 233, 244. Bunun genelde güney Arnavutluk yöresinden olan Bektaşiler tarafından kabul edildiğini gördüm; bu kişilerin bir kısmı, her ikisi de Ali'nin çağdaşları olan Beratlı Ömer Vrioni ve Avlonalı Mahmud Bey'i hareketle ilişkilendirmektedir.
100. Durham, *Burden of the Balkans*, s. 239.
101. Ali'nin ailesi için Lamprides, *Αλή Πασσάς* [Ali Paşa], s. 15 vd.'ne bakınız; ona göre, Ali'nin dedesi Kütahyalı bir Anadolu dervişidir.
102. Durham, *a.g.e.*, Benzer bir öykü Aravantinos, *Αλή Πασσάς* [Ali Paşa], s. 422'de anlatılmaktadır.
103. İbrahim Manzour, *Mémoires*, s. 271 (yazar, birkaç yıl (1816-19) Ali'nin sarayında bulunmuş bir Fransız dönmesiydi): Benzer bir öykü Tepelen'de Miss Durham'a da aktarılmıştır.
104. Zotos, *Leksikon ton Ayion* (Azizler Sözlüğü), s. 621; krş. Sathas, *Neoelliniki Filologia* (Çağdaş Yunan Filolojisi). Son derece benzer bir kehanetin Bektaşiler tarafından Şeyh Mimi, Şeyh Ali ve Nasibi adlarındaki üç erenlerine atfedildiği de belirtilmelidir.

Ali'nin "dindar" olması anlaşılan daha sonradır, onu çeken, doğal olarak, Sünni püritenlerin dini kurallara katı şekilde uymaları değil, daha ziyade, derviş tarikatlarının daha az saygın üyelerinin aşırı serbestlik ve hurafeleri ve de potansiyel siyasi önemleri olmuştur. "Gençlik yıllarında", yazar 1809'da Hobhouse, "Ali çok katı bir Müslüman değildi ama son zamanlarda dindarlaşmış olup sarayında çeşitli dervişler barındırmaktadır".[105] Bir Bektaşi şeyhi bana, Ali'nin, tarikatlarına, Bokhara'nın [Buhara] 1807'de kesinlikle hayatta olan meşhur şeyhi Mimi tarafından kabul edildiğini söylemiştir.[106] Hobhouse'ın bahsettiği muhtemelen bu değişimdir.

Hayatının sonuna doğru Ali Paşa, dervişlerin topluluğunun bağımlısı olmuştu ve Yanya, bunların en itibarsızlarının buluşma yeri olarak nam salmıştı.[107] İbrahim Manzur kendi zamanında Ali'den özel ilgi görmüş,[108] tekke veya diğer kurumların bahşedildiği veya sağlandığı en az yedi önemli şeyh saymaktadır. Bunlardan birini Ali, düzenli şekilde diplomatik elçisi olarak kullanmıştır; bir diğeri de Arnavutluk'u dolaşarak tarikat için katkılar ve şüphesiz efendisi için de bilgi toplamıştır. Skutari'deki (İstanbul) [Üsküdar] bir tekkenin şeyhi düzenli olarak yılda bir kez Yanya'daki sarayı ziyaret etmiştir.[109] Bu konuyla ilgili olarak sohbet ettiğim yerel (Epirli) bir Bektaşi, İbrahim Manzur'un tarikata ait olduğunu belirttiği şeyhlerin isimlerini bilememiştir: Bir muhtemel istisna Şeyh Hasan'dır; bu şeyh muhtemelen Yanya'nın dışında gömülü olan Hasan Baba Sheret [Şeret] adındaki Bektaşi ereniyle özdeştir.[110] Bilgi kaynaklarım, tarikatlarının, Yanya'nın güneyinde, yerel Müslümanların fanatikçe ortodoksluklarından ötürü hiçbir zaman bir tekkeleri olmadığını söylemiştir. Ali'nin kendisi sapkın mezheple bir ilişkisinin olduğunu açık açık kabul etmemiştir.[111] Elbette emrinde bu-

105. *Albania,* I, 124.
106. Aşağıda s. 590'a (Böl. XLIV) bakınız. Aravantinos (*Αλή Πασσάς* [Ali Paşa], s. 417) Ali'nin bir Bektaşi olmakla övündüğünü söylemektedir ama krş. aşağıda s. 589 (Böl. XLIV), n. 1. Ali'nin Yanya'daki kabrinin başındaki taşın üzerinde, daha önce, Allom ve Walsh'ın *Cnstantinople*'unda bir çizimde gösterildiği gibi, tarikatın on iki dilimli başlığı (tacı) bulunmaktaydı. Bu taş mevcut bellekten silinmiştir.
107. Leake, *N. Greece,* IV, 285: "Yunanistan'da bu gezici veya dilenen Müslüman keşişlerinin [derviş] gördükleri teşvik sonucunda Ioannina'dan [Yanya] başka bu kadar kalabalık oldukları bir yer yoktur." İbrahim Manzur aynısını kendi zamanı için söylemektedir.
108. *Mémoires,* s. 211.
109. *A.g.e.,* s. 291.
110. Diğerleri arasında sadece, kabri Preveze'da hâlâ varlığını sürdüren Şeyh Bursalı'nın izini sürebildim: Kendisi Sünni Müslüman bir eren olarak kabul edilmektedir.
111. İbrahim Manzour, *Mémoires,* s. XIX ama krş. Aravantinos, yukarıda s. 588 (Böl. XLIV), n. 2'de: Ali'nin oğullarından biri olan Mukhtar [Muhtar] Paşa açık açık Şii olduğunu ilan etmiştir; köle karısından diğer oğlu Selim'in de bir derviş şeyhi olduğu söylenmektedir (North, *Essay on Ancient and Modern Greeks,* s. 191).

lunan görünüşte Sünni olan dervişlerin bir kısmının ya Bektaşilerin gizli yandaşı ya da (daha sert bir sözcük kullanmamak için) inançlarında katı olmamaları ihtimal dahilindedir.[112]

Ali'nin Bektaşilerle bağlantısı muhtemelen, ağırlıklı olarak bir politika meselesiydi[113] ama onun kişisel dini, batıl itikatla tavlanmış ateizm ve diğer mezheplere, özellikle de Hıristiyanlığa gösterilen, Bektaşiliğin daha alt biçimlerinin özelliği olan hoşgörüden ibaret bir karışıma işaret etmektedir. "Hıristiyanlığın Fransa'da gözden düştüğü bir dönemde." der Leake, "o, Fransız esirleriyle birlikte, din ve ruhun ölümsüzlüğüyle dalga geçme alışkanlığı içindeydi; son zamanlarda, bana, Muhammed'le ilgili olarak *ben de Yanya'nın peygamberiyim* demişti."[114] Ama tüm bununla birlikte büyü, sihir ve kehanetlere derinden inanmaktaydı. Onun Hıristiyanlara hoşgörülü davranmasına gelince, hatırasını, kalıntılarına saygın bir yer sağlamak amacıyla inşa ettirdiği bir manastırla sürdürdüğü Kosmas'ın kehanetinden etkilenmiş olabilir.[115] Rum eşine Yanya'daki sarayında bir ortodoks şapeli bulundurma izni vermiş[116] ve onun izniyle birçok Hıristiyan kilisesi yapılmıştı;[117] bu, zamanında yasadışı değilse de, istisnai bir ödündü. Diğer yandan, hiçbir zaman bir cami inşa ettirmediği söylenmektedir.[118] Saraylarında, Hıristiyanlar, başka durumların aksine kayırılmaktaydı.[119] Burada, Bektaşilerle ittifakında olduğu gibi (bu her iki tarafın çıkarına bir sözleşme karakterindeydi), siyasi gerekçeyi gözardı etmemeliyiz: Hıristiyanların dostluğunu kazanma, farklı koşullarda sorun olabilecek önemli bir azınlığın desteğini sağlama girişimiydi.

Ali'nin Bektaşiler ve onların Yanya'daki faaliyetleriyle bağlantısı üzerine bu kadar bilgi yeter. Paşa'nın Bektaşileri tercihinin baştan

---

112. Bektaşiler ile diğerleri arasındaki farklılıklar sabit değildir. Diğer tarikatlardan iki şeyhin Bektaşiliğe döndüğüne dair iki vaka duydum.
113. Leake, *N. Greece*, IV, 285: "Her ne kadar pratikte özgürlük ve eşitliği teşvik etmiyorsa da, Bektaşiliğin dini öğretilerini kendisine tam olarak uygun bulmuştur." ... "Ali herkesten alıp sadece dervişlere verir ki, onları şüphesiz siyasi açıdan yararlı bulmaktadır" krş. *a.g.e.* I, 407. Pouqueville (*Hist. Régénér. Grece*, I, 59) şu daha sinik açıklamayı yapmaktadır: *Musulman avec les Turcs, il caressait les plus fanatiques... panthéiste avec les bektadgis, il professait le matérialisme quand il était dans leur compagnie; et chrétien lorsq'il s'enivrait avec les Grecs, il buvait à la santé de la bonn Vierge*: [Türklerle Müslüman olurdu, en fanatikleri severdi... Bektaşilerle birlikte panteist olur, onların yanındayken materyalizmi yayardı; Rumlarla beraber Hıristiyan olur, onlarla beraber sarhoş olur ve Kutsal Bakire'nin sağlığına içerdi.] krş. ayrıca I, 273.
114. *N. Greece*, IV, 285.
115. Zotos, *a.g.e.*
116. Beauchamp, *Vie d'Ali Pacha*, s. 182.
117. Juchereau, *Empire Ottoman*, III, 65.
118. Miller, *Ottoman Empire*, s. 64 ama ifadenin biraz değişikliğe ihtiyacı vardır; krş. Holland, *Travels*, I, 412; Leake, *N. Greece*, I, 152.
119. Beauchamp, *a.g.e.*

farkına varmış bulunan Leake, o sıralarda ona bağımlı yerlerden biri olan Tesalya'da, Trikkala ve Aidinli'deki [Aydınlı] (Agia yakınında) tekkelerin, masrafları onun tarafından karşılanarak inşa edildiğini tespit etmiştir.[120] Skutari'nin [İşkodra] paşalığında bulunan ve şimdi kuzey Arnavutluk'ta Bektaşiliğin en güçlü kalesi olan Kruya, Ali'yi tarikata kabul etmiş Mimi'nin birkaç yıl boyunca ikamet ettiği yerdi. Mimi'nin Kruya'daki misyonerliği göze çarpacak şekilde başarılıydı. Burada 1807'de mevcut (veya olduğu söylenen) bir erenin mezarının yanında bir tekke kurmuş ama bu tekke, sonunda sivil yöneticiye karşı entrikalara kurban gitmiştir.[121] Muhtemelen bu olayla bağlantılı olarak İşkodra paşası, başkentinden, Ali'nin casusları oldukları iddiasıyla tüm Bektaşi dervişlerini kovmuştur.[122]

Dolayısıyla, elimizde, Ali'nin, satraplığının [paşalığının] parçasını oluşturmuş Tesalya'da ve onun dışındaki İşkodra bölgesindeki Bektaşilerle bağlantı ve işbirliğini gösteren doğrudan bir kanıtımız bulunmaktadır. Aynı bileşimin güney Arnavutların (Tosk) Yanya'nın kuzeyindeki bölgelerde (Argyrokastro, Premet, Konitza, Leskovik, Kolonia, Koritza) yakın zamanlardaki ihtidalarının büyük kısmından sorumlu olması mümkün gözükmektedir; bu yerler günümüzde Bektaşiliğin güçlü olduğu yerlerdir.[123] Berat bölgesi hakkında konuşan Patsch, ilk defa Ali Paşa zamanında din değiştirmiş tüm Tosk ve Lap Arnavutlarının, her ne kadar dış görünüş itibarıyla uyum göstermişlerse de, aslında kayıtsız Müslüman olup cami ve ibadetle çok az ilgilendiklerini dikkat çekici şekilde belirtmektedir.[124] Bektaşilerin, Koritza yakınında gömülmüş olan Hıristiyan azizi Naum üzerinde hak iddia etmeleri muhtemelen Ali'nin egemenliği dönemine ve etkisine dayandırılabilir. Aziz Naum'un manastırı yeniden 1806'da inşa edilmiştir[125] ve burayı 1809'da ziyaret etmiş olan Leake, buraya Ali'nin gösterdiği özel ilgiden bahsetmektedir.[126] Von Hahn'a altmışlarda [1860'lar] manastırın ününün nispeten yeni ve yerel bir Müslüman (Bektaşi ?) ailenin resmi kontrolünde olduğu söylenmiştir:[127] Walsh, Ali'nin dönemi civarında Türklerin Aziz Naum'a gösterdikleri saygıdan bahsetmiştir.[128]

---

120. Yukarıda s. 534 (Böl. XLII).
121. Degrand, *Haute Albanie,* s. 209: krş. 245. Yukarıda s. 550 (Böl. XLII).
122. Ippen, *Skutari,* s. 36.
123. Bunu hem Hıristiyanlar hem de Bektaşiler kabul etmektedir.
124. *Berat,* s. 53.
125. H. Gezler, *Ath. Mitth.*'in içinde, XXVII, 440.
126. *N. Greece,* IV, 149.
127. *Drin and Wardar,* s. 108.
128. *Constantinople,* II, 376 (yukarıda alıntılanmış).

Sarı Saltık-Aziz Spiridon denklemine gelince, ilk kez Sarı Saltık efsanesinin Kruya döngüsünde belirmektedir; bunun bütünü Evliya'nın aktardığı daha erken döneme ait versiyona yabancıdır: Erenin Kruya'daki maceraları, rahatlıkla oradaki Ali'nin temsilcisi misyoner Şeyh Mimi tarafından orijinal efsaneden yerel tüketim için uyarlanmış olabilir. Ali'nin büyük siyasi emellerinden biri İon Adaları'nı, özellikle de başkenti Yanya'nın limanları olan Preveze, Sayada ve SS. Saranda karşısındaki Aziz Mavra [Levkas] ve Korfu'yu kendi topraklarına katmaktı.[129] Aziz Mavra'yı neredeyse almıştı:[130] Korfu, üstü kapalı bir şekilde inandığı Şeyh Ali (ö. 1817) adında bir dervişin kehanetine göre, ona söz verilmişti.[131] Sarı Saltık'ın iddia edilen kabri, Korfu'daki yandaşları için, Hıristiyan Avrupa'nın başka noktalarında tam da efsanenin daha erken versiyonlarının sağladığı türden bir dini yem oluşturacaktı.[132]

Kalkandelen'deki tekke[133] geçmişe yönelik efsaneye dair benzer bir örnek sunmaktadır. Söz konusu yerde toplanmış bilgiye göre, Rıza Paşa adında biri tarafından Muharebe Baba adında bir Bektaşi dervişin isteği üzerine inşa edilmiştir; bu dervişe İstanbul'da büyük Bektaşi ereni Sersem Ali'nin mezarının yerinin Kalkandelen'de olduğuna dair bir vahiy (tahminen bir görüntü vasıtasıyla) gelmiştir. Kalkandelen'deki tekke, şimdi diğerlerinin yanında Sersem Ali ile iki kurucusu Muharebe Baba ve Rıza Paşa'nın mezarlarını da barındırmaktadır. Sersem Ali'nin on altıncı yüzyılın ortasında öldüğü farz edilmektedir[134] ve bu meşhur mezarın ötesinde Arnavutluk'la bir ilişkisi yoktur. Rıza Paşa'nın kabri H. S. 1238'e (M. S. 1822-1823) tarihlendirilmektedir. Dolayısıyla, Sersem Ali'nin kabrinin gerçek olmadığı epey ortadadır ki, bu da dervişin "tasavvur"unu Arnavutluk'taki Bektaşi propagandasının parçası yapmaktadır. Rıza Paşa'nın ölüm tarihinden yola çıkıldığında (Ali'ninkiyle aynıdır) tekke, Ali'nin iktidarının dönemine tarihlenen serilere ait olabilir.

Hem Kruya hem de Kalkandelen'de Bektaşi varlığına dair imal edilmiş kanıtın, Bektaşi tekkelerinin kurulması için sözde sebep yaratma veya bunları gerekçelendirme için yapıldığı anlaşılmaktadır; birinci durumda Ali Paşa'nın bilinen bir temsilcisi aracılığıyla ve ikinci durumda da muhtemelen onun etkisinden bağımsız olarak.

129. Beauchamp, *Vie d'Ali Pacha*, s. 163, 194: Holland, *Travels*, I, 405, 450, vb.
130. Leake, *N. Greece*, III, 13. Leake'in zamanında Aziz Mavra'nın karşısında anakarada bulunan, hâlâ Tekke olarak adlandırılan kale aslında bir derviş tekkesiydi.
131. İbrahim Manzour, *a.g.e.*, s. 234. Şeyh Ali'yi Bektaşiler sahiplenmektedir.
132. Krş. yukarıda s. 433 (Böl. XXXII).
133. Yukarıda no. XVIII.
134. Jacob, *Bektaschijje*, s. 27.

Kalkandelen'in bu dönemde Üsküp'le birlikte geçmişleri eskiye uzanan babadan oğula paşalara bağlı olduğu görülmektedir;[135] Rıza muhtemelen bunlardan biriydi.

Rumeli'deki diğer yerel paşalar da yaklaşık aynı dönemde Bektaşi hareketiyle açıkça ilişki içindeydi. Rusçuk'un paşası Hasan Pehlivan Baba, "dört yüzyıl önce" yaşadığı varsayılan Demir Baba adlı eren adına bir tekke kurmuştur.[136] Bu tekkenin kesinlikle Bektaşi olduğu görülmektedir; çünkü tekke, tarikatın namlı zalimi II. Mahmut'un döneminde zulüm görmüştür;[137] paşanın kendisinin sultana bağlı olduğu anlaşılmaktadır, her ne kadar "Baba" unvanı Bektaşi hiyerarşisinde yüksek bir konumda olduğuna işaret ediyorsa da. Bektaşi eğilimleri bulunduğundan şüphelenilecek başka bir çağdaş yönetici de namlı Pasvantoğlu'dur [Pazvantoğlu]. III. Selim'e karşı başarılı isyanı (1799) ona Vidin paşalığını getirmiştir.[138] Sağlam bir yeniçeri (Bektaşiler tarafından desteklenen) partizanı ve modern çağ öncesi rejim anlayışının[139] destekçisi olduğu anlaşılmaktadır ve "Kırcali" olarak adlandırılan gaddar başıbozuklarının toplandığı[140] Kırca veya Kırca Ali tımarı, Said Ali adındaki erenin kabrini barındırdığından zamanında önemli bir Bektaşi merkeziydi.[141]

Mevcut bağlantıda Pasvantoğlu'nun Rum yurtseveri Pheraeli Rhigas'la (1757-1798) ilişkileri özellikle önemlidir.[142] Fransız Devrimi'nin yol açtığı fikirlerden etkilenmiş olan Rhigas, Türk İmparatorluğu'ndaki "liberal" (veya hoşnut olmayan) unsurların bir bileşimine dayanan kapsamlı bir tertip içindeki fikir babalarından biriydi. Napoleon'un teşvik ettiği bu tertibin amacı sadece Rumların özgürleştirilmesi değil, aynı zamanda mezhep veya ırk ayrımı yapmadan sultanın tüm uyruklarının bir despotun boyunduruğundan genel kurtuluşuydu.

---

135. Grisebach, *Reise durch Rumelien* (1839), II, 230 vd.
136. Jirecek, *Bulgarien,* s. 411; krş. tekkeyle ilgili izahat ve efsaneler için Kanitz, *Bulgarie,* s. 535. Çağdaş tarih Pehlivan Baba'dan bahsetmektedir (Jorga, *Gesch. d. Osman. Reiches,* V, 190 vb.) ve efsanede tekkenin ereninin fantastik maceralarına ayrılamayacak derecede dahil olmaktadır: Yukarıda s. 296 vd (Böl. XIX).
137. Kanitz, *a.g.e.*
138. Pasvantoğlu üzerine Ranke, *Servia,* s. 487'ye, Jorga, *a.g.e.* V, 119, vb.'ne bakınız.
139. Bu döneme dair siyasi-dini bileşimler için aşağıda s. 619 vd.'ne (Böl. XLVI) bakınız.
140. Rumeli'de bulunmuş çağdaş seyyahların büyük kısmı Kırcaali çetelerinin Edirne bölgesi ve diğer yerlerde yol açtıkları yıkımlardan bahsetmektedir.
141. F. W. H. Said Ali'nin kabrinin Pasvantoğlu zamanına ait bir derviş tarafından keşfedildiğini duymak şaşırtıcı olmayacaktır.
142. Rhigas'ın yaşamı üzerine ana kaynak, çağdaşı ve dostu Perrhaibos'un *Βιογραφία.* Sathas, *Neoelliniki Filologia* [Çağdaş Yunan Filolojisi], s. 529 vd.'de yaşamının bir özetini vermektedir: Ayrıca Lambros'un son zamanlara ait kitapçığına da bakınız, *Apokalipsis peri tu martiriu tu Riga* [Rigas'ın şehitliğine dair bilgiler], *Anekdota engrafa peri Riga* [Rigas hakkında yayımlanmamış belgeler].

Bu hırslı plan harekete geçirilmeden önce Rhigas, Mavroyenis adındaki voyvodanın hizmetindeyken, ileride Vidin despotu olacak Pasvantoğlu'nu yakalamak ve efendisine teslim etmekle görevlendirilir. Rhigas, emrin ilk bölümünü yerine getirir ama mahkûmuyla da arkadaş olur ve onu gizlice serbest bırakır; üstelik kimliğini saklayabilmesi için gerekli yardımda da bulunur. Mavroyenis'in ölümünden sonra (1790) Rhigas bu olayı, Pasvantoğlu'nu tertibine katılmaya ikna etmek için kullanır. Onun, dostu Perrhaibos'un kaydettiği argümanları, dini meselelerde epey geniş bir hoşgörü anlayışına işaret eder. Dini görüşü ne olursa olsun tüm insanların kardeşliğinde ısrar etmekteydi; bir Müslüman veya Hıristiyan için inancının üstünlüğünde ısrar etmesi saygısızlıktı, çünkü hiç kimse bu kadar yüksek konularda karar verecek yeterlikte değildi ve tüm insanların tek bir Yaratıcısı veya Babası vardı.[143] Bu tabii ki Bektaşi öğretisiydi ve ortodoks Müslümanlar üzerinde herhangi bir etkisi söz konusu olamazdı.

Rhigas'ın bundan başka Ali Paşa da dahil olmak üzere Arnavut beyleriyle de gizli ilişkileri olduğu görülmektedir, Ali Paşa da, tıpkı Pasvantoğlu gibi, esareti sırasında (1798) onu kurtarma amaçlı önemli girişimlerde bulunmuştur, her ne kadar bunlar başarısız olmuşsa da. Rhigas'ın entrikalarını bir derviş gibi giyinerek Rumeli'de de devam ettirdiğini duyduğumuzda,[144] aklımıza bunun bir Bektaşi grubu olabileceği geliyor. Ya (ki bu imkânsız değildir[145]) Rhigas'ın kendisi bu tarikatla ilişkiliydi ve dolayısıyla başı dertte bir Bektaşi kardeşe yardım etmeye yeminliydi (bu hayatının erken döneminde neden Pasvantoğlu adına müdahalede bulunduğunu açıklamaktadır[146]) ya da en azından tertibinin Bektaşi organizasyonuyla, tıpkı son zamanlarda Bektaşiler ile Genç Türk [Jöntürk] Partisi arasında olduğu gibi, gizli türden ilişkiler söz konusuydu.

Ege'nin Asya tarafına geri döndüğümüzde, derviş tarikatları ile yerel beyler arasında benzer işbirliklerine dair net kanıtlarla karşılaşmıyoruz, her ne kadar olduklarından şüphelenmek mümkünse de. Batı

---

143. Sathas tarafından Perrhaibos, s. 531'den alıntılanmıştır.

144. A. Kalevras, *Ἐπιστολαὶ* [*Epistole* (Diekçeler)], s. 8: *Ὁ Ρήγας .... περιήλθεν ὡς δερβίσης υπανταχοῦ τῆς Τουρκίας ὑπὸ τὸ πρόσχημα διδασκάλου τῆς ἠθικῆς καὶ μυστικῶς μὲν ἐδίδασκε τοὺς Ντερέμπεϊδας .... διὰ νὰ συνενοηθῶσι μετὰ τοῦ Ναπολέοντος ἵνα ὑποστηρίξῃ αὐτοὺς εἰς ἐπανάστασιν τοῦ Σουλτὰν Σελήμη καὶ ἀναδείξῃ αὐτοὺς μικροὺς ἡγεμόνας ἀνεξαρτήτους.* [Rigas, derviş olarak, ahlak dersleri verme bahanesiyle Türkiye'nin her yanını dolaşırken, aslında gizlice, derebeylere, Napolyon'la anlaşıp, Sultan Selim isyanı için destek alarak bağımsız beylikler kurmalarını salık veriyordu.]

145. Krş. yukarıda s. 594 (Böl. XLIV).

146. Bilinen bir Bektaşi olarak Ali'nin ve de Pasvanoğlu'nun Rhigas'ı kurtarma girişimleri aynı sebebe bağlanabilir. Diğer yandan, her ikisi de, onun sorguya çekilmesi sırasında zararlı açıklamaların ortaya çıkmasından korkmuş olabilir.

Küçük Asya'da iktidarın, tıpkı Avrupa Türkiye'sinde olduğu gibi, on sekizinci yüzyılın sonunda az sayıda sözü geçen ailenin elinde olduğu uzun süredir bilinen bir durumdur. Bu ailelerin arasında en önemlileri, Karaosmanoğlu, Ellezoğlu ve Çapanoğlu'ydu. Karaosmanoğlu'nun toprakları[147] mevcut Aidin [Aydın] (Smyrna) vilayetinin büyük kısmını kapsamaktaydı; başkentleri Magnesia'daydı [Manisa] ve burası, Mevlevi derviş tarikatının bir merkezi olarak Konya'dan sonra ikinciydi.[148] Ellezoğlu'nun toprakları onların güneyinde, Budrum'a [Bodrum] (Halikarnassos) kadar mevcut Menteşe sancağını kapsamaktaydı.[149] Başkenti Yozgat olan daha doğudaki Çapanoğlu da, ağırlıklı olarak yarı göçebe Türkmen boylarının yaşadığı ve Bektaşilerin ana tekkesinin de dahil olduğu Sivas ve Angora [Ankara] vilayetlerinde, geniş bir bölgeyi kontrol etmekteydi. Bu yarı bağımsız derebeyliklerinin ilişkileri uyumlu olup yönetimleri sert ama açık fikirliydi; özellikle de her üç sülalenin zamanında dikkat çekici biçimde işleri gelişmiş Hıristiyanlara olan davranışlarında.[150] II. Mahmut'un merkezileştirici politikaları, her üç sülalenin gücünü, kanıtlanmış sadakatlerine rağmen,[151] ülkenin büyük zararına olacak şekilde kırmıştır.

Küçük Asya'nın geniş bölgelerine yayılmış bu uyumlu, hoşgörülü ve (Türkiye için) istikrarlı ayan [derebeyi] yönetiminin ardında Mevlevilik veya Yanya'daki Ali Paşa'dan daha akıllı ve uzak görüşlü beylerin yönetiminde Bektaşiliğin dönüşeceği, liberal ilkeleriyle gizli bir dini örgütün olduğunu[152] varsaymak çekici bir fikirdir.

---

147. Yükselişleri için aşağıda s. 597 vd.'ne (Böl. XLV) bakınız.
148. Garnett, *Women of Turkey*, II, 438. Manisa 1826 tarihine kadar Bektaşiliğin de kalesiydi.
149. *Spectateur Oriental*, no. 297 (8 Aralık 1827): Krş. Forbin, *Travels*, s. 20-1.
150. Karaosmanoğlu'nun durumunda bu olağandır (özellikle Keppel, *Journey across the Balcan*, II, 323'e bakınız). Ellezoğlu'nun Hıristiyanlara nasıl davrandığı üzerine Cockerell, *Travels*, s. 162'ye, W. Turner, *Tour in the Levant*, III, 10'a, Tschihatscheff'in *Reisen*, der. Kiepert, s. 23'üne bakınız; Milas bölgesi beylerinin benzer eğilimleri için Koutoulis, *Ξενοφάνης*, III, 452'ye bakınız: Turner, *a.g.e.* III, 67. Hıristiyanların Çapanoğlu'nun yönetimi altındaki durumu için Perrot, *Souvenirs*, s. 386'ya bakınız: Bunların arasında en iyi izahat Kinneir'in *Journey through Asia Minor*'unun içindedir (s. 85 vd.).
151. 1808'de, Yeniçeri-Bektaşi işbirliğinin ürünü IV. Mustafa tahttan indirilip II. Mahmut başa geçtiğinde, bunun arkasında Karaosmanoğlu ile Çapanoğlu'nun desteği olduğuna dikkat çekmek gerekmektedir (*Times*, 15 Kasım 1808; krş. Juchereau, *Hist. Emp. Ott.* II, 247).
152. Ankara Türkmenleri arasında böyle bir bileşim on dördüncü yüzyılda kesinlikle vardı (Karabashek, *Num. Zeit.*'in içinde, 1877, s. 213; krş. Hammer-Hellert, *Hist. Emp. Ott.* I, 214).

XLV
Karaosmanoğullarının Yükselişi[1]

"Biz, önemsenen az miktarda Müslüman kanı
Ama bununla beraber Karaosman soyu
Değişmeden, değiştirilmeden ayakta kaldık
Tımarcı grupların ilki
Bu toprakları kazanmış ve dolayısıyla elinde tutabilecek olan."

BYRON, *Bride of Abydos* (1813), VII.

1

On sekizinci yüzyıl ile on dokuzuncu yüzyılın bir kısmında Sarukhan [Saruhan] (Magnesia) [Manisa] bölgesine hükmetmiş Karaosmanoğlu ailesi, sadece geniş bir yerel egemenlik kazanmış ve bunu korumuş olmakla değil, iktidarı boyunca aile dayanışması ve bilgece yönetiminin göze çarpmasıyla da Türk tarihinde neredeyse tektir. Söz konusu yüzyıllarda sultanların egemenliğine itiraz eden sayısız bağımsızlık hakkı talepçileri arasında sadece az sayıda şahıs bu taleplerini kalıtsal hale getirmeyi başarmış ve hiçbiri, yönetimi sırasında topraklarını yoksulluk ve düzensizlikten, Roma İmparatorluğu zamanından beri görülmemiş bir refah düzeyine çıkartmakla Karaosmanoğlu gibi övünemez.

Bu büyük Türk ailesinin gerçek veya mitsel tarihi, bir halk geleneğinin ortaya çıkışına ve bunun tarihsel gerçeklerle ilişkisine dair ilginç bir örnek sunmaktadır; çünkü bize, nadir olarak karşılaşılan gerçek ile kurguyu karşılaştırma ve hatta bir mitin belirişinin geriye doğru izini sürme şansını vermektedir. Ailenin gerçek kökeni, yükselişinden yüz elli yıldan biraz daha az bir süre sonra tamamen belirsizleşmiştir; asıl tarihinin yerini, ona antikçağdakinden daha az olmayan düzeyde itibar kazandıran tamamen efsanevi olay ve ilişkilendirmeler almıştır.

---

1. Bu bölüm *B.S.A.* XIX, 198 vd.'den yeniden basılmıştır.

2

Tarihsel olarak Karaosmanoğlu'nun kısmetinin temelleri on yedinci yüzyılın sonuna doğru başarılı yaygın eşkıyalık girişimleri sayesinde atılmıştır. İzmir'deki Hollanda cemaatinin Heymann adındaki papazı muhtemelen 1707'de Aidin'i [Aydın] ziyaret etmiş[2] ve orada orijinal Karaosmanoğlu'nu bölgenin yöneticisi olarak görmüştür. "Bu Paşa." der Heymann, "Osman Ouglou [Oğlu] olarak adlandırılmaktadır ve bir süre dört bin süvariden oluşan eşkıya çetelerinin başı olarak tüm Natolia'yı [Anadolu] titretmiş olan kişidir; tüm bölgeyi istila etmiş, zenginlerden maddi katkılar sağlamış ve her türlü şiddet eyleminde bulunmuştur. Bununla beraber, büyük senyör [sultan] sonunda, muhtemelen en çok ondan korktuğu için onu affetmiş ve ona gayet önemli bu mevkii bahşetmiştir."[3] Aynı öyküyü, ufak değişikliklerle ve biraz daha kahramanlık ortamı içinde Choiseul-Gouffier de anlatmaktadır. "Kırk yıl kadar önce" yerel bir ağanın hizmetinde bir asker olan Kara Osman, bir ordu ve bir grup oluşturarak ilk önce Pergamon'u [Bergama] ve ardından tüm bölgeyi ele geçirmiştir. Gösterdiği başarıya rağmen, sultan tarafından idam edilmiş ama serveti oğulları tarafından ailenin sürmesini sağlamak için kullanılmış ve kardeşi Bergama ağalığını satın almıştır.[4]

Bu iki öyküdeki yerel değişiklik bizi şaşırtmamalıdır. Büyük ölçekten bakıldığında, bu bölgedeki her eşkıya, İzmir'e giden iki büyük karavan yolunu (Hermus [Gediz] ve Meander [Büyük Menderes] vadileri) ele geçirmeyi ve bu ikisi arasındaki dağları da üssü (ve gerekli olduğunda da sığınılacak yer) olarak kullanmayı amaçlamıştır. Karaosmanoğullarının ağırlıklı olarak ilişkili olduğu yer Gediz Vadisi'ydi[5]; Manisa başkenti ve Bergama da bölgenin ikinci kentiydi. İlk Karaosmanoğlu'nun yazgısına ilişkin tutarsızlık, muhtemelen Choiseul-Gouffier veya bilgi kaynağının Karaosmanoğlu İsyanı ile 1689'daki Gedik Mehmet Paşa'nın isyanını karıştırmalarından kaynaklanmaktadır.

---

2. Heymann'ın seyahatlerinde anlatılan olayları, kendi seyahatnamesinin daha sonra seyahat etmiş iki seyyahınkiyle birleştirilmesinden ötürü kesin olarak tarihlendirememe zorluğu için, Vivien de S. Martin'in Küçük Asya bibliyografisinde, no. 91'deki nota ve Jöcher'in *Gelehrtenlexicon, Fortsetz. s.v.*'ye bakınız. G. Cuper'in *Lettres*'inden 1706'da (s. 362) ve 1717 gibi geç bir tarihte (s. 398) İzmir'de papaz olduğu anlaşılmaktadır: 1708'de Şam'dadır (s. 194).
3. Egmont ve Heymann, *Travels* (Londra, 1759), I, 132: Arundell, bu pasajı *Asia Minor*, II, 220'de tam olarak alıntılamıştır.
4. *Voyage Pittoresque*, II (1809), s. 37: 1776'da seyahat etmiştir.
5. Bunun için şunlara bakınız: Hammer-Hellert, *Hist. Emp. Ott.* XII, 274-6; Rycaut, *Hist. of the Turks, s. a.* 1689, III, 333 vd.; Pococke, *Descr. of the East*, II, II, 90.

Tarihsel tutarsızlık neredeyse hiç ciddi değildir. Çünkü her iki otorite de bu konuda kesin değildir.[6] Her halükârda ilk Karaosmanoğlu'nun yükselişini epeyce kesin bir şekilde 1697 civarına yerleştirebiliriz. 1699'da Manisa'dan geçen Edmund Chishull, o kente "Osmanoğlu" tarafından olağan bir faaliyetmiş gibi tutsaklar gönderildiğini söylemekte[7] ve dolayısıyla onun bir süredir o bölgede (Bergama ?) olduğunu ima etmektedir.[8] Türkiye'den gelen çağdaş haber bültenleri, Küçük Asya'da 1696 ve 1697'de, yani Avrupa'yla savaşın sarayın Küçük Asya'ya asker göndermesini imkânsız kıldığı bir sırada ciddi bir isyandan bahsetmektedir. Sorun, daha sonraki yıl, isyancıların liderine (hiçbir zaman ismi belirtilmemiştir) cephede bir komuta mevkii vererek kısmen yatıştırılmıştı.[9] Savaş 1699'daki Karlofça Antlaşması'yla sona ermiştir ve aynı yıl Chishull, Manisa'da "Osmanogli"nin varlığından bahsetmektedir.

3

1671'de, muhtemelen Karaosmanoğlu ismi henüz duyulmamışken, o sırada İstanbul'da vaiz olan Thomas Smith, Yedi Kilise'yi gezmiş. Bergama'daki hamamda, üzerinde bir atlı kabartması bulunan büyük bir mermer vazo görmüş.[10] Bunu sonunda (1837) Fransız Devleti edinmiştir[11] ve şimdi Louvre'dadır.[12] Transferinden birkaç yıl önce (1828), hamam hakkında sahibinden aşağıdaki öyküyü aktaran MacFarlane bu vazonun hâlâ burada durduğunu görmüştür:

> "Benim ailemdeki gelenek, bu vazoyu borçlu olduğumuz atamızın bununla birlikte beş tane daha bulduğunu belirtmektedir: Her birinde, epey büyük bir toplama ulaşan altın ve gümüş varmış. Kanunlarımıza göre, toprakta bulunmuş tüm gömülü hazineler sultanın hakkıdır ve atamız da, dolayısıyla, dürüst bir insan ve iyi bir Osmanlı olarak, bulunmuş her şeyi tam olarak devlete teslim etmiştir. İstanbul'dan beş vazoyu teslim

6. Egmont'un 1757'ye kadar yayınlanmamış olan kitabı Choiseul-Gouffier'in kaynağı olabilir.
7. *Travels*, s. 9.
8. Bergama sakinleri eşkıyalıklarıyla nam salmıştı ve kent Rycaut'un ziyareti sırasında süratle gerilemekteydi (*Greek and Armenian Churches*, s. 65). Yaşlı bir eşkıyayı polis olarak işe almak modern Türkiye'de bile şaşırtıcı bir şey değildir.
9. *Mercure Historique*, 1697_2, s. 364: Haziran 1696 ile Temmuz 1697 arasındaki birçok mektupta Küçük Asya'daki sorunlardan bahsedilmektedir. Krş. ayrıca Rycaut'un *Hist. of the Turks*, III, 548 vd.; Hammer-Hellert, XII, 397 (isyan 1695'te bastırılmıştır).
10. *Septem Ecclesiarum Notitia* [*Yedi Kilise Notları*], s. 15. Vazonun bir yıl önce Rycaut tarafından keşfedildiği anlaşılmaktadır (krş. Spon'un *Vpyage*, I, 261); Rycaut'un seyahat tarihi için benim *B.S.A.* XII, 210'daki dipnotuma bakınız.
11. Texier, *Asie Mineure*, II, 232.
12. Reinach, *Répertoire de la Statuaire*, I, 78: *Cat. Som. des Marbres*, 2905.

etmesi ve altıncıyı kendisi için alması yönünde talimatlar gelmiş ve altıncı vazonun bağışlanmasında olduğu gibi, sikkeler hakkında hiçbir şey belirtilmemişmiş, dolayısıyla altıncıdakileri almış ve geri kalana eklemiş. Vazoyu içindekilerle beraber almasını istemiş olan sultan, bu hareketten o kadar memnun kalmış ki, atama, ufak bir mülk ve kendisinden sonra geleceklere miras bırakabileceği, komşu bölgede toplanan tahıldan alınan aşarı toplama yetkisini vermiş. Şimdi eğer bu vazodan vazgeçersem, küçük mülküme ve ayrıcalıklarıma sahip olmamı sağlayan bağı yok etmiş olacağım."[13]

Bu öykü bazı ayrıntılarında daha baştan halk öyküsü izlenimi vermektedir. Örneğin, çapı 1.67 metre olan bu Bergama vazosunun gömülü bir hazine olma ihtimali uzaktır ama Levant'ta bir hazine öyküsü ne kadar abartılırsa abartılsın bu ona inanılmasını engellemez. Adil prens ve erdemli uyruğu da maalesef gerçek hayattan çok, mitte karşılaşılan karakterlerdir.

Bu öykünün, Texier tarafından hamamın sahibine dayanarak anlatılmış ve tam olarak inanılmamış son versiyonu, aynı yolda daha da fazla ilerlemiştir. Sadece söz konusu sultanın ismini vermekle kalmaz, Karaosmanoğlu'nun büyüklüğünün kökenini bir hazine vasıtasıyla açıklar.

"Başkenti Bergama olan Karassi [Karesi] Beyi" der, Texier'in versiyonu,

"Sultan Orhan [1326-1360] tarafından öldürülerek, Bergama elinden alınmıştır ama bu dönemde Osmanlı sultanları büyüme sürecindeki imparatorluğun büyük feodal beyliklerini kolaylıkla yok edemiyorlardı. Karesi'nin neslinden Kara Osman adındaki biri, içi altınla dolu (öyküye göre) muazzam boyutlardaki vazoları keşfettiğinde (ailesinin yandaşlarının hâlâ varlığını sürdürdüğü) komşu Bergama'daki bir tımarda emekli olarak yaşamaktaydı. O sırada tahtta I. Murat [1360-1389] varmış. Kara Osman, en büyük iki vazoyu sultana göndermiş ve o da karşılığında Bergama tımarını ona vermiş. Son zamanlara kadar Bergama ve Güzelhisar paşalıklarını yönetmiş olan Karaosmanoğullarının kökeni budur. Sultanın iki vazosunun üzerinde dekorasyon bulunmamaktaymış: İstanbul'da Ayasofya'ya yerleştirilmişler; onları orada gördüm. ... Yükseklikleri 1.80 metreden biraz fazladır. Dolayısıyla, üzeri insan figürleri ve İslam'da yasak olan hayvanlarla süslenmiş olan üçüncü vazo dini amaçlı kullanılamamış. Kara Osman bunu en

13. C. MacFarlane, *Constantinople in 1828,* I, 311. Turner'a (*Tour in the Levant*, III, 277) içi ağzına kadar dolu yedi vazo bulunduğu söylenmiştir: Sultan altı tanesini almış ve yedinciyi hamamın sahibine aile yadigârı olarak bırakmış. Bu tema için krş. Carnoy ve Nicolaides, *Folklore de Constantinople,* s. 182, burada üç mermer vazo dolusu hazinenin on dokuzuncu yüzyılın başında İstanbul'da olduğu söylenmektedir; sultan iki tanesini ve bulan kişi de birini almıştır; tümü, bulanın inşa ettirdiği camidedir.

sadık hizmetkârlarından birine, içine konulduğu hamamla birlikte vermiş ve bu, halefleri için sahiplik senediymiş."[14]

Bu son versiyon faaliyet halindeki halk geleneğinin mantığa aykırı senkretizmini (birbiriyle kaynaşmasını) göstermektedir: Dikkat çekici yerel bir aileyi, hamamın sahibini etkilemeden, Bergama'daki dikkat çekici vazo ile Ayasofya'da bulunan iki dikkat çekici ama epey farklı vazoyla birleştirmektedir.

Oysa Bergama vazosu, şüphesiz Helenistik dönemdendir; Ayasofya vazolarına gelince, Lethaby[15] bunların Bizans dönemine ait olduğunu belirtmiş ve Hafız Husain[16] de [Hüseyin] bunların III. Murat'a (1574-1595) verildiğini söylemektedir. III. Murat, birçok Türk sultanı gibi, tahta geçmeden önce Manisa'da ikamet etmiştir ama Bergama vazosu ile Ayasofya vazoları arasındaki ilişki, Texier öyküsünü İstanbul'a getirmeden önce yoktur.[17]

Sultanın ismine gelince, Anadolu geleneğindeki tüm sultanlar, IV. Murat'ın (1623-1640) İran savaşlarına giderken Küçük Asya'dan geçişi sırasında bıraktığı izlenimden dolayı Murat olarak adlandırılma eğilimindedir.[18] Saruhan bölgesinde bu ismin çifte şansı vardır. Çünkü Manisa'daki iki selatin cami III. Murat[19] tarafından inşa edilmiş olup onun adını taşır.

---

14. *Asie Mineure*, II, 231. Vazoların keşfini "İstanbul'un düşmesinden kısa bir süre sonrasına" (Türkçe "çok uzun bir zaman öncesi") yerleştiren benzer bir öykü, 1826'da "seçkin bir Türk" tarafından, kendi atalarından biriyle ilişkilendirilerek von Prokesch-Osten'e anlatılmıştır (*Denkwürdigkeiten*, III, 327). C. B. Elliott vazolarla ilgili başka bir biçim (biri Bergama, biri Ayasofya, biri de Bursa da olmak üzere dört tane bulunmuştur) aktarmaktadır.

15. *S. Sophia*, s. 84. Vazolar Kahire'de boy abdestinde kullanılmak için yapılan ve Ayasofya'dakiler gibi alt kısımlarına musluklar yerleştirilen zir adındaki küplerle karşılaştırılmalıdır (Migeon, *Art Musulman*, II, 69). Bu, Lethaby'nin sunduğu paralelliklerin gösterdiği gibi Bizans zamanında boy abdestleri için kullanılmış ve *κολύμβιον* [*kolimvion*] olarak adlandırılmış (Neale, *E. Church*, I, 214) biçim, kullanım yöntemi açısından bakıldığında muhtemelen "cenaze yemekleri" türü bazı dikili taşların üst kısımlarına yerleştirilmiş (ör. Rodenwaldt'ın *Jahrbuch*, XXVIII, 26. resimde izah ettiği Taşoz dikilitaşı) kraterlere benzer Bergama vazosundan son derece farklıdır.

16. *Jardin des Mosquées* (on sekizinci yüzyıl), Çev. Hammer-Hellert, *Hist. Emp. Ott.* XVII, I, buradaki sözcük *bassin*'dir [bir tür havuz]. Texier geleneğinden haberdar Paspates (*Βυζ. Μελέται* [Bizans Çalışmaları], s. 343) *πίθοι* olarak çevirmektedir. Ayasofya'daki vazolar, Lethaby'e göre ilk kez 1595'te tespit edilmiştir.

17. Bundan Paspates (*a.g.e.*) ve 1847'de Ayasofya'yı tamir etmiş Fossati (ap. Lethaby, *a.g.e.*) bahsetmektedir.

18. Onun için (muhtemelen) Halep'te, krş. Cahun, *Excursions sur les Bords de l'Euphrate*, s. 147. İbrahim Paşa da, otuzlu yıllarda [1830'lar] Kilikya'yı işgalinden dolayı mitolojik bir kahramana dönüşmüştür: Şimdi Kilikya Geçitleri civarındaki "yol üzerinde herhangi bir önemi olan neredeyse her bina veya iş" ona atfedilmektedir (Ramsay, *Geog. Journ.*'un içinde, XXII (1903), s. 371, vb.). Aziz Petros, kiliselerin kaçınılmaz kurucusudur (Gregorovius, *Wanderjahre*, V, 136).

19. Hammer-Hellert, *Hist. Emp. Ott.* II, 315; Cuinet, *Turquie d'Asie*, III, 537.

Texier, muhtemelen öyküsünün kahramanı olarak, tarihinden dolayı I. Murat'ı (1360-1389) tercih etmiştir; bu tarih, Karesi ailesinin ortadan kaldırıldığı tarihten çok uzak değildir (1355 civarı). Kara Osman adı ile Karaman saltanat ailesinin adı arasındaki benzerlik, hatalı Karamsan biçimine yol açmış (buradan Karesi'ye atlamak kolaydır) ve Byron ile diğer yazarların Karaosmanoğlu ailesine epey eski bir geçmiş atfetmesine sebep olmuştur. Fakat ailenin kurucusu, daha önce gördüğümüz gibi, sade bir Osmanoğlu olup 1699'da hâlâ hayattaydı.

Öykünün son versiyonu bize ulaştığında Karaosmanoğulları artık hüküm süren bir aile değildi; reformcu Sultan II. Mahmut, onların iktidarını ellerinden almıştı: Eğer hanedan birkaç yıl daha sürseydi, hazine küpleri, "Konstantin'den önceki paganlar" veya hatta daha da uzak "Ceneviz" döneminde yaşamış atalarından biri tarafından gömülmüş olarak tasvir edilebilirdi.[20]

20. Türk halk öykülerindeki "Jineviz" (Ceneviz) (muhtemelen cinlerle olan bariz bağlantıdan dolayı) Yunanlılar için Truva Savaşı'ndan önceki nesillerdi.

XLVI[1]
Sultanın Kılıç Kuşanması

GİRİŞ

Türk sarayının hiçbir töreni, hayal gücünü, sultanın, bizim taç giyme törenimize karşılık gelen, Eyüp'teki kılıç kuşanması kadar etkilememektedir. Müslümanlar için törenin gerçekleştirildiği yer, İstanbul'daki en kutsal noktadır: Altın Boynuz'un [Haliç] kıyısında eski serviler arasındaki Eyüp Camii, efsaneye göre, Fatih Sultan Mehmet'in ordusu henüz İstanbul'u fethetmeden önce kuşatılmış kentin dışında kamp kurduğunda ortaya çıkarılmış bir Arap savaşçı velisinin mezarının olduğu yerdedir. Bu geleneklere, Osmanlı'yı kendisinden önce gelmiş Rum [Anadolu] Selçukluları'yla ilişkilendiren daha eskileri de eklenir. Rum'un [Anadolu] başkenti Konya'dan, sultanın makamına tayin edilmesinde başlıca rolü oynayan, ("dans eden") Mevlevi dervişlerinin saygın şeyhi (tarikatın yüce başı ve kurucusunun kalıtsal halefi) gelir; velinin kabrinin önünde yeni hükümdarın, hanedanın ilk üyesi Osman'ın adını taşıyan ve ona Konya'daki efendisi [sultanı] tarafından verilmiş kılıcı kuşanmasını gerçekleştiren odur. Bunlar kılıç kuşanma töreninin canlı tutmayı amaçladığı anılardır.

1. KILIÇ KUŞANMA TÖRENİNİN GELENEKSEL KÖKENİ

Bu bölümün amacı, geleneğin daha sonraki kısmının, yani kılıç kuşanma töreninin Rum Selçuklu sultanlarıyla ve özellikle de Konya şeyhlerinin ayrıcalıklı kılınmasıyla bağlantısını incelemektir.

Günümüzdeki popüler gelenekler Sir Charles Eliot'a göre şöyledir:

> "Osman, fetihlerine başlayıp Bursa ile diğer kentleri Rumlardan aldığında, o sıralarda Asya'daki en önemli Türk egemeni olan Sultan Alau-'d-Din'e [Alaeddin] kibar bir elçi göndererek ona yapmak istediklerini açıklamış

1. Bu bölüm daha basit bir biçimde *B.S.A.* XIX, 208 vd.'de belirmiştir.

> ve ırkının en büyük şefiyle iyi ilişkiler içinde olmak istediğini belirtmiş. Alaeddin'in bunu, Osmanlı'nın Rumlardan istediklerini alması hususunda bir itirazı olmadığı şeklinde yanıtlamış ve iyi niyetinin bir göstergesi olarak meşhur Jelalu-'d-Din'i [Celaleddin] (Mevlevi derviş tarikatının kurucusu) Osman'a bir şeref kılıcı takdim etmesi için göndermiş (kısmen bir vasalın [bağımlı bey] makamına atanmasını ifade eden bir tören). Olağan kronolojiye göre, Alaeddin 1219 ile 1236 arasında hükümdarlık etmiş, Celaleddin 1202'de doğmuş ve 1273'te ölmüş ve Osman da 1288 ile 1328 arasında hükümdar olmuştur."[2]

Celaleddin'in Osman'la ilişkilendirilmesinin ima ettiği kronolojik uyumsuzluklara çok fazla takılmamalıyız. Çünkü Mevlevi tarikatının daha sonraki başları kurucularının adını taşımıştır: Cuinet'in Konya versiyonu bu zorluğu savuşturmaktadır. Buna göre, Konya'nın III. Sultan Alaeddin'i hayattayken Osmanlı Beyi Ertoghrul'u [Ertuğrul] halefi olarak seçmiştir ama Ertuğrul, ondan önce ölmüştür. Alaeddin'in ölümünde (1307) dönemin Mevlevi şeyhi onun temsilcisi olarak Ertuğrul'un halefi Osman'a yazmış ve gelip devletin başına geçmesini istemiştir. O sırada savaşmakta olan Osman, şeyhin onu Konya'da daha uygun bir zamana kadar temsil etmesine izin vermiş ve sonunda şeyh tarafından geleneksel şekilde yetkilendirilmiştir.[3]

Bu renkli öykünün maalesef tarihsel bir dayanağı yoktur. Karaman'ın Osmanlılar tarafından alınmasının, Osmanlı iktidarının en erken dönemine kadar giden barışçıl ve meşru bir veraset olarak temsil edilmesi için tasarlandığı ortadadır. Oysa, söz konusu bölge Osmanlı topraklarına, 1382'de I. Beyazıt zamanında fetih yoluyla Selçuk Hanedanı'nın halefi Karamanoğulları'ndan alınarak dahil edilmiştir.[4] Bu arada öyküde şeyhin oynadığı rolün de Mevlevi tarikatının itibarını yükselteceği düşünülmüştür.

Bu efsanenin kurgulanmasında iki tarihsel gerçek kullanılmıştır. (1) Karamanya'nın [Karaman] gerçek fatihi I. Beyazıt'ın halife tarafından Rum sultanı olarak tanındığında, savaşa gittiğinde ona kılıç kuşanma ayrıcalığını soyadı Emir Sultan olan damadı Şeyh Bokhara'ya [Buhara] verdiği söylenir.[5] Emir Sultan'ın Mevlevi şeyhinin unvanlarından biri olduğu söylenir.[6] (2) 1435'te Karamanya'nın vasal prensi ayaklandığında ve Konya, II. Murat tarafından alındığında, nihai an-

2. *Turkey in Europe*, s. 183.
3. Cuinet, *Turquie d'Asie*, I, 828 vd.
4. Hammer-Hellert, *Hist. Emp. Ott.* I, 308.
5. *A.g.e.* I, 321-3: Hammer bu kısmı halihazırda daha sonraki kılıç kuşanma töreniyle ilişkilendirmektedir.
6. *A.g.e.* I, 40.

laşmayı Kilikya'ya kaçan beyin adına Mevlevilerin, tarikatın kurucusu olan atası Celaleddin'in adını taşıyan şeyhi imzalamıştır.[7]

Fakat popüler tasavvur geleneği daha da ileri götürmüştür. Tarihte Konya'nın Karaman prenslerini temsil eden Mevlevilerin şeyhi, gelenekte ilk önce Selçuklu Hanedanı'nın aynı kandan meşru halefi[8] ve en sonunda da gerçek halife olur! Sir Charles Eliot bana bir keresinde, "Çelebi [yani Konya Mevlevilerinin şeyhi] kılıç kuşanmak için İstanbul'a gittiğinde, Üsküdar'dan ileri gitmez.... çünkü eğer İstanbul'a ayak basarsa, kendiliğinden sultan ve halife olur." demiştir.[9] Konya sultanlarının halife olmak gibi bir iddiaları tabii ki yoktur ama (ve bu, söz konusu efsanenin son derece nadir temeli olabilir) I. Alaeddin, halifenin Rum'daki temsilcisi sıfatını 1219'da almıştır.[10]

Bu efsane döngüsünün tamamı kurgudur: Osmanlı'nın, Alaeddin'in hâlâ efsanenin popüler bir kahramanı olduğu Küçük Asya'da ve Mevlevi tarikatının da İstanbul'daki itibarını artırmak için yazıldığı ortadadır. En başta ve her şeyden önce Mevlevi şeyhinin yeni sultana sözde Osman'ın kılıcını kuşatmasına ilişkin geleneksel hakkına dayanmaktadır. Şimdi bu geleneksel hak, Türk tarihi ve kurumları üzerine çalışan son zamanlara ait ve son derece titiz d'Ohsson ve von Hammer gibi yazarlara tamamen yabancıdır. Bu her iki otorite de kılıç kuşanma töreninin, kendisine Emirlerin veya Peygamberin soyundan gelenlerin amiri (Nakib-ül-Eşraf) ve silahtarın yardımcı olduğu müftü tarafından yerine getirildiğini belirtmektedir. Bu neredeyse gizli törene, iki kazasker, vezir ve yeniçerilerin ağası gibi bazı belli yüksek memurlar da alınır.[11]Mevlevilerin şeyhi bu ayrıcalığı ne zaman ve nasıl elde etmiştir?

2. KILIÇ KUŞANMA TÖRENİNİN TARİHİ

İlk önce kılıç kuşanma töreni efsanesine karşıt olan tarihi inceleme girişiminde bulunmalıyız. Törenin yer aldığı Eyüp Camii, 670 yılındaki kuşatmada İstanbul surları önünde şehit olan Arap gazisi Eyyub'un [Eyüp] mezarının keşfi anısına yapılmıştır. Kabri, 1453 Türk

---

7. *A.g.e.* II, 287 vd ve not (481).
8. Cuinet, *a.g.e.*; Byzantios, Kostantinopolis, III, 575, aşağıda alıntılanmıştır; bozulmuş versiyonu [Blunt] *People of Turkey*'nin içinde, II, 267.
9. *Turkey in Europe*, s. 183 vd.; krş. Slade, *Travels in Turkey*, s. 376, aşağıda alıntılanmıştır, s. 615 (Böl. XLVI): krş. Melek Hanım, *Trente Ans dans les Harems*, s. 181. Stern (*Die Moderne Türkei*, s. 118) Abdülhamit'in Çelebi'yi muhtemel bir rakip olarak gördüğünü ve bu yüzden ardına ajan taktığını söylemektedir.
10. Sarre, *Reise in Kleinasien*, s. 40.
11. .D'Ohsson, *Tableau*, II, 258, 277, III, 125; von Hammer, *Staatsverfassung*, I, 484 ve 486 (II. Süleyman'ın 1687'de tahta çıkışının resmi aktarımı).

kuşatmasında yer almış bazı yazarlara göre, mucizevi bir şekilde Şeyh Akşemseddin'e belirmiştir: Bununla beraber, en iyi otoriteler keşfin kuşatmadan sonra olduğunu belirtmektedir.[12] Fatih Sultan Mehmet'in yaptırdığı cami 1458 tarihini taşımaktadır.[13] D'Ohsson zamanının geleneğine göre, kılıç kuşanma törenini Sultan II. Mehmet başlatmıştır ve onun kılıç kuşanma törenini, kabri keşfeden, Fatih'in yakın çevresinde büyük saygı gören bir mutasavvıf olmaktan başka bir resmi pozisyonu olmayan Akşemseddin gerçekleştirmiştir.[14] Eyüp'ten bir sultanın tahta çıkmasıyla bağlantılı olarak bahseden ilk çağdaş ifade Gerlach'ın: III. Murat'ın tahta çıkmasında (1574) buraya yaptığı göndermedir. III. Murat'ın camiyi *more maiorum* şeklinde ziyaret ettiği söylenmektedir. Kılıç kuşanmadan bahsedilmemektedir.[15] Genel anlamda törenin, I. Beyazıt'ın kılıç kuşanmasının bir eşi olması muhtemel gözükmektedir; yani II. Mehmet'in yeni pozisyonunun halife tarafından tanınmasına dair bir anmadır. Bunun için daha erken tarihli bir emsal vardır: Mısır sultanı Melik Mensur'un tahta geçtiği 1342 yılındaki kılıç kuşanması Halife IX. Ahmet tarafından gerçekleştirilmiştir.[16] Müslümanların, Peygamber'in İstanbul'un fethedilmesine dair hadisinden dolayı genelde bu fethe atfettikleri olağanüstü önem iyi bilinmektedir.[17]

Sembolik bir tahta çıkma ayini olarak, kılıç kuşanmanın Doğu'daki kökeninin çok eski olduğu görülmektedir. Türk meslek loncalarının geleneksel başları olan pirlerin hepsinin bu şekilde meşhur erenler tarafından atandıkları söylenir[18] ve son zamanlara kadar çıraklar, ustalık düzeyine ulaştıklarında bunun dış simgesi olarak kılıç kuşanmaktaydı.[19] Kılıç kuşanma, yeni adayların derviş tarikatlarına kabullerinde de benzer bir rol oynar.[20]

Kılıç kuşanma töreninin en azından on yedinci yüzyıldan itibaren sultanın tahta çıkması sürecinin düzenli şekilde uygulanan bir parçası olduğu kesindir ve d'Ohsson ve von Hammer zamanına kadar resmi

---

12. Eksiksiz versiyonu için aşağıda s. 715'e (Böl. LVI) bakınız.
13. *Jardin des Mosquées*, Hammer-Hellert'in *Hist. mp. Ott.*'un içinde, XVIII, 57.
14. D'Ohsson, *Tableau*, I, 305.
15. *Ap.* Crusius, *Turco-Graecia*, s. 67.
16. D'Ohsson, *Tableau*, I, 305. Benzer şekilde, Halife'nin Selçuk'un torunu Tuğrul Bey'i de, ona fetihlerinin karşılığı olarak Emirlerin Emiri unvanı verildiğinde iki kılıçla kuşattığı söylenir (Hammer-Hellert, *Hist. Emp. Ott.* I, 13). Krş. tahta çıktıklarında kılıç kuşanan Kırım'ın Tatar hanları (Hammer-Hellert, *a.g.e.* XII, 145).
17. Hammer-Hellert, *a.g.e.* II, 393 vd.: Krş. *Museum Worsleyanum*, II, 50'de bulunan Ayasofya'daki yazıt.
18. Evliya, *Travels*, I, II, 94.
19. W. Turner, *Tour in the Levant*, III, 217; Lane, *Mod. Egyptians*, II, 240.
20. Evliya, *a.g.e.* I, II, 104. Melek Hanım, *Trente Ans dans les Harems d'Orient*, s. 271'e göre gelinler ve genç erkeklere babaları tarafından kılıç kuşatılır.

tarihçiler, daha önce gördüğümüz gibi, bu törenin yerine getirilmesi görevini düzenli şekilde, nakib ve silihtardan [silahtar] ibaret yardımcılarıyla müftüye vermektedir.[21]

Tören açık havada, cami ile erenin mezarının arasındaki iç avlunun ortasında mermer sütunların üzerinde duran bir platformda yapılmaktaydı.[22] Cami ve çevresi son derece kutsal yerler olup son zamanlara kadar "Frenkler"in erişimine kapalıydılar. Kılıç kuşanma törenine, memurlar da dahil olmak üzere çok az kişi katılabilir. Törende kullanılan kılıca gelince, ondan muntazaman Peygamber'in Kılıcı olarak bahsedilir.[23] Ama Peygamber'in İstanbul'daki resmi emanetleri arasında[24] bir kılıçtan bahsedilmemektedir. Eyüp'teki kılıcın başlangıçta başka bir Mehmet'e, Fatih'in kendisine atfedildiğine dair bir tahminde bulunabiliriz.[25]

3. MEVLEVİ MÜDAHALESİ

Tarihçilerin kılıç kuşanma töreninin müftü ve yardımcıları nakib ile silahtar tarafından yerine getirildiği konusunda hemfikir olmasına rağmen, bu törenin bu kişiler tarafından gerçekleştirilmediği bazı durumlar da vardır. Mevlevi müdahalesine dair ilk ipucu, Rycaut'un kaydettiği gelenektir.

> "Osmanlı, yani Müslüman kralların ilki dinlerine [Mevlevilerin] bağlılıktan dolayı bir keresinde en üst şeyhlerini Kraliyet Tahtı'na geçirmişti; çünkü onun öğretmeni ve ona kılıç kuşatan olduğundan (bu başlıca taç giyme törenidir) ona ve haleflerine aynı inançtan diğerlerinin sahip olduklarından daha geniş otorite ve egemenlik bahşetmiştir."[26]

Rycaut'un Türkiye'deki ikameti sırasındaki sultan, IV. Mehmet'ti

---

21. Olağan ana karakter olarak Müftü için şunlara bakınız: Sandys (1610), *Travels*, s. 29; Du Loir, *Voyages*, s. 64; d'Arvieux, *Mémoires*, IV, 463; Wheler, *Journey into Greece*, s. 200; Veryard (1701), *Choice Remarks*, s. 346; Tournefort, *Voyage*, mektup XI; Pococke, *Descr. of the East*, II, II, 128.

22. Sandys, *a.g.e.*; Du Loir, *a.g.e.* Kılıç kuşanma günümüzde caminin ana kapısının karşısındaki avluda ve kabir odasının önünde yer alır.

23. Von Hammer, *Staatverfassung*, I, 484; Hammer-Hellert, *Hist. Emp. Ott.* XVI, 6; de la Mottraye, aşağıda alıntılanmıştır, s. 611, (Böl. XLVI) n. 2; Dallaway (1794-6), *Constantinople*, s. 118. Evliya (*Travels*, I, I, 120) IV. Murat'ın 1623'te biri Peygamber'in diğeri Sultan Selim'in olmak üzere iki kılıçla kılıç kuşandığını söylemekte ve "hiçbir hükümdarın bu şekilde kılıç kuşanmadığını" da eklemektedir.

24. Standart hırka, dişler, sakal ve ayak izinden ibaret bu emanetler d'Ohsson, *Tableau*, I, 261'de açıklanmaktadır: Ayak izi I. Mahmut tarafından Eyüp'e yerleştirilmiştir (*Jardin des Mosquées*, Hammer-Hellert, *a.g.e.*'nin içinde, XVIII, 57); geri kalanlarsa eski sarayda muhafaza edilmektedir.

25. Her iki Muhammed'in birbirine karıştırılmasıyla ilgili olarak yukarıda s. 186'ya (Böl. XIV) bakınız.

26. *Ottoman Empire*, S. 67: Le Bruyn, *Voyage*, I, 390'da kopyalanmıştır.

(1648-1687). Mevlevilerin bir önceki sultan olan İbrahim'in zamanında (1640-1648)[27] sarayda etkili olduklarına dair işaretler vardır; bu sultan, müftü, yeniçeri ağası ve sadrazamın ("Mevlevi Derviş" Mehmet)[28] karıştığı bir komployla tahttan indirilmiş ve yerine oğlu geçirilmiştir. Altı kardeşten biri olan IV. Mehmet tahta geçerken vezir, Eyüp'e giden geçit alayında üzerinde Mevlevi tarikatının hırkasıyla yürümüştür.[29] Birçok üst düzey memur bu dönemde Mevlevilerle ilişkiliydi. "Derviş Mehmet'in" desteğine dayanan bir siyasi oluşumun 1648'de tarikata, sultana kılıç kuşatma ayrıcalığını kazandırmış olması en azından mümkündür.

Yarım yüzyıl sonra ve tekrar normal olmayan bir tahta çıkışın ardından kılıç kuşanma töreni için üçüncü bir rakip belirir. 1703'te yeniçerilerin doğrudan müftüyü hedef alıp onun yerine kendi adamlarını getirdikleri isyan sayesinde III. Ahmet tahta çıkar. Resmi açıklamaya göre, yeni sultanın kılıç kuşanmasını silahtar, nakib ve yeniçerilerin ağası gerçekleştirir.[30] Burada Ahmet'in tahta çıkışının istisnai şartları, törende bu memurların bulunmasını fazlasıyla açıklamaktadır. Fakat de la Mottraye'nin bize söylediğine göre, törende özel bir iltimas sonucunda yer alan bir mühtedinin anlattıklarından türemiş versiyonu, başlıca rolü oynayanın yeniçerilerin ağası olduğunu göstermektedir.[31] Yeniçerilerin bu dönemde çoktan Bektaşi tarikatının dervişleriyle ya-

---

27. Monconys, *Voyages*, I, 390: *Nous vismes passer les Deruis avec leur Supefieur monté sur vn cheual blanc, qui alloient danser deuant le Grand Seigneur qui les enuoyait querir souuent le soir*. [Beyaz bir ata binen şeyhleriyle birlikte dervişlerin geçtiğini gördük, Büyük Efendi'nin önünde sema yapmaya gidiyorlardı. Efendi onları genellikle akşam çağıdırdı.]
28. Veziriazam 1648-9 (Evliya, I, II, 152).
29. Hammer-Hellert, *Hist. Emp. Ott.* X, 187.
30. Hammer-Hellert, *Hist. Emp. Ott.* XIII, 135. Ahmet'in selefi II. Mustafa'nın (1695) kılıç kuşanma törenini Cantimir'e göre (II, 242) "caminin şeyhi" gerçekleştirmiştir; şeyhülislam veya müftüyle karıştırmış olması muhtemeldir.
31. *Travels*, I, 246, krş. s. 247: "İçeride [Eyüp Camii] eski bir kılıç tutarlar, bu (onlara göre) Muhammed'indir ... Taç giyme töreni özellikle bu kılıcın imparatora kuşatılmasından ibarettir ve Türkler, taç giyme yerine Peygamber'in Kılıcı'nın kuşanılması der: Bu, her zaman (bazı Türklere göre) *Yup*'un [Eyüb'ün] soyundan biri olması gereken Adgi Becktasse'nin görev ve ayrıcalığıdır: Çünkü Iyov [Eyüp veya Iyov olarak okunur] yüce bir eylemden dolayı yeniçerilerin babasının soyadını hak etmiştir." Fransız metni (*Voyages*, Le Haye, 1727, I, 334) şu ayrıntıları eklemektedir: *Les Turcs, au lieu de couronner, disent, ceindre le Sabre. Ce Sabre de Mahomet est une vieille sorte d'armes Arabes. L'Adgi Bectasse, qui en fait l'office, est, dit-on, un descendant l'Eiub ou Job, qui selon les Annales ou la Tradition des Turcs, étoit un grand Capitaine & un zélé Musulman* [Türkler taç giymek yerine kılıç kuşanmak tabirini kullanırlar. Bahsedilen kılıç, Muhammed'in kılıcıdır, eski bir Arap kılıcı türüdür. Hacıbektaş'ın Eyüp'ün bir torunu olduğu söylenir; Türklerin vakayinamelerine göre Eyüp büyük bir komutan ve inançlı bir Müslümandır.] "Adgi Bectasse" tabii ki Hacı Bektaş'tır; onunla ilgili olarak yukarıda s. 488 vd.'ne (XXXIX) bakınız. *De la Mottraye*'nin bir sonraki sayfasındaki pasaj, bu sırada Müftü'nün de orada olduğunu göstermektedir.

kından ve hatta resmen bağlantılı olduklarını hatırladığımızda,[32] bu tarikatın sultanlara kılıç kuşama ayrıcalık ve itibarını ele geçirmeye[33] ve muhtemelen Eyüp Camii'ni sahiplenmeye çalıştığından şüphelenmekteyiz. Bu adımın siyasi önemi ortadadır. Sultanların iktidara yükselişinin Yeniçeri-Bektaşi grubunun elinde olmasının müstehzi bir göstergesiydi; bu durum, daha önceki yarım yüzyıl boyunca, kısmen Köprülü ailesinin güçlü vezirleri tarafından kontrol altında tutulmuştu.

Çöküntünün belirginleştiği on sekizinci yüzyıla dair elimizdeki kanıtlar, kılıç kuşanma törenine ilişkin söz konusu tarafların bir uzlaşmaya vardığını göstermektedir; törendeki başlıca kısım, muhtemelen siyasi açıdan önemsiz bir figür olmasından dolayı nakibe verilmişti.[34] Fakat bu şeref için Mevleviler ile Bektaşiler arasında bir rekabet olduğuna dair ipuçları mevcuttur. Carsten Niebuhr, III. Mustafa'nın hükümdarlığında, İstanbul'daki bir Mevlevi dervişin kendisine, sultana kılıcı kendi tarikatının bir üyesi kuşatırken kılıcın kendisinin Bektaşi tarikatının bir üyesi tarafından yerleştirildiğini anlattığını söylemektedir.[35] Mevlevilerin o sırada anlattığı öyküye göre, kurucuları, kızıyla evlendiği Alaeddin'in halefi olarak Konya'da hüküm sürmekteyken Osman tarafından bu hakkından mahrum edilmiştir.[36]

Yüzyıl; III. Selim'in gayretli, özellikle orduyu içeren ve dolayısıyla yeniçerilerin düşmanlığının hedefi olan reform girişimlerinin öne çıktığı hükümdarlığıyla kapanır. Bu düşmanlık 1807'de kendisine bir çıkış bulur ve bir yeniçeri isyanıyla tahta IV. Mustafa geçirilir. İhtilal, kendi itiraflarına göre Bektaşi tarikatı tarafından tasarlanmıştı.[37] Mustafa bir sonraki yıl bir karşı ihtilal sonucunda tahttan indirilmiş ve yerine kuzeni Selim gibi bir reformcu olan II. Mahmut geçirilmişti.

Yaklaşık bu tarihte bir kez daha gayri resmi kaynaklardan kılıç kuşanma töreninin sadece Mevlevilere ait ve kökü eskiye giden bir ayrı-

32. Özellikle Rycaut'un *Ottoman Empire*, s. 65'ine bakınız.
33. İstanbullu bir Bektaşi dervişi bana, mezhebinin, sultana kılıç kuşatma hakkının kurucusu Hacı Bektaş'ın olduğunun ve Mevlevilerin bu hakkı gasp ettiklerini iddia ettiğini söylemiştir. Bektaşi öğretisinde kuşağa verilen mistik önem (Jacob, *Beitrage*, s. 50 vd.) kolaylıkla bu iddiayı desteklemek için kullanılabilir.
34. Bu, 1730'da I. Mahmut (Hammer-Hellert, *Hist. Emp. Ott.* XIV, 235), 1754'te III. Osman ve 1757'de (Hammer-Hellert, *a.g.e.* XV, 272; d'Ohsson, *Tableau*, III, 125) III. Mustafa'nın (Hammer-Hellert, XVI, 5-6: burada hem müftü hem de nakipten bahsedilmektedir) tahta çıkışları için belirtilmiştir. Yüzyılın sonunda ana karakterin tek başına nakip olduğu kabul edilmektedir (Juchereau, *Révol. de Constantinople*, I, 252; *Emp. Ott.* II, 238).
35. *Reisebeschreibung*, III, 116: Sembolizmin şöyle olduğu görülmektedir: Mevleviler hükümdarı kutsamakta ve yeniçeriler de ona Osmanlı ordusunun komutasını bahşetmektedir.
36. *A.g.e.*, s. 115: Bu Niebuhr'a Konya'da söylenmiştir.
37. Esad Efendi, *Destr. des Janissaires*, s. 305.

calık olduğunu duyuyoruz. Daha III. Selim'in hükümdarlığı sırasında modern efsanenin bir biçiminin İstanbul'da mevcut olduğunu görüyoruz. Kılıç, Comidas'a göre, Mevlevi dervişlerinin Molla Hünkâr olarak adlandırılan başının (Konya'da ikamet etmektedir ve Alaeddin'in soyundan gelen biri olarak Osmanlı sultanlarını sultanlık makamına getirme ayrıcalığı ondadır) yardımcısı tarafından kuşatılmaktadır. "Molla Hünkâr'ın yardımcısı İstanbul'da olmadığında, onun görevini nakip yerine getirir."[38] Son cümle nakibin son tahta çıkmalardaki müdahalesini Mevlevilerin rolüne uygun şekilde yorumlamaktadır ve muhtemelen o sırada hüküm süren sultana (III. Selim), her ne kadar Mevlevi tarikatı hak taleplerini ileri sürmüşse de, Mevlevi şeyhi tarafından kılıç kuşanmadığını ima etmektedir.[39]

II. Mahmut'un 1808'deki kılıç kuşanmasına o sırada büyük yorumlara yol açmış bir yenilik eşlik etmişti. Vezir, yani yeni sultanı tahta yerleştirmiş Bairakdar [Bayraktar veya Alemdar] geçit alayında tüm silahları üzerinde üç yüz Arnavut'a birlikte yürümüştü, her ne kadar geleneğe göre silah taşınmaması gerekiyorduysa da.[40] Törenin kendisine gelince, birçok kaynak, töreni müftü yerine Mevlevi

38. Comidas, *Decr. di Costant.* s. 43: Bu açıkça Byzantios, *Kostantinupolis*, III (1869), s. 575'in kaynağıdır; başka yerde (I, 602) törenin müftü tarafından gerçekleştirildiğini söylemektedir.

39. Tam anlamıyla benzer şekilde tarikatlarını yeniçerilerle, onlar Bektaşilerle olan resmi bağlantılarını başlatmadan önce ilişkilendiren bir Mevlevi efsanesiyle karşılaşmaktayız (1591, d'Ohsson, *Tableau*, III, 325 vd.: *L'institutione della beretta Uschiuff (la qual'è ben nota frà i Capi de' Janizzari) è stata inventata da Suleiman Bassa Guerriero Conquistatore de Bullair, e fù portata per segno di grand' amore e divotione, che portavano à San Gelladino Greco'*. [Celaleddin Rumi, Mevlevilerin kurucusu]. Bu, Saadeddin'in verdiği, Orhan'ın oğlu Süleyman Paşa'yı Mevlevilerle ilişkilendiren versiyondur (Çev. Bratutti, I, 40: Krş. W. Seaman, *Orchan*, s. 27, krş. s. 77); aynı zamanda d'Ohsson (*Tableau*, II, 313) ve von Hammer'de (*Hist. Emp. Ott.* I, 210) de ufak değişikliklerle karşımıza çıkar. Yeniçerilerin giydiği uskiuff [üsküf] ile Mevlevilerin giydiği keçe başlık için d'Ohsson (*a.g.e.*) ve C. White'a (*Constantinople*, III, 354) bakınız. Diğer yandan Bektaşiler yeniçerilerin özgün başlıklarını kendi kurucuları Hacı Bektaş'ın yeni birlikleri kutsamasıyla ilişkilendirir (Jacob, *Beitrage*, s. 3, vb.); bu efsaneden en erken bahseden yazar olarak, Bektaşileri resmen yeniçeri kışlalarına yerleştirmeden hemen önceki Leunclavius karşımıza çıkıyor (*Annales*, s. 313 P. *s. a.* 1328). Benzer şekilde, Ertuğrul'un Konya'da Celaleddin'i ziyaret ederek oğlu Osman için dualarını istediğine dair Mevlevi efsanesi (Walpole'un *Travels*'ında s. 121'de Browne (1802), farklı bir versiyonu d'Ohsson, *Tableau*, II, 312'de Osman'ın yerine Süleyman Paşa'yı geçirmektedir), Orhan'ın yeni devşirmelerini kutsanmaları için Hacı Bektaş'a getirdiğine dair Bektaşi efsanesine karşılık gelir. Bu efsanenin, yeniçerilerin başlıklarında bulunan arkadan sarkan kısmı, onları kutsamış erenin gömleğinin koluyla ilişkilendiren ayrıntısının paraleline, saray memurlarının başlıklarındaki aynı özelliği Orhan'ın kurucuları tarafından kutsanmasına bağlayan bir Mevlevi geleneğinde rastlanır (von Hammer, *Staatsverfassung*, II, 409). Tüm bu efsanelerin aynı şekilde söz konusu tarikatların itibarlarını arttırmak için tasarlanmış nedenbilimsel icatlar olduğu ve bazen yeni bir iddiaya yol açtıkları görülmektedir.

40. Jouannin, *Turquie*, s. 379. Aynı şekilde, 1730'da tahta çıktığında I. Mahmut'a da silahlı yeniçeriler eşlik etmiştir; bu tahta çıkış da bir yeniçeri isyanından dolayıydı (Perry, *View of the Levant*, s. 80).

şeyhinin gerçekleştirdiğine işaret etmektedir. Yukarıda bahsedilmiş anormallik, muhtemel bir isyan ihtimaline karşı alınmış bir önlem olabilir.

Birçok çağdaş otorite, II. Mahmut'a Mevlevi şeyhinin kılıç kuşattığını belirtmekte veya ima etmektedir. İstanbul'da 1812'den 1814'e kadar elçilik yapmış ve dolayısıyla gerçeği keşfetmek için her türlü fırsatı olmuş Andréossi, Mevlevi şeyhini, II. Mahmut'un kılıç kuşanması törenine gönderme yapmadan törenin düzenli ana karakteri olarak göstermektedir.[41] Andréossi'deki pasajı bilen Von Hammer bu ifadeyi, anlaşılan d'Ohsson ve daha önceki yazarlara dayanarak kesinlikle reddetmektedir.[42] Fakat on dört yıl boyunca sarayın hizmetinde olmuş ev sahibine dayanan Frankland[43] (1827-1828), Marmont[44] (1834), Texier[45] (1834), Pardoe[46] ve tam olarak alıntılanmayı önleyecek düzeyde ikinci dereceden olan Slade (1827-1828) Andréossi'yi teyit etmektedir. Söz konusu pasaj şöyledir:

> "Tahta çıkma töreni (Osman'ın kılıcıyla), Cogni'de [Konya] yaşayan, Mevlevi dervişlerin Mollah Hünkâr adındaki şeyhi (bu makam, Abbasilerin soyundan gelen ailesinden kaynaklanan hak sayesindedir) tarafından gerçekleştirilir... Osmanlılar üzerinde manevi üstünlüğü vardır, hiç kimse Mollah Hünkâr'ın elinden kılıç kuşanmadan milletin gözünde yasal anlamda hükümdar olamaz. Şu anki molla bu makama, eski şeyh babasının ölümü üzerine 1803'te iki yaşındayken gelmiş ve yedi yaşındayken şu anki sultan II. Mahmut'u tahta çıkarmak için İstanbul'a getirilmiştir."[47]

1828'e gelindiğinde Mevlevi şeyhi tarafından kılıç kuşanmanın bir kurum olarak görüldüğü ve bunu açıklayıcı bir efsanenin geliştirilmekte olduğu açıktır.

---

41. *Constantinople* (1828), s. 2, Frankland, *Constantinople*, I, 199'da tam olarak alıntılanmıştır: *Le cinquième ou le sixième jour de son avénement au trone, le Sultan ... se rend dans la mosquee d'Eioub...; c'est là que le Che'ikh des Mevlevi ou son délégué, lui ceint le sabre d'Osman.* [Tahta çıkışının beşinci ya da altıncı gününde Sultan Eyüb camiine gider. Orada vekil tayin ettiği Mevlevi çeyhi ona Osman'ın kılıcını kuşandırır.] Pertusier müftüyü ana karakter yapmakta ve yardımcıları olarak da nakip ve Konya Mevlevi Şeyhi'ni vermektedir (*Promenades dans Constantinople* (1815), II, 215).
42. *Hist. Emp. Ott.* XVI, 5. Benzer şekilde, Juchereau'nun Mahmut'a nakip tarafından kılıç kuşandığını belirttiği görülmektedir ama aslında sadece, Hammer'in de yaptığı gibi, geçmiş bir örnekten çıkarsamada bulunmaktadır (*Emp. Ott.* II, 238, krş. *Révol. de Constantinople*, I, 252).
43. *Constantinople*, I, 147: "Tahta çıkış törenlerinde sultanların Halifelerin Kılıcı'nı Derviş Şeyh'inin elinden almaları âdettir."
44. *Turkish Empire*, s. 118.
45. *Asie Mineure*, II, 144.
46. *City of the Sultans*, I, 52.
47. Slade, *Travels in Turkey* (2. baskı), s. 378 vd.

Mahmut'un oğlu ve halefi Abdülmecit, 1839'da tahta çıktığında kılıç kuşanması Mevlevi şeyhi tarafından gerçekleştirilmiştir.[48] Müftü, törene gelmeye güçlükle ikna edilmiştir: Bu tören sırasında sultanın fes giymesine dair dini tereddütlerinin olduğunu söylemiştir.[49]

Bu zamandan itibaren sultana kılıç kuşatmanın Mevlevi şeyhinin tanınmış bir hakkı olduğu anlaşılmaktadır.[50]

Bu arada "Peygamber'in Kılıcı", yeni efsaneye göre, "Halifelerin Kılıcı"na[51] veya daha genel olarak "Osman'ın Kılıcı"na dönüşmüştü.[52] Şu sırada geçerli olan, Osman'ın tahta çıkışında ona efendisi Alaeddin'den övgüsel hediye olarak gönderilen kılıç öyküsüne dair en erken referans Bursa'dan gelmektedir: Bu versiyon törende Mevlevi şeyhinin oynadığı rolü tanımamaktadır.[53]

Bununla beraber, Mevlevi şeyhinin ayrıcalığı sona ermiş ve 1839'dan itibaren yeniden kazanılmıştır. Dinen son derece katı[54] bir

---

48. Lesur, *Annuaire Historique,* 1839, App. s. 182; Eyüp'teki asıl törenin özel tutulmasının olağan olduğu anlaşılmaktadır. Wilkinson (*Modern Egypt*; I, 285) bu hükümdarlık döneminde Mevlevilerin ayrıcalığına gönderme yapmaktadır.

49. Juchereau, *Emp. Ott.* IV, 228.

50. Bektaşilerin kılıç kuşanmaya dair, kayda geçirmeye değer özel bir gelenekleri vardır. Bu ayrıcalığın ilk kez onlara verilmiş olduğunu iddia etmekle kalmaz (krş. yukarıda s. 612 (Böl. XLVI), n. 1), bunu yeniçerilerin II. Mahmut tarafından imhasına ve dolayısıyla bu ayrıcalığın Mevlevi Şeyhi'ne (*bu şahıs bir Gizli-Bektaşi'dir*) geçtiği ana kadar muhafaza ettiklerini de iddia ederler. Kılıç kuşatmanın 1703'te Bektaşilerin elinde olduğunu gördük. Bunu, IV. Mustafa'nın tamamen kendi entrikaları sayesinde gerçekleşmiş tahta çıkışında tekrar üstlenmiş olmaları fazlasıyla muhtemeldir.

51. Frankland, *Constantinople,* I, 147, yukarıda s. 615 (Böl. XLVI), n. 3'te alıntılanmıştır. Hammer (*Hist. Emp. Ott.* I, 105), Osman'ın tahta çıkışına ait olduğu iddia edilen ve İmparatorluk hazinesinde tutulan kılıçtan ve de halife Osman'ın bir kılıcından (*a.g.e.* II, 20) haberdardır. Bunlar özdeş miydi? Bundan başka, Tavernier (*Rel. of the Seraglio,* 1677, s. 75), Saray'da muhafaza edilen "Halife Ömer'in kılıcı"ndan da bahsetmektedir; IV. Muhammet'e [Mehmet], Girit Savaşı'na /1645) başlamadan önce "zafer için" müftü tarafından iki kez kılıç kuşatılmıştır (Evliya, II, 76) ve 1913'te bana Eyüp Camii'nin imamlarından biri tarafından şimdi kılıç kuşatma töreninde kullanılan kılıcın halife Ömer'e ait olduğu söylenmiştir. Bu muhtemelen daha sonraki (Mevlevi) geleneğin ilk önce halife Osman'la ve ardından, kolay bir geçişle, aynı ismi taşıyan Osmanlı sultanıyla ilişkilendirmeyi tercih ettiği aynı "halifelerin kılıcı"dır. Abdülaziz'in kılıç kuşanmasını anlatan 15 Temmuz 1861 tarihli *Times* şöyle demektedir: "Sultanın kılıç kuşanması Osman'ın veya Hilal'in diğer önde gelen şampiyonlarından birinin kılıcıyla gerçekleştirilir; kılıç seçiminin kendisine bırakıldığı anlaşılmaktadır.

52. Dolayısıyla, Kontes Agénor de Gasparin'in *Constantinople*'ünde s. 194, yukarıda bahsedilmiş modern versiyonların içinde ve Marmont'un *Turkish Empire*'ında (s. 59, 118); ayrıca Baedeker'in *Konstantinopel*'i (1914) s. 219'da. "Osman'ın kılıcı"ndan bu bağlamda ilk kez Veryard, *Choice Remarks* (1701), s. 346'da bahsedilmektedir. Eğer IV. Muhammet'e [Mehmet] 1648'de, ileri sürdüğümüz gibi, Mevlevi Şeyhi kılıç kuşattıysa, bu anlaşılır bir farklılıktır.

53. Sestini, *Lettere Odeporiche,* I, 110.

54. Bu bağlamda, Abdülaziz'in, bağnaz Sultan I. Selim gibi, Konya'da bir sultan camisi inşa ettirdiğini tespit etmek ilginçtir. Selim'in camisi Mevlevi Tekkesi'nin hemen önündedir. Her iki kurumun da, dervişlerin şüphelenilen etkisini dengelemek için istendiği ortadadır; Mevlevilerin muazzam yerel etkisine Niebuhr (*Reisebeschreibung,* III, 118) ve diğerleri tanıklık etmektedir.

sultan olan Abdul Aziz [Abdülaziz] 4 Temmuz 1861'de Mevlevi şeyhinin temsilcisi olarak hareket eden nakibin elinden kılıç kuşanmıştır;[55] bu açıkça hem ulemanın hem de Mevlevilerin görünüşü kurtarmaları için tasarlanmış bir düzenlemedir.

Abdülaziz'in sorunlu bir şekilde 1876 yılında tahttan indirilmesinden sonra başa getirilen V. Murat, elbette hiçbir zaman geleneksel şekilde tahta çıkarılmamıştır.[56] Tören ve geçit alayı için tüm hazırlıklar mayıs sonunda tamamlanmıştı ama tahta çıkış töreni, Hıdiv'in da katılmak istiyor olması bahanesiyle ertelenmiştir. Birkaç gün sonra sultan bir operasyon yaşamış[57] ve 6 Ağustos günü aklını yitirdiği gerekçesiyle tahttan indirilerek yerine Abdülhamit geçirilmiştir.

Abdülhamit 7 Eylül'de ve anlaşıldığı kadarıyla Mevlevi şeyhi tarafından kılıç kuşanmıştı;[58] aynı durum elbette Mevlevi tarikatının bir üyesi olarak herkesçe kabul edilmiş V. Muhammet [Mehmet] için de geçerliydi.[59] Bu sırada gerçekleştirilen törenin ayrıntıları, hükümdarların değiştirilmesine yol açmış siyasi şartlardan dolayı belli bir ilgi çekmiştir. Ramsay'ın anlatısı, İstanbul'da törenden önce kimin bu töreni yöneteceğine dair bir şüphe olmadığını göstermektedir. Bir kayıkçı bile nasıl olacağından haberdardır.[60] Buna rağmen, 1907'de bir Rum yazar[61] ve 1909'da da Ramsay'ın kendisi Mevlevi şeyhinin katılımına, askıda kalmış eski bir geleneğin yeniden canlanması olarak bakmıştır.

---

55. *Times*, 15 Temmuz: *Βυζαντὶς Vizandis*, 20 Mayıs (O.S.): *Γνωστὸν ὅτι τὸ προνόμιον τοῦ περιβάλλειν τὸν νέον Σουλτάνον τὴν σπάθην τοῦ Ὀσμὰν κέκτηται οἰκογένειά τις ἐξ Ἰκονίου ἱερὰν ἔχουσα καταγωγήν, ἧς ὁ ἀντιπρόσωπος Νακοὺπ Ἐσρέφ, οὐλεμὰς ὑψηλοῦ βαθμοῦ, διαμένει ἐν τῷ τεμένει τοῦ Ἐγιούπ.* [Sultan'a Osman'ın kılıcını kuşatması, Selçukluların torunu, kutsal kökenli Konyalı bir ailenin vekili, Eyüp Cami'nde yaşayan kıdemli ulema Nakub Eşref'e sunulan bir imtiyazdır.]
56. *Times*, 13 Eylül.
57. *Neologos*, 1 Haziran, 23 Haziran, 26 Haziran (O.S.).
58. Cutts, *Christians under the Crescent*, s. 334; *Times*, 13 Eylül; *Neologos*, 27 Ağustos. Geçit alayı tam anlamıyla anlatılmasına rağmen aynı şey tören için söz konusu değildir. *Times*'daki izahat şöyle demektedir: "Konya'da, taht üzerindeki haklarından Osmanlı ailesinin lehine olacak şekilde vazgeçen eski egemen bir ırkın soyundan gelen yaşlı bir şerif veya imam yaşamaktadır." *περιζώννυται τὸ ξῖφος ὁ τοῦ ἰσλαμισμοῦ ἀρχηγὸς ὑπὸ τοῦ διαδόχου τῶν σελτσουκίδων τοῦ Ἰκονίου (Μολλᾶ Χιουνκὰρ) ὧν ὁ γενάρχης τῶν Ὀσμανίδων ὑπῆρξεν ὑποτελὴς ἡγεμών.* [*Neologos* gazetesi şu haberi verir: Osmanlı Hanedanı'nın Selçuklulara bağlı bir beylikten geldiğini hatırlatan bir gelenek olarak, Sultan tahta çıkarken, bir Halife olarak, Konya Selçuklularının halefi Molla Hünkâr'dan İslam'ın kılıcını kuşanırdı.] Bu Eliot ile Cuinet'in bahsettiği daha sonraki popüler efsanedir.
59. Ramsay, *Revolution in Turkey*, s. 202.
60. *A.g.e.* s. 154.
61. Antonopoulos, *Μικρά Ασία* [Küçük Asya], s. 217: ayrıca I. Valavanis, *Μικρασιατικά* [Küçük Asya'ya Dair] (1891), s. 112 de.

4. II. MAHMUT'UN HÜKÜMDARLIĞI SIRASINDA SİYASİ BİLEŞİM

Şu ana kadar (1) Mevlevi şeyhinin ayrıcalığının eski bir kurum değil, nispeten yeni bir icat olduğu ve (2) ancak II. Mahmut'un 1808'de tahta çıkmasından sonra düzenli hale geldiğini gösteren epey kanıtla karşılaşıldığı sonuçlarına ulaştık. Bu yeniliğin ardındaki neden neydi?

III. Selim'in politikasını sürdüren II. Mahmut, her şeyden önce reformcu bir sultandı. Özellikle orduyu yeniden biçimlendirmeyi amaçlıyordu ve bu yeniçerilerin ortadan kaldırılmasını kapsıyordu. II. Mahmut, bağlı olduğu Selim'in tahttan indirilmesi ve onu tahta çıkartan veziri Bayraktar'ın [Alemdar] öldürülmesinden yeniçerileri sorumlu gördüğünden halihazırda onlardan hiç hoşlanmıyordu. Yeniçerileri büyük derviş organizasyonu Bektaşiler destekliyordu. Mahmut ilk önce onları yeni ordusuyla birleştirmeyi ve reddedenlere de emekli maaşı bağlamayı denedi.[62] Ama bu uzlaşmacı taktikler başarısız olacaktı ve 1814-1816 arasında ufak yeniçeri grupları gizlice ortadan kaldırılmaktaydı.[63] Sonunda şiddetli 1826 eylemiyle; sultan yeniçerilerden kurtulur ve Bektaşi organizasyonunu da sakat bırakır.[64] Herhangi bir reformcunun, bundan başka, dini dayanaklar açısından her zaman tepkide tek vücut olmuş müftü ve ulema grubuyla hesaplaşması gereklidir.[65] Ulema grubu özellikle Müslümanların Hıristiyanlar karşısındaki siyasi ve hukuksal üstünlüğünü savunmaktaydı ve Mahmut, hükümdarlığının daha sonraki kısmında bu durumu ortadan kaldırma yönünde girişimde bulunacaktı.[66] Mevleviler, Türkiye'deki herhangi bir Müslüman dini kurumdan daha fazla hoşgörü ve aydınlanmanın yanında olmuştur:[67] Mahmut onlarla ittifak oluşturmuştur.

---

62. *Times*, 15 Kasım 1808.
63. W. Turner, *Tour in the Levant*, III, 390 vd., krş. s. 385.
64. Özellikle Esad Efendi, *Destr. des Janissaires*, s. 298 vd.'ne bakınız.
65. II. Mahmut döneminde ulemanın engelleyici politikası için özellikle Walsh, *Constantinople*, II, 300 vd.'ne bakınız; krş. ayrıca H. Southgate, *Travels* (1840), II, 173 ve aşağıda alıntılanmış olan Roland. Keppel (*Journey across the Balcan*, I, 96 vd.) ulema ile yeniçeriler arasındaki "gayri kutsal ittifak"ın çok daha eskiye dayandığını düşünmektedir.
66. Ubicini (*Turquie*, I, 447) Mahmut'un 1826'ya kadar açıkça reform taraftarı olmadığını söylemektedir ama onun yeniçerilere duyduğu nefretin, açıkça görülmeye başladığı tarihten daha önceye götürülebileceğini gördük. Hıristiyanların lehine olan faaliyeti 1830'dan sonra başlamış (Ubicini, II, 111) ve ölümünden birkaç ay sonra yayınlanmış Gülhane Hattı'yla sonuçlanmıştır.
67. Eliot, *Turkey in Europe*, s. 185 vd. Yerel Hıristiyanlarla ilişkilerine gelince, Sir Charles Eliot sağlam bir otoriteden 1895-6 Ermeni katliamları sırasında Konya'nın Hıristiyanlarının dokunulmazlıklarını büyük ölçüde Mevlevilerin etkisine borçlu olduklarını duymuştur; bir Rum yazar bunu teyit etmiştir (Antonopoulos, *Μικρά Ασία* [Küçük Asya], s. 214). Aynı şey Adana katliamları sırasında da söylenmiştir (Ramsay, *Revolution in Turkey*, s. 202, 207; bu benim için Konya'dan Dr. Post tarafından teyit edilmiştir. Mevlevilerin yerel Hıristiyanlarla erken dönemdeki ilişkileri üzerine yukarıda s. 370 (Böl. XXVI)

Kimisine göre, kendisinin söz konusu tarikatın din adamı olmayan bir üyesi olduğunu söylemiştir ki,[68] bu olanaksız değildir.[69] Nişancısı Halet Efendi[70] şüphesiz onlarla ilişki içindeydi: Galata'daki Mevlevi tekkesini kuran bu kişiydi;[71] başı bir süre burada gömülü kalmıştır.[72] Bundan başka, Halet, Yeniçeri-Bektaşi grubunun vicdansız bir düşmanı olup[73] iktidarının Arnavutluk Bektaşilerine bağlı olduğu anlaşılan[74] Ali Paşa'yla savaşı savunmuştur.[75]

Babası gibi reformcu olan Sultan Abdülmecit de Mevlevileri kayırmıştır.[76] Rolland, onun hükümdarlığı sırasında Mevlevilerin Galata'daki başı hakkında şunları söylemektedir: *il est en effet l'une des bonnes têtes de l'empire ... Ami de Mahmoud, le chef actuel des Tourneurs fut au nombre de ces instruments ignorés mais efficaces, qui travaillèrent le plus puissamment au triomphe de la Reforme. Personne autant que lui n'aida le défunt empereur à déjouer l'opposition de l'Uléma, à percer par la voie des interprétations théologiques les obstacles du Koran.* [İmparatorluğun önemli adamlarındandır. Mahmud'un arkadaşı, Mevlevilerin şimdiki şeyhidir, reformun zafere ulaşması için en büyük çabayı gösterenlerdendir; etkili ama ses getirmeyen bir faaliyet yürütmüştür. Merhum imparatorun ulemanın direnişi kırmasında kimse onun ka-

---

vd.'ne bakınız. 1634'ten beri tarikatın onlarla ilgili resmi bir pozisyonu olmuştur; çünkü Konya'nın reaya nüfusunun sağladığı gelirler IV. Murat tarafından onlara verilmiştir (d'Ohsson, *Tableau,* II, 309).

68. Pardoe, *City of the Sultans,* I, 55, II, 62; J. P. Brown, *Dervishes,* s. 346.

69. Muhtelif kaynaklar Abdülhamit'in Bektaşi (Eliot, *Turkey in Europe,* s. 182) ve Rifai (White, *Trans. Vict. Inst.*'ın içinde, XI (1908), s. 235, Ramsay, *Impressions of Turkey,* s. 149) tarikatlarına ait olduğunu söylemiştir. İkincinin doğru versiyon olduğu görülmektedir. Rifailer Abdülhamit'in bir rüya vasıtasıyla tarikatlarının bir üyesi olduğunu iddia etmektedir; bu rüyada Abdülhamit'e bir yılan saldırmış ve o da tarikatın kurucusundan yardım istemiştir. Bunun üzerine yılan ortadan kaybolmuş ve Sultan da hemen birisini bir Rifai şeyhine göndermiş ve tarikata kabul edilmiştir. Rifai Ebul Huda'yı kendisine danışman olarak seçmesi bu duruma atfedilebilir (Jacob, *Beitrage,* s. 47, n.2). Musul'un eski konsolosu bana Genç Türkler'in [Jön Türkler] rejimlerinin başlangıcında Ahmet Rifai'nin sarayın yakınındaki tekkesini yok etme girişiminde bulunduklarını anlatmıştır. Diğer yandan, sağlam bir kaynak bana Bektaşiler'in hepsinin, her ne kadar Abdülhamit onlara zulüm etmediyse de, Jön Türklere oy verdiğini söylemiştir.

70. Mahmut'un nişancısı Halet Efendi 1820'de gücünün doruğundaydı (Ubicini, *a.g.e.*, II, 102) ama kendi amaçları doğrultusunda tavsiyelerde bulunduğu Yunan Savaşı'ndaki başarısızlıktan ötürü başını kaybetmiştir. Gücünü yitirişinin öyküsü Walsh'ın *Journey*'inde s. 70 vd.'de anlatılmaktadır; sığınmak için Konya'daki Mevlevilerin yanına giderken Sultan'ın kuryesi tarafından yakalanmıştır.

71. R. Walsh, *Journey,* s. 70; Burgess, *Greece and the Levant,* II, 223.

72. Pardoe, *a.g.e.* I, 53; Frankland, *Constantinople,* I, 133.

73. Walsh, *Constantinople,* II, 92, *Journey,* s. 72; McFarlane, *Constantinople in 1828,* II, 131 vd.

74. Walsh, *Journey,* s. 70.

75. Ali, Bektaşi olmakla övünmüş ve siyasi amaçları için tarikatı kayırmış ve kullanmıştır: Yukarıda s. 377-8'e (Böl. XXVI) bakınız.

76. MacFarlane, *Turkey and its Destiny,* II, 229 vd. Krş. I, 200; ayrıca W. F. Lynch, *Expeditions to the Jordan,* s. 89.

dar yardımcı olmamıştır; bunu, Kuran'ın ilahiyat yorumları yoluyla yapmıştır.][77] Bu pasaj muhtemelen Mevlevileri, 1826'da Bektaşileri mahkûm etmiş dini konseyde temsil etmiş aynı kişiye işaret etmektedir.[78]

Dolayısıyla, sultanın, (1) yeniçerilere ve onların Bektaşi müttefiklerine ve (2) ulemaya karşı Mevlevi tarikatıyla siyasi ittifak oluşturduğuna dair bir argüman geliştirmiş olduğumuzu iddia edebiliriz.

Mevlevi tarikatı bu muhaliflerin her birinden bir kazanım sağlamıştır. O zamana kadar Bektaşilerin başı, yeniçerilerin doksan dokuzuncu ortasında resmi albay rütbesine sahipken,[79] Mevlevilerin başıysa II. Mahmut'tan yeni örgütlenmiş ordusunda mareşal (müşir) rütbesini elde etmiştir.[80] Benzer şekilde, sultanın kılıç kuşanmasında müftüye verilmiş olan ayrıcalık Mevlevilerin başına aktarılmıştır.

II. Mahmut'un kılıç kuşanmasının gizli tarihi muhtemelen hiçbir zaman bilinemeyecektir; büyük ihtimalle o zamanın müftüsü korkusundan bu töreni yönetmek istememiş ve bu yüzden de yerini alması için Mevlevi tarikatının en yüksek ruhani lideri çağrılmıştı. Başarılı rakibi Abdülmecit'e kılıç kuşatırken, müftünün törende hazır olmaktan sakınması, 1839'da durumun hâlâ gergin olduğunu göstermektedir. Fakat Mevlevilerin ayrıcalığı günümüze kadar, Osmanlı'nın Rum'un Selçuklu Hanedanı'yla olan ilişkisini muhafaza etmek için değil, II. Mahmut'un onların yardımıyla gerici dini grup karşısında kazandığı zaferi sürdürmek için devam etmiştir; aynı şekilde, üstlerinin askeri rütbesinin de, tarikatlarının yeniçeri ve Bektaşilerin temsil ettiği gerici askeri grubun egemenliğini kırmada oynadığı rolü hatırlatmak için muhafaza edildiği düşünülebilir.

---

77. C. Rolland, *La Turquie Contemporaine* (1854), s. 223; Bilgi Prens Ghika'dan gelmiştir.
78. Esad Efendi, *Destr. des Janissaires*, s. 315. Mevlevilerin Galata Tekkesi başkentteki tüm kurumlardan önce gelmektedir ve II. Mehmet'in bir kuruluşu olduğu varsayılmaktadır. 1491-2'de inşa edilmiş ve 1795-6'da III. Selim tarafından yeniden inşa edilmiştir (Mordtmann, *Encycl. of Islam*, sv. *Constantinople*'un içinde, s. 875). Bu tekkeye dair çarpıcı bir izahat ve başının gücü hakkında Osman Bey, *Les Imans et les Derviches*, s. 100'e bakınız.
79. D'Ohsson, *Tableau*, II, 312.
80. Cuinet, *Turquie d'Asie*, I, 829; Jacob, *Beitrage*, s. 9.

XLVII
Sınama Sütunları[1]

Kendine saygısı olan hiçbir Kahireli rehber, müşterilerine, Fostat'taki Amr Camii'nde görülecek ilginç şeyler arasında güney kapısının yanında bulunan, popüler batıl itikada göre mucizevi bir şekilde gerçek Müslümanlar ile kâfirleri birbirinden ayırma gücü olan iki sütunu göstermeyi ihmal etmez.[2] Arasından ortalama yapıdaki bir insanın zorlukla geçebildiği birbirine çok yakın bu sütunlar (yaklaşık 25 cm), ne kadar şişman olursa olsun gerçek bir Müslüman'ın geçmesine izin vermekteydi ama ne kadar ince olursa olsun bir kâfir de buradan geçememekteydi. Diğer bir deyişle, bu aralık, hakiki bir Müslüman geçeceği zaman doğaüstü bir şekilde genişlemekte ve bir kâfir geçmeye kalkıştığında da daralmaktaydı.

Kahire'de bu amaçla kullanılmış sütunların, uzun süre söz konusu batıl itikatla ilişkilendirilmedikleri anlaşılmaktadır. Altmışlarda (1860'lar) camiyi ziyaret eden kişiler, bundan bahsetmemektedir, her ne kadar Mekke'den mucizevi şekilde transfer edilmiş sütun mucizesine değinmekteyseler de.[3] Bununla beraber, batıl itikadın kendisi son derece eskidir ve iyi belgelenmiştir. Dini bir test olan ayinin amacı, onu, evrensel düzeyde geçerli olan birçok benzer "arasından geçme" ayininden ve bir hastalığın iyileştirmesi vb'yle ilişkili genelde "uğurlu" eylemlerden net bir şekilde ayırmaktadır.[4] Sembolizmi, ileride göreceğimiz gibi, Hıristiyan bir kökeni olduğunu düşündürmektedir. Bu yüzden, hem Hıristiyan hem de Müslüman dünyalarının çeşitli kısımlarındaki gelişmeleri veya dallara ayrılmaları üzerine, alışılmıştan daha titiz bir çalışmaya girişilebilir ve bu yüzden, benzer fenomenlerin araştırılması açısından gerekli ve değerlidir.

---

1. Bu bölüm *B.S.A.* XXIV, 68 vd.'den yeniden yayınlanmıştır.
2. Murray, *Egypt* (1900), s. 380-1; Sladen, *Orient. Cairo*, s. 183 ve *Queer Things about Egypt*, s. 198; Goldziher, *Culte des Saints ... Musulmans*, *Rev. Hist. Relig.*'in içinde, II (1880), s. 345.
3. Örneğin Petermann, *Reisen im Orient*, II, 384'e bakınız.
4. Yukarıda s. 182 vd.'ne bakınız.

Bu derece teolojik karakterde olan ve Doğu Akdeniz'in her iki büyük dini İslam ve Hıristiyanlık tarafından paylaşılan bir batıl itikada daha uygun bir köken yeri, Kudüs'ten başka bir yer olamaz ve böyle bir varsayımı kabul ettiğimiz takdirde çok fazla yanlış bir seçim yapmış olmayız. Elimize geçiş sınamasıyla ilgili olarak ulaşan en erken kayıt elbette Kudüs'tendir ve ayin günümüze kadar Kudüs'te devam etmiştir, her ne kadar farklı kutsal yerlerde olsa da. 723'te S. Williband, Kutsal Kent'e hac yolculuğundayken, Zeytindağı'nda bulunan Göğe Yükseliş Kilisesi'ni ziyaret etmiştir. Burada, der Williband, "kilisenin içinde, hem kuzey hem de güney duvarının karşısında, 'Ey Celileliler, neden göğe bakıp duruyorsunuz' diyen iki kişinin anısına" iki sütun durmaktadır.[5] "Ve bu duvar ile sütunların arasından geçebilen kişinin günahları bağışlanacaktır."[6]

Şu andaki bilgimizle, Williband'ın izahatından sütunların yerlerini çıkarmanın mümkün olmadığı gözükmektedir. Sınamanın ana fikri elbette, Kahire'de olduğu gibi, burada da sütunlar ile duvar arasındaki açıklığın dar olmasıydı ve muhtemelen bu son derece Bizansvari düzenlemeden bitişik duvardaki anti-pilaster'e [ters-yarım ayağa] bakan bir sütun varsayabiliriz. "Celileliler" sembolizmi kesinlikle bir yaratıcılıktan daha fazla bir şey değil gibidir: Ayinin kendisinin Aziz Mathaios'un, kurtuluşun zorluğunu anlatmak için dar geçiş tasvirini kullanan metinlerine bağlı olduğu anlaşılmaktadır.[7] Aynı zamanda, Mesih'in semaya yükseldiği noktada bulunan Göğe Yükseliş Kilisesi'nde, sık sık Rum Ortodoks Kiliselerinde karşılaşılan iki metnin özel bir önemi olduğunu da unutmamalıyız. Bunlar (1) "bu Tanrı'nın Evi'nden başka bir şey değildir, *burası cennetin kapısıdır*"[8] ve (2) "Bu *Rabbin kapısıdır*: *Buraya haktanırlar girecektir*".[9] Ve bunların, Wiliband'ın zamanında âdet olduğu üzere hacıların bir inayet

---

5. *Yeni Ahit, Elçilerin İşleri,* I, 11.
6. Der. Wright, s. 19. Orijinal metin şöyledir: ilia ecclesia est desuper patula et sine tecto; et ibi stant duae columnae intus in Ecclesia contra parietem Aquilonis, et contra parietem meridionalis plagae. Illae sunt ibi in memoriam et in signum duorum virorum qui dixerunt: Viri Galilaei, quid statis adspicientes in coelum ? Et ille homo, qui ibi potest inter parietem et columnas repere, liber est a peccatis suis. (Willibaldus, *Vita seu Hodoeporicon*, s. 376, Mabillon, *Acta SS. Ord. Bened., Saec.*'in içinde, III, pt. II, s. 365 vd.; ayrıca *Canisii Thesaurus*, der. Basnage, II, 111-12, Tobler tarafından alıntılanmış, *Siloahq*, s. 94-5).
7. *Yeni Ahit, Matta* VII, 13-14 (İncil) ve XIX, 24 (İncil) Krş. *Yeni Ahit, Markos* X, 25; *Luka* XVIII, 25.
8. *Kutsal Kitap, Yaratılış* XXVIII, 17.
9. *Kutsal Kitap, Mezmurlar* CXVIII, 20: Burckhardt bu metnin Shmerrin Köyü'nde bir kapının üzerinde olduğunu tespit etmiştir (*Syria,* s. 105).

testi olarak geçmeleri gereken iki dar açıklığın üzerine veya yakınına yazılmış olmaları olanaksız değildir.[10]

Williband'ın *liber est a peccatis suis*'inin [*kendi günahlarından kurtuldu*] tam anlamına gelince, muhtemelen kesin bir şey söylemek olanaksızdır ama Sina Dağı paralelinden yola çıkarak, konuyu bir parça aydınlatmak mümkün olabilir. Burada kutsal dağa çıkış, uygun şekilde günah çıkartmış hacılarla sınırlandırılmıştı ve dağa çıkmaya başlamadan önce günah çıkarttıklarını gösteren bir geçitle işaretlenmiş bir sertifika bulundurmaları isteniyordu. Sınırlama, "Rabbin kutsal tepesine kim gidecek ve O'nun kutsal yerinde kim dikilecek? Elleri temiz ve kalbi saf olan" metniyle gerekçelendirilmekteydi.[11] Felix Fabri bize,[12] ortaçağda var olmuş görüşlere göre Mesih'in kanı vekâleten ellerinde olan ve bu yüzden de ayinsel olarak elleri temiz olmayan Yahudilerin bu geçitten geçmelerinin doğaüstü bir şekilde engellendiğini söylemektedir.[13] Hacıların, kutsal Zeytintepesi'ndeki mabede kabul edilmeden önce günah çıkartmaları âdet olmuş olabilir.[14]

Felix Fabri aynı ayinin Göğe Yükseliş Kilisesi'nde karşılaşılan, muhtemelen orijinal geçitlerin kaldırılması veya değiştirilmelerinin yol açtığı yapısal tadilatlardan dolayı olan[15] farklı bir versiyonu olduğu anlaşılan bir ayinin de onun zamanında Doğu Hıristiyanları tarafından tatbik edildiğini söylemektedir. Bu ayin kilisenin belli bir sütununa sarılmaktan ibaretti. Eğer söz konusu hacı, kollarıyla etrafını sararak parmaklarını birleştirebiliyorsa, bu kutlu bir işaret olarak

---

10. Benzer şekilde, Mekke'den Arafat'a giderken [Cebel-ür Rahme] beyaza boyanmış taşlardan yapılmış, "el Alameyn" adı verilen ve birbirinden 80-100 adımlık mesafede olan iki sütun vardı. Hacılar, Arafat'a giderken ve daha da sık olarak Arafat'tan gelirken bunların arasından geçmek zorundadır (Burckhardt, *Arabia*, I, 113).

11. *Kutsal Kitap, Mezmurlar* XXIV, 3-4. Dayandığım otorite, R. Clayton'un *Journey to Mt. Sinai by the Prefetto of Egypt* (1722)'yi alıntılayan E. H. Palmer, *Desert of the Exodus*, s. 105'tir. G. Ebers'e (*Durch Gosen*, s. 313 vd.) göre, onlara, manastırda, ikinci kapıda teslim edilmek üzere ikinci bir belge daha verilmekteydi.

12. *Evagat*, II, 455.

13. Dini sebeplerle yapılan benzer doğaüstü müdahalelerden, *Nouv. Jour. As.* VIII (1831), s. 296-300'ün içinde Petachia, *Tour du Monde*, (girişsiz ama Yahudilerin sürünerek girdikleri bir deliğin bulunduğu bir duvarla çevrilmiş Hezekiel'in kabri: Bununla beraber, Tabernaculum Yortusu'nda deve üstünde bir adamın geçebileceği kadar genişlemekteydi) ve Mandeville, der. Wright, s. 199 da (Muhammed'in Arabistan Çölü'nde bulunan küçük, alçak keşiş şapeline girmesi sırasında alçak olan giriş sanki büyük bir kilisenin veya bir sarayın girişiymişçesine son derece büyümekte, genişlemekte ve yükselmektedir") bahsetmektedir.

14. Meron'daki Hillel ve Shammai kabirleri yakınında, dindar kişilerin dolu, dinsizlerin de boş buldukları taştan yapılmış bir havuz vardır ama suyun akacağı bir çıkış yoktur (Petachia, *a.g.e.*, s. 392, Carmoly, *Itinéraires*, s. 311'de alıntılanmıştır). Dindarlar Susa'da asılı duran Danyal'ın tabutunun altından geçebilir ama dinsizler geçemez (Petachia, *a.g.e.*, s. 366).

15. İki izahat arasında kilise Haçlılar tarafından yeniden inşa edilmiş ve Selahattin tarafından da yıkılmıştır (Tobler, *Siloahq.*, s. 97).

kabul ediliyordu[16] ama Fabri, bunu ya bilmiyordur ya da aşağılayarak belirtmek istememiştir. Bununla beraber, ayinin "Sınama Sütunları" öyküsünde bir yeri olduğunu göreceğiz.

Azize Pelagia'nın kabrinin bulunduğu kriptada[17] (Göğe Yükseliş Kilisesi'nin hemen yakınındadır) Williband'ın anlattığı ayinin biraz değişmiş bir şekilde varlığını sürdürdüğü anlaşılmaktadır. 1185 ve 1250 tarihlerinde (yaklaşık) iki Rum hacı[18] ve 1489'da da bu kez Felix Fabri[19] tarafından anlatılmaktadır. Tüm izahatlar birbiriyle uyum içindedir. Tövbekârların kabir ile kriptanın duvarı arasındaki dar geçitten sıkışarak geçmeleri âdetti; bunu yapabilmeleri onların tanrı tarafından kabul gördüklerinin kanıtı olarak görülmekteydi: Eğer daha önceki günah çıkartmaları kusurluyduysa, geçmeleri mümkün olmamaktaydı. Burada bir kez daha güçlü bir şekilde Sina'nın anımsatıldığını görüyoruz. Azize Pelagia'nın Müslümanlarca Hasan el Mısri'nin kızı olarak bilinmesi[20] ve Hasan el Basri'nin kabrinin onunkine benzer bir özelliğinin olması ilginçtir.[21]

On yedinci yüzyılda aynı batıl itikadın, tekrar biraz değişmiş bir biçimde, başka bir Hıristiyan binası olan Kutsal Kabir Kilisesi'nde tekrar belirdiği görülmektedir. Aslında sanki Müslüman tecavüzleri onu sürekli farklı yerler seçmeye zorlamaktadır.

Doubdan,[22] 1652'de, Mesih'in Hapishanesi Şapeli'nin yakınında hacıların duvarla aralarından sıkışarak geçtikleri iki küçük sütun tespit etmiştir; başarılı geçiş, günahların bağışlanması değil, meşruluğun göstergesiydi. Aynı batıl itikadı 1674'te Nau[23] da anlatmaktadır ama o, iki sütunun arasından geçildiğinden bahsetmektedir. Ayin amacındaki tam değişime, Müslüman versiyonların tartışılmasında geri geleceğiz.

---

16. Fabri, *Evagat.*, II, 134.
17. Tobler, *Siloahq.*, s. 126'ya göre hücresi ve kabri M.S. 600'e kadar götürülebilir (Piacenzalı Antoninus).
18. 1185 civarında *Anon. Allatii*, s. 87, *de lacis Hierosol.* (L. Allatius, *Σύμμικτα* [*Simmikta*], c. I'in içinde), (Tobler, *Siloahq.*, s. 130, *Anon.*'u 1400 civarına yerleştirmektedir) ve 1250 civarında Perdiccas (L. Allatius, *Σύμμικτα* [*Simmikta*], I, 72).
19. *Evagat.* I, 298: Krş. Khitrovolu Grethenius, *Itin. Rıısses*, s. 180.
20. "Rabahit Bint Hassan el Mısri" (Tobler, *Siloahq.*, s. 126). Pelagia'nın kabri bazen Mısır'ın Azize Meryem'inin (*el Masri*) kabriyle karıştırılır; onun öyküsü de Magdalena'nınkine benzerdir (Tobler, *Siloahq.*, s. 133). Tobler, *Siloahq.*, s. 131'e göre, 1500'ler civarında üzerinde bir cami inşa edildiğinde Hıristiyanların ona ulaşması zorlaşmıştı. Mejir-ed-din (s. 132) bu tarihte buranın hacılar tarafından sık ziyaret edildiğini söylemektedir ama mezardan bahsetmemektedir.
21. Niebuhr, *Voyage en Arabie*, II, 181 (Eski Basra). Onun kubbesi iki kez düşmüştür. Bunun üzerine belirmiş ve bir kubbe değil, bir kule istediğini ve kabrinin de, tavaf edilmesini önlemek için bir duvara yaslanmış şekilde olmasını arzuladığını söylemiştir. Onun Azize Pelagia'yla bağlantısı için Hasluck, *Letters*, s. 189'a bakınız.
22. *Tere Sainte* 1651-2, s. 75.
23. M. Nau, *Tere Sainte*, s. 193 vd.

Bununla yan yana geçerli olan, Le Bruyn'un çalışmasında gördüğümüz gibi,[24] tövbekârın inayet durumunda olduğunun ispatlanması fikriydi.

Kutsal Kabir Kilisesi'ndeki Aziz Longinus Şapeli hakkında Kelly şöyle demektedir:[25]

> "Sunaklardan birinin altında delikli bir taş vardır ve kısa bir oluğun içine yerleştirilmiştir; bu haliyle bu delikten bir hayaletten başka bir şeyin geçmesi mümkün değildir. Buna rağmen, bunu başarmak Rumlar arasında geleneksel kefaret biçimiydi ve bunu (Araf) olarak adlandırmaktaydılar; kendisini buradan geçirmeye çalışan hamile bir kadın bebeğini düşürünceye kadar buna devam edilmiştir; söz konusu kazadan sonra Türkler, bu taşı demir bir ızgarayla muhafaza etmeye başlamıştır."

Bu, Kudüs'teki Hıristiyan mabetlerindeki sınama sütunları konusunu tamamlamaktadır, eğer Haçlılar zamanında Sion Dağı Kilisesi'nde uygulanmış ama amacının belirtilmediği benzer bir ayine dair tatmin edici olmayan izahatı dahil etmeyeceksek:

> Ante Chorum quaedam pretiosi marmoris columna juxta murum posita est, quam simplices homines circummigrare solent [Muganni lerin durduğu yerin ve duvarın yanında değerli bir mermerden yapılmış bir sütunun etrafında sıradan insanların tavaf etme geleneği vardı.].[26]

Özetleyecek olursak, söz konusu ayinin eski biçimine (sütun ile duvar arasından geçme) ilişkin iki değişiklik ve amacının da tam olarak ikiye ayrıldığını tespit edebiliriz:

(a) Azize Pelagia'da geçiş, sütun ile duvar arasından değil, kabir ile duvar arasındandır.

(b) Kutsal Kabir Kilisesi'nde geçiş, sütun ile duvar veya iki sütun arasındandır.

(c) Göğe Yükseliş Kilisesi'nin daha sonraki ayininde, her türlü geçiş eylemi, ayin için kullanılan sütunu kucaklamayla değiştirilmiştir. Orijinal sembolizm kaybolmuştur ama daha sonraki ayinin amacının belirtilmediğine dikkat edilmelidir.

Sütun sınaması uygulamasının Müslümanlar tarafından ilk kez kaydı on yedinci yüzyılın ortasından daha erken değildir. Yer Kudüs'tür ve

---

24. *Voyage* (1683), II, 258 vd.
25. Vere Monro, *Summer Ramble, Syria* [1835], s. 216-17'yi alıntılayan Kelly, *Syria*, s. 367. Benzer bir öyküyü Tobler da (*Golgatha* [1851], s. 337) d'Estourmel, *Journal*, II, 93 [1832]'den alıntılamaktadır; onun zamanında bu geleneğin unutulmuş olduğu anlaşılmaktadır.
26. Theodericus, *De Locis Sanctis* [Kutsal Yerler Hakkında] (1172 civarı), der. Tobler, s.56.

yapı, Kubbetü's-Sahra'dır. Elbette uygulamanın daha erken bir döneme ait olmadığını söylemek, özellikle Haremü'ş-Şerif alanının tamamı ve de Kubbetü's-Sahra'nın içi günümüze kadar gayrimüslimlere kesinlikle yasak edilmiş olduğundan doğru değildir. Fakat hem Haçlıların hem de Müslüman yazarların bu konuda sessiz kalması ve Müslümanlar arasından birinin (Mejir-ed-Din)[27] Hıristiyanların Zeytintepe'sindeki batıl itikat kökenli uygulamasına karşı uyarıda bulunması, Kubbetü's-Sahra'daki sütun sınamasının ilk kayıtlarımızdan daha eski olmaması ihtimalini mümkün kılmaktadır. Bundan başka, Muhammed'in semaya mucizevi yükselişini gerçekleştirdiği Kubbetü's-Sahra, bu ayini, tıpkı Göğe Yükseliş Kilisesi'nde Hıristiyanların durumundakiyle aynı anlamda uygun kılmaktadır: Ve Kubbetü's-Sahra'nın geleneksel olarak Yakup'un tasavvurunun yeri[28] olan Bethel [İbranice'de Tanrı'nın Evi] şeklinde tanımlanması[29] onu ikinci kez bir sembolik cennet girişi yapmaktadır. Bundan başka, *Matthaios* [Matta] XIX, 24'ün metnine Müslümanlar, onun Kuran'a uyarlanmış[30] olmasından dolayı aşinadır; burada, inanmayanların "bir deve iğnenin deliğinden geçmediği sürece cennete giremeyecekleri" söylenmektedir. Son olarak da, en azından bir olağanüstü tesadüfler dizisi olarak, Kubbetü's-Sahra'nın kriptasının Mesih'in zina yapan kadınları affettiği bir yer olarak kabul edildiğine ve bu yüzden Frenk zamanında *confessio*[31] [bir tür kripta] olarak bilindiğine (tıpkı Göğe Yükseliş Kilisesi'nin altında, eski fahişe Pelagia'nın kefaret günlerini geçirdiği mağaranın *ἁγία ὁμολόγησις* [ayia omoloyisis (itiraf azizesi)] olarak bilinmesi gibi) işaret etmeliyiz.

On yedinci yüzyılın ortasında Kubbetü's-Sahra'da Müslümanların tatbik ettiği şekliyle sütun sınamasına dair iki izahat, yapının kendisinden ayrı ve batı girişinin yakınına yerleştirilmiş, birbirine özdeş bir çift sütundan bahsetmektedir. Rahip Eugène Roger (1653), Müslümanlarla ilgili olarak, bunların arasından kolaylıkla geçecek kişinin kaderinin Müslüman cennetine gitmek olduğunu ve eğer bir Hıristiyan, böyle bir girişimde bulunursa onun, kaçınılmaz olarak bu sütunlar tarafından parçalanacağının genelde kabul edildiğini belirtmektedir.[32] İkinci otoritemiz D'Arvieux da (1660) bunların *meşrulık*

27. M.S. 1495, Tobler, *Siloahq*, s. 124'te alıntılanmıştır. Krş. Frater Philippus de Aversa'nın binaya dair verdiği uzun ve açık izahatla; bunun için *Z.D.P.V.* I, 210 vd.'ne bakınız.
28. *Kutsal Kitap, Yaratılış* XXVIII, 17.
29. Lubomirski, *Jérusalem*, s. 272.
30. VII, 38 (Sale'nin baskısı, s. 108).
31. Tobler, *Topogr. von Jerusalem*, I, 544: Krş. Theodericus, *De Locis Sanctis*, s. 43, 123.
32. Chateaubriand, *Itinér.* II, 376.

kehaneti olarak kullanıldığını ve gayri meşru çocukların bu geçişi, en azından büyük bir zorluk yaşamadan, gerçekleştiremediklerini söylemektedir.[33] Kubbetü's-Sahra'daki sınama uygulamasından daha sonraki dönemlere ait herhangi bir yazar bahsetmemiştir. Bir yanda (1) cennete uygun olma ve diğer yanda da (2) meşru olma gibi iki fikrin ilişkilendirilmesi Kutsal Kabir'de halihazırda karşımıza çıkmıştır ve daha sonra tekrar karşımıza çıkacaktır. Bu iki fikir arasındaki temas noktası nedir?

Olası bir yanıt, Müslüman ve belli bir yere kadar da Yahudi teolojisinde ruhun Yaratanla ilişkisinin, âdet üzerine, karı koca arasındaki ilişki şeklinde tasvir edilmesinde bulunur. Bir erkeğin başlıca erdemi Tanrı'ya sadakat olduğundan, bir kadınınki de kocasına sadakatidir: Sadakatsizlik her iki durumda da en büyük günahtır.[34] Kadının çocuğunun meşruluğu onun kocasına sadakatine bağlıdır ve hamile bir kadının mucizevi sütunlar arasından başarıyla geçmesi sayesinde her ikisi de tatmin edici şekilde sınanmış olur. Gerçekten de hamile kadın geçişinden defalarca bahsedilmiştir, her ne kadar bu ayinin başkaları tarafından da (muhtemelen bebekler) meşruluklarını ispatlama amacıyla paylaşıldığı ortadaysa da.[35]

Sütunlar sınamasıyla, ikinci kez, Kudüs'te Mescid-i Aksa'da Müslüman hamilerin kontrolü altında karşılaşılır. Burada bundan yetmişli yılların [1870'ler] çeşitli yazarları bahsetmektedir[36] ve Conder bize, iki sütun arasındaki aralığın, geçme girişimini engellemek için bir demir çubukla kapatıldığı 1881'de yasaklanmış olduğunu söylemektedir. Ayinin amacının sadece başvuranın cennete uygunluğunun sınanması olduğu anlaşılmaktadır.

---

33. *Mémoires*, II, 210 vd., caminin pencerelerini tamir etme işi için tutulmuş keşişlerden topladığı bilgiyi anlatmaktadır.

34. Fikirlerin aynı gruplandırılması için, Arap atlarının işaretlerini değerlendirmede bacakta görülecek bir yıldızın, hayvanın sahibinin bir Müslüman olarak Sünniliğinin şüpheli olduğuna ve karısının da eşini aldatacağına işaret ettiği kabul edilir (Kelly, *Syria*, s. 446).

35. Takdiri ilahi, aralarında (1) erdem, (2) ölümcül günahtan muafiyet, (3) inayet durumu, (4) (Müslümanlar için) inanç gibi, merkezi fikrin cennete uygunluk olduğu geniş bir alana yayılmış çeşitli fikirleriçerir. Müslümanlar için meşrulukla aynı fikir değildir, her ne kadar İslam "kurucuların soyuna" özel ayrıcalıklar tanısa da; bunların Peygamber'in soyundan olmalarına ilişkin meşruluğunun makul şekilde herhangi bir inayet testiyle sınandığı varsayılabilir. Hatırlanacağı gibi, hem Yahudiler hem de Müslümanlar din değiştirenleri kabul etmektedir.

36. Conder, *Jerusalem*, s. 232; Lady Burton, *Inner Life of Syria*, s. 379; J. A. Bost, *Souvenirs d'Orient* (1874), Pierotti, *Légendes Racontées*, s. 33 vd. (renk ve koniklik olarak *yeşil-antik* olduklarını söylemektedir): Lubomirski, *Jérusalem* (1878), s. 277. De Vogüé, *Syrie*, s. 202 vd., törenin komik bir izahatını sunmaktadır. Tobler, *Topogr. von Jerusalem*'inde (1853) söz konusu batıl itikattan bahsetmemektedir: Hatırlanacağı gibi, Haremü'ş-Şerif'e bölgesine girmek bu dönemde hâlâ neredeyse olanaksızdı.

Bu ayin Kudüs'ün dışında (anlaşılan) Urfa'da (Edessa) Ermeni Surp Sarkis Manastırı'nın kontrolü altındaki Yakubi Aziz Efraim Kriptası tarafından kopyalanmıştır, her ne kadar; "Mezarın önünde, duvarın yakınında kayadan yapılmış bir sütun vardır, herkes duvar ile bunun arasından geçmeye çalışır." diyen yegâne otoritemiz[37] buna kesin bir amaç atfetmese de.

Azize Pelagia Kilisesi ayininden bir intihal vakası olduğu anlaşılan bir ayine, Kapadokya'da Hasan Köy'de, Aziz Gregorios'un kız kardeşi Azize Makrina'nın gömüldüğü iddia edilen yerde rastlanır. Kabri ziyaret eden hacılar genelde yapıyı tavaf eder ama eğer azizeye yerine getiremedikleri bir yeminde bulundularsa, lahdin duvara birkaç santimetre kadar yaklaştığı yerde olağanüstü bir kuvvet tarafından durdurulurlar.[38]

Göğe Yükseliş Kilisesi'nin orijinal ayininden başka bir türeme de (muhtemelen Haçlılar'dan gelen[39]) Belçika'da Nivelles'dedir; burada, Azize Gertrude Kilisesi'nde, "dans une chapelle ... un pilier monolithe de 1m 30 de hauteur et de 24c.de diametre environ, sans utilite speciale dans la batisse, est appuye sur une base reliee au mur et distancee du sol par deux marches. Le peuple pretend que toute personne qui n'est pas en etat de grace ne peut passer entre le mur et le pilier: Pespacement est environ de 30 centimetres. [bir şapelde... yekpare taştan yaklaşık 1,30 metre yükseklikte ve 24 santimetre çapında, bina için özel bir faydası olmayan bir kolon duvar kenarında bir kaideye oturtulmuştur ve yerden iki basamakla yükseltilmiştir. Halk, Tanrı'nın inayeti üzerinde olmayanların duvar ve sütunarasından geçemeyeceğini söylerler: mesafe yaklaşık 30 santimetredir.]"[40]

---

37. H. Petermann, *Reisen im Orient*, II, 354.
38. Carnoy ve Nicolaides, *Trad. de l'Asie Mineure*, s. 206. Benzerlikler için yukarıda s. 627'ye (Böl. XLVII) bakınız.
39. Benzer şekilde, Aziz Hubert efsanesi de Roma'dan Belçika'ya yayılmıştır. Çünkü birçok emanet buraya taşınmıştır; yukarıda s. 464'e (Böl. XXXVI) bakınız. Azizlerin öykülerinin yayılmasının seküler karşılıkları, Baring Gould'un aktardığı iki efsanede bulunur (*Curious Myths*, 2. seri, s. 206 vd., 314 vd.). İlki, Poitoulu Lusignan'ların masalımsı kadın atası Melusine'nin efsanesidir; ikincisiyse, nasıl Belçikalı Godefroi de Bouillon'un bir atasının, gizemli bir kadın olan Beatrice'le bir pınarın yanında tanıştığını ve sonunda evlendiğini anlatmaktadır. Yani Haçlı Seferleri sırasında dikkat çekici derecede meşhur olmuş aristokrat Poitou ve Belçika ailelerinde İran tesiri altındaki iki masalsı atanın öyküleri anlatılmıştır. Bu tip öykülerin yayılmasında Troubadour'lar [gezici müzisyenler] başıca faillerdi ama başka bir önemli unsur da Haçlıların Doğu'da yeni fethettikleri topraklarına yerleşmesiydi; Hasluck, *Letters*, s. 117-18'e bakınız.
40. Sébillot, *Folk-Lore de France*, IV, 157, *Wallonia*, III, 15'te O. Colson'dan bir alıntı olarak. Sébillot'un son derece ayrıntılı çalışması Fransız bölgesine paralel bir durum sunmamaktadır. Azize Gertrude'unki, 645'te Azize Gertrude'un kurmuş olduğu bir Benedikten manastır kilisesidir.

Müslüman tarafında kuzey Afrika'dan aşağıda verilen üç örnek, gayet açıkça Kudüs prototiplerinden türetilmiştir; ayin biçimi, sütunların arasından geçiş ve ana amacı, yani Sünni dini görüşün kanıtlanması hepsinde ortak olan unsurlardır.

Fostat'taki (Eski Kahire) Amr Camii'ndeki Sınama Sütunları'ndan daha önce bahsettik. Her ne kadar bu sınamanın ana amacı yukarıda belirtildiği gibiyse de Douglas Sladen, *Queer Things about Egypt*'inde[41] bunların aynı zamanda kadın iffetinin sınanmasında da kullanıldığına değinmektedir. Bu uygulamanın burada eski olmadığını, muhtemelen doğrudan Kudüs'teki Aksa Camii'nden türemiş olduğunu daha önce belirttik. Damietta'daki [Dimyat] Amr Camii'nde de benzer Sınama Sütunları'nın bulunduğundan bahsedilmektedir. Aralarındaki boşluktan sadece, başka yerlerde olduğu gibi burada da muhtemelen inayet durumunda olan kişiler veya müminler anlamına gelen "erdemliler" geçebilmektedir.[42] Tunus'taki kutsal Kairuan [Keyrevan] kentindeki Sidi Okba Camii'nde de aynı şekilde bu türden bir çift sütun bulunmaktadır:[43] Somaki mermerinden olup Müslüman ortodoksluğunu sınama veya romatizmayı tedavi etme amaçlı kullanılırlar! El Aksa'dakiler gibi yukarıya doğru incelirler; bu yüzden, biraz hileyle uzun birinin geçme şansı, aynı beden yapısındaki kısa birinden daha fazladır.

Vaujany, Sınama Sütunları'nın Mısır camilerinde sık rastlanan bir özellik olduğunu belirtmektedir. Amr ve Sidi Okba camilerinin önemi dikkate alındığında, bu sütunların Kuzey Afrika'da geniş bir alana yayıldıklarını tespit etmek şaşırtıcı olmayacaktır.

Burada bir dini kabullenilebilirlik testi olarak, doğal kayalar arasından geçmeye dayanan iki sınama vakasından bahsedilebilir. (1) (Şii) Bektaşi mezhebinin başlıca merkezi olan Hacı Bektaş'ta ziyaretçiler, amaçlarının samimiyetine inandırmak için doğal kayadan oluşan bir tünelden geçer. Aralık dardır ve ziyaretçinin bu işe girişmeden önce silahlarını çıkartması gelenektendir: Silahlarla denendiğinde geçiş olanaksız olmasıyla ün salmıştır, her ne kadar bilgi kaynaklarıma göre bu kurala uymayı reddeden bir Arnavut beyi başarılı bir şekilde geçmişse de; bu cüretinden dolayı erken ölümle ödüllendirilmiştir.[44] (2) Uzun süredir Fez'de ikamet eden bir dostum Fas'ta son derece benzer bir ayinden bahsetmiştir; sözlerini alıntılıyorum.

---

41. S. 198: Krş. onun *Orient. Cairo*'su, s. 183.
42. Vaujany, *Alexandrie*, s. 205. Başka bir takdiri ilahi sütunu için, bu sefer Beytüllahim'de, Tobler, *Bethlehem*, s. 90'a bakınız.
43. Poiré, *Tunisie Française*, Paris, 1892, s. 187-8.
44. Ali Kemal Bey Klissura ve ağabeyi Fadıl Bey'den.

"Burada güvenilir bir görgü tanığına göre, Tetuan'ın güneyindeki dağlarda iyi bilinen bir yerde Mulay Abdüsselam bin Meşiş adındaki bir dağ mabedinde, hemen mabedin dışında, dar girişli iki kayanın arasında bir tür mağara vardır. Sadece "murda" bir kişi buradan geçebilir. Eğer söz konusu kişi "murda" değilse, kayalar tarafından parçalanır. "Murda" Allah'a ve ebeveynlerine özel gönderme yapan ve "kabul edilebilir" anlamına gelen teknik bir sözcüktür. Buradaki yerel gelenek gayrimeşru çocuk gibi bir şeyi bilmemektedir: Bunun mihenk taşı olduğu şey ahlak kurallarıdır."[45]

Bu iki durumun birbirine yakın benzerliği sadece bir rastlantı olabileceği gibi, her ikisi de bizim bilmediğimiz, muhtemelen Şii kutsal yerlerine ait aynı prototipe dayanıyor olabilir. Kudüs grubuyla nihai ilişkileri, henüz "kanıtlanmamış" daha fazla araştırmayı gerektiren bir ilişki olarak kabul edilmelidir.

Bir sütuna kehanet amaçlı olarak sarılmaya dair iki vaka (Göğe Yükseliş Kilisesi ayininin ikinci aşamasında olduğu gibi) bizim dizimizle ilişkili olabilir veya olmayabilir. Kucaklama ayininin kendisi erken olup bariz şekilde hacıların kutsal görülen nesneleri tutkuyla selamlamasından türemiştir. Piacenzalı Antoninus, bundan Sion Dağı'ndaki Kırbaçlama Sütunu'yla bağlantılı olarak bahsetmiştir.[46]

Bu örneklerden ilki, Şii İslam'ın büyük kutsal yerlerinden biri olan Küfe'dedir; burada, Ali'nin kendisinin getirdiği söylenen bir sütun vardır. Bu meşruluk kehaneti amacıyla kullanılır; gayri meşrular kucakladıklarında parmaklarını birleştiremez.[47] İkincisi, Sırp Makedonya'sında Alexandrovo'dadır; burada bir Bektaşi tekkesinde, Bosnalı bir erenin buraya getirdiği söylenen ve ziyaretçilerin kucakladıkları mucizevi bir kare sütun vardır. Kucakladıklarında her iki ellerinin parmaklarının birbirine değmesi, dua ettikleri isteğin gerçekleşeceği anlamına gelir.[48]

İki Şii ayininin birbiriyle bağlantısı barizdir; Alexandrovo türevindeki sınama amacının genelleştirilmesi tipiktir. Bu ikisini, elde daha fazla kanıt olmadan Göğe Yükseliş Kilisesi'ndeki ikinci ayinle ilişkilendirmek tehlikeli olacaktır, her ne kadar ikincisinin amacının bize kadar ulaşmadığı belirtilecekse de.

---

45. Bay J. M. Dawkins'ten.
46. Der. Tobler, XXII, s. 24; Kelly, *Syria,* s. 366.
47. Niebuhr, *Voyage en Arabie,* II, 216.
48. Evans, *J.H.S.,* XXI, 203'ün içinde: Bundan başka yukarıda s. 277'ye (Böl. XVII) bakınız.

XLVIII
Olimpiou'nun [Olympieion] Sütun Tepesinde Yaşayan Münzevisi

Atina'daki Olimpiou'nun Carrey'den günümüze gelen tüm erken çizimleri[1] sütun baştabanında, ancak nispeten son yıllarda buradan kaldırılmış, özel formuyla molozdan bir yapı göstermektedir.[2] Birçok yazar bu yapının bir sütun tepesi [stilit] münzevisinin meskeni olduğunu ima etmektedir; öyle ki, bu görüş, Gregorovius'un Atina üzerine olan ortaçağa ait çalışmasına sorgulanmadan dahil edilmiştir.[3] Bununla beraber, kaynaklarımız ayrıntılı şekilde gözden geçirildiğinde, Olimpiou'un sütun tepesi münzevisinin tamamen hayal ürünü olduğu ve tarihsel mevcudiyetinin söz konusu olamayacağı yeterince açık bir şekilde ortadadır. Burada ilk olarak yazarlarımızın münzeviyle ilgili tanıklıklarını ve ardından varsayılan hücresinin tabiatını gözden geçireceğiz.

Münzeviye ilk kez 1739'da değinilmektedir. Pococke, sütun baştabanındaki moloz yapıyı izah ettikten sonra (buna daha sonra geri geleceğiz), kuşku içinde şöyle devam etmektedir: "Kimi Adrianus'un sarayının o yüksek sütunların üzerine inşa edildiğini düşünmektedir ama bu duvarın [yani varsayılan hücrenin] modern olduğu görülmektedir... ve bu havadar yapıda bir münzevinin yaşadığını *iddia etmektedirler*."[4] Chandler'ın tanıklığı da benzerdir: "*Size denmiştir* ki burası bir münzevinin, şüphesiz bir sütun tepesi münzevisinin meskenidir.[5] Dodwell, 1805'te, "Bir sütun tepesi münzevisinin havadar meskeni *olmuş olduğu varsayılmaktadır*." derken,[6] Hobhouse da 1809'da

---

1. Omont, *Athenes au XVIIe Siecle*, res. XXII.
2. Belli ki yetmişlerde: Krş. Transfeldts, *Ath. Mitth.*'in içinde, I (1870), s. 112, n. 1.
3. Gregorovius, *Stadt Athen*, I, 68: Krş. Julliard, *Voyages Incohérents*, s. 301 vd., bundan bir gerçek olarak ve bu yüzyılın başı olacak kadar geç bir tarihe ait ayrıntılarla bahsetmektedir.
4. *Descr. of the East*, II, II, 166. Bu tarihten önce birçok kişi buranın Hadrianus'un sarayı olduğunu düşünmüştür (ör. Randolph, *Morea*, s. 22).
5. *Travels in Greece*, II, 87.
6. *Tour through Greece*, I, 389: Yoldaşı Pomardi öyküyü daha ayrıntılı anlatmakta, ifadelerine "al dire de' naturali" deyişini katmaktadır (*Viaggio nella Grecia*, I, 150).

"*Rumlar ile Türkler* burayı bir azizin meskeni *ilan etmektedir.*" diyor.[7] Turner'a, 1814'te, tamamen farklı bir efsane "anlatılmıştır:" Şöyle ki, "ikisi arasındaki [yani sütunların] sütun baştabanına bir Rum, Atina'yı vurmuş korkunç bir veba salgını sırasında buraya iplerle tırmanmış ve yukarı çektiği tuğlalardan ufak bir oda inşa etmiş".[8] Bu çelişki bizi rahatsız etmemeli. Çünkü bu geleneklerin hiçbiri, yaşlı Arnavut kadının Dowell'e anlattığı doğaüstü öyküden, yani bu sözde sütun tepesi münzevisinin hücresinde bir hazine bulunduğu ve burayı kendisine mesken yapmış bir Arap'ın burayı koruduğu ve gece olduğunda sütundan sütuna atladığından daha fazla hakikat içermemektedir.[9]

Yüzyıl ilerledikçe sütun tepesi münzevisi öyküsü kabul görmekte ve daha ayrıntılı ve açık hale dönüşmektedir ama bununla ilgili çalışması bir görgü tanığının kaydı olarak tanımlanabilecek tek yazar, muğlak izahatıyla Frankland'dır: "Bir fakir veya bir derviş kendisini, sütun dizisinin bir köşesindeki Epistylia'nın kalıntıları üzerine yerleştirmeyi becermiştir."[10] Lacour, 1832'de, bu öyküyü daha ayrıntılı şekilde aktarmaktadır: "*de nos jours, un Ermite a vecu pendant dix-huit ans sur l'architrave des cinquième et sixième colonnes de la face orientale; c'est au moyen d'une échelle de corde, qu'on lui envoyait les provisions de la semaine; il y resta six années sans en descendre.* [Zamanımızda, Doğu cephesinin beşinci ve altıncı sütunlarının arasında bir keşiş on sekiz yıl boyunca yaşamıştır. Bir ip merdiven vasıtasıyla haftalık yiyecek-içecek ona ulaştırılırdı. Altı yıl hiç aşağı inmeden orada yaşadı.]"[11] Baird'e bir Atinalı dostu ellilerde [1850'ler] "çok yıllar önce yaşamış" bir münzeviye ilişkin benzer bir öykü anlatmıştır.[12]

Daha önce söylediğimiz gibi, muhtemelen Frankland dışında hiçbir yazar münzeviyi gördüğünü iddia etmemektedir. Lady Craven, 1786'da, belli belirsiz bir şekilde, onun uzun süre önce ölmüş olduğunu söylemektedir;[13] Laurent[14] ve Trant[15] da aynı fikirdedir; Michaud

---

7. *Albania*, I, 322.
8. *Tour in the Levant*, I, 379.
9. *A.g.e.*, I, 390.
10. *Constantinople*, I, 302.
11. *Excursions en Grèce*, s. 185.
12. *Modern Greece*, 1856, s. 52: Krş. *Kontantinopolis* (II (1862), s. 94) adındaki eserindeki dipnotlarından birinde bir *οἰκίσκος ἐν ᾧ ἐστυλοβάτει Δερβίσης τις, καθὰ λέγουσιν, ἐπὶ Τουρκοκρατίας* [*Derviş'in, Osmanlı döneminde ermiş hayatı sürdüğü küçük bir ev*]. bahseden Byzantios.
13. *Journey to Constantinople* (1786), s. 259.
14. *Classical Tour*, s. 96.
15. *Journey through Greece* (1830), s. 265.

birkaç yıl önce öldüğünü,[16] d'Estourmel geçen yüzyılda yaşadığını[17] belirtmekte ve Lacour da onu, daha önce gördüğümüz gibi, "bizim zamanımıza" tarihlendirmektedir.

Özetleyecek olursak, öykü ilk olarak on sekizinci yüzyılın ilk yarısında anlatılmıştır. Pococke, Chandler, Dodwell ve Hobhouse buna inanmaz. Kısa aralıklarla gelen daha sonraki yazarlar, geleneği kabul eder ama münzeviyi çeşitli dönemlere yerleştirirler; bunların hepsi, yegâne Frankland istisnası dışında (1827) kendi zamanlarından öncedir. Frankland'ın ziyareti, Laurent (1818) ile Trant'ın (1830) ziyaretleri arasına düşmektedir; her ikisi de münzevinin uzun süre önce ölmüş olduğunu belirtmiştir. Frankland'ın, en iyi ihtimalle muğlak kabul edilebilecek bildiriminin bir görgü tanığı açıklaması olarak kabul edilemeyeceği son derece açıktır.

Sütun tepesi münzevisinin olduğu varsayılan hücreyi incelemeye kalkıştığımızda, buranın bir insan yaşamı için uygun olmadığı ortadadır. Pococke burayı; "İçine, biri diğerinin üstünde üç geçişin, biri diğerinin üzerinde dışarıya doğru açıklıkların ve yanlarda da pencereler ve kapılar şeklinde açıklıkların inşa edildiği bir duvar." olarak anlatmaktadır.[18] En eksiksiz tabir edilebilecek Stuart ve Revett'in çizimlerinde bu şekilde gösterilmiştir.[19] Yirmi metre yükseklikteki sütunların üzerine yerleştirilmiş böyle delikli bir duvarın ne gibi bir amacı olabilirdi?

Genellikle Türkiye'de kullanılan su kanalları sistemi, Roma döneminin aralıksız kemerlerinden oluşan su kemerlerinin yerini alır; uygun aralıklarla yerleştirilmiş birbirinden ayrı bir dizi kule (su terazileri) hem suyun aşırı hızlanmasını önler (ve böylece kanallar üzerindeki baskıyı azaltır) hem de kanalların kontrol ve tamir edilmesini kolaylaştırır.

> "Arz kanalına en yakın kenarın üzeri topraktan borularla donatılmıştır, bunların içinde kendi hızıyla yükselen sıvı en tepeye çıkar. Burada, yukarıya çıkan borular son bulur ve getirdikleri sıvıyı, içi horasan ve lukium [itriyumun saf olmayan türü] ile sıvanmış ufak bir musluğa boşaltırlar.[20] Karşı tarafın üstünde, suyu getiren borulardan beş ile yedi buçuk santim aşağıda bir veya daha fazla sayıda ağızlar vardır. Dolaştıktan sonra ve hem basınç hem de atmosferin yenileyici etkisiyle su, bu ağızlardan çıkarak onu bir sonraki su terazisine aktaran veya yan tanklara dağıtan yeraltı kanallarına bağlanan borulardan aşağıya iner."[21]

---

16. *Corresp. d'Orient* (1833-5), I, 161 (1830).
17. *Journal* (1844), I, 97.
18. *A.g.e.*
19. *Ant. of Athens*, III, II, res. I; III, III, res. 1.
20. Bir tür çimento (F. W. H).
21. C. White, *Constantinople*, II, 28.

Bu tür su kulelerinin yüksekliği elbette eninde sonunda su kemerine hizmet eden çeşme başı tarafından belirlenir: Bazısı 30 metreye kadar ulaşabilir.[22] Tepedeki sarnıcın genellikle havayla teması vardır.

Olimpiou'nun sütun baştabanındaki moloz yapıda bir Türk su kemerinden kalmış bir üçlü sarnıç dizisi veya arındırma haznesinin kalıntılarının bulunması mümkün gözükmektedir; Olimpiou'nun halihazırda mevcut sütunları bir su kulesi inşa etme masrafından kurtulmak için kullanılmıştır. Daha aşağıdaki iki sarnıcın havalandırması yan duvarlardaki deliklerle sağlanmaktadır.

"Chronicle of Athens"ten alınmış aşağıdaki nota göre,[23] 1506-1507'de bir su kemeri Türk Atina'sının içine kadar getirilmiştir:

"Ἐν ἔτει ζιδ΄ Αὐγούστου κδ΄ ἄρχισεν τὸ κουντίτο τῆς Ἀθήνας καὶ ἀνηγέρθη ἡ βρύσις τοῦ Ἐξεχώρου καὶ ἀνεκαινίσθη ἡ βρύσις τῆς χώρας διὰ συνδρομῆς τοῦ σκεντὲρ σούμπαση τοῦ Ἀλιμπασὰ καὶ διὰ ἐξόδου τοῦ κόσμου ἐσέβη τὸ νερὸν Ἀπριλίου κη΄ ἡμέρα."

"24 Ağustos 7014 Atina su kemeri inşa edildi ve Eksehoros Çeşmesi yapıldı ve köyün çeşmesi, Ali Paşa subaşı olan İskender'in katkısıyla ve halkın maddi katkılarıyla restore edildi ve 28 Nisan'da buradan su taşındı."

Seviyelere gelince, eğer bahsedilen su miktarının kente, hâlâ Atina'ya hizmet veren eski su kemerleriyle "Kolonaki" meydanının yukarısından *Πλατεία Φιλικῆς Ἑταιρείας* [*Platia Filikis Eterias*]'tan girdiğini varsayarsak,[24] "Kolonaki"den (134.1 m)[25] Olimpiou'ya (80,8 m) farkın büyük olduğunu ve oradan akan suyun, bir su kulesi olarak hizmet eden Olimpiou'nun sütunlarının yirmi metre yukarısına kolaylıkla çıkabileceğini tespit etmiş buluyoruz. Kente bu kadar uzaktan bir kanal getirmenin sebebi elbette, daha sonra dış yapılarıyla Odeum'un (denizden 97,70 metre yükseklikte) birleştirildiği kente su sağlamaktı.

---

22. Forchheimer ve Strzygowski, *Byz. Wasserbehalter,* s. 24.
23. Der. Lambros, *Αθηναίον*, VI (1877), s. 441'in içinde.
24. Ziller, *Ath. Mitth.*'nin içinde, II, 120.
25. Bu figürler Cordellas'ın *Αἱ Ἀθῆναι ἐξεταζόμεναι ὑπὸ ὑδραυλικὴν ἔποψιν* [*E Athine eksetazomene apo idravlikin apopsi* (Sulama açısından Atina'nın bir incelemesi)], s. 18'dendir.

XLIX
Doğulu Gözüyle Batılı Seyyahlar

Bir hadis, "Seyahat, Cehennemin bir parçasıdır." der. Batılının seyahati seyahat için sevmesi, Doğulu köylü için sürekli merak konusu olmuştur. Seyahat hem pahalı hem de zahmetlidir: Aklı başında insanlar masraf ve zahmeti ancak maddi veya dini bir hedefe ulaşmak için göze alır. Nihai kazanç için seyahat eden tacir anlaşılabilir: Benzer şekilde, ruhu için Kudüs veya Mekke'yi ziyaret eden hacı da. Belli bir amacı veya bilgi arayışı olmadan seyahat ettiğini itiraf eden insan ya delidir ya da kendisini deli olarak gösteren son derece akıllı biridir. Dolayısıyla, "Frenkler"in Doğu ülkelerine yönelik meraklarını açıklamak için bazen ayrıntılı açıklamalar ileri sürülmüştür. Bir açıklama, Doğu'da ölen Batılıların tekrar küçük çocuklar olarak dünyaya gelmesi[1] ve bir kez daha yaşayabilmesidir. Bununla beraber, genelde daha maddi bir yaklaşım benimsenmiştir. "Frenkler"in tuhaf bir bilgiye sahip oldukları bilinmektedir. Kıyısında köyünün inşa edildiği gölü gösteren bir harita çıkardığımda, "Frenkler şeytandır, her şeyi bilirler." ifadesi bir Türk köylüsünün (tamamen hayranlık duyan) yorumuydu. Bundan başka, yoktan ortaya çıkan ve hasta köylülere kinin ve haplar veren Frenklere yönelik belli belirsiz anımsamalar ve sık tekrarlanan öyküler tüm Frenklerin doktor oldukları inancına renk katmaktaydı[2] ve hastalıklar cinlerin sonucu olduğundan, Doğu'da tıp ve büyü birlikte gider.

Bu yüzden, hem doktor olan hem de harita kullanan insanlar, hatta henüz görmedikleri bir köyün adını bilen insanlar büyücüdür veya ona çok yakındırlar. Bir arkeolog, muhtemelen tüm diğerlerinden faz-

---

1. Turner, *Tour in the levant*, III, 512.
2. Küçük Asya'da Samsun'da bulunan bir Britanya konsolosu sürekli yerlilerin yaşadığı ateş sorunlarına çözüm bulmaya çalışmaktaydı. Çaresizlikten ve sorunu sona erdirme ümidiyle, onlara kâğıt üzerine kopyalanmış konsolosluk mühürleri dağıtmıştır. Hastalar, suyun içinde iyice ıslatılmış bu muskayı içmişler. Bunu o kadar etkili bulmuşlar ki, karşılığında bu mühürlere genel bir rağbet doğmuş (Van Lennep, *Travels in Asia Minor*, I, 285.)

la, büyüyle uğraşan biri olarak öne çıkmaktaydı. Ekinlere ilgisi çok azdı: Satacak hiçbir şeyi yoktu. Dini (eğer Frenklerin bir dini vardıysa, ki bu son derece kuşkuluydu) bir tür Hıristiyanlıktı ve bu yüzden, bir Müslüman ülkesindeki amacı hac da olamazdı. Diğer yandan, kalıntılar veya yazıtlar gösterildiğinde iyi para vermekteydi. Herkes bilmektedir ki, kalıntılar, gömülü hazinelerin olduğu muhtemel yerler olup yazıtlar bunların yerlerinin tespit edilmesini sağlayan talimatlardır. Yine herkes bilmektedir ki, hazineler ruhlar tarafından korunur ve sıradan insanlar, muhtemelen bir tür şifre olan "Frenk" harfleriyle yazılmış eski yazıtları okuyamaz. Çıkarsama ortadadır. Arkeoloğun eski şeylere gösterdiği ilgi, onun, büyü bilgisiyle özel olarak eğitilmiş bir hazine avcısı olduğu gerçeğini saklamaktadır.[3] Güncel ve üstü kapalı şekilde inanılan olağanüstü öyküler Frenk'in bu konuya ilişkin herkesçe bilinen bilgisine örnek teşkil etmektedir. Açıkgöz bir Midillili tarafından bana anlatıldığına göre, Bergama yakınında, mermer bir baykuş "antika"sının bulunduğu bir köy bakkalı varmış; bu antikayı dükkânında tutuyormuş. Bir gece esrarlı bir Frenk köye gelip dükkâna uğramış ve bol şekilde para harcayarak (kimisine göre üç veya altı sent kadar) kendisini epey makbul kılmış. Dükkân sahibi gelenekleri gereğince onun geceyi, teklif edilmiş ve reddedilmiş en iyi odada değil ama dükkânda geçirmesine izin vermiş. ... Sabah ev sahibi uyandırmak için geldiğinde Frenk'in gitmiş olduğunu, mermer baykuşun vidalarının söküldüğünü ve iki yarım parça halinde, yanında bir altın parayla birlikte tezgâhın üzerinde durduğunu görmüş. Bu durum olayı izah etmektedir. Frenk, anlaşılan baykuşun varlığını kitaplarının yardımıyla öğrenmiş ve içinde saklanmış hazineyi elde etme niyetiyle köye gelmiş. Eğer tezgâhın üzerinde, ev sahibine minnettarlığının karşılığı olarak bir altın duruyorduysa, acaba baykuşun içinde ne kadar altın vardı?

Frenklerin kitaplarının, yazıtlar ve hazineler hakkında türlü türlü gizli bilgiler içerdiğine inanılmaktaydı. Bir arkeoloğun bir yazıtın varlığından çoğu kez onu görmeden önce (tabii ki son derece sıradan arkeoloji yayınlarından) haberdar olması bu fikri teyit etmekteydi. Bir kez yazıta ulaşıldığında hazinę kolaylıkla bulunmaktaydı. Frenklerin bunları götürmek için kullandıkları çeşitli yöntemleri vardı. Yazılı taşı tek parça halinde çıkarabilir ve hazineyi de zamanları olduğunda gelip alabilirlerdi. Kimisine göre prosedür şöyleydi: Hazineye büyü uygula-

3. Miss Durham kendisini bundan kuşku duyar bir halde bulmuştur (*High Albania*, s. 56). Krş. Doughty, *Arabia*, der. Garnett, I, 114.

yarak onu meydana getiren sikkeler sineklere çevriliyor[4] ve ardından bu sineklerin Frenklerin ülkesine gitmesi ve orada tekrar sikkelere dönüşmeleri sağlanıyordu. Bu yöntem, her ne kadar karmaşıktıysa da, taşıma masraflarından kurtulmayı mümkün kılıyordu.

Belli Frenklerin maceraları ile tamamen masalımsı öyküler arasındaki çizgi gerçekten de epey incedir. Hamilton'a Kayseri yakınındaki Everek'ten gelen rehberlerinin 1836'da anlattığı şu öykü, ihtimallerin dikkate alınması gerektiği fikri tarafından kısıtlanmamış halk öyküsü sürecini göstermektedir.

> "Bir zamanlar Frengistan'dan, sadece Argaios'un [Erciyes] doruğunda yetişen, gövdesinde on yaprak ve ortasında bir çiçeği olan nadir bir bitkiyi arayan bir seyyah gelmiş. Bitkiyi, yirmi dört saatte sadece bir saat uyuyarak sürekli tetikte bir iblis koruyormuş. Bazı yerlilerin kendisine eşlik ederek yolu göstermesini isteyen seyyah, hiç kimseyi razı edememiş; hiçbiri buna girişmemiş ve sonunda tek başına tırmanmış. Fakat ejderhayı şaşırtma girişiminde başarısızlığa uğrayarak yok olmuş Daha sonra *bir kitaba dönüşmüş* olarak bulunmuş ve Kayseri'ye götürülmüş; oradan da gerisingeri Frengistan'a varmış."[5]

Bu şaşırtıcı saçmalık, gezgin Frenk'in etrafında oluşmuş büyü ve gizem atmosferine dair çok iyi bir örnektir: Ve bu kendisini Doğu'da, çoğu kez sıradan bir insan olarak hisseden Batılı seyyah için, onun da insanların ağızlarında bu türden fantastik (ve talihsiz) bir yolculuğun kahramanına dönüşebileceğini gösteren bir tesellidir.

Gerçekten de Everek öyküsünün kahramanı yeterince gerçektir. Köyün yakınında, üzerinde "Nathan Gridley, Birleşik Devletler'den Amerikalı misyoner, doğum yeri Farmington, Connecticut, yaşı 31 yıl 35 gün, ölümü 1827, 28 Eylül" yazan mütevazı bir mezar taşı bulunmaktadır;[6] ve aynısı hem Yunanca hem de Ermenice yazılmıştır.

Merhum, burada birkaç yıl yaşamış bir sağlık misyoneridir. Kayseri'de herkese hizmet etmiş ve hatta fanatik Türklerden bile saygı görmüştür. Everek'e bir ziyaretinde, mükemmel fiziksel gücüne güvenmesinden dolayı bu dağa tırmanan ilk modern insan olmak istemiş. Tırmanmak düzenli bir uğraşıymış. İlk başta dört Rum eşlik etmiş ona ama onları ilk dört saat içinde yormuş. Tüm uyarılara rağmen, yorgunluktan yere yığılana kadar tek başına tırmanmayı sürdür-

---

4. Turner, *a.g.e.*, III, 513. Kuzey Afrika'da Cezayir yakınındaki bir Hıristiyan kadının kabrini soymak isteyenlere böcekler saldırır (Berbrugger, *Tombeau de la Chrétienne*, s. 36-8).
5. Hamilton, *Asia Minor*, II, 275.
6. Tschihatscheff, *Reisen*, s. 38.

müş. Ancak ertesi sabah kanayan bir ayakla acılar içinde Everek'e geri sürünmeyi başarmış. Bir ata yerleştirilerek Erdenlik'teki kendi evine götürülmüş ve burada aşırı bitkinliğin yol açtığı sonuçlardan ötürü üç gün içinde ölmüş. *Les Grecs restaient convaincus qu'il était mort étouffé par le manque d'air*. [Rumlar havasızlıktan boğularak öldüğüne ikna olmuşlardı].[7]

Bitkinin, parıltısıyla sadece geceleri ayırt edilebilen ve dokunduğu her şeyi altına dönüştürme özelliği olan büyülü *lampedona* (*λαμπεδόνα*) çiçeği olduğu anlaşılıyor. Dağların tepelerinde yetişirmiş. Frenkler bunun biliyor ve bu şekilde altın yapıyormuş.[8]

---

7. Texier, *Asie Mineure* (1834), II, 62. Gridley'in kısa bir biyografisi için *Memoirs of American Missionaries formerly connected with the Society of Enquiry respecting Missions in the Andover Theological Seminary*, s. 127-34'e bakınız. Bu yayından bir parça ve ayrıca da Leonard Worcester, *A Sermon delivered at the Ordination of the Rev. Elnathan Gridley*, Boston (Crocker ve Brewster), 1825'e referans için Bay L. D. Caskey'e teşekkür etmeliyim.

8. Geçen yüzyılın başında bir Giritli keşiş bunun hakkında Sieber'den (*Kreta*, I, 544) bilgi edinmiştir. Bu çiçeğin mevcudiyeti Yunanistan'a ve diğer Yakındoğu ülkelerine özgü son derece yaygın bir batıl itikattır (Polites, *Paradosis*, no. 318 vd ve konuyla ilgili tam bir kaynakça veren no. 318'deki not). Filistin'deki varlığı için Hanauer, *Folk-Lore of the Holy Land*, s. 289'a ("kaplumbağa otu" olarak da adlandırılır); Mısır için Amélineau, *Contes de l'Egypte Chrétienne*, I, 149 ('*morceau de bois qui change les creatures*' [yaratıkları dönüştüren tahta parçası]) (Saba Melikesi Belkıs'ın keçi ayağını insanlaştırmıştır); bir Sudan dağındaki varlığı için G. J. H., *Blackwood's Magazine*, Mart 1918, s. 406'ya; Arabistan için Dorys, *La Femme Turque*, s. 173'e (Mekke yakınındaki gençlik ve güzellik otu ama *uzun süre önce*); İran için Bayan Bishop, *Journeys in Persia*, I, 321'e (kadın yazarın bunu bulmak için geldiği düşünülmüştür); Girit için, Polites'in alıntıladığı referanslar dışında, Dandini, *Voyage du Mont Liban*, s. 17-18'e (burada Ida Dağı'nda yetişir ve onu çiğneyen hayvanların dişlerini sarıya dönüştür); Arnavutluk'ta Tomor Dağı için Berati, *l'Albanie*, Nisan 1918'e bakınız. Bir şekilde simya için son derece önemli olan bir bitki türüyle ilişkilidir. Lane Mısır'da, onun bir dağda yetiştiğini duymuştur (*Thousand and One Nights*, s. 341-2 ama burada bağlantı sahtedir.) Carsten Niebuhr (*Voyage en Arabie*, en Suisse, II, 307, krş. 393) onun Yemen'in bir dağında yetiştiğini duymuştur; burada onu yiyerek beslenen keçilerin dişlerini sarı yapmaktaymış. Muciruddin (ölümü H. S. 927) Kudüs'te Sahra kayasında, gümüşü altına ve altını gümüşü dönüştüren bitkilerden bahsetmektedir (der. V. Hammer, *Mines de l'Orient*'in içinde, s. 483). Daha doğuda, İran'da Villotte (*Voyages*, s. 483) kökü cıvayı gümüşe çeviren bir bitki duymuştur.

L
Dieudonné de Gozon ve Rodos Ejderhası[1]

1. ÖYKÜ VE GELİŞİMİ

Rodos Şövalyesi Dieudonné de Gozon ve büyük Malpasso ejderhasını öldürmesinin öyküsü, büyük ölçüde Schiller'in bu temayı bir halk şarkısına uyarlaması sayesinde[2] türünün en iyi bilinen efsanelerinden biridir.[3] Tarihsel bir şahsiyetin bu epeyce efsanevi macerada kahraman olarak belirdiği çeşitli örneklerden biridir.[4]

Provence *dilinin* bir üyesi olan Dieudonné de Gozon, Rodos'taki Sen Jean Şövalyeleri'nin 1346 ile 1353 tarihleri arasında hüküm sürmüş büyük üstadıdır. Büyük macerası sırasında basit bir şövalye olarak tasvir edilmiştir. Tahmin edilebileceği gibi, hiçbir çağdaş veya neredeyse çağdaş otorite, de Gozon'un ejderhayla dövüşmesinden bahsetmemektedir.[5] Fakat Mandeville ve Schiltberger'in dönemi kadar erken bir tarihte kim oldukları belirsiz bazı Rodos şövalyelerinin, şövalyelerin rol aldığı güncel halk öykülerinin kahramanları olarak tasvir edildiklerini görüyoruz.[6]

De Gozon öyküsünün bize ulaşmış en erken versiyonu, 1521'de Kutsal Topraklar'a giderken Rodos'u ziyaret etmiş aristokrat bir hacı-

---

1. Bu bölümün daha erken bir versiyonu *B.S.A.* XX, 70 vd.'de belirmiştir.
2. *Der Kampf mit dem Drachen* (1799).
3. Halk edebiyatındaki ejderha efsaneleri için Hartland'ın *Perseus*, Cosquin'in *Contes de Lorraine*, I, 60 vd. ve Frazer'ın Pausanias, IX, 26, 7'deki notuna bakınız.
4. Ejderhalarla dövüştürülen diğer tarihsel şahsiyetler Sire Gilles de Chin (ö. 1127) ve Mansfeld'in Kontları'ndan biridir (Hartland, *Perseus*, III, 46). Rus azizi Alexander Nevski bir atlı ve ejderha dövüşçüsü olarak temsil edilmiştir ama aslında on üçüncü yüzyılın tarihi Büyük Dükü'dür (Bouillet, *Dictionnaire, s. v.*).
5. Bu nokta üzerine Raybaud, *Hist. des Grands Prieurs de S. Gilles*, II, 300'e bakınız.
6. Mandeville'de (der. Wright, s. 139) Rodoslu bir şövalyenin Koslu Ypocras'ın büyülenmiş kızıyla maceraları anlatılmaktadır, Schiltberger'deyse (der. Hakluyt Society, s. 42) Rodoslu bir şövalye büyülenmiş "Atmaca Kalesi"ne saldırma girişiminde bulunur ve daha sonra Rodos'ta bir Rodoslu şövalye, Phileremo Kalesi'ni halk öykülerinin olağan stratejilerinden biriyle ele geçirir (Röhricht ve Meisner, *Deutsche Pilgerreisen*, s. 371; Torr, *Rhodes*, s. 91). Bunların tümü, kahramanların tanımlanmasıyla yerel renk katılmış iyi bilinen halk öyküleridir.

dan kaynaklanmaktadır.[7] Bu hacıya orada Rodos kenti ile Phileremo Kalesi arasında Malapasson olarak adlandırılan bir Meryem Ana Kilisesi olduğu söylenmiş. Kilise bu şekilde adlandırılmış; çünkü yıllar önce bu noktada bulunan korkunç bir ejderha buradan geçişi imkânsız kılarak çevreye büyük zarar vermiş. Bir Fransız şövalyesi ona saldırmak için Büyük Üstat'tan izin istemiş ama o, bu girişimin çok tehlikeli olduğunu söyleyerek bunu yasaklamış. İsteğinin reddedilmesinden memnun olmayan şövalye, Fransa'ya geri dönmüş. Burada bir danayı ejderha derisiyle kaplayarak sahte bir canavar yapmış ve bunu kullanarak atı ile iki köpeğini ejderhayla karşılaşabilecek şekilde eğitmiş.[8] Hayvanları eğittikten sonra Rodos'a geri dönmüş ve onların yardımıyla ejderhayı öldürmüş. Kanıt olarak ejderhanın dilinden bir parça kesmiş ama bu başarısından kimseye bahsetmemiş. Bir süre geçtikten sonra bir Rum, ejderhanın geride bıraktığı iskeletle karşılaşmış ve onu kendisinin öldürdüğünü iddia etmiş. Şövalye bu sahte sahiplenmeyi zafer hatırası olarak aldığı dil parçasını kanıt göstererek çürütmüş[9] ama itibar ve ödül kazanmak yerine, emirlere itaat etmediği gerekçesiyle Büyük Üstat tarafından hapsedilmiş. Sonunda o da Büyük Üstat (ya üçüncü ya da dördüncü) olmuş. Bu sonuncudan, 1521 efsanesinin, adı bilinmeyen bir şövalye kahramanla değil, halihazırda de Gozon'la ilişkilendirildiği açıktır.

Eğer daha önceki seyahatlerin (hepsi, hacılara sunulmuş, bize kadar gelmiş mucizelerle kaynaşmış) sayısını dikkate alacak olursak, Dieudonné de Gozon öyküsü ve ejderhanın Rodos'ta, onu ilk duyduğumuz, yani kahramanın ölümünden yüz yetmiş yıl sonrası olan 1521'den çok önce anlatılmasının olanaksız olduğu görülmektedir. Diğer yandan, şövalyelerin Rodos gibi hâkim oldukları Kos'ta da, 1420 kadar erken bir tarihte, adı bilinmeyen bir kahraman tarafından ejderha katline dair basit bir efsaneyle karşılaşıyor[10] ve bir önceki yüzyılda

---

7. Pfalzgraf Ottheinreichı, Röhricht ve Meisner'in *Deutsche Pilgerreisen*'i içinde, s. 392-4. Bilgili editörler bunda de Gozon efsanesinin en erken kaydını tespit etmiştir.

8. Bu inandırıcı olmayan, takdis edilmiş versiyonunda epey ayrıntılı şekilde anlatılmış strateji, Phileremo'nun yukarıda ima edilmiş yerel efsanesi tarafından öne sürülmüş olabilir; bu efsanede kale, kahraman ve yandaşlarının benzer bir hileye başvurarak kendilerini sığır derileriyle saklamalarıyla alınır (*Deutsche Pilgerreisen*, s. 371; Torr, *Rhodes*, s. 91).

9. Öykünün daha sonraki tasdik edilmiş versiyonunda kaldırılmış olan sahte iddia kısmı, bu tip birçok halk öyküsünde görülen bir özelliktir (yukarıda s. 430 (Böl. XXXII) ve 1. nota bakınız).

10. Buondelmonti, *Liber Insularum* [Adalar Kitabı], § 45. Yunan topraklarında ejderhalarla dövüşlere dair, bazen az veya çok tam olarak tarihlendirilmiş halk efsaneleri Biliotti ve Cottret, *Rhodes*, s. 145 (Rodos, "110 yıl önce") ve Polites, *Paradosis*, no. 375 (Mikonos), 381 (Skopelos) 383 (1509, Kefalonya, krş. Ansted, *Ionian Islands*, s. 342), 387 (1891, Rapsani) tarafından verilir. Bunları, Lucas'ın (*Voyage au Levant* (1705), I, 83 vd.) anlattığı Mısır'a ait timsah öyküsüyle karşılaştırmak ilginçtir.

da Hipokrat'ın büyülenmiş kızının aynı adada ejderha biçiminde belirmesine dair bir geleneğin olduğunu görüyoruz.[11] Doğu'yla bağlantısı olan herhangi bir ülkenin yerel bir bağlamda bu halk temalarını geliştirmesi son derece muhtemeldir. Gozon efsanesinde özel ilgi konusu olan, kahramanın seçimi ve stratejisinin ayrıntılarıdır.

Efsanenin genel geçerliliğini Saint Jean Tarikatı'nın [Sancti İoannis] yetmiş yıl, yani şövalyeler Rodos'tan ayrıldıktan sonra faal olmuş tarihçisi Bosio'ya borçluyuz. İzahatı ayrıntılıdır, her ne kadar bazı çekinceler içeriyorsa da.[12]

Ejderha, kentten üç kilometre ötede, Malpasso olarak adlandırılan yerdeki Aziz Stefanos Tepesi'nin dibinde, içinde pınar bulunan bir mağarada yaşamıştır. Onunla dövüşmek herkese yasaktı. Fakat de Gozon, bu yasağı çiğnemeye kararlıydı. Gaskonya'da, ağabeyinin hüküm sürdüğü Gozon Kalesi'ne çekilmiş ve brandadan bir ejderha yapmıştı. Her bakımdan gerçek bir ejderhaya benzeyen bu sahte ejderhayı hareket ettirilebiliyor ve korkunç sesler çıkartmasını sağlayabiliyordu. Atını ve köpeklerini bu sahte ejderhayla eğittikten sonra Rodos'a dönmüş ve dolambaçlı bir şekilde (köpeklerini hizmetkârlarıyla önden göndererek Aziz Stefanos Kilisesi'nde beklemelerini söylemişti) Malpasso'ya geçmişti. Oradan ejderhanın mağarasına saldırmış ve müthiş bir çatışmadan sonra onu karnına indirdiği bir kılıç darbesiyle öldürmüştü. Ejderha son anda üzerine düşmüş ve hizmetkârları tarafından güçlükle kurtarılmıştı.

Rum ve sahte iddia kısmı Bosio'nun versiyonunda atlanmıştır. De Gozon, itaatsizliğinden ötürü Büyük Üstat (de Villeneuve) tarafından kıyafetinden mahrum bırakılmış ama aynı kişi daha sonra bu kararından vazgeçmiş ve ona itibarını iade etmiştir. Zaman içinde ejderhayı katleden kişi Büyük Üstat olmuştur. Öldükten sonra manastıra ait Aziz İoannis Kilisesi'ne gömülmüş ve kabrine, kahramanlığını simgeleyen bir tasvir ve DRACONIS EXTINCTOR [EJDERHAYI YOK EDEN] sözcükleri eklenmiştir.

Tarikatın daha sonraki tarihçileri Boissat,[13] Marulli,[14] Vertot[15] ve Paoli[16] tamamen olmasa da büyük ölçüde bu versiyondan yararlan-

---

11. Mandeville, der. Wright, s. 138: Ejderha ile yukarıda bahsedilmiş yıkıcı canavar arasındaki belirsiz bağlantı için Warner'ın baskısındaki nota bakınız.
12. G. Bosio, *Istoria della S. Religione di S. Giovanni*, pt. II, s. 45 vd.
13. *Histoire de l'Ordre de Sainct Jean* (1612), s. 120 vd.
14. *Vite de' Gran Maestri della S. Religione di S. Giovanni* (1636), s. 300 vd.
15. *Histoire des Chevaliers de S. Jean* (1726), II, 22.
16. *Codice Diplomatico del Ordine Gerosolimitano* (1733-7), II, 464: Paoli, de Gozon efsanesini Phorbas'la ilişkilendiren ilk kişidir; aynı şekilde kendi zamanımızda C. Torr da (*Rhodes*, s. 94).

mıştır. Seyyah de Brèves biraz daha farklı bir versiyon sunmakta, de Gozon'un cesur eylemini itibarını kaybetmesinin sebebi olarak değil, geri kazanmasına dair bir girişim olarak göstermektedir.[17]

De Gozon'la ilgili olarak aktarılmış ejderha efsanesinin karakteristik noktaları şunlardır: (1) Ejderhayla dövüşme iznini almanın zorluğu ve (2) köpekleri sahte bir ejderhayla eğitmek. Bunlar, tespit edebildiğim kadarıyla, hem de Gozon efsanesine hem de ayrıntılarının kökeninin on yedinci yüzyıla ait ve dolayısıyla muhtemelen de Gozon efsanesinden türemiş olduğu gösterilmiş Sire Gilles de Chin efsanesine özgüdür.[18]

2. SOMUT KANIT

Son derece yakın zamana kadar güvenilir akıl sağlığına sahip yazarlar, de Gozon'un başarısının en azından esasen tarihsel olduğunu ispatlamaya çalışmıştır. Bu amaç doğrultusunda belli miktarda somut onaylayıcı kanıt öne sürülmüştür ama hiçbiri sınamadan başarıyla geçememiştir.

(1) Rodos'ta ejderhanın içinde yaşadığı mağara gösterilmiştir.[19] Bu tür kanıta ulaşmak epey kolaydır. Burada, on beşinci yüzyılın ilk kısmında yaşamış, *Il Dracone* olarak adlandırılmış (veya takma ismidir), kentten belli bir mesafede bir villası ve bahçesi olan zengin bir Rodoslunun (şövalye olmadığı anlaşılmaktadır) efsaneye muhtemel katkısına işaret edebiliriz.[20] Rum topraklarında eski mülk sahiplerinin

---

17. *Voyages* (1628), s. 18: Bunun ilginç bir şekilde batı tipi ejderha efsanesinde paraleli söz konusudur; bu tipte kahraman mahkûm olmuş bir suçlu veya kaçaktır (krş. Salverte, *Sciences Occultes*, 3. baskı, s. 477).

18. C. Liégeois, *Gilles de Chin* (1903), s. 124. Ejderhayla dövüş üzerine bazı halk öykülerinde kahramanın yardımcıları doğaüstü köpeklerdir (krş. Hartland, *Perseus*, I, 29 vd.) ama ortam ve önemleri tamamen farklıdır. Zotos Molottos'un Leksikon ton Agion'da [Azizler Sözlüğü], Aziz Georgios ve Ejderha'ya ilişkin ilginç bir öykü vardır; neredeyse tamamen Dieudonné de Gozon öyküsünden kopyalanmıştır ama dövüşün geçtiği yer Antalya'dır. Zotos Molottos, efsanenin el yazmasının Leipzig Kütüphanesi'nde olduğunu söylemektedir: Çok eski olamaz, çünkü en erken geç ortaçağda Doğu'da kullanılmış olan *ὑπέρπυρα χρυσά* adındaki sikkeden bahsetmektedir. Dieudonné'nin başarısı çok nadiren Aziz Georgios'a atfedilir; dolayısıyla, bunun Antalya efsanesinde ona atfedilmesi, muhtemelen bu kentin Rodos'a yakınlığından dolayıdır; özellikle de Gozon'un anısının orada 1830 civarına kadar ejderhanın kafasının muhafaza edilmiş olması yüzünden sürdürüldüğü düşünülecek olursa. Antalya öyküsünde Aziz Georgios'un, diğer şehit yazınlarında da karşımıza çıkan Lupus adında ona eşlik edeni vardır.

19. Michaud ve Poujoulat, *Corresp. d'Orient*, IV, 20; A. Berg, *Die Insel Rhodus*, I, 86; Biliotti ve Cottret, *Rhodes*, s. 152: Belabre, *Rhodes of the Knights*, s. 185.

20. Nicolo d'Este'nin *Viaggio*'su (1413) (*Coll. di Opere della R. Commissione pe'Testi di Lingua*; I, 115: krş. s. 142.) "Il Dracone" büyük ihtimalle, 1392'de Büyük Üstat'ın avukatı olarak görev almış ve tarikatın bazı topraklarını elinde bulundurmuş Rodoslu bir centilmen olan Dragonetto Clavelli'yle özdeşti (Bosio, II, 102 (1392), 114 (1402)).

isimlerinin mülklerinin parçası olma eğilimi vardır ve orijinal olarak *Il Dracone*'nin ardından adlandırılmış bir yer, ejderhayla dövüşün yer aldığı mekân konusunda daha sonraki nesillere makul bir kanıt olacaktır.

On yedinci yüzyılın ilk yıllarında Palerne, ejderhanın mağarasını gördüğünü iddia eden ilk seyyahtır; "öykünün [de Gozon'un başarısının] kayaya kazınmış olduğunu" eklemektedir.[21] Verdiği bu ayrıntı yüzyıl sonra Egmont ve Heymann tarafından teyit edilmiştir;[22] bu ikisine göre yazıtın metni şöyledir:

FR. DEODATUS DE GAZONE [sic] *hic anguem immensae molis, orbibus terribilem, miseros Rhodi incolas devorantem, strenue peremit, deinceps Magister creatus est A. C. 1349.* [Peder DEODATUS DE GAZONE, Rodos Adası'nın zavallı halkını bir çırpıda yutmuş olan korkunç kıvrımlı devasa bir yılanı var gücüyle yok etmiş ve böylelikle M.Ö. 1349'da Egemen olmuştur.]

Daha sonraki yazarlar bu yazıttan bahsetmemektedir.

(2) Mücadelenin sözde tasviri ve de Gozon'un Rodos'taki kabrinin üzerindeki DRACONIS EXTINCTOR [EJDERHAYI YOK EDEN] sözcüklerine ilişkin yegâne otoritemiz Bosio'dur;[23] tarikat onun zamanında Malta'ya geçtiğinden Rodos'u büyük ihtimalle hiçbir zaman ziyaret etmemiştir. Söz konusu mezar taşını Fransızca CY GIST LE VAINQUEUR DU DRAGON olarak veren Vertot, bunun tek yazıt olduğunu eklemektedir.[24] De Gozon'un olduğu varsayılan kabrin bir parçası, kentin dışında Aziz Stefanos Kilisesi'nde bulunmuştur.[25] Fakat yazıt, ejderhadan bahsetmek bir yana, de Gozon ismini içermediği gibi, tarihi de bir yıl farklıdır.

De Gozon'un hakiki lahdi 1877 yılında Rodos'tan Fransa'ya taşınmış olup şimdi Cluny Müzesi'ndedir.[26] Çok sadedir ve efsaneyi eksik bir halde içermektedir:

Cygist Fr. Dieudonne d]e Gozon maistre de l'Ospital... [qui trespassa] l'an MCCCLIII a viij jors de Dese[mbre... [Burada Aralık 1353'te ölen Hôpital Şövalyeleri Büyük Üstadı Fr. Dieudonné de Gozon yatar...].

---

21. *Peregrinations* (1606), s. 347.
22. *Travels* (1759), I, 277.
23. *A.g.e.* II, 55.
24. *A.g.e.* II, 54: Aynı mezar taşı Paoli tarafından da verilmektedir, *a.g.e.*
25. *Monumens de Rhodes* (1828), s. 340 ve res. LII.
26. *Catalogue du Musée des Thermes* (1883), s. 40, no. 422: Lahit *L'Illustration*, 1878 (LXXI), no. 1826 (Şub. 23) de verilmektedir. De Gozon kabrinin Villeneuve-Bargemont'un *Monumens des Grands-Maitres*'de (I, res. XXVI) bulunan çizimi elbette epey hayal ürünüdür.

(3) Rottiers, Rodos'ta Şövalyeler Caddesi'ndeki özel bir evde, ejderhayla mücadeleyi tasvir eden bir fresk keşfettiğini iddia etmiştir. Sanatçının yaptığı çizimden freskin, caddedeki birçok bina gibi de Gozon döneminden çok daha sonrasına ait olduğu anlaşılmaktadır.[27]

Aynı yazar, anlattığı daha erken bir freskiyse,[28] yapının desteklerindeki armalardan anlaşıldığı kadarıyla, ilk Rodos kuşatmasının (1480) kahramanı Büyük Üstat d'Aubusson tarafından inşa edilmiş ve şimdi harap olan Notre Dame de Philerme Kilisesi'nin mahzeninde görmüştür. Aziz Mihail'in önünde de Gozon değil, bir şövalye diz çökmüştür; canavarı mızraklayan odur. Gruba bitişik, suyun fışkırdığı bir kaynağın bulunduğu ve üstünde bir yılan ile iki güvercinin durduğu bir kaya vardır.[29] Rottiers haklı olarak bu freski, de Gozon efsanesiyle ilişkilendirmemektedir. Bununla beraber, yerel düzeyde teyit edici kanıt olarak kabul edilmiş olabilir.

(4) Buna ek olarak Bosio'nun zamanında, de Gozon ailesinin ünlü atalarının bir emaneti olarak muhafaza edilmiş ünlü "ejderha taşı"nı gözden geçirmeliyiz. Bunun, renk değiştiren ve bir zeytin tanesi biçim ve büyüklüğünde bir kristal olduğu söylenmektedir: Güya Rodos ejderhasının alnından gelmiştir. Pliny ve Solinus'tan türemiş bu tür taşlar fikri ortaçağda çok yaygın olup[30] geç tarihlere kadar sürmüştür.[31] Sınıfındaki diğerleri gibi, de Gozon taşı da zehre karşı (homeopatik ilke doğrultusunda) bir panzehirdi. İçine konulduğu su, çılgınca kabarcıklar çıkartırken taşın maharetini özümsüyor ve daha sonra da içmeleri için hastalara veriliyordu. De Gozon ailesinden Rodoslu bir şövalye tedavinin tatbik edilmesi sonucunda bir hastanın bir buçuk

---

27. *Monumens de Rhodes*, s. 239 vd., res. XXVII.
28. *A.g.e.*, s. 372, res. LXII.
29. Freskin bütünü, üstünde baykuşun durduğu bir mağaradaki bir ejderhaya saldıran bir azizi temsil eden aynı dizideki başka bir freske eklenmiş bir süs oluşturuyor gibidir.
30. De Mandeville adını taşıyan bir on dördüncü yüzyıl *Lapidaire*'si bize (s. 113) *'pierre de serpent' yahut Dreconcides' est engendrée de plusieurs serpents qui joignent leurs têtes ensemble et soufflent; elle est noire et porte à son chef une partie de blancheur pâle au milieu de laquelle est une image de serpent; elle vaut contre venin, et garde celui qui la porte de morsure de serpent et de bêtes vénimeuses, en telle manière, qu'on peut les prendre en sa main toute nue, sans se blesser* [De Mandeville adını taşıyan bir on dördüncü yüzyıl taş uzmanı bize (s. 113) "yılan taşı" yahut "Dreconcides" taşının kafalarını bir araya getiren ve üfleyen birkaç yılan tarafından oluşturulduğunu söyler. Taş siyahtır ve üst kısmında soluk bir beyazlık vardır, bunun üzerinde bir yılan sureti vardır. Taş zehre iyi gelir ve üzerinde taşıyanı yılanların ve zehirli hayvanların sokmasından korur, hatta bu şekilde insan onları hiç yaralanmadan eline alabilir" demektedir. Ejderha taşı, canavarın beyninden hâlâ canlıyken alınmış olmalıdır] demektedir. Ejderha taşı, canavarın beyninden hâlâ canlıyken alınmış olmalıdır (Conrad von Megenberg, *Buch der Natur*; s. 444, § 29). Palmer Sina Dağı'nda yılan taşı efsanesinin anlatıldığını tespit etmiştir (*Desert of the Exodus*, s. 99). Batıdaki efsane için Maury, *Croy. du Moyen Age*, s. 230, n. 2'ye bakınız.
31. "Ejderha taşlarının" veya *escarboucles*'in hakikiliği sorusu ciddi bir şekilde J. B. Panthot, *Traité des dragons*'ta tartışılmaktadır.

avuç büyüklüğünde bir yılan kustuğunu gördüğünü belirtmiştir.[32] Din savaşlarında taş çalınarak IV. Henry'e verilmiştir.[33]

(5) De Gozon tarafından katledilmiş bir ejderhaya ait olduğu varsayılan bir kafayı, on yedinci yüzyıl seyyahı Thévenot, Rodos'un kapılarından birinde asılı görmüştür.[34] Bosio veya Thévenot'tan önceki yazarlar bu kafadan bahsetmemektedir. Daha sonraki yazarlarsa, benzer pozisyonda böyle bir kafadan (veya kafalardan) bahsetmektedir; 1839 civarında kaybolduğu anlaşılmaktadır.[35]

De Gozon'un dövüşüne ilişkin olduğu varsayılan bu kanıt, uzun süre boyunca "devler" (örneğin timsahlar) veya "ejderhalar"ın (timsahların veya balinaların) kafalarının nazara karşı muska olarak alışıldık kullanımının bir örneği kabul edilmiştir.[36] Kent kapılarından bu tür muskalar sarkıtmak da alışıldıktır. Tüm girişler gibi kapılar, özellikle de, stratejik bakış açısından, kent kapıları kritik noktalar olarak kabul edilir.[37] De Gozon'un zaferine ilişkin tüm diğer somut kanıtlar gibi, Rodos'taki ejderha kafasından da ilk kez kahramanın ölümünden çok sonra bahsedildiği anlaşılmaktadır.

Burada sırası gelmişken bizim dönemimize ait Türk ejderha efsanesinden de bahsedebiliriz. Bu efsanenin kahramanı olan derviş ejder-

---

32. Bosio, *a.g.e.* II, 55.
33. Kergorlay, *Chypre et Rhodes*, s. 275 (Naberat, *Hist. des Chevaliers de S. Jean*, Paris, 1629, s. 70'i alıntılamaktadır).
34. *Travels*, s. 117: Krş. Veryard, *Choice Remarks* (1701), s. 331: Dumont, *Nouv. Voyage*, s. 230.
35. Biliotti ve Cottret, *Rhodes*, s. 150 vd. Krş. Rottiers, s. 235; Michaud ve Poujoulat, *Corresp. d'Orient*, IV, 20; Berg, *Rhodus*, I, 90. 1696'da Villotte Rodos'un bir kapısında ejderhanın kaburgalarından birini görmüş (*Voyages*, s. 344).
36. İyi bilinen bir örnek, Seville timsahıdır (Elworthy, *Evil Eye*, s. 214). Salverte (*Sciences Occultes*, s. 482) Marsilya, Lyon, Cimiez ve Ragusa'dan, Berg (*a.g.e.*, s. 90) Verona'dan ve Baedeker (*Central It.*, s. 23) Siena'dan diğerlerine gönderme yapar. Krş. yukarıda s. 231 (Böl. XV).
37. Kent kapılarının muskalarla korunmasına ilişkin şunlara bakınız: Quiclet, *Voyages*, s. 111 (Belgrad'ın kapısında "Dev kemikleri"); Hobhouse, *Albania*, II, 948 (İstanbul'da Topkapı Sarayı Kapısı'nda balina kemikleri); Evliya, *Travels*, II, 230 (Ankara'nın kapısında balina kemikleri ve eski silahlar); Texier, *Asie Mineure*, res. XCVII (Konya'nın kapısında taş toplar); Evliya, *a.g.e.* II, 201 (Kemah'ın kapısında gürz ve yay); Belon, *Observations de plusieurs Singularitez*, III, böl. XLII (Bursa'nın kapısında "Roland'ın Kılıcı": krş. Thévenot, *Voyages*, I, 282); Biliotti ve Cottret, *Rhodes*, s. 151 (Rodos'ta Azize Ekaterina Kapısı'nda Digenes'in (aslında balinanın) kemikleri: Krş. Chaviaras, *Λαογραφία* [*Laografia* (Folklor)] içinde, I, 278); Gerlach, *Tage-Buch*, s. 337; Covel, *Diaries*, s. 217 vd. (İstanbul'un kapılarında çeşitli muskalar). Bodrum'da Şövalyeler Kalesi'nin kapısı da *Nisi Dominus*, vb muska metniyle korunmaktaymış (yukarıda s. 203'e (Böl. XIV) bakınız. Ali Paşa Yanya'daki ada kalesinin ana girişini bir "Arap" kafası şeklinde inşa ederek korumuştur; hâlâ orada görülebilecek olan bu yapı taşa oyulmuş ve siyah renge boyanmıştır. Yunanlıların Balkan Savaşı sırasında ele geçirdiği Preveze kalesinin kapısı da aynı şekilde korunmuştur. Giriş kapılarının benzer şekilde erenlerin kabirleri tarafından korunmasıyla ilgili olarak Frazer'ın *Pausanias*, III, 468'e bakınız. İznik ve Kandiye'de "Yeni Kapı"da harika Türk örnekleri vardır. Bu tür erenlerin varlığı şüphesiz çoğu kez onlara ait olduğu varsayılan ve orijinal olarak muskalar biçiminde sarkıtılan kemikler, silahlar ve diğer kalıntılardan anlaşılır. Daha fazla bilgi için yukarıda s. 228 vd.'ne (Böl. XV) bakınız.

hayı, taş kireçle yüklü kırk eşeği yemesini sağlayarak öldürmektedir.[38] Bu efsanenin ayrıntıda de Gozon efsanesiyle bir bağlantısı yoktur ve muhtemelen tamamen kentin kapısında asılı duran "ejderha" kafasından türemiştir.

3. EJDERHA GEÇİT TÖRENLERİ

Şimdi de Gozon efsanesinin olağanüstü özelliğini, ejderha kuklasını tartışacağız. Burada Bosio'nun ayrıntılı açıklamasını alıntılamak yerinde olacaktır. "Ejderha kıtıkla doldurulmuş bir çadır bezinden yapılmıştı; aynı boy, biçim, görünüş ve renkteydi. Normal bir at büyüklüğündeydi. Kulakları bir katırınki kadar büyük ve aynı biçimde olan, son derece sert ve pullu bir deriyle kaplı ve çok sayıda dişin bulunduğu korkunç bir ağzı bulunan yılan biçiminde kafası vardı. Kafasına iyice gömülmüş gözleri ateş gibi parıldıyor ve dehşet verici bir vahşilikle göz kamaştırıyordu. Bir timsahınki gibi dört ayağı vardı; çok sert ve keskin pençeleri bulunuyordu. Sırtından iki adet kanat yükseliyordu. Çok büyük değillerdi; üstleri yunus renginde, altlarıysa üzerlerinde sarı noktalar bulunan kırmızı renkteydi. Beden ve ayaklar kanatlarla aynı renkteydi; karnı, kanatlarının alt kısımları gibi kırmızı ve sarıydı. Kertenkeleninkine benzeyen bir kuyruğu vardı. En hızlı attan daha hızlı koşuyor, kanatlarını çırparak muazzam gürültü yapıyordu." Tüm bu küçük ayrıntılar, açıkladığına benzer bir mekanik ejderha görmüş bir adamdan (Bosio veya başkası) gelmektedir.

Tüm Fransa'da ve anlaşılan Hollanda ve İspanya'da da,[39] ejderhaların önemli bir rol oynadıkları miraç öncesi yakarma geçit törenleriyle[40] bağlantılı ortaçağ festivallerinin izleri görülür. Başlangıçta kötülük ru-

---

38. Biliotti ve Cottret, *Rhodes*, s. 153, buradan Torr, *Rhodes*, s. 94; taktik açısından, yerel ejderhaya, sonunda ölünceye kadar kükürt, zift ve balmumuyla karıştırılmış yemek vermiş olan Krakov'a adını veren kahramanla (Münster'in *Cosmographie*, der. Belleforest, I, 1781) ve Apokripa'daki *History of Bel and the Dragon*'la (VV. 23 vd.) karşılaştırabiliriz. Bir bakıma benzer bir taktik de Firdevsi'nin *Şahname*'sinde, İsfendiyar'ın bir ejderha operasyonuna, onu, hançerler ve diğer silahlarla dolu bir arabayı yutmaya teşvik ederek başlamasıdır; bu öykünün muhtemel bir versiyonu Herat'ta karşımıza çıkmaktadır: Maury, *Croy. du Moyen Age*, s. 231, n. 5'e (J. Abbott, *Journey from Herat to Khiva*, 1843, I, 239'dan alıntı) bakınız. Danyal bir yılanı zift yutmasını sağlayarak öldürmüştür (Millin, *Midi de la France*, III, 528). Sébillot (*Folk-Lore de France*, I, 469) bir ejderhanın, bir şövalyenin dana derisine doldurduğu barutu yutmasını anlatan bir öykü kaydetmiştir.

39. W. G. Clarke (*Gazpacho*, s. 95), Collin de Plancy, *Dict. des Reliques*, *s. v. Marthe*'ye göre, Azize Martha'nın bedeninin bulunduğu Toledo'da (Tarascon'da olduğu gibi) geçit-törensel "tarasca"yı [bir ejderha efsanesi] görmüştür. İspanyol noellerinde "tarasques" ve Fête-Dieu geçit törenleri için Maury, *Magie*, s. 160, n. 3'e de bakınız.

40. Önemleri için Hasluck, *Letters*, s. 57'ye bakınız.

hunu simgeleyen bir ejderha figürü geçit töreni sırasında üç gün boyunca taşınır ve ardından bazen "öldürülür" veya bir tür kaba dini oyun aracılığıyla zararsız hale getirilirdi.[41] Bu durumlarda ejderhanın suyla olan eski folklorik bağlantısını tekrar üstlenme eğilimi vardır ve çoğu kez pınarlara dadanmış büyülü bir varlık veya bir nehir yaratığı olarak kabul edilir veya hatta yerel nehrin önemli sel baskınlarıyla özdeşleştirilir.[42]

Bazı örneklerde ejderha, yaygın bir şekilde, yerel azizin kontrol altına aldığı gerçek bir canavar olarak kabul edilir. "Tarasque" geçit töreninin hâlâ varlığını sürdürdüğü veya ejderhanın adını kente verdiği varsayılan Tarascon'da, daha önce geçit töreninde kullanılan mekanik canavar, muazzam boyutlardaymış ve içinde bulunan on iki kişi tarafından idare edilirmiş; bunlardan biri çenesini açıp kapatırmış. Şövalyeler şeklinde giyinmiş kişiler köpekleri saldırtırmış ve üçüncü günde, burada yerel ejderha efsanesinin kadın kahramanı olan Azize Martha'ya boyun eğmesinin işareti olarak üç kere sıçrarmış.[43] Benzer türden ejderha geçit törenleri veya efsaneleri Provence'nin birçok kentinde var olmuştur; Aix'te bir mekanik ejderha kullanılmıştır.[44] Bosio'nun ayrıntılı izahatının ardında kesinlikle bu türden bir "maket" ejderha vardır.[45]

---

41. Bu festivallerin gördükleri yaygın rağbet için Salverte, *Sciences Occultes*, s. 475 vd.'ne bakınız ve batı Avrupa'da ejderha katleden aziz efsaneleri için Douhet, *Dict. des Légendes, s. v. Tarasque* ve Cahier, *Caractéristiques des Saints, s. v. Dragon*'a bakınız.

42. Ejderhaların dünya çapında pınarlar ve suyla ilişkilendirilmeleri hakkında Frazer'ın *Pausanias*'ı, V, 44'e bakınız.

43. Modern "tarasque" *B.S.A. XX (1913-14), res. IX*'de gösterilmektedir. Maury (*Croy. du Moyen Age*, s. 232, n. 1, Bouche, *Hist. du Provence*, I, 326'dan alıntı) "tarasque"tan ilk kez on ikinci yüzyılda bahsedildiğini söylemektedir. Hemen 1600'den sonra seyahat eden Sincerus Azize Martha'da Tarascon *monstri effigies chartacea hominem deglutiens' and quotes the epigram* [kâğıttan yapılmış bir 'adam yiyen canavar' heykeli] *'Suspice multipedem squamosum deinde draconem / Auritum cernas dentigerumq: caput Martha... / Perdomuit, loro continuitq: brevi.* [Sen, üzeri pullarla kaplı, çok ayaklı, sivri dişli, uzun kulaklı ejderhaya şüpheyle bakarken, ... Martha onu sakinleştirdi ve kısa bir kemerle hareketsiz hale getirdi.]' görmüştür. Sincerus, *Itin. Gall.*, s. 128'e bakınız.

44. Özellikle J. B. F. Porte, *Mém. Acad. Aix*'in içinde, IV (1840), s. 261-308'e bakınız.

45. Bununla, Tarasconlu 'tarasque'un A. Dumas tarafından yapılan tasviriyle karşılaştırın (*Midi de la France*, 1834, bölüm 34): " 'C'est un animal d'un aspect tout a fait rebarbatif, et dont Pintention visible est de rappeler l'antique dragon qu'il represente. II a environ vingt pieds de long, une grosse tete ronde, une gueule immense, qui s'ouvre et se ferme a volonte; des yeux remplis de poudre appretee en artifice, un cou qui rentre et s'allonge, un corps gigantesque, destine a renfermer les personnes qui le font mouvoir; enfin, une queue longue et roide comme une solive, vissee a Pechine d'une maniere assez triomphante pour casser bras et jambes a ceux qu'elle atteint. Le second jour de la fete de la Pentecote, a six heures du matin, trente chevaliers de la Tarasque, vetus de tuniques et de manteaux, et institu^s par le roi Rene, viennent chercher Panimal sous son hangar; douze portefaix lui entrent dans le ventre. Une jeune fille vetue en sainte Marthe lui attache un ruban bleu autour du cou; et le monstre se met en marche aux grands applaudissements de la multitude. Si quelque curieux passe trop pres de sa tete, la Tarasque allonge le cou et le happe par le fond de sa culotte, qui lui reste ordinairement dans la gueule. Si quelque imprudent s'aventure derriere elle, la Tarasque prend sa belle, et d'un coup de

4. DE GOZON VE EFSANENİN FRANSIZ TARAFI

De Gozon, daha önce belirttiğimiz gibi, Provence dil bölgesindendi. Ailenin Tarn Vadisi'ndeki (Aveyron bölgesinde Costes yakınında) atalarından kalma kalesi[46] hâlâ onların adını taşımaktadır. Yakınlarda bulunan, içinde bir pınar kaynağının olduğu *les Dragonnières* adında bir mağara, köpeklerin eğitildiği yer olarak gösterilmektedir.[47] De Gozon'un zaferinin efsanesi kendi memleketinde gelişmiş ve buradan Rodos'a taşınmış olabilir. Bu sadece Fransız geçit töreni ejderhalarıyla benzerlik üzerinden "kukla" ejderhayı değil, öyküdeki, aksi takdirde gereksiz olan Fransız ara öyküyü de (öykünün eşsiz olmasa da olağandışı özelliği olan, görünürde Büyük Üstat'ın ejderha avına ilişkin katı yasağına dayanan) açıklayacaktır.

Muhtemelen, Gozon adının ardında, İtalyanca'da karşılaşılan, birçok ejderhanın etkileyici özelliği[48] olan *gozzo* (kursak, mide)[49] sözcü-

---

queue, elle le renverse. Enfin, si elle se sent trop pressee de tous c6ts, la Tarasque allume ses artifices, ses yeux jettent des flammes; elle bondit, fait un tour sur elle-meme, et tout ce qui se trouve a sa portee, dans une circonference de soixantequinze pieds, est impitoyablement brule ou culbute.* Dumas adds that in 1793 the Arlesians were at war with the Tarasconnais, beat them, and burned their Tarasque, which was 'un monstre de la plus grande magnificence, d'un mecanisme aussi complique qu' ingenieux'. ['Son derece itici görünüşlü bir hayvandır, görünürdeki niyeti, temsil ettiği kadim ejderhayı hatırlatmaktır. Yan tarafında yirmi kadar ayağı, yuvarlak ve büyük bir kafası, isteğine göre açılıp kapanan çok büyük bir çenesi, yapay bir şekilde tedarik edilmiş barut dolu gözleri, içeri girip çıkan bir boynu, onu hareket ettiren insanları içine almaya yarayan devasa bir gövdesi, ve son olarak, bir kiriş gibi uzun ve düz bir kuyruğu vardır (kuyruk, omurgaya öyle azametli bir şekilde bir tutturulmuştur ki, ulaştığı kişilerin kollarını ve bacaklarını kırabilir. Hamsin yortusunun ikinci gününde, sabahın altısında, otuz Tarasque şövalyesi tünik ve manto giyinmiş ve Kral René tarafından görev almış şekilde, hayvanı hangardan almaya gelirler. On iki hamal karnına girer. Azize Marthe gibi giyinmiş bir genç kız, canavarın boynunun çevresine mavi bir kurdele bağlar. Canavar, kitlenin gürültülü alkışlarıyla yürüyüşe geçer. Meraklı biri kafasının fazla yakınından geçerse, Tarasque boynunu uzatır ve onu ağızlığının ucuyla darp eder. İhtiyatsız biri arkasına geçmek gibi maceracı bir harekete girişirse Tarasque gözdesi olan güzel kızı alır ve bir kuyruk darbesiyle onu devirir. Son olarak, kendini fazlaca baskı altında hissederse, Tarasque fişeklerini ateşler, gözleri alev saçar, eğilir, çevresinde döner. Yetmiş beş ayak uzunluğunda bir çember içinde bulunan her şey merhametsizce yakılır ve tepetaklak olur.' Dumas, Arleslıların 1793'te Tarasconlularla savaşta olduklarını, onları yendiklerini, onların Tarasque'ını yaktıklarını söyler. Bu, 'son derece görkemli, akıllıca olduğu kadar zekice bir mekanizmaya sahip bir canavar'dır. Şimdiki Tarasque diğerinin bir taklididir.]"

46. Dumas (*a.g.e.*) Camarque'da Little Rhone'a yerleştirmektedir.

47. De Gissac, *Congres Arch.* XXX (1863-4), s. 65-70; krş. d'Estourmel, *Journal*, I, 169.

48. Poitiers'in geçit-törensel ejderhası "Büyük Gueule" (La Mauviniere, *Poitiers*, s. 75: Salverte, *Sciences Occultes*, s. 477) ve Rheims'inki de "le Bailla" (Salverte, s. 475) olarak adlandırılmıştı. Benzer şekilde Rabelais'in dev Gargantua'sı (başlangıçta bir folklor figürü olan) ve de babası "Grangousier" tam olarak aynı anlamdaki Gozzone'ye (krş. *testa, testone, vd.*) denk gelir. Aziz Romanus, Gargouille olarak bilinen Rouen ejderhasına boyun eğdirmiştir: bunun için Collin de Plancy, *Dict. des Reliques*, I, 38, III, 45'e, Maury, *Croy. du Moyen Age*, s. 232 ve Sincerus, *Itin. Gall.*, s. 214'e bakınız. Aveyron bölgesinde dar bir vadiden akan bir derenin adı Gouzon'dur. Gozon Nehri'ni bir ejderha olarak kişileştirmiş olabilir; tıpkı Grenoble'un Drac Nehri'ni yaptığı gibi (Salverte, *a.g.e.*, s. 463).

49. Modern taşra Fransızcasında (Lorraine), *gosser* ("pazar için semirtmek") fiiliyle birlikte *gosse* ("semirtilmiş hayvanların midesi") olarak karşımıza çıkmaktadır.

ğüyle veya Provence dilinde köpek anlamına gelen (bu öyküye köpeklerin dahil edilmesini açıklayacaktır) *gos*, *gous*, *gots*'la (ve *gozzone*) ilişkilendirilebilecek etimolojik bir köken tespit edebiliriz. Fakat bu tür filolojik spekülasyonlar kanıttan ziyade pratik zekâya alan açmaktadır ve dolayısıyla bu nokta bundan daha fazla dayatılamaz. Köpeklerin öyküye dahil edilmesinden, muhtemelen on beşinci yüzyılda Rodos Şövalyeleri'nin Aziz Petrus/Petronium (Burdum [Bodrum]) Kalesi'nde eğittikleri köpeklere ilişkin hacılara anlatılmış öyküler sorumludur.[50]

Sire Gilles de Chin'in, daha önce değinmiş olduğumuz ejderha katli, tarihsel bir kahramanın Haçlı Seferleri sırasında Kutsal Topraklar'daki kahramanlıklarına dayandırılmıştır. Bu kahramanlık (bir aslanın öldürülmesi) (ki muhtemelen nihayetinde boylu boyunca uzanmış mezarsal figürlere tabure görevi gören) alegorik bir resmin yardımıyla, sonunda kahramanın kendi memleketinde (Mons yakınında) yer alan bir ejderha efsanesine dönüşene kadar zaman içinde gelişmiştir.[51] Benzer şekilde, de Gozon'un başarısı, (1) de Gozon ailesinin Rodos'taki Saint Jean Tarikatı'yla olan bağlantısından ve (2) ortamın değiştirilmesiyle elde edilmiş uygun bir şekilde romantik arka plan sayesinde sonunda Rodos'a yerleşene kadar ailenin sahipliğindeki ejderha taşının yardımıyla memleketinde gelişmiş ve yerel bir ejderha geçit töreninden dolayı gerçek bir ejderha dövüşünün anısına yapıldığı düşünülmüş olabilir. Hatta efsanenin bir başlangıcının, Miraç Öncesi Yakarma Yortusu'nun Rodos'a getirilmiş (belki de Gozon'un kendisi tarafından) olması da mümkündür. Çok iyi bilindiği gibi, miraç öncesi yakarmaları Fransa'da Vienne'de Aziz Mamert tarafından (ö. M. S. 474) oluşturulmuş ve buradan tüm Batı Avrupa'ya yayılmıştır.[52] *Ασίζαι της Κύπρου* [*Asize tis Kiprıı*] bulunan bir pasaj bu yortunun Frenk Kıbrıs'ına yayıldığını da göstermektedir;[53] dolayısıyla, Rodos'a ulaşmış olması hiç de olanaksız değildir. Ayrıca bu bağlamda Buondelmonti'nin

---

50. Torr bu efsanelerin kaleye muhtemelen muskalar halinde Şövalyeler tarafından eklenmiş Yunan aslan kafalarından dolayı olduğunu ileri sürmektedir (*Rhodes*, s. 93 ve *Class. Rev.* I, 79). On beşinci yüzyıl hacıları epey düzenli bir şekilde köpeklerden bahsetmektedir; örneğin William Wey (1462, *Itineraries*, s. 94), Joos van Ghistele (1483, *'T Voyage*, s. 334) ve daha sonra Rodos'ta (*Veryard*, *a.g.e.*, s. 331). Fabri (*Evagat.* III, 261-2) köpeklerin kokularından Hıristiyanları Müslümanlardan ayırabildiklerini söylemektedir.

51. Alegorik resimlerin efsaneler üzerindeki etkisi için yukarıda s. 49 (Böl. V), n. 2'ye bakınız.

52. Festivalin Fransız örnekleri için Maury, *Croy. du Moyen Age*, s. 219, n. 3, s. 228 vd.'ne bakınız; Roma örnekleri için Lanciani, *Pagan and Christian Rome*, s. 165'e bakınız; burada, Roma'daki Büyük Litany'nin III. Leo'nunki (M. S. 795-816) kadar erken bir dönemde kutlandığı belirtilmektedir.

53. Der. Sathas, *Μεσ. Βιβλ.* [*Mes. Vivl.*], VI, 125, kullanılan kelimeler *τας ημέρας της Παρακλήσεως, τουτέστιν όντα ευγάλουν τον Δράκον*: Bu referansı Profesör R. M. Dawkins'e borçluyum.

komşu Kos Adası'nda bir ejderhanın katledildiğinden bahsetmekte olduğu da hatırlanmalıdır.[54]

Öykü, bir miraç öncesi yakarma geçit töreninden türemiş olsun veya olmasın, Rodos'ta ortaya çıktığı tarih, efsanenin, Rodos'un aksine, Fransız kökeni argümanını önemli ölçüde güçlendirmiştir. Bosio'nun de Gozon ailesinde "ejderha taşı"nın varlığına dair bilgisi, söylediğine göre, aileyle bağlantılı Giovanni Antonio adında Rodoslu bir şövalyeden gelmektedir. "Ejderha taşının" kendine özgü etkisini gösteren harika öykü Foxano'ya doğrudan, bu anlatılan olaya tanıklık ettiğini ileri süren hemşerisi Provence'ta Aziz Gilles'in başrahibi Pierre Melac de Gozon'dan gelmiştir. Bu Pierre Melac de Gozon, Saint Jean Tarikatı'na 1516'da girmiş ve 1522'de de Rodos'un son savunmasında

---

54. Yukarıda s. 648, n. 1'de (Böl. XLIX) alıntılanmıştır. Polites (*Paradosis*, no. 383), Kefalonya'dan 1509 tarihli sahte bir belgeden ilginç bir ejderha öyküsü aktarmaktadır. Kahraman tedarikçiye giderek bir zırh takımı ödünç almış ve bu şekilde kendisini koruma altına alarak ejderha onu yemeğe kalkışınca ağzından içeri girmiş; ardından kahraman içeriden bir usturayla ejderhanın boğazını kesmiş. No. 383'teki notlarında Polites bu öykünün Kefalonya'da mevcut olan çeşitli versiyonlarını vermektedir; ejderhanın muazzam cüssesine dair ayrıntılar, Aziz Nikolaos Kilisesi'nin dışında bedeninin yakılması, resmi şükür duası ve de ejderhanın eylemleri bir miraç öncesi yakarma geçit törenini anımsatmaktadır. Öyle ki, Rodos'taki de Gozon öyküsü gibi, söz konusu öykü böyle bir geçit töreninde ortaya çıkmış olabilir. Varlığını sürdüren başka bir muhtemel miraç öncesi yakarma, Aziz Georgios'un bir ejderhayla dövüşü olabilir. Birincisi, Aziz Mamert'in başlattığı şekliyle miraç öncesi yakarmalar, günü Paskalya'ya bağlı olan miraçtan önceki üç güne sabitlenmiş olduğundan hareketli bir festivalken, Roma'daki Büyük Ayin'in günü 23 Nisan olarak (antik Robigalia Festivali'nin olduğu kadar Aziz Georgios Yortusu'nun da günü) belirlenmişti. İkincisi, dövüş, bir mağara, ejderhanın gölü ve azizin kilisesi de dahil olmak üzere miraç öncesi yakarma tipine uymaktadır. Üçüncüsü, öykü, en güvenilir şekilde, Beyrut'a yerleştirilmektedir; M. S. 1341'de seyahatlerinden dönen Ludolf von Suchem, Beyrut'tan, mücadelenin geçtiği alan olarak bahseden ilk kişidir. Altın Efsane'den [Legenda sanctorum] önce ejderha öyküsünden bahsedildiğini bilmiyorum; dolayısıyla tarihler Haçlılar dönemine uymaktadır; krş. yukarıda s. 321 (Böl. XX), n. 1. Dördüncüsü, miraç öncesi yakarma törenlerinde ejderha genellikle ilk önce piskopos tarafından dualarla cinlerden arındırılır ve ardından da atkısının yardımıyla uzaklaştırılmıştır (krş. Maury, *Croy. du Moyen Age*, s. 234, n. 2). Benzer şekilde, Aziz Georgios ejderhayı alt etmekte ve öldürmeden önce kente götürmesi için bakire prensese vermektedir. Bu yüzden, Aziz Georgios'un Beyrut efsanesinin bir Haçlı kalıntısı olabileceğini ve hatta belli belirsiz bir miraç öncesi yakarma geçit törenini hatırlattığını düşünme eğilimindeyim; böyle bir Frenk kurumunun anılarının varlığını sürdürmeyi başarmış olduğunu varsaydığımızda, popüler zihin bunları, doğal olarak, zaman içinde en öne çıkan yerel figüre, yani Aziz Georgios'a atfedecektir. Öykünün böyle bir kalıntı olduğu varsayımı dışında, neden Lydda'nın değil de Beyrut'un savaş alanı olarak seçilmiş olduğunu açıklamak zordur; bu, Aziz Georgios'un muhtemel atası Perseus geleneğinin Lydda'ya son derece yakın Yafa'da M. S. 4. yüzyıla kadar var olduğu bilindiğinden özellikle kayda değerdir. Şahname'de bulunan ejderhanın "doldurulması, Rodos'taki derviş efsanesi, Polonya'daki efsane, vd.'nin (yukarıda s. 665 (Böl. LI), n. 1'e bakınız) doğuya ait olduğu anlaşılmaktadır. Yani, doğu tipinde ejderha bir savaş hilesiyle alt edilmekte ve öldürülmektedir; oysa Aziz Georgios öyküsünde ve miraç öncesi yakarmalarda ejderha bakireliğin gücüyle alt edilmektedir (birinde prenses ve diğerinde de piskoposlar ve azizler). Diğer yandan, Sarı Saltık efsanesinde kahraman ile ejderha arasında gerçekleşen bir çatışma başlıca özelliktir (yukarıda s. 60'a (Böl. V) bakınız) ama bunun Hıristiyan bir orijinalden türediğini düşünüyorum.

yer almıştır.[55] Eğer Dieudonné de Gozon'un kendisi bu öyküyü, yukarıda ileri sürüldüğü gibi Rodos'ta başlatmadıysa, o halde, 1521'de varolan ve atasının başarısını anlatan bu mitsel öykünün oradan getirilmesinden veya en azından adının, adada halihazırda varolan bir ejderha efsanesiyle ilişkilendirilmesinden akrabası Pierre mi sorumludur? Eğer öyleyse, aynı kişi, Rodos'taki ikameti sırasında atasının kabrini yeniden inşa etmiş ve başarısını Rottiers'in gördüğü resim ve de Ejderha Mağarası'ndaki yazıtla abideleştirmiş de olabilir.

55. Raybaud, *Hist. des Grands Prieurs de S. Gilles*, II, 112; 1558'de Başrahip olmuştur.

LI
Tantalı Şeyh El Bedevi[1]

Deltada bulunan Tanta'nın büyük velisi, H. S. 596'da (M. S. 1200) Fas'ta[2] doğmuş ve H. S. 675'te Tanta'da[3] ölmüş olan Said Ahmed el Bedevi'dir.

Küffarın elindeki kişileri özgürleştirme konusunda büyük ünü vardır. Uzun süredir İspanya'da esir olan, ağır zincirlerle iki büyük taşa zincirlenmiş bir Türk paşası, boşu boşuna çeşitli velilere kendisini özgürleştirmeleri için yakarmıştır. Sonunda Said Ahmed'in adını hatırlamış ve onu çağırmıştır. Veli hemen kabrinden elini uzatmış[4] ve o anda paşa kendisini; zincirler, taşlar ve her şeyle birlikte Mısır'da bulmuştur. Bu mucize, veliye adanmış günde yer almış olduğundan[5] birçok insan da bu olaya tanıklık etmiştir ama eğer daha fazla kanıt gerekli olursa, paşanın hâlâ kabrinin yakınında gösterilen taş ve zincirlerine başvurulabilir.[6]

Thévenot'un zamanında velinin, her yıl ona adanmış günde Malta'dan üç köleyi özgürleştirmesinin beklenmesi âdetti; söz konusu günün sabahında, gece velinin mucizevi müdahalesi sonucunda o adadan buraya getirildiklerini ilan eden üç Mağripli gösterilirdi.[7]

---

1. [Bu makale kocamın defterleri ile mektuplarındaki karışık notlardan derlenmiştir.]
2. Vaujany, *Alexandrie*, s. 174 vd. Goldziher (*Rev. Hist. Relig.* II, 303) alternatif doğum yeri olarak Tunus'u vermektedir.
3. Vaujany, *a.g.e.* Kabrin bir kilise ve tapınağa ait bir yerin üzerinde olduğu söylenmektedir (Vaujany, *Caire*, s. 329). Ayrıca Thévenot, *Voyages*, II, 802. Şeyhin iyi bilinen başka bir kabri de Suriye'de Trablusşam'da bulunmaktaydı (Kelly, *Syria*, s. 106); burada kabre bitişik havuzun içinde kutsal balıklar mevcuttu; bununla ilgili olarak yukarıda s. 245 (Böl. XVI) vd.'ne bakınız. Ayrıca d'Arvieux, *Mémoires*, II, 390.
4. Bu mezardaki barbarca yaşam mucizesi için yukarıda s. 252-5'e (Böl. XVII) bakınız.
5. Thévenot'a göre Temmuz'da, *a.g.e.*; Goldziher'e göre yaz gündönümünde; bu yazar, El Bedevi'nin öldürülemeyecek kadar korkutucu olma özelliğine sahip olduğunu eklemektedir ve ona adanmış gün kısır kadınlar için son derece önemli bir ziyaret anıydı (s. 304-5).
6. Niebuhr, *Voyage en Arabie*, I, 255.
7. Thévenot, *a.g.e.* Aynı yazar (s. 803) velinin nasıl zalim bir paşayı sağduyulu davranmaya razı ettiğine dair komik bir öykü aktarmaktadır.

İtibarı, son yıllara kadar, ara sıra camisinin kubbesinde keşfedilen zincirlenmiş, uzun saç ve tırnaklı ve mucizevi şekilde veli tarafından kurtarıldığını ileri süren adamlarla muhafaza edilmiştir.[8] Bu adamlar çoğunlukla tüm velilerin en mübareği olan kutba[9] karşı günah işlediğini düşünen ve bu yüzden günahları bağışlanana kadar kefaretini yerine getirmesi gerektiğine inanan belli velilerden seçilmekteydi. Bu kişiler kendilerini zincirlerle bağlayıp[10] küffarın elinde esir olarak görmekte ve bu şekilde tüm dünyadan çekilmekteydiler. Günahlarının bağışlandığı onlara bir haykırış veya meşum bir bulut şeklindeki bir tür alametle bildirilmekte ve böylece Tanta'ya dönerek esaretten kurtulduklarını ilan etmekte ve bunu, söz konusu velinin müdahalesine ve onun kabrinin kubbesinde belirmelerine atfetmekteydiler.[11]

Elimizde yukarıdakinden daha fazlasının olmadığı bir durumda, velinin neden kâfir ülkelerdeki esirleri kurtarması gerektiğinin varsayıldığını açıklamak zordur. Goldziher'in Müslüman velilere dair makalesindeki bir pasaj gereken anahtarı sağlamaktadır. Haçlılar zamanında Said Ahmed'in bir Hıristiyan zindanından, zindancının sürekli üzerinde oturduğu bir kutunun içinde tutulan bir Müslüman esiri kurtarmış olduğu anlaşılmaktadır. Kutu ve herkes, kurtarılmış esirle beraber havalanıp gitmiştir.[12]

Tourslu Gregorios'da halihazırda azizler tarafından kurtarılan sayısız esir öyküsü vardır. Milanolu Aziz Victor da bu konuda meşhurdu: İlginç bir vaka, bir azizin gününün arifesinde dua eden siyasi bir tutuklunun ertesi gün hiçbir engelle karşılaşmadan atına ulaşmasıdır.[13] Bir rahip, kralın öfkesinden kurtulmak için Aziz Martinus Kilisesi'ne

---

8. Vaujany, *Alexandrie*, s. 174 vd.
9. Lane'e göre (*Mod. Egyptians*, I, 290 vd.) velilerin varlığı Kuran'daki bir ayetle kanıtlanmaktadır: Onlar "Allah'ın en sevgili kullarıdır". Kutb çoğu kez görülür ama tanınamaz; çeşitli durakları vardır ve bunlardan biri Tanta'dır. Kendisini bir anda Mekke'den Medine'ye ve gerisin geriye aktarabilir.
10. Lane (*a.g.e.* I, 296) boynuna demirden halka yerleştirmiş ve kendisini odasının duvarına zincirlemiş bir veli vakası kaydetmiştir. Macaristanlı George (ap. Hottinger, *Hist. Orient.*, s. 496) belli dervişlerin, onları belli dönemlerde ele geçiren ve kendini kaybettiren çılgınlığın şiddetini göstermek için zincirlediklerini söylemektedir. Krş. aynı fikir ("ruhen bağlanmış") için ayrıca *Acts* XX, 22.
11. Vaujany, *Alexandrie*, s. 175, n. Dünyadan çekilmeleri üzerine krş. Lane, *Mod. Egyptians*, I, 293. Lady Duff Gordon (*Letters from Egypt*, s. 45 ve 304) yıkanmak, ibadet etmek veya Ramazan'ı kutlamak da dahil olmak üzere, kaybetmiş olduğu bir kutsal deve bulununcaya kadar "Allah'ın esiri" olarak yirmi yıl boyunca hareket etmemiş Şeyh Selim adındaki münzevinin öyküsünü aktarmaktadır. Dr. Liddon, müminlerin verdiklerini, münzevinin kedi ve köpeklerinin onun akrabalarıyla paylaştıkları bu kabri görmüştür: Dr. Liddon'un *dahabiya*'sı [Nil Nehri'nde kullanılan yolcu gemisi], söz konusu grup, velinin akrabalarını cömertçe ödüllendirene kadar rüzgârsız mahsur kalmıştı; istenen mucize anında gerçekleşmişti (King, *Dr. Liddon's Tour*, s. 75).
12. Goldziher, *Rev. Hist. Relig.*'in içinde, II, 303 vd.
13. Greg. Turon, *De Glor. Martyr.* I, 45.

kaçmış ve orada zincire vurulmuştur ama zincir, Aziz Martinus'a her yakarışında açılmıştır.[14] Dört tutuklu hapishaneden kaçarak Aziz Martinus Kilisesi'ne sığınmışlar ve burada dua ettikleri anda zincirleri kırılmıştır.[15] Lyonlu Aziz Nicetius, bir gece yedi farklı kentte görünerek bu yerlerin hapishanelerinden tutukluları kurtarmıştır.[16] Bu mucizelerin hepsinin esasen mabet hakkına bağlı olduğu görülmektedir. Eğer bir tutuklu başarılı bir şekilde hapishaneden kaçarak örneğin, Aziz Martinus'un toprağına girdiğinde[17] ona dokunulamamaktaydı ve böylece aziz sayesinde bu kişinin suçsuzluğu kanıtlanmış olmaktaydı.

Dikkat edileceği üzere, bu erken anlatılarda havaya yükselmeye dair en ufak bir işaret yoktur. Bununla beraber, daha sonra bu önemli bir özellik olmakta ve sonunda Limogesli Aziz Leonardo'nun özelliğine dönüşmektedir.[18] Nantes'te hapsedilmiş ve zincirlenmiş bir Breton centilmeni Aziz Leonardo'ya başvurmuş ve o da tüm tutukluların önünde belirerek[19] onu hapishaneden çıkartmış, zincirini Aziz Leonardo'nun kabrine götürmesini buyurmuş.[20] Noblac'tan bir burjuva bir senyör tarafından hapsedilmiş ve sadece zincirlenmemiş, aynı zamanda girişi, üzerinde gece gündüz askerlerin nöbet beklediği bir kutuyla korunan, yeraltında karanlık bir zindana konmuş. Fakat gece, Aziz Leonardo askerleri etkisiz hale getirerek tutukluyu, sabah bulunduğu kilisenin kapısına götürüp bırakmış.[21] Normandiya'da bulunan Baqueville'in senyörünü Macaristan'da Türkler esir almış. On beş yıllık esaretten sonra Aziz Leonardo'dan yardım istemiş ve böylece kendi kalesine aktarılmış; saçları ve sakalı uzamış ve çaputlarla kaplı olduğundan burada hiç kimse onu tanımamış. Tam zamanında gelerek eşinin ikinci defa evlenmesini engellemiş.[22] Poitoulu bir köylü hırsızlar tarafından bir ağaca zincirlenmiş; bunun üzerine Aziz Leonardo ve Aziz Martial'a başvurmuş. Bir ses ona zincirleri silkelemesini söylemiş; yapmış ve birini Aziz Leonardo'nun ve diğerini de Aziz Martial'ın kabrine götürmüş.[23] Antakya Prensi Boemond, Aziz Leonar-

14. *Idem*, *De Mir. S. Mart.* I, 23.
15. *Idem*, *De Mir. S. Mart.* II, 35.
16. *Idem*, *Vit. Petr.* VIII, böl. X.
17. *Idem*, *De Mir. S. Mart.* III, 41, 47; IV, 16, 26, 39, 41.
18. 6 Kasım: *temp.* Clovis.
19. Burada Hıristiyan mucizesi El Bedevi'nin Müslüman mucizesinden farklıdır. Çünkü ikincisi açıkça belirmez.
20. Collin, *Hist. Sacr. des Saints*, s. 557. Bu aziz aynı zamanda garip olan kiliseleri "birbirine bağlama" geleneğiyle de ilişkilidir, bununla ilgili olarak yukarıda s. 264 (Böl. XVII), n. 2'ye bakınız.
21. *A.g.e.*, s. 556.
22. *A.g.e.*, s. 558-9.
23. *A.g.e.*, s. 557.

do tarafından kurtarılmış ve 1005'te azizin kabrine esaretinin gümüş sembollerini getirmiş.[24]

Aynı kurtarılma öyküsünü Paulus Merula (1558'den 1607'ye) Türkler tarafından ölüme mahkûm edilmiş ve idamdan bir gün önce sağlam sandıklara yerleştirilmiş iki Orleans yurttaşı hakkında da anlatmıştır. Gece Orleans'taki Kutsal Haç'ın emanetlerine şükretmişler ve sandıkların içinde havadan nakledilerek ertesi sabah kendilerini Orleans'taki Kutsal Haç Kilisesi'nin kapısında bulmuşlar.[25] Bir başka örnek de, Mısır sultanı tarafından esir edilmiş üç şövalyenin meleklerin yardımıyla Notre Dame de Liesse'nin siyah heykelini yapmalarıdır. Onun yardımıyla sultanın kızının din değiştirmesini sağlamış ve mucizevi bir şekilde söz konusu tasvirle birlikte memleketlerine aktarılmışlardır; kilise 1134 tarihlidir.[26]

Bu, tutukluların kurtarılması temasına ilişkin gelişmelerde ufak ama ilginç bir noktada, Doğu'yla Tanta mucizesi çizgilerinde bir bağlantı olduğunu düşünüyorum. Tourslu Gregory'un döneminde, hatırlanacağı gibi, her aziz[27] söz konusu mucizeyi gerçekleştirebiliyordu. Bununla beraber, bu tarihte Tanta'da bulunan ek mucizenin varlığına, yani kurtarılmış adamın serbest bırakılarak, aziz tarafından götürülmesine dair hiçbir işaret yoktur. Bununla beraber, Haçlılar dönemine

---

24. *A.g.e.*, s. 561. Aziz Leonardo tutukluların arkadaşı olarak ününü ismine borçludur. Van Gennep (*Religions, Moeurs, et Légendes*, s. 7-8) bu noktada açıktır. Şöyle demektedir: " *'Ce saint originaire de France, a été transporte en Allemagne par les Cisterciens. Anciennement on le nommait Lienard (nom qui subsiste en Allemagne sous les formes Lienhart, Lehnhart, &c.) et on lui attribuait le pouvoir de lier et de délier. L'analogie entre le nom du saint et sa fonction spéciale est évidente, au point que celle-ci a bien des chances de prevenir de celui-là. Actuellement encore, saint Liénard ou Léonard est, en France comme en Allemagne, le protecteur des animaux domestiques, des femmes en mal d'enfant, des prisonniers, etc. Et son surnom allemand, est Entbinder, le délieur. Ainsi, le jeu de mots français a été traduit par les Allemands, pour qui le mot de Liénard ne signifiait rien.'* ["Bu aziz, Fransa kökenlidir. Cistercien rahipleri tarafından Almanya'da götürülmüştür. Eski adı Lienard'dır (bu isim Almanya'da Lienhart, Lehnhart gibi biçimlerde karşımıza çıkar). Onun bağlama (lier) ve çözme (délier) gücüne sahi oldu söylenir. Azizin ismi ve bu özel gücü arasındaki bağlantı apaçık ortadadır, hatta muhtemelen ismi bu özelliğinden gelmektedir. Günümüzde de Aziz Liénard ya da Léonard Fransa'da olduğu gibi Almanya'da da ev hayvanlarının, hamile kadınların, mahpusların vs. koruyucusudur. Almanca lakabı ise Entbinder'dir, çözücü anlamına gelir. Yan, Fransızca kelime oyunu Almanlar tarafından tercüme edilmiştir, çünkü Liénard kelimesi onlar için herhangi bir anlam ifade etmez.]"

25. *Cosmographia, ap*. Sincerus, *Itin. Gall.*, s. 29.

26. Collin de Plancy, *Dict. des Reliques*, II, 266 vd. Bu iki ve üç şövalye öyküsünde sanırım ikonografinin etkisini görebiliriz. Örneğin boş kabri koruyan askerler sık sık heykelle aynı çağa ait zırhların içinde gösterilir: Böyle bir konu kesinlikle bir kutu ve şövalyeler sağlar.

27. Batı'da dinin "Olimpos" ve "Pelasg" katmanları arasındaki mücadeleye örnek olarak Greg. Turon., *De Mir S. Mart*. IV, XXXV'deki öykü ilginçtir. Aziz Petros Kilisesi'nin önüne götürülürken bir tutuklunun zincirleri çözülmüş ve bunlar daha sonra ona eşlik eden tarafından daha sıkı şekilde bağlanmıştır. Fakat Aziz Martinus Kilisesi önünden geçerken bu güçlendirilmiş bağlar tekrar çözülmüş ve böylece tamamen serbest kalmıştır.

ait durumlarda yer alır. Havaya yükselme son derece Doğu'ya özgü fikir olduğundan, bu ayrıntının, bu dönemde Haçlıların Batı üzerindeki genel etkisini doğrulamakta olduğu düşünülebilir.[28]

Haçlılar öncesi dönem bu kurtarılma öykülerini Aziz Petrus'a dayandırmış olabilir:[29] Mucize şu ana kadar zincirlerin ve kapıların etkisiz bırakılmasıyla sınırlandırılmıştır. Aziz Petrus'un zincirleri sadece bağlayıcı ve gevşetici Aziz Petrus'un bir emaneti değildir; halihazırda onun kurtarılmasında da etkili olmuştur. Kurtuluş maddi veya manevi olabilir;[30] bu iki kavram, sahiplenme fikrinin Şeytan'a kölelik fikri olması üzerinden birleşir.[31] Çeşitli hastalıklar da günah sonucu olarak düşünülmüş ve bağlamayla temsil edilmiştir:[32] Tourslu Gregory gerçekten de *caecitatis catena constrictus* [körlüğün engeline takılmış] kelimelerini kullanır.[33] Bundan başka, çeşitli günahlar için tayin edilmiş bir kefaretin yıllarca zincirli halde gerçekleştirilmesi gerekmekteydi.[34] Dolayısıyla, kardeş katili üzerine zincirler yüklenerek yedi yıllık kefaretsel hacca gönderilmekteydi. Vahiy sonucu *Tornodorensi pago*'daki Aziz İoannis Kabri'ne gelerek geceyi kilisede geçirmekte, dua etmekte ve böylece tüm zincirlerinden kurtulmaktaydı.[35] Suçun bağışlanmasıyla (bir kez daha *solvo*) zincirler muhtemelen yeminin yerine getirilmesine karşılık kilisede bırakılmaktaydı.[36] Delilerse, toplumun güvenliği

---

28. Bunun için Hasluck, *Letters*, s. 117-8'e bakınız.
29. Aziz Petrus'un Kudüs'teki hapishanesinde bulunan zincirler çeşitli mucizeler gerçekleştirmiş ve buradan Roma'ya götürülmüştür (Tobler, *Topogr. von Jerusalem*, I, 411); Lucius (*Anfange des Heiligenk.*, s. 192) bunların Roma'ya İmparatoriçe Eudoxia tarafından verildiğini söylemektedir; Aziz Petrus *ad Vincula*, M.S. 440'da ölen III. Sixtus tarafından inşa edilmiştir (Lucius, *a.g.e.*).
30. Örneğin Roma'daki Azize Maria dell' Inferno ilk başta "Libera nos a poenis infernis" olarak yorumlanmıştır ama daha sonra Azize Maria *Lieberatrice* olarak düşünülmüş ve Aziz Silvestros'un çevredeki bir mağaradaki ejderhayı yok etmesiyle ilişkilendirilmiştir (Tuker ve Malleson, *Christian and Ecclesiastical Rome*, s. 280; Hare, *Walks in Rome*, I, 164).
31. Dolayısıyla, Sincerus Rouen'de Göğe Yükseliş'te bir esirin serbest bırakıldığını görmüştür (*Itin. Gall.*, s. 214). *Sequanus Lingonici abbas territorii vivens saepe homines a vinculo diabolici nexus absolvit* [Seine başkeşişi Sequanus hayatı boyunca insanları; şeytani bağlantıların zincirlerinden azat etti.] (Greg. Turon., *De Glor. Conf.* LXXXVIII).
32. Krş. Aziz Julian'ın, uykusunda kendisine belirdiği felçli kadın: *visum est ei quasi multitude catenarum ab ejus membris solo decidere* [sanki o zincirler ellerinden, bacaklarından bir anda düşmüş gibiydi] (Greg. Turon., *De Pass. S. Jul.* II, IX).
33. *De Mir. S. Mart.* IV, 20.
34. Krş. Lane, *Mod. Egyptians*, I, 88, asıl duaya hazırlık olan abdest sırasındaki duanın şöyle olduğunu söylemektedir: "Tanrım, boynumu ateşten kurtar; beni zincirlerden, halkalardan ve prangalardan uzak tut."
35. Greg. Turon., *De Glor. Conf.* LXXXVII: Özellikle *Acta SS.*, Ocak. c. II, 866'ya bakınız.
36. Aziz Leonardo Kilisesi, aziz tarafından kurtarılmış tutuklulara ait çeşitli kelepçeler, zincirler, vb. barındırmaktadır (Collin, *Hist. Sacr. des Saints*, s. 555). Tanta prosedürü dikkate alındığında, Aziz Leonardo mucizelerinde bazen varsayıldığından daha az *fraus pia* olabilir.

için zincirlenmekte ve muhtemelen iyileştiklerine kanaat getirildiğinde zincirleri çözülmekteydi. Bugün bile Doğu'daki birçok kutsal yer, tedavi görmekte olan delileri bağlamak için zincir kullanmaktadır;[37] tıpkı sık sık gece beklemeleri için kullanılan kiliselerin yatak bulundurmaları gibi.

Bu zincirler, başarılı mucizelerin etkisi altında, tedavi sürecinin ana araçları olarak kabul görülme eğilimindedir[38] ve muhtemelen Aziz Petrus prototipi örneği sayesinde, azizlerle, özellikle de Doğu'da Aziz Georgios'la[39] ilişkilendirilmiştir. Aziz Georgios'un bu derece öne çıkmasına dair *Acta*'da bir açıklama olabilir veya Aziz Mihail gibi, sadece ejderha öldürme[40] ve böylece şeytanın uzaklaştırılmasıyla[41] ilişkilendirilmiş olabilir.

37. Thévenot, *Voyages,* III, 156, Urfa ile Mardin arasındaki Tilgoran'da deli bir insanın boynuna dolanan zincirlerin bulunduğu ufak bir şapel vardır. Zincirler, yazgısı iyileşmek olan hastalarda gevşemektedir ama ümitsiz vakalarda çözülmeleri gerekmektedir. Benzer şekilde, Beyrut'taki Aziz Georgios Kilisesi'nde bir zincire bağlı büyük bir demir halka vardır; hem Araplar hem de Hıristiyanlar hastalık veya delilik durumunda kullanmaktadır: Anında tedavi sağlamaktadır (Thévenot, *Voyages,* II, 639). Krş. d'Arvieux, *Mémoires,* II, 191. Şu eserlerde başka vakalara gönderme yapılmaktadır: Burton, *Inner of Life of Syria,* s. 389; Guérin, *Palestine,* s. 312; Kelly, *Syria,* s. 103; Petermann, *Reisen im Orient,* s. 319; Vaujany, *Caire,* s. 293 vd.; Allom ve Walsh, *Constantinople,* II, 32; White, *Mosl. World*'un içinde, IX, 181.

38. Dolayısıyla delilerin zincirlerle dövülmesi (Burton, *Inner Life of Syria,* s. 389; Guérin, *Descr. de la Pales.*, s. 312: Her iki referans da hemen Kudüs'ün dışındaki bir Aziz Georgios şapelinedir); krş. Pococke, *Voyages,* III, 312'de bahsedilen Maruni Aziz Antonios Şapeli'ndeki dövme.

39. Krş. Burton ve Guérin, *a.g.e.* ve Tobler, *Topogr. von Jerusalem,* I, 501 vd.

40. Krş. Hasluck, *Letters,* s. 85.

41. Krş. Azize Maria dell' Inferno, yukarıda s. 688 (Böl. LII), n. 3'te bahsedilmiştir.

LII
Terra Lemnıa [Limni Toprağı][1]

Antikçağ tıp pratiğinde, Levant'ın [Doğu Akdeniz] çeşitli yerlerinde bulunan ve Pliny ile diğer yazarlar tarafından ayrıntılı şekilde açıklanmış çeşitli türden doğal toprakların kabul edilmiş tedavi edici özellikleri olup büyük ölçüde yaraların ve iç kanamaların tedavisinde kanamaları durdurma ve kurutma amaçlı kullanılırlar. Pliny'nin listesi; Sakız, Kimolos, Eretria, Limni, Melos, Samos ve Sinop topraklarını kapsar. Bunların büyük kısmının kullanımı modern zamanlara kadar gelmiştir;[2] ama hiçbiri genelde ne antikçağ ne de modern çağ insanı için Limni toprağı kadar itibarlıydı; bu toprak diğerlerinden, her şeyden önce, zehirlere ve daha sonra da vebaya karşı etkili olduğu iddia edilen mucizevi gücüyle (özellikle zehirli sürüngen ısırıklarına karşı) ve ikinci olarak da dini destekleri ve üretimiyle ilgili çeşitli suni kısıtlamalarla ayrılır.

---

1. Eklerle birlikte *B.S.A.* XVI, 220 vd.'den yeniden basım.
2. Sakız'ın toprağından, Pyrgi yakınında bulunmuş haliyle modern zamanlarda Sakızlı bir Cenevizli olan Jerome Justinian bahseder (*Descrip. de Chios*, s. 68): ' *En un autre terrouer du dit Pirgy se trouvoit autre fois la terre dite Chia laquelle a le mesme vertu que celle qu'on nomme Lemnia. Le Grand Turc s'en sert maintenant en son seau* [sic].' [Adı geçen Pirgi'nin bir başka arazisinde eskiden Chia denen toprak bulunurdu, bunun Lemnia adı verilenle aynı özeliği vardı. Padişah şimdi onu mühründe kullanır]. Thevet (*Cosmog. de Levant*, s. 56) tıbbi açıdan Limni Adası'nın toprağı kadar değerli bulur; Covel bunu yüz yıl sonra teyit etmiştir. Covel, Sakız toprağının da, tıpkı Limni toprağı gibi, özel bir zamanda kazıldığını (Mayıs ve bu yüzden *πηλομαιότικο* (pilomeotiko) olarak adlandırılmıştır) ama tıbbi değil sadece yıkama amaçlı kullanıldığını (MS. Add. 22914, f. 57 v) belirtmiştir. Şimdi artık, zeytinyağı sabunlarının ucuz fiyatlarından dolayı neredeyse bilinmemektedir ama geleneksel olarak Cenevizlilerin kontrolünde devlet tekeli altında olduğu söylenmektedir. Dale (*Pharmacologia*, 1963, s. 47) "Kimolos" toprağının İngiltere'de de bulunduğunu söylemektedir. Pococke (*Descr. of the East*, II, II, s. 29) onun zamanında Samos'ta beyaz bir toprağın çocuklar tarafından yenildiğini fark etmiştir. Sir Thomas Sherley Melos Adası'yla ilgili açıklamasında Melos toprağından bahsetmektedir (*B.S.A.* XIII, 347'de benim makalem: Krş. Pococke, *a.g.e.*). Sinop toprağı (Robinson, *A.J. Phil.* XXVII, 141, § 4'e bakınız) muhtemelen Dale ve çağdaşlarının "Türkiye'den" gelen şeklinde ve diğerlerinin (Poullet vb) sofistike Limni toprağının sık rastlanan bileşeni olarak bahsettikleri Ermeni kilidir. Tahminen Arapların vebaya karşı kullandıkları *Terra Saracenica* ve bana İstanbul'daki Mısır Çarşı'sında Limni toprağı olarak kakalanmış Kil Ermeni'dir [Ermeni Kili].

Limni toprağı hakkında, bu konuda en erken otorite olarak karşımıza çıkan Pliny, antikçağ insanı arasında son derece ünlü olduğunu söylemektedir;[3] ama kullanımının ne kadar geriye gittiğini belirlememizin yolu yoktur. Bulunduğu Moschylos Tepesi'nin mitolojide Hephaistos'un düşmesiyle ilişkilendirilmesi ve Philoktetes mitinin bir versiyonunun kahramanın yarasının (hatırlanacağı gibi sebebi çok başlı Lernian yılanının zehridir) tedavisini bu ilaca atfetmesi[4] ilginçtir.

Diskorides'le birlikte bu konuda daha fazla bilgimiz olmaya başlar: Bize bu toprağın Limni'de tünel benzeri bir açıklıkta bulunduğunu, keçi kanı karıştırılarak hazırlandığını ve ardından tablet biçimine sokularak bir keçi figürüyle damgalandığını (popüler ismi olan "keçi mührü" buradan gelmektedir) söylemektedir. Şarapla birlikte içildiği takdirde zehirlere karşı görülmemiş bir etkisi vardı ve zehir çoktan yutulmuş idiyse, bir kusturucu görevi görürdü. Ayrıca zehirli sürüngen ısırıkları ve dizanteri karşısında da etkiliydi.[5] Başlıca kullanımının burada panzehirsel olduğu görülecektir.

Toprağın kazılmasıyla ilgili törenleri ilk defa Galen'den[6] öğrenmekteyiz ve verdiği bilgi, onun Limni Adası'ndaki kendi araştırmalarına dayanmaktadır; buraya özellikle bu amaç için gelmiştir. Belli bir günde rahibelerin (devamından anlaşıldığına göre Artemis rahibeleri) kentin (Hephaistias) dışına çıktıklarını, toprağın kazılacağı yere bir parça arpa serpiştirdikleri ve diğer gerekli törenleri gerçekleştirdikleri, ardından bir araba dolusu toprağı alıp kente döndüklerini söylemektedir. Burada toprak temizlenerek, Artemis figürüyle mühürlenmektedir.[7] Bu kullanımların adada çok eski olduğu söylenmektedir. Toprak mahalli olarak ülsere (Galen'in kendisi de bu amaç doğrultusunda başarıyla kullanmıştır), yaralara, zehirli ısırıklara karşı ve kusturucu ilaç olarak kullanılmaktaydı; iç kullanım için şarapla içilmektedir; harici kullanımdaysa sirkeyle uygulanmaktaydı. Birincisi sadece rahibeler tarafından uygulanmak üzere üç derecesi bulunmaktaydı; geri kalanı, Pliny'nin bahsettiği diğer birçok toprak gibi, endüstriyel alanda kullanılmaktaydı.

---

3. *N. H.* XXXV, 6.
4. Philostratos, *Heroikos*, 306.
5. V, 113: Krş. Dair Mughan'ın panzehirsel toprağı için Le Strange, *Palestine*, s. 431.
6. *De Simpl. Medic. Fac.* IX, 206.
7. Dioskorides'in keçi kanı öyküsü alaya alınmıştır; muhtemelen gördüğü mühürden yaptığı bir çıkarsamadır.

Galen'den sonra Limni'de ne olduğu konusunda otoritelerimiz tam bir sessizlik içindedir.[8] Eskiler topraktan bahsetmeye devam etmektedir ve ünlü Limni Mührü[9] veya *Terra sigillata*'nın [mühür toprağı] kullanımı ortaçağ sırasında da sürmüştür. Bartholomaeus Anglicus (13. yy) onun hakkında şöyle demektedir:

> "Toprağın belli bir damarına Terra Sigillata denir ve görülmemiş şekilde soğuk ve kurudur. Ve Dioscorides *Terra saracenica ve argentea* [Saraken ve Gümüş toprağı] olarak adlandırır ve kısmen beyaz olup iyi kokulu ve berraktır. Bunun temel etkisi bağlayıcılığı ve kanamayı durdurmasıdır. Ve yumurtanın beyazıyla sertleştirilmiş toz, burundaki kanamayı durdurur. Ve Lapidoria'da söylendiği gibi, eğer çamur şeklinde tatbik edilirse, ayaklardaki şişkinliklere ve guta iyi gelir."[10]

Bununla beraber görülecektir ki, Limni'den bahsedilmemesi bir yana, yukarıdaki izahatta ilk elden bilgiye dair bir kanıt bulunmamaktadır. Gerçekten de Limni toprağından ilk elden bahseden benim bildiğim en erken modern yazar, *Voyage*'ı kaleme alan ve burayı 1485'te ziyaret etmiş olan Joos van Ghistele'sidir. Toprakla ilgili şu açıklamayı vermektedir:

> "*Terra Sigillata*'nın dünyanın en iyisi olduğu tespit edilmiştir. Belli ilaçlarda kullanılır ve Limni'de her yaz kuruyan ama kışın suyla dolu olan bir havuzda üretilir. Bu havuz kurumaya başladığında, yüzeyde rengarenk kalın bir köpük tabakası oluşur. Bu alınır ve yörede kullanılan yönteme göre temiz kalaslar üzerine konur. Kuruduğunda, yuvarlak topaklar veya düz pastalar şeklinde biçim verilerek, birçok başka şeyle birlikte, söz konusu adanın [Limni] lordunun mührüyle mühürlenir ve çeşitli ülkelere gönderilir."[11]

Bu topraktan bahseden bir sonraki modern yazar, 1530'da Limni toprağı tabletlerinin İstanbul'a getirildiğini gördüğünü yazan Agricola'dır;[12]

---

8. Topraktan bahseden en son antikçağlının P. Aegineta, VII (*s.v. Ge, terra*) olduğu görülmektedir.
9. Tozer, *Islands of the Aegean*, s. 260'da alıntılanmış bir ortaçağ dizininde *Lempnia frigdos;* burada *frigdos σφραγίδος* [*sfragidos* (mühür)]'e karşılık gelmektedir. Bartholomaeus Anglicus'un (takip eden alıntıya bakınız) toprağın "görülmedik şekilde soğuk ve kuru" demesinden bu parlaklığı yanlış anladığı görülmektedir.
10. *Lib.* XV, CCXXIX, cap. LXXXXVIII (der. Londra, 1535).
11. Joos van Ghistle, *'T Voyage*, Ghent, 1572, s. 348 vd.: [Profesör W. E. Collinson beni, *coe* biçiminin Hollandaca ve Flamanca *caem*'e (Mod. Hollandaca kaam), bira veya şarapta bir mantarın yüzeyde yol açtığı köpüğe karşılık geldiği konusunda bilgilendirmiştir: İngilizce diyalektindeki *coom, kanes*'le aynı köktendir. *Heesch* için Vervijs ve Verdam'ın *Middelnederlandsch Woordenboch*'una bakınız. Bir bütün olarak çeviri için Profesör R. Priebsch'e müteşekkirim.-M. M. H.]
12. Agricola, *Bermannus*, s. 115 vd. 1579'da Breuning'e bir parça *Terra sigillata* verilmiş ve "gerçek ve sofistike olanın iki köpeğe verildiğini ve bunlardan birinin berbat bir şekilde öldüğünü" görmüştü. (*Orient. Reyss.* s. 40).

sarı renkte olup Türk harfleriyle mühürlenmişlerdir. Bunu Türkler vebaya karşı tek çare olarak görmekteydi; Arapların Ermeni kilini kullandıkları gibi kullanmaktaydılar. Venedik'te kötü ün yapmıştı ama çok pahalıya satılmaktaydı.

Yüzyılın yaklaşık ortasındaysa, toprak kazılmasına dair elimizde Belon ve Albacario adlarında iki bilim insanının yazdıkları ikinci dereceden izahatlar bulunmaktadır; onlar da Galen gibi bu konuyu araştırmak için Limni'ye gitmiştir. Bunlardan birincisi araştırmalarına sistematik bir şekilde İstanbul'da söz konusu toprağın kalitesine dair çeşitli mühürler hakkında bilgi toplayarak başlamış ve tıp dünyasının yararlanması için kitabında bu mühürlerin resimlerine yer vermiştir. Belon'un toprak kazma töreni üzerine izahatı (ama törende bulunmamıştır) bilgi yüklüdür ve antikçağ ayinini, gerekli değişikliklerin yapılması koşuluyla neredeyse eksiksiz bir şekilde yeniden yaratma açısından son derece ilginçtir. Kazma eylemi hâlâ yılda bir kez, 6 Ağustos'taki Tecelli Yortusu'nda gerçekleşmekte ve bu eylemden önce, toprağın kazıldığı tepeden uzakta olmayan Kurtarıcı Kilisesi'nde (bu doğal olarak bugünü İthaf Yortusu olarak muhafaza edecektir) bir dini ayin gerçekleştirilmekteymiş. Adanın Türk yöneticisi (subaşı) ile Türk ve Rum ileri gelenleri bu törende yer alırmış. Resmi bir duyuru yapılır[13] ve bir koyun kurban edilirmiş; bu kurbanı, yılın bu zamanında oruç tuttuklarından Türkler yermiş.[14] Kazma işi şafakta veya biraz önce başlar ve altı saat boyunca sürermiş. Ardından delik kapatılır ve ertesi yıla kadar o şekilde bırakılırmış. Sezon dışı kazmak cezalandırmayı gerektiren bir suçmuş. Çıkartılan toprak temizlenir ve Arap harfleriyle yazılmış *tin i makhtum* (mühürlü toprak) sözcüklerini içeren bir mühürle mühürlenirmiş. Soranzo, pişirildiğini de eklemektedir.[15] Belli görevlilerin pay almasına izin verilmekte ve orada hazır bulunanlara da ufak miktarlar verilmekteymiş ama toprağın büyük kısmı, birinci kalitenin tamamı da dahil olmak üzere,[16] bir paket (o da mühürlü) halinde mühürlendikten sonra özel bir ulakla İstanbul'a sultanın kul-

13. Bu ayrıntı, duyurunun metniyle birlikte [*Le grand Dieu hault et tout puissant declare aujourd'huy l'effect et virtu de ceste terre à ses tres-fideles serviteurs* (Yüce ve Kudretli Allah bugün çok sadık kullarına bu toprağın önemini ve erdemini bildirir)] Thevet (*Cosmog. Univ.* II, 805) tarafından muhafaza edilmiştir; kötü bir otoritedir ama onun izahatının Belon'unkinden daha iyi bir kaynaktan geldiği anlaşılmaktadır. Yunancadaki karakteristik diyalog *Φράνγκε, θὲς νὰ ἀγοράσῃς ἀπὸ τὴν γήν μου*; (Toprağımdan satın almak ister misin Frenk?) vb. kulağa doğru gelmektedir.
14. 15 Ağustos'a kadar (Hz. Meryem'in Göğe Kabulü Yortusu).
15. Alberi, *Relazioni delgi Ambasciatori Veneti*, III, II, 220'nin içinde.
16. Palerne.

lanımı için gönderilirmiş.[17] Tahminen daha düşük kalite olan belli bir miktarı da subaşı tarafından bulunduğu yerde tüccarlara satılırmış.[18]

Bu konuyla ilgili ikinci otoritemiz olan Stefano Albacario, Limni'ye Avusturya Elçisi Busbecq tarafından toprağı incelemesi için gönderilmiş bir doktordur;[19] elçi onun açıklamasını Mattioli'ye göndermiştir.[20] Albacario'nun açıklaması esas hatlarıyla Belon'unkini doğrulamaktadır. Kazma eyleminin dini yanını gösteren ilginç ayrıntılar şöyledir: (1) Toprak, ancak resmi kazma eyleminin yapılması için seçilmiş günde etkilidir, (2) toprakla, ihraç edilene kadar özel bir yıkayıcı ilgilenir ve (3) bu yıkayıcı kendisine ufak bir torba toprak alırmış ama bu mühürlü olmazmış.

Hem Belon hem de Busbecq toprağa dair ilgi ve bilgilerini muhtemelen bu toprağın o tarihte Avrupa eczalığındaki ününden ziyade, o sırada İstanbul sarayında yabancı elçilere ve diğer önemli kişilere resmi hediye olarak bu topraktan yapılmış tabletler verilmesi geleneğine borçludur. Böylece 1546'dan itibaren çeşitli tarihlerde Fransız elçilerine verilmiş *tere sigillée* hediyelerinin kayıtlarıyla karşılaşmaktayız;[21] Albacario'nun patronu Busbecq bir elçiydi ve ayrıca bu toprağın başarılı bir şekilde vebaya karşı kullanıldığını gözlemlemişti.[22] Bundan az bir süre sonra da Avusturya Elçisi von Ungnad'a Zygomalas tarafından Limni toprağından kırk tablet ve yine bu topraktan yapılmış bir bardak verilmiştir;[23] aynı kişi biraz da Crusius'a göndermiştir.

Aşağıdaki kaynakçanın gösterdiği gibi, çok sayıda Batılı seyyah, sonradan bu ünlü toprakla ilgilenmiştir. Covel dışında hiçbiri bilgimi-

---

17. Büyük Senyör [Sultan] âdet olduğu üzere bu topraktan yapılmış bir bardaktan içermiş (Palerne) ve zehirlere karşı tedbir amaçlı olarak tüm yemeklerinin üstüne bir parça rendelenirmiş (Crusius, s. 508). Galland (*Journal*, II, 110) Büyük Senyör'ün âdet olduğu üzere Hindistan'dan getirilmiş ve zehirlere karşı panzehir işlevi gören belli bir yeşil toprağın pişirilmesiyle yapılmış bir tabaktan yediğini söylenmektedir.

18. Thevet (*Cosmog. Univ.* II, 805) bu tüccarlardan Yahudiler olarak bahsetmektedir ve tarih dikkate alındığında bu son derece muhtemeldir. Yüz yıl sonra von Rheinfelden Rumların bunun üzerinde tekel oluşturmak için sultana 18.000 dolar ödediklerinden bahsetmektedir. Belon'un açıklamasına göre (s. 43 vd.) subaşının miktarı belirlenmiş bir ödeme yaptığı ve bu toprağın satışından kazanabildiği kadar kazandığı anlaşılmaktadır: Belli ki imparatorluktaki madenler ve diğer belli doğal ürünler gibi (örneğin Sakız Adası'nın mastiği), bu da sultanın imtiyazı kabul edilmekteydi ve o istediği gibi yararlanmaktaydı.

19. Muhtemelen Hıristiyan adı olan bir İspanyol Yahudisi'ydi; soyadı kulağa Arapça gibi gelmektedir; Franco, *Hist. des Isr. de l'Emp. Ott.*, s. 284, İspanya'nın Alpujarras dağlarından türemiş Albuhaire kelimesini bir Yahudi İspanyol adı olarak alıntılamaktadır.

20. Mattioli, *Comment. in Dioscor.* V, 73. Albacario, Busbecq hâlâ İstanbul'dayken bir kez Limni'ye gitme girişiminde bulunmuş ama bu girişimi engellenmiştir. Bu yüzden 1562'den sonra gitmiş olmalıdır.

21. Charriere, *Négociations dans le Levant*, I, 618; II, 778; III, 548; de la Vigne; krş. Belon, böl. XXII.

22. Busbecq, *Life and Letters*, I, 164.

23. Gerlach, *Tage-Buch*, s. 403 (1577).

ze büyük bir katkıda bulunmamaktadır; o, toprağa dair daha batıl bir inanç kaydetmiştir. Albacario, açıkça, dini ayinin toprağın gücünü etkilememesi gerektiğini söylerken, Covel, "Çeşitli papaların ve de diğerlerinin, Kurtarıcımız'ın tecellisinde bu yerin, O'nun kutsal toprağına sahip olmak için kutsandığına ve söz konusu toprağın, papazın ayin gerçekleştirdiği o gün hariç hiçbir zaman yumuşak ve kaygan olarak bulunmadığına, her zaman mükemmel bir kaya olduğuna beni ikna etmiştir." demektedir.[24] Covel, bundan başka, toprağın yıkanmasına ilişkin son derece ufak ayrıntılar vermektedir;[25] bu, komşu köyün *Ἁγία Ὑπάτη*, kazı yeriyle yeraltı bağlantısı olduğu varsayılan (anlaşıldığı kadarıyla mucizeyi güçlendirmek için) çeşmesinde yapılmaktaymış. Bu dönemde "nöbetli ateşlerin, kriz gelmeden önce suyla alındığında mutlak tedavi şekli" olarak anlatılmaktadır ve doğumu hızlandırma amaçlı olarak akıntılar için ve panzehir olarak da kullanılır; bundan yapılan hiçbir kapta herhangi bir zehir barınamayıp hemen bin parçaya ayrılır. Bu batıl itikat günümüze kadar varlığını sürdürmüş ve Covel'den önce ve sonra çeşitli yazarlar tarafından da kayda geçirilmiştir.[26]

Limni toprağının ortaçağ dönemindeki tarihine gelince, genelde sürekli ihracat olduğu varsayılmıştır: De Launay daha da ileri giderek adaya sahip olmakla ilgili daimi çekişmenin toprağın bir ticari nesne olarak değerinden ötürü olduğunu söyler;[27] gerçekten de adanın stratejik değeri epeyce yeterli bir açıklamadır ve ortaçağ Avrupa'sında bu toprağa dair bilginin kuramsal bilgiden daha fazla bir şey olduğunu gösteren herhangi bir kanıt bulunmamaktadır. Bu, Agricola'nın söz konusu toprağın onun döneminde Venedik'te (İstanbul'la yüzyıllar boyunca sürekli ilişki içinde olduğu hatırlanmalıdır) az kişi tarafından bilindiği ve pahalıya satıldığına dair ifadesinden ve seyahati sırasında (1549) toprağın Aynaroz'dan geldiğini sanmış Thevet'in cahilliğinden

24. Der. Bent, s. 283.

25. Ayrıca Soranzo'nun anlaması daha zor açıklamasına da bakınız, burada yazar kazının yapıldığı gün su kanalının yolunun değiştirilmesini daha fazla öne çıkarmaktadır; toprağın normalde içine suyun aktığı bir hazne olduğu anlaşılmaktadır: *si devia l'acqua dal canale, acciò non scorra piu nella fossa, dalla quale alzatosi il coperchio, se ne leva con molta diligenza tutta l'acqua rimasa con vasi ed in fine con spugne, poi se ne cava quel fango e molticcio (so B.M. Reg. 14 A, xiii,. 10) che ha fatto l'acqua, il quale si mette a parte per la prima e piu perfetta sorte di terra...'* (Kanaldan gelen suyun yönü değiştirildi; dolayısıyla artık çukura akmaz, tencereler ve sonunda süngerler kullanarak kalan tüm su taşındı, ve geriye kalan çamur ve akıntıyla kalan toprak toplandı, mükemmel kalitesinden dolayı da saklandı.) (B.M. Reg. 14 A, XIII, f. 10)

26. Crusius, Soranzo, Benetti, Pococke, Tozer.

27. Limni'nin 1657'deki alınışına ilişkin anekdot bunu açıkça akla getirmektedir. Tozer tarafından von Hammer'den alıntılanmıştır.

kaynaklanmaktadır.[28] Aynı yazar,[29] Malta'da elli beş dukaya dört tablet satmış olduğunu söyleyerek, bu dönemde ender oluşunu doğrulamaktadır. Buondelmonti'ninki de dahil olmak üzere erken dönem *isolarii*'nin ve yerel İmrozlu Kritovulos ile seyyah Anconalı Cyriac'ın bu konuya ilişkin mutlak sessizliği değerli bir olumsuz argümandır.[30] Söz konusu toprağın Türk döneminden önceki değerinin bilinmesine dair yegâne kanıt parçası Belon'un, toprağın belli bir günde kazılması geleneğinin Venedikliler zamanına tarihlendirildiğine ilişkin (muhtemelen onun açıklamasından yola çıkan birçok yazarın tekrarladığı) ifadesidir:[31] Venedikliler 1464-1477'de adayı işgal etmiştir; eğer iddia edildiği gibi ticari nedenlerle kazıyı onlar örgütlediyse, Limni toprağı elli yıl sonra nasıl hemen hemen tamamen unutulmuştur? Bunun yanı sıra "Venedikliler dönemi" ifadesinin, modern zamana ait tüm Türkiye'de "Cenevizliler dönemi" ifadesi gibi uzak bir dönem için kullanılan muğlak bir ifade olması muhtemeldir.

Aslında ünlü ilacın popülaritesinin yeniden canlanması, büyük ihtimalle İspanyol Yahudilerinin Doğu Akdeniz'de ortaya çıkmasından dolayıdır. 1492'de Katolik İspanya'dan kovulan Yahudilerin, daha sonraki elli yıl boyunca sultanın, Avrupa'da bilinmeyen dini bir hoşgörü buldukları topraklarına yerleştikleri iyi bilinmektedir. Bu kovulmuş Yahudilerin on altıncı yüzyılın ikinci yarısında İstanbul'da diplomatik ve daha fazla bir şekilde de tıbbi alanda saygın bir pozisyonları vardı. Bu dönemde birçok sultanın Yahudi doktorları olmuştur;[32] bu kişiler sadece Endülüs İspanya'sından kaynaklanan bilimsel başarılarından değil, aynı zamanda benimsedikleri yeni hükümdarlarına gösterdikleri sadakatten dolayı da tavsiye edilmiştir. Bunlardan, Galen'i Arapça çevirilerinden bilen birinin Limni toprağına efendisi sultanın dikkatini çekmede etkili olmuş olması muhtemeldir. Diğer yandan, söz konusu toprağın Limni'deki kullanımının herhangi bir dönemde

---

28. *Cosmog. de Levant*, s. 36. Fakat *Cosmog. Univ.*'sinde kendisini adayı ziyaret etmiş gibi göstermektedir. Krş. aşağıda s. 685 (Böl. LII), n. 5.
29. *Cosmog. Univ.* II, 805.
30. Örneğin, Amato Lusitano (Franco, *a.g.e.*, s. 75) 1555'te Pesaro'dan Selanik'e kaçmıştır; burada ölmüştür ama yedincisini Selanikli bir arkadaşa ithaf ettiği *Curationum Medicinalium Centuriae Septem* adlı eserinde *Terra Lemnia*'yı bildiğine dair bir iz yoktur.
31. Du Loir, Coronelli; 1677 yılında, başka bir Venedik işgalinden sadece yirmi yıl sonra Covel'e de aynı şey söylenmiştir.
32. Örneğin I. Selim, II. Süleyman, II. Selim: Son ikisinin bedensel sorunlarıyla ilgili doktorları Endülüslü Yahudiydi (M. A. Levy, *Don Joseph Nasi*, s. 6). Bu dönemde Türk Yahudilerin ticaret ve finans alanlarındaki konumları için Belon'a (III, XIII) bakınız; burada antikçağ tıp yazarlarının İspanyol çevirilerinden edinilen bilgileri ve tıp alanındaki yetkinlikleri de vurgulanmaktadır. Onların bu dönemde İstanbul'da halihazırda bir matbaaları da bulunmaktaydı.

ortadan kalkmış olduğunu düşünmenin hiçbir şekilde gereği yoktur; bunu muhtemelen antikçağ ve son zamanlara kadar modern dönemde olduğu gibi ortaçağda da dinen kutsanmış yerel bir tedavi olarak düşünmemiz gerekmektedir.[33]

Limni toprağına ilginin yeniden canlandırılmasının hemen ardından ve bir yüzyıl veya biraz daha fazla bir süre sonra Avrupa'da başka yerlerde bulunmuş topraklar onunla rekabete başlar. Bunlar muhtemelen ya benzer bileşimde veya benzer özellikler paylaşan topraklardı. Bunların keşfi, doğrulanabildikleri durumlarda, Limni toprağının keşfinin ardından gelmektedir ve muhtemelen ona bağlıdırlar. Tür olarak "mühürlü topraklar" olarak bilinirler; eklenen yerel bir sıfattır ama çoğunun dini bağlantısı yoktur. Mühür aracı genelde bir hanedan arması olup tabletin biçimi Limni'dekini izlemektedir.

Bunların arasında Alman ve Avusturya türleri Zedler'in *Universal Lexicon*, s.v. *Siegelerde*'sinde enine boyuna tartışılmaktadır ve Wurm[34] ile Valentini[35] birçok mühür çeşidinin tasvirini vermektedir. Bardaklar Bohemya[36] ve Strigonian[37] topraklarından yapılmış olup muhtemelen Limni benzerliğindeki gibi panzehir olarak kullanıldıklarını akla getirmektedir; bundan başka, Breslau yakınında bulunan bir çeşidi Limni türü gibi 1633'te vebaya karşı kullanılmıştır.[38] Fransa'da Blois toprağının ilk defa Belon'un kitabının zamanında kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bundan Thevenet[39] ve Palerne[40] bahsetmektedir. İtalya'da Sessana, Toccarese, Florentina[41] (Medicilerin armasıyla mühürlenmiştir) ve Orena[42] adlarında topraklar kullanılmıştır. Toccarese türü bir panze-

---

33. Hiçbir zaman âlimlerin ilgisini çekmemiş tıbbi topraklara dair paralel bir örnek, Covel'in (*Diaries*, s. 247) Edirne'nin yakınında Marash'ta [Maraş, Bulgaristan'da] gördüğü, Hz. Meryem'in Göğe Kabulü Günü'nde bir mucizeyle nemlendirilen ve Rumlar, Türkler ve Yahudilerin "her türlü hastalık için" içinde yıkandıkları fuller toprağı gibi "mavimsi bir kil"dir. Covel, cilt hastalıkları için yararlı olacağını düşünmüştür ama mucizeyi saçma bularak reddetmiştir. Edirne'deki eski Britanya Konsolosu (müteşekkir olduğum Yarbay Rhys Samson) bana bu çamurun hâlâ romatizma için kullanıldığını ve aynı günün kutlandığını söylemiştir. Doğal olarak Hz. Meryem Kilisesi'nde bir ayin yapılmaktadır ama artık çamur banyosuyla bir ilişkisinin olmadığı söylenmektedir. Albacario'nun da Limni'deki ayin hakkında aynısını söylediği hatırlanacaktır.
34. *Museum Museorum* (1704-14), II, res. I.
35. Wurm, *a.g.e.*, s. 15.
36. Strigonium toprağı (Strigonium = Macaristan'da Gran) 1568 gibi erken bir tarihte (Zedler), Gran Türklerin elindeyken keşfedilmiştir. Bu topraktan bir numune olarak *de Monte Acuto* türü Eczacılık Topluluğu'nda muhafaza edilmektedir (krş. F. Imperato, *Ist. Nat.* (1590), V, XXXVI).
37. Zedler, *Univ. Lexikon.*
38. *Cosmog. de Levant*: Münster (der. Belleforest I, 313) *de nostre tems*'de keşfedildiğini söylemektedir.
39. *Pregrinations*, s. 361. Ayrıca Zedler, *a.g.e.* ve Sincerus, s. 60'a da bakınız.
40. Valentini, *a.g.e.*, II, res. I.
41. Wurm, *a.g.e.*, s. 7 vd.
42. Imperato, *a.g.e.* (1590), V, XXXV.

hir olarak kullanılmıştır[43] ve bardaklar Sinuessa toprağından yapıldığından aynı sonuç bunlar için de çıkartılabilir. Pococke bir Calabriya toprağının Avrupa pratiğinde Limni toprağını tamamen yerinden ettiğini söylemektedir.[44]

Malta toprağı (Pauladadum) Limni toprağının o derece ilginç bir paralelidir (veya türevidir) ki, ondan daha fazla bahsedilmeyi hak etmektedir. Citta Vecchia'nın [Eski Şehir] yakınındaki Aziz Pavlos Mağarası'nda ufak miktarlarda bulunur ve Limni toprağından önce ilgi görmediği anlaşılmaktadır; onunla ilgili ilk bilgilerimiz şövalyelerin gelmesinin ardındandır ve bu noktada bulunan kilise ancak 1606'da inşa edilmiştir.[45] Toprak, çiçek hastalığı ve ateşli hastalıklar ve özellikle de sürüngen ısırıkları (bu büyüsel kullanım doğrudan Aziz Pavlos ve engerek olayıyla ilişkilidir; bu olaydan sonra Malta'nın tüm sürüngenleri zararsız hale dönüşmüştür) için kullanılmıştır. Wurm ve Valentini'nin resimlerinde sayısız mühür çeşidi gösterilmektedir; (1) asa ve yılan tutan Aziz Pavlos büstü (rev. bir Malta haçı), (2) Aziz İoannis (rev. Büyük Üstat'ın silahları), (3) haça ibadet eden bir keşiş (rev. üç direkli gemi) ve çeşitli azizler. Tasvirler ve vazolar da topraktan yapılmıştır; vazoların Limni toprağında olduğu gibi, içlerine zehir koyulduğunda un ufak olacağına inanılmaktaydı.[46] Böylece neredeyse Limni toprağının tam bir paraleliyle karşı karşıya bulunmaktayız.[47]

Avrupa'nın dışında bir de Beytüllahim toprağı bu bağlamda bahsedilmeyi hak etmektedir. Hâlâ Kutsal Aile'nin sığınağı olarak gösterilen bir mağarada ve Bakire'nin [Hz. Meryem] çocuk Mesih'i emzirdiği bir yerde bulunmaktadır. Mağarayı Mandeville bilmektedir (1322);[48] bir Rus hacısı olan Grethenios (1400 civarı)[49] genelde hacıların "tedavi ve hayır duası için" buradan bir parça yumuşak toz aldıklarını söylemektedir. Daha sonra burası bir süt muskası olarak özelleşmiş ve

43. Wurm, *a.g.e.*, s. 347.
44. Brydone (1770), *Tour*; I, 325; Sonnini, *Voyage*, I, 69.
45. Ayrıca ateşli hastalıklar için de kullanılmışlardır; krş. Carayon'un *Rel. Inéd.de la Compagn. de Jésus*, 1864, s. 129.
46. Malta toprağı için şunlara bakınız: Thevet, *Cosmog. Univ.* I, 27; F. Imperato, *Ist. Nat.* (1590), V, 37; Breithaupt, *Helden Insel Malta* (1632), s. 69; E. Francisci, *Lustgarten* (1668), res. XLI; John Ray, *Travels*, I, 262; Zedler, *a.g.e.*; Brydone (1770). Wurm (s. 347) üzerinde DIVINO HOC PAVLI ANTIDOTO ATRA VENENA FVGABIS (PAULUS'UN ÜNLÜ PANZEHRİ SAYESİNDE KARA ZEHİRDEN KURTULACAKSIN)yazan ve kabartma şeklinde sürüngenlerin bulunduğu, bir kap resmi sunmaktadır.
47. Der. Wright, s. 163.
48. Khitrovo, *Itin. Russes*, s. 182.
49. Thevet, *Cosmog. de Lev.* s. 37; krş. ayrıca Feyerabend, *Reyssbuch*, s. 220, 274; Villamont, *Voyages*, II, 426; Lithgow, *Rare Adventures*, s. 247, 425. Valentini bir numune resmi vermektedir; *a.g.e.* II, res. I.

Müslümanlar tarafından bile kullanılmıştır.[50] Tebeşiri andıran beyaz ve kolay dağılan toprak şimdi bir inç kare boyutlarında [yaklaşık 6,25 santimetre kare] tabletlere dönüştürülmekte ve kabaca bir tarafında Hz. Meryem'in büstü ve diğer tarafında da birtakım harflerle damgalanmaktadır. Diğer yandan, daha sert ve daha ziyade kili andıran ikinci bir tür Kutsal Kabir Kilisesi'nin dışında satılmaktadır; bu son derece kaba bir aletle (sadece bir tarafında) ahırda Kutsal Aile'yi gösteren (hayvanların garip bir şekilde kafalarını uzattığı) yuvarlak tabletler şeklinde hazırlanmaktadır. Bu bir "ortodoks" türü gibidir.

Bu rakip topraklara olan rağbetin artması doğal olarak Limni toprağı ticaretini azaltmıştır. On sekizinci yüzyılın ortasında seyyah Pococke, söz konusu toprağın artık Avrupa'ya taşınmadığını sadece Levant'ta [Doğu Akdeniz] kullanıldığını (ve burada bile Malta toprağının tehdidi altındadır) söylemektedir; diğer yandan, eczacı Pomet,[51] o sırada yürürlükte olan mühürlerin kafa karıştırıcı olduğunu, "herkesin kendi keyfine göre yaptığını" eklemektedir; bu kişi ilginç bir şekilde mühürlü toprağı, "mühürlü toprakla aynı olduğu söylenen ama doğal halinde üzerinde herhangi bir iz olmayan"[52] Limni toprağından ayırmaktadır. Meslekte böyle bir belirsizliğin varlığı, esasen bir inanç tedavisi olan şey için ölümcül olacaktır.

Batı sonunda katıksız şüpheciliğe ulaşmıştır. Choiseul-Gouffier, Hunt ve Sibthorp artık Limni toprağının bir etkisi olduğuna inanmamaktadır ve analiz onların sonuçlarını, en azından modern numuneler bağlamında haklı çıkarmıştır.[53] Bu şüphecilik, Batı nüfuzunun artmasıyla, Limni'nin kendisine de ulaşmıştır. Conze, altmışlarda [1860'lar], hâlâ bir eczacıdan söz konusu toprağın mühürlü tabletlerini satın alabilmektedir ve 1876'da Pantelides, İstanbul'un Türkleri arasında hâlâ meşhur olduğunu yazmaktadır. Tozer, batıl itikadın sona ermekte olduğunu, yortunun neredeyse terk edildiğini ve yerin de bir

50. Bu toprakların tabletleri erken dönemde muska olarak kullanılmıştır, krş. Lucius, *Anfange des Heiligenk.*, s. 194 (özellikle Augustinian, *Civ. Dei*, XX, 8, 7'den alıntılayarak). Sens'te Millin, Kutsal Topraklar'dan gelmiş bir kutu dolusu topraklardan bahsetmektedir (*Midi de la France*, I, 97).

51. *Compleat History of Drugs* (1712), s. 415. *B.S.A.* XVI, s. 230'da Pharmaceutical Society'nin müzesinde Limni toprağından çağdaş bir numune (gerçek olması neredeyse imkânsızdır) gösterilmektedir: Bu türden Zedler bahsetmektedir ve Wurm da resmini çizmiştir; s. 10.

52. Muhtemelen baobab ağacından yapılmış bir karışım ve Terra Lemnia Sigillata olarak adlandırılmaktadır, *Encycl. Brit.*, 3. baskı, *s. v. Adansonia.*

53. Daubeny, *Volacanos*, s. 236-7; De Launay, *Chez les Grecs*, s. 122 vd. Tozer, orijinal damarın bitirildiğinden şüphelenmektedir. Yenilebilir toprakların kimyasal yanı üzerine genel bir makale (ulaşamamış bulunmaktayım) son zamanlarda *Schweiz. Wochenschr. f. Chymie*, 1909, s. 417-25'te yayınlanmıştır.

ölçüde kaybolduğunu tespit etmiştir. Benim 1909'da bu toprağı adanın başkentinde edinmem mümkün olmadı; ancak yerin aşağısındaki çömlekçide üzerinde geleneksel *tin i makhtum* yazısının bulunduğu birkaç kaptan ibaret kötü şekilde toz haline getirilmiş kil satın alabildim.[54] Daha önce kalıtsal anlamda bir Türk ailesine ait olan toprak kap ve mühür tekeli, geçmişle bu bağı bile kaybetmiştir ve bir zamanların paha biçilmez panzehir kaplarının fiyatları son derece makul yarım peniye kadar düşmüştür.

Sonuç olarak, Limni *terra sigillata*'sı ve benzerleriyle bağlantılı olarak, etkilerini tamamen kaynağına ve çağrışımlarına borçlu bir mühürlü topraklar kategorisini dikkate almak ilgi çekicidir. Kutsal şahsiyetlerin kabirlerinden alınan toprakların, Doğu'da[55] düzenli olarak ölü azizin gücünü paylaştığı ve dolayısıyla tedavi edici ve diğer mucizevi etkilere sahip olduğu düşünülür.[56] Türk zamanındaki Selanik'i bilenler, Ulu Cami'nin hocasının nasıl hacılara (belli bir fiyat karşılığında) ilaç veya muska olarak kullanılmaları için "Aziz Demetrios'un Kabri"nden ufak miktarlarda toz dağıttığını hatırlayacaktır. Yezidilerin [Ezidiler] başı Şeyh Adi'nin Musul yakınındaki kabrinde, onun mezarından alınan topakları da benzer şekilde hacılara satılmaktadır.[57] Bu gelişimde bir sonraki aşama, gerçek olduğunun garantisi olarak mezar toprağının mühürlenmesidir. Lane, *Modern Egyptians* adlı çalışmasında, Peygamber'in Medine'deki mezarının toprağından yapılmış ve Müslümanlar tarafından muska olarak kullanılan mühürlü tabletleri anlatmaktadır.[58] Hacılar Kerbela ve Necef'ten benzer mühürlü topraklar getirmiştir.[59] Bu mezar toprakları gibi, Beytüllahim ve Malta'nın mühürlü topraklarının gördükleri rağbet de tamamen dinsel çağrışımlarına bağlıdır. Limni toprağının durumunda, özelliklerinin bilimsel veya bilimsel olduğu iddia edilen yaklaşımlarla takdir edilmesiyle yan yana bir şekilde, tüm dönemlerde, daha olumlu meziyetlerini pekiştiren

54. Tozer'ın aktardığı geleneğe göre mührün kendisi moderndir.
55. Ayrıca Batı'da krş. Greg. Turon. *De Mirac. S. Mart.* I, XXXVII, XXXVIII.
56. Daha yukarıda s. 262 (Böl. XVII) vd.'ne bakınız.
57. Layard, *Discoveries in Nineveh*, I, 284. Bu toprak, Kerbela'nın toprağı gibi, ayinsel açıdan son derece önemlidir (Heard, *J. R. Anthr. Inst.* XLI, 210,212'ye bakınız). Benzer şekilde, Eçmiyadzin'de yapılan kutsal yağ da toprakla karıştırılır, toplara dönüştürülür ve talih için evlere asılır (Bayan Bishop, *Journeys in Persia*, I, 277). Brèves, Kudüs'teki Aziz James Kilisesi'nde de dindar Ermeniler tarafından getirilmiş toprak tabletler görmüştür (*Voyages*, s. 122).
58. Böl. XI (s. 323). "Bir tür gri topraktan yapılmış, boyları yaklaşık iki buçuk santim olan ve Arap harfleriyle 'Allah adına! Toprağımızın tozu bir kısmımızın tükürüğüyle [karışmış]' yazısıyla mühürlenmiş dikdörtgen biçiminde yassı kekler."
59. P. della Valle, *Viaggi*, III, 461: İtalyanca. Krş. Cuinet, *Turquie d'Asie*, III, 202 ve Niebuhr, *Voyage en Arabie*, II, 223. Necef toprağı için Cuinet, *a.g.e.* III, 209'a bakınız.

benzer bir dini çağrışım alışkanlığının olduğunu görmekteyiz.[60] Türkler şöyle kaba bir efsane anlatır. "Mesih'in, mucizevi şekilde Limni'ye aktarılmış bir müridi, efendisinden ayrıldığı için o kadar şiddetli ağlamış ki, gözyaşları bu harika toprağı oluşturmuş."[61] Rumlara gelince, Covel'in onları Kurtarıcı'nın tecellisiyle ilişkilendirmesinden daha önce bahsettik.[62] Galen'in zamanında kaybolmuş bir efsane, söz konusu toprağı Artemis'le ilişkilendirmiştir; tıpkı daha eski dönemlerde varlığının bariz bir şekilde Hephaistos'un düştüğü yeri belirtmiş olması gibi.

Muhtemelen, Limni toprağını Philoktetes'le ilişkilendiren, artık kaybolmuş başka bir dünyevi halk öyküsü döngüsünün izleri görülebilir. Bir açıklamaya göre Philoktetes, Limni'de Hephaistos rahipleri tarafından tedavi edilmiştir[63] ve ilaç da tahminen klasik çağın ünlü bir toprağıdır.[64] Fakat efsanenin olağan biçiminde, kahramanın yarasından yayılan pis koku onun varlığını çevresindekiler için o kadar dayanılmaz kılmış ki, haliyle ıssız olan bir adaya götürülüp bırakılmış. Philoktetes'in görünüşü, dolayısıyla, hem Doğu hem de Batı'da mevcut olan "cüzamlı prens" halk öyküsü döngüsüne yakındır. Bu döngüde, sürgün edilmiş kahraman sonunda doğal bir yolla tedavi olur; bu tedavi şeklini kullanma fikrine, hasta hayvanlar üzerinde gösterdiği etkiyi gözlemlemesi yol açmıştır.[65] Söz konusu tedavi çeşitli versiyonlarda ılıca ve hayvan da domuz olarak verilmiştir. Örnekler arasında, iyi bilinen Bath'taki Prens Bladud, Bitinya'daki Yalova'da "Yanko-bin-Madyan'ın kızı Helena"[66] ve Bursa'da adı bilinmeyen bir Bizans prensesinin[67] efsaneleri sayılabilir. Deneme niteliğinde, Dioskorides'in

60. Krş. Greg. Turon., *De Glor. Mart.* I, VII.
61. Blochet, *Rev. Or. Lat.*'in içinde, 1909, s. 175. Gözyaşları 7 Ağustos'ta toprağa dönüşmüştür.
62. Yukarıda s. 677. Bu fikre, Tecelli'ye ithaf edilmiş Aynaroz Doruğu'nun Limni'ye yakınlığının katkısı açıktır. Batılıların Aynaroz'u, Şeytana Uyma'nın "aşkın yüksek dağıyla" ilişkilendirdikleri görülmektedir (Struys, *Voyages*, s. 70).
63. Eustath. *ad. Hom.* 330; Hephaestion, Photius, 489 R'ın içinde.
64. Philostratos, *Heroikos*, 306.
65. Hayvanların işaret ettiği tedaviler için Baring Gould, *Curious Myths*, 2. seri, s. 129 vd.'ne bakınız.
66. Evliya, *Travels*, II, 33. "Yanko-bin-Madyan" İstanbul'un Evliya tarafından sık sık bahsedilen efsanevi bir imparatorudur; ismi, anlaşılan, "Yanko" (John Hunyadi) ile oğlu Matthias'ın bir bileşimidir!
67. Kandis, Ἡ Προύσα [Bursa], s. 185. Krş. ayrıca Rhodanthe ile Dosicles'in benzer öyküsünü (Theodoros Prodromos'un on ikinci yüzyıl hakkındaki Yunanca romanı, der. Hercher, *Erotici Script.* II); burada Rhodanthe ölür ama avlanırken yaralı bir ayının kendisini şifalı bir otun içinde yuvarlayarak iyileştiğini gören Dosicles, bu ottan toplayarak Rhodanthe'yi hayata geri döndürür. Krş. ayrıca Tiflis Ilıcası'nın keşfini, yaralı bir geyiğin kendisini bu suyun içine atarak iyileştirdiğini gören bir avcı grubuna atfeden modern öykü (Gulbenkian, *Transcaucasie*, s. 102). Bir keklik, susamış Araplar için bir pınar bulmuştur (Palmer, *Desert of the Exodus*, s. 130). Bir gazel sultan Sancar'ın oğlunun tedavisine yol açmıştır; bunun için yukarıda s. 462 (Böl. XXXVI), n. 5'e bakınız.

zamanında Limni mührünün aracını oluşturmuş, şu ana kadar açıklanmamış keçinin,[68] Philoktetes'in durumunda dolaylı tedavi aracı olduğu önerisinde bulunacağım.[69]

68. Yukarıda s. 672'ye (Böl. LII) bakınız.
69. Cüzamlı Prens temasının modern bir Yunan versiyonunda bir keçi mevcuttur (Polites, *Paradosis*, no. 83). Klasik dönemde keçilerin Girit'in (tedavi edici) geyik otunu [Dictamnus albus] tanıma özelliğinin olduğu varsayılırdı: Virgil, *Aen.* XII. 412-15; Pliny, *H. N.* XXV. 8. 97; *Hist. Plant.* 98 bakınız; krş. ayrıca Tozer, *Islands of the Aegean*, s. 47. Keçi, Artemis'le ilişkilendirilmesi zor bir hayvandır.

KAYNAKÇA[1]

Agricola, G. *Bermannus*, s. 115.

† Albacario, S. Mattioli, *Comment. in Dioscor.*, V, 73 (1583) ve Piacenza, *q. v.* tarafından alıntılanmış. Krş. Forster'ın *Busbecq*, I, s. 164, 256, 416.

† Belon, P. *Observations de plusieurs Singularitez*, s. 43 vd.

Benetti, A. *Osservazioni*, II, 50.

Botero'nun (Piacenza tarafından alıntılanmış) Soranzo'ya bağlı olduğu görülmektedir.

Breuning, H. J. *Orientalische Reyss* (1579), s. 40.

Brusoni, G. *Historia dell' ultima Guerra*, s. 306.

Carlier, J. *Voyaige* (1579). MS. Bibl. Nat. *Fonds Français*, 6092, vd. 128.[2]

† Choiseul-Gouffier. *Voyage Pittoresque*, II, 133.

† Conze, A. *Reise auf den Inseln des Thrakischen Meeres*, s. 121.

Coronelli, V. M. *Isolario*, s. 274 (ağırlıklı olarak Belon'dan).

† Covel, J. 1677, *Diaries*, der. Th. Bent, s. 283 vd.

Crusius, M. *Turco-Graecia*, s. 508.

Della Valle, P. *Viaggi*, III, 461.

† Du Loir. *Voyages au Levant* [1641], s. 295-6.

† Fredrich, C. *Lemnos, Ath. Mitth.*'in içinde, XXXI, 72 vd.

Galland, A. *Journal* 1672-3, II, 110.

Gerlach, S. *Tage-Buch* [1577], s. 61, 193, 229, 403.

† Ghistele, Joos van. *'T Voyage* (1485), s. 348-9.

† Hunt, P. [1801], Walpole'un *Travels*'ında, s. 56.

† Launay, L. de. *Chez les Grecs de Turquie*, s. 56.

_____ *Notes sur Lemnos, Rev. Arch.*'ın içinde, XXVII (1895), 318 vd.

_____ krş. *Ann. des Mines*, XIII, 1898, 198.

Lithgow, W. *Rare Adventures* [1609-10], s. 88.

† Palerne, J. *Peregrinations*, s. 361-2.

Pantelides, G. *Ιστορία της Λήμνου* [Limnos Tarihi], s. 48, 49.

Piacenza, F. *L'Egeo Redivivo*, s. 428 vd.

† Pococke, R. *Description of the East*, II, II, 23.

Poullet. *Nouvelles Relations du Levant*, I, 183.

Randolph, B. *Archipelago*, s. 43.

† Rheinfelden, I von. *Newe Jerosolomytanische Pilgerfahrt*, s. 39.

Sestini, D. *Voyages en Grèce et en Turquie*, s. 352.

1. Limni'yi ziyaret etmiş yazarlar (†) işaretiyle belirtilmiştir.
2. Blocher, *Rev. Or. Lat.* XII (1909), s. 175 vd.'ne bakınız.

† Sibthorp, J. [1794], Walpole'un *Memoirs*'i, s. 281.
Soranzo, J. [1582], Alberi, *Relazioni degli Ambasciatori*, III, II, s. 220.
Thevet, A. *Cosmographie de Levant*, s. 36.
_____ *Cosmographie Universelle*, II, 805.
† Tozer, H. F. *Islands of the Aegean*, s. 257 vd.
Veryard, E. *Choice Remarks* (1701), s. 351.
Vigne, de la. MS. Launay'ın alıntıladığı mektup [1558]. Bibl. Nat. MS. 1423, f. 71.

LIII
Bekleme [Uykuya Yatma] Üzerine Gözlemler[1]

Tesadüfi sebeplerden dolayı antikçağ Asklepios tapınaklarındaki bekleme [uykuya yatma] alışkanlığına o kadar aşinayızdır ki, tipik olduğunu düşünme eğiliminde olup bu tapınakları anımsatan tüm fenomenlerin onlardan türediğini kabul ederiz. Bununla beraber, daha geniş bir anlamda bekleme, kutsal bir yerde, burada bulunduğu varsayılan numen'le [kutsal ruh vb.] arzu edilen bir iletişimde[2] bulunma şansını yakalamak için söz konusu yerde uyuma anlamına gelmektedir.

(1) Numen'in yerelleştirilmiş ve kutsal yerinde özel bir gücü olduğu ve (2) gecenin karanlık ve sessizliğinin, rüya haliyle birlikte,[3] numen'le

---

1. [Kocam, bekleme üzerine fikirlerini içeren kısa bir taslakla birlikte birtakım dağınık notlar bıraktı; konu üzerine uzun bir makale yazmayı arzulamaktaydı. Bazı fikirleri Bay Louis H. Gray'in, Hasting'in *Encyclopaedia of Religion*'ında yayınlanmış övgüye değer makalesinde öngörüldüğünden (kocamın danışamayacağı kadar geç yayınlanmıştır), taslağı üzerinde, yayına hazırlamaktan ve açıklayıcı referanslarını dipnotlar olarak yerleştirmekten başka bir şey yapmadım.-M. M. H.]

2. Kesinlikle her zaman tedavi etmeyle ilgili değildir. Aziz Romuald Ravenna'da Aziz Apollinare Kilisesi'nde uyurken azizin ona belirmesiyle dini hayata geçmiştir (P. Guérin, *Vie des Saints, s. v.*). Danyal'ın kabrinde beklemenin, mevcut dertleri hafiflettiği ve başka dertlere karşı da sigorta görevi gördüğü varsayılmıştır (Walpole, *Travels*, s. 423, ayrıca Carmoly, *Itinéraires*, s. 495'te de alıntılanmıştır). Aziz Francesco Caracciolo (ölümü 1608), ölümünün yaklaştığını hissettiğinde, Loretto'nun Kutsal Evi'nde bir gece geçirme izni almıştır (P. Guérin, *a.g.e., s. v.*) Aynı şekilde Katolik hacılar da daha erken dönemlerde "hayır duası için" Kutsal Kabir Kilisesi'nde beklemişlerdir (Lithgow, *Rare Adventures*, s. 335; Casola'nın *Pilgrimage*'ı, der. Newett, s. 261): Bu Rus hacıları için hâlâ önemlidir (S. Graham, *With the Russian Pilgrims to Jerusalem*, s. 131 vd.). Benzer bir durum da, Aziz Patricius Araf'ında beklemekti; gelecekteki günahtan arınmadaki acı çekme sürecini hafifleteceği varsayılmaktaydı (Baring Gould, *Curious Myths*, 1. Dizi, no. XI). Belli bir kabirde beklemek bir kardeş katilini kefaret zincirlerinden kurtarmaktaydı (Greg. Turon., *De Glor. Conf.* LXXXVII). Bir kadının bitmek bilmeyen duaları sonunda Vaftizci Aziz İoannis'in bir emanetini elde etmesini sağlamıştır (Greg. Turon, *De Glor. Martyrum*, I, XIV). Lucius, kutsal bir yerde beklemenin zafer getirdiği bir duruma (*Anfange des Heiligenk.*, s. 243) ve çalınan malları geri almanın aracı olarak kullanıldığı başka bir duruma göndermede bulunur (*a.g.e.*, s. 274, n. 3); yazar, Kosmas ve Damianos'a Asklepios'un halefleri muamelesinde bulunurken, onlar tarafından yapılmış bir beklemeye rastlamamaktadır. Aziz Theodoros, bir bekleme sürecinden sonra bir Kudüs kuyumcusundan çalınmış malları bulmuştur (*a.g.e.*).

3. Bekleme durumlarında rüyalar kural olmaktan ziyade istisnadırlar: Tedavi kesinlikle onlara bağlı değildir.

iletişim kurmanın özellikle uygun koşullarını oluşturduğu varsayımı[4] geçerli olduğunda, bu anlamda bekleme doğal ve mantıklıdır. Açığa çıkan, ilk anda bir kehanettir[5] ve talimat yoluyla gelir. Bu yüzden, antikçağ Yunanistan'ında kehanetsel Amfiaraos[6] ve Trofonios mabetlerinde prosedür, bizim Epidauros şifa mabedinden aşina olduğumuza son derece benzerdir.[7] Bununla beraber, insanlar tanrılara çoğunlukla sağlık sebepleriyle yalvardıklarından,[8] bekleme, şifa bulma konusu üzerinde yoğunlaşmaktadır; iletişim yöntemi ya talimat ya da tanrının doğrudan müdahalesidir.[9]

Lady Blunt'a[10] göre, herhangi bir numen,[11] hatta bir Bursa hamamının son derece somut perileri bile, saygınlığı ve eylem alanı sonuç-

---

4. Bu varsayıma, dini gelişimlerinin belli bir aşamasındaki insanların büyük kısmında rastlanır ve medeniyetlerinde epey uzun süre varlığını sürdürebilir; klasik çağın olduğu kadar Yahudiliğin ve dolayısıyla da Müslümanlık ile Hıristiyanlığın da bir özelliğidir. En ilginç modern Yahudi bekleme mabedi, Elyesa'nın [Elişa] tedavi edici aziz olduğu ve bekleme yerinin karşımıza, tamamen Müslümanların yaşadığı bir köye inşa edilmiş sinagogun altındaki bir mahzen olarak çıktığı, Şam yakınındaki Jobar'dadır. Ayine dair açıklamalar şu kişilerden gelmektedir: Burton, *Inner Life of Syria*, s. 101; Bayan Mackintosh, *Damascus*, s. 98; Petermann, *Reisen im Orient*, I, 64; J. L. Porter, *Giant Cities*, s. 340; Stanley, *Sinai*, s. 412; Thévenot, *Voyages*, II, 693; d'Arvieux, *Mémoires*, II, 461; Pococke, *Voyages*, III, 387; Carmoly, *Itinéraires*, s. 487. Carmoly'e göre (*a.g.e.*, s. 136), bundan, M. S. 970 tarihinde hacı Samuel bar Simson tarafından bahsedilmiştir; dolayısıyla eskiliği tatmin edici bir şekilde doğrulanmıştır. Ayrıca mabedin bir mezar değil, daha ziyade Elyesa'nın ruhunun sık sık ziyaret ettiği, Hızır'ın makamları gibi bir yer olduğu da anlaşılacaktır.

5. Aziz Romuald vakası (yukarıda s. 689 (Böl. LIII), n. 2) kehanet fikrine yaklaşmaktadır; aynı şekilde Lucius'un bahsettiği (*a.g.e.*, s. 274, n. 3) çalınan malların bulunması vakaları da.

6. Aziz Eusevios'un zamanında kehanet için bekleme Asklepios için uygulanmıştır (Beugnot, *Hist. Destr. du Paganisme*, İ, 369'da alıntılanmış yazarlara bakınız).

7. Dolayısıyla bu mesele için Winchester'de Aziz Swithin'in öyküsü anlatılır; bunun için Hutton, *English Saints*, s. 289'a bakınız.

8. Kısırlıktan kurtulmak da dahil olmak üzere: Krş. d'Arvieux, *Mémoires*, II, 340 (Beyrut Burnu'nda belirsiz bir Müslüman azizi) ve Bayan Hume Griffith, *Behind the Veil in Persia*, s. 282 (Musul yakınında Şeyh Mati).

9. Collin'in (*Hist. Sacrée de Limoges*, s. 435) göndermede bulunduğu S. Pardoux'un durumunda olduğu gibi bazen her ikisi de birleştirilir. Krş. Zoega'nın şu sözcüklerini: de aegrotis, qui somnium capiunt in locis martyrum, quo salutem recipiant aut somno moneantur [ ] (Lucius tarafından alıntılanmıştır, *a.g.e.*, s. 406, n. 2).

10. Yukarıda s. 109'a (Böl. IX) bakınız.

11. Aziz Benedictus ermiş imparator II. Henry'i iyileştirmiştir (P. Guérin, *Vie des Saints*, *s.v. S. Henri II*). Şunların bekleme sürecinden sonra tedavi sağlamış olmasından bahsedilmektedir: Pontus (White, *Mosl. World*'un içinde, IX, 181) ve Patras'ta (Lucius, *a.g.e.*, s. 300, Greg. Turon., *De Glor. Martyr.* I, XXXI'in ardından) Aziz Andreas, çeşitli yerlerde Kırk Şehitler (krş. örneğin Lucius, s. 300 ve Palmer, *Desert of the Exodus*, s. 118), Suriye'de Aziz Antonios (Kelly, *Syria*, s. 103 ve Petermann, *Reisen im Orient*, I, 319), Gadara hamamlarında Aziz Elias (cüzamlılar: Antoninus *martyr*, der. Tobler, VII, 9'a bakınız) ve Danyal (Walpole, *Travels*, s. 423). Belirsiz bir aziz onun daha meşhur ağabeyi kadar güçlü olabilir: Dolayısıyla, Paris'in neredeyse bilinmeyen piskoposu Marcellus ateşli hastalıklarını tedavi etmiştir (Greg. Turon. *De Glor. Conf.* LXXXIX) ve başka bir Suriyeli derviş de deliliği tedavi etmektedir (Burckhardt, *Syria*, s. 48, Kelly, *Syria*, s. 247 tarafından alıntılanmıştır); diğer yandan Tlemcen'in Sidi Yakub'u da şeytan tarafından ele geçirilmelerde iyidir (Montet, *Culte des Saints Musulmans*, s. 31). Kapadokya'daki Hassa Köy'deki Azize Makrina da tedavi etmektedir (Carnoy ve Nicolaides, *Trad. de l'Asie Mineure*, s. 206 vd.).

larıyla belirlenen bir şifa numeni olabilir.[12] Modern Yunanistan'da bölümlere ayırmanın örnekleri, genel uygulayıcı olan Panayia [Hz. İsa'nın Anası/Hz. Meryem][13] ve delilik tedavisinde uzmanlaşmış olan[14] Aziz Mihail[15] ile Aziz Georgios'tur.[16] Genelde tedaviler sadece insanlarla sınırlı değildir; belli mabetlerdeki beklemelerden hayvanlar da faydalanır[17] ve nüfusun dinen karışık olduğu yerlerde, şifa mucizeleriyle ünlenmiş bir mabedi tüm mezhepler ziyaret eder.[18]

Antikçağ Yunanistan'ında Asklepios bir şifacı olarak ünlenmiştir ama bu tapınımın daha sonraki tarihi sırasında, söz konusu tapınım, bekleme uygulamasını benimsemiş diğer tapınımlardan, ayrıntılı gelişimi dışında (bu gelişim sonunda doğaüstü [mucizevi] ile bilimsel tedavi arasındaki bağlantıyı sağlamıştır) farklı olmamıştır. Zamanla hastaların mabette uyumasına gerek kalmamıştır: Çevredeki binalarda da azımsanmayacak sayıda tedaviler gerçekleştirilmiştir. Aynı zamanda tanrının aracıları da giderek, genelde tamamen mucizevi yollarla başarılı şekilde çözüme kavuşturulan telkine duyarlı vakalardan çok, daha geniş bir hastalık spektrumuna hâkim ehil doktorlara dönüşmüştür.

Zamanımızda modern hastaneler ile daha önce doğaüstü tedavileriyle tanınmış belli kutsal yerlerdeki şifa prosedürlerini karşılaştırmak ilginçtir. Bunlara ilişkin bazı örnekler İstanbul yakınında Balıklı'daki hastane, Prinkipos [Büyükada] Adaları'nda bulunan Aziz Georgios

---

12. Limoges'in onuncu yüzyıl azizlerinden Aziz İsrail sıradan bir mezarlığa gömülmüştür ama mezarındaki beklemelerden sonra gerçekleşen mucizelerden dolayı bir aziz olarak kabul edilmiştir (Collin, *Hist. Sacrée*, s. 38).
13. Bu Yunan bölgesinin tamamında olağandışıdır.
14. Krş. Michael'ın Bonnet, *De Mirac. a Mich. patr.*, s. 18'de verilmiş sözü; Hasluck, *Letters*, s. 85, n. 5'te alıntılanmıştır.
15. Aziz Mihail için M. Tinayre, *Notes d'une Voyageuse*, s. 148 vd'ne (Trakya) ve Amélineau, *Contes de l'Egypte Chrétienne*, I, 73, 80'e (Mısır'da) bakınız.
16. Aziz Georgios için şunlara danışın: Bayan Bishop, *Journeys in Persia*, I, 276 (Yeni Culfa'da Ermeni Kilisesi); Burton, *Inner Life of Syria*, s. 389 (Kudüs yakınında; ayrıca V. Guérin, *Descr. de la Palest.*, s. 312 ve Tobler, *Topogr. v. Jerusalem*, II, 501 vd'de de bahsedilmektedir); Vaujany, *Caire*, s. 293 (Kahire'de); Tobler, *a.g.e.* I, 371 (bir Kıpti manastırında).
17. Krş. özellikle Carnoy ve Nicolaides, *Trad. de l'Asie Mineure*, s. 335 vd. (Hacı Bekir) ve ayrıca da s. 203 (Aziz Vaftizci Yahya) ve s. 204 (Azize Makrina).
18. Lule Burgaslı [Lüleburgaz] bir Yahudi kadın, oğlunu, beklemesi için Trakya'da Kırk Köpekli'deki bir Türk türbesine götürmüştür (F. W. H.); Kıbrıslı cüzamlı bir Yahudi bir Aziz Mihail Kilisesi'nde beklemiştir [uykuya yatmıştır] (Amélineau, *Contes de l'Egypte Chrétienne*, I, 81); Uniate dininden olan Bulgar ebeveynler hasta çocuklarını orada beklemeleri için Trakya'da bir Ortodoks Baş Melekler Kilisesi'ne götürmüştür (Tinayre, *Notes d'une Voyageuse*, s. 148 vd.). Hıristiyanlar ile Müslümanlar sık sık Hamal Georgios'un Şam'daki kabrini ziyaret ederler (Thévenot, *Voyages*, III, 49); Türkler, Yahudiler ve Hıristiyanlar Efes yakınında bulunan bir Aziz Elias Şapeli'nde beklerler. (Svoronos, *Μικρασ. Ημερολ.* [*Mikras. İmer.* (Küçük Asya Günlüğü)] içinde, s. 384-91); Kudüs'teki Keşif Mağarası burayı batıl itikat doğrultusunda kullanan hasta Müslüman ve Hıristiyanların saçlarıyla doludur (Fabri, *Evagat.* I, 297; daha fazla ayrıntı için Tobler, *Golgatha*, s. 303).

Manastırı'ndaki akıl hastanesi[19] ve Belçika'da Gheel'deki[20] akıl hastanesidir. Son örnekte, azizin lahdinin altından aralıksız dokuz gün boyunca geçmeye dayanan doğaüstü tedavi prosedürü artık kaybolmakta olup her ne kadar bilimsel tedavi şekli yeterince organize olup son derece tanınmışsa da isteğe bağlıdır.

Bundan başka, beklemenin toplumsal yanı da vardır;[21] çünkü bir bekleme yerine yapılan ziyaret ilk başta numen'e yapılan bir hayranlık ziyareti ve bir piknik eylemidir, bedensel sağlıkla ilgili değildir.[22] Aziz Georgios Yortusu mevsimi, esasen onunla özdeş azizler olan Theodoros, Sergios, Bachus ve Demetrios'la karşılaştırıldığında, muhtemelen daha çok onun Yunanistan'da gördüğü ilgiyle bağlantılıdır.[23]

Doğu'da bekleme uygulamasının tüm aşamaları hâlâ görülebilir. En basit deneyim, hayatının ilk dönemlerinde ekonomik olmak için çadırsız, kaba bir şekilde seyahat etmiş, sık sık makamlarda[24] uyumuş Clermont-Ganneau'nunkidir.[25] Bunların tabulaştırılmış olmasından dolayı[26] hem yabancılar hem de yerliler saldırı tehlikesinden muaftır.[27] Bekleme uygulamasının cemaat kiliselerinden ziyade ücra kiliselerin özelliği olduğu modern Yunanistan'da, birçok dini ziyaret amaçlı kilisenin, taşrada olmalarından ötürü hacılara/ziyaretçilere sunacakları, kilisenin binasından başka binaları yoktur.[28] Dolayısıyla bu, modern Yunan bekleme mabetlerindeki orijinal uygulama olmuş, Rumların böyle yerlerde gece kalınmasına yönelik önyargıları yoktur.[29] Her şeye inanan zihinlere dair sonuçlar, kutsal bir yerde gece geçirmenin yararlı olduğu fikrini (günümüzün Kudüs'e hacca

19. Allom ve Walsh, *Constantinople,* II, 32.
20. Maury, *Croy. du Moyen Age,* s. 359.
21. Dinin bu toplumsal yanı için Hasluck, *Letters,* s. 102'ye bakınız.
22. Lady Burton (*Inner Life of Syria,* s. 101) ve Bayan Mackintosh (*Damascus,* s. 98) bu noktada, Jobar'a referansla birlikte, açıktır.
23. [Chaucer'in *Canterbury Tales*'inin *Prologue*'unun açılışı bu argümanı gayet iyi bir şekilde ifade etmektedir.-M. M. H.].
24. Makam'ı, Tyrwhitt Drake (*P. E. F.,* 1872 için *Q.S.,* s. 179), bir vaadin yerine getirilmesi amacıyla, bir rüyaya sadakat veya gösterişli dindarlığın harekete geçirmesi sonucu inşa edilmiş gerçek bir kabir veya şapel olarak tanımlamaktadır. Çevresi, içerdiği her şeyiyle birlikte son derece kutsaldır. Bu kutsallığın bir sonucu, makamların sık sık mal mülk için güvenilir yer olarak kullanılmalarıdır (Conder, *P.E.F.,* 1877 için *Q.S.,* s. 91).
25. Clermont-Ganneau, *Pal. Inconnue,* s. 55.
26. Daha yukarıda s. 237'ye (Böl. XVII) bakınız.
27. Vahşi hayvanların bile Danyal'ın Susa'daki kabriyle ilişkili tabuya saygı göstermesi beklenir (Loftus, *Travels in Chaldaea,* s. 322).
28. Sakız'dan bir Rum beni, Sakız kentinin yakınındaki Aziz Georgios Kilisesi'nde sadece akşam ayinlerini düzenledikleri ama daha uzaktaki Mirsinidi Kilisesi'nde bekleme eyleminde (yortunun gece nöbetinde) bulundukları konusunda bilgilendirmiştir.
29. Katolik papazı La Roque'un bir Maruni papaz tarafından Lübnan'da bir kilisede misafir edildiği sıradaki duygularını karşılaştır (*Voyage de Syria,* s. 165).

giden Rus hacılarının coşkuyla inandıkları)[30] kolaylıkla gerekçelendirebilir.

Genelde azizin gece nöbetinin iyileşmek için en iyi zaman olduğu düşünülür[31] yani numen'in kendisini ifadesinin zamanı, tıpkı habitatının yerelleştirilmiş olması gibi, özelleştirilmiştir.[32] Bu, uyumanın ilk başta esas olarak kabul edilmemiş olabileceğini düşündürmektedir; tasavvurların [rüya] kural değil, istisna olması bu düşünceye yol açmıştır. Diğer bir deyişle, tedavilerin büyük kısmı esasen tasavvurlara bağlı değildi. Bununla beraber, klasik antikçağda uyuma muhtemelen tedavinin esasını teşkil etmekteydi; Aristophanes'in Asklepieia'da uyumada diretmesi hatırlanmalıdır; ayrıca Amfiaraos ve Trofonios'un rüya kehanetleri de.

30. Stephen Graham, *With the Russian Pilgrims to Jerusalem*, s. 131 vd.; yukarıda s. 268 (Böl. XVII), 689 (Böl. LIII), n. 2.

31. Georgeakis ve Pineau, *Folk-Lore de Lesbos*, s. 344, şöyle demektedir: *'la veille de la fete d'un saint les malades vont coucher dans sa chapelle'* [bir aziz yortusunun arifesinde hasta kişiler azizin şapelinde gecelerler]. Sabah ayininin önemi için Polites, *Paradosis*, no. 199'la karşılaştır *'Ο ἁγὶς Νικήτας .... στὸ πανηγύρι τοῦ ἁγίου εἶχαν μαζευτῇ ἐκεῖ ἀποβραδὺς πολλοὶ χριστιανοί, γιὰ νὰ λειτουργηθοῦν τὸ πρωΐ.* [Aziz Nikitas.... 'ın panayırında, sabahki ayine katılmak üzere, akşamdan itibaren çok sayıda Hıristiyan toplanmıştı]: Krş. aynı yazarın no. 637'si ve genelde Carnoy ve Nicolaides, *Trad. de l'Asie Mineure*, s. 206 vd., 335 vd.

32. Hasta hayvanlar için en iyisi, Perşembe, Cuma ve Cumartesi akşamları Hacı Bekir'in Kapadokya'daki mabedine getirilmeleridir (Carnoy ve Nicolaides, *a.g.e.*, s. 335).

LIV
Halife Memun [Harun Reşid] ve Büyülü Balıklar[1]

Halife Memun'un ölümüne (M.S. 833) ilişkin koşulları, bu olay hakkında bir yüzyıl sonra yazmış Mesudi aktarmaktadır. Rumlara [Bizans/Doğu Roma] zaferle sonuçlanmış bir seferden dönüşte halife, güzel Bedidun Vadisi'nde kamp kurmuş.[2] Tüm Doğulular gibi, berrak akarsuyun cazibesine kapılmış ve emri üzerine, Bedidun Nehri'nin aktığı Kochairah [Koçayrak] Pınarı'nda gösterişsiz büyük bir çadır kurulmuş. Halife buraya oturmuş. Pınara bir gümüş para atılmış ve su o kadar berrakmış ki, paranın üzerindeki yazı okunabiliyormuş. Tam o sırada Memun pınarın içinde "yarım metre boyunda ve gümüş külçesi gibi parlayan" bir balık görmüş; bunun hemen onun için yakalanmasını istemiş. Bu yapılmış ama balık, halifeye getirildiğinde ani bir hareketle gerisingeri pınara kaçmış ve bu sırada halifenin göğsüne, boynuna ve omuzlarına soğuk su sıçratmış. Tekrar yakalanmış ve halife pişirilmesini buyurmuş. Bu sırada halife bir titreme nöbetine yakalanmış ve balığın pişirilmesi sona erdiğinde ateşi çok yükselmiş olduğundan balığı yiyecek hali yokmuş. Bu, ölümüne sebep olacak hastalığın başlangıcıymış. Ölümü gerçekleşmeden önce rehberleri ve esirleri çağırtmış ve onlara Kochairah Pınarı'nın isminin önemini sormuş. Ona bu ismin "ayaklarını uzat" anlamına geldiğini söylemişler ve o da bunu ölümünü haber veren bir kehanet olarak kabul etmiş. Ardından bulunduğu yerin Arapça adını sormuş; yanıt "Rakkah" olmuş. Ona daha önce söylendiği üzere, bu şekilde adlandırılmış bir yerde ölmesi gerekiyormuş; zamanının geldiğini anlamış. Sonra ölmüş ve Tarsus'a götürülerek oradaki "Cuma camisinin sol tarafına" gömülmüş.[3]

---

1. *J.H.S* XLII, 99 vd.'den yeniden basılmıştır.
2. Ereğli'ye giden posta yolu üzerinde Tarsus'tan iki günlük mesafede Podandus, modern Bozantı [Pozantı].
3. *Les Prairies d'Or* [Mesudi, Murüc ez-Zeheb] der. ve Çev. Barbier de Meynard, VII, s. 1-2 ve 96-101.

Yerel terminolojiye gelince, bu öyküde iki gözlemde bulunmak mümkün. (1) Mesudi ve Araplar için Kochairah ismi herhangi bir anlama gelmemekteydi. Ama tarihçi kimisinin burayı "ayaklarını uzat" anlamına gelen Kochairah olarak değil, Bedidun olarak kabul ettiğini söylemektedir. Böylece karşımızda açıkça Podandus'un *πούς* ("ayak") ve *τείνω* ("uzatmak") kelimelerinden yerel bir Yunanca türevi belirmektedir.[4] (2) Rakkah'daysa muhtemelen Araplar tarafından Irakla olarak adlandırılan komşu Bizans kalesi Herakleia adının bozulmuş bir biçimiyle karşılaşmaktayız; Rakkah ile Irakla adları arasındaki benzerlik, öykünün amacı açısından yeterince yakındır.[5]

Öykünün kendisi bariz bir şekilde kaçınılmaz yazgı teması etrafında oluşturulmuş bir halk efsanesine dayanmaktadır.[6] Fakat ayrıntılı balık kısmı niye vardır? Balığın büyülü bir balık olduğu ortadadır; yoksa halifenin bu şekilde ölümüne yol açamazdı. Öyküyü gerçekten açıklayan yegâne varsayım, hem pınarın hem de balığın kutsal olması, halifenin balığı yakalamak istemekle günah işlemesi ve ilk uyarıdan sonra bu günahta ısrar etmesidir. Bu varsayım iki noktayla desteklenmektedir. (1) Pınarın Yunanca adı Aidareka'dır; bunun, Hıristiyanların pınara kutsallık atfeden bir azizin adını içerdiği bellidir. (2) İçine, anlaşılan kutsal pınar ve kuyularla ilgili dünya çapındaki geleneğe göre, bir para atılmıştır.[7] Bu olayın, halifenin daha baştan pınarın kutsal olduğunu bildiğini kanıtladığı ileri sürülebilir. Öykünün orijinal olarak düşman bir (Hıristiyan) kaynaktan geldiğinden şüphelenmek neredeyse mümkün gözükmemektedir. Mesudi'nin gayrimüslim yazarlara erişecek epeyce zamanı olmuştur ve bunlardan sık sık yararlandığı söylenmektedir.

Memun'un anısının Tarsus'ta, en azından eğitimliler arasındaki varlığını, ölümüyle ilgili olarak kaydedilmiş olayların Podandus'ta (Bozantı) [Pozantı] değil de, Tarsus'a epey yakın yer almış şeklinde anlatılmaya başladığı on yedinci yüzyılın ortasına kadar sürdürmüş

---

4. Eğer sözcük oyunu gerçekçi görünmüyorsa, *'Ικόνιον διὰ τὸ ἡκέναι τὸν Περσέαν* [Perseus'un gelmesinden (hekenai)'Geliş' (Ikonion) adını almış] cümlesine (Preger, *Script. Orig. Constant.* I, 72) ne demeli? Yerel adlarla sözcük oyunu üzerine krş. Theop. Cont. Const. Porph., V, XXV, s. 113 P, M.S. 838 (krş. Bury, *J.H.S.* 1909, s. 125); burada Ömer yerel isimler hakkında Rum esirlerden bilgi almakta ve bu isimlerden zararlı kehanetler türetmektedir. Fikir muhtemelen Rum kaynaklıdır; çünkü her iki durumda da Müslümanlar zarar görmekte olup sözcük oyunları Yunancadır.

5. 1108 tarihli bir Ermeni otorite (Tomaschek, *Sitzb. Wien. Akad.*'ın içinde, *Phil.-Hist. Cl.* CXXIV, 1891, VIII, 66 tarafından alıntılanmıştır), Kibistra veya Herakleia (Kybistra = Ereğli) yakınındaki Krakka kalesinden bahsetmektedir.

6. Hiçbir zaman ders alınmadığı anlaşılmaktadır.

7. Bu dünya çapındaki uygulama için yukarıda s. 302 (Böl. XIX), n. 5'e bakınız.

olduğu görülmektedir.[8] Kabirle ilgili olarak, buranın hâlâ bir Müslüman ziyaret yeri olduğu (her ne kadar Kilikya Hıristiyanların elinde ve cami de Aziz Petros ve Azize Sofya'nın bir kilisesine dönüştürülmüş idiyse de) on üçüncü yüzyıldan sonra hiçbir şey kaydedilmemiştir. Bu ilginç ayrıntı Yakut (1225)[9] ile Oldenburglu Willebrand'a (1211)[10] dayanmaktadır. Willebrand, kabirden "Muhammed'in kız kardeşinin"miş gibi bahsetmektedir; kabri işgal eden kişinin kimliğinin sıradan halk arasında sanki çoktan belirsizleşmeye başladığı anlaşılmaktadır. Langlois,[11] Aziz Petros ve Azize Sofya Kilisesi'nin tamamen Müslüman bir yapı olan şimdiki Ulu Cami'nin yerinde olduğunu düşünmektedir ama bu henüz kanıtlanmamıştır.

8. Hacı Kalfa [Kâtip Çelebi], Çev. Norberg, II, 360.
9. Le Strange, *E. Caliphate*, s. 133.
10. Der. Leo Allatius, *Σύμμικτα* (*Simmikta*), I, 137.
11. *Cilicie*, s. 317. Aşağıda s. 702'ye (Böl. LVI) bakınız.

LV
Üç Adaletsiz Eylem

Kuran'a göre,[1] Musa, Allah'ın (isimsiz) bir hizmetkârıyla seyahat ederken, Allah'ın hizmetkârı üç adet bariz adaletsizlik eyleminde bulunmuştur: Sebepsiz yere bir gemi batırmış, bir genci öldürmüş ve seyyahları misafirperver olmayan şekilde karşılamış bir aile için bir duvar tamir etmiştir. Ardından bir açıklama mevcuttur: Gemi bir kral sayesinde el koyulmaktan kurtarılmış, genç bir inançsızmış ve onun yerine daha iyi olan oğul ebeveynlerine verilirken duvarsa yetimlere ait bir hazineyi saklıyormuş ama eğer duvarın harabe haline gelmesine izin verilseymiş, bu hazine misafirperver olmayan bir insanın eline geçecekmiş.

Talmud'da açıkça benzer bir öykü mevcuttur;[2] burada Haham Yohanan'a, birlikte seyahate çıktığı Elias'ın bir görüntüsü bahşedilmiştir. Tek geçimi ineği olan yoksul bir adam tarafından ağırlanan Elias, sabah ineği öldürmüştür. Zengin bir adamsa onları kötü karşılamıştır ama buna rağmen Elias kendi cebinden onun evinin duvarını tamir etmiştir. Zengin bir sinagog onları kötü karşılamıştır; buna karşılık Elias onların hepsinin aynı anda başkan olmasını istemiştir. Bunun açıklamasıysa şöyleydi: İnek, yoksul adamın, kaderi o gün ölmek olan karısı için kefaretti, duvarı tamir etmek zengin adamın duvar için temel kazdığında saklı bir hazineyi bulmasını önlemişti; diğer yandan bir başkan uyum anlamına gelirken, çok sayıda başkan uyumsuzluk getirmekteydi.

İki öykü arasında bir bağlantı olmaması neredeyse mümkün gözükmemektedir ve Yahudi olan Talmud'da bulunduğundan ve bu yüzden de muhtemelen ikinci yüzyıldan daha geç olmadığından, Talmud kaynaklı öykünün, büyük ölçüde Kuran'daki öykünün kaynağı

1. Sale'in *Koran*'ı, s. 222 vd. (Böl. XVIII).
2. Polano, *Selections from the Talmud*, s. 313 vd.

olduğuna inanabiliriz. "Bütün dünyanın hâkimi adalet yapmaz mı?"[3] temasına dayanarak yazılmış bir Yahudi vecizesi olduğu anlaşılmaktadır. Yahudiler bu tür vecizelere tutkundular; Eyüp'ün şanssızlıklarına dair Kutsal Kitap öyküsü bariz bir örnektir. Davut'la ilgili olan diğeriyse Talmud'dadır.[4] Davut bir keresinde bir örümceğe saldıran bir sivrisinek ve her ikisini öldüren bir aptal görmüş; bunun üzerine yaratma tasarımında sivrisineklerin, örümceklerin ve aptalların işe yaramazlığını ilan etmiş. Fakat daha sonra, mağarada Saul'un [Talut] pelerinini kestiğinde, Abner'e takılmıştır, eğer bir sivrisinek Abner'i sokarak dikkatini dağıtmasaydı onun farkına varacaktı. Daha da sonra, o bir mağarada düşmanlarından saklanırken, eğer bir örümcek mağaranın girişine ağını örerek mağaranın boş olduğu izlenimini vermemiş olsaydı onu bulmuş olacaklardı. Son olarak da Gath'a kaçtığında, elindeki tek çare deli taklidi yapmaktı. Böylece sivrisineklerin, örümceklerin ve aptalların varlığı gerekçelendirilmişti.[5]

Üç Adaletsiz Eylem'in öyküsü Kuran'da belirdiğinden ve Allah'ın isimsiz hizmetkârı genellikle Hızır'la özdeşleştirildiğinden,[6] bu öykünün bugün Müslüman ülkelerde Hızır'ın kahraman olarak anlatıldığı versiyonlarını bulmak şaşırtıcı değildir. Hanauer, Filistin Müslümanları arasında anlatılan ilginç bir versiyonu aktarmaktadır.[7] Musa ile Hızır birlikte seyahat ederken, Hızır konuksever bir adamdan bir el yıkama leğeni çalmış, konuksever olmayan birine sunmuş ve kibar ev sahibesinin genç yeğenini öldürmüş. Bunların ardındaki sebepler şöyleymiş: Konuksever adam fazla herkese güveniyormuş, konuksever olmayan adamın konukseverliğin kârlı olduğu gösterilerek konuksever yapılması gerekiyormuş ve oğlan, eğer yaşasaymış, iyi biri olan teyzesini öldürecekmiş.

Son derece ilginçtir. Türk bölgesindeki Hıristiyanlar arasında anlatılan versiyonlar. İlkini Trabzon bölgesinde Kromni yakınında İmera adındaki bir köyde Profesör Dawkins tespit etmiş.[8] Orada üç seyyah, onlara dahil olan bir *pallikar*'la [palikarya/delikanlı] tanışmış. Konuk-

3. *Gen.* XVIII, 25 [Tekvin, 18.25, Kitabı Mukaddes, 1993, Kitabı Mukaddes Şirketi, İstanbul].
4. Polano, *Selections from the Talmud*, s. 310 vd. Carmoly, *Itinéraires*, s. 297, yaklaşık aynı öyküyü anlatmaktadır; en geç on ikinci yüzyıla tarihlendirilmiştir ve sivrisinek yerine bir sarı arı vardır.
5. Bir yerlerde (muhtemelen Panchatantra) muhtemelen daha simetrik bir prototip vardır: Aptal uygun değildir, üç böcek gerekmektedir.
6. Yukarıda s. 331'e (Böl. XX) bakınız.
7. *Folk-Lore of the Holy Land*, s. 58 vd.
8. Bu öykü şu ana kadar yayınlanmamıştır ama Profesör Dawkins kibarlık ederek bunu zamanından önce yayınlamama izin vermiştir.

sever olmayan bir köy tarafından kötü karşılanınca, *pallikar* köyde harabe halindeki bir duvarı yeniden inşa etmiş. İkinci köy de konuksever çıkmamış ve bir kez daha *pallikar* yıkılmakta olan bir binayı tamir etmiş; bu seferki bir evmiş. Üçüncü köyde iyi karşılanınca, *pallikar* geceleyin ev sahibinin oğlunu boğazlamış. *Pallikar* bunu şöyle açıklamış: Yıkılan duvarın altında saklı bir hazine varmış ve bu keşfedilerek, birçok cinayete yol açacakmış ama tamir etmesi bunu önlemiş; eğer ikinci köydeki ev yıkılsaymış, iyi insanların yaşadığı komşu evi yıkacakmış; oğlan büyüdüğünde kötü huylu olacak ve sonunda babasını da yoldan çıkaracakmış, dolayısıyla ölümü hem onu hem de babasını cehenneme gitmekten kurtarmış. Ardından, *pallikar* kendisinin Mesih olduğunu söyleyerek ortadan kaybolmuş.

İkinci Hıristiyan versiyon da Bulgaristan'da anlatılmaktadır.[9] Burada bir keşiş silahlı bir adamla dolaşmaktaymış; bu kişinin daha sonra Aziz Mihail olduğu tespit edilir. Silahlı adam, konuksever bir sığır çobanının evini yok eder ve konuksever zengin bir adamın oğlunu öldürür; birincide sebep, sığır çobanına bir hazineyi göstermektir ve ikincideyse oğlanı erkek kardeşini öldürmekten kurtarmaktır. Üçüncü motif yoktur.

9. Shishmanova, *Légendes Relig. Bulg.*, s. 168 vd. Bu versiyonda Aziz Mihail'i kahraman olarak görmek ilginçtir; İncil'de İlahi iradenin icracısı olarak karşımıza çıkar, özellikle şiddet yönünde.

LVI
Küçük Asya'da Arap Mezarları[1]

Küçük Asya'nın İslami dini kalıntıları arasında sekiz ve dokuzuncu yüzyıllardaki akınlar sırasında öldürülmüş Arapların mezarları olduğu kabul edilen kabir-mabetler, yerleri iyi belirlenmiş ve son derece ilginç bir gruptur. Gerçeklikleri genelde epeyce şüphelidir. Arapların seferleri kalıcı yerleşimlere yol açmamıştır; o sırada fethettikleri topraklar daha sonra Hıristiyanlar tarafından ele geçirilmiş veya yabancı ırkların eline geçmiştir. Sadece barış zamanlarında Hıristiyanlar ile Müslümanların eşit koşullarda birbirleriyle karşılaşabildikleri sınır bölgelerinde Arap mezarlarıyla ilgili gerçek bir gelenek veya bunlara dair daimi dini saygının sürmüş olmasını bekleyebiliriz. Arap dönemine geri gittiği varsayılan bu sınır bölgesi, Müslüman tapınımlarına dair iki örnek verebiliriz: Tarsus'taki "Muhammed'in kız kardeşi"nin kabri ve Kıbrıs'taki Ümmi Haram Kabri.[2]

İlkinden Oldenburglu Willebrand (1211) Ermenistan'ın Hıristiyan krallarının kontrolü altında bulunan ve hâlâ varlığını sürdüren bir Müslüman ziyaret yeri olarak bahseder. Kentin ortasındaki Aziz (Beatus) Petrus ve Azize Sofya Kilisesi'nin dışında bulunmaktaydı.[3] Bu kabrin Fransız vakanüvis tarafından yanlış adlandırıldığı, aslında halife Memun'a ait olması gerektiği en azından mümkün gözükmektedir. Memun M.S. 833'te Podandus'da (Bozantı) [Pozantı] ölmüş ve o sırada Arapların önemli bir sınır kasabası olan Tarsus'a gömülmüş-

---

1. Bu bölüm daha önce *B.S.A.* XIX, 182 vd.'de belirmiştir.
2. Filistin'deki kadın Arap velilerin veya velayanın [kadın veliler] listesi Conder, *P.E.F.*, 1877 için *Q.S.* s. 99'da verilmektedir. Dürziler münzevi iç kardeş grubu Akal'a kadın kabul eder (Burckhardt, *Syria,* s. 203): Kadınlar bu ayrıcalığı takdir ederler ama bunun sebebi, sıradan bir sebep, pahalı kıyafete para harcamaktan kurtarmasıdır. Genelde İslam'daki kadın veliler sonradan Müslüman olmuş Hıristiyan prensesler veya amazonlardır.
3. Der. Leo Allatius, *Σύμμικτα* (*Simmikta*), I, 137 'In angulo quodam extra foris Ecclesiae sepulta est soror Mahomet; cuius tumbam Saraceni in multo petunt timore et devotione.' [Muhammed'in kızkardeşi kilisenin kapılarının dışında bir köşeye gömülmüştür. Mezarı Müslümanlar tarafından büyük saygıyla ve adanmışlıkla karşılanmaktadır.]. Langlois'e göre söz konusu kilisenin yeri için yukarıda s. 698'e (Böl. LIV) bakınız.

tür.[4] Bu tapınımın devamı veya tersi konusunda bilgim yoktur. Şu anki amaçlarımız açısından esasen bir Müslüman tapınımının Hıristiyan hâkimiyetine rağmen varlığını sürdürmüş olma ihtimalini göstermek önemlidir.[5]

Ümmi Haram Kabri, Bay Cobham'ın araştırmaları sayesinde[6] daha iyi belgelenmiştir. Onun uzun uzun alıntıladığı Arap kaynakları Ümmi Haram'ın tarihsel bir kişilik olduğunu, Kıbrıs'a bir Arap seferi sırasında öldüğünü ve M.S. 649'da buraya gömüldüğünü kanıtlamaya yeterlidir. Kabrinin bu tarihten en az üç yüzyıl sonrasına kadar hem Araplar hem de Hıristiyanlar tarafından[7] bilindiği anlaşılmaktadır ama tam olarak adanın neresinde olduğu belirtilmemiştir. Mezarın tarihinde, Kıbrıs'ın Türkler [Osmanlı] tarafından 1572'de fethine kadar önemli bir boşluk vardır.

Hacı Kalfa [Kâtip Çelebi],[8] bir sonraki yüzyılın ortasında, "Larnaka yakınındaki Tuz Gölü üzerinde bulunan şimdiki Ümmi Haram Kabri'nden" velinin ismini vermeden bahseden ilk modern otoritedir; bu yer, bugün de, geliri iyi tekkesiyle birlikte Müslümanlar tarafından sık sık ziyaret edilmektedir. Bu daha da dikkat çekicidir. Çünkü "kabrin" bulunduğu yer sık kullanılan bir güzergâhın dışında değildir: Gerçekten de Larnaka'daki Tuz Gölü her zaman seyyahların ziyaret ettiği yerlerden biri olmuştur.[9] "Kabir" olarak adlandırılan yapının kendisi, her ne kadar şimdi Ümmi Haram'la ilişkilendiriliyorsa da, Cobham tarafından aynı bölgede bulunan ve Phaneromene Şapeli'ne[10] ve Famagusta'daki [Magosa] Azize Ekaterina'nın kabrine benzer bir tari-

---

4. Yukarıda s. 697'ye (Böl. LIV) bakınız.
5. Modern bir paralel, Buda-Pest'teki [Budapeşte] (yukarıda s. 551 (Böl. XLII)) Türk ereni Gül Baba'nın varlığını sürdürmüş kabir ve tapınımıdır. Kendi dönemimizde I. Murat'ın şimdi Sırbistan'daki Kossova'da [Kosova] bulunan mezarı Londra Antlaşması'ndaki özel bir maddeyle korunmaktadır.
6. "The Story of Umm Haram", *J. R. Asiat. Soc.,* 1897, s. 81 vd.'nin içinde. Tekkenin çok güzel bir fotoğrafı M. Ohnefalsch-Richter, *Gr. Sitten und Gebrauche auf Cypren*'de yeniden basılmıştır.
7. Const. Porph., *de Them.* I, 40 ve Al Baladuri (ö. M. S. 893) Cobham tarafından alıntılanmıştır.
8. Çev. Armain, Vivien de S. Martin, *Asie Mineure,* II, 667'nin içinde: *"[Memlahah] ... il y a en cet endroit un tekieh ou couvent de derviches, dans lequel reposent les reliques d'une sainte dame qui vivait du temps du Prophète.'* [bu yerde bir tekke ya da dervişler manastırı vardır, burada Peygamber zamanında yaşamış kutlu bir hanımın kutsal emanetleri vardır]." Daha önceye ait Türk coğrafyacısı Piri Reis (1550 civarı, ap. Oberhummer, *Cypern,* I, 427) adayı anlatırken kabirden bahsetmemektedir.
9. Tuz Gölü'nü uzun uzun anlatan Kootwyck (1619) kabirden bahsetmemektedir (Cobham, *Excerpta Cypria,* s. 191): Bundan bahseden ilk yabancı kaynak Le Bruyn (1683), *Voyage,* II, 495'tir; o, burayı, Peygamber'in annesi Mina'nın [Amina] kabri olarak adlandırmaktadır.
10. Magda Ohnefalsch-Richter, *Arch. Zeit.*'in içinde, 1881, s. 311: Krş. Deschamps, *Au Pays d'Aphrodite,* s. 12 (A. Phaneromene) ve 140 (Az. Evlavios); her ikisi de yekpare taştan Fenike kabirleridir.

höncesi bina olarak tanımlanmıştır.[11] Her üçü de karşımıza tam olarak kabirler değil de, yeraltı tarihöncesi binaları olarak çıkmaktadır.

Ümmi Haram Kabri'nin durumunda Mariti (1760-1767), bir Hıristiyan kaynaktan buranın keşfinin nispeten yeni ve kullanımının bir dervişten ötürü olduğuna dair bir gelenek kaydetmektedir. Genelde Müslümanlar arasında geçerli olan bir geleneğe göre, söz konusu bina ilk başta yeraltındaydı ama daha sonra, belirtilmemiş bir tarihte yağan sert yağmurlardan sonra ortaya çıkmıştır. Bu halde çobanlar tarafından keşfedilmiştir; onlara göre, binanın doğası beyaz bir kıyafet içindeki bir leydi görüntüsü tarafından açığa çıkartılmıştır.[12] Dolayısıyla, kabrin tarihindeki boşluk doldurulamamaktadır, tapınım sürekli olmamıştır ve gerçekliği olası değildir. Diğer Arap kabir "keşifleri"nin tarihi Ümmi Haram'ınkini daha da şüpheli kılmaktadır.

Küçük Asya'daki tanınmış Arap kabirlerinin arasında en önemlisi Seyit Battal Gazi'ninkidir.[13] Bu, Eskişehir'in güneyinde altı saatlik mesafede, Frigya'da antikçağ Nakoleia'nın [günümüzde Seyitgazi] bulunduğu yerde, kahramanın ismini taşıyan tekkeye bitişik bir mozolenin (türbe) içindedir. Tekke daha önce Bektaşi dervişlerinin son derece önemli bir merkeziymiş; İstanbul'dan Mekke'ye giden hac yolunun üzerinde olması,[14] halk arasındaki itibarını artırmıştır. Ramsay ve diğer otoriteler, daha eski tarihlere ait kutsal bir Hıristiyan yerinde olduğunu varsaymaktadır ama bana göre bu iddia yetersiz dayanaklar üzerindedir. Varsayım kısmen kesin olmayan arkeolojik verilere ve kısmen de her kutsal yerin böyle olduğuna dair fazla kullanılmış fikre dayanmaktadır. Bu varsayımı destekleyen kanıtlar şunlardır:

(1)Yer şüphesiz antikçağ Nakoleia'sıdır.[15]

(2) Bir Bizans manastırının kalıntıları manastırın binalarıyla birleştirilmiştir. Radet, caminin bir Hıristiyan bazilikası olduğunu söyleyecek kadar ileri gitmektedir:[16] Ona eşlik eden Ouvré, o kadar emin

11. Max Ohnefalsch-Richter, *J.H.S.*'nin içinde, IV, 112.
12. *Travels in Cyprus* (Cobham'ın çevirisi), s. 184.
13. Öyküsü hakkında Arapça erken dönemlere ait bir parçanın bulunduğu El Cid'in prototipidir (Bouillet, *Dictionnaire, s. v. Cid*).
14. Tekke birçok Avrupalı seyyah tarafından ziyaret edilmiştir; özellikle Wülzinger, *Drei Bektaschiklöster Phrygiens*, XX, 103. Benim bildiğim bir batılı tarafından en erken birinci el açıklama, (B. M.) *Add. MS.* 7021 (f. 35)'in adsız yazarıdır [1663]. Ünü en azından Menavino'ya ulaşmıştır (*Cose Turchesche* (1548), s. 60). Demiryolunun Bretanya'daki Azize Anne d'Auray hacı üzerindeki etkisini (hacılar artık tüm yıl boyunca gelmektedir), yortu gününün kendisinde gelen ziyaretçi sayısındaki azalmayla karşılaştırmak ilginçtir (De Quetteville, *Pardon of Guinganip*, s. 472).
15. Ramsay, *J.H.S.* III, 119; krş. *Hist. Geog.*, s. 144.
16. *Arch. des Miss.* VI (1895), s. 446.

değildir.[17] Diğer seyyahların açıklamaları muğlaktır.[18] Son zamanlarda Brandenburg adında bir ziyaretçi bu fikri üstü kapalı bir şekilde çürütmüş gözükmektedir.[19] Türk kaynakları caminin inşa edilmesini Muhteşem [Kanuni] Süleyman'a atfetmektedir.[20]

(3) Türbede Cuinet, şamdanlardan[21] ve Sir Charles Wilson[22] da Hıristiyan yapımı bir bardaktan bahsetmektedir. Radet bunları Pers-Bizans ürünü olarak tanımlamaktadır:[23] Her halükârda bu tür taşınabilir eşyaya dair kanıt önemsenmeyecek kadar küçüktür.

(4) Seyit Battal'ın bir Hıristiyan prensesiyle evliliği efsanesi Ramsay[24] tarafından daha önceki Hıristiyan varlığının kanıtı olarak okunmaktadır. Fakat şövalyece bir romantizm kahramanının özelliği –ve Seyit Battal adının etrafında oluşmuş efsane döngüsü onu bu kategoriye yerleştirmektedir– düşman tarafında bir bakirenin ona âşık olmasıdır.[25] Bizanslı sınır insanı Digenes Akritas bir emirin kızıyla kaçar ve bu yüzden, bir Hıristiyan kahramanı olarak bazı sayfaların pişmanlığa ayrılması gereklidir;[26] bir Müslüman herhangi bir utanç yaşamadan bir hanımefendiyi haremine dahil edebilir.[27] Bundan başka, bir Müslüman hükümdarın bir Hıristiyan'la evlenmesi Alaeddin'in zamanında hiçbir şekilde duyulmamış değildi; Seyit Battal'ın kabrinin keşfi buna atfedilir.[28]

Tekkenin Müslüman gelenekleri açık ve tutarlıdır; resmi versiyon Ethé'nin *Fahrten des Sajjid Batthal*'ı tarafından[29] şöyle verilmektedir: "Mesih'in kalesi" Rum Sultanı [Anadolu Selçuklu Sultanı] Alaeddin (1219-1236) tarafından generali Hezeresp'e verilmiştir. Hezeresp'in çobanlarından biri olan Kodlija [Kutluca], kalenin karşısındaki tepeden koyunlarını beslerken orada mucizevi bir ışık görmüştür. Sanki

17. *Un mois en Phrygie,* s. 89.
18. H. Barth, *Reise,* s. 88-9, Sir C. Wilson, Murray'ın *Asia Minor*'unda, s. 144; Ramsay, *Pauline Studies,* s. 168, A. D. Mordtmann, aşağıda s. 707 (Böl. LVI), n. 1.
19. *Byz. Zeit.* XIX, 106: "Almanca
20. Hacı Kalfa [Katip Çelebi], Çev. Armain, Vivien de S. Martin'in *Asie Mineure*'ünde, II, 702: Krş. "Jardin des Mosquées", Hammer-Hellert, *Hist. Emp. Ott.*, s. 82 (706).
21. *Turquie d'Asie,* IV, 213.
22. *A.g.e.*
23. *A.g.e.,* s. 447.
24. *Pauline Studies,* s. 169 ve başka yerde: Krş. aşağıda s. 709 (Böl. LVI).
25. Rodos'ta Phileremo'da böyle bir vaka için yukarıda s. 647 (Böl. L), n. 2'ye bakınız.
26. Rambaud, *ét. Byz.*, s. 79.
27. Seyit Battal'ın en az iki Hıristiyan eşi olmuştur: İmparatorun kızlarından biri ve onun veziri Akrates'in (muhtemelen Akritas'ın kendisi) bir kızı; krş. Ethé, *Fahrten des Sajjid Batthal*, I, 99, 100.
28. Örneğin Alaeddin'in babası bir Hıristiyan kadınla evlenmiştir (Sarre, *Reise,* s. 39 vd.).
29. I, 213 vd. Bu ilişki esas romantizmin bir parçasını oluşturmaz; buna daha sonra döneceğiz. Diğer Türk kaynakları A. D. Mordtmann (*Gelehrte Anzeigen d. bayr. Akad.* 1860, s. 260-95 ve *Φιλολογ. Σύλλογος Παράρτημα θ΄ τόμου*, s. XIV vd.) tarafından alıntılanmıştır.

büyülenmiştir ve koyunları o noktada toplanmıştır. Bu mucizeden haberdar edilen Hezeresp, bu noktada bir şapel inşa ettirmiş ve burası bir hac yerine dönüşmüştür. Bu yer, Seyit Battal bir rüyasında Peygamber'in soyundan Alaeddin'in annesine belirerek ona, öldüğü yer olan Mesih'in kalesinde bir anıt inşa ettirmesini söyleyene kadar onunla ilişkilendirilmemiştir. Alaeddin'in annesi bu kaleye giderek incelemiş ve ona rüyasının teyidi olarak başka bir görüntü lütfedilmiş; yer açılarak bir kapı gösterilmiş ve oradan yedi basamak aşağıya inen Alaeddin'in annesi, Arap savaşçıyı karşısında silahlı ayakta durur şekilde bulmuş. Anne yeni keşfedilmiş velinin mozolesini inşa ettirmiş; söz konusu yerdeki binalar daha sonra Mihaloğlu ailesi[30] ve Osmanlı sultanı Muhteşem [Kanuni] Süleyman[31] tarafından eklenmiştir. On beşinci yüzyılın daha sonraki kısmında, uzun yıllar Türklerin esiri olarak Küçük Asya'nın bu kısmında yaşamış olan Macaristanlı George, onun zamanında Seyit Battal tapınımının gördüğü yaygın itibara tanıklık etmektedir. "Sedichasi"nin [Seyitgazi] Türkiye'nin her yerinde ve genelde Müslümanlardan derin saygı ve itibar gördüğünü söylemektedir. Kabri Osmanlılar ile Karamanya arasındaki sınırdadır ve her ne kadar bunlar sık sık birbirleriyle çatışmışlarsa da, ikisi de kabre yaklaşmaya veya yakın çevresine zarar vermeye cesaret edememiştir; çünkü buna her cesaret eden, hemen ardından söz konusu velinin öfkesine maruz kalmıştır.[32] Bundan başka, ondan yardım isteyenlerin, özellikle savaş sırasında, hiçbir zaman hayal kırıklığı yaşamadıklarına inanılmaktaydı. Veliye; kral, prensler ve sıradan halk tarafından her yıl çok miktarda para, hayvan ve diğer türden eşyalar adak olarak sunulmaktaydı. On altıncı yüzyılda Seyit Battal, Türk ordularının savaş narasıydı.[33]

Tekke, Bektaşi tarikatının Sultan II. Mahmut sırasında gözden düşmesi ve hac yolunun buharlı gemi yolculuğunun ilerlemesiyle birlikte önemini yitirmesiyle zenginliğinin büyük kısmını yitirmiştir. Seyit Battal ile Hıristiyan eşinin kabirleri hâlâ türbede gösterilmektedir ve dindar çoban Kutluca'nınki de hemen dışarıdadır. Seyit Battal Tekkesi'nin yakınında Akroenos'ta [Afyonkarahisar] onunla birlikte

30. Erken Osmanlı zamanında Bitinya'da yaşayan Müslüman olmuş aile.
31. Muhtemelen 1534, imparatorun [sultanın] Bağdat'a giderken kabri ziyaret ettiği yıl (Hammer-Hellert, *Hist. Emp. Ott.* V, 212).
32. *De Moribus Turcorum* (1481 civarı), cap. XV (yukarıda s. 495'e (Böl. XLI) bakınız).
33. Almanca (Breuning, *Orient. Reyss.* (1579), s. 106). Tekke bu dönemde çoktan yeniçerilerle yakından ilişkilendirilen Bektaşilerin eline geçmiştir (krş. Browne, *J. R. Asiat. Soc.* 1907, s. 568).

şehit olmuş[34] silah arkadaşı Malik Gazi'nin[35] kabri bulunmaktadır. Bu kabir muhtemelen Seyit Battal'ınkinin eşi olarak kabul edilmelidir.[36] Dikkat edilirse her ikisinin de nehrin, Eskişehir ve onun Bizans temsilcisinden uzak tarafında olduğu görülecektir;[37] bu nehir bir zamanlar Müslümanlar ile Hıristiyanlar arasındaki sınırı oluşturmuş olabilir.

Seyit Battal'ın kabrinin mucizevi keşfi öyküsü elbette güçlü bir şekilde mitle karışmıştır ama bu veliye tapınımın ortaya çıkması ve yerleşmesinin Selçuklu dönemine kadar geriye gittiğinden şüphelenmek için bir sebep yoktur. Kahramanın kendisi tarihsel Abdullah Ebu'l-Hüseyin el-Antaki'dir, "el Battal" ("Yiğit") onur unvanıdır; Arap ve Bizans çağdaş kaynaklarından sekizinci yüzyıldaki Arap akınlarında yer aldığı ve M.S. 740'ta onun adını taşıyan tekkenin kilometrelerce güneyinde Akroenos (Afyonkarahisar) Savaşı'nda şehit olduğu bilinmektedir. Topografik zorlukların yarattığı sorun çözülse bile, kabrin tarihinde Akroenos Savaşı ile Alaeddin'in hükümdarlığı arasındaki boşluğu kapatmak, kalıntılarla beraber bir yazıtın bulunduğunu varsaymadığımız sürece (ki bu son derece ihtimal dışıdır) olanaksızdır. Seyit Battal tarihte nispeten iyi bilinmektedir; doğruluğu şüpheli maceraları, tıpkı benzeri Digenes Akritas'ınkiler gibi, sayısızdır ve romansın resmileştirilmiş versiyonunda koca bir kitabı doldurur.[38] Söz konusu romansın belli olayları yeterince yaygındır; örneğin, kahramanın, Mesleme İstanbul'u kuşattığı sıradaki (M.S. 717) maceraları: Tek başına Ayasofya'ya kadar ulaşması ve atının üzerinde binanın içine girmesi,[39] daha sonra evleneceği bir Hıristiyan rahibesiyle ilişkileri ve ona âşık bir Hıristiyan prensesinin onu uyarmak için attığı taşın sebep olduğu romantik ölümü; prenses daha sonra üzüntüden canına kıymıştır.[40]

Bu popüler efsanenin Küçük Asya'da birçok yerle bağlantılı olması, gördüğü itibarın ne kadar yaygın olduğunu göstermektedir.

---

34. El Battal'la birlikte Şuayip'in oğlu Melik de öldürülmüştür (*Kitab Al 'Uyun* (on birinci yüzyıl), ap. Brooks, *J. H. S.* XVIII, 202).
35. 1886'da Radet ve Fougeres tarafından ziyaret edilmiştir (*Arch. des Miss.* VI, 1895'teki haritaya bakınız).
36. (1) Sarımsaklık yakınındaki Kale Dağ (R. Kiepert'in haritası, *Kaisarieh* [Kayseri] bölümü) ve (2) Pontus'taki Niksar'da (Evliya, *Travels,* II, 18, 104; Cumont, *Stud. Pont.* II, 261) bulunan Melik Gazi tekkeleri muhtemelen aynı isimli Danişmend prensiyle (1106-13) ilişkilendirmelidir ama Niksar'da geçerliliğini sürdüren efsane, Arap döngüsünden etkilenmişliğe işaret etmektedir.
37. Radet'e (*a.g.e.*, s. 515) göre Karaca Hisar.
38. Seyit Battal'ın maceraları için, Mordtmann (*a.g.e.*) ve özellikle romansın resmi versiyonu, yani on dört veya on beşinci yüzyılda Arapça orijinalinden yararlanılarak yazılmış ve Ethé'nin tercüme ettiği (*Fahrten des Sajjid Batthal*) Türkçesine bakınız.
39. Arap kaynaklarından (Brooks, *J.H S.* XIX, 26) tarihsel Seyit Battal'ın kuşatmada hazır bulunduğu anlaşılmaktadır.
40. Kahramanın yanına gömülmüş olan bu prensestir.

İstanbul'un yakınındaki Maltepe'de Seyit Battal'ın kayası,[41] Erdek[42] ve Karacadağ'da (Kapadokya)[43] kaleleri, Kayseri'de onun inşa ettiği söylenen ünlü bir cami,[44] Kırşehir'de ikinci,[45] Kayseri yakınında Alidağı'nda üçüncü[46] bir kabir ve onun doğum yerini anımsatması için Malatya'da bir kubbe vardır.[47] İstanbul'un karşısındaki Kadıköy'le ilişkilidir (Kadı ve Gazi terimlerinin sözel özdeşliğinden dolayı)[48] ve Kız Kulesi efsanesinin bir versiyonu, buranın inşa edilmesini Seyit Battal'a bağlar: Rum vali, kızını ve hazinesini gözü pek Arap liderden korumak (elbette boşuna) için yaptırmıştır.[49] Seyit Battal Tekkesi'nin yakınındaki Kırk Kız Dağı muhtemelen romanstaki Kırk Prenses Manastırı olayıyla ilişkilidir.[50] Argaeus'da [Erciyes] Seyit Battal, büyük bir yılanın yardımı sayesinde kaçmayı başardığı bir kuyuya hapsedilmiştir.[51]

Benzer bir popüler gelenek döngüsü de kendisini Hüseyin Gazi ismi etrafında gruplandırmaktadır. Merkezin Paflagonya'daki Alaca nahiyesi olduğu anlaşılmaktadır; Hacı Kalfa[52] [Kâtip Çelebi] burayı Hüseyinabad olarak adlandırmaktadır; bu isim Alaca nahiyesinin resmi ismi olmayı sürdürmektedir.[53] Yerel efsane; Malatya seraskerinin erkek kardeşi Hüseyin Gazi'nin Angora'ya [Ankara] bir saldırı sırasında kafasının kesildiğini ve bunu, kentin doğusunda bir buçuk saatlik mesafede bulunan öldüğü dağa taşıdığını söylemektedir. Buraya bu olayın anısına, on yedinci yüzyılda çok sık ziyaret edilen bir tekke inşa edilmiştir.[54]

Hüseyin'in ölümünün intikamını oğlu Cafer almıştır; Hıristiyanlardan Kırşehir yakınındaki bir kaleyi almış ve tek bir çatış-

41. Oberhummer, Meyer'in *Konstantinopel*'i, s. 332.
42. Hamilton, *Asia Minor*, II, 99.
43. Ramsay and Bell, *Thousand and One Churches*, s. 435.
44. Hacı Kalfa [Kâtip Çelebi], Çev. Armain, s. 676; krş. Le Strange, *E. Caliphate*, s. 146.
45. Le Strange, *a.g.e.*, s. 152, n. 2; krş. Cuinet, *Turquie d'Asie*, I, 332.
46. Skene, *Anadol*, s. 146.
47. Hacı Kalfa [Kâtip Çelebi], s. 660. Dolayısıyla, Digenes'in Trabzon yakınında, Girit'te ve Karpatos'ta olmak üzere en az üç kabri ve Kıbrıs ile Girit'te de başka türden anıtları (Polites, *Paradosis*, no. 73, 74, 118-22, 131) vardır; diğer yandan Girit'i Araplardan geri alan tarihsel Hıristiyan fatih olan Sarandapechys o kadar çoğalmaktadır ki, ismi bir dev için tür adına dönüşmüştür. Diğer kabirlerin sayılarının çoğalmaları için yukarıda s. 298 vd.'ne (Böl. XIX) bakınız.
48. Evliya, I, II, 78.
49. Evliya, I, II, 78.
50. Ethé, *a.g.e.* I, 89 vd.
51. Hamilton, *Asia Minor*, II, 275.
52. Çev. Armain, s. 678.
53. Murray'ın *Asia Minor*'u, s. 31; Cuinet, I, 298.
54. Evliya, II, 228; artık sadece Angora'nın [Ankara] Bayrami dervişlerinin kontrolünde olan bir türbe vardır (Perrot ve Guillaume, *Explor. de la Galatie*, I, 283).

madan sonra yönetici Şamas'ın dinini değiştirtmiştir.[55] Şamas'ın ismi Alaca'daki Şamaspur Tekkesi aracılığıyla hatırlanmaktadır; burada Hüseyin'in meşhur başka bir mezarı bulunmaktadır.[56] Cafer, muhtemelen Tulumpınar (Kasaba sınırında) yakınında kendi adını taşıyan tekkede gömülü olan kahramandır.[57]

Kesinlikle tarihsel başka bir Arap savaşçısı Abd-el-Wahab'tır [Abdülvehhab], onun kabri de Sivas'ta saygı görmektedir.[58] Arap vakanüvisler onun M.S. 730-731'de "Diyar-ı Rum'da" öldürüldüğünü söylemektedir.[59]

Neredeyse tüm bu insanlar Seyit Battal'ın romansında anılmaktadır. Hüseyin, Battal'ın babasıdır[60] Cafer, Battal unvanını almadan önceki adıdır[61] ve Abd-el-Wahab'dan da sürekli bahsedilmektedir.[62] Bununla beraber, romansta savaş Amorium'un (Hergan Kale) etrafında yoğunlaşmaktadır; burası tarihsel olarak Arap savaşları sırasında önemli bir Bizans kalesiydi ama 838'deki büyük kuşatmanın ardından Araplar tarafından dümdüz edildikten sonra tarihten silinmiştir. Yeri, Akroenos gibi, ancak son zamanlarda ve Batılılar tarafından tespit edilmiştir: Meşhur Arap kabirleri, gördüğümüz gibi hiçbir şekilde bunun çevresinde değildir. Fakat daha sonraki Arap yazarları, Amorium ve Angora isimlerinin Arapçada birbirine yakın olmasından dolayı birinciyi ikinciyle özdeşleştirmiştir.[63] Bu da, romans Amorium'u ölümün gerçekleştiği yer yaparken, bu yazarların Hüseyin Gazi kabrini Angora'ya yerleştirmelerini açıklamaktadır.[64]

İbni Batuta, Küçük Asya'da Daonas[65] (Aydın vilayeti) ve Sinop'ta[66] bulunan ve görünürde Battal döngüsüyle ilişkili olmayan diğer Arap anıtlarından bahsetmektedir; birincisi Peygamber'in sahabelerinden Suhayb'ın doğum yeri anısınadır ve ikincisiyse Bilal-i Habeşi'nin bir

---

55. Ainsworth, *Travels*, I, 157; krş. Barth, *Reise*, s. 74, 78. Şumas (sic) romansta (Ethé, *a.g.e.* I, 21) Battal tarafından Müslüman yapılmış bir keşiş, Şamasp onun tarafından öldürülmüş Amorium valisinin erkek kardeşi olarak (*a.g.e.* I, 27) karşımıza çıkmaktadır. Şamas Arapçada diyakoz demektir.
56. Yukarıda s. 95'e (Böl. VIII) bakınız.
57. F. W. H. (krş. yukarıda s. 103 (Böl. VIII)).
58. Cuinet, *Turquie d'Asie*, I, 666.
59. *Kitab al 'Uyun*, *ap.* Brooks, *J.H.S.*'nin içinde, XVIII, 200: Abd-el-Whab'ın ölümünü Al Tabari (ö. 923, *a.g.e.*) ertesi yıla yerleştirmektedir.
60. Ethé, *a.g.e.* I, 7.
61. *A.g.e.* I, 57; krş. Evliya, I, I, 27.
62. Ethé, I, 37, vd.
63. Le Strange, *E. Caliphate*, s. 153.
64. Ethé, *a.g.e.* I, 11.
65. Çev. Sanguinetti, II, 277. Krş. Evliya, II, 38. Kabri Sivas'taymış (Evliya, I, II, 113).
66. Çev. Sanguinetti, II, 349.

kabridir. Bilal'in muhtemelen gerçek olmasa da en azından Sinop'takinden daha erken bir tarihe ait olan başka bir kabri de Şam'dadır.[67]

Küçük Asya'daki Arap anıtlarının arasında Battal döngüsüyle ilişkili olmadığı anlaşılan en erken tarihli anıt, on üçüncü yüzyıl coğrafyacısı Yakut'un Ankara'da gösterildiğini söylediği "Amru'l Kais" [İmriü'l-Kays] kabridir.[68] Bu kişi, Peygamber'le çağdaş olan bir Arap şefi ve hâlâ son derece saygın bazı şiirlerin şairidir. O, birçok noktası bariz şekilde fantastik olan romantik bir öykünün kahramanıdır. Babasının katillerine karşı imparatorun yardımını almak için İstanbul'a gitmiş olduğu söylenir. Yakut'a göre, "kralın kızı ona âşık olmuştur ve Kayzer bunu duyduğunda, Suriye'ye vardığında orduların onu takip edeceğine veya Suriye'deki ordulara onu desteklemesi emrini vereceğine söz vermiştir. Ve Ancyra'ya [Ankara] vardığında ona bazı zehirli kıyafetler göndermiştir; bunları giydiğinde etleri dökülmüş ve o an öleceğini anlamış."[69]

İmrü'l-Kays'ın *Yaşam*'ı Ancyra'daki ölümüyle ilgili bazı ayrıntılar vermektedir. Ona imparator tarafından gönderilmiş zehirli kaftanın yol açtığı acılarla kıvranırken, Assib veya Gezib adlı dağın eteğinde "o kentte ölmüş bir prensesin mezarını" görmüş ve buna nazım formunda gönderme yapmış; "hemen ardından ölmüş ve bu kadının yanına gömülmüştür. Kabri hâlâ oradadır."[70]

İmrü'l-Kays'ın Bizans Sarayı'na seyahatinin adaşı (?) "Amorkesos"un 473'te[71] yaptığı benzer bir seyahatten alınmış veya bununla karıştırılmış bir ayrıntı olduğundan, tarihteki çelişkiye rağmen bu yönde düşünme eğiliminden bahsedilebilir. Ankara'ya dair ayrıntılar burayı bilen birisinden gelmiş olmalı. Prensesin kabri bariz bir şekilde, bugüne kadar Kız Minaresi olarak adlandırılmış "Julian'ın Sütunu"dur.[72] Eğer İmrü'l-Kays'ın olduğu varsayılan kabrin, Ancyra'nın diğer bir olağanüstü antikçağ anıtı, yani Augustus Tapınağı olduğunu farz edersek, büyük ihtimalle çok da yanlış yapmış olmayız. Bu geleneğin daha sonra kaybolmuş olduğu görülmektedir: Augustus Tapınağı'nın içindeki küçük bir binanın kemerinin üzerinde Perrot ve Guillaume tarafından bulunmuş ve bu keşif grubu tarafından yerinden alınıp götürülmüş

67. Le Strange, *Palestine*, s. 272; Porter, *Damascus*, s. 17.
68. Ap. Brooks, *J.H.S.*'nin içinde, XXI, 76.
69. Yakut, I, 391 (Benim için kibarca Bay Brooks tarafından tercüme edilmiştir).
70. *Vie d'Amrolkais*, Çev. Slane, s. 27; krş. Rückert, *Amrilkais*, s. 130.
71. Malchus, 1. parça, *F.H.G.* IV, 121; Bury, *Later Roman Empire*, I, 231 vd.
72. Tournefort, *Voyage*, mektup XXI. Türklerin İstanbul'daki Markianos Sütunu'na ilişkin benzer bir fikri vardır (yukarıda s. 187 (Böl. XIV), n. 1'e bakınız). Angora'daki prensesin şimdi Saba Melikesi Belkıs'la özdeşleştirildiği anlaşılmaktadır (Barth, *Reise*, s. 79). Daha fazla bilgi için aşağıda s. 749'a (Böl. LIX) bakınız.

tarihsiz bir yazıt Muhammed İbn Bekr adını ve Kuran'dan bir ayet içermektedir.[73] Muhammed İbn Bekr, Mısır'da Halife Osman'a karşı ayaklanmış bir Ali yandaşıydı;[74] bu bağlantı muhtemelen bitişikte bulunan Augustus Tapınağı'nın ait olduğu (Bayrami) dervişlerdendir.

Daha önce söylenenlerden yola çıkıldığında, Küçük Asya'daki Arap mezar ve anıtlarının, her ne kadar bunlar birçok durumda tarihsel kişileri ve büyük bir tarihsel gerçek olarak Arap savaşlarını anma amaçlıysa da ve ayrıca belli belirsiz bir şekilde bu savaşların yapıldığı bölgeye işaret etmekteyse de, hepsi neredeyse kesin olarak uydurulmuştur. Şu ana kadar görebildiğimiz kadarıyla, geleneksel yerler "vahiy" aracılığıyla keşfedilmiş ve ne oldukları yazılı kaynakların eleştirel olmayan şekilde kullanımı veya sadece değişken gelenek aracılığıyla tespit edilmiştir.[75] Dolayısıyla, Arap Seferleri'ne dair bağımsız bir topografik kanıt oluşturmamaktadırlar. Bundan başka şunu belirtmek gerekir ki, İbni Batuta'nın henüz erken on dördüncü yüzyılda iki Arap anıtının varlığının farkına varması, daha Selçuklu döneminde bu tür anıtların arandığını ve ne olduklarının tespit edildiğini göstermektedir. Bunların arasında en erkeni İmrü'l-Kays'tır ve eğer geleneksel açıklamaya inanacak olursak, Seyit Gazi'nin kabri de aynı dönemde keşfedilmiştir. Bu tür kabirlerin "keşfedilmesi"nin ardındaki sebep, bilinçli bir şekilde veya bilinçaltında siyasidir. Fetheden ırkın kafasında, fethedilen toprağa dair daha önceye ait bir iddiayı temellendirme isteği vardır.[76] Arapların İstanbul kuşatmasının büyük Gazi'si Eyüp'ün kabrinin yerinin aslında 1453 kuşatması sırasında açığa çıktığı söylenmektedir.[77] İstanbul'u kuşatmış II. Muhammed [II. Mehmet] ona eşlik eden yetmiş ereniyle yedi tam gün boyunca bu kabri aramıştır. Sonunda Akşemseddin "Prensim [Sultanım] Eyüp'ün kabriyle ilgili güzel haberlerim var!" şeklinde haykırmış ve bunu söyledikten sonra da ibadet etmeye başlamış ve ardın-

---

73. XVII, 20; Perrot ve Guillaume, *Explor. de la Galatie*, I, 299'a bakınız.
74. Weil, *Gesch. d. Chalifen*, I, 173 vd.
75. Battal mitinin başlangıcı bizim zamanımızda Barth (*Reise*, s. 52-3) tarafından Yozgat ile Kayseri arasında tespit edilmiştir; burada IV. Murat dönemine (1623-40) ait, Battal unvanını taşıyan tarihsel bir kişi, daha o sıralarda efsanevi kahramanla karıştırılmaktadır.
76. Gerçek bir gömülme, benzer bir iddiada bulunmaktadır. Halife Memun'un sınır kenti Tarsus'ta gömülmüş olmasının ardında da böyle bir istek söz konusuydu (Le Strange, *E. Caliphate*, s. 132-3): yukarıda s. 703'e (Böl. LVI) bakınız.
77. Hammer-Hellert, *Hist. Emp. Ott.* II, 395 (yerinde bir kararla Haçlıların Antakya'dan önceki Kutsal Mızrak keşfini karşılaştırmaktadır): Krş. Evliya, I, II, 35. Bununla beraber, bu olaydan kuşatmaya ilişkin hiçbir çağdaş otorite bahsetmemektedir (Mordtmann, *Belagerung*, s. 111) ve muhtemelen kısa bir süre sonra yer almıştır. (Dolayısıyla, Cantimir, I, 106; d'Ohsson, *Tableau*, I, 305.) Öykünün modern bir versiyonu *Harper's Magazine*'de (Haziran 1913, s. 30 vd.) S. Adamson tarafından anlatılmaktadır; burada, Ümmi Haram ve Seyit Battal kabirlerinin durumunda olduğu gibi, yerin kutsallığının keşfi çobanlara atfedilmektedir. Böyle bir "keşfe" dair aydınlatıcı bir örnek *Hist. Régénér. Grece*, II, 386'da Pouqueville tarafından verilmektedir.

dan da uyuyakalmış. Kimisi bu uykuyu, kabre ilişkin bilgisizliğinin yol açtığı utancın indirdiği bir örtü olarak yorumlamıştır ama bir süre sonra gözleri kan çanağına dönmüş, alnı ter içinde başını kaldırmış ve sultana "Eyüp'ün kabri ibadet için seccademi serdiğim noktada." demiş. Bunun üzerine, üç hizmetkârı, şeyh ve sultanla birlikte yeri kazmaya başlamış ve yaklaşık üç metrelik derinlikte yeşil somaki kare bir taş bulmuşlar; taşın üzerinde Kûfi yazısıyla "Bu Ebu Eyyub'un kabridir" yazıyormuş. Taşı kaldırmışlar ve altında safran rengi bir kefene sarılmış, elinde yeni ve iyi korunmuş pirinçten bir küreyle birlikte Eyüp'ün bedenini bulmuşlar. Taşı yerine koymuş, kazdıkları toprakla küçük bir höyük oluşturmuş ve tüm ordunun dualarıeşliğinde anıtkabirinin temelini atmışlar. Şu anda mevcut caminin bulunduğu yerin yakınında koyunlarını otlatan bir çoban, yazın ortasında buradaki otların her zaman taze ve yeşil olduğunu görmüş. Koyunlar bu otlara dokunmamış ve önlerinde saygıyla eğilmiş. Çoban bu durumu ulemaya anlatmış ve ulema da uzun ibadetlerden sonra bu noktanın Eyüp ve yoldaşlarının mezarı olduğuna karar vermiş. Bu genel kabul görmemiş ve insanlar bir işaret olarak Eyüp'ün bir ayağını farz edilen mezarın üzerine çıkarmasını istemiş.[78] İbadetten sonra bu da gerçekleşince herkes Eyüp'ün gerçekten burada gömülü olduğuna ikna olmuş.[79]

Benzer şekilde Bağdat, Süleyman tarafından kuşatıldığında (1534), dini düşmanlıkların askerleri teşvik etmek için kullanılabileceği bu yerde, sapkın (Şii) kentin surlarının altında ortodoks (Sünni) doktor Ebu Hanife'nin kabri keşfedilmiş.[80] Eyüp'ün kabrini keşfeden (ve büyük ihtimalle bu tür tüm keşiflerde) dindar bir şeyhti: Eğer Doğu dünyasında rüyaların ve onların yorumlanmasının olağanüstü etkisini dikkate alacak olursak, samimi ve dindar bir mistiğin hayırlı inancının sorgulanmasına ihtiyaç olmadığı ortadadır. Fakat Ümmi Haram, Seyit Battal ve Eyüp'ün durumlarında gördüğümüz gibi, tam anlamıyla gelişmiş türden bir efsane bu tür keşiflerde iki fail varsaymaktadır: Yerin kutsallığının bir dış mucizeyle kendisine gösterildiği çoban[81] ve bir rüya vasıtasıyla burayı aldığı ilme göre yorumlayan bilge. Sıralama psikolojik açıdan doğrudur. Basit ve dindar köylü için şartların herhangi bir tesadüfi bileşimi, sıradan bir keşfe dini bir renk katabilir ve herhangi şekilde bir kabre benzeyen bir şey, gömülü bir erenin varolduğu varsayımına yol açabilir.[82] Erenin ismini ve tarihsel koşullarını belirlemek âlime kalır.

---

78. Bu barbarca mucize için yukarıda s. 252-5'e (Böl. XVII) bakınız.
79. Carnoy ve Nicolaides, *Folklore de Constantinople*, s. 155 vd.'nin *Précis*'i.
80. Hammer-Hellert, *Hist. Emp. Ott.* V, 222.
81. Batı'da da çoban keşfeder (Sébillot, *Folk-Lore de France,* III, 122).
82. Krş. yukarıda s. 61 (Böl. V) ve 4 (Böl.I).

LVII
İstanbul'da Arap Camileri[1]

GİRİŞ

Galata'da iki cami –Arap Camii ve Kurşunlu Maghzen [Mahzen] Camii– İstanbul'da Müslüman ibadeti için kutsanmış ilk yapılardır. Her ikisi de Arap kuşatmaları zamanına, Osmanlı fethinden yüzyıllar öncesine dayanır. Bu saygın şecereye dair geleneksel iddia bir parça eskidir. Evliya Efendi, daha on yedinci yüzyılın ortasında Galata'daki dört yapıya Arap köken atfetmektedir. Bunlardan ikisi söz konusu camiler ve diğerleri de, hâlâ aynı amaç için kullanılan kurşun damlı bir tahıl ambarı (Kurşunlu Maghzen [Mahzen])[2] ve meşhur Galata Kulesi'dir.[3] Tüm bunların, Stambul'daki [İstanbul; ilk kez burada Konstantinopolis dememiştir yazar ç.n.] Gül Camii'ne ek olarak,[4] İstanbul'un Mesleme komutası altında yürütülmüş, meşhur Arap kuşatması zamanında inşa edildiği varsayılmaktadır.

Galata Kulesi ve Gül Camii şüphesiz Hıristiyan yapılarıdır; Evliya'nın İstanbul'un diğer meşhur Arap yapılarına dair verdiği bilginin tarihsel doğruluğu haliyle sorgulanabilir. İki Galata camisinden daha iyi bilineni olan Arap Camii'nin durumunda, Arap köken, birçok ciddi yazar tarafından iddia edilmese bile, en azından bir ihtimal olarak düşünülmektedir ama tarih ile gelenek unsurlarını birbirinden ayırmamızı sağlayacak kadar bilgi elimize ulaşmıştır.

---

1. Bu bölüm *B.S.A.* XXII, 157 vd.'den alınarak yeniden yayınlanmıştır.
2. *Travels*, I, II, 167.
3. *A.g.e.* I, II, 49.
4. *A.g.e.* I, I, 24. Evliya, bir kilise olan Gül Camisi'nin, I. Beyazıt'ın İstanbul'dan çekilmesi karşılığında Müslümanlara verildiğini söylemektedir. Beyazıt 1391'de buna benzer bir talepte bulunmuş ama buna uyulmamıştı (Ducas, s. 49B). Caminin gerçek tarihi (Azize Theodosia) için van Millingen'in *Churches in Constantinople*, s. 162 vd'ne bakınız. Ayrıca yukarıda s. 40'a da (Böl. IV) bakınız.

1. ARAP CAMİİ VE GELENEKLERİ

"Arapların Camisi" Altın Boynuz'dan [Haliç] fazla uzak olmayan alçak bir yerde, iç ve dış köprülerin arasındadır. Aslında kısa ahşap külahıyla bir kilise kulesi olan ve son zamanlara kadar binalardan görülmeyen olağanüstü minaresi, İstanbul'dan Galata'ya dış köprüden geçen herkes için aşina bir nesnedir. Binanın tarihi, Evliya'nın itiraf ettiği gibi,[5] bir kilise olduğu Ceneviz dönemine kadar götürülebilir. Cenevizliler zamanında Aziz Pavlos'a adanmış, Dominiken Tarikatı'na ait bir kiliseymiş.[6] Plan olarak, üç sıra sütundan oluşan geniş bir nef ve ikisi kuzey tarafında olmak üzere üç koridordan oluşan basit bir dikdörtgendir. Bunlar ahşap bir çatıyla kaplanmıştır. Nefin çizgisini, yanlarında, koridorları taşıyan daha alçak bölümlerin olduğu kısa bir tonozlu mihrap yeri takip etmektedir. Güneydoğu köşesinde, birkaç çizgi yukarıda sade kare bir kule, hâlâ caminin minaresi olarak hizmet etmektedir. Aşağısında, girişi tipik bir Gotik kemer olan tonozlu[7] bir geçiş vardır. Bunun batı duvarında, genel karakter olarak Gotik'ten daha ziyade Bizans olan, arka ayakları üzerine kalkmış aslanlar taşıyan armalardan ibaret kemer üstü dolguları bulunan bir giriş vardır. Bu giriş orijinal olarak güney koridorun doğuya olan devamıyla bağlantılıymış. Binanın içinde batı duvarında bulunan aziz freskleri, nefte mozaik kaplı, üzerinde Latince yazıların bulunduğu döşeme ve son tamiratlar sırasında keşfedilmiş Ceneviz armaları[8] bu yapının bir Latin [Katolik] Kilisesi olarak kullanıldığına dair daha fazla iz sunmaktadır.[9] Bir bütün olarak yapı, tuğla ve molozdan ibarettir ama epey tamirat görmüştür; güneybatı köşesi tuğladan yığma bir sütun olarak yapılmıştır.

Caminin tarihinin Sünni Müslüman versiyonunu, *Jardin des Mosquées*'in[10] [Hadikatü'l-cevami] on yedinci yüzyıl yazarı şöyle anlatmaktadır:

---

5. *Travels*, I, II, 51.
6. Belin, *Histoire de la Latinité de Constantinople*, s. 215 vd. Aziz Pavlos Kilisesi'nden 1400 civarında Clavijo bahsetmektedir (Hakluyt Soc. edn., s. 49.
7. *B.S.A.* XXII, res. V'e bakınız..
8. Daha önce 1323 (Belgrano, *Atti Soc. Lig.* XIII, s. 322 (3)) ve 1433 (Hasluck, *B.S.A.* XI, 54) tarihlerini taşıyan iki tane kaydedilmiştir.
9. Bunlar tahta tabanın altında saklanmıştır ama sadece altmışlarda [1860'lar] var oldukları bilinmektedir (De Launay, *Atti Soc. Lig.* XIII, 273'te alıntılanmıştır).
10. Hammer-Hellert, *Hist. Emp. Ott.* XVIII, 71. Evliya (*Travels*, I, I, 25; I, II, 49, 51) beşinci kuşatma sırasında (bunu H.S. 92'ye tarihlendirmektedir) Halife Ömer Abdülaziz tarafından inşa ettirildiğini söylemektedir.

"Arap Camii'ni, Emevi Hanedanı'nın bir emiri olan Mesleme inşa ettirmiştir. Caminin kuruluşunun manzum tarihi içeride asılı durmaktadır... Hicret'in altmış altıncı yılında (M.S. 685-686) Halife Abdülmelik zamanında kumandanlarından Mesleme tarafından İstanbul kuşatması (şiir fetih olarak tanımlamaktadır) sırasında inşa edilmiştir. Mesleme'yi II. Ömer geri çağırmış; caminin harabeye dönmesinin nedeni buymuş ve ancak Sultan III. Mohammed [Mehmet] (1595-1603) tarafından yeniden inşa edilmiş."

Arap Camii'nin efsanevi kuruluşunu teyit etmek için, Mesleme'nin kendisine ait olduğu varsayılan siyah bir kupa hâlâ camide muhafaza edilmektedir: Cami kuyusundan bu kupayla içilen suyun çocuk bekleyen veya emziren annelere faydalı sonuçları olmaktaymış.[11]

Bu geleneği gözden geçirdiğimizde, ilk olarak söz konusu tarihin (M.S. 685-6) Mesleme komutası altındaki Arapların İstanbul'u kuşatmasına denk gelmediğini görmekteyiz, her ne kadar ilk Arap kuşatmasının (M.S. 672-677) tarihine makul ölçüde yakınsa da. Her iki kuşatmada da istilacı Arapların cami inşa ettiğine dair bir kayıt yoktur.[12] Mesleme'nin zamanında Araplar hiçbir zaman Altın Boynuz'a [Haliç] girmeyi başaramamıştır. Bu yüzden, muhtemelen güçlendirilmiş bir semt olan Galata'da bir cami inşa etmiş olmaları olanaksızdır. Eğer bir cami söz konusuysa, ya kara surları dışında veya Boğaz'ın, kuşatmayı gerçekleştiren birliklerin karargâhlarının bulunduğu Asya yakasında inşa edilmiş olması gerekmektedir.[13]

İstanbul'da onuncu yüzyıl kadar erken bir tarihte bir mescidin olduğu doğrudur ama bu, kentin merkezinde Konstantin Forumu'nun yakınında bulunan Praetorium'daydı [idari genel merkez]. Bu caminin inşası Konstantinos Porforogenitos tarafından III. Mihail Balbos'un dönemine yerleştirilmektedir; bunu, Mesleme'ye bir lütuf olarak inşa ettirdiğini söylemektedir.[14] Bu tabii ki bir karışıklıktır; Mesleme'nin kuşatması (İsaurialı Leo'nun hükümdarlığında) Arapların tam bir bozgunuyla sonuçlanmıştır ve liderleri imparatordan iyilik isteyecek durumda değildir. Praetorium'daki cami muhtemelen M.S. 860'taki Sarazen diplomatik ziyaretindendir; bu ziyaret siyasi koşulların uygunluğundan dolayı daha uygun şartlarla sonuçlan-

11. D'Ohsson, *Tableau*, I, 285, Scarlatos Byzantios, *Kostantinopolis*, II, 46-7: Krş. yukarıda s. 266 (Böl. XVII).
12. Arap izahatlar için Brooks, *J.H.S.* XVIII, XIX'a bakınız.
13. Kuşatma ve Arap güçlerinin nasıl mevzilendikleriyle ilgili açıklamalar için Bury'nin *Later Roman Empire*, II, 402 vd.'ne bakınız.
14. *De Adm. Imp.* XXI (s. 101 B).

mıştır.[15] Bu caminin İstanbul'un 1204'te Latinler tarafından fethine kadar ayakta kaldığı anlaşılmaktadır.[16] Daha sonraki yüzyıllarda varlığına dair en ufak bir iz yoktur. On üç ve on dördüncü yüzyıllarda İstanbul'u ziyaret etmiş Müslüman seyyahlar el-heravi ve İbni Batuta'nın kentte herhangi bir Müslüman ibadethanesinden bahsetmemesi dikkat çekicidir.[17]

2. İSTANBUL'DA BATIL İTİKAT VE SİYASET, 1570-1610

Arap Camii'nin "keşfi", yani bir kiliseden dönüştürülmesinin tarihi muhtemelen on altıncı yüzyılın sonundan biraz öncedir. Bu dönemde Türkler arasında Hıristiyan karşıtı duygular son derece yoğundu; bunun kökeni kısmen iç ve kısmen de dış koşullarda aranmalıdır. Hicret'in yaklaşan bininci yılı (1592-1593) tüm üstü örtülü batıl itikat eğilimlerini kızıştırmıştır; bu, kitleler üzerinde her zaman önemli etkileri olmuş derviş peygamberler ve erenlere kolay bir metin sağlamıştır. Bu dönemden bahseden Rauwolff (1575) şöyle söylemektedir:

> Kendilerine özel Kitapları (bazılarının bana söylediğine göre) var... bunun içinde, onlara, iyi veya kötü her yıl ne olacağı kısaca yazmaktadır. Bu, peygamberleri Muhammed'le birlikte aynı yılda başlamakta ve Son'un olduğu bin yıl sonrasına kadar devam etmektedir; bu türden üzerinde durulacak başka bir şeyleri yoktur. Ve daha ileriye gitmediğinden, bazıları bundan egemenliklerinin yakında, bu yıllar geçtikten sonra sona ereceği sonucunu çıkarmaktadır.[18] Bu nedenle, Hıristiyanlardan çok korkuyor ve *Hıristiyanlardan* büyük bir darbe yemeyi beklediklerini itiraf ediyorlar. Ve insan bundan dolayı bunu görebilir veya böyle bir sonuç çıkartabilir; çünkü Halep'te tanık olduğum üzere, bayramları sırasında sabah dokuzda, kentlerinin, büyük kemerli yapılar olan kapılarını[19] ve diğer kamu alanlarını kapatırlar; çoğu kez bu kapılar tekrar açılana kadar ya içeride ya da dışarıda kalmışımdır; çünkü bu sırada *Hıristiyanlar* tarafından öldürüleceklerini düşünmektedirler."[20]

---

15. Bury, *Roman Empire*, s. 279.
16. Du Cange, *Constant. Christ.* II (s. 164 P), cap. XV tarafından alıntılanmış pasajlara bakınız.
17. Ibn Batuta, Çev. Lee, s. 83, n.
18. Söz konusu fikir çok daha eskidir; krş. Schiltberger'in *Travels*'ı, der. Tefler, s. 66 (1400 civarı).
19. Yazar muhtemelen kervansaray sözcüğünün sıradan Türkçedeki karşılığı olan Hanlar ibaresini kullanmıştır.
20. Ray'in *Voyages*'ı, I, 311: Krş. Shaw'ın *Travels to Barbary*'si, s. 246. Cuma ibadetlerinde Hıristiyan saldırısı korkusu sebepsiz değildir; 1525 tarihinde bu saatte sürpriz yaparak Rodos'u geri almayı amaçlamış başarısız bir girişim vardır (Torr, *Rhodes*, s. 33: Krş. daha aşağıda s. 752 (Böl. LX). George Borrow, otuzlarda aynı geleneğin ve uygulamanın Tanca'da var olduğunu tespit etmiştir (*Bible in Spain*, s. 332). Aynı fikir Trabzon'da bir Rum halk öyküsünde de karşımıza çıkar (Polites, *Paradosis*, no. 22).

Bu tür kehanetler çoktan yüzyılın ilk yarısında yayılmaya başlamıştı. "Kızıl Elma" kehaneti en azından 1545 kadar erken bir tarihe ya da muhtemelen çok daha erkene aittir.[21] Türklerin mahvolacağını haber veren, Konstantinos'un mezarına kazınmış ve Patrik Gennadios tarafından yorumlanmış olduğu varsayılan bu meşhur kehanet, aynı yüzyılın yetmişli yıllarında İstanbul'da yaygınmış.[22] Bu gibi durumlarda kehanet sıkıntısı hiçbir zaman yaşanmaz. Yaklaşık İnebahtı[23] [Deniz Savaşı] sırasında İstanbul'da yanan haçlar görüldüğü rapor edilmiş ve 1591'de de bir veba salgını popüler korkuları daha da güçlendirmiştir.[24] Türkler arasındaki tüm bu asabiyet işaretleri, dervişlere gösterilen itibardaki artışı ve söz konusu dönemdeki batıl itikatları fazlasıyla açıklamaktadır. Sıradan insanlar, olması yakın belli belirsiz felaketleri önleme amaçlı karşı-muskalar için ruh çağırıcılar, falcılar ve astrologlardan medet ummaktaymış ve yönetici sınıflarsa, inanmasalar bile, uzlaştırıcı olmayı siyasi bulmaktaymış. Sultanın kendisi de (III. Murat, 1574-1595) adı çıkmış derecede batıl itikatlara inanmaktaymış.[25] Büyük saygı gören Eyüp Camii'nin Hicret'in 1.000 yılında[26] yeniden inşa edilmiş olması veya Bektaşi dervişlerinin yeniçerilerle aralarındaki resmi bağlantının aynı dönemde oluşmuş olması[27] önemsiz kabul edilemez.

Dış olaylar da Müslümanların askeri alandaki başarıları açısından bakıldığında kötüye işaret etmiş ve halkın hisleri Hıristiyan karşıtı, özellikle de Katolik karşıtı bir yöne doğru evrilmişti. Katolik güçlerin ortak donanmasının 1571'de İnebahtı'da kazandığı, 1566'da Malta'da püskürtülmenin hemen ardından gelmiş bu zafer, Hıristiyan Avrupa'nın ümitlerini olduğu kadar, Türklerin de endişelerini harekete geçirmişti. Katolik güçlerin Osmanlı İmparatorluğu başkentindeki diplomatik faaliyetleri bu olayların ardından yıllarca ciddi düzeyde sekteye uğrayacaktı.[28] Katolik güçler arasında en nefret edilen İspanya'ydı; bu sadece

21. Aşağıda s. 736'ya (Böl. LVIII) bakınız.
22. Gerlach, *Tage-Buch*, s. 102. Bu "Sarı Irk" kehanetidir; bunun için yukarıda s. 471 (Böl. XXXVIII), n. 4'e bakınız.
23. Bu görünümler Venedik haritacısı Camotti tarafından çizilmiş ve açıklanmıştır.
24. Hammer-Hellert, *Hist. Emp. Ott.* VII, 244. 1669'da Boğaz'ın buz tutmasının yol açtığı korkular Türklerin olağanüstü olayları en karamsar şekilde yorumlamaya son derece eğilimli olduğunu göstermektedir: "O kadar korkmuşlardı ki, bunu iç karartıcı olağanüstü bir olay olarak görmüş *ve o yıl dünyanın sona ereceği sonucuna varmıştılar.*" (T. Smith, Ray'in *Voyages*'ında, II, 46).
25. Hammer-Hellert, *Hist. Emp. Ott.* VII, 282.
26. *Jardin de Mosquées*, Hammer-Hellert, *Hist. Emp. Ott.* XVIII, s. 57.
27. D'Ohsson, *Tableau*, III, 325.
28. Bu durumdan İngiltere ve Hollanda gibi yükselmekte olan Protestan güçler yararlanmasını bilmişti. İstanbul'la ilk İngiliz antlaşması 1581'de imzalanmıştı; ertesi yıl da daimi bir elçilik oluşturulmuştu. Hollanda Kapitülasyonları 1610 tarihine gider. Eliza-

İnebahtı'da oynadığı belirgin rolden değil, aynı zamanda Mağriplilere davranışından da kaynaklanmaktaydı. 1578'deki anlaşma isteği reddedilmişti[29] ve tam bir yüzyıl sonra Sir Dudley North şöyle yazmaktaydı: "İspanyolların İstanbul'da bir elçisi yok ve hiçbir zaman da olmadı; bu muhtemelen onların Mağriplilerden ötürü tüm Müslümanlardan nefret etmelerinden kaynaklanıyor olabilir."[30] Nefret elbette karşılıklıydı ve özellikle İstanbul'da oraya yerleşmiş mülteci İspanyol Mağripliler tarafından canlı tutulmaktaydı.

Mağriplilerin İspanya'dan nihai ihracı 1610'a kadar gerçekleşmemiştir;[31] ama 1570'te[32] ciddi bir isyan vardır ve bu tarihten kısa bir süre sonra İspanyol Mağriplilerinin İstanbul'a aktığını görmekteyiz.[33] Bir sonraki yüzyılın ortasında Evliya, "İç kalenin [Galata'nın, yani surlu Ceneviz kentinin ana kısmı] sakinlerinin ellerinde Sultan II. Mohammed'in [II. Mehmet] verdiği bir hatt-ı şerif vardır ve bu, burada yaşayanların arasına kâfir almayacağını belirtmektedir … Bu sakinlerin büyük kısmı, İspanya'dan kovulmuş ve Galata'ya yerleştirilmiş Mağriplilerdir." demektedir.[34] Muhtemelen II. Mohammed [Mehmet] isminin, Arapların kilise-camisini yeniden inşa ettiren III. Mohammed (1595-1603) ismi yerine yanlışlıkla kullanıldığını veya bir çarpıtma olduğunu varsayabiliriz. "Kâfirlerin" Galata'nın merkezi kısmından hariç tutulması, Türklerin Hıristiyan komplolarından endişe duydukları bu dönemde bir siyasi gereklilik olarak gösterilmiş olabilir.

Galata'nın Mağribi mültecileri, doğal olarak, Hıristiyanlara karşı fanatikçe bir tutum içindeydi; Yahudilere gösterdikleri tutum da daha farklı değildi. Katolik kiliselere karşı tam da 1570 ile 1610 yıl-

---

beth elbette "Protestan" İngiltere ve "putperest" İspanya arasındaki ayırımdan yararlanmasını bilmiş (Pears, *Eng. Hist. Rev.* 1893, s. 439 vd.'ne bakınız) ve James de onu izlemişti. Osmanlı sarayına kendisini "*Verus fidei contra omnes idolatras falso Christi nomen profitentes [!]… propugnator* [Gerçek mümin olan bu adam, İsa'nın adına konuştuğunu iddia eden bütün putperestlere karşı mücadele ediyordu.]" olarak sunduğu söylenir (*Ambassade de J. de Gontaut-Biron*, s. 36).

29. Hammer-Hellert, *a.g.e.* VII, 51.

30. *Lives of the Norths*, II, 134. 1617 civarında della Valle, İstanbul'da Cizvitlerin, İspanya ve Papalıkla yaptıkları ihanet niteliğindeki yazışmaları iddiası üzerine zulüm gördüklerini kaydetmektedir (*Voyages*, II, 252 vd.).

31. Knolles, *Turkish History*, s. 899; burada ihraç kararı verilmekte.

32. Hammer-Hellert, *Hist. Emp. Ott.* VII, 51.

33. 1578'de bir İstanbul mektubu (Charriere, *Négociations dans le Levant*, III, 787) *dix ou douze Mores de Granate, habitans icy*… [Burada oturan on ya da on iki Gırnata Arabı] tarafından tercih edilmiş bir şikâyetten bahsetmektedir. Akın daha sonra başlamıştır: İtalyanca. (yani Müslüman olduklarını beyan etmektedirler); krş. aynı *Relazione*, s. 440. Daha da sonra (1608-10) Fransız elçiliği, İspanya'dan Marsilya üzerinden kaçan Mağriplilerin davasını benimsemiştir, her ne kadar onlar adına gerçekleştirilen resmi çabalar her zaman başarılı olmadıysa da; krş. *Ambassade de J. de Gontaut-Biron, Table Analytique*, s. 443 ve Index, *s. v.* "Grenadins".

34. *Travels*, I, II, 51; krş. *a.g.e.*, s. 53, "büyük kısmı Araplar ve Mağriplilerdir".

ları arasında bir dizi saldırılar olduğunu,[35] bazı durumlarda bunların camilere dönüştürüldüklerini görüyoruz. 1591'de Kudüs'teki Kutsal Kabir Kilisesi'ne de bu şekilde davranılması önerilmiştir.[36] Bir sonraki yıl Galata'daki St. Anna tehdit edilmiş[37] ve muhtemelen yaklaşık aynı dönem sırasında St. Antoine ve St. Paul kiliseleri ele geçirilmiştir.[38] Tournefort, açıkça, ikinciye Granada Mağriplilerine cami olarak hizmet etmesi için el konulduğunu belirtmektedir.[39] Şu anki isminin bariz yorumu budur. Cizvitlerin entrikalarından dolayı Katoliklere yaklaştıklarından şüphelenilen ortodokslarsa daha az eziyet çekmemiştir. O zamana kadar patrik kilisesi olan Pammakaristos (Fethiye Camii) Kilisesi'nin[40] ve bir Vaftizci İoannis Kilisesi'nin[41] ele geçirilmesi III. Murat dönemine (1574-1595) tarihlendirilir.

Mağriplilerin İstanbul Yahudilerine gösterdikleri düşmanlığı açıklamak daha zordur. Bu düşmanlığın kökeni muhtemelen her iki ırkın da İspanya'ya tabi olduğu günlere gitmektedir. 1492'de kovulmuş olan Yahudiler de, bir yüzyıl sonraki Mağripliler gibi İstanbul'a akın etmiş ve bunu takip eden yüzyıl boyunca Türkiye'de doktor, diplomat ve mültezimler olarak etkili olmuşturlar. On altıncı yüzyılın sona ermesiyle önemleri aniden sona ermiştir.[42] Nedenlerden biri elbette Yahudilerden, Türklerden daha fazla nefret eden Mağriplilerin gelişidir. İstanbul'a geldiklerinde Yahudilerin artık onların kul eşiti olmadığını, aksine gayrimüslimler olarak daha aşağı bir düzeyde kabul edildiğini, onlardan zenginlik ve statü olarak daha yüksekte olduklarını gören mülteciler, önyargılarını tatmin ederek nefret edilen ırktan İspanya'daki yanlışlarının intikamını almıştır. Bu duygunun 1612'de doruk noktasına çıktığı anlaşılmaktadır; bu tarihte, Galata'daki Mağripliler, onlardan biri olan semtin kadısının desteğiyle, Yahudileri buradan at-

35. J. Seville, *Notre Dame*, 1914, s. 120'ye göre özellikle Dominiken tarikatına karşı.
36. Hammer-Hellert, *Hist. Emp. Ott.* VII, 287.
37. *A.g.e.*
38. T. Smith, Ray'in *Voyages*'i içinde, II, s. 40: "Hem St. Paul hem de St. Antoine birkaç yıl önce Hıristiyanlardan alınarak birer camiye dönüştürülmüştür. İlki Arap Camisi olarak bilinmektedir." St. Paul'ün ele geçirilmesine dair daha erken bir izahat da Du Loir (*Voyages* (1654), s. 66) tarafından verilmektedir; Comidas (*Descr. di Costant.* 1794, s. 59) bu ele geçirilişi Süleyman'ın dönemine (1520-66) yerleştirmekle kesinlikle hata yapmaktadır; bu dönemde, bu ele geçirilişi atfettiği Mağripliler henüz İspanya'dan kaçmamıştı. Ama Hıristiyanların elinden daha erken bir tarihte alınmış olabilir. Breuning Galata'daki Latin kiliselerinin arasında St. Paul'den bahsetmemektedir (1579, *Orient. Reyss,* s. 89). Seville, *Notre Dame*'ın içinde, 1914, s. 119'a bakınız.
39. *Voyage,* Letter XII.
40. Hammer-Hellert, *Hist. Emp. Ott.* VII, 232: *Jardin des Mosquées* tarihi 1591 olarak vermektedir.
41. *Constantiniade,* s. 108.
42. Fakat onların tıp ve Salamanca Üniversitesi'yle bağlantısı bir sonraki yüzyılın ortalarına kadar devam etmiştir (T. Smith, Ray'in *Voyages*'i, II, 59).

mış, sinagoglarını yok etmiştir.[43] Ama Fransız diplomatik eylemi olmasaydı, St. Francis Katolik Kilisesi de sinagoglarla aynı yazgıyı paylaşacaktı.[44]

Şimdi Arap Camii olarak adlandırılan kiliseye el konulması, kronolojik olarak, hem ülkedeki batıl itikat kökenli korkular hem de ülke dışındaki Katolik başarılarının körüklediği ve İspanya'dan gelen Mağripli mültecilerin teşvik ettiği Katolik karşıtlığının baskın olduğu uzun dönemin ortasına denk gelmektedir. Caminin Türklerden önceki sözde gelenekleri, isminin hayal mahsulü yorumundan öteye geçmemektedir; bu gelenekler başlangıçta bu yapıyı kullanmaları için el konulmuş topluluğu ifade etmektedir.

3. KURŞUNLU MAHZEN CAMİİ

Arap Camii gibi, Kurşunlu Mahzen veya Yeraltı Camii de, kökeninin, Arapların Mesleme zamanındaki İstanbul kuşatmasına gittiğini iddia etmektedir; bu kuşatma sırasında bir cami olarak müminlere hizmet etmiştir. Popüler efsaneye göre, söz konusu Arap lider, ayrılacağı sırada, içeride bazı Müslümanların da gömüldüğünü bildiğinden, Rumlardan bu mezarlara saygısızlık yapılmasını önlemek için anahtar deliğini kurşunla mühürleme izni almış.[45] Bu ayrıntılı öykü caminin adını açıklamak için tasarlanmıştır; oysa ismi aslında yukarıda bahsedilmiş olan kurşun damlı ambara yakınlığından kaynaklanmaktadır.

Yeraltı Camii, hemen yeni köprünün yanında, postanenin arkasında, rıhtımın yakınındadır. İsmin ima ettiği gibi, tabanı caddenin bir parça altındadır ve bina, hem alçakta olduğundan hem de kötü ışıklandırıldığından büyük bir mahzeni andırmaktadır. Planı, birtakım tonozları destekleyen dörtgen payandalarla bir dizi kare bölmeye ayrılmış basit bir dikdörtgenden ibarettir.[46] Mihrabın pozisyonuna bakıldığında, binanın yönü epey doğru bir şekilde ayarlanmıştır.

Bina, şimdi Amr, Vehb (girişin solunda) ve Süfyan veya Ebu Süfyan (girişin sağında) adlı velilere atfedilen sözde Arap mezarlarının keşfi sayesinde tanımlanmıştır. Ebu Süfyan'ınki bu grubun en önemli mezarıdır ve kendisine ait ayrı bir yeri vardır; belli ki, Muaviye'nin ilk Arap kuşatmasındaki (672-677) Arap savaşçılardan biri olan Süfyan'la

---

43. Knolles, *Türk. Hist.*, s. 917.
44. *A.g.e.* ve des Hayes, *Voiage*, s. 125.
45. Meyer'in *Konstantinopel*'i, s. 253: Krş. Grosvenor, *Constantinople*, II, 698.
46. *Jardin des Mosquées*'e göre (s. 73) cami 62 x 1 adım olup kırk iki tonozdan oluşmaktadır.

ilişkilendirilmiştir.[47] Türk, Ermeni ve bazen de Rum kadınlarının sık sık ziyaret ettiği bir yerdir. Ufak bir meblağ karşılığında söz konusu yerin bakıcısı, mezarın üzerine yeni bir örtü veya mendil örter ve bu örtü, burada kırk gün kaldıktan sonra arzulanan erkeğe takıldığında şaşmaz bir aşk muskasıdır. Çocuk isteyen kadınlar da, aynı şekilde kutsanmış bir mendili bellerinin etrafına bağlar.[48]

Mezarların ve caminin "keşfini" von Hammer, *Jardin des Mosquées*'e [Hadikatü'l-cevami] dayanarak, kendisine Peygamber'in babasının Medine'deki mezarının yerinin vahiyle bildirildiği dindar bir Nakşibendi şeyhine atfetmektedir; bina için gerekli para kaynağına, kendisi de Nakşibendi tarikatının bir üyesi olan Sadrazam Mustafa Paşa da katkıda bulunmuştur.[49] Fakat cami ve mezarlarından en azından bir yüzyıl önce Evliya bahsetmektedir.[50] Dolayısıyla, on sekizinci yüzyılda, *Jardin des Mosquées*'in de belirttiği gibi, sadece yeniden yapım söz konusu olabilir. İlk keşif IV. Murat'ın ölümünden (1640) daha geç bir zamana tarihlendirilemez. Çünkü Evliya, imparatorun "camiyi bitirmek istediğini ama başaramadığını" söylemektedir.[51] Muhtemelen bu sözde Arap camisinin ilk "keşfini" Arap Camii'yle aynı döneme yerleştirebilir ve bu camiye yol açmış koşullar bileşimine atfedebiliriz. Bu durumda bu binanın daha önce bir kilise olduğunu gösteren hiçbir şey yoktur; çok sayıda tonozla ayrılmış koridorları, Kordoba veya başka yerlerde bulunan erken döneme ait çok sütunlu Arap cami tipine aşina Mağriplilere buranın bir cami olduğu fikrini çağrıştırmış veya burası "Arap mezarları"nın keşfinden sonra inşa edilmiş olabilir. Türk öncesi cami geleneği, her halükârda, tamamen kitlelerin dini saflığına dayanan, kutsal şahsiyetlerin rüya ve vahiyleriyle harekete geçirilmiş milliyetperver öyküden başka bir şey olarak görülmemelidir.

Benzer yöntemlere dayanarak, başkentte Türkler tarafından camilere dönüştürülmüş sayısız kiliseye, bunların içlerinde "Arap" velilerinin mezarlarının keşfedilmesiyle sahte kutsallıklar yakıştırılmıştır; bazı durumlarda, Galata'daki Süfyan'ın durumunda olduğu gibi, bunlar iyi kötü tarihsel şahsiyetlerle ilişkilendirilmiştir.[52] Örneğin, Girit'in Aziz Andreas Kilisesi'nde (Koca Mustafa Paşa Camii) Hüseyin'in, ge-

47. Brooks, *J.H.S.* XVIII, 186; Bury, *Later Roman Empire*, II, 311. Ebu Süfyan, Halife Muaviye'nin unvanıydı.
48. Bu prosedür için yukarıda s. 266'ya (Böl. XVII) bakınız.
49. Hammer-Hellert, *Hist. Emp. Ott.* XV, 261: krş. *Jardin des Mosquées* (*a.g.e.* XVIII, 73).
50. *Travels*, I, I, 24.
51. *A.g.e.* I, II, 167.
52. Hammer-Hellert, *a.g.e.* XVIII, s. 18 (185, Hasan Hüseyin Mescidi), 33 (333, Kariye Camisi), 35 (349, Hoca Mustafa Camisi) içinde *Jardin des Mosquées*'e bakınız.

leneğe göre Rumların eline geçmiş ve kâfirlerle evlenmektense kendilerini öldürmeyi seçmiş kızlarının mezarları gösterilmektedir;[53] camilerden bağımsız birçok dede veya veli mezarının da benzer gelenekleri vardır.[54] İlginç bir örnek, kadırga forsaları hapishanesinin, Harun-el-Reşid'in bir elçisiyle özdeşleştirilen velisi Baba Cafer'dir.[55]

Bir önceki bölümde[56] bu tür özdeşleştirmelere ulaşılmasını sağlayan süreci göstermeye çalıştım. Bir veliye ait kutsal bir yerin veya mezarın varlığı, bir anıtmezarın veya insan kalıntılarının, özellikle çürümekte olan bir cesedin[57] keşfi, mucizevi bir ışığın belirmesi veya bir duvarın çökmesi[58] gibi tesadüfi şartlardan ve bu tesadüfi şartları rüyalarla veya bireylerin ya da toplulukların "şansı"yla ilişkilendiren rastlantılarla birlikte veya bunlardan bağımsız olarak tespit edilir. Söz konusu velinin adı ve tarihi âlim mutasavvıfların çok çalışması sonucunda keşfedilir. Tapınım, batıl itikatlardan etkilenen insanların inanç veya saflığı sayesinde, sık sık ilgili kişilerin yardımıyla sürdürülür.

"Arap Camii"nin durumunda ismin mantıklı açıklaması kolaylıkla unutulmuş ve bu etkiler altında romantik olan onun yerine geçmiştir. Arap velisi "tür ve geleneği" bir kez ortaya çıktıktan sonra –ve bu hem Küçük Asya hem de İstanbul'da erken olmuştur;[59] "Arap" ismi, velinin veya söz konusu binanın dönem ve ortamını belirlemek için yeterlidir. Örneğin, Rodos'ta aslında Büyük Üstat de Naillac'ın 1400 civarında inşa ettirdiği, Arap Kulesi olarak adlandırılan kule, Rodos'un Muaviye zamanında Sarazenler [Müslümanlar] tarafından fethine atfedilir.[60]

4. FOLKLOR VE AZİZ YAZININDA "ARAP"

Mevcut "Arap" veli kavramı iki fikir içermektedir: Peygamber'in hemşerisi ve inancın savunucusu bir Arap ve "Arap" kelimesinin Türkçe'deki popüler çağrışımının ima ettiği zenci.[61] Şunlar bu ikisinin kaynaştırılmasını kolaylaştırır: (1) Türklerin temas halinde olduğu zen-

53. Yukarıda s. 17'ye (Böl. II) bakınız.
54. Özellikle Evliya, *Travels*, I, II, 15'e bakınız.
55. *A.g.e.* I, I, 26.
56. S. 250 vd.
57. Larnaka yakınında 1845'te keşfedilmiş bu türden bir Müslüman velisi için Ross, *Reisen nach Kos, etc.*, s. 198'e bakınız.
58. Prof. White, *Trans. Vict. Inst.* XXXIX, 155.
59. Krş. yukarıda s. 714 (Böl. LVI).
60. Biliotti ve Cottret, *Rhodes*, s. 501. Arap Kulesi ismi en azından, haritalandırma çalışması 1811'de yer almış olan Beaufort (*Piloting Directions for Mediterranean*, 1831, s. 300) kadar eskidir. Muaviye geleneğini Biliotti'den önce tespit edememekteyim.
61. Bu bağlamda Fabri, *Evagat*. II, 512'de "reperimus idolum in forma pueri Aethiopis in caverna petrae stantem, cui Arabes interdum pro tempore oblationes afferunt [ ]" okumak ilginçtir.

ciler Kuzey Afrika'dan veya burası üzerinden geldiklerinden Arapça konuşur ve (2) belli ırklar, özellikle Sudanlıların muazzam fizikleri vardır ve savaşta pervasız cesaretleriyle bilinirler; İstanbul kuşatması sırasında öne çıkan devasa zenci Hasan'ın tarihsel ve karakteristik bir figür olduğundan kuşkulanmak için bir sebep yoktur.[62] Dolayısıyla tarihsel folklorda, geleneksel Müslüman başarılarının kahramanlarının sık sık "Araplar" şeklinde temsil edilmesi şaşırtıcı değildir.

Örneğin, Türklerin Philippopolis'i [Plovdiv], kent içine su taşıyan yeraltı su kemerlerinin keşfi ve yok edilmesi sayesinde fethettikleri söylenir; bu keşfi bir "Arap" yapmıştır.[63] Konstantinos Palaiologos'un Vefa Meydanı'nda (İstanbul) bulunan doğruluğu şüpheli mezarının ardında, doğruluğu aynı derecede şüpheli onu katledenin mezarı gösterilir; bu kişi bir "Arap"tı.[64] Benzer şekilde, Bulgar kahramanı Bolen Doitsi tarafından Selanik'te katledilmiş büyük Müslüman dava adamı da bir "Arap"tı.[65] Fakat "Arap"ın gelmiş geçmiş, sadece Türkiye folklorunda değil, Balkanlar'ın folklorunda[66] da en yaygın rolü korkunç hayalet veya cindir. Dünyevi karşılığı zenci kölenin sadakatini yansıtan "Arap" cini karşımıza genelde bir koruyucu olarak çıkar; özellikle bir hazinenin ama aynı zamanda binalar[67] ile kuyuların koruyucusu-

62. Daha az saygın haydutluk alanında, belli heybetli "Arapların" son zamanlardaki başarıları hâlâ yerel düzeyde hatırlanmaktadır (krş. Georgeakis ve Pineau, *Folk-Lore de Lesbos*, s. 323; E. Deschamps, *Tour du Monde*'un içinde, 1897, s. 185 (Kıbrıs, "otuz veya kırk yıl önce" tarihsel bir zenci haydut: krş. onun *Au Pays d'Aphrodite*, s. 95)). Dutemple, *En Turquie d'Asie*, s. 51, Bursa'daki Kara Mustafa Hamamı'nın adının gerçek bir zenciden geldiğini söylemektedir.

63. Tsoukalas, *Περιγραφή Φιλιππουπόλεως* [*Perigrafi Filipupoleos*], s. 27.

64. Polites, *Paradosis*, II, 677.

65. Gougouzes, *Λαογραφία* [*Laografia* (Folklor)], I, 690. Emir'in Turbet Birket Mamilla mezarlığındaki mezarının, Hıristiyanlara karşı savaşmış devasa zenciye ait olduğu varsayılmaktadır (Hanauer, *Folk-Lore of the Holy Land*, s. 83).

66. Türk halk öykülerindeki "Arap" için Kunos, *Türkische Volksmarchen aus Stambul*, giriş, s. XVIII'e, genelde *Αράπης* [*Arapis*] (İyon Adaları'nda *Μώρος* [*Moros*], Girit'te *Σαρακηνός* [*Sarakinos*] olarak adlandırıldığı Yunan bölgesi için Polites, *Neoell. Mith.* [Yunan Mitolojisi), s. 133. 145 vd. ve s. 419'daki bilgi içeren notla birlikte, *Paradosis*, no. 419 vd.'ne; ayrıca da Carnoy ve Nicolaides, *Folklore de Constantinople*, s. 149'a bakınız. "Arap" Rum folklorunda bir büyücünün uşağı olarak erken dönemde belirir; Photius'un Bury'nin *Later Roman Empire*, s. 445'teki anekdotuna bakınız. Komşularını korkutmak isteyen bir adam, bir zenciye benzemek için yüzünü siyaha boyamıştı; onu bir kurt adam sanmıştılar (Dozon, *Contes Ablan.*, s. 166: Krş. van Lennep, *Travels in Asia Minor*, I, 191'de zenci hortlak korkusu. Sinbad'ın yolculuğunda muazzam ve korkunç bir zenciyle karşılaşılmıştır (Lane, *Thousand and One Nights*, s. 277). Batı'da kötü ruhlar ve şeytanlar genelde zenciler şeklinde algılanmıştır: Krş. Migne, *Dict. des Apocryphes*, II, 78, 862 ve de Voragine, *Légende Dorée*, s. 107, 601.

67. Polites, *a.g.e.*, no. 455-62, krş. Hobhouse, *Albania*, I, 529 (hayaletli evler); Palgrave, *Ulysses*, s. 59 (hayaletli hamam). On sekizinci yüzyılda Mısır'da Nil'in bir kolunun dolmasını önlemiş bir "muska" elinde süpürgesiyle bir zenci formunu almıştır (Lucas, *Voyage fait en 1714*, I, 339). İngilizlerin bu süpürgeyi çaldıkları söylenmektedir (Niya Salima, *Harems d'Egypte*, s. 330).

dur.[68] Hayaletli binalar ve hazineyle (çoğu kez bu ikisi birleştirilmiştir, hayaletli binanın bu durumuna onun içinde saklanmış hazinenin koruyucusunun yol açtığı varsayılır) bağlantılı olarak, "Arap" koruyucu kavramı (1) Doğu'da siyah kölelerin düzenli şekilde güvenilir hizmetkârlar olarak kullanılması[69] ve (2) yaygın folklor uygulaması olan yeni inşa edilmiş bir bina için, ruhunun söz konusu yapıyı koruması amacıyla bir mağduru kurban etmeye dayanmaktadır.[70] Hazine durumunda mağdur, güvenilir hizmetkâr olabilir: Onun kurbanı, hem hazinenin yerine ilişkin gizliliği hem de gelecekte korunması için hayaletimsi koruyucuyu sağlar.[71] Rum folklorunda "Arap" bazen bir kadın hayalettir;[72] şu ana kadar Türk tarafında bunun bir örneğine rastlamadım.[73]

Gizemli binaları, özellikle kaleleri veya hazineleri ya da her ikisini koruyan Arap cinler kavramı kısmen Türk coğrafi terminolojisinde Arap'ın kendini tekrarlayan kullanımından dolayıdır. Araphisar, antikçağ Alabanda'sı, Rodos'taki Arap Kulesi,[74] Arapören[75] ve muhtemelen Arapkir bazı örneklerdir. Son kasabanın yukarısında, tahminen doruğunda ibadet etmiş bir eren (baba) veya dededen ötürü hem Arap Baba hem de Kara Baba[76] olarak adlandırılan bir dağ vardır. Bu durumda Arap Baba ve Kara Baba kesinlikle özdeştir; burada Kara, Arap'ın eşanlamlısıdır. Dolayısıyla, sayısız Kara Baba Türk tapınımı[77] "Arap"

---

68. Polites, *a.g.e.*, no. 433 (= Leo Allatius, *De Graec. opin.*, s. 166) ve notta verilmiş referanslar (s. 1108); Lawson, *Modern Greek Folklore*, s. 276; Niebuhr, *Voyage en Arabie* (İsviçre, 1780), II, 301 (Mağripliler hazine bulmakta iyidir); Palmer, *Desert of the Exodus*, s. 142, 172; Thomson, *Land and the Book*, s. 135.
69. Türk halk öyküleri bunu güçlü bir şekilde öne çıkarır (Kunos, *a.g.e.*).
70. Meşhur *Bridge of Arta* öyküsü iyi bir örnektir (Polites, *Paradosis*, no. 169, notve no. 481-3 dahil; ayrıca *Neoell. Mith.* (Yunan mitolojisi), s. 139; Sainean, *Rev. Hist. Rel.* XLV, 359 vd.). Bu öyküye tüm Balkan bölgesinde ve Kürdistan kadar doğuda rastlanır (M. Sykes, *Dar-ul-Islam*, s. 160). Dozon, *Contes Alban.*, s. 256'da verilen ve Dibra olarak yerelleştirilmiş versiyonda, hapsedilmiş anne çocuğunu emzirir ama çocuk büyür büyümez memelerinden süt yerine su gelmeye başlar. Bu, emme motifinin, yeni binaların harcından kireç terletmekten ortaya çıkmış olabilir. Daha fazla bilgi için Hasluck, *Letters*, s. 124, 195'e bakınız.
71. Bu amaçla bir insanın kurban edilmesiyle ilgili olarak Polites, *Paradosis*, notla birlikte no. 424 ve no. 483'e bakınız. Hayalet koruyucu, hazineyi bulanın kanıyla sakinleştirilmelidir (*a.g.e.*, no. 404).
72. Örneğin, Sparta'daki *Αράπισσα* (Arapissa) ardından adlandırılmış Roma hamamlarındaki hazinenin koruyucusu (Wace, *B.S.A.* XII, 407) ve Girit'te Kamares mağarasının *Αραπατζέλλα* (*Arapacella*) hayaleti (Halliday, *Folk-Lore*, XXIV, 359).
73. Rumeli Hisarı kalesinin içine inşa edilmiş porfirden kafanın, bir işçiyle alay ettiği için taşlaşmış bir Arap kadına ait olduğu söylenir (Grosvenor, *Constantinople*, I, 168) ama bu neredeyse hiç benzerlik sunmamaktadır.
74. Yukarıda s. 730 (Böl. LVII).
75. Bunun ile halk öyküsünden tanıdık başka bir figür olan Devören'i (Von Diest, *Tilsit nach Angora*, s. 52, n. 4'te ileri sürdüğü gibi Deve Ören'i değil) karşılaştır.
76. Ainsworth, *Travels*, II, 5, 6.
77. Örneğin, Chalkis'de köprüye hâkim kalede ve Atina'da (Dodwell, *Tour*, I, 305: Krş. Kambouroglous, *Ιστορία* (*İstoria*), III, 125).

velileriyle ilişkili olabilir ve Karaören ve hatta Karahisar gibi yer isimleri de benzer şekilde "koruyucu Arap" cinleriyle bağlantılı olabilir.[78]

Eğer bu "Arap" cinlerinin deneyim sonucu kolay yatıştırılabilir olduğu anlaşılırsa, kolaylıkla bir tapınıma dönüşebilirler. Bu muhtemelen Larnaka'daki Aziz Arap'ın,[79] İstanbul'da Yedikule'deki Arapzade'nin,[80] Pontus'ta bir veli olan Arapoğlu'nun[81] ve Dinar'daki Şeyh Arap Sultan'ın[82] tarihidir; bunlar, eğer teorimiz doğruysa, aslında cin veya iblislikten dede veya erenliğe terfi etmiştir. Benzer şekilde, Kandiye'de bir çeşmede bulunan ve ondan sadece bir Müslüman tapınımı değil, bir efsane döngüsü de kaynaklanmış beyaz mermerden bir heykel, yapıldığı materyale rağmen, bir taşlaşmış "Arap" olarak algılanmıştır.[83] Kavak yakınında eski bir yerde ibadet edilen Arapoğlu'nun durumunda, bu tapınımın batıl itikatçı bir define avcısının endişelerinden doğduğunu tahmin edebiliriz; "Arap" veli, her zaman eski mekânlarda var olduğu varsayılan hazine koruyucusundan başka bir şey değildir. Bu, Ramsay'ın[84] Müslüman tapınımların bu tür yerlerde var olma eğilimine dair sunulmuş "varlığını sürdürme" teorisinden daha kolay bir açıklama sağlamaktadır. Arapoğlu gibi figürler, daha uygun koşullarda daha da gelişerek, tarihte bir ismi ve hatta yeri olan velilere de dönüşebilir.

Hıristiyanlar için "Arap" figürünün cinden azize dönüşmesi daha zordur; çünkü ismi onu bir Müslüman olarak damgalamakta, dinsel ve sanatsal gelenekler onu şeytanla ilişkilendirmekte[85] ve muhtemelen içinden çıkılmayacak şekilde çocukluğun öcüsüyle karıştırmaktadır. Bu sakıncalara rağmen söz konusu gelişim yine de gerçekleşebilir. Önümüzde emsal olarak Aynaroz'daki Iveron'da bulunan Aziz Barbaros Manastırı vardır; kapıdaki Meryem tasvirine *Πορταϊτισσα* (*Portaitissa*) vuran "Arap" akıncı bir mucize sonucunda din değiştirerek keşiş ve sonunda da bir aziz olmuştur.[86] Muhtemelen Larnaka'nın, Hıris-

78. Ramsay (*Pauline Studies*, s. 182) eski yerlerin sık sık kara'yla birleştirilmiş isimler taşıdığını, aynı anlama gelmesine rağmen siyah'la birleştirilmiş isimlere rastlanmadığını belirtmekte ve bundan, söz konusu sözcüğün huşu ve gizemi çağrıştırdığı sonucuna varmaktadır. Kara ile siyah arasındaki fark esasen dil farkıdır; kara konuşma dili olarak Türkçedir, siyahsa Farsçadır.
79. Mariti, *Travels in Cyprus*, Çev. Cobham, s. 41.
80. F.W.H.
81. White, *Records of the Past*'in içinde, VI, 101.
82. G. Weber, *Dinair, passim.*
83. Yukarıda s. 188 (Böl. XIV), n. 1.
84. *Pauline Studies*, s. 182.
85. Bu noktayla ilgili olarak Polites, *Paradosis*, no. 419, nota bakınız.
86. Yukarıda s. 88 (Böl. VII), n.1

tiyanlar tarafından münasip bulunan Aziz Therapon[87] ismiyle ibadet edilen "Aziz Arap"ı da bu şekilde din değiştirmiştir.[88] Bu mabet hakkında Mariti, on sekizinci yüzyılda şöyle yazmaktadır: Larnaka'nın kuzeybatısında, kentin birkaç adım dışında, Müslümanların "Arap", Rumların da "Aziz Arap" olarak adlandırdıkları ufak bir cami vardır; her iki inanç da büyük saygı gösterir: Biri dervişlerinden birine, diğeri de azizlerinden birine adamıştır. Türkler, söz konusu Arap tarafından inşa edildiğini söyledikleri camiye veya daha doğrusu küçük şapele saygı gösterir ve Rumlar da, içinde yıllardır kutsal keşişleri olduğu varsayılan kişinin bedeninin bulunduğu bir yeraltı mağarası olan mezarı dindarca ziyaret ederler."[89]

Şimdi bu "Aziz Arap"a Müslümanlar "Turabi" ve Hıristiyanlar da "Aziz Therapon" olarak ibadet etmektedir.[90] Turabi, İslam dışındaki dinlere yönelik liberal fikirleriyle tanınmış bir on beşinci yüzyıl dervişinin adıdır.[91] Therapon, Kıbrıs'ta iyi bilinen bir aziz ve şifacıdır ama özellikle Larnaka'yla bağlantılı değildir.[92] Belirsiz aziz, muhtemelen ilk başta adsız "Arap"tan (*Ἀράπης*) Turabi'ye dönüşmüştür; söz konusu ismin Yunancası genitif hali (in hali) (*τοῦ Ἀράπη*) muhtemelen bu dönüşüme yardımcı olmuştur. Turabi'den, Tharape[93] formu üzerinden Therapon'a geçiş kolaydır. Burada, her iki dinde de kendisine sağlam birer yer edinmiş bir "Arap" mağara ciniyle karşı karşıya olduğumuz en azından epeyce açıktır.[94]

---

87. Hackett, *Church of Cyprus*, s. 421. Bir Müslüman velisinin benzer bir Hıristiyanlığa geçiş iddiasına dair, Schiltberger'e (der. Tefler, s. 40) bakınız.
88. Mariti, *Travels in Cyprus*, Çev. Cobham, s. 41.
89. *Travels*, der. Cobham, s. 41.
90. Hackett, *Church of Cyprus*, s. 421; Lukach ve Jardine, *Hdbk. of Cyprus* (1913), s. 47.
91. Von Hammer, *Osman. Dichtkunst*, I, 214; İstanbul'da Turabi Tekkesi adında bir Kadiri tekkesi vardır (Brown, *Dervishes*, s. 317).
92. Bu efsane için Delehaye, *Anal. Bolland.*'ın içinde, XXVI, 247 vd.'ne bakınız.
93. Mas Latrie, *Trésor de Chronologie*, s. 911.
94. Ayrıca yukarıda s. 87 (Böl. VII) vd.'ne bakınız.

LVIII
Kızıl Elma Kehaneti[1]

Ünlü Türk kehaneti "Kızıl Elma" karşımıza ilk kez, yıllarca Türklerin[2] arasında esir kalmış Georgewicz adında bir Macar tarafından Latince çevirisi ve bir açıklamayla birlikte Türkçe alfabeyle yazılmış şekilde ilk kez yayımladığı 1545 yılında çıkmaktadır. Aşağıda metnin İngilizce'ye çevrilmiş hali verilmiştir:

> "İmparatorumuz gelecek, putperestlerin (kâfir) diyarını alacak, Kızıl Elma'yı alarak ele geçirecek: Eğer yedinci yıla doğru İnanmayan'ın (gâvur) kılıcı ortaya çıkmazsa, onlara on iki yıl hükmedecektir: Evler inşa edecek, bağlar kuracak, bahçeler çevirecek ve çocuklar yapacaktır; Kızıl Elma'yı ele geçirişinden on iki yıl sonra, kâfirin kılıcı ortaya çıkacak ve Türk'ü kovalayacaktır."

İsimsiz peygamberimiz zanaatını bilmektedir ve beklenmedik her türlü olaya karşı, Delphoili Apollon gibi tedbirini almıştır. İlk savunma hattı, daha önce belirtildiği gibi,[3] "yıl" sözcüğünün yorumlanmasıdır; bu sözcük bazı telaffuzlarında belli bir toleransa izin verir. Bundan başka, ana olay, yani kehanetin geri kalanının dayandığı "Kızıl Elma"nın alınması yeterince açık olmayıp farklı fikirlere yol açmaktadır.

Genel "Kızıl Elma" sembolizmi elbette dünya hükümdarlığıdır. İstanbul'da, Türklerin burayı fethinden çok önce, Ayasofya'nın önündeki bir sütunda duran Iustinianos'un tuttuğu "elma" veya küre imparatorluğun muskası veya "talihi" olarak görülmekteydi. Mandeville bu "elma"nın, Iustinianos'un tüm dünya üzerindeki hükümdarlığının alameti olduğunu söylemektedir: On dördüncü yüzyılda yere düşmüş

---

1. Bu bölüm *B.S.A.* XXII, 171 vd.'den alınarak yeniden yayınlanmıştır.
2. *Prognoma sive praesagium Mehemtanorum*, tanıtıcı bir mektup tarafından 1545'e tarihlendirilmiştir. Kehanet, Lonicerus'un Türkçe koleksiyonlarında da yayınlanmıştır.
3. *Das Ausland* (Münih), 1828, no. 93, s. 372. Ayrıca "yedi" ve "on iki"nin mistik rakamlar olduğu da fark edilecektir.

ve bu "imparatorun topraklarının ve hükümdarlığının büyük kısmını kaybetmesinin işareti" kabul edilmişti.[4] İstanbul'un ve Iustinianos'un imparatorluğunun fethi, dolayısıyla, "Kızıl Elma"nın alınmasıyla sembolize edilebilir. Fakat neredeyse İstanbul'un düşmesinden bir yüzyıl sonra varlığını sürdüren bir kehanetin yorumlanması sadece buna dayandırılamaz ve gizemli "Kızıl Elma" Osmanlı silahlarının birbirini izleyen çeşitli amaçlarıyla, özellikle İstanbul (muhtemelen geriye dönük olarak) ve Türklerin hedeflediği veya hatta on altıncı yüzyılın ilk yarısında tehdit ettiği Roma'yla özdeşleştirilmiştir. Georgewicz'in dönemindeki Türk görüşü, "Kızıl Elma"nın "güçlü ve iyi tahkim edilmiş bir imparatorluk kentini" simgelediğiydi;[5] ama kimliğine ilişkin görüş ikiye ayrılmıştı. Kimisi İstanbul'un, diğerleri de Roma'nın kastedildiğini söylemekteydi: Sonunda ikincisi genelde kabul görmüştür, her ne kadar Türkler hiçbir zaman Roma'yı fethetmemişse de. "Kızıl Elma"ya ilişkin bu iki yorum da (Georgewicz'in zamanında halihazırda yürürlükte olan) *Vrum papai* açıklaması tarafından gösterilmiştir; bu, isteğe göre, "Yunanlıların (*Rum*, *Ῥωμαῖοι*) papası (yani patriği)" veya "Romalıların papası" olarak tercüme edilebilir. Daha sonra göreceğimiz gibi, her iki yorum da on yedinci yüzyıl yorumcuları tarafından uyumlu hale getirilmiştir.

On yedinci yüzyıl Türkleri arasında geçerli olan, Bizans ve Roma "Kızıl Elma"larını özdeşleştirmeye çabalayan yorumu Evliya Efendi [Evliya Çelebi] sunmaktadır. Uzun süre önce Ayasofya'da, elinde bir güvercin yumurtası büyüklüğünde ve parlaklığıyla her gece tüm binayı aydınlatan kırmızı renkte bir taş tutan Hz. Meryem tasviri varmış. Bu kırmızı taş, Peygamber'in doğduğu gece yerinden çıkartılarak Kızıl Elma'ya (Roma) gönderilmiş; bu yüzden "Kızıl Elma" ismini almış.[6] Kırmızı taşların "kızıl elmalarla" bağlantısını açıklamaya dair bir girişim olmamıştır. Kırmızı taş elbette bir lal taşıdır (ML. *Lapis granatus*, Fr. *Grenat*); rengi narı andırdığından bu adı almıştır.

Ya "kırmızı taş" ya da narın açımlaması olarak "kızıl elma"ya dair belirgin bir işaret bulmam mümkün olmamıştır:[7] ama daha sonra bu

---

4. Der. Wright, s. 130: Krş. Procopius, *de Aedif.*, I, 2; krş. Schiltberger, *Travels*, der. Tefler, s. 80 ve not ve Mandeville'in kaynakları için Bovenschen, *Z. f. Erdk.*'in içinde, 1888, s. 211.
5. "Kızıl Elma *dicunt esse urbem aliquam fortissimam et munitissimam imperialem*" (Georgewicz'in yorumu), şüphesiz bundan dolayı *Ausland*'daki isimsiz yazar, yanlış olan, "Kızıl Elma"nın her güçlü kentle eşanlamlı olduğu sonucunu çıkarmaktadır.
6. *Travels*, I, I, 57. Bir Rus hacısı (Khitrovo, *Itin. Russes*, s. 91) Ayasofya'da böyle bir özelliği olan bir Bilge Leo Heykeli'nin farkına varmıştır. Binaları aydınlatan kırmızı taşlara ilişkin diğer öyküler için C.W. King, *Natural History of Precious Stones*, s. 29'a bakınız.
7. Gibb'in (*Ottoman Poetry*, IV, 25) alıntıladığı bir Türkçe beyitte bunun üzerine bir sözcük oyunu olabilir.

bağlantıya dair bazı ipuçları keşfedeceğiz.[8] Modern Türk geleneği, Roma'nın "Kızıl Elma"sını Aziz Petros'un, denizden görüldüğü söylenen yaldızlı kubbesiyle özdeşleştirmektedir.[9]

Evliya epeyce tutarsız bir şekilde devam etmekte, açıkça bağımsız bir gelenekten yararlanmaktadır: "İspanyol kâfirler bir veya iki kez İslambol'un [İstanbul] efendileriydi ve bu yüzden bu yumurta [yani kırmız taş] onların eline geçmiştir."[10] Dolayısıyla "Kızıl Elma"nın, bir versiyona göre İspanya'da olduğunu ima etmektedir. Başka bir yerde İspanyol Mağriplilerinin on altıncı yüzyılın sonu civarında İstanbul'a göç etmelerine dair söylediğimizden sonra,[11] burada bir kez daha, "Kızıl Elma" = Kırmızı Taş = Nar denklemiyle karşı karşıya geldiğimiz ve "Kızıl Elma"nın bu durumda uzun süre önce kaybedilmiş Müslüman Granada Krallığı'nı temsil ettiği önerisine direnmek zordur. Her ne kadar Granada isminin burada narların bol olmasından kaynaklandığı tüm filologlar tarafından kabul görmüyorsa da, narın bu kentteki rolünü yansıtan popüler etimolojidir ve Türkiye'deki İspanyol Yahudileri arasında sık sık rastlanan modern soyadı Nar kesinlikle Granada isminin bir tercümesi olup aynı özdeşleştirmeyi yansıtmaktadır.

"Kızıl Elma" kehaneti dolayısıyla, üç değilse de iki kente tatbik edilmiştir. Georgewicz'in *Praesagium*'unun daha sonraki bir baskısı, bunu, bir sebep göstermeden, dördüncü bir kent olarak Budapeşte'yle ilişkilendirmektedir; şu ana kadar görebildiğimiz kadarıyla, bu bir kehanetin tamamen keyfi şekilde, uzun süre Türk ordularının hedefi olmuş ve sonunda (1526) fethedilmiş bir kente uygulanmasıdır. *Buda alındıktan on iki yıl sonra* 1538'de, İstanbul'da gökyüzünde Türklerin Hıristiyanlar tarafından pek yakında yok edileceğini haber veren kötülük alametleri görülmüştür.[12] Acaba bunlar, Andrea Doria'ya ait son Hıristiyan zaferleriyle desteklenen* Kızıl Elma kehaneti açısından mı yorumlanmıştır?

---

8. Nar için "Kızıl Elma"nın sözcüksel tam bir benzeri aynı meyvenin latince isminde (*Malum Punicum*) vardır. Narın Arapça'sı rumman'dır ve bu, eğer "Kızıl Elma" Roma anlamına geliyorsa, önemli bir ayrıntı sunmaktadır. Granada civarında nar ahşabı "soto de roma" olarak adlandırılmaktadır (Bradshaw'ın *Spain*'i, s. 48). Konu açısından ilginç bir ayrıntı olarak, Truva'da Kızıl Elma Dağı'nın olduğuna dikkat çekmek istiyorum: İsim dağın renginden türetilmemiştir; muhtemelen şeklindendir (aynı şekilde besbelli ki "şarap kadehi" anlamına gelen antikçağ ismi *Κότυλος* [*Kotilos*]). R. Kiepert'in haritasında diğer Kızıl Elma dağları Paflagonya'da Bartın'ın yukarısında ve Rhyndacus'da [Mustafakemalpaşa Çayı] Kestelek yakınındadır.
9. Gibb, *Ottoman Poetry*, IV, 25, not. Muhtemelen kubbenin üzerindeki küre kastedilmektedir.
10. *A.g.e.*
11. Yukarıda s. 723 (Böl. LVII).
12. *Avisi di Constantinopoli*, Venedik, 1538.
* Eğer kastedilen Preveze'yse yazar yanılmaktadır. (ç.n)

Başka bir muhtemel aday da, 1480'deki başarısız kuşatmanın ardından 1522'de alınmış Rodos kentidir. Daha on beşinci yüzyılın başında Rodos'un adının *ῥόδον* [*rodon*] (gül) değil de, kentin, nardaki çekirdekler kadar kalabalık olduğuna istinaden *ῥόϊδι* [*roidi*]'den (nar) türetilmesi söz konusuydu.[13] "Kızıl Elma" ile nar arasında mevcut gözüken belli belirsiz bağlantıya daha önce işaret ettik. Eğer Rodos, kehanetin "Kızıl Elma"sı olarak görüldüyse, o halde Türk gücünün Hıristiyanlar tarafından yok edilmesinin 1534'te gerçekleşmesi gerekmekteydi. Batıl itikatları olan Türklerin, olumsuz işaretlere dayanarak o yıl Macaristan'a sefere çıkmış bir Türk ordusunun başarısız olacağı kehanetinde bulunmuş olması kayda değerdir.[14]

13. Buondelmonti, *Liber Insularum* (1420), der. de Sinner, s. 72.
14. Schepper, *Missions Diplomatiques*, s. 136. Bu yıl Bukoleon'un mermer aslanının kafasını Avrupa'dan Asya'ya çevirdiği söylenmektedir. Bu tür öyküler, batıl itikatlardan kaynaklanan korkuların sebeplerinden ziyade sonuçlarıdır.

LIX
Kız Kulesi

GİRİŞ

"KIZ KULESİ", "Kız Kalesi", "Kız Sarayı"[1] Türkiye'de tarihi uzun süredir unutulmuş kalıntılar için en sık kullanılan popüler isimlerdir. Ege'nin Yunan tarafında "Güzel Kaleleri"ne[2] daha az sıklıkta rastlanmaz. Bu bölüm, Yunan-Türk bölgesindeki çeşitli "Kız Kaleleri"ne dair mevcut halk öykülerini gözden geçirme ve sınıflandırma girişimidir, bunlar, bekleneceği gibi nispeten az sayıdaki motiflerin varyasyonları olup bir kısmı, popüler yazın tarafından benimsenmelerinden dolayı büyük bir popülariteye ulaşmıştır. Burada geniş ayırım, "stratejik" ve "romantik" temalar arasındadır; her ikisinin de birçok değişik biçimleri vardır ki, bu bizi, "Kız Kaleleri" genel kategorisine, araştırmamızla ilgisi olmayan isimler taşıyan belli kalıntıları da dahil etmeye götürecektir. Bu öykülerin geçtiği yerler, en basit ve saf şekliyle, adsız figürlerin ve büyü mekanizmasının serbestçe kullanıldığı peri öykülerinden, kadın kahramanın en azından bir isminin ve yaklaşık tarihinin olduğu yarı-tarihsel hikâyeye doğru bir çeşitlilik gösterir.

---

1. Kız Kulesi, Kız Kalesi (veya Kız Hisar), Kız Saray: benim deneyimimde sütunları olan bir "yer", krş. Choisy, *Asie Mineure*, s. 134 (Aizanoi tapınağı). Türkiye'nin dışında "Kız Kaleleri"ne Güney Kafkasya'da gönderme yapılır (Gulbenkian, *Transcaucasie*, s. 120: Krş. Koechlin Schwartz, *Touriste au Caucase*, s. 161), Kırım'dan ve İran'dan (Hume Griffith, *Behind the Veil in Persia*, s. 32'den Kerman ve P.M. Sykes, *Ten Thousand Miles in Persia*, s. 190). İsmin, Arapça konuşulan bölgelerde yaygın olmadığı görülmektedir ama Cahun Kuzey Mezopotamya'da Jaber'de karşılaşmıştır (*Excursions sur les Bords de l'Euphrate*, s. 188): Krş. Palmer, *Desert of the Exodus*, s. 91 ve Stanley, *Sinai*, s. 29 vd.'de bahsedilmiş olan "Kız Tepesi".
2. *Κάστρο τῆς Ὡραίας* [*Kastro tis Oreas* (Güzel Kalesi)]: Krş. örneğin Buchon, *Grèce Continentale*, s. 373, 397. "Güzel" elbette Türk halk öykülerinin "Dünya Güzeli"dir.

1. "STRATEJİK" EFSANELER

Kız'ın [bakirenin] stratejik öykü tipindeki alışıldık rolü, Amazon muhafızıdır. Kadın savaşçı kavramına tüm uluslarda rastlanır[3] ve bu tarihsel örnekler tarafından da desteklenir. Halk öykülerinde "Kız Kalesi" genellikle kadın kahramanının yiğitçe çabalarına rağmen ele geçirilir, o ise, ele geçirilmemek için kendisini surlardan aşağıya atarak canına kıyar.[4] Rum halk öykülerinin en gözde başka bir motifi ve şarkısı da, gençlik ateşiyle dolu yeniçeridir; yanında çocuğuyla bir kadın kılığına girmiş bu yeniçeri, içeriye girmek için kalenin, çoğu kez bir prenses olan kız savunucusunun insanlığından yararlanır ve ardından da tabii ki saklanmış silah arkadaşları gelir.[5]

"Romantik" ile "stratejik" tipleri arasında bir bağlantı, saldıran ordudan birine âşık kale içindeki kızı temsil eden efsanelerle oluşturulur; sonuç, ihanetini harekete geçirir. Bir Hıristiyan ile bir Müslüman arasında, genelde kadının kocasının dinine geçtiği aşk ilişkisi, Yakındoğu'nun şövalye-romantik halk yazınında doğal bir temadır.[6] Kadın ya aşkını varolan tehlikeye karşı uyarır ya da kalenin düşmesine yol açacak bir savaş hilesi önerir.

İlkine, yani "romantik"e dair bir örnek olarak Seyit Battal ile Hıristiyan prenses arasındaki trajik aşkı alıntılayabiliriz. Yer, başlarında Seyit Battal'ın olduğu Arap kuvvetlerinin kuşattığı Hıristiyan "Mesih Kalesi"dir. Surların içinde, Arap komutana âşık bir Hıristiyan prenses vardır. Aşkına karşı hazırlanmış bir komplodan haberdar olan prenses, onu uyarmak için surlardan aşağıya bir taş atar. Taş onun başına düşerek ölümüne sebep olur; kadın kahramanımız üzüntüsünden canına kıyar ve sonunda onun yanına gömülür.[7] İkinci, yani "stratejik"

---

3. Türk folklorunda bile kız-gazi figürü sıradışı değildir: *Wiss. Mitth. Bosnien*, I, 479'da (Bjelokosic tarafından alıntılanmış) bir örneğine bakınız: Krş. Bordeaux, *Bosnie Populaire*, s. 174. Kandiye'de kale hendeğinde gömülü yedi savaşçı azizden birinin kadın olduğu söylenir (F.W.H.). Krş. Lane, *Mod. Egyptians*, II, 137, 141.

4. Polites, *Paradosis*, no. 86, 87'de, Yunan dünyasının tüm bölgelerine referanslarla Tesalya'dan (krş. Chirol, *Twixt Greek and Turk*, s. 118) ve Pontus'ta Alaca Kale'den bu tür öykülerin metinlerini vermektedir. Palgrave (*Ulysses*, s. 76) bir Gürcü versiyonunu alıntılamaktadır. Bulgaristan'da harabe Kilgra kalesinde, düşmanları tarafından ele geçmemek için kırk kızın kendilerini baş aşağı attıkları bir yer gösterilir (Jirecek, *Arch. Epigr. Mitth.*'in içinde, X, (1886), s. 189). Krş. Miller, *Latins of the Levant*, s. 38'deki öykü.

5. Polites, *a.g.e.*, no. 88 (Kynouria): Chaviaras, *Λαογραφία* [*Laografia* (Folklor)] içinde, II, 572-4 (Symi, Nisyros ve Meis adalarından şarkılar). Bu tema, Rum ozanların genel repertuarlarına dahil olmuştur.

6. Krş. özellikle Mekke'de esir Müslümanlar ve bir Hıristiyan prenses hakkında anlatılan öykü. Yukarıda s. 73'e (Böl. VI) bakınız. Hıristiyan tarafında Digenes Akritas'ın bir emirin kızıyla kaçması (Rambaud, *Et. Byz.*, s. 79) tam buna uygun bir örnektir.

7. Ethé, *Fahrten des Sajjid Battal*, II, 234 vd.: "Mesih Kalesi"nin yeri tahminen kahramanın Küçük Asya'da Eskişehir'in güneyindeki meşhur kabrinin yakınında aranmalıdır; bununla ilgili olarak yukarıda s. 705-10'a bakınız.

tipe iyi bir örnek, Rodos'a ait Phileremo Kalesi efsanesidir. Burada bu yeri kuşatmış olan bir Rodos şövalyesi, kendisini bir hayvanın derisi içinde saklayarak içeri girmeyi başarır; ona bu çok zekice olmayan hileyi, surların ardındaki Rum gözdesi önermiştir.[8]

Bu savaş hilesinin tersi olarak görülebilecek olan uygulamayla (çünkü hayvanların insanlar şeklinde saklanmasını içermektedir) Hannibal'ın meşhur kurnazlığından aşinayızdır. Bir kale kuşatması sırasında kuşatanlar, geri çekildikleri izlenimi vermek için gece vakti boynuzlarına ışıklar takılmış bir keçi sürüsünü sürerler; etrafı sarılmış olan garnizon, bunun üzerine tedbiri elden bırakarak kapılarını açar ve dışarıda saklanmış halde bekleyen kaleyi kuşatmış olanlar kolaylıkla içeri girer. Bu, Rum tarafında Nicomedia [İzmit] ve Makedonya'da Serfije'nin [Servia] Türkler tarafından fethiyle[9] ve Türk tarafında da "Keçi Kalesi" gibi çeşitli harabelerle[10] ilgili olarak anlatılır. Bunlardan en az biri alternatif "Kız Kalesi"[11] ismini taşır; bundan romantik bir motifin dokunduğunu düşünebiliriz.

2. "ROMANTİK" EFSANELER

"Romantik" tip efsanenin, kadın kahramanın normalde bir prenses olduğu başlıca çeşitleri şunlardır:

(a) Hapsedilmiş prenses,
(b) Büyü yapılmış kız ve
(c) Prenses ve rakip âşıklar.

(a) Danae, Azize Barbara ve Rapunzel'den aşina olduğumuz hapsedilmiş prenses motifi, özellikle tecrit edilmiş kale ve kulelerle ilişkilendirilmiştir. Buna tipik örnekler, İstanbul'da etrafı suyla çevrilmiş "Leandros Kulesi" (Türkçe'de Kız Kulesi) ve Kilikya'da benzer şekilde konumlandırılmış Korykos'tur. "Leandros Kulesi" hakkında, her ikisi de yarı-tarihsel yerlerde yer alan iki farklı öykü anlatılır. Birincide, Skutari'nin [Üsküdar] Rum valisinin kızı, babasının hazinesiyle bir-

8. Yukarıda s. 647 (Böl. L), n.2.
9. Polites, *Paradosis*, no. 17, 18.
10. Örneğin Yuzgat [Yozgat] yakınında (Hamilton, *Asia Minor*, I, 387), Angora [Ankara] sınırında Bicher yakınında (von Diest ve Anton, *Neue Forschungen*, s. 27) ve Smyrna [İzmir] yakınında (Cochran, *Pen and Pencil*, s. 232). Son ikisi tek başlarına öyküyü vermektedir. Fransızlar Sidon'un dışındaki bir kaleyi "Château des Chevres" (Goujon, *Tere Sainte*, s. 54) olarak adlandırır. Niebuhr (*Reisebeschreibung*, III, 142) isimsiz bir Anadolu kalesinin öyküsünü anlatır.
11. Smyrna [İzmir] yakınındaki harabe (Texier, *Asie Mineure*, II, 278).

likte, her ikisini de Arap kahraman Seyit Battal'dan korumak için söz konusu kuleye kapatılmıştır.[12] Müslüman bir kaynaktan gelen öyküde, söz konusu tedbirin boşa olduğunu yazmak neredeyse gereksizdir. İkinci öykü daha tipiktir. Hapsedilmiş kızı bir Türk sultanının, bir dervişin kehanetine göre on dört yaşında ölecek kızı olarak anlatır. Kule, kehanetin gerçekleşmesini önlemek, tehlikeli dönemde prensesi saklaması ve böylece kazara ölüm şansını elden geldiğince önlemek için yapılmıştır. Fakat yazgının önüne geçilememiş ve kader mahkûmu kız, ona getirilen bir meyve sepetindeki akrebin ısırmasıyla hayatını kaybetmiştir. Aynı öykünün, Castellan tarafından uzun uzun anlatılan daha ayrıntılı bir versiyonu, kadın kahramanı II. Selim'in kızlarından biri yapmaktadır ve romantik bir motif dokuyarak Uyuyan Güzel çizgisinde bir mutlu sona ulaşmaktadır; aşkı, ölmüş prensesin yeniden canlanmasını sağlamaktadır.[13]

Sporades Adaları Rumları'nın "Güzelin Kalesi" halk şarkıları ve efsanelerini konumlandırdıkları Korykos'ta[14] kıyıda, bir ortaçağ kalesinin iyi korunmuş kalıntıları ve yanındaki bir adada da mücerret bir kule varmış. Anakaradaki kaleyle ilgili olarak saklanmış yeniçeri öyküsü anlatılır.[15] Her iki kale de, bir kralın kızını yazgısından kurtarmak için alınmış karmaşık tedbirler olarak sunulur; babasına, bir yılanın ısırmasıyla öleceği önceden bildirilmiştir. Bir versiyona göre, yılan sonunda prensese sevgilisi tarafından gönderilmiş bir incir sepetiyle ulaşır.[16]

(b) "Büyü yapılmış prenses" motifi uzak ve yalnız kalelerle ilişkilendirilmiştir ve açıkça büyüseldir. Kos Adası'nda kadın kahraman Hippokrates'in, Diana tarafından büyüyle korkunç bir ejderha biçimine sokulmuş kızıdır. Ancak onu dudaklarından öpecek cesareti gösterecek kişi sayesinde insan biçimine dönecek ve bu kişi onunla evlenmeye hak kazanarak adanın lordu olacaktır.[17] Schiltberger de,

---

12. Evliya Efendi, *Travels*, I, II, 78.
13. J. Reid, *Turkey and the Turks*, s. 298: Krş. Tollot, *Voyage*, s. 320; Castellan, *Lettres sur la Morée*, s. 190 vd. Melek Hanım [Melek Hanım] (*Trente Ans dans les Harems d'Orient*, s. 2) bu öyküyü anlatır ama yegâne nokta yazgının kaçınılmazlığıdır. Régla (*Turquie Officielle*, s. 296) öyküyü eksiksiz vermektedir. Leandros Kulesi'yle ilgili tamamen farklı, hazine motifinin öne çıktığı bir öyküyü de Carnoy ve Nicolaides *Folklore de Constantinople*, s. 41 vd.'de aktarmaktadır.
14. Korykos için Beaufort, *Karamania*, s. 204 vd., Langlois, *Cilicie*, s. 211 vd., Cuinet, *Turquie d'Asie*, II, 74'e bakınız.
15. Chaviaras, *Λαογραφία* [*Laografia* (Folklor)] içinde, II, 572-4.
16. *A.g.e.*, 557 vd. Mersina [Mersin] yakınındaki Pompeiopolis'la ilgili bazı benzer efsaneler anlatılmaktadır: Bunların, kızı Hind için yakına bir kale inşa ettirmiş olan Hakmun adında bir Yahudi'nin ürünü olduğu söylenmektedir (Barker, *Lares and Penates*, s. 131).
17. Der. Wright, s. 139: Krş. Fabri, *Evagat.* III, 267-8. Ayrıca Polites, *Δελτίον Ἱστορ. Ἑταιρ*, I, 85 vd.'ne de bakınız.

Kerasund [Giresun] yakınında bir kalede bulunan büyülenmiş bir prensesle ilgili bazı ayrıntılardan yoksun kısmen benzer bir öykü aktarmaktadır; öyküyü anlatan gayet basit bir şekilde anlatmaktadır ve anlaşılan öyküye inanmıştır. Gerçekten de, kaleyi keşfetmek istemiştir ama eş derecede saf Rum papazlar, içeride şeytanın olduğu gerekçesiyle onu engellemiştir. Şöyle demektedir:

> "Bir dağın üzerinde Atmaca Kalesi olarak adlandırılmış bir kale vardır. İçinde, çok güzel bir kız ve tünemiş bir atmaca bulunmaktaydı. Oraya kim gider ve uyumadan üç gün üç gece başında beklerse, kız, ondan ne isterse, istek iffetli olduğu sürece, bahşedecektir. Ve seyretmeyi bitirdiğinde, kalenin içine girer ve karşısına güzel bir saray çıkar ve burada tünemiş bir atmaca görür: Ve atmaca adamı gördüğünde çığlık atar ve kız dairesinden çıkarak onu sıcak bir şekilde karşılar ve şöyle der: 'Sen üç gün üç gece bana hizmet ettin ve başımda bekledin ve şimdi benden saf ne istersen onu sana bahşedeceğim.' Ve de yapar. Ama eğer biri kibir, açgözlülük, yüzsüzlük sergileyen bir istekte bulunursa, ona ve doğacak çocuklarına beddua eder, öyle ki artık saygın bir pozisyon edinemez."[18]

Üç tipik maceracının yazgısı verilmektedir. Birincisi, sadece, onun ve ailesinin saygın bir şekilde yaşamasını isteyen "yoksul iyi biridir" ve isteği bahşedilir. Ermenistan'dan bir prens olan ikincisi hanımefendiyle evlenmek istemiştir. Bir Rodos şövalyesi olan üçüncüsü de hiç tükenmeyecek bir para kesesi istemiştir; bunlar sırasıyla kibir ve açgözlülük günahlarını işlediklerinden ötürü lanetlenmiştir. Doğanın [atmaca] dahil edilmesi, her ne kadar burada anlatıldığı şekliyle öyküyle alakasızsa da, Türkiye'de çeşitli harap kalelerin Doğanhisar adını taşımasını açıklıyor olmasından dolayı konuyla ilgilidir.[19]

(c) "Rakip âşıklarıyla prenses" motifi daha ayrıntılı bir ortam talep etmektedir. Tema, kadın kahramanla evlenmek için rekabet içinde olan âşıklardan ibarettir. Bunlardan biri, öyküdeki kaleyi, diğeri de bir su kemeri inşa etmeye girişir. İkinci özelliğin, kısmen, Ferhat ile Şirin'in aşkını konu eden farklı bir öyküden uyarlama olduğu görülmektedir. Orijinal olarak İran kökenli olan ve İran'da geçen[20] bu öykü, daha sonra çeşitli Türk şairler tarafından ele alınmış[21] ve öyküye, kayaya sevgilisi için Ferhat tarafından yontulmuş su kemerinin ve hatta

---

18. Schiltberer, der. Tefler (Hakluyt Society'si için), s. 41, § 30: Krş. Mandeville, der. Wright, s. 202.
19. Örneğin Bandırma yakınında (Hamilton, *Asia Minor*, II, 95). Doğan bir atmaca türüdür.
20. Kasr-ı Şirin'de (Browne, *Lit. History of Persia*, II, 405; Gibb, *Ottoman Poetry*, I, 318). Edebi formdaki İran öyküsü en azından on ikinci yüzyıl kadar erken bir tarihtendir.
21. Gibb, *a.g.e.*, I, 318 vd.

sadık âşığın mezarının gösterildiği, Amasya civarında canlı bir ortam sağlanmıştır.[22]

Rum-Türk topraklarında kale ve su kemerinin birleştirilmesinin, neredeyse kaçınılmaz bir şekilde rakip âşıklar öyküsünü çağırmakta olduğu görülmektedir.[23] Bana 1915'te Nikopolis'te ilgi çeken farklı bir biçim anlatılmıştır. Burada rakipler, her biri Preveze'de (yani Nikopolis) prensesle evlenebilmek için düzenlenmiş yarışmada bir başyapıt ortaya çıkarmış üç erkek kardeştir; burada efsanevi prensesin sarayına uygun harabeler bulunmaktadır. İlki Nikopolis'in su kemerini, ikinci Arta'daki, Panagia Paregoritissa Kilisesi'ni yapmış ve üçüncü de bir gün içinde bir bağlık oluşturarak bu bağlığın ürününü toplamıştır. Üçü de birbirine eşit kabul edilince, prensesin hiçbirine yâr olmaması amacıyla cüzama yakalanması için dua etmişler. Duanın gerçekleşmesiyle öykü romantik olmayan bir şekilde sonuçlanır.

3. SAPMALAR

Profesör Polites'in, "Güzelin Kalesi"ne dair çeşitli öyküler üzerine bilgi ürünü notu, bazı durumlarda orijinal *Ὡραία* (*Orea*)'nin önemli düzeyde sapmaya uğradığını açıkça göstermektedir. Dikkat çekenlerden bazısı, Korykos Kalesi'yle ilgili Sporades kökenli öykülerde Suriye (*Κάστρο τῆς Ὡραίας* = *Κάστρο της Σουρίας*) ile orada konumlandırılmış öyküde Makedonya'nın Servia Kalesi'ni (*Κάστρο τῆς Ὡραίας* = *Κάστρο της Σερβίας*) karıştırmadır. Daha da yaygın bir sapmaysa, *Ὡραία*'nın *Ὀβραία* (*Εβραία* = Yahudi) şeklinde saptırılmasıdır. Bu, en azından kısmen,[24] Ege Denizi'nin her iki yakasındaki sayısız "Yahudi" kalesinden (*Ὀβραιόκαστρο*, Türkçe Çıfıt Kalesi) sorumludur.

Böylece Rum-Türk bölgesinde harap kalelere verilen daha yaygın birçok ismin (*Κάστρο της Ωραίας* = Kız Kalesi, *Οβραιόκαστρο* – Çıfıt Kalesi, Doğanhisar, Keçi Kale) "Kız Kalesi" halk efsanesi döngüsünden türediğini veya az bir beceriyle bu döngüye eklendiğini tespit ettik. "Stratejik" tipin esası erişilemezliktir: "Hapsedilmiş prenses"in mücerretliği, "büyülenmiş kızın" ücralığı. Tüm bu özellikler aynı kalede birleştirilebilir ve yakınında bir su kemerinin veya başka bir dikkat

22. Hacı Kalfa [Kâtip Çelebi], *Djihannuma*, Çev. Armain, s. 682; Sestini, *Viaggio a Bassora*, s. 45; Skene, *Anadol*, s. 104; Hamilton, *Asia Minor*, I, 373. Bir Rum benzeri ve türevi için krş. Digenes ile Regina'nın Kıbrıs kökenli öyküsü (Polites, *Paradosis*, no. 73).
23. Acarnania'da bir kale (Polites, *a.g.e.* no. 164); Doris'de *Κάστρο της Ωραίας* (*a.g.e.*, no. 165), Korint (*a.g.e.* no. 162), Attika (*a.g.e.*, no. 163, Naksos'da bir kale, Pamfilya'da Aspendos (*a.g.e.*, no. 149) ve Attika'da Phyle (Collingon, *Mém. Ac. Inscr*'nın içinde, XXXIX (1914), s. 423) için anlatılır
24. Kırım'ın Karait Yahudilerinin hakiki Çıfıt Kalesi'nin etkisi de dikkate alınmalıdır.

çekici binanın varlığı bunu "rakip âşıklar" motifine aday kılar. Bir bina dolayısıyla, tıpkı "Leandros Kulesi" ve Korykos'da bariz şekilde görüldüğü gibi birden fazla efsanenin parçası olabilir.

Sonuç olarak, "Kız Kulesi" döngüsünün Türk tarafında, bunu tamamen yeni bir bağlantılar alanıyla ilişkilendiren bir gelişmeye dikkat çekmek yararlı olacak gibidir. Birden fazla örnekte bu kale efsanelerinin isimsiz kız kahramanı, mevcut kız sözcüğüne basit bir bel hecesi ekleyerek Doğu efsanelerinde karşılaşılan Süleyman'ın karısı Saba Melikesi Belkıs'a dönüştürülür. Dolayısıyla, doğaüstü yapımcıları akla getirecek kadar büyük ve güzel bir kalıntı, başbüyücü Süleyman'la ilişkilendirilecek yeterliktedir. Belkıs'ın bu tür saraylarına Aspendos Tiyatrosu'nda,[25] Sunium Burnu'ndaki tapınakta[26] ve Kyzikos'ta [Kapıdağ Yarımadası'nda] bulunan Hadrianus Tapınağı'nda[27] rastlanır. Angora'daki [Ankara] Julian Sütunu da karşımıza Belkıs Minaresi olarak çıkar.[28] Buna karşılık Aspendos'ta Belkıs, popüler etimolojinin eritme potasına atılır ve buradan, isminin ilk hecesinin Türkçe bal'a yakınlığına dayanarak tamamen yeni bir şekilde çıkar. Bal Kız, Arılar Kraliçesi'nin kızı olarak belirir; ona Yılanların Kralı [Şahmeran] kur yapmış ve sonunda zekice yapılmış bir köprü vasıtasıyla onu alıp götürmüştür. Bu köprü elbette olağanüstü Aspendos sifon su kemeridir ve bundan "Rakip Âşıklar ve Prenses"in yerel versiyonunda da yararlanılmaktadır.[29]

25. Texier, *Asie Mineure,* III, 218. Aynı yazar Belkıs'ın Sagalassos'la da ilişkilendirildiğini belirtmektedir (II, 169). Onun Baalbek'teki varlığı için Petermann, *Reisen im Orient,* s. 315'e bakınız.
26. Piri Reis, *Ath. Mitth.*'in içinde, XXVII, 427.
27. Texier, *Asie Mineure,* II, 169; Hasluck, *Cyzicus,* s. 5, krş. s. 204; Piri Reis, *a.g.e.*
28. H. Barth, *Reise,* s. 79; burada bir kez daha "Kız Minaresi" (Tournefort, *Voyage,* Mektup XXI) ile "Belkıs Minaresi" arasında bir kararsızlık vardır.
29. Bu gelişmenin daha sonraki kısmının bir paraleli, Kilikya'da göze çarpan Şahmeran Kalesi veya yerel Türkçede söylendiği şekliyle, Yılanlar Kralı'nın asıl ikametgâhı varsayılan Yılan Kalesi'dir (Hacı Kalfa [Kâtip Çelebi], *Djihannuma,* Çev. Armain, s. 662; Menasık-ilHac, Çev. Bianchi, *Rec. de Voyages*'ın içinde, II, 102; Langlois, *Cilicie,* s. 469; Davis, *Asiatic Turkey,* s. 73 vd.; Cuinet, *Turquie d'Orient,* II, 43, 93; H. J. Ross, *Letters from the East,* s. 283). (a) Kilikya'nın bir zamanlar ortaçağa ait Ermeni krallığının parçası ve (b) Semiramis'in (Şah Miranı) [Şamiram] Ermeni folklorunda önemli bir figür olduğu gerçeklerini dikkate aldığımızda (Tozer, *Turkish Arm.,* s. 349 vd., Boré, *Arménie,* s. 75, Scott-Stevenson, *Ride through Asia Minor,* s. 273'e bakınız), Şahmeran'ın Şah Miram'ın (Semiramis), tıpkı Balkız-Belkıs ilişkisinde olduğu gibi çarpıtılmış bir biçimi olduğu muhtemeldir.

LX
Modern Kudüs Geleneği

Kudüs, bizim dönemimize ve kesinlikle geçen yüzyılın altmışlı yıllarına [1860'lar] kadar her hafta Müslümanların cuma günlerindeki öğle namazı sırasında kapılarını resmen kapatmıştır.[1] Surların dışına yapılmış sabah gezilerinden dönen birden fazla turist, nahoş şekilde şaşkınlık yaşamış ve olağan trafiğin tekrar başlaması için kapalı kapıların önünde beklemek zorunda kalmıştır. Bu ilginç gelenek, Türklerin tarafında herhangi bir dini tereddütten değil, haftanın bugününde ve bu saatte bir Hıristiyan ordusunun kente baskın yapacağını haber vermiş bir kehanet iddiasından dolayı ortaya çıkmıştır. Bu batıl itikadın, Türk imparatorluğunda iyi kötü genel eğilimi temsil ettiği anlaşılmaktadır ve başlangıcı on altıncı yüzyılın ikinci yarısına kadar götürülebilir. 1575'te yazan Batılı bir seyyah Dr. Rauwolff,[2] Türklerin, iktidarlarını, başlangıcından bin yıl sonra kaybedeceklerine inandıklarını söylemektedir. Bininci yılları birkaç yıl sonrasına geldiğinden (1592-1593), bu sırada Hıristiyanlardan büyük korku duymakta ve bayramları sırasında kentlerinin ve kamu binalarının kapılarını erken kapatarak, Hıristiyanların baskınına karşı tedbir almaya çalışmaktaymışlar.

Daha sonra, kent kapılarını Cuma namazı sırasında kapatma geleneği de Rodos'ta birçok seyyah[3] ve Tanca'da da Roman [Çingene] araştırmacı Borrow[4] tarafından kayda geçirilmiştir. Kudüs'teyse on yedinci yüzyılın başlangıcından daha eskiye götürülememektedir[5] ve daha önceki çok sayıdaki hacının bu konuya ilişkin sessizliği bundan önce va-

---

1. Krş. E. Robinson, *Palestine*, I, 356; Saulcy, *Voyage en Tere Sainte*, s. 295; Tobler, *Topogr. von Jerusalem*, I, 147; Thévenot, *Voyages*, II, 653.
2. Ray'in *Voyages*'ı, I, 311: Yukarıda s. 721'de (Böl. LVII) eksiksiz şekilde alıntılanmıştır
3. Jowett, *Christian Researches*, s. 416; Turner, *Tour in the Levant*, III, 17; C. B. Elliott, *Travels*, II, 175.
4. *Bible in Spain*, s. 332: Krş. Drummond Hay, *Marokko*, s. 4 vd. İskenderiye'de Türkler geceleri ve Cuma namazı sırasında Frenk tüccarlarının *fondic*'lerini kapatır (De Breves, *Voyages*, s. 235). Shaw (*Travels to Barbary*, I, 402) bu uygulamanın tüm Türk bölgesine özgü olduğunu söylemektedir.
5. Tobler, *Topogr. von Jarusalem*, I, 147, Troilo (1666 - ?), s. 152'den alıntı.

rolduğunu ihtimal dışı yapmaktadır. Gerçekten de bu fikrin başlangıç noktası muhtemelen Kudüs'ten ziyade Rodos'tur. Çünkü 1525'te, yani Hıristiyanların Rodos'u kaybetmesinden sadece üç yıl sonra sürpriz bir baskınla geri alınması için bir plan yapıldığı tarihsel bir gerçektir. Bu plan, Cuma namazları sırasında garnizonun güvenliğinin gevşediği fikrine dayanmaktaydı.[6] Diğer yandan, Kudüs'te, bu nispeten yeni olan haftalık tehlike saati geleneği, sık sık olduğu gibi, muzaffer Hıristiyan ordusunun yazgısının bir gün kente geleneksel yerden, yani Tapınak alanındaki Altın Kapı'dan[7] girmek (burası sadece Mesih'in muzafferane şekilde girdiği değil, Hakiki Haç'ı İran seferinde geri almış muzaffer Bizans İmparatoru Heracleios'un da girdiği yerdir) olduğunu ileri süren, başlangıçtaki bağımsız fikirle birleştirilmiştir.[8]

Altın Kapı yüzyıllar boyunca duvarla örülü kalmıştır.[9] Muhtemelen bir kendini yineleyen döngüler teorisine göre, bir Müslüman fatihin fethettiği kente girdiği kapıyı kapatması tahminen düşman bir gücün daha sonra aynı operasyonu, yıldızlar böyle bir girişim için bir kez daha uygun olduğunda tekrarlamasının önüne geçmek içindir.[10] Buna dair tarihsel örnekler 1522'de Rodos'un[11] ve 1638'de Bağdat'ın[12] fetihlerinde görülmektedir. Doğu'da başka bir yerde kent kapılarının kalıcı şekilde kapatılması, doğru veya yanlış, yaygın olarak bu batıl itikatla ilişkilendirilmektedir.[13] Örneğin, Rum geleneği, Bizans İstanbul'unda Altın Boynuz'un [Haliç] aynı nedenle kapatıldığını kabul etmektedir.[14]

Rauwolff'taki pasajdan Türk kentlerinin kapılarının cuma günleri kapatılmasının nedeninin münferit bir saldırı endişesinden değil, Müslüman güçlerin başına Müslüman çağının birinci yılına karşılık

---

6. Torr, *Rhodes*, s. 33.
7. Thévenot, *Voyages*, II, 653; Maundrell, der. Wright, s. 173; Goujon, *Terre Sainte*, s. 122 (Fransız imparatoru fethedilmiş Kudüs'e buradan girecektir); Pierotti, *Légendes Racontées*, s. 35 (Batı'nın bir kralı girecektir).
8. I. Burton, *Inner Life of Syria*, s. 371.
9. De Breves, *Voyages*, s. 158; d'Arvieux, *Mémoires*, II, 214; Thévenot, *a.g.e.*; Tischendorf, *Terre-Sainte*, s. 189. Lady Burton (*a.g.e.*) buranın 713 yıldır kapalı olduğunu söylemektedir; Tobler'ın *Topogr. von Jerusalem*'de, II, 994'te alıntıladığı *Citez de Hierusalem* (1187) kapının daha o sırada duvar örülerek kapatılmış olduğunu söylemektedir. Williams (*The Holy City*, I, 152) buranın Ömer tarafından kapatıldığını söyleyen geleneği kaydetmiştir. Paskalya'dan önceki Pazar günleri ve Kutsal Haç'ta geçici olarak açılmasıyla ilgili olarak aşağıda s. 753 (Böl. LX), n. 6'ya bakınız.
10. Krş. 1806'da İran elçisinin durumu yukarıda s. 203 (Böl. XIV), n. 5'te alıntılanmıştır.
11. Belabre, *Rhodes of the Knights*, s. 64.
12. Niebuhr, *Voyage en Arabie*, II, 240.
13. Türkler aynı sebeple Şam'da bir kapıyı duvar örerek kapatmıştır (Thévenot, *Voyages*, III, 49: Porter, *Damascus*'da kapının bir görüntüsü vardır). Kahire'de belli bir kapı da, burayı hiçbir zaman kullanmayan Moharnmed [Mehmet] Ali için uğursuzdu (Mills, *Three Months*, s. 53).
14. Polites, *Paradosis*, s. 669.

gelen (M.S. 1592-1593) daha genel bir felaket endişesinden dolayı olduğu açıktır ve bu fikrin Rodos'la başlamak üzere bu anlamda geliştirildiği muhtemeldir. Kudüs'te Altın Kapı'nın daha Haçlılar zamanında duvarla örülerek kapatıldığı anlaşılmaktadır,[15] her ne kadar geçici olarak yılda iki kez Paskalya'dan önceki pazar günü ve Kutsal Haç[16] (ilki Mesih'in[17] ikincisi Heracleios'un[18] girişlerini anmaktadır) bayramları için açılmaktaydıysa da. Fakat Türklerin saldırıya uğrama endişesi, onların bu vahim saat sırasında kalıcı olarak kapatılmış kapının içinde özel tedbir almalarını gerektirecek kadar gerçektir.[19]

Bir bakıma gecikmiş bir kehaneti yerine getirdiği düşünülebilecek bizim askerlerimiz, Kudüs'e, savaştan önce arabasıyla istasyondan gelen her ziyaretçinin kullandığı sıradan Yafa veya El-Halil kapısından girmiştir. Dolayısıyla, "kehanetin" son zamanlarda yapılmış birçoğundan daha başarılı olmadığı (her ne kadar eklemek gerekirse, daha az da değildir) görülmektedir.

---

15. Joannes Wirziburgensis (1165 civarı: Tobler, *Descr. Terr. Sanct. ex saecc. VIII, IX, XII, XV,* s. 128'de alıntılanmıştır) Paskalya'dan önceki Pazar ve Kutsal Haç hariç "lapidibus obstructa" olduğunu söylemektedir. Benzer şekilde, Ludolf von Suchem (*De Itinere* (1350 civarı), s. 76) "semper clausa" olduğunu söylemektedir ama Paskalya'dan önceki Pazar geçit törenini anlatmaktadır. Meggen (1542), Villinger (1565), Fürer (1566) ve Lussy'e (1583) göre (hepsi Tobler, *Topogr. von Jerusalem*, I, 156'da alıntılanmıştır) burada on altıncı yüzyılda ahşap kapılar vardır.

16. 14 Eylül.

17. Mesih'in Kudüs'e tekrar Cuma namazı sırasında Altın Kapı'dan gireceğini ileri süren batıl itikattan, Tobler, *Topogr. von Jerusalem*, I, 156'ya göre Quaresimus (1616-26), Troilo (1666-?) ve Chateaubriand (1806) tarafından bahsedilmiştir. Petachia (Çev. Carmoly, *Nouv. Journ. As*'ın içinde, VIII, 1831, s. 404) onun dönemindeki Yahudilerin, *Séchinah*'ın bu kapıdan çıkarak sürgüne gittiği ve bir gün muzaffer bir şekilde aynı kapıdan geri geleceğine dair bir gelenekleri vardır: Bu geleneğe destek olarak *Zech.* XIV, 4 ve *Is.* LII, 8'i alıntılamaktadır.

18. Burton, *Inner Life of Syria*, s. 371: Tobler, *Descr. Terr. Sanct. ex saecc. VIII, IX, XII, XV,* s. 128 (Joannes Wirziburgensis).

19. Pierotti, *Légendes Racontées*, s. 35: Tobler, *Topogr. von Jerusalem*, I, 146. Arapça fetḥ kökünün hem girmek hem de fethetmek anlamlarına gelmesi de efsanenin bu şekilde büyümesine katkıda bulunmuş olabilir.

LXI
Orijinal Metinler

I. BİR CAMİ OLARAK PARTHENON[1]

La Guilletiere, *Athenes Ancienne et Nouvelle*, s. 193 vd.
"Il n'y a pas quinze ans que le Temple de Minerve estoit une des plus celebres Mosquées du Monde. Elle avoit esté mise en reputation par les Derviches, qui sont des Religieux Turcs; Et avant que le grand Vizir ... irrité des fraudes qu'ils faisoient dans la Religion Mahometane les eust chassez de l'Europe pour les renvoyer à Cogna, lieu de leur institution, on ne faisoit point d'estat d'un de ces Religieux s'il n'avoit este en pelerinage a la Mosquée d'Athenes. Ces sortes de Pelerins avoient defigure le dedans du Temple par une quantité de morceaux de taffetas, et de vieilles escharpes qu'ils avoient arborees de tous costez. II n'y avoit pas jusqu'à leurs Devots . . . qui n'attachassent aux murailles quelque petite Banderolle mi partie de rouge, & de jaune, & quelquefois de jaune & de vert . . . Enfin on y attachoit quelque curiosite qu'on avoit apportée des pays estrangers, & un Artisan Turc qui avoit fait quelque chef d'oeuvre de son art, le venoit estaler le long des murailles. Ce grand attirail d'offrandes en est presque banny."

"Minerva Tapınağı daha on beş yıl önce dünyanın en meşhur camilerindendi. Türk din adamları olan dervişler tarafından şöhrete kavuşturulmuştu. Muhammed dininde yaptıkları çarpıtmalardan dolayı öfkelenen (...) vezir-i azamın onları Avrupa'dan merkezleri olan Konya'ya sürmesinden önceki dönemlerde, bu din adamları arasından Atina Camii'ne ziyarette bulunmayanlar ciddiye alınmazdı. Bir tür hac yapan bu kişiler, tapınağın içini büyük miktarda tafta parçalarıyla ve her tarafa astıkları eski tülbentlerle bozmuşlardı. İçlerindeki sofulardan da (...) duvarlara bir parçası kırmızı ve sarı, bazen sarı ve yeşil kumaşçıklar asmayan yoktu. Ayrıca, yabancı ülkelerden getirilen ilginç eşyalar oraya konurdu. Bir Türk zanaatkâr da oraya sanatının şaheserlerinden birini yapmış, bunu duvarlar boyunca yaymıştı. Bu çok sayıda adak artık oradan tamamen çıkarıldı."

1. Açıklama için s. 14.

II. LAMPEDUSA ÜZERİNE PARÇALAR[2]

(a) Thévenot, *Travels* (1656), s. 271.

"Hiçbir şey üretmeyen bir adadır ve sadece ada tavşanlarının yaşadığı bir yerdir: Fakat iyi suyu ve iyi bir limanı olduğundan, gemiler taze su ikmali için burada dururlar.

Bu adada, içinde Kutsal Meryem'in bir tasviri olan ufak bir şapel vardır; burada karaya çıkan Hıristiyanlar ve kâfirler buna büyük saygı gösterirler ve buraya gelen her gemi buraya bir hediye bırakır; bir kısmı para, diğerleri peksimet, zeytinyağı, şarap, barut, mermi, kılıç, tüfek ve kısacası ufak miktarlarda bile kullanılabilecek her türlü şey ve biri bunlara ihtiyaç duyduğunda alır ve yerine para veya başka bir şey bırakır. Bunu Hıristiyanlar kadar Türkler de uygular ve hediyeler bırakırlar. Paraya gelince onunla hiç kimse ilgilenmez ve Malta kadırgaları yılda bir kez buraya gelip burada sunakta buldukları parayı alıp Sicilya'daki bizim Trapano'nun Hanımı'na götürürler. [Mürettebattan biri Hz. Meryem'den çaldığı için buradan ayrılamayan bir geminin öyküsü anlatılır.] … Bu yerde, Meryem Anamızın müdahalesiyle birçok mucize gerçekleştirilmiştir; bunlardan ne Hıristiyanlar ne de Türkler fazla şüphelenir."

(b) Sir Dudley North (1680), R. North, *Lives of the Norths*, II, 160 vd.

"Lampedusa'nın boş olduğunu söylerler ve üzerinde sadece tonozlu bir bina veya bir kilise varmış; bir tarafında Hıristiyanlar için bir sunak varmış ve Türklerin bağışları için de başka bir yer varmış ve dolayısıyla herkes tarafından kutsal kabul edilmekteymiş. Bu binanın içinde her zaman denizciler için gerekli eşyaların bulunduğu söylenmektedir; her türlü kıyafet, halat, peksimet vb. ve türlü türlü paralardan ibaret bir hazine, her ne kadar miktar fazla değilmişse de. Buraya gelen herkesin bulduklarından ve ihtiyaç duyduklarından yararlanması yasalmış ama başka durumlarda eş derecede yararlı olacak başka eşyalar bırakmaları gerekmekteymiş; para veya mal. Eğer bunu yapmazlarsa, hiçbir şekilde adadan ayrılamadıkları, sabit bir şekilde oldukları yerde kaldıkları, iyi rüzgâr bulamadıkları söylenir. Bu yüzden, buraya ne zaman korsan gemileri veya kadırgaları gelirse, içleri yasa tanımayan birçok ipsiz sapsız tiple dolu olduğundan, gemiyi yöneten kaptan, yanlış bir davranışta bulunmamaları için bu kişilerle birlikte daha düzgün birini gönderirmiş; yoksa rüzgârların gazabına uğramaktan korkarmış."

---

2. Açıklama için s. 46.

(c) Sieur Dumont, *Nouveau Voyage du Levant*, 1696, p. 224.

"II y a dans cette Ile une petite Chapelle dediée à la Vierge, dans laquelle il y a un Autel, & tout auprés un cercueil, avec un turban au dessus, & on apelle cela le Tombeau de Mahomet. Les Turcs & les Chrêtiens ont une si grande devotion a cette Chapelle; qu'il n'y passe jamais ni des uns ni des autres, sans y faire quelque ofrande soit d'argent, soit de vivres ou autre chose; nous y trouvâmes dessus deux grosses pastaiques fraiches, un sequin d'or, des aspres d'argent, & quelque petite monnoye de Malthe, que notre Capitaine augmenta d'une piece de trois sols & demi de France. Nôtre nocher me dit que tout ce qu'on métoit là, etoit pour le secours des pauvres Esclaves, qui se sauvoient souvent de Malthe ou d'Afrique par cet endroit, & devenoit si sacré & miraculeux; que si quelqu'un qui ne seroit pas esclave, avoit pris quelque chose sur cet Autel, il ne pouroit jamais sortir de l'Ile."

"Bu adada Bakire Meryem'e adanmış bir küçük şapel vardır. Bunun içinde bir sunak vardır, bunun da hemen yakınında üzerinde bir sarık bulunan bir sanduka vardır. Buna Muhammed'in mezarı derler. Türkler ve Hıristiyanların bu şapel için büyük bir hürmeti vardır; para, yiyecek ya da başka bir şey hediye etmeden geçmezler. Biz bunun üstünde iki büyük taze karpuz, bir altın para, gümüş kuruşlar ve küçük bir Malta parası bulduk. Kaptanımız bunlara üç buçuk Fransız lirası ekledi. Dümencimiz, oraya bıraktığı her şeyin zavallı kölelerin kurtuluşu olduğunu söyledi. Bunlar çoğunlukla Malta'dan ya da Afrika'dan buraya kaçıyordu. Burası öyle kutsal ve mucizeli bir yer olmuştu ki, köle olmayan biri bu sunaktan bir şey alsa hiçbir zaman adadan çıkamazdı."

(d) J. Otter, *Voyage en Turquie* (1734), II, 371 vd.

" 'L'Isle n'a point d'autre habitation qu'un Hermitage, ou l'on voit une petite Chapelle dédiée à la sainte Vierge, & le Tombeau d'un Murabit nommé Beni Mubarek, l'un & l'autre taillés dans le roc. 758"

"Cet Hermitage appartient aujourd'hui à un Pretre Maltois, qui dessert la Chapelle. II a aussi soin de tenir la grotte du tombeau bien propre, & d'y faire brûler une lampe. Ce n'est même qu'à cette condition qu'il y est souffert par les Turcs & par les Barbaresques, comme il paroit par des Patentes accordées a l'Hermite par un Capoudan Pacha, et par les Begs d'Alger & de Tripoli ... Les vaisseaux qui y relâchent en assez grand nombre laissent tous quelque chose à l'Hermite, soit en argent, soit en provisions. Frère Antoine m'avoua même qu'il arrivoit

souvent que de bonnes ames Mahométanes, attirées par la dévotion au tombeau de Beni Mubarek, laissoient des aumônes pour Pentretien de sa lampe."

"Adada bir münzevi evinden başka yerleşim yeri yoktur. Burada Bakire Meryem'e adanmış küçük bir şapel vardır, ayrıca Beni Mubarek adlı bir Murabit'in mezarı vardır, her ikisi de kayaya oyulmuştur."

"Bu münzevi evi günümüzde şapelde hizmet varen bir Maltalı rahibe aittir. Mezar mağarasını temiz tutmaya ve orada bir lamba yakmaya özen gösterir. Böylece Türkler ve Berberiler ona göz yumar, Kaptan Paşa'nın ve Cezayir ile Trablus beylerinin verdiği beratları vardır... Buraya demirleyen çok sayıda gemi, münzevi keşişe ya nakdi olarak ya da ayni olarak olarak bir şey bırakır. Rahip Antoine bana, Beni Mübarek mezarı için gelen iyi Müslümanların da mezarın kandili için sadaka bıraktıklarını söyledi."[3]

(e) Pococke, *Description of the East* (1737), II, II, 183.

"[Lampedusa] gerçekten de bir Hıristiyan keşişe ve bir dervişe veya Türk münzevisine aitti ve ikmal için hem Hıristiyanlara hem de Türklere hizmet ederdi; arada, her iki tarafın da diğer dinin üyeleri tarafından zarar görmemesine dair bir anlaşma söz konusuydu. Derviş yakınlarda öldükten sonra Müslüman korsanlar adada ne varsa el koymuş ve Hıristiyan'ı da esir alarak götürmüşler. Bunun üzerine Fransız konsolosu büyük bir şikâyette bulunarak esirin geri verilmesini talep etmiş."

(f) Egmont ve Heymann, *Travels*, I, 63.

"Tek sakini, Clement olarak adlandırılan ve bir mağarada keşiş gibi yaşayan Fransız bir papazdır; bunu muhtemelen yıllarca yapmış olduğu korsanlığa karşılık bir kefaret olarak yapmakta, bu dönemi sırasındaki yanlışlarını telafi etmeye çalışmaktadır. Erzakının bir kısmını bir tekneyle Malta'dan temin eder, her ne kadar burada mola veren bir teknenin ona uğramaması çok nadirse de. Ayrıca kendisine bir bahçe yapmış, bir sunak oluşturmuştur; bu sunakta, mucizevi olduğu varsayılan bir Bakire Meryem heykeli önünde Hıristiyanlığın başlıca ayini-

3. Keşişten Ariosto bahsetmektedir. *Orlando Furioso*, XLIII, CL vd.'de adadan Hıristiyanlar ile Sarazenler [Müslümanlar] arasında bir savaş alanı olarak bahsetmektedir. *A.g.e.*, XLI, I vd.'de Biserta'ya gitmekte olan Roger'ın nasıl onu vaftiz etmiş bir keşişin yaşadığı boş bir adaya düştüğünü anlatmaktadır. Bununla beraber, adaya hiçbir zaman bir isim verilmemiştir. XLIII, CLXXXVII vd.'de Ariosto, keşiş ve adanın Sicilya'ya yakın olduğunu belirtmektedir.

ni yerine getirir. Bu limana yakın bir yerde, Müslümanlar arasında çok meşhur olan bir Türk ereni gömülmüştür; buradan geçen Müslümanlar hiçbir zaman dualarını eksik etmez.

III. MAMASUN ÜZERİNE PARÇALAR[4]

(a) Pharasopoulos, *Ta Sillata* (Sille), 1895, s. 74.

Μαμασός... ἐνταύθα διατηρεῖται .... ὁ ναὸς τοῦ ἁγίου Μάμαντος λελατομημένος ἐν βράχῳ καὶ περιέχων τὰ λείψανα τοῦ προμνημονηθέντος ἁγίου, ὧν τεμάχια τινα ἐπηργυρωμένα φέρουσι γράμματα Ἀρμενικά. ἐπίσης ὑπάρχει καὶ ἀργυρὰ θήκη, ἐν ᾗ εὑρίσκεται ἓν ὠλένιον καὶ ἓν κερκιδικὸν ὀστούν. Ὑπάρχει δὲ καὶ ἓν ἀργυροῦν περιλαίμιον, δι' οὗ περιβάλλουσι τοὺς λαιμοὺς αὐτῶν, οἱ κατὰ καιροὺς πρὸς ἴασιν ἐρχόμενοι ἀσθενεῖς.

Ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ταύτῃ Χριστιανοὶ καὶ Ὀθωμανοί, ἐν ἀπιστεύτῳ καὶ πρωτοφανῆ (sic.) ἁρμονίᾳ ἐκτελούσι τὰ θρησκευτικὰ αὐτῶν καθήκοντα ἑκάτεροι κατὰ τὰ νενομισμένα. Εὑρίσκονται δὲ ἐν αὐτῇ ἐννέα εἰκόνες παριστῶσαι τὸν ἅγιον Μάμαντα, τοὺς ἁγ. Κωνσταντῖνον καὶ Ἑλένην καὶ τὴν Θερμήτορα.

Yani "Mamasos'ta kayaya oyulmuş ve içinde azizin kalıntılarının bulunduğu bir Aziz Mamas Kilisesi vardır. Bunların bir kısmı gümüşle kaplanmış olup üzerlerinde Ermenice harfler vardır. Ayrıca içinde bir kol ve bir incik kemiğinin bulunduğu kutsal emanet sandığı ve ara sıra buraya şifa bulmak için gelen hasta insanların boyunlarına takılan bir gümüş kolye vardır.

Bu kilisede hem Hıristiyanlar hem de Türkler kendi usullerine göre ve şaşırtıcı bir şekilde minimum sürtüşmeyle dini görevlerini yerine getirir. İçinde Aziz Mamas, Aziz Konstantinos ve Azize Helena ve de Bakire'yi temsil eden dokuz resim (ikona) vardır."

(b) Levides, *Αι εν Μονολίθοις Μοναί της Καππαδοκίας* [*E en Monolithi Mone tis Kappadokias* (Kapadokya'nın Kaya Manastırları)], s. 130 vd.

" Ἐν τῇ δύο ὥρας ταύτης Ἀκ Σαραΐ ἀπεχούσῃ κώμῃ Μαμασήν σῴζεται ἐκκλησία τιμωμένη ἐπ' ὀνόματι τοῦ ἁγίου Μάμαντος καὶ τοῦ ἁγίου Κωνσταντίνου ἀρχαία λελατομημένη ἀνήκουσα εἰς Μοναστήριον ἠρειπιωμένον, ὅπερ οἱ πέριξ χριστιανοὶ θέλοντες νὰ ἀνακαινίσωσιν

4. Açıklama için s. 44.

ἔκτισαν περὶ τὴν ἐκκλησίαν οἰκήματα τινα εἰς κατοίκησιν των δὶς τοῦ ἔτους, τῇ ιε΄ Αὐγούστου καὶ κα΄ Μαΐου ἐκ Καρβάλης, Ἀρχελαΐδος καὶ Νεαπόλεως ἐρχομένων προσκυνητῶν. ὁ νεωκόρος τοῦ ναοῦ τούτου εἶνε τοῦρκος, δεικνύει δὲ ἐντὸς κιβωτίου λείψανά τινα, ἅτινα εὑρέθησαν αὐτόθι καὶ λέγεται ὅτι εἰσὶ τοῦ ἁγίου Μάμαντος. Ὅτι μὲν δὲν εἶνε τοῦ αγίου Μάμαντος δηλοῦνται, etc... εἰσὶ δὲ οὐχὶ ἑνός, ἀλλὰ δύο ἢ καὶ τριῶν ἁγίων λείψανα."

Yani "Ak Serai'dan [Aksaray] iki saatlik mesafedeki Mamasin Köyü'nde kayaya oyulmuş ve Aziz Mamas'a adanmış eski bir kilise muhafaza edilmiştir. Şimdi harap hale gelmiş bir manastıra aitmiş. Çevredeki Hıristiyanlar restore etmeyi düşünmektedir. Kilisenin yanına, yılda iki kez (15 Ağustos ve 21 Mayıs)[5] Karvala, Ak Serai ve Nevşehir'den gelen hacıları karşılamak için bir bina inşa etmişlerdir. Kilisenin koruyucusu, bazı emanetleri bir kutunun içinde teşhir eden bir Türk'tür. Bunlar burada bulunmuştur ve Aziz Mamas'a ait oldukları söylenmektedir ama Caesarea'yla [Kayseri] ilgili bölümde bu azizin şehitliği üzerine söylediklerimizden dolayı ona ait olmadıkları bellidir. Bundan başka, bunlar bir değil, iki veya üç azize ait kalıntılardır."

(c) Carnoy ve Nicolaides, *Traditions populaires de l'Asie Mineure*, s. 192 vd.

"Le couvent de Saint-Mamas était, il y a longtemps, bien longtemps, une maison en ruine où un Ottoman serrait de la paille. Or, un jour, le feu prit de lui-même dans la masure et consuma toute la paille. Le Turc ne comprit rien à ce prodige qui se renouvela plusieurs fois.

De guerre lasse le propriétaire fit une étable de la maison ruinée, et y enferma ses bestiaux. Le lendemain, un de ses animaux mourut: le surlendemain, ce fut un autre; puis un troisième, un quatrième, jusqu'au dernier.

L'Ottoman, qui était un homme pieux, souponna quelque mystère. II fit des fouilles dans le sol de la masure et découvrit d'abord une église grecque, puis les reliques de saint Mamas. Le propriétaire fit de l'etable un lieu de pelerinage, moitie mosquee, moitie eglise. Mamaçon-Teguessi –couvent de Mamas– se trouve dans un petit village turc."

"Aziz Mamas Manastırı uzun, çok uzun zaman önce bir Osmanlı'nın saman balyaladığı, harabe halinde bir evdi. Günün birinde burada

5. Hz. Meryem'in Göğe Kabulü ve Aziz Konstantinos. Aziz Mamas 2 Eylül'de anılır.

kendiliğinden bir yangın çıktı ve samanı yok etti. Türk, birçok defa tekrarlanan bu olayı anlayamadı.

Bitkin düşen mal sahibi, harabe halindeki evi ahıra çevirdi ve hayvanlarını oraya kapattı. Ertesi gün hayvanlarından biri öldü. Bir sonraki gün bir diğeri öldü, daha sonra üçüncüsü, daha sonra dördüncüsü. Hepsi ölene kadar bu devam etti.

Osmanlı, dindar bir adamdı. İşin içinde gizemli bir şey olduğundan şüphelendi. Zemini kazdı ve orada önce bir Rum kilisesi, daha sonra da Aziz Mamas'ın mukaddes emanetlerini buldu. Ev sahibi ahırı bir hac yerine çevirdi; bunun yarısı cami, yarısı kiliseydi. Mamas'ın Tekkesi -Mamas Manastırı- küçük bir Türk köyünde bulunur."

IV. ESKİ BABA [BABAESKİ] ÜZERİNE PARÇALAR[6]

(a) S. Gerlach (1578), *Tage-Buch,* s. 511.

"Es vor dem Dorff daraussen eine alte Griechische Kirche hat, darinnen vor Zeiten St. Niclaus Bischojf gewesen. Die ist jetzunder gleich wie ein Spital der Türckischen Mönch und Heiligen, welche nun darinnen wohnen. Vor derselben heraussen an der Mauren hangen viel Schaffs-Felle, die sie iiber sich nehmen, wann sie aussgehen. In der Kirchen drinnen ist zur rechten Hand ein Ort mit einem Gegitter von der andern Kirchen unterscheiden, da an der Wand einander nach herumb hangen ein Hauffen Rösenkrantz von schwartzem Holtz: eine Stangen von einem Fahnen, wie sie die Arabische Bettler tragen: Ein ubergiildtes Straussen Ey: Ein grosser Buzigan: Ein Bischofs Hut, in der Mitte gleich, und ein Rosen-Krantz dabey: recht unter diesem ist es zugerichtet wie ein Bettlein, zu dessen Flissen 5. Leuchter stehen, und wieder eine Stange wie der Arabischen Bettler, in der Mitten dieser Leuchter brennet ein ewiges Liecht. Neben dem Bischoffs- Hut hanget an der Wand ein grosser eiserner Pfeil) ein iiberaus grosser Bogen, des Alibides holtzernes Schwerd, zween holtzerne Colben, eine Tartschen,3 ein Danlein und Hirschhorn, endlich 4. Hirschfusse. Diese Waffen, sprechen die Turcken, habe St. Niclaus gefiihret: Die Griechen aber sprechen, die Türcken habens nur hinein gehanget. Heraussen ist die Kirche mit schlechten Deppichen bedeckt, als ob stats etliche Schneider da waren: An der Wand stehen Arabische Schriften."

"Köyün dışında piskopos Aziz Nikola zamanından kalma eski bir Yunan kilisesi mevcuttur. Şimdi bu kilise içinde Türk rahip ve keşişlerin yaşadığı bir hastane gibi kullanılmaktadır. Kilisenin duvarlarında bu

6. Açıklama için s. 54 vd.

insanların dışarı çıktıkları zaman üzerlerine attıkları koyun postlarının asıldığı bir duvar bulunmaktadır. Kilisenin içinde sağ tarafta ise parmaklıklarla kilisenin geri kalanından ayrılan bir bölümün duvarında ise sırayla siyah ahşaptan yapılma bir gül çelengi, aynı Arap dilencilerinin taşıdıklarına benzer bir sancak sırığı, bir demet taze çiçek, büyük bir buzigan[7], tam ortada bir piskopos başlığı ve hemen yanında bir gül çelengi bulunmaktaydı. Bunların altında sağ tarafta ise ufak bir yatak ve beş adet şamdan, yine Arapların taşıdıklarına benzer bir sırık ve bu şamdanların ortasında ise ebedi bir ışık hep yanmaktaydı. Duvarda, piskoposun başlığının yanında ise demirden bir ok, devasa bir yay, Alibides'in tahta kılıcı, iki adet ahşap dipçik, bir kalkan, bir geyik boynuzu ve son olarak da dört adet geyik bacağı asılmıştı. Türkler bu silahların Aziz Nikola'ya ait olduğunu ileri sürerken Yunanlar ise bu silahları Türklerin buraya astığını söyler. Kilise bir çok terzinin elinden çıkmışa benzer kötü halılarla kaplıdır. Duvarda ise Arapça yazılar bulunmaktadır."[8]

(b) Robert Bargrave, *Travels* (1652), Bodleian Codex Rawlinson, C. 799, f. 50 *vso*.

14 Eylül (1652). Baba Saltık (Baba Sarı Saltık) olarak adlandırılan bir kasabaya geldik. Adını orada bulunan Türkler tarafından bu şekilde ama Rumlar tarafından Aghios Nikolaos olarak adlandırılan bir şapelden almaktadır; burada bir Xtian [Hıristiyan] azizinin gömülü olduğu söylenmektedir ve bu öykü ona aittir: Türkler buraları ilk defa fethettiklerinde, çeşitli kereler bu şapeli yakmaya çalışmışlar ama bu girişimleri mucizevi şekilde engellenmiş; bu yüzden buradaki azizin kısmen Müslüman (onların dini) olduğu sonucuna varmış ve onu bugüne kadar sahiplenmiştirler. Bugün buraya, içeride sürekli yanan bir lamba tutan bir derviş kadın bakmaktadır ve burası bir tekke olarak adlandırılmaktadır.

(c) Covel, *Diaries* (1675), der. Bent, s. 186.

"Yaşlı bir Türk burayı (Bobbas-cui) [Babaeski] Hıristiyanlardan almıştır ve ondan dolayı burası şimdi, baba anlamında kullanılan yaygın ve günlük konuşmalarda her yaşlı adama verilen bobba [baba] ismiyle adlandırılmaktadır. Burada Rumların anısını yaşatan veya binalarından geride kalmış yegâne yapı Aziz Nikolaos Kilisesi'nde gömülüdür. Bir ibadet yerine dönüştürülmüştür ve sıradan halk arasında

7. Bosdaghan [Bozdoğan] (Türkçe) = gürz.
8. Yuvarlak kalkan.

büyük bir aziz olarak kabul edilir. Bu kabri görmeye gittiğimizde başka bir yaşlı Türk'le tanıştık; üç tane mum getirmiş ve bunları buraya bakan ve burayı yabancılara gösteren yaşlı bir kadına vermişti. Bize, sıkıntı anında bir söz verdiğini söyledi. Yaşlı kadınsa bize şöyle dedi: Evet, oğullarım, bir tehlikede olduğunuzda bu iyi kutsal adama dua ediniz, size muhakkak yardım edecektir. Bunun üzerine yaşlı Türk, "Ayıp, kız kardeş." diyerek konuşmaya dahil olmuştu: "Boş yere günah işleme, çünkü o da bizim gibi ölümlü ve günahkârdı. Sadece Tanrı her şeyi yapar, o ise hiçbir şey yapmaz ama Tanrı onun hatırına sonunda bizi duyar." Türk ilahıyla ilgili bu nokta da böyle sona erdi. Bu kilise tam olarak durmaktadır. Küçük ama epey güzeldir; neredeyse aynı Ayasofya'nın formundadır; ana yapının üzerinde büyük bir kubbe vardır ama dış duvarı içe doğru çukurdur."

V. BALÇIK'TAKİ HAFIZ HALİL TEKKESİ ÜZERİNE PARÇALAR[9]

(a) Jirecek, *Bulgarien* (1891), s. 533.

"Von den sechs und zwanzig Derwischen, die Kanitz 1872 hier fand, ist nur ein Einziger übrig. Der Heilige dieses Klosters ist ein merkwiirdiger utraquistischer Mann; den Türken gilt er als Akjazyly-Babá, den Christen als St. Athanas und wird von Christen und Mohammedanern besonders zur Entdeckung von gestohlenem Vieh angerufen. Vor dem Krimkrieg soil er nur das Vieh der Musulmanner beschützt haben, aber seitdem fanden die schlauen Derwische Wege ihn auch den Christen genehm zu machen. Im Jahre 1883 wurden die Geschenke fiir jede der beiden Personen des Patrons besonders gesammelt und das christliche Geld zu einem Schulbau in Balcik verwendet. Jetzt hat die Kirche diesem Doppelcultus ein Ende gemacht, dem wir bald in einer zweiten, vielleicht aheren Gestalt begegnen werden. Das 'Tekke' selbst ist ein thurmartiges Siebeneck aus schonen Quadern mit starkem Echo im Innern; das Grab des Heiligen ist ein niedriger dachformiger Sarkophag mit einer griinen Decke, umgeben von Leuchtern und Lampen. Dabei liegen der Koran, die Schüssel, das Siegel (ein metallener durchlöcherter Deckel) und die Pantoffel des Akjazyly-Baba, in welchen Fieberkranke Rundgange um das Grab zu machen pflegen. Die Russen sollen 1828 den Schadel des Heiligen entfuhrt haben. Auf dem Hofe zeigt man unter einem Aprikosenbaum einen Stein, bei welchem Akjazyly-Babá badete oder nach der christlichen Legende St.

9. Açıklama için s. 91.

Athanas getodtet wurde. Gegeniiber liegt die malerische Ruine eines siebeneckigen Imarets (Gasthauses), auf dessen Hof hohes Gras mit Disteln und Klatschrosen wuchert und dessen Kamin Nachteulen bewohnen."

"Kanitz'in 1872'de burada bulduğu 26 dervişten şimdi bir tane kalmıştır. Bu manastırın azizi garip bir adammış. Türklere göre Akjazyly-Baba (Akyazılı-Baba), Hıristiyanlara göre Aziz Athanas olarak tanınır ve Hıristiyan ve Müslümanlara göre çalınmış hayvanların bulunması için çağrılırmış. Kırım Savaşı'ndan evvel Müslümanları hayvanlarını korunduğu söylenmiş ama kurnaz dervişler onun Hıristiyanlar tarafından da kabul görmesini sağlamışlardı.

1883 yılında patronun her iki tarafı için ayrı hediyeler toplanır, Hıristiyan paralar Balcık'ta bir okul yapımına kullanılırdı. Şimdi kilise bu çift kültüre bir son vermiş ama biz bu konuya daha sonra başka bir biçimde rastlayacağız. 'Tekkenin kendisi yedi köşeli dikdörtgen taşlardan yapılmış ve akustiği çok iyi olan kale gibi bir yapıdır. Azizin mezarı üstü yeşil bir örtüyle örtülmüş ve etrafında şamdan ve ışıkları bulunan bir lahittir. Yanında Kuran, anahtarlar, mühür (metalden delinmiş bir kapak) ve ateşli hastaların ayaklarına giyip mezarı etrafında dolaşmayı âdet edindileri Akjazyly-Baba'nın terlikleri durmaktadır. 1828'de Rusların azizin kafatasını kaçırdıkları söylenmektedir. Avluda Akjazyly-Baba'nın banyosunu yaptığı veya Hıristiyan efsanesine göre Aziz Athanas'ın öldürüldüğü bir kayısı ağacının altında bir taş gösterilmektedir. Karşısında iselunan ve ocağında baykuşların avlusunda yüksek otların arasında devedikenlerin ve gelinciklerin arasında bulunan ve geceleri baykuşların ikamet ettikleri resim kadar güzel bir imaretin (misafir evi) yıkıntıları bulunmaktadır."

(b) J. Nicolaos, *Η Οδησσός* (*İ Odissos*), s. 248 vd. (Çeviri).

"Balçık yolunda kentin [Varna] kuzeydoğusunda dört saatlik mesafede bulunan ve şimdi Çerkez mültecilerinin yaşadığı Tekke Köyü'nde, köye adını veren Tekke adında bir kilise vardır. Bu bir zamanlar Aziz Athanasios'a adanmış bir Hıristiyan kilisesiymiş; şüphesiz ilk başta Hıristiyanların elindeymiş. Şimdi Müslüman dervişlerinin elindedir. Köyün karşısındaki dik bir tepede tek başına durmaktadır; köy, ona komşu vadinin aşağı eteklerindedir. Mayıs ayının ikinci gününde, dindar Hıristiyanların Aziz Athanasios Yortusu'nu kutladığı günde, kent [Varna] halkı ve komşu köyler tarafından ziyaret edilir ve her yıl burada önemli bir *panegyris* [panayır] yer alır; çünkü kilisenin şifa veri-

ciliği ünlüdür ve her yıl buraya kalabalıkların gelmesini sağlar. Kilise her zaman açıktır ve isteyen herkes içeri giderek bir mum yakabilir. İçeride azizin, yarım metre yüksekliğinde mermerden yapılmış kabri vardır; üzerinde bir İncil ve lambalar ve yakınında taşla döşenmiş yerde de bir delik vardır. Herhangi biri hasta olduğu takdirde veya bir sakatlığı olduğunda, akrabaları tarafından azizin kabrine taşınır; yakınında bir çift kadın terliği vardır. Ardından derviş hasta kişiye burada geceyi geçirmekten korkup korkmadığını sorar: Eğer korkmadığını söylerse, derviş kapıyı kapatır ve hasta kişi kabrin yanında kalır veya orada uyur, sakat elini veya rahatsız ayağını yukarıda bahsedilmiş deliğe sokar ve bu uzvu şafakta iyileşmiş olur.

"Baldırı yaralanmış böyle bir hasta, ayağı delikte bütün gece orada kaldığını aktarmaktadır; derviş uyumak için evine gitmiş, hastaysa kapıları kilitlenmiş kilisede tek başına kalmış. Bütün gece boyunca ayağının şiddetli bir güç tarafından çekildiğini hissetmiş ve tamamen o delikten içeri çekileceğini sanmış. Gecenin karanlığında bir adamın sesini duyması veya daha doğrusu kilisenin taş döşeli tabanında durduğunu belirttiğimiz terlikleri sürüklemekte olduğunu duyması endişesini daha da artırmış. Zavallı adam, korkuyla büzülmüş ve ne olduğunu anlamak için bakma cesaretini göstermemiş, sadece dinlemiş. Ses, neredeyse sabaha kadar sürmüş. Sonunda, tüm bedeniyle toprağın altına çekileceğini düşünürken ve ne olursa olsun sonuna kadar dayanmaya karar vermişken, şafak vakti deliğin bulunduğu yerde uyuyakalmış. Sabah derviş kiliseyi açmış; doğaüstü bir ses veya bozukluk yokmuş. Hasta delikten ayağını çıkartmış ve tamamen düzeldiğini görmüş; ardından eve gidip tüm olanları anlatmış.

> "Kilisenin tedavi edici gücüne inanmayan Varnalı bir kadın, elini, rahatsızmış gibi görünerek deliğe koymuş; oysa elinde bir sorun yokmuş. Bütün gece derviş tarafından kapatılmış kilisede tek başına kalmış ve aynı deneyimi yaşamış; yani deliğe yerleştirdiği kolu karşı konulmaz bir güçle çekilmiş ve terlikleri yerde sürerek yürüyen ruhun çıkarttığı sesi duymuş. Ama sabahleyin kolunu delikten çıkartmak istediğinde bunu yapamamış ve kolu ancak bir grup köylünün gelip hep birlikte çekmesiyle çıkmış. Kadın bu deneyimden ötürü o kadar korkmuş ki, birkaç gün sonra ölmüş."

VI. TESALYA'DAKİ[10] BEKTAŞİ TEKKELERİ ÜZERİNE PARÇALAR[11]

ΠΡΟΜΗΘΕΥΣ, 1893, no. 55, s. 442 vd. (Çeviri).

"Tüm Tesalya'da meşhur bir kurum olan Bektaşi tekkesi, bu köyün [Skotousa kazasında İrini veya Rini] güneydoğusunda, uzun ve gölgeli ağaçlar (çınarlar, bodur meşeler ve kızılcıklar) arasında tepelik ve romantik bir ortamda bulunmaktadır. İçinde, devlet istatistiklerine göre, otuz dokuz derviş kalmaktadır ama benim ziyaretim sırasında (1888), hizmetkârların dışında, okuma yazması olmayan ve batıl itikatlara inanan elli dört derviş bulunduğu söylenmişti. Zeki bir derviş, bana tekkenin daha önce Batı kilisesinin bir manastırı olduğunu[12] ve Türklerin burayı 1630-1640 yıllarında ele geçirdiğini söylemişti; bir Aziz Demetrios Kilisesi vardı ama dervişler, bu kilisenin daha fazla saygı gösterdikleri Aziz Georgios'a adanmış olduğunu söylemişlerdi.[13] Bir süre tekkeyi Konya'da Kulaklı Baba olarak adlandırılan büyük tekkeden gelen Türk dervişler işgal etmiş.[14] Fakat dine duyduğu nefreti liberal Bektaşilerin yandaşı gibi görünerek gerekçelendiren Tepelenli [Tepedelenli] Ali Paşa'nın despotik yönetimi sırasında *Φωνή του Λαού* (Halkın Sesi) göre[15] Arnavutlara verilmiştir; bu dönemde Tesalya'da, dini kurumlardan ziyade çevredeki halk için siyasi toplanma noktaları olan bazı tekkeler açılmıştır. Her biri stratejik noktalarda konumlanmış ve sık kullanılan yolları kontrol eden bu türden dört tekke bulunmaktaydı. Bunlar Rini yakınında, Volo'dan Pharsala ve Karditsa'ya giden yolda bulunan Torbalı Sultan; Lamia, Larissa ve Pharsala arasındaki yolda, Tatar Köyü'nün yakınındaki Ballı Baba; Köpekli Köyü'nün ya-

---

10. Bu, dikkatimin Vololu M. Pericles Apostolides tarafından çekildiği *Volos Dergisi*'nden bir makalenin çevirisidir. Söz konusu dergi, Aynarozlu bir keşiş olan Zosimas tarafından derlenmiş olup ayrıca onun tarafından yazılmış olduğu da anlaşılmaktadır.
11. Açıklama için s. 93.
12. Bu nokta üzerine Bay Apostolides bana kibarca şu ek bilgiyi sağlamıştır: "Rini tekkesinde bana, orada üzerinde Latin harflerinin bulunduğu üstü yazılı bir levha olduğu söylendi: Bu, bir Fransisken keşişinin kabri olabilir. Makryniotissa Manastırının chyrsoboullon'una [Bizans İmparatorluğu'nda bir tür resmi belge] göre bu kurumun toprakları Seraji İrini (*Σερατζή Ιρινύ*) bölgesine kadar uzanmaktaydı. Bu yüzden, bu yerin Frenk [Latin] döneminde Fransiskenler tarafından sahiplenilmiş ve burada bir manastır inşa edilmiş olma ihtimali epey yüksektir." Burada on yedinci yüzyılda bir Fransisken manastırının bulunmuş olma ihtimali bence son derece düşüktür. Karışıklık muhtemelen gerçekten veya tahminen "Frenk" harflerin bulunduğu yazıttan kaynaklanmaktadır.
13. *Προμηθεύς*, 1891 (s. 268) aynı yazar şöyle yazmaktadır: "Dervişlerin bugüne kadar muhafaza ettikleri bir Aziz Demetrios tasviri önünde lambalar yaktıklarına dair yerel bir gelenek vardır. Dervişleri bu konuyla ilgili olarak sorguladım ama tasviri görmeme izin verilmedi."
14. "Konya'daki büyük tekke"nin, kula (kule) adındaki başlıkları giyen Mevlevi dervişlerin tekkesinden başka bir tekke olma ihtimali neredeyse yoktur.
15. Aynı isimli *Volo* gazetesi olduğu anlaşılmaktadır (1882-4) ama bu referansı bulmam mümkün olmamıştır.

kınındaki Şahin Baba ve Larissa-Khaisi yolu üzerinde, meşhur Tepme Vadisi'ndeki Baba tekkeleriydi. Bu tekkeler, çevre toplulukları yağmalayan ve onlara zarar veren suçluların düzenli uğrak yerleri olmuştu. Dolayısıyla, yeniçerilerin 1826'da Sultan Mahmut tarafından ortadan kaldırılması sırasında Bektaşilerin de ortadan kaldırılmasına dair bir imparatorluk fermanı çıkartılmış ve hem Hıristiyan hem de Müslüman nüfus tekkelere saldırarak sakinlerini kovmuştu. Tatar ve Köpekli köylerindeki tekkeler yakılmış, Rini'deki tekkeyse, ya sakinlerinin daha inatçı bir direniş göstermelerinden ya da Pharsala'dan uzakta olmasından dolayı olduğu gibi bırakılmıştı. 1833'ten itibaren her türlü serseri ve bazen eşkıya, kefaret bahanesiyle tekrar burada toplanmaya başlamış ve bu durum, Müslüman ağanın eski bir hizmetkârı olan ve tekkeyi yönetmeye devam eden Bayram Ağa'nın kontrolündeki Türk yönetiminin son yıllarına kadar sürmüştür. Onun döneminde yağma ve soygun doruk noktasına ulaşmıştır: Tüm taşra onun silahlı eşkıyasının saldırılarına maruz kalmıştır. Kurnaz ve uzağı gören biri olarak baskı eylemlerini Birleşme'den[16] sonra ona Türk otoriteleri tarafından sağlanan sahte belgelerle meşrulaştırmış, tekkeyi kendi özel mülkü yapmıştır. Hâlâ yanında iki veya üç keşiş [derviş] ve birkaç hizmetkâr bulunmaktaydı.

Tekkenin eski Aziz Georgios Bizans Manastırı üzerine inşa edildiğine dair yerel bir gelenek vardır ama bunu, mülk Arnavutların elinde olduğu sürece araştırmalar yoluyla teyit etmek olanaksızdır. Tekkenin küçük bir kale gibi savunma sistemleri vardır[17] ve giriş yasaktır.

Birleşme zamanında tekkede elli keşiş veya derviş bulunmaktaymış: Şimdi sadece üç derviş ve Bayram Baba'nın ücretli hizmetkârları vardır; hepsi Arnavut'tur. Burada daha önce yaşamış dervişler, sağ kulaklarına büyük bir demir küpe takmaları[18] ve göğüslerinin üzerine sekiz köşeli bir taş sarkıtmalarıyla[19] dikkat çekmekteymiş; derviş adayları beyaz başlıklar takmakta ve kafalarını da haftada bir kez kazıtmaktaymış.

16. Yani Tesalya'nın 1882'de Yunanistan'la birleşmesi.
17. Bu garip bir abartmadır: Başlıca savunma araçları iki çoban köpeğidir.
18. Bu Bektaşi tarikatının dini amaçla evlenmeyen dervişlerini ayırt eden bir özelliktir.
19. Bu belli ki Bektaşilerin Teslim Taşı'dır ama genellikle on iki köşesi vardır.